

Mykolas Michelbertas

**SENASIS
GELEŽIES
AMŽIUS
LIETUVOJE**

LIETUVOS TSR TAUTŲ DRAUGYSTĖS ORDINO
MOKSLŲ AKADEMIJOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR AUKŠTOJO IR SPECIALIOJO
VIDURINIO MOKSLO MINISTERIJA

Mykolas Michelbertas

SENASIS GELEŽIES AMŽIUS LIETUVOJE

I-IV AMŽIUS

Gerb. Kollegai E. Šnigalavičienėi

- autorius

VILNIUS „MOKSLAS“ 1986

63.4(2L)
Mi29

Recenzavo ist. m. dr. R. RIMANTIENĖ
Redagavo ist. m. kand. A. TAUTAVIČIUS

Michelbertas M.

Mi29 Senasis geležies amžius Lietuvoje (I—IV a.) / LTSR istorijos inst., LTSR aukšt. ir spec. vid. mokslo m-ja.—V.: Mokslas, 1986.— p.: iliustr.
Santr.: rus., vok.—Bibliogr.: p. 243—260 (557 pavad.).

Monografijoje, remiantis naujausiais archeologiniais kasinėjimais ir literatūra, iš marksistinių pozicijų nušviečiama I—IV a. Lietuvos gyventojų materialinė ir dvasinė kultūra. Rašoma apie pagrindinius ir pagalbinius verslus, amatų atsiskyrimo nuo žemdirbystės pradžią, prekybinius ryšius, nagrinėjami vi suomeniniai santykiai, tikėjimai, papročiai. Skiriama istorikams, archeologams, visiems, kas domisi Lietuvos praeitimi.

BBK 63.4(2L)
902.6

M 9507000000—222 34—86
M854(08)—86

© Leidykla „Mokslas“, 1986

I tūkstantmečio pr. m. e. antroji pusė (500 m. pr. m. e.—m. e. riba) Lietuvoje vadinama ankstyvoju geležies amžiumi. Tuo laiku gyventojai jau vartojo kai kuriuos geležinius daiktus, bet placiai gaminti geležį iš vietinės balų ar dirvų rūdos dar nemokėjo. Gyventojų buityje tebebuvo paplitę kauliniai ir akmeniniai daiktai. I—IV a. įsigalėjo geležies dirbiniai, dėl ko iš esmės pakito ūkinis gyvenimas, visuomeniniai santykiai. Pirmaisiais m. e. amžiais pradeda ryškėti pavienių baltų genčių junginių teritorijos. Lietuvos gyventojai tuo metu sudarė tik nedidelę dalį baltų genčių masyvo Rytų Europos miškų zonoje.

Reikia trumpai sustoti prie laikotarpio pavadinimo. Dėl I—IV a. Lietuvoje vykusiu ūkinės veiklos ir visuomeninių santykų pakitimų šis laikotarpis tarybinėje archeologinėje literatūroje buvo pavadinamas pirmynkštės bendruomeninės santvarkos irimo laikotarpiu. Europos archeologinėje literatūroje jis žinomas šiais terminais: „Romos imperatorių laikai“, „romėniškasis laikotarpis“, „romėniškos įtakos laikotarpis“. Lietuvių archeologų darbuose minėti terminai nebuvę vartojami, nes jie atspindi tik vieną to laikotarpio reiškinį — Romos imperijos kultūrinę įtaką Europos gentims, neparodoma pačių „barbarų“ genčių ekonominė-visuomeninė pažanga, jų vidinės raidos lygis. Be abejo, neviškai tikslus ir terminas „pirmynkštės bendruomeninės santvarkos irimo laikotarpis“, nes irimas baigësi gero kai vėliau — jau ankstyvojo feodalizmo visuomenėje. Todėl šiame darbe vartojamas senesnėje literatūroje sutinkamas ir priimtas terminas — „senasis geležies amžius“.

Mūsų nuomone, senasis geležies amžius Lietuvoje prasideda I a., kai atsiranda šiam laikotarpiui būdingų metalinių papuošalų formų, imama placiau vartoti geležinius darbo įrankius. Laikotarpio pabaiga beveik sutampa su IV—V a. riba, kai pradeda nykti senajam geležies amžiui būdingos papuošalų formos, keičiasi laidojimo pačiai, atspindintys tam tikrus ūkinio gyvenimo bei visuomeninių santykų pakitimus. Laikotarpio chronologija placiau aptariama III skyriuje.

Senasis geležies amžius Lietuvos gyventojams buvo vienas iš pačių reikšmingiausių geležies amžiaus laikotarpių, padėjęs tolesnės baltų genčių ekonominės bei visuomeninės raidos pagrindus. Šio laikotarpio paminklai leidžia susipažinti su to meto gyventojų materialine kultūra, laidose na, svarbiausiais verslais ir užsiėmimais, prekybiniais ryšiais, padeda spręsti kai kuriuos pirmynkštės bendruomeninės santvarkos irimo, baltų genčių junginių susidarymo klausimus, t. y. atskleisti vieną įdomiausią senosios krašto istorijos puslapiau.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

RAŠYTINIAI ŠALTINIAI

Rašytiniai šaltiniai, liečiantys Lietuvos teritorijos I—IV a., yra labai negausūs ir fragmentiški. Kai kurių antikos autorų raštuose aptinkame žinių ne tiek apie Lietuvos gyventojus, kiek apskritai apie baltų gentis. Antai romėnų istorikas Publius Kornelijus Tacitas 98 m. parašyto veikalo „Germanija“, skirto Europos tautoms ir gentims, gyvenančioms į šiaurę nuo Romos imperijos, viename skyriuje kalba apie aiscius (339, p. 29—30). Jis rašo, kad „dešiniajame savo krante Svebų (t. y. Baltijos) jūra skalauja aiscių gentis, kurių papročiai bei apdaras kaip ir svebų, o kalba artimesnė britaniškajai. Jie garbina dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų statulėles, kurios atstoja ginklus ir gina nuo visko, deivės garbintojų apsaugo net ir priešų maišaty. Kalavijus* vartoja retai, dažniau vėzdus. Javus bei kitus reikalingus augalus augina uoliu negu tingūs germanai. Jie apieško ir jūrą; sekliumose ir pačiose jos pakrantėse vieninteliai iš visų rankioja gintarą, jų pačių vadinamą „glesum“. Gintaro savybių ir kaip jis atsiradęs, jie kaip barbarai netyrinėjo ir nieko apie jį nežino. Juk gintaras ilgai išgulėjo tarp kitų jūros išmetamų daiktų, kol mūsų prabanga suteikė jam vardą. Patys gintaro nevartoja: renka gabalus, parduoda neapdirbtą ir ima atlyginimą stebédamiesi“.

Kaip matome, Tacitas nurodo aiscių genčių geografinę padėtį, duoda žinių apie religiją, ginkluotę, užsiemimus. Kito romėnų autoriaus Plinijaus Vyresniojo (23—79 m.) darbe „Gamtos istorija“ randame duomenų apie romėnų surengtą ekspediciją į Baltijos pajūrį parsigabenti gintaro (Plinius, Nat. hist. XXXVII. Zr. 222, p. 38). Plinijus nurodo, kad imperatoriaus Nerono valdymo laikais (54—68 m.) į Baltijos jūros pakraščius buvo pasiūstas romėnų raitelis (eques Romanus), savo kelionę pradėjęs iš Karnunto miesto Panonijoje. Anot Plinijaus, jis apkeliavo visą pajūrį ir tame esančias prekyvietes. Pargabeno tiek gintaro, kad jo užteko ne tik visam amfiteatrui, bet ir gladiatorių aprangai bei ginklams išpuošti.

Taigi romėnai rengdavo prekybines ekspedicijas į aiscių (baltų) žemes jau I amžiuje.

Nemaža žinių apie vadinamosios „europinės Sarmatijos“ gentis randame Aleksandrijos geografo Klaudijo Ptolemėjo (90—168 m.) darbe. Ten kalbama apie galindus ir sudinus (298, p. 38), kuriuos dauguma mokslininkų tapatina su baltų galindų ir sūduvių gentimis (214, p. 37—47), minimomis vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose. Tad II a. antikos autoriams jau žinomi kai kurių baltų genčių vardai.

Gana įdomus ir romėnų sudarytas pasaulio žemėlapis, vadinas, „Tabula Peutingeriana“. Kol kas nelabai aiškus šio šaltinio

* Lietuviškame vertime (p. 30) kliaudingai pavartota „kardus“.

sudarymo laikotarpis, nes tėra išlikusi XII—XIII a. kopija. Vieni tyrinėtojai datuoja jį IV a. pačia pabaiga, kai kurie jo sudarymo laiką nukelia į II a. paskutinį ketvirtį (298, p. 47). Žemėlapyje minima „selių upė“ („Fluvius Sellianus“), kurią tyrinėtojai tapatina su Dauguva. Terminą „Sellianus“ kalbininkai sieja su XIII a. selių vardu „Selones, Selen“ (156, p. 17). Matyt, roménams buvo pažystama dar viena baltų gentis — séliai, gyvenę ir Lietuvos šiaurės rytuose.

Siek tiek žinių apie ankstyvesnį laikotarpių pateikia ir VI a. autorius Jordanas, parašęs gotų istoriją (298, p. 56). Jis mini, kad Vyslos žemupyje gyvena vidivarijai, susidedę iš jvairių tautų, už jų — okeano pakrantėje — gyvena estai (t. y. aisčiai), labai ramūs žmonės (298, p. 60). Kalbėdamas apie Hermanariko žygius, toliau Jordanas nurodo, kad šis valdovas narsumu ir įžvalgumu nugalėjo estus ir viešpatavo visoms Skitijos ir Germanijos tautomis kaip savo valdose (298, p. 61). Dabar sunku pasakyti, ar Jordano žinios apie aisčių nukariavimą yra tikslios. Galbūt, norint Hermanariką pavaizduoti žymiausiu Rytų Europos valdovu, jam pavaldžios buvo parodytos vos ne visos to laikotarpio tautos ir gentys. Jeigu žygis į baltų žemes buvo rengtas, jis galėjo įvykti IV a. trečiajame ketvirtysteje, t. y. Hermanariko valdymo laikotarpiu.

Tokios yra negausios rašytinių šaltinių žinios apie aisčių (baltų) gentis pirmaisiais m. e. amžiais. Svarbiausias šaltinis I—IV a. Lietuvos gyventojų materialinei kultūrai, visuomeniniam bei ekonominiams santykiams, kai kurioms dvasinės kultūros sritims, prekybiniams ryšiams nušvesti yra archeologinių tyrinėjimų medžiaga. Todėl toliau apžvelgsime I—IV a. archeologinių paminklų tyrinėjimus, ankstyvesnius archeologų darbus, liečiančius jvairias to laikotarpio problemas.

I—IV a. PAMINKLŲ TYRINĖJIMAI

Senojo geležies amžiaus archeologinius paminklus Lietuvoje dar XIX a. pradžioje ėmė tyrinėti rašytojas D. Poška, vėliau ją darbą išjungė L. A. Jucevičius, F. Diubua de Monperė. Sprendžiant iš kitų asmenų (211) ar pačių tyrinėtojų paskelbtų duomenų (299, p. 489, 497; 149, p. 565—569; 99; žr. 51, p. 373—378), matyti, kad buvo tyrinėjami Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos (Adakavas, Tauragės raj., Kražių, Kuršėnų apylinkės, Raginėnai, Radviliškio raj., Karpiškiai, Pakruojo raj., ir kt.) pilkapiai su akmenų vainikais. Tačiau beveik visų šių kasinėjimų medžiaga neišliko. Tyrinėtojai dar nesugebėjo tiksliai datuoti pilkapių, kartais jų darbų rezultatai būdavo pateikiami su nemaža fantazija. Antai L. A. Jucevičius nurodo, kad kai kuriuose pilkapiuose prie mirusiuų griaučių buvo padėta po 60 kaukoliu, kitur ant mirusiuų kaklo kabajo „rožančiai“ iš žmonių kaukoliu.

XIX a. viduryje Lietuvos archeologinius radinius mėgino apibendrinti E. Tiškevičius (365; 364), Vilniaus laikinosios archeologi-

nės komisijos ir Senienų muziejaus įkūrėjas. Muziejuje buvo ir I—IV a. radinių. Deja, po 1863 m. sukilimo archeologinė komisija buvo panaikinta, muziejus prijungtas prie Vilniaus viešosios bibliotekos. XIX a. antrojoje pusėje apie Lietuvoje rastus įvežtinius ir pačių pasigamintus senojo geležies amžiaus dirbinius sužinome iš stambesnių veikalų (314) ar nedidelių publikacijų tiek kaimyninių kraštų (504; 97, p. 35, lent. II: a—d; 49; 167; 67, lent. II; ir kt.), tiek ir lietuviškoje spaudoje (53). Dalis radinių (monetas, segės) jau gana tiksliai datuojama.

Sistemingas Lietuvos I—IV a. paminklų tyrinėjimas prasidėjo XIX a. devintajame dešimtmetyje. Antai 1884—1885 m. T. Daugirdas kasinėjo Visdergių-Papelkių pilkapius, Šiaulių raj., ir labai kruopščiai paskelbė tyrinėjimų medžiagą (98, p. 3—17, lent. I—VIII). Straipsnyje aptartas pilkapių įrengimas, laidosena, įkapės, nors medžiaga tiksliai ir nedatuota. 1886—1888 m. O. Tišleris (Tischler) kasinėjo Aukštakiemį (Aukštakiemio, buv. Oberhofo) kapinyną, Klaipėdos raj., bet tyrinėjimų medžiagos nespėjo paskelbti (360; 362). Tyrinėtojas apraše griautinius kapus su akmenų vainikais, įkapes ir jų déjimo tvarką, išskyrė Klaipėdos kraštui būdingus dirbinius. Pagal susidarytą Rytrūsių ir kaimyninių kraštų senojo geležies amžiaus periodizaciją (B periodas — I—II a., C — III—IV a.) seniausius Aukštakiemį kapyno kapus O. Tišleris skiria C periodui.

Rengdamasis IX Rusijos archeologų suvažiavimui Vilniuje 1893 m., aktyviai ėmė dirbti tuometinis Vilniaus senienų muziejaus vedėjas F. Pokrovskis. Jis išleido muziejaus rinkinių katalogą-albumą (496), kuriame paminėjo kelis senojo geležies amžiaus radinius su emaliu, kitus daiktus. Vėliau suvažiavimo darbų tome F. Pokrovskis paskelbė jo tyrinėto Mėžionių pilkapyno, Svenčionų raj., medžiagą (497) ir skyrė ją IV—V amžiui. Jis taip pat sudarė anuometinių Vilniaus, Gardino ir Kauno gubernijų archeologinius žemėlapius (493—495), kuriuose pirmą kartą buvo suregistruoti tuo metu žinomi beveik visos Lietuvos I—IV a. archeologiniai paminklai.

Toliau buvo tyrinėjami vakarų Lietuvos kapinynai. A. Becenbergeris (Bezzenberger) ištyrė Šernų, Klaipėdos raj., kapinyną su akmenų vainikais ir paskelbė gausią jo medžiagą (63). Vėliau kasinėjo Baičių ir Pleškučių-Pangesų, Klaipėdos raj., Barzdūnų, Šilutės raj., kapynus (58; 62; 59), pradėjo tirti Nemuno žemupio kapynus (Lumpėnai, Šilutės raj., 61). Jo paskelbta medžiaga turi didžiuočių išliekamąją vertę, nes radiniai su kitais „Prussia“ muziejaus rinkiniais žuvo Antrojo pasaulinio karo metais. A. Becenbergeris taip pat paskelbė buv. Rytrūsių ir Klaipėdos krašto kai kurių žalvarolio dirbinių cheminės sudėties analizes (57). Kadangi žalvarinių papuošalų cheminė sudėtis pasirodė panaši į sudėtį lydinių, iš kurių Romos imperijoje gamintos monetos, A. Becenbergeris padarė išvadą, kad vakarų baltų žemėse žalvarinius papuošalus gaminio iš Romos monetų. Kai kuriuos vakarų Lietuvos I—IV a. paminklus iš buv. Rytrūsių archeologinių žemėlapų (134) iutraukė E. Hollakas (Hollack), beje, pats tyrinėjęs Pleškučių-Priekulės kapinyną.

XIX a. pabaigos—XX a. pradžios archeologinėje spaudoje skelbiami atstiktiniai I—IV a. radiniai iš Lietuvos (70; 219; 336). Tuo metu buvo atliki ir vieni nemokškiausiu kasinėjimų Lietuvos archeologijos istorijoje. Antai dvarininkaitė M. Butrimuvna, ieškodama senienų, perkasė keliolika pilkapių Pakalniškiuose ir Nevėžiniuose, Panevėžio raj. (69; 220; 524). Apie 1000 pilkapių buv. Kauno gubernijoje perrausė caro armijos pulkininkas S. Masalitinovas. Sprendžiant iš archeologo N. Makarenkos publikacijos (223), buvo kasta Bajoriškių, Kupiškio raj., Jagminiškės, Pūsdvario, Pakunio (visi Kelmės raj.), Skrebiškio, Rokiškio raj., ir kt. pilkapynuose.

I—IV a. Lietuvos paminklus kasinėjo ir Imperatoriškosios archeologinės komisijos siusti tyrinėtojai. Stai V. Kaširskis tyrinėjo pilkapius Kaviniuose-Zeimenyse, Ignalinos raj. (22), V. Nagevičius — Senkų, Kretingos raj., ir Gargždų-Macuičių, Klaipėdos raj., kapinynus (24), I. Abramovas — Berčiūnų, Gilbonių, Pakalniškių (visi Panevėžio raj.), Raginėnų pilkapynus (23). Tačiau šių kasinėjimų medžiaga plačiau nepublikuota (žr. 525; 440; 441). Iš jdomesnių darbų reikia paminėti A. Spycino apie Rytų Europos emaliuotus dirbinius (529), kuriame paskelbta nemaža Lietuvos radinių su emaliu, L. Kšivickio (Krzywicki) darbą apie Zemaitijos piliakalnius (171), J. Radziukyno knygutę apie Užnemunės piliakalnius (308). Paskutiniuosiuose darbuose minimi ir senojo geležies amžiaus piliakalniai, o J. Radziukyno knygutė yra pirmas didesnis darbas iš archeologijos lietuvių kalba.

Tyrinėdamas piliakalnus, ypač daug nuveikė L. Kšivickis. Jau jo kasinėtuose Dūkšto, Ignalinos raj. (169), Moškėnų-Laukupėnų ir Petrešiūnų piliakalniuose, Rokiškio raj. (168; 170), rasta pirmųjų m. e. amžių dirbinių, o Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnis, Raseinių raj., turėjo tik senojo geležies amžiaus kultūrinį sluoksni (171). Šiame piliakalnyje buvo rasta akmenų grindinių, duobė-sandėliukas grūdų atsargoms, metalinių papuošalų ir ginklų, Romos monetų. Minėtinis ir L. Kšivickio straipsnis, kuriame jis mėgina apibendrinti kasinėtų piliakalnių medžiagą (450). Deja, nesugebėdamas tiksliau datuoti paminklų, autorius padarė klaidingas išvadas, kad tuo metu, kai Zemaitijos gyventojai vertėsi žemdirbyste, gyvulininkyste, rytų Lietuvoje vyravo vos ne neolito laikų būtis. Nors L. Kšivickis ir darė klaidų, tai buvo pirmasis tyrinėtojas, mėginęs sukauptos medžiagos pagrindu daryti išvadas apie Lietuvos gyventojų materialinę kultūrą, verslus.

1914 m. archeologinių paminklų tyrinėjimą nutraukė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Po karo susikūrus buržuazinei Lietuvos valstybei, krašte trūko archeologijos specialistų. Todėl pradžioje dirbo daugiausia mėgėjai arba pagalbos buvo kreipiamasi į užsienio specialistus. Vienas pakviestų specialistų buvo rusų ir tarybinis archeologas A. Spycinas, jau anksčiau neblogai nusimanęs apie Lietuvos archeologinę medžiagą. 1923 m. jis susipažino su Kauno muziejaus rinkiniais, paskui paraše didelį veikalą „Lietuvos senienos“ (526). Nemaža čia kalbama ir apie senojo geležies amžiaus problemas, išskiriamas romeniškasis laikotarpis, kalbama apie prekybos

kelius, minimi įvežtiniai daiktai. A. Spicynas išskyrė ir „Raginėnų kultūrą“, kurią datavo VI—VIII a. (526, p. 135—141). Šiai kultūrai skiriamas Sernų kapyninas, L. Kšivickio tyrinėti piliakalniai, emaliuoti dirbiniai. Iš esmės buvo aptarti I—V a. Lietuvos pilkapių radiniai. Nors A. Spicynas padarė klaidų datuodamas paminklus, pervertino gotų įtaką baltams, šis darbas supažindino su senojo geležies amžiaus paminklais Lietuvoje, apibendrino ankstesnių tyrinėjimų medžiagą.

Iš vietinių archeologų mėgėjų daugiausia nuveikė P. Tarasenka. Be kraštotyrinio pobūdžio knygų (341; 345), kuriose minimas vienas kitas I—IV a. radinys, 1928 m. jis išleido knygą „Lietuvos archeologijos medžiaga“ su archeologiniu žemėlapiu (343). Siame veikale pirmą kartą apžvelgė visos Lietuvos paminklus, tarp jų ir senojo geležies amžiaus pilkapynus, kapynynus, piliakalnius bei pavienius radinius. Autorius nurodo Lietuvos pajūrio prekybinius ryšius su Romos imperija, „Romos gadynei“ skiria Norušių, Kelmės raj., romėniškas monetas, tačiau kalba ir apie „Raginėnų kultūrą“, kartoją svarbiausius A. Spycyno teiginius. P. Tarasenka taip pat tyrinėjo ir Velikuškių bei Vosgelių, Zarasų raj., piliakalnius, kuriuose aptikta ir I—IV a. radinių. Deja, piliakalnių medžiagos tiksliai nedatavo, juos laikė apeiginiais (340). I—IV a. radinius skelbė pavieniai kraštotyrininkai (204), nemaža nuveikė Šiaulių kraštoto-ros draugija. 1932—1937 m. ji kasinėjo Linkaičių, Joniškio raj., Gibaičių, Šiaulių raj. (346), Uogučių, Plungės raj. (347), kapynynus, Pavėkių, Šiaulių raj., pilkapius. Paminklai buvo gana tiksliai datuoti, kai kuriuose aptikta unikalių daiktų.

Paminėtina antropologų J. Žilinsko ir R. Masalskio publikacija (399), kurioje aprašomas senojo geležies amžiaus pabaigos—vidurinio geležies amžiaus pradžios kaukolės iš Eiguliu, Kauno raj., kapynyno, kai kurios kitos, autoriu skiriamos tam laikotarpiui.

Nuo 1936 m. archeologinius paminklus tyrinėti ima Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus Prieistorinis skyrius, kurio vedėju tapo pirmasis Lietuvos archeologas specialistas J. Puzinas. Skyrius pradeda platesnius centrines Lietuvos senojo geležies amžiaus kapynynų kasinėjimus (Seredžius, Jurbarko raj., Sargėnai ir Veršvai, Kauno m., Upytė, Panevėžio raj.), kurie buvo tęsiami ir pirmaisiais Tarybų valdžios metais (1940—1941 m.). Skyrius tyrinėjo taip pat ir Kretingos raj. kapynynus (Ankštakiai, Senkai, Lazdininkai, Kurmaičiai, Reketė, Rūdaičiai), Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynus (Sandrausiskė ir Rinkšeliai, Raseinių raj., Kuokšiai, Baušiskiai ir Vaineikiai, Rokiškio raj.). Deja, tyrinėjimų medžiagos iki karo nesuspėjo paskelbti. J. Puzinas 1918—1938 m. archeologinius kasinėjimus apibendrino dideliame darbe (306), kur daug vietas skiria ir senajam geležies amžiui. Cia remiamasi naujausiais laidojimo paminklų tyrinėjimų duomenimis (Sargėnai, Pavėkiai ir kt.), skelbiama daug naujų atsitiktinai rastų I—IV a. dirbinių, patikslinta dirbinių chronologija, nustatyta kai kurių jų pas skirtis, išskirti Lietuvai būdingi papuošalų tipai. J. Puzinas priėjo išvadą, kad dalį papuošalų su emaliu pagamino vietos meistrai.

Vertindamas senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų kultūrą, autorius nurodo, kad ji buvo graži, turtina ir gana savarankiška, kad tuo metu Lietuvoje bene labiausiai suklestėjo materialinė kultūra. Tačiau jis šiek tiek pervertina Romos imperijos svarbą, gotų įtaką baltų prekybiniams ryšiams. J. Puzinas paneigia ankstyvesnę kalbininko K. Bügos nuomonę, kad lietuvių bei latvių protėviai i dabartines gyvenamąsias vietas atsikėlė tik VI a. ar VII a. pradžioje.

Kai kuriuos senojo geležies amžiaus radinius iš Lietuvos paskelbė lenkų tyrinėtojas V. Antonevičius (47; 48). Dideliame jo veikale apie Vilniaus krašto archeologiją (46) senajam geležies amžiui skirta nedaug vietas. Autorius paminėjo kai kuriuos anksčiau tyrinėtus paminklus, aptarė pavienius radinius (Romos monetos ir kt.); aiškiai pervertino germanų (vandalų, gotų) įtaką baltams. V. Antonevičiaus vadovaujama Varšuvos universiteto ekspedicija 1934 m. kasinėjo Mėžionių pilkapyno, kurį tyrinėjo F. Pokrovskis, liekanas (žr. 152).

Vilniaus Stepono Batoro universiteto Archeologijos muziejus 1939 m. ištyrė Pakrauglės pilkapių, Vilniaus raj., liekanas (135, p. 7). Darbuose, kuriuos paskelbė įvairių kraštų tyrinėtojai tarp dviejų pasaulinių karų, liečiamos kai kurios senojo geležies amžiaus problemos Lietuvoje. Vertingas švedų tyrinėtojo St. Bolino straipsnis (66). Jame buvo paskelbta apie vakarų Lietuvos kapinynuose (Anduliai, Kretingos raj., Aukštakiemai, Laistai, Pleškučiai, Klaipėdos raj., ir kt.) rastas Romos monetas, nurodoma keletas lobų ir pavienių radinių.

Vokiečių archeologo V. Gertės (Gaerte) darbe, skirtame Rytprūsių proistorei (118), plačiai remiamasi ir vakarų Lietuvos kapinynų medžiaga. Autorius kalba apie šios srities dirbiniams būdingą atlakimo stilium, pažymi ryšius su Elbingo sritimi, Gotlandu. Deja, pernelyg žavisi gotų kultūrtrègeriška įtaka baltams. Rašoma apie gotų kolonistus baltų kraštuose, gotiškas dirbiniai formas, tvirtinama, kad gotai gamino emaliuotus dirbinius, buvo aiscių bei romenų prekybos tarpininkai. Tačiau dauguma minėtų teiginių liko neargumentuota.

Kitas vokiečių tyrinėtojas K. Engelis veikale, skirtame Klaipėdos krašto archeologijai (112), trumpai apžvelgia ir kasinėtų I—IV a. kapinynų medžiagą, išskiria savitas „klaipėdieriškas“ C periodo papuošalų formas. Straipsnyje apie senojo geležies amžiaus Rytų Baltijo kultūrines grupes (111) autorius Lietuvoje skiria Klaipėdos kultūrą, taip pat pilkapių rytų ir vidurio Lietuvos grupes. Klaipėdos kultūra, anot K. Engelio, buvusi tarpinė tarp rytų ir vakarų baltų kultūrų. Nurodomi minėtoms kultūrinėms grupėms būdingiausi dirbiniai. Kitame K. Engelio ir V. La Baumo (La Baume) darbe apie buv. Rytprūsių archeologines kultūras (114) taip pat nemaža vietas skiriama vadinamajai Klaipėdos kultūrai. Autoriai nurodo keletą tik jai būdingų papuošalų (ažūriniai papuošalai su kabučiais, kai kurios apyrankės, laiptelinės segės), mėgina atskiras kultūrines sri-

tis sieti su baltų gentimis, žinomomis iš vėlyvesnių rašytinių šaltinių.

Minėtinis D. Vetcold straipsnis (394), kuriamė aptarta ir vaikaru Lietuvos gyventojų nešiosena senajame geležies amžiuje. Deja, šiai vokiečių archeologų darbas reikia naudotis atsargiai. Daugelyje jų jaučiama nacistinio laikotarpio dvasia, ypač perdedama germanų įtaka baltams.

Kryptingumu ir keliamų problemų reikšmingumu skiriasi estų archeologo H. Moros (Moora) darbai. Straipsnyje apie Rytų Pabaltijo emaliuotus dirbinius (264) buvo argumentuoti sutriuskinta gotiška jų kilmės teorija. Emaliuotus dirbinius autorius kildina iš Romos provincijų prototipu, nurodo, kad Rytų Pabaltijo (ir Lietuvos) emaliuotų dirbinių paplitimo centras buvo prūsų žemės, ypač Mozūrai. Darbe apie Latvijos senųjį geležies amžių (262; 263) H. Mora trumpai apžvelgia ir Lietuvos to laikotarpio laidojimo paminklus. Labai vertinga dalis, kurioje pateikta papuošalų, darbo įrankių, kitų buities daiktų tipologija ir chronologija, nes joje plačiai aptariami ir Lietuvos radiniai. H. Mora kalba tik apie Lietuvai ar net atskiroms jos sritims būdingus dirbinius, daug jų mini pirmą kartą. Méginamos skirti ir kelios kultūrinės sritys: vakarų Lietuvos ir pietvakarių Latvijos kapinynų, šiaurės Lietuvos bei pietų Latvijos pilkapyngų. H. Mora aptaria Pabaltijo gyventojų pagrindinius verslus bei užsiémimus, plačiai apžvelgia prekybinius ryšius, prekybos kelius. Autorius nurodo Lietuvai būdingus dirbinius, aptiktus vidurio Rusijoje, pažymi Lietuvos pajūrio gyventojų ryšius su vaikaru Estija, Suomija, Skandinavija. Gana objektyviai apžvelgia germanų ir Rytų Pabaltijo gyventojų santykius, germanų įtaką.

Baigiant kalbętį apie I—IV a. paminklų tyrinėjimus Lietuvoje iki Didžiojo Tévynės karo, reikia paminėti keletą karo metais pasirodžiusių straipsnių, kurie remiasi ankstyvesniais tyrinėjimais. 1941 m. išleistame leidinyje (beje, parengtame Tarybų valdžios metais) J. Puzinas paskelbė turtingiausio Veršvų kapo medžiagą (305), P. Kulikauskas apžvelgė emaliuotus dirbinius (174). 1943 m. kraštotoyriniame leidinyje pasirodė M. Alseikaitės-Gimbutienės straipsnis apie įvairių laikotarpių kapų tipus. Jame užsimenama ir apie senojo geležies amžiaus laidoseną, skiriomas kelios laidojimo paminklų sritys ir jos mēginamos sieti su istoriniuose šaltiniuose minimomis baltų gentimis.

Išvadavus respubliką iš hitlerinių okupantų, susirūpinta archeologijos mokslinio tyrimo įstaigų atkūrimu, mokslinių kadru rengimu. Jau 1948 m. LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas pradėjo tyrinėti archeologinius paminklus. Kasinėjo paminklus ir kartu rengė archeologus specialistus Vilniaus universiteto Archeologijos ir etnografijos katedra, vėliau į tyrinėjimų darbus įsijungė ir respublikos muziejai. Kalbant apie I—IV a. paminklų tyrinėjimus Tarybų Lietuvoje po karo, galima skirti du etapus. Pirmasis apima pirmuosius pokario metus — XX a. šeštąjį dešimtmetį ir baigiasi didelio apibendrinamojo veikalo „Lietuvos archeologijos bruožai“ pasirodymu.

Istorijos instituto, Universiteto ir kitų įstaigų archeologai nemaža dėmesio skyrė piliakalniams ir gyvenvietėms tyrinęti. Buvo kasinėti Nemenčinės, Vilniaus raj. (181), Aukštadvario, Trakų raj., Bačkininkelių, Prienų raj., Guogų-Piliuonos, Kauno raj. (276; 278), Migonių, Kaišiadorių raj. (387), piliakalniai, kelios atviros gyvenvietės. Vėl imami tyrinęti vakarų Lietuvos kapinynai (Kurmaičiai, Pryšmančiai ir Lazdininkai, Kretingos raj.), rytų Lietuvos pilkapiai (Migony). Skelbiama anksčiau ir dabar kasinėtų paminklų medžiaga (178; 180), apibendrinamuose darbuose liečiamos ir senojo geležies amžiaus problemos. Antai P. Kulikauskas straipsniuose trumpai apibūdina ir I—IV a. laidojimo paminklus (457), kultūrines gentines grupes (461), rašo apie piliakalniuose rastus grūdus (176), aptaria kai kuriuos metalo dirbinių gamybos klausimus (175), piliakalnių įtvirtinimus ir pastatus (186). Straipsnyje apie Raginėnų archeologinius paminklus (184) jis daro išvadą, kad A. Spycino įvestas Raginėnų kultūros terminas nevartotinas, nes šiai kultūrai buvo neteisingai chronologiškai skiriama II—V a. medžiaga, be to, ne Raginėnuose aptikta būdingiausių to laikotarpio radinių.

P. Tarasenka (532; 344; 342) aptarė anksčiau tyrinętus piliakalnius, A. Tautavičius (356; 536) apibendrino rytų Lietuvos pilkapių su griautiniais kapais medžiagą. R. Volkaitė-Kulikauskienė straipsniuose aptarė kai kuriuos pirmkyštės bendruomeninės santvarkos irimo pirmaisiais m. e. amžiais klausimus (384), moterų galvos dangą ir jos papuošalus (390), vadinamuosius miniatiūrinius piliakalnius (389). Autorė priejo išvadą, kad šie piliakalniai buvo naujodami kaip slėptuvės per įvairius pavoju, kad piliakalnių papédžių apgyvendinimas turi būti siejamas su giminiņės santvarkos irimu ir teritorinės bendruomenės užuomazga. Senojo geležies amžiaus piliakalniai, laidojimo paminklai trumpai aptariami ir R. Kulikauskienės knygoje apie Lietuvos archeologinius paminklus (386). Daug to laikotarpio papuošalų paskelbta R. Kulikauskienės ir R. Rimantienės parengtame aliume (206). O. Navickaitė-Kuncienė straipsniuose daugiausia nagrinėjo laidojimo paminklus (280; 277; 279; 281). R. Jablonskytė-Rimantienė aptarė ir I—IV a. Lietuvos kultūrines sritis (557). I. Sadauskaitė paskelbė laidojimo paminklų medžiagą (313), D. Petrauskaitė — Ziegždrių piliakalnio medžiagą (294), L. Nakaitė aptarė sidabrinius papuošalus (271).

Plačiausiai senojo geležies amžiaus klausimai nagrinėjami kollektiviniame darbe „Lietuvos archeologijos bruožai“ (189). Skyriuje „Giminiņės santvarkos irimo laikotarpis (I—IV m. e. a.)“, kuri parašė P. Kulikauskas, aptariami paminklai, nemaža vienos skirta dirbiniams. Siame veikale, lyginant su ankstesne literatūra, plačiausiai buvo aptarti darbo įrankiai, ginklai, kiti buities daiktai, lietuvių archeologinėje literatūroje išsamiausiai aprašyti papuošalai. Remiantis marksistiniu istorijos mokslo supratimu, vertinama to laikotarpio ekonominė buitis, mėgina pasekti visuomeninius savykius. Autoriaus nuomone, pirmaisiais m. e. amžiais Lietuvoje vyravo miškinė-dirvoninė žemdirbystė, geresnėse žemėse buvo praktikuojama ariamoji žemdirbystė. Jau buvo žinoma pūdyminė siste-

ma. Darbe aptariamas geležies bei spalvotųjų metalų apdirbimas, nurodoma, kad kiekviena šeiminė bendruomenė turėjo savo amatininkus, kurie tebedirbo žemę ir augino gyvulius. Nagrinėjami pirmynkštės bendruomenės irimo, šiek tiek liečiami ir etnokultūriniai klausimai. Tai pirmoji marksistinė ir iki šiol plačiausia pirmųjų mūsų krašto šimtmečių istorija.

Deja, neišvengta kai kurių klaidų ir netikslumų. Sunku sutikti su teiginiu, kad plokštiniai kapinynai Lietuvoje atsirado tik II amžiuje. Vien Sargėnų kapinyne yra kapų, kuriuos galima skirti I amžiui. Nepagrįsta autoriaus nuomonė, kad I—IV a. aptinkama daugiausia žalvarinių ivijinių apyrankių, daug klaidų padaryta aprašant Romos monetas, aptariant jų patekimo kelius.

Pokario metais kai kuriuos senojo geležies amžiaus Lietuvoje klausimus lietė ir kitų tarybinių respublikų archeologai. Antai F. Gurevič paskelbė duomenis apie Raginėnų pilkapių laidoseną (421), paminėjo vakarų Lietuvos laidojimo paminklus (420). H. Mora straipsniuose apžvelgia I—IV a. Lietuvos archeologinius paminklus, pagrindinius gyventojų verslus ir užsiemimus, etninės istorijos problemas (481—483).

Iš užsienio archeologų darbų reikia paminėti M. Alseikaitės-Gimbutienės knygą apie laidoseną Lietuvoje (29). Joje skiriama 5 senojo geležies amžiaus kultūrinės sritys. Gana įdomi antroji veikalo dalis, kur laidosenos elementai siejami su žmonių pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimu. Dirbinių įvežimą iš Romos aptaria J. Puzinas (304), gintaro prekybos kelius — A. Spekė (321), vakarų Lietuvos materialinės kultūros klausimus — H. Jankunas (Jankuhn) (143).

Antrajame pokario laikotarpio tyrinėjimų etape (septintasis dešimtmetis—devintojo pradžia) I—IV a. paminklus pradeda kasinėti naujos mokslo įstaigos. Be Istorijos instituto, Universiteto, respublikinio pavaldumo muziejų, paminklus tūria beveik visi kraštotoiros muziejai, Vilniaus pedagoginio instituto TSRS istorijos katedra, LTSR kultūros ministerijos mokslinė metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba. Paminklų konservavimo institutas 1961—1983 m. buvo kasinėta daugiau kaip 20 piliakalnių ir gyvenviečių įvairiose Lietuvos dalyse. Daugiausia duomenų I—IV a. materialinei kultūrai pažinti davė Imbarės, Kretingos raj. (84—87; 238), Kunigiškių-Pajevonio, Vilkaviškio raj., Kurmaičių (232; 233), Narkūnų, Utenos raj. (392; 393; 179), Paveisininkų, Lazdijų raj. (183), Sokiškių, Ignalinos raj. (131; 132), piliakalniai, Paplienijos, Telšių raj., ir Laisstų (400) piliakalnių gyvenvietės. Kituose piliakalniuose ir gyvenvietėse buvo aptiktas senojo geležies amžiaus kultūrinis sluoksnis, rasta pavienių dirbinių (žr. 430; 81—83; 230; 468; 325; 324; 88; 92; 425; 424; 129; 182; 374; 226; 192; 237; 236; 188).

Plačiai imta tyrinėti laidojimo paminklus. Vakarų Lietuvoje buvo kasinėti Palangos (353), Rūdaičių II (256; 498), Lazdininkų (292; 117), Gintarų (244; 243), Padvarių (138) (visi Kretingos raj.), Bandužių (275) ir Silininkų (381), Klaipėdos raj., Sarkų (348), Šilalės raj., kapinynai su akmenų vainikais, dar keliose vietose aptikta pavienių I—IV a. kapų ir radinių (309; 137; 128; 274;

484; 369). Plačiau buvo tyrinėti Nemuno žemupio kapinynai (Šaukėnai ir Dauglaukis, Tauragės raj., 327; 50). Centrinėje Lietuvoje kasinėti Seredžiaus (474), Veliuonos (260), Jurbarko raj., Lauksvydų (146), Kauno raj., kapinynai, dar keliose vietose aptikta aptariamojo laikotarpio kapų ir radinių (350; 158).

Zemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje nuodugniau tyrinėti Vienragių (377; 261), Plungės raj., Akmenių (251), Kelmės raj., Daujėnų (241), Pasvalio raj., Pajuosčio (246; 247), Panevėžio raj., Muoriškių (225), Biržų raj., Zastaučių (378), Mažeikių raj., Žaduvėnų (379; 372), Telšių raj., Plaučiškių (293), Pakruojo raj., Vaitiekūnų (380), Radviliškio raj., Pribitkos (326), Plungės raj., Paragaudžio, Silalės raj., Kalnelių (316; 315), Šiaulių raj., pilkapynai. Kitur rasta nedaug kapų arba apardytų pilkapių liekanų (žr. 34; 240; 72; 150; 366; 77). Senojo geležies amžiaus pabaigos kapų aptikta Maudžių, Kelmės raj., plokštiniame kapinyne (373).

Buvo papildyti duomenys apie Užnemunės laidojimo paminklus (Ramoniškiai, Šakių raj., 36; Pažarstis, Prienų raj., 249; 250), tyrinėta keletas ryty Lietuvos pilkapynų (Rudesa, Molėtų raj., 190; Eitulionys, Trakų raj., 64) ir kitokių kapų (Medžionys, Prienų raj., 33; 35).

Skelbiama anksčiau tyrinėti senojo geležies amžiaus paminklai (68; 177; 239; 259; 257), jie minimi apžvalginiuose straipsniuose (173; 533; 458—460; 328; 534; 479; 354) ir knygose (148). 1961—1983 m. paskelbtuose straipsniuose ir didesniuose darbuose liečiamos įvairios senojo geležies amžiaus problemas. Piliakalnių topografinę padėtį, gynybinius įrenginius, pastatus apžvelgė V. Daugudis (80; 89—91; 427; 429). Autorius nurodo, kad I—IV a. Lietuvoje buvo pereita prie ariamosių žemdirbystės, patriarchalinės šeimos suskilo į porines šeimas. I—IV a. Užnemunės piliakalnius išsamiai aptarė P. Kulikauskas (187). Kai kuriuos nagrinėjamojo laikotarpio žemdirbystės klausimus palietė etnografė P. Dundulienė (100).

Paskelbta nemaža darbų apie atskirų dirbinių grupių paplitimą, gamybos technologiją. Antai L. Nakaitė-Vaitkuskienė plačiai aptaria ir I—IV a. sidabro bei sidabruotus dirbinius (273; 272; 268; 269; 368). Autorė prieina išvadą, kad juos Lietuvoje pradėta gaminti III amžiuje. Nemaža sidabriniai ir sidabruotų papuošalų paskelbė B. Tautavičienė (349), V. Valatka (376). Dirbinius su emaliu aptarė šio dárbo autorius (242; 478; 471). Apie įvairias keramikos grupes rašo V. Daugudis (428; 426), E. Danilaitė-Grigalavičienė (78; 79; 422; 423), apie Djakovo tipo svarelius — V. Valatka (375) ir A. Luchtanas (215). Senojo geležies amžiaus ginklai, kario ir žirgo apranga skelbiama ir aptariama įvairių autorų darbuose, albumuose (310; 157; 385; 207). I—IV a. geležies dirbinių gamybos technologijai pažinti svarbūs J. Stankaus darbai (322; 323; 530), iš kurių matyti aukštas to laikotarpio kalvystės lygis.

Keliuose straipsniuose aptariama pavienių sričių laidosena (351, 473). Daugiau darbų skirta etninės istorijos klausimams. Pirmiausia reikia paminėti V. Sedovo ir A. Tautavičiaus diskusiją dėl jot-

vingių ir lietuvių gyventų plotų. V. Sedovas (510; 509; 512) jotvingiams skyrė visą Užnemunę ir didelę pietų Lietuvos dalį dešiniajame Nemuno krante. A. Tautavičiaus nuomone, jotvingai gyveno tik pietų Užnemunėje ir pietų Lietuvoje dešiniajame Nemuno krante (352; 537). Kituose A. Tautavičiaus straipsniuose išskirtos I—IV a. kultūrinės-ethnines grupės, aptarta žemaičių etnogenezė (535; 358). Istorikas E. Gudavičius (133) mėgina Tacito minimus germanus lemovius lokalizuoti Lietuvos pajūrio kapinynų su akmenų vainikais srityje. Deja, iš straipsnio lieka neaišku, kokie germaniški elementai vyrauja šių kapinynų laidosenoje, dirbiniuose, kad juos galima būtų skirti lemoviams. Straipsnyje ne visur tiksliai paminklų chronologija, kartais velyvesni (ir turtingesni radinių) paminklai laikomi gentinės diduomenės kapais. Dėl šių priežasčių autorius išvados neįtikinamos.

Vertingos informacijos I—IV a. Lietuvos gyventojų antropologiniams tipui pažinti duoda G. Česnio darbai (73—76; 550).

Plačiai buvo aptarti ir Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai. V. Valatka (371) ir L. Vaitkuskienė (367) apraše kai kurias Romos monetas. Romos importą, prekybinius ryšius nagrinėjo ir šio darbo autorius (253—255; 258; 245; 248; 470; 475—477; 252).

Daug naujų duomenų apie I—IV a. paminklus randame kolektyviname darbe „Lietuvos TSR archeologijos atlasas“ (208—210). Visų pirma čia išsamiausiai iki šiol suregistravoti senojo geležies amžiaus paminklai. Antra, paskelbta labai daug naujų to laikotarpio dirbinių radimo vietų, aptartas atskirų dirbinių grupių paplitimas, patikslinta kai kurių dirbinių chronologija.

Senojo geležies amžiaus Lietuvoje problemos liečiamos ir kitų respublikų tyrinėtojų veikalose. Antai J. Krasnovas darbuose apie Rytų Europos žemdirbystę ir gyvulininkystę remiasi ir Lietuvos medžiaga, kalba apie baltų įtaką kaimynams (443; 444; 446; 448). Lietuvos radinius aptaria medikai ir antropologai (503; 431—433), Romos dirbinius — V. Kropotkinas (451—454). Vertingų duomenų rytų baltų kultūroms pažinti sukaupta P. Tretjakovo, E. Šmidto (539—541), V. Sedovo (511; 508; 507) darbuose; ten randame nemaža palyginamosios medžiagos. Šiuo požiūriu taip pat reikšmingas latvių archeologų kolektyvinis darbas (200), kur plačiai aptarta Latvijos I—IV a. archeologiniai paminklai.

Lietuvos medžiaga remiasi ir vienas kitas užsienio tyrinėtojas. Lenkų archeologas J. Antonevičius apžvelgia kai kuriuos I—IV a. Lietuvos paminklus, gyventojų verslus (40), plačiai aptaria vakarų baltų žemdirbystę ir gyvulininkystę (38; 41—44). Daug palyginamosios medžiagos randame J. Okuličiaus darbuose, skirtuose vakarų baltų archeologijos klausimams (289; 288), J. Jaskanio veikalose apie vakarų baltų laidoseną (145; 144). J. Kolenda aptarė tariamąjį importą — statulėles iš Svēkšnos (163). Nemaža duomenų apie vakarų baltus randame ir kitų lenkų tyrinėtojų darbuose (124; 301; 153; 300). Vokiečių mokslininkas J. Garbsas (Garbsch) aptarė Lietuvoje rastas sparnines seges (119), B. Bekmanas — I—IV a. smeigtukus (54), Ch. Bekman — kai kuriuos metalinius žiedus (56).

M. Gimbutienė baltų archeologijai skirtame darbe (120) aptaria ir senąjį geležies amžių; šį laikotarpį vadina baltų kultūros „aukso amžiumi“. Knygoje minimi ir Lietuvos radiniai, pateikiama kai kurių papuošalų nešiosenos rekonstrukcijų.

Be aptartos literatūros, remtasi archyvų (LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos skyriaus, TSRS MA Archeologijos instituto Leningrado skyriaus) medžiaga, muziejų (VE Leningrade, IEM Vilniuje, Kauno VIM ir M. K. Čiurlionio dailės, Šiaulių „Aušros“, Telšių, Klaipėdos, Kretingos, Šilutės ir Rokiškio kraštotoyros bei kai kurių mokyklų visuomeninių muziejų) fonduose sukauptais radiniai. Dalis iliustracijoje pateiktų ir tekste minimų dirbinių skelbiama pirmą kartą.

Baigiant I—IV a. paminklų tyrinėjimų apžvalgą, reikia pažymeti, kad Lietuvoje yra kasinėta apie 40 šio laikotarpio piliakalnių ir gyvenviečių, maždaug 100 laidojimo paminklų. Deja, daugumos paminklų medžiaga nepublikuota, kai kurių — žuvusi. Plačiau paskelbtai duomenys tik apie 10 piliakalnių (t. y. 25% tyrinėjimų medžiagos) ir daugiau kaip 30 laidojimo paminklų (apie 30%).

Paskelbtuose darbuose plačiausiai ir išsamiausiai iki šiol buvo nagrinėta: svarbiausi Lietuvos gyventojų verslai ir užsiėmimai — žemdirbystė ir gyvulininkystė, juodųjų metalų apdirbimas, žalvario ir sidabro dirbinių gamyba, keramikos grupių paplitimas ir chronologija, piliakalnių įtvirtinimai ir pastatai, atskirų sričių laidosenai, kai kurių darbo įrankių, ginklų, papuošalų paplitimas ir chronologija, prekybiniai ryšiai, atskiro kultūrinės-etninės sritys, kai kurie pirmynkštės bendruomeninės santvarkos irimo klausimai. Tačiau ankstyvesniuose darbuose liko ir mažiau nušiestų ar visiškai neliestų klausimų. Dėl duomenų trūkumo neaptartas I—IV a. Lietuvos teritorijos apgyvendinimas. Plačiau ir išsamiau liko neliesti laikotarpio chronologijos klausimai. Ne visos dirbinių grupės susilaukė platesnės tipologinės ir chronologinės analizės. Iki šiol maža dėmesio skirta lankinėms segėms lenkta kojele, vadinamosioms juostinėms apyrankėms, žiedams. Giliau nepanagrinėtos kai kurios amatų šakos (pvz., medžio apdirbimas), visai neliesti Lietuvos gyventojų prekybiniai ir kultūriniai ryšiai su rytų baltų ir rytų finougrų gentimis. Naujausi tyrinėjimai mažai panaudoti ir sprendžiant kai kuriuos pirmynkštės bendruomeninės santvarkos irimo klausimus, ne visais duomenimis remiamasi aptariant atskirų sričių laidoseną.

Tai pirmas apibendrinamasis darbas, kuriame nagrinėjamos tik senojo geležies amžiaus problemos. Jo tikslas — iš marksistinių pozicijų apžvelgti I—IV a. Lietuvos gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą. Darbe panaudoti kai kurių dar neskelbtų archeologinių paminklų tyrinėjimų duomenys leidžia plačiau kalbėti apie Lietuvos gyventojų pagrindinius verslus, svarbiausias amatų šakas, prekybinius ryšius. Pirmą kartą giliau nagrinėjami I—IV a. Lietuvos apgyvendinimo klausimai. Aptariant pavienius gyventojų vartotus dirbinius, patikslinta kai kurių jų grupių chronologija. Remiantis to laikotarpio laidosenai, nagrinėjami dvasinės kultūros klausimai. Pateikiama duomenų apie atskirų laidojimo paminklų rūšių paplitimą,

kapų tipus, įkapių dėjimo tvarką, mirusiuju maitinimo papročio atspindžius, mėginama nušvesti I—IV a. žmonių tikėjimus. Knygoje aptariami ir visuomeniniai santykiai: pirmynkštės bendruomeninės santvarkos irimas, gentinės diduomenės išsiskyrimas. Kiek leidžia tyrinėti laidojimo paminklai, mėginama pasekti ir atskirų baltų genčių Lietuvoje ribas.

Ne visi darbe liečiami klausimai nušvesti vienodai, kai kurios išvados tėra darbinės, hipotetinės. Antai kol kas labai maža duomenų apie I—IV a. atviras gyvenvietes, jų statinius, Užnemunės laidojimo paminklus, gyventojų drabužius, nešioseną, amatininkų darbo įrankius. Reikia manyti, šias spragas užpildys tolesni paminklų tyrinėjimai.

I. GYVENVIETĖS IR PILIAKALNIAI

Daugiausia piliakalnių ir gyvenviečių kol kas tyrinėta rytų Lietuvoje (15 piliakalnių ir 3 gyvenvietės), Užnemunėje (10 piliakalnių ir 1 gyvenvietė), nemaža duomenų apie juos sukaupta vakarų Lietuvoje bei Žemaitijoje (kasinėta 9 piliakalniai ir 1 gyvenvietė), dar trūksta informacijos apie centrinės Lietuvos ir šiaurinės jos dalies piliakalnius bei gyvenvietes (kasinėta 3 piliakalniai ir 1 gyvenvietė). Ne visi piliakalniai ir gyvenvietės buvo vienodai tyrinėti. Kai kuriuose atlikta tik gelbėjamieji tyrinėjimai (Bradeliškės, Vilniaus raj., Guogai-Piliuona, Kauno raj., Kumelionys, Kapsuko raj., ir kt.), kitur vien konstatuotas I—IV a. kultūrinis sluoksnis be svarbesnių radinių (Kernavė, Sirvintų raj., Mindaugo sosto piliakalnis (388), Maišiagala, Vilniaus raj. (191), to laikotarpio įtvirtinimų liekanos (Apuolė, Skuodo raj., 306, p. 293). Plačiausiai yra tyrinėti Aukštadvario, Bačkininkėlių, Gabrieliškių-Naukaimio, Imbarės, Kunigiškių-Pajevonio, Kurmaičių, Migonių, Moškėnų-Laukupėnų, Nemenčinės, Narkūnų, Paveisininkų, Petrešiūnų, Sokiškių, Vaitiekūnų bei Velikuškių piliakalniai.

Kai kuriuos minėtus piliakalnius naudojo ne tik pirmaisiais m. e. amžiais. Dalis jų (Aukštadvaris, Imbarė, Kurmaičiai, Moškėnai-Laukupėnai, Narkūnai, Paveisininkai, Petrešiūnai, Sokiškiai, Velikuškės) įrengta dar I tūkstantmetyje pr. m. e. ir turi ankstyvesnio laikotarpio kultūrinį sluoksnį, kartais sunkiai atskiriamą nuo pirmųjų m. e. amžių kultūrinio sluoksnio horizonto. Kai kuriuos išvardytus piliakalnius naudojo ir vėliau — viduriniame arba vėlyvajame geležies amžiuje, dėl to kartais I—IV a. kultūrinis sluoksnis būna gerokai apardytas.

Šioje knygoje nagrinėsime senojo geležies amžiaus piliakalnių ir atvirų gyvenviečių topografinę padėti, kultūrinį sluoksnį, piliakalnių įtvirtinimus, pastatus. Radinius aptarsime III skyriuje.

Piliakalnių ir gyvenviečių topografinė padėti. Tyrinėti paminklai leidžia atsakyti į klausimą, kokiose vietose senajame geležies amžiuje kurdavosi atviros ir įtvirtintos gyvenvie-

t-
je
s-
ia
1-
s-
o-
s-
—
tės *. Šiam reikalui galime panaudoti duomenis visų paminklų, kuriuose aptikta senojo geležies amžiaus žmonių gyvenimo pėdsakų. Senajame geležies amžiuje gyvenamosios vietas pasirinkimą visų pirma lémē du veiksnių: ekonominis ir karinis-gynybinis. To laikotarpio tiek įtvirtintos, tiek ir neįtvirtintos gyvenvietės būdavo kuriamos tokiose vietose, kur buvo galima verstis žemdirbyste, gyvulininkyste ir kitais verslais. Kita vertus, tai buvo gamtos kliūčių saugomos vietas, patogios gintis nuo priešų puldinėjimui.

Gana dažnai piliakalniams buvo parenkamos kalvos didelės upės ir mažo upelio santakoje arba netoli jos (Jaučakiai, Kauno raj.,— Nemuno ir bevardžių upelių santakoje, Norkūnai, Prienų raj. (vienas iš piliakalnių)— Nemuno ir Skardupio santakoje), dviejų upių ar upelių santakoje (Apuolė— Luobos ir Brukio santakoje, Imbarė— Salanto ir Pilsupio santakoje, Kunigiškiai-Pajevony— Jevonio ir Eglupio santakoje, Kurmaičiai— Akmenos ir Pilsupio santakoje, Vaitiekūnai— Šušvės ir Vingrio santakoje). Kiti piliakalniai buvo įrengti didesnių ar mažesnių upių bei jų slėnių juosiamose kalvose (Bražuolė, Trakų raj.,— iš visų pusiu Bražuolės slėnis ir jo krašte esančios daubos, Bradeliškės— iš 3 pusiu Dūkšta, Guogai-Piliuona— iš 3 pusiu Nemunas, Migony— iš 3 pusiu Kruonės slėnis ir kt.). Dalis jų juosiamu upelių ir ežerų (Aukštadvaris— iš šiaurės Verknė, iš piešryčių— Zamkelio ež.), įrengta ežerų pakrantėse (Dūkštas— prie Parsvėto ež., Pakalniai, Utenos raj.,— prie Vidinksto ež., Sokiškiai— prie Samanio ež., Velikuškės— prie Sartų ež. ir kt.). Vieną kitą piliakalnį iš kelių pusiu juosia ežerų vanduo. Nedidelė dalis piliakalnių įrengta žemų, pelkėtų vietų kalvose (Nevieriškė, Švenčionių raj., juosia pelkėtos daubos, Vosgėlius— iš 3 pusiu pelkės).

Taigi absoliuti senojo geležies amžiaus piliakalnių dauguma buvo įrengta prie didesnių upių ir upelių, ežerų, t. y. prie vandens telkinų. Sios gamtos kliūtys trukdė priešams prieiti prie kalvose buvusių gyvenviečių, ypač per pavasario ir rudens potvynius. Be to, vietose netoli vandens buvo galima nesunkiai rasti mišku neapaugusią derlingos žemės plotų, upių slėniuose ganyti gyvulius, pievoje žiemai pjauti žolę pašarui. Upėse ir ežeruose buvo galima žvejoti, pakrantėse medžioti vandens paukščius. Išimtį sudaro kol kas tik Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnis, įrengtas Raseinių aukštumos pietinio pakraščio kalvoje toli nuo vandens telkinio. Žinoma, šiuo metu sunku pasakyti, kiek apylinkės landšaftas galėjo pasikeisti per daugiau kaip pusantro tūkstančio metų.

Galime konstatuoti, kad ir atviras, neįtvirtintas gyvenvietes kartais saugodavo vandens kliūtys (Krikštonys, Lazdijų raj.,— Nemuno ir Margotės santakoje, Galeliai, Utenos raj.,— tarp Lukno ež., pelkės ir nedidelio upelio) arba gyvenvietes įrengdavo prie vandens (Kaireliai, Pakruojo raj.,— prie Viršyčio, Kukiai, Mažeikių raj.,— prie Varduvos upės).

* Duomenys apie paminklų topografiją paimti iš „Lietuvos TSR archeologijos atlaso“ (208), taip pat atskirų tyrinėtojų straipsnių apie piliakalnius ir gyvenvietes (žr. literatūros sąrašą).

Piliakalnių aikšteliės ir šlaitai. Piliakalnių aikšteliės — tai tas plotas, kuriame būdavo įrengti gyvenamieji ir ūkiniai pastatai, įvairūs įtvirtinimai. Jų dydis ir forma visų pirma priklausė nuo pasirinktos kalvos dydžio ir formos. Todėl senojo geležies amžiaus piliakalnių aikšteliės skiriasi. Galima kalbėti apie mažas, vidutines ir didesnės aikšteliės.

Mažoms aikšteliėms skiriamos ne ilgesnės kaip 50 m. Iš tyrinėjų tokias aikšteliės turi daugiau kaip 40% piliakalnių. Antai Dapšių piliakalnio, Mažeikių raj., aikštėlė yra 45 m ilgio ir 8—10 m pločio, Dūkšto — 30 m ilgio ir 25 m pločio, Gabrieliškių — 34 m ilgio ir 23 m pločio, Vaitiekūnų — 36 m ilgio ir 17 m pločio, Velikuškių — 45 m ilgio ir 25 m pločio. Aikštelių būna ovalių (Dūkšto, Gabrieliškių, Velikuškių), apskritų (Paveisininkų) ir trikampių (Vaitiekūnų). Yra keletas piliakalnių su labai mažomis aikšteliėmis. Antai Bačkininkelių piliakalnio ovali aikštėlė 15×20 m dydžio, Mignonų — apie 15 m skersmens.

Vidutinio dydžio aikšteliemis galima laikyti tokias, kurios nuo 50 iki 100 m ilgio ir retai daugiau kaip 50 m pločio. Tokio dydžio aikšteliės maždaug pusės visų tyrinėtų senojo geležies amžiaus piliakalnių. Štai Aukšadvario piliakalnio aikštėlė 80 m ilgio ir 50 m pločio, Bradeliškių — 80 m ilgio ir 30 m pločio, Imbarės — 56 m ilgio ir 35—40 m pločio, Kurmaičių — 60 m ilgio ir 35 m pločio, Nemenčinės — 90 m ilgio ir 45 m pločio, Vosgelių — 60 m ilgio ir apie 30 m pločio. Jos būna ovalios (Aukšadvaris, Bradeliškės, Sokiškiai), netaisyklingos keturkampės (Imbarė, Moškėnai), trikampės (Narkūnai).

Tarp senajame geležies amžiuje naudotų piliakalnių aptinkama ir su labai didelėmis aikšteliėmis: daugiau kaip 100 m ilgio ir pločio. Pvz., Bražuolės piliakalnio aikštėlė buvo 210 m ilgio ir 95—110 m pločio, Eketės, Klaipėdos raj., — 110 m ilgio ir 105 m pločio ir netaisyklingo keturkampio formos. Kol kas sunku pasakyti, ar senajame geležies amžiuje jau buvo naudojamas visas šių didžiulių aikštelių plotas.

Turime įrodymų, kad pirmaisiais m. e. amžiais naudotos ir didžiulės aikšteliės. Štai Kunigiškių-Pajevonio piliakalnio, datuojamo I m. e. tūkstantmečio pirmaja puse ir viduriu (187, p. 24—25, 34—36, 80—81), aikštėlė yra 150 m ilgio ir 90—100 m pločio.

Daugumos piliakalnių šlaitai statūs, tačiau nevienodo aukščio. Kai kada jis nepriklausė nuo aikštelių dydžio. Yra piliakalnių su didžiulėmis aikšteliėmis ir palyginti neaukštais šlaitais (pvz., Eketės piliakalnio šlaitai 8—9 m aukščio), bet yra ir su mažomis aikšteliėmis ir aukštais šlaitais (pvz., Bačkininkelių piliakalnio šlaitai iki 20 m aukščio).

Kultūrinis sluoksnis. Kultūrinio sluoksnio storis priklauso nuo gyvenimo piliakalnyje trukmės. Turime piliakalnių, kuriuose aptikta vien senojo geležies amžiaus arba I m. e. tūkstantmečio pirmosios pusės kultūrinio sluoksnio pėdsakų. Antai Kunigiškių-Pajevonio piliakalnyje kultūrinis sluoksnis aikšteliės pakraščiai buvo iki 60—80 cm storio, o viduryje jis nestoras arba visai

neaptikta (187, p. 24). Bačkininkelių piliakalnio kultūrinis sluoksnis buvo 1,2—1,25 m storio (276, p. 103). Gana storas Migonių piliakalnio kultūrinis sluoksnis (iki 2,6—2,8 m). Ten storiausias jis buvo aikštėlės viduryje ir prie pylimo (387, p. 46). O Norkūnų piliakalnyje prie Mikasos kultūrinis sluoksnis buvo vos 15—30 cm storio (424, p. 5; 208, p. 116). Galime kalbėti ir apie kai kurių ilgai naudotų piliakalnių kultūrinio sluoksnio storij. Pvz., Kernavės „Mindaugo sosto“ piliakalnyje I m. e. tūkstantmečio pirmosios pusės kultūrinis sluoksnis buvo iki 60 cm storio (388, p. 30). Imbarės piliakalnio to paties laikotarpio sluoksnis aikštėlėje buvo nuo 10—20 iki 40 cm storio, pylime — iki 30—50 cm storio (84, p. 31; 85, p. 23). Kumelionių, Kapsuko raj., bei Vaitiekūnų piliakalnių pirmųjų m. e. amžių kultūrinis sluoksnis buvo tik 15—20, 15—25 cm storio (88, p. 25; 237, p. 116).

Turime duomenų ir apie kai kurių piliakalnių papédžių gyvenviečių kultūrinio sluoksnio storij. Štai Dūkšto piliakalnio pietinėje pašlaitėje įsikūrusios pirmųjų m. e. amžių gyvenvietės kultūrinis sluoksnis buvo 0,5—1,1 m storio (208, p. 55). Daubarių piliakalnio, Mažeikių raj., gyvenvietės I m. e. tūkstantmečio pirmosios pusės kultūrinis sluoksnis buvo 10—20 cm storio (82, p. 102). I—IV a. piliakalnių tyrinėtojai nurodo, kad kultūrinis sluoksnis dažniausiai aptinkamas aikštelių pakraščiais, be to, čia būna storiausias (427, p. 29; 91, p. 27; ir kt.). Tai lėmė, kaip matysime, daugumos piliakalnių pastatų išsidėstymas aikštelių pakraščiais. Išimtį sudaro Migonių piliakalnis, kur kultūrinis sluoksnis pasitaikė dažniausiai aikštėlės viduryje.

Piliakalnių kultūriname sluoksnje aptinkama senojo geležies amžiaus pastatų pėdsakų (stulpaviečių, grindinių, suanglėjusių rąstų, lentų, židinių), amatininkų veiklos žymių (geležies rūdos gaivinimo krosnelių, šlako, tiglių), buityje naudotų įvairiausiu daiktų (darbo įrankių, ginklų, papuošalų, keramikos, Djakovo tipo svarelių, Romos monetų ir kt.), naminių gyvulių, medžiojamųjų laukinių gyvulių ir žvérių kaulų, kai kurių radinių, susijusių su žemdirbyste (pjautuvėlių, trinamujų girnų, grūdų).

I t v i r t i n i m a i. Tyrinėti piliakalniai leidžia pasekti, kokius įtvirtinimus naudojo I—IV amžiuje. Seniausi piliakalnių įtvirtinimai žinomi dar iš I tūkstantmečio pr. m. e. pradžios. Pvz., Narkūnų didžiojo piliakalnio (392, p. 84—94; 393, p. 29—32) aikštėlės pakraštyje rasta dviguba rąstelių siena, sutvirtinta šakomis, moliumi, akmenimis. Nevieriškių piliakalnyje jau VIII—VII a. pr. m. e. aikštėlės pakraščiais stovėjo akmenimis sutvirtinta medinė užtvara (129, p. 95—101). Neryškių įtvirtinimų liekanų aptikta ir I tūkstantmečio pr. m. e. antrosios pusės piliakalniuose (91, p. 15—18). Prie įtvirtinimų priklauso ir toliau naudojamos platesnės dvigubų sienų užtvaros, 50—70 cm aukščio pylimėliai su virš jų stovėjusiomis medinėmis gynybinėmis užtvaromis.

Daug įvairesni senojo geležies amžiaus piliakalnių įtvirtinimai. Juos tyrinėjo V. Daugudis (89, p. 61—69; 91, p. 27—29), paskutiniaisiais metais Užnemunės piliakalnių įtvirtinimus — P. Kulikaus-

kas (187, p. 32—38). Iš šių ir kitų tyrinėtojų paskelbtų darbų matyti, kad m. e. pradžioje sudetingesniu įtvirtinimų piliakalnių aikštelių pakraščiais dar nebuvo. Dažniausiai stovėdavo ilgi stulpinės konstrukcijos pastatai su aklinomis išorinėmis sienomis, iš dalies ir atstodavę piliakalnio įtvirtinimus. Tokie pastatai paprastai būdavo 0,4—1,35 m aukštis iš žemės. Vidinės sienos kiek ikastos iš piliakalnio aikštėlė, o išorinės — iš pakraštyje supiltą neaukštą pylimėlį (89, p. 62). Pylimus turėjo jau daugiau kaip 15 senojo geležies amžiaus piliakalnių. Aukštadvario piliakalnio m. e. pradžiai skiriamas pylimas buvo vos 0,4—0,5 m aukščio. Jis supiltas iš aplinkinės smėlingos žemės ir sutvirtintas skersai bei išilgai krautais daugiausia 10—30 cm storio rastais. Tarp jų palikti nuo 5 iki 50 cm tarpai. Kai kur rastai net su didesnėmis šakomis kloti greta vienas kito. Dauguma jų ąžuolo arba juodalksnio. Aukštadvario piliakalnio pylimą senajame geležies amžiuje kelis kartus aukštino, ir apie III—IV a. jis jau buvo 2 m. Tyrinėtojo nuomone, aukštinant pylimą, galėjo būti taisomas ir ilgasnis pastatas (89, p. 62—63). Taigi I—IV a. galime skirti ir tokį įtvirtinimų tipą — ilgą gynybinį stulpinės konstrukcijos pastatą, iš išorės dar saugomą neaukšto pylimo. V. Daugudžio manymu, panašių įtvirtinimų turėjo būti Moškėnų, Petrešiūnų ir Vorėnų, Molėtų raj., piliakalnuose.

M. e. pradžioje labai panašūs buvo ir Imbarės piliakalnio įtvirtinimai. Cia pylimėlis apie 1,5 m aukščio, jo pagrindas maždaug 5,5—6 m pločio, supiltas iš smėlingos žemės. Jis tvirtintas 15—20 cm storio išilgai bei skersai klotais rastais, o vidinėje pusėje aptikta stulpinės konstrukcijos ilgojo pastato pėdsakų. Tuo pačiu laikotarpiu Apuolės piliakalnyje jau buvo supiltas 0,75 m aukščio ir 3,5—4,5 m pločio pagrindu pylimėlis, kurio vidinėje pusėje pastebėta stulpinės konstrukcijos ilgojo pastato pėdsakų. Pylimo viršuje aptikta statmenai iškastų medinių stulpų vietų ir nedaug vidutinio dydžio akmenų. Matyt, ten buvo medinė, akmenimis sutvirtinta užtvara (89, p. 66).

Atrodo, labai panašūs ir Migonių piliakalnio gynybiniai irenginiai. Cia ankstyvasis III—IV a. pylimas buvo apie 1,2 m aukščio ir 4—5 m pločio pagrindu. Jo viršus sustiprintas medine užtvara, kuri per gaisrą sudegė. Tai rodo degesių juostos. Pylimo vidinėje pusėje aptikta kažkokį sudegusių medinių pastatų pėdsakų (387, p. 47—48). Kaip matome, Apuolės ir Migonių piliakalnių gynybiniai irenginiai šiek tiek skiriasi: nors pylimai dar, matyt, su ilgaisiais stulpinės konstrukcijos ar kitokiais pastatais sudarė vieną gynybinę sistemą, jie patys jau tvirtinami medinėmis užtvaromis. Taigi galima kalbėti dar apie vieną įtvirtinimų tipą — neaukšto pylimo su medine užtvara viršuje saugomus pastatus.

Neaukštų pylimų aptikta kai kuriuose m. e. pradžios Užnemunės piliakalnuose. Kumelionų piliakalnyje buvo iki 0,6 m aukščio ir 1,7 m pločio pagrindu žeminių pylimėlių. Jo viršuje rasta sudegusios medinės užtvaros liekanų. Vėliau šis pylimėlis padidintas iki 1,5—2 m aukščio ir 6—7 m pločio prie pagrindo. Vidinėje jo pusėje pastebėta stulpinės konstrukcijos pastatų pėdsakų. Ankstyvasis py-

limėlis datuojamas I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga—m. e. pradžia (89, p. 64). Maždaug vienalaikis su ankstyvuoju Kumelionių piliakalnio pylimėliu buvo Norkūnų piliakalnio prie Mikasos 0,8—1 m aukščio ir 3—3,5 m pločio pagrindu pylimėlis. Apie III—IV a. jis buvo paaukštintas iki 2 m ir paplatintas iki 5—6 m. Įdomu tai, kad pylimo išorėje buvo iškastas 2,5 m gylio ir 3,4 m pločio dugnu griovys (89, p. 64). Taigi senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje atsiranda ir trečias įtvirtinimų tipas — pylimas su išorėje iškastu grioviu.

Kai kuriuose piliakalniuose aptikta vien neaukštų pylimų. Antai Narkūnų didžiajame piliakalnyje pirmaisiais m. e. amžiais buvo iš molio plūktas 1 m aukščio pylimas. Ant jo, matyt, stovėjo kažkokios gynybinės užtvartos. Tai rodo pylimo paviršiuje rasti degėsių ir molio sluoksneliai. Spėjama, kad piliakalnis tuo metu buvo naujotas pasislėpti (392, p. 89—90). Senajam geležies amžiui turėtų priklausyti ir Paveisininkų piliakalnio ankstyvasis 1,6—2,3 m aukščio pylimas, supiltas beveik visos aikštelės pakraščiais. Jo išorinis šlaitas sutvirtintas moliu, paviršiuje pastebėta akmenų. Ir šiame piliakalnyje būdavo slepiamasi (183, p. 234—235, 245; 187, p. 33).

Senajame geležies amžiuje naudota ir sudėtingesnių įtvirtinimų. Antai Kurmaičių piliakalnyje, kurį tyrinėtojai skiria I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigai—III—IV m. e. a., aptiktas pylimas ir 2 grioviai, saugoję piliakalnį nuo mažiausiai gamtos kliūčių ginamos pusės. Iš pylimo pjūvio paaiškėjo, kad jis supiltas per vieną kartą. Statybai naudoti akmenys ir žemė. Didesniuosius krovė pylimo pakraščiuose tarsi sienelę vienas ant kito, o iš vidų pripylė žemiu ir primetė mažesnių akmenų. Šis pylimas buvo iki 1,6 m aukščio ir 8 m pločio pagrindu. Vidinėje ir išorinėje pusėje iškasta po 3,5—4 m pločio ir apie 1 m gylio griovį (232, p. 20—22). Gana sudėtingi ir ankstyvieji Bražuolės piliakalnio įtvirtinimai, datuojami vėlyvesniu laikotarpiu negu m. e. pradžia. Cia buvo 2 pylimėliai iki 0,5—0,8 m aukščio ir apie 4 m pločio pagrindu. Juos skyrė negilus griovys. Išorinio pylimėlio viršuje pastebėta sudegusios medinės gynybinės užtvartos pėdsakų (89, p. 67). Patys galingiausi Kunigiskių-Pajevonio piliakalnio įtvirtinimai, tačiau jis naudotas visą I m. e. tūkstantmečio pirmąjai pusę iki VI a. (187, piliakalnių chronologinė lentelė). Pylimas juosė visą aikštelę. Jo statybai naudota žemė, akmenys ir medžiai; įrengtas per 3 kartus. Pirminis pylimas pietryčių pusėje buvo apie 3 m aukščio. Jo pietryčių papédėje aptiktas griovys ir medinės gynybinės sienos liekanų. Griovys 1,3 m gylio, iki 1,4 m pločio viršumi ir apie 0,7 m pločio dugnu. Jo viduryje aptikta vertikalai sukaltų beržinių rastu, dėta taip pat ir plonesnių horizontalių rastų — įrengta medinė gynybinė siena. Tyrinėtojas nurodo, kad sieną statyta gana rūpestingai — stambūs vertikalūs stulpai dalijo ją į sekcijas. Tačiau neaišku, kuriam pylimo statybos laikotarpiui ji priklausė. Galbūt statyta, kai pylimo dar nebuvo arba supylus pirmąjį pylimą (187, p. 35). Aikštelės vakarų pusėje iš žemiu supiltas pirminis pylimas buvo 1—1,05 m aukščio. Matyt, pirminį pylimą, griovį ir gynybinę sieną reikia skirti senajam gele-

žies amžiui. Vėlyvesni įtvirtinimai turėtų būti padaryti daugiausia I tūkstantmečio viduryje. Ne visuose senojo geležies amžiaus piliakalniuose aptikta ryškesnių pylimų. Pvz., be pylimo buvo Gabrieliškių-Naukaimio piliakalnis (171, p. 175), Išpilties, Kretingos raj., piliakalnį saugojo tik nesudėtinga medinė užtvara iš gulsčių rastų, kuriuos prilaikė vertikaliai sukaltiliai stulpai (386, p. 52).

Taigi senojo geležies amžiaus piliakalnių įtvirtinimai pamažu keitėsi, tapo vis sudėtingesni. Laikotarpio pradžioje daug kur stovėjo stulpinės konstrukcijos pastatai su aklina išorine siena, pri-dengta neaukštą pylimelių (iki 1,5 m aukščio, 5–6 m pločio pagrindu). Kai kurių viršuje jau statomas medinės gynybinės užtvaros. Apie III–IV a. pylimai aukštinami iki 2–2,5 m ir platinami iki 6–8 m prie pagrindo. Išorėje imami kasti gynybiniai grioviai, kartais jų viduryje dar statomas medinės užtvaros. Pylimai ir grioviai sudaro jau gerokai sudėtingesnius gynybinius įrenginius. Kai kuriuose piliakalniuose jau yra supilta keli pylimeliai. Labiausiai įtvirtintais senojo geležies amžiaus piliakalniais laikomi Kurmaičių (Lietuvos pajūris) ir Kunigiškių-Pajevonio (Užnemunė). Panašiai įtvirtintų senojo geležies amžiaus piliakalnių aptinkama ir kitose baltų gyventose srityse. Neaukštų pylimelių iš akmenų ir žemiu rasta Latvijos piliakalniuose (200, p. 102), medinių gynybių sienų liekanų, pylimų ir griovių — Baltarusijos brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniuose (469, p. 15–28) bei kitose srityse.

P a s t a t a i. Ištirti senojo geležies amžiaus piliakalniai davė palyginti nedaug medžiagos to laikotarpio pastatams pažinti. Apie pastatų liekanas plačiausiai raše P. Kulikauskas (186, p. 41–48; 187, p. 39–42) ir V. Daugudis (90, p. 57–66; 91, p. 29–38). Remiantis tyrinėtojų paskelbta medžiaga, galima daryti išvadą, kad Lietuvoje senojo geležies amžiaus piliakalniuose gana plačiai buvo statomi ilgi stulpinės konstrukcijos pastatai. Jau minėta, kad iš dailes jie atstodavo piliakalnių įtvirtinimus.

Geriausiai išlikusių stulpinės konstrukcijos pastato dalių aptikta Aukštadvario piliakalnyje, pylimėlio vidinėje pusėje buvusiame apie 0,4–0,5 m gylio ir apie 4 m pločio įdubime (90, p. 58–59). Pastato vietoje rasta gana ryškių 20–40 cm skersmens dėmių — buvusių stulpaviečių. Jos išsidėsčiusios apie 50 m ilgio ruože piliakalnio aikštėlės pietvakarių bei vakarų pakraštyje. Dėmės-stulpavietės ėjo 2 lygiagrečiomis eilėmis truputį toliau nuo minėto įdubimo pakraščių. Atstumas tarp dėmių buvo 0,4–0,7 m, tarp jų eilių — apie 4 m. Vienos buvo 10–15 cm, kitos — 20–50 cm gylio. Matyt, pastatas stovėjo ilgai ir ne kartą buvo taisomas. Iš dėmių pjūvių paaiškėjo, kad duobutėse buvę įkasti stulpai su nusmailintais, dažnai apdegintais galais (kad ne taip greit pūtų).

Taigi išorinių pastato sienų pagrindą sudarė statmenai į žemę kas 40–70 cm įkasti stulpai. V. Daugudžio nuomone, tarpai tarp stulpų buvo užpildyti plonesniais apvaliais gulsčiais rastais, jų gali įleisti į tų stulpų šonuose padarytas išpjovas. Molio tinko galbeliai rodo, kad sienų plyšiai tarp gulsčių rastų buvo užtepti moliu. Spėjama, jog statmeni rastai-šulai galėjo laikyti ir stogą.

Ilgasis stulpinės konstrukcijos pastatas buvo suskirstytas į danguj apie 3×4 , 4×4 m dydžio gyvenamujų ir ūkinų patalpų. Pastato šiaurės vakaruose aptikta geriausiai išsilaikiusi 3×4 m dydžio gyvenamoji patalpa. Nuo piliakalnio aikštélés buvusioje patalpos dalyje aptiktas atviras židinys. Jam iškasta beveik apskrita $0,5 \times 0,8$ m dydžio ir iki 10 cm gylio į dugną siaurėjanti duobutė. Joje buvo pelenų ir smulkių angliukų. Židinio pakraščiuose bei dugne aptikta ir keletas pavienių nedidelių, perdegusių akmenų. Pagal patalpoje ir aplink ją rastus daiktus (geležinis ritinis smeigtukas ir kt.) patalpa skiriama II a. (80, p. 49).

Sio pastato geriau išsilaikiusi maždaug 4×4 m ūkinė patalpa aptikta jo pietvakariuose. Patalpoje ir aplink ją surinkti dirbiniai primena klėties inventorių. Ten aptikta: 5 įvairaus dydžio ir formos žalvario lazdelės, įvijinis antsmilkinis, pusė Djakovo tipo svarelis, puodų šukių, suanglėjusių kviečių, miežių ir vadinamųjų arkliapupių grūdų (80, p. 49). Laikoma, kad ši patalpa to paties laikotarpio kaip ir gyvenamoji. Vėliau virš pastato buvo pastatytas platesnis stulpinės konstrukcijos statinys.

II a. pastato vietoje, ypač minėtų patalpų viduje, aptikta nedideliai (3×5 – 10×15 cm) įvairios formos, 1–2 cm storio molio plotelių, kurių didesnė dalis gulėjo virš smulkių degésių. Tyrinėtojo nuomone, tai galėjo būti moliu glaistytų lubų pėdsakai. Taip pat spejama, kad pastatas iš kiemo pusės turėjo kažkokį dengtą prieangį. Grindų pėdsakų nepastebėta. Kitos ilgojo pastato patalpos išsilaikė blogai. Jų vietoje aptikta tik paskirę 10–15 cm skersmens medinių sudegusių rąstelių, ovalių 0,7–1,3 m skersmens židinių, įvairių to laikotarpio dirbinių. Deja, tikslaus ilgojo pastato patalpų skaičiaus nepavyko nustatyti.

Ilgojo stulpinės konstrukcijos pastato gyvenamosios patalpos dalis buvo aptikta ir Dapšių piliakalnyje (81, p. 12–14; 90, p. 60). Ji atsidengė apie 5 m pločio ir 0,6–0,9 m gylio įdubime. Abiejose iš pastato pusėse aptikta po keletą 20–30 cm skersmens stulpelių, kuriose buvo įkasti stulpai nusmailintais galais. Pavyko išsiūkinti, kad gyvenamoji patalpa buvo apie 4 m pločio. Ilgis nenustatytas (likę tik 2 m), nes patalpos dalis nugriuvusi į upelių slėnius prie piliakalnio. Gyvenamojoje patalpoje nuo aikštélés pusės prie sienos įrengtas atviras židinys. Jis buvęs apskritoje 0,6 m skersmens į dugną siaurėjančioje 20 cm gylio duobutėje, kurioje aptikta pelenų, angliukų ir lipdytų brūkšniuotu paviršiumi puodų šukių, perskeltų gyvulių kaulų. Iš radinių spejama, kad pastato patalpa priklauso I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigai arba pačiai m. e. pradžiai. Taigi Dapšių piliakalnio pastatas galėjo būti ankstyvesnis už tokį pat Aukštadvario piliakalnio pastatą.

Ilgųjų stulpinės konstrukcijos pastatų liekanų aptikta ir kituose piliakalniuose (Imbarė, Moškénai, Petrešiūnai, Vorénai, Nemenčinė, Kunigiškiai-Pajevonys; 90, p. 60–61; 91, p. 32–33; 187, p. 40–42), tačiau jos gerokai blogiau išsilaikiusios. Matyt, šie pastatai statybos būdu ir vidaus įrenginių detalėmis kiek skyrėsi vienas nuo kito. Pvz., Aukštadvario ilgojo pastato vertikalūs stulpai-šulai papildomų

sutvirtinimų neturėjo, o Kunigiškių-Pajevonio piliakalnyje jie tvirtinti akmenimis. Šio piliakalnio stulpams iškasdavo gana giliai ir plačias duobes, įstatydavo stulpus ir duobes priraudavo didelių akmenų. Kai kur aptikta net 3—4 akmenų eilės. Taip pat nustatyta, kad vienus rastus iškasdavo nupjautu, kitus — nutašytu galu. Vienų stulpų galus apdegindavo, kitų — apdrébdavo moliu (187, p. 40—41). Akmenimis apdėtų stulpų-šulų liekanų rasta ir Varnupių, Kap-suko raj., piliakalnyje (188, p. 101—103).

Konstatuota, kad ilguosių stulpinės konstrukcijos pastatus prastai statydavo aikštelių pakraščiais. Aukštadvario pastatas juosė aikštelię iš pietvakarių ir vakarų (jo liekanų nerasta tik aikšteliės šiaureje, bet ten aikšteliės ir šlaito dalis nugriuvusi į Verknę), Moškėnų-Laukupėnų piliakalnio tokis pastatas galėjo juosti aikštelię iš visų pusų (90, p. 57). Matyt, šiuo atveju piliakalnio aikšteliės viduryje nestatydavo jokių pastatų.

Atskirai reikia paminėti židinius, kuriuos įrengdavo stulpinės konstrukcijos pastatuose. Aukštadvario židiniai buvo gana paprastos konstrukcijos. Reikia manyti, kad ir kituose piliakalniuose židinius įrengdavo stulpinės konstrukcijos pastatų gyvenamosiose patalpose. Nemaža židinių rasta Nemenčinės piliakalnyje. Ten jie dvejopi: krautis iš akmenų ir plūkti iš molio. Krautieji iš akmenų buvo ovalūs, $1,35 \times 1,55$, $1,5 \times 1,8$ m dydžio. Plūktieji iš molio taip pat ovalo formos; jų vainikai nulipdyti iš molio. Židiniai apie $1 \times 1,6$ m, kartais didesnio skersmens. Viduje rasta smėlio ir degesių (181, p. 23—24). Kai kuriems Kunigiškių-Pajevonio piliakalnio židiniams įrengti naudojo akmenis. Jais atityveriama židinio vieta, aptinkama ir dugne. Dalis židinių gana gilūs — iki 1,3 m, apie 90 cm skersmens (187, p. 41—42, pav. 39).

Stulpinės konstrukcijos pastatai būdingi ne tik Lietuvai. Juos ypač statė ir į rytus nuo Lietuvos gyvenusios brūkšniuotosios keramikos kultūros gentys (508, p. 276—301). Stulpinės konstrukcijos namų su atviraus židiniaus buvo ir prūsų genčių teritorijoje (508, p. 285).

Be ilgųjų pastatų, senajame geležies amžiuje Lietuvoje buvo statomi ir kitokie stulpinės konstrukcijos pastatai. Jų liekanų aptikta Bačkininkėlių ir Kurmaičių piliakalniuose. Bačkininkėlių piliakalnio apatinėje kultūrinio sluoksnio dalyje, datuojamoje I m. e. tūkstantmečio pirmąja puse, atsidengė statinio liekanos. Aikšteliės viduryje aptikta iš molio plūkta asla ir aplink ją ratu išsidėsčiusios tamsios 20—30 cm skersmens ir tokio pat gylio dėmės-stulpavietės. Vietomis prie kai kurių stulpaviečių pastebėta po vieną, vietomis po tris 10—12 cm skersmens dėmes, greičiausiai buvusių kuolų žymes. Aplink aslą ir stulpavietes ratu ėjo kai kur iki 0,9—1 m pločio akmenų grindinys (276, p. 106, pav. 3). Jo nebuvo tik šiaurinėje pusėje. Tyrinėtojos nuomone, aikšteliėje stovėjo ovalus 4×6 m. dydžio pastatas. Jo sienas sudarė statmenai sukalti stulpai, kurių dalis dar buvo sutvirtinta plonesniais kuolais. Tarpai tarp stulpų galėjo būti išpinti žabais ir apkreisti moliu. Spėjama, kad jėjimas į ovalų stulpinės konstrukcijos pastatą buvo iš vakarų pusės. Netoli

ėjimo, pastato viduje, aptikta akmenimis grjsta 50 cm skersmens ir 5 cm gylio duobė. Joje gausu degėsių, tačiau radinių duobėje ir plinkui nebuvo.

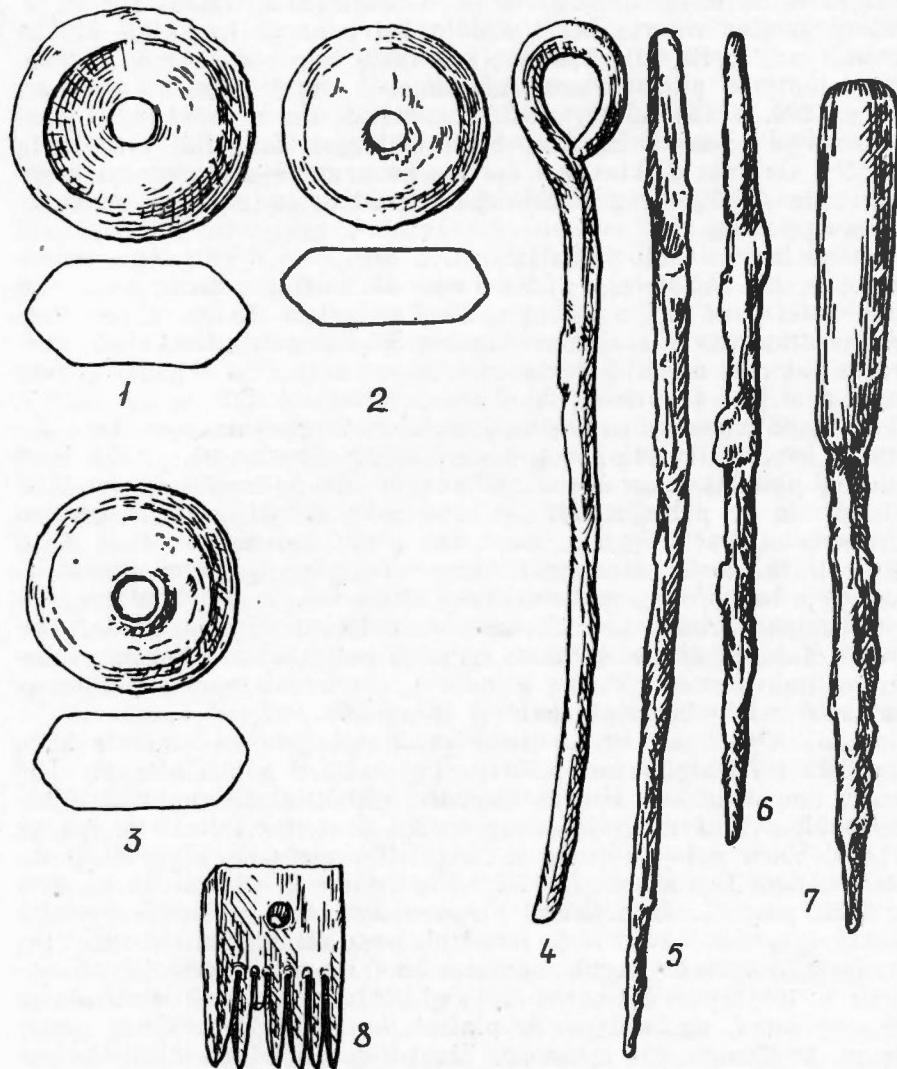
V. Daugudžio nuomone, Bačkininkelių pastatas buvo naudojamas greičiausiai kulto reikalams (90, p. 64—65; 91, p. 34—36, pav. 9). Taip manoma dėl to, jog piliakalnio aikštélėje labai maža radinių — tik geležinės ylos dalis ir daugiau kaip 100 puodų šukių. Be to, pastato forma primena kai kuriuos Smolensko srities piliakalniuose aptiktus kulto pastatus, datuojamus daugiausia I m. e. tūkstantmečio viduriu bei trečiuoju ketvirčiu (541, p. 30—31, 59 ir kt., pav. 8, 49, 50). Apskritų šventykłų taip pat žinoma ir Juchnovu kultūros piliakalniuose, skiriamuose dar I tūkstantmečiu pr. m. e. (540, p. 164). Matyt, I tūkstantmetyje pr. m. e.—I m. e. tūkstantmetyje tokios šventyklos buvo būdingos daugeliui rytų baltų genčių. Galimas daiktas, kai kuriose buvo nuolatos kūrenama švenčių ugnis. Tai rodytų Bačkininkelių pastate rasta duobė su degėsais-ugniavietė.

Greičiausiai kulto reikalams buvo skirtas ir Kurmaičių piliakalnio pastatas. Aikštélės rytuose rastas iš didelių akmenų sukrautas nuo 2 iki 3 m pločio pulsris. Tarp jo galų — 18 m tarpas. Pusratyje atidengta eilė stulpaviečių per 2—3 m viena nuo kitos. Pusratio viduryje matyti keturkampis $2,6 \times 3$ m dydžio akmenų grindinys, apie jį — 4 apvalios iki 2 m skersmens ir 1 m gylio duobės. Jose rasta žemės su pelenais ir smulkiais angliukais, suskilusių akmenų, nemaža lipdytų puodų šukių (232, p. 21—22; 91, p. 37). Kurmaičių pastatas, kaip ir pats piliakalnis, datuojamas I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga—III—IV amžiumi. Matyti, kad jis gerokai didesnis už Bačkininkelių. Bent dalį sienų sudaré statmenai įkasti stulpai. Iš išorės sienos dar buvo sutvirtintos akmenų grindiniu. Viduryje buvusi akmenų keturkampių reikia laikyti savitu aukuru, kurio kampuose buvusiose duobėse-ugniavietėse kūrenta ugnis, galbūt ir aukotos aukos. 1982 m. spėjamo kulto pastato liekanų (pusapskritimio formos akmenų grindinys, akmenimis apdėta stulpavietė) aptikta ir Imbarės piliakalnyje (87, p. 20).

Kyla klausimas, ar Lietuvoje senajame geležies amžiuje buvo naudota tik stulpinė konstrukcija. I ji kol kas sunku atsakyti. Kai kurių duomenų dave ištirtas Ziegždrių piliakalnis, Kauno raj. Aikštélės viduryje 1 m gylyje buvo aptikti 4 vienas šalia kito apdege rastai. Vieni gulėjo šiaurės vakaru, kiti — pietryčių kryptimi ir sudarė kampą. Rastai nuo 2,38 iki 3,3 m ilgio ir 15—21 cm storio (294, p. 121, pav. 4). Iš perkaso plano matyti, kad aikštélėje aptiktas kampus kažkokio rentininės konstrukcijos pastato, kurio dydžio nepasisekė išmatuoti. Pagal negausius radinius piliakalnis datuojamas I m. e. tūkstantmečio pradžia. Taigi pastatų rentininė konstrukcija buvo žinoma, tik neaišku, ar placių ji naudota ir kokiems pastatams. V. Daugudžio nuomone, Ziegždrių piliakalnio aikštélės pakraščiai stovėjo ilgasis stulpinės konstrukcijos pastatas, o minėtasis gulsčių rastų yra tarsi jo priestato dalies liekanos (90, p. 63—64).

Sokiškių piliakalnyje aptikta 5 m ilgio, 3,5 m pločio ir 1,3 m gylio žeminė. Spėjama, kad ją dengė keturšlaitis stogas. Žeminės viduryje buvo trikampis pakilimas su akmenimis ir degto molio ploteliais. Jį juosė nedidelis griovelis (132, p. 23). Kol tyrinėjimų medžiaga plačiau nepaskelbta, sunku spręsti apie šio pastato paskirtį. Tyrinetoja ji datuoja III—IV amžiumi.

Kur kas mažiau duomenų turime apie nejtvirtintų gyvenviečių pastatus. Kai kuriose (Galeliai, Kukiai) ryškesnių pastatų pėdsakų

1 pav. Migonių piliakalnio gyvenvietės radiniai: 1—3 — molinai verpstukai, 4 — geležinis lazdelinis smeigtukas, 5—7 — geležinės ylos, 8 — kaulinių šukų dalis (pagal R. Volkaitę-Kulikauskienę)

merasta (90, p. 65). Kiek daugiau duomenų apie tai davė įtvirtintų piliakalnių papédėje buvusių gyvenviečių tyrinėjimai. Prie Aukštadvario, Bačkininkelių, Imbarės, Laistų, Norkūnų, Narkūnų bei Pašlienijos piliakalnių tyrinėtose gyvenvietėse rasta antžeminių pastatų pėdsakų. Ryškiausiu stulpinės konstrukcijos pastato žymiu aptikta Laistuose. Sprendžiant iš 20—30 cm skersmens ir gylio stulpaviečių, perdegusio molio tinko gabalų, gyvenvietėje stovėjo apie 9,5 m ilgio ir 3,1 m pločio stačiakampis pastatas. Jame vienoje eilėje buvo 3 židiniai, įrengti 0,2—0,3 m gylio duobutėse. Jie $0,65 \times 0,45$, $0,5 \times 0,5$ ir $0,4 \times 0,4$ m dydžio. Dėmės tarp židinių ir pastato galo rodo, kad jis turėjo dvišlaitį stogą ir tikriausiai skersines pertvaras, dalijusias namą į tris 4×3 , $2,5 \times 3$ ir 3×3 m dydžio patalpas (400, p. 41—42).

Kitų gyvenviečių pastatų pėdsakus sudarė per 0,5—1,5 m viena nuo kitos nutolusios 20—30 cm skersmens stulpavietės. Kartais jų eilės sudarė stačius kampus. Taigi ir gyvenvietėse stovėjo keturkampe (stačiakampe) plano stulpinės konstrukcijos pastatai. Netoli minėtų stulpaviečių dažnai aptinkama pailgų ($0,5—3,4 \times 1—4,5$ m) ar beveik apskritų (0,5—1 m skersmens) dažnai apdegusiu akmenų grindinių ir molio plotelių. V. Daugudžio nuomone, mažesnieji galėjo būti atvirų židinių liekanos (90, p. 65—66).

Baigiant aptarti piliakalnius, galima skirti 3 svarbiausius jų tipus. Senajame geležies amžiuje Lietuvoje plačiausiai rengiami įtvirtinti piliakalniai su stulpinės konstrukcijos pastatais, kurie, kaip minėta, taip pat buvo naudojami gynybai. Dalis jų jau buvo naujota iki m. e. pradžios. Pirmaisiais m. e. amžiais juos pradėta dar labiau tvirtinti. Atsiranda aukštėsnių pylimų, kasami gynybiniai grioviai, statomas medinės gynybinės užtvaros. Tik nedaugelis piliakalnių (pvz., Gabrieliškiai) neturi jokių įtvirtinimų. Kai kurių papédėse jau yra nedidelių gyvenviečių.

Aptariamojo laikotarpio pabaigoje atsiranda piliakalnių su nedidėmis aikštėlėmis ir stipresniais įtvirtinimais — vadinančių piliakalniai-slepėtuves (Migonys ir kt.). Juose nebuvę nuolatos gyvenama, jie skirti vien gynybai. Tokių piliakalnių papédėse aptinkama gyvenviečių (pav. 1). Šiuo laikotarpiu taip pat galima kalbėti apie piliakalnius-alkakalnius su kulto pastatais (Bačkininkeliai, Kurmaičiai). Prie kai kurių iš jų irgi aptikta gyvenviečių. Kaip minėta, gyventa lygių vietų atvirose gyvenvietėse, tačiau šios kol kas labai mažai tyrinėtos.

II. LAIDOJIMO PAMINKLAI IR LAIDOSENA

Kur kas daugiau negu piliakalnių ir gyvenviečių turime tyrinėtų senojo geležies amžiaus laidojimo paminklų (apie 100). Kaip minėta, dalis vakarų Lietuvos kapinynų medžiagos yra dingusi Antrojo pasaulinio karo metais, neišliko platesnių duomenų apie XIX a. kasinėtus pilkapynus, pagaliau net nepaskelbta daugelio paskutin-

niaisiais dešimtmiečiais tyrinėtų laidojimo paminklų medžiaga. Todėl dabar galime remtis tik maždaug puse tyrinėtų paminklų medžiagos.

Lietuvoje senajame geležies amžiuje buvo naudotos dvi svarbiausios laidojimo paminklų rūšys: plokštinių kapinynai ir pilkapynai. Pagal mūsų archeologinėje literatūroje nusistovėjusią tradiciją (žr. 209, p. 9—12, žemėl. 1, 6, 7) skiriamos šios pagrindinės laidojimo paminklų grupės: a) vakaru Lietuvos kapinynai su akmenų vainikais, b) Nemuno žemupio plokštinių kapinynai, c) centrinės Lietuvos plokštinių kapinynai ir d) Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių grupė, kuri atsiranda tik aptariamojo laikotarpio pabaigoje. Atskirai reikia aptarti ir Užnemunės laidojimo paminklus. Taigi panagrinėsime 6 laidojimo paminklų paplitimo sritis.

VAKARŲ LIETUVOS KAPINYNAI SU AKMENŲ VAINIKAIM

Kapinynai su akmenų vainikais paplitę pajūryje ir Minijos baseine (209, žemėl. 1, 7). Tokių kapinynų, išiterpiantį į pilkapių teritoriją, žinoma ir į rytus nuo Jūros upės. Pagal dabartinį administracinį suskirstymą kapinynai su akmenų vainikais buvo paplitę dabartiniuose Kretingos ir Klaipėdos raj., Šilutės raj. šiaurėje, žinoma jų ir Šilalės raj. vakaruose. Dabar minėtoje teritorijoje yra 29 kapinynai (Anduliai, Ankštkiai, Gintarai, Kašučiai, Kiauleikiai, Kurmaičiai, Lazdininkai, Padvarai, Palanga, Pryšmančiai, Reketė, Rūdaičiai I ir II, Senkai, Tūbausiai — visi Kretingos raj., Aukštakiemai, Baičiai, Bandužiai, Kalotė, Laistai, Maciuičiai-Gargždai, Papiliai-Skomantai, Šernai, Šilininkai — visi Klaipėdos raj., Barzdūnai, Kiošiai, Vilkyčiai — visi Šilutės raj., Sarkai ir Zviliai, Šilalės raj.) su I—IV a. radiniais, keletas suardytų kapių, kuriuose taip pat galėjo būti senojo geležies amžiaus kapų (Auksūdys ir Saušeriai, Kretingos raj., Džiaugėnai, Šilalės raj., žr. 209, Nr. 27, 132, 624). Atrodo, šiai laidojimo paminklų grupei reikia skirti ir labai suardytus Pleškučių-Pangesų bei Stragnų-Skérių, Klaipėdos raj., kapinynus. Vadinas, Lietuvos pajūryje galėjo būti apie 35 kapinynus su akmenų vainikais.

Iki šiol išsamiausiai paskelbta Ankštkių (239, p. 112—115), Kurmaičių (178, p. 315—365; 177, p. 12—56), Lazdininkų (68, p. 143—161), Palangos (353, p. 123—137), Pryšmančių (281, p. 137—143), Rūdaičių I ir II (257, p. 73—112; 256, p. 56—73), Senkų (259, p. 115—123), Sarkų (348, p. 25—41), Šernų (63, p. 141—168), Šilininkų (381, p. 73—76) kapinynų medžiaga, leidžianti mums plačiausiai kalbėti apie I—IV a. vakaru Lietuvos laidoseną. Kai kuriuos jos klausimus nušvesti galėtų padėti ir Aukštakiemų, Baičių, Bandužių, Barzdūnų kapinynų medžiaga (360, p. 14—23; 362, p. 118—122; 58, p. 133—135; 59, p. 112—118; 275, p. 91—102). Taip pat paskelbta duomenų apie Kašučių ir Padvarių kapinynų laidoseną (309, p. 68—71; 137, p. 64—70; 138, p. 46—48). Nemaža naujos

formacijos vaikų laidosenai pažinti davė paskutiniaisiais metais
tyrinėtas Gintarų kapinynas.

Kapinynų topografinė padėtis rodo, kad jie būdavo įrengiami
ražiose, dažnai pakilesnėse vietose netoli upių. Antai Rūdaičių II
kapinynas — kalvoje, esančioje Tenžės upelio slėnio dešinėje, Pryš-
mančių — kalvoje netoli Tenžės, Kašučių — kalvelėje dešiniajame
Akmenos krante, Gintarų — pakilesnėje Minijos kairiojo kranto vie-
toje. Ankštakų, Senkų kapinynai buvo netoli Tenžės, Kurmaičiai —
Akmenos, Šernai — Minijos upės. Taigi galima spėti, kad jie buvo
prie to meto gyvenviečių, įrengtu žemdirbystei ir gyvulininkystei
atogiose vietose.

Gaila, jog prie minėtų kapinynų beveik neturime tyrinėtų seno-
jo geležies amžiaus gyvenviečių ar piliakalnių. Išimtį sudaro Kur-
maičių piliakalnis: atstumas nuo senojo geležies amžiaus kapinyno
iš piliakalnio yra apie 1,5 km. Todėl šiuo metu sunku pasakyti,
ar kapinyne laidoti piliakalnyje gyvenę žmonės, ar arčiau kapinyno
buvo kita gyvenvietė. Vis dėlto galime teigti, kad kartais kapinynai
būdavo greta to laikotarpio gyvenviečių. Štai Padvarių pilkapių
ir kapų sampiliuose aptikta puodų šukiu, apdegusio molio, geležies
šlako — gyvenvietės kultūrinio sluoksnio liekanų (138, p. 47). Ma-
tyt, šis kapinynas buvo įrengtas greta gyvenvietės.

Kapų skaičius visų pirma priklausė nuo gyvenvietės gyventojų
skaičiaus, antra, nuo to, ar ilgai buvo laidojama. Gaila, bet kol
kas neturime nė vieno gerai išlikusio ir visiškai ištirto vakarų Lietu-
vos kapinyno. Dauguma minėtų labai apardyta jvairių žemės
darbų, didelė dalis kapų sunaikinta. Todėl sunku spręsti apie to
laikotarpio kapinynų kapų skaičių. Galime tik nurodyti, kiek ištirta
kai kurių minėtų kapinynų kapų. Kol kas daugiausia senojo gele-
žies amžiaus kapų atidengta Kurmaičių kapinyne — 47, Gintarų —
24, Lazdininkų — 22, Palangos — 20, Rūdaičių II kapinyne — 19
žmonių ir 3 žirgų kapai. Kitur rasta nuo kelių (Pryšmančiai, Ka-
šučiai, Bandužiai, Silininkai ir kt.) iki keliolikos (Rūdaičiai I, Sen-
kai, Šarkai) I—IV a. kapų. Vis dėlto minėti kapinynai nebuvo pa-
tys didžiausi. Antai Aukštakiemų kapinyne iš daugiau kaip 400 jvai-
rių laikotarpiai kapų 64 kapuose aptikta Romos monetų (66, p. 228—
230), dar apie 20 kapų — būdingų to laikotarpio dirbinių. Taigi
senajam geležies amžiui tikrai priklausė apie 85—90 kapų. Tik-
riausiai tai vienas didžiausių vakarų Lietuvos kapinynų. Daugiau
kaip 20 žmonių ir keli senojo geležies amžiaus žirgų kapai ištirti
Šernų kapinyne, nors tyrinėtojas kapų nežymi, nurodo tik radinių
padėtį (63, p. 141—168, lent. VI). Matyt, pačiuose didžiausiuose to
laikotarpio kapinynuose galėjo būti apie 80—100, mažesniuose —
iki 30 kapų.

Vakarų Lietuvos pajūrio kapai yra su akmenų vainikais. Jų
déjimas turi senas tradicijas. Čia bronzos amžiaus (1600—500 m.
pr. m. e.) pabaigoje ir ankstyvajame geležies amžiuje mirusiuosius
laidodavio pilkapiuose su koncentriniais akmenų vainikais. Geriaus-
iai išlikusių vainikų rasta Kurmaičių pilkapiuose (177, p. 12—28,
pav. 1—11). Kapai — degintiniai, nors aptiktas ir griautinis kapas.

Salia pilkapių Kurmaičiuose rasta ir pereinamąjį iš pilkapių į plokštinius kapinynus kapų. Jie neturėjo ryškesnių sampilų ir buvo apjuosti apskritais ar pusračio formos dažnai susisiekiančiais akmenų vainikais, tarp kurių aptikta degintinių kapų (177, p. 28—34, pav. 12—15). Degintinis kapas urname, apdėtas pusračio formos akmenų vainiku ir datuojamas taip pat ankstyvojo geležies amžiaus pabaiga, rastas Rūdaičių II kapinyne netoli griautinių senojo geležies amžiaus kapų su akmenų vainikais (256, p. 57, pav. 1).

Taigi vakarų Lietuvoje matome aiškią laidojimo paminklų raidą — pilkapių su akmenų vainikais ir daugiausia degintiniai kapais, degintiniai kapai su akmenų vainikais, griautiniai kapai su akmenų vainikais. Kaip matome, išlieka vienas nekintantis laidosenos elementas — akmenų vainikai.

Kalbant apie laidosenos kitimą vakarų Lietuvoje, negalima užmiršti dar vieno dalyko. Kai kur senojo geležies amžiaus pradžios griautinių kapų aptinkama dar ankstyvajame geležies amžiuje įrengtuose pilkapiuose (pvz., Egliškiai, Kretingos raj., pilk. 2, gr. k. Nr. 1, 128, p. 11—13, pav. 14 : 1,2). Padvariuose šalia ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių aptikta nedidelių apskritų vainikų su neaukštais sampilais, kuriuose rasta griautinių I a. kapų (138, p. 46—48; 5; 7). Sie nedideli pilkapėliai su besijungiančiais vainikais buvo kapinyno su akmenų vainikais ir griautiniai kapais pradžia. Taip pat netoli Gintarų kapinyno su akmenų vainikais aptikta ir ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių. Taigi kapinynai su akmenų vainikais galėjo ir tiesiogiai atsirasti iš ankstyvojo geležies amžiaus pilkapių.

I—IV a. vakarų Lietuvos kapinynų akmenų vainikų forma yra beveik vienoda, skiriasi tik vainikų matmenys. Rasta apskritų (forma paveldėta iš ankstyvesnio laikotarpio pilkapių), ovalių, ne visai taisyklingo apskritimo formos, puslankio ar pusračio formos (še dažniausiai prijungti prie didesnių apskritų ar ovalių), retai — keturkampių vainikų (jie būdingiausi jau viduriniams geležies amžiui).

Vainiko dydis, arba skersmuo, priklauso nuo palaidoto žmogaus (suaugusio ar vaiko) kapo ir nuo vainiko formos. Didžiausio skersmens būna apskriti suaugusiuju kapų vainikai: vidinėje pusėje — nuo 3,7—3,8 iki 6,1 m. Tarp šių vainikų daugiausia aptikta vyru (Padvariai, pilk. 5, 6, 18, Kašučiai, k. Nr. 26—29), kartais vyru ir žirgų (Kurmaičiai, k. Nr. 23), rečiau — moterų kapų (Kašučiai, k. Nr. 1, Rūdaičiai II, k. Nr. 3, Kurmaičiai, k. Nr. 21). Sprendžiant iš jų, apskriti vainikai, atrodo, yra ankstyviausi — jie turėjo būti įrengiami I—II amžiuje.

Kapinynuose aptinkama taip pat ir gana didelių netaisyklingo (išstesto ar nelygaus) apskritimo ir ovalo formos vainikų. Štai Gintarų k. Nr. 18 vainikas vidinėje pusėje buvo 3,65 m ilgio, Senkų k. Nr. 3 vainikas $1,4 \times 2,5$ m dydžio, k. Nr. 4 — $1,15 \times 2,5$ m, Lazdininkų k. Nr. 200—206 vainikai vidinėje pusėje nuo $1,2 \times 2,4$ iki $2,7 \times 2,8$ m dydžio (292, p. 142). Atrodo, ir tarp šių vainikų įrengta daugiausia suaugusiu žmonių kapų. Chronologiskai tokie vainikai

turėtų būti vėlyvesni už apskritus — tarp šių kapų įkapių aptinkama dažniausiai II a. pabaigos—III a. radinių.

Mažai rasta keturkampių vainikų. Senką kapyno k. Nr. 13 ap tikto tokio vainiko dalis buvo $1,8 \times 1,8$ m dydžio (atidengtas ne vi sas vainikas). Kape rasta vyro įkapių (geležinis dalgis, ietigalis), tačiau chronologija nelabai aiški — reiketų skirti III—IV amžiui. Taip pat rasta keturkampio formos vainikai minimi tarp 1978—1979 m. ty minėtų Lazdininkų kapyno kapų, datuojamų III—IV a. (117, p. 72).

Minėta, kad pusračio ar puslankio formos vainikus dažniausiai prijungdavo prie rato arba ovalo formos akmenų vainikų, todėl jie mažesni. Nemaža tokį vainikų rasta Kurmaičiuose (k. Nr. 25, 26, 29). Dalies jų skersmuo buvo apie 3 m, kitų — 1,6 m. Mergaitės k. Nr. 32 puslankio formos akmenų vainikas viduje buvo $1,3 \times 1,7$ m dydžio. Pagal rastą akinę segę kapą galima datuoti I—II amžiumi. Senką kapyno vyro k. Nr. 14 puslankio formos vainiko dydis iš iš orės buvo $3,8 \times 2$ m, Gintarų kapyno mergaitės k. Nr. 19 tokios formos vainikas viduje buvo $0,95 \times 0,55$ m dydžio. Taigi iš šių duomenų matyti, kad puslankio ar pusračio formos vainikai atsiranda jau I—II a., juose buvo laidoti ir suaugusieji, ir vaikai.

Atskirai galima paminėti Gintarų kapyno labai gerai išlikusius vaikų kapų vainikus. Pvz., k. Nr. 5 vainikas buvo apskritas, viduje $1,1-1,2$ m skersmens, k. Nr. 6 vainikas ovalus, viduje $0,85 \times 1,4$ m dydžio, k. Nr. 7 vainikas taip pat ovalus, viduje $0,7 \times 1,1$ m dydžio, k. Nr. 12 vainikas irgi ovalus, viduje $0,22 \times 0,85$ m dydžio. Dauguma minėtų vainikų turėjo bendras sienas. Nepaprastai kruopščiai buvo sukrautas k. Nr. 8 vainikas. Tai ne visai taisyklingo ovalo formos vainikas-rentinys, kurio sienos sudėtos iš 3—4 akmenų eilių. Vainikas viduje $1,15-1,3$ m skersmens. Vaikų kapų vainikai daugiausiai datuojami II a. pabaiga—IV a.; dalyje jų, sprendžiant iš vainikų matmenų, buvo palaidoti kūdikiai.

Vainikus kraudavo iš įvairaus dydžio akmenų. Pvz., Rūdaičių II kapyno k. Nr. 3 vainikas — iš 45×60 , 30×50 , 19×35 , 18×35 cm, Senką k. Nr. 1 vainikas — iš 30×50 , 50×70 cm dydžio akmenų. Paprastai didesnius akmenis naudodavo didesniems vainikams, dažniausiai suaugusių žmonių kapams. Vaikų kapų vainikus kraudavo iš mažesnių akmenų.

Visuose tyrinėtuose kapinynuose daugiausia aptikta iš vienos akmenų eilės sukrautų vainikų. Tačiau yra vainikų ir iš 2 (Kurmaičiai, k. Nr. 34, Rūdaičiai II, k. Nr. 3, Kašučiai, k. Nr. 1, 27, Gintarai, k. Nr. 12, 14, 25), 3 (Kurmaičiai, k. Nr. 22, 31) ar net 4 (Gintarai, k. Nr. 8, Padvariai, pilk. 20) viena ant kitos sudėtų akmenų eilių. Todėl jų sienos būna gana aukštos — kartais iki $0,5-0,7$ m. Paprastai iš apatinės eiles dėdavo didesnius, o iš viršutinės — mažesnius akmenis. Tik Gintarų k. Nr. 8 vainiko-rentinio visos eilės sukrautos beveik iš vienodų akmenų.

Akmenų vainikai dažnai aptinkami labai negiliai — per 10—30 cm, o kartais kai kurie akmenys net matyti žemės paviršiuje. Galimas daiktas, kažkada virš vainikų buvo neaukštai sampilai, kurių dauguma per ilgą laiką suardyta — nuartā. Iš geriau išlikusių

akmenų vainikų matyti, kad vainikus kraudavo labai tvarkingai, be jokių tarpu. Kartais į vidų primesdavo mažų akmenų (Senkai, k. Nr. 1—3, Gintarai, k. Nr. 25, Šernai, k. Nr. 24). Jų būna virš kapų, kartais aptinkamas ir visas akmenų grindinėlis (Kašučiai, k. Nr. 1, 309, p. 68—69).

Paprastai akmenų vainike įrengdavo tik vieną kapą. Išimčių yra nedaug. Štai Kurmaičių kapinyne tarp vieno ovalaus vainiko liekanų rasti 4 vyrių kapai (k. Nr. 10—13, 178, p. 319—321 ir kapyno planas), tarp apskrito vainiko liekanų — 2 kapai (1951 m. tyr., k. Nr. 21, 177, p. 47—48). Atrodo, kad pirmuoju atveju visus 4 mirusiuosius palaidojo vienu metu, antruoju — skirtingu laiku. Vainike aptinkamą tik vieną kapą paprastai įrengdavo pačiame viiduryje. Retai būdavo kapų vainiko pakraštyje. Pvz., Rūdaičių I kapyno k. Nr. 51 buvo įrengtas vainiko šiaurėje, Gintarų kapyno k. Nr. 1 — jo pietuose, k. Nr. 8 — prie vainiko šiaurės rytų sienos.

Tyrinėtuose kapynuose mirusiuosius laidodavo įvairiame gylyje: kai kurie aptikiti vos 15—30 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus, taip pat rasta palaidotų ir 1,4—1,85 m gylyje. Vis dėlto daugiausia mirusijų palaidota 50—80 cm, nemaža — 30—50 cm gylyje. Rečiau pasitaiko kapų, kuriuose laidota 80—100 cm, taip pat ir 100—130 cm gylyje. Kai kur kapų aptikta akmenų vainiko lygyje (Kurmaičiai, k. Nr. 22, Kašučiai, k. Nr. 2, 3, Lazdininkai, k. Nr. 200, 206). Matyt, čia ne užkasdavo mirusiją į žemę, o tik supildavo virš jo nedidelį sampilą. Tačiau yra nemaža kapų giliau akmenų vainiko apačios. Antai Palangos k. Nr. 8 buvo per 0,3—0,55 m, Lazdininkų k. Nr. 201—203 per 0,1—0,2 m giliau vainiko. Dauguma Gintarų kapyno vaikų kapų aptikta 0,15—0,5 m, o k. Nr. 8 — net 0,65—0,7 m giliau vainiko apačios. Kadangi Gintarų kapyno vaikų kapų vainikai nedideli, vargu ar į jų vidų galėjo užkasti mirusiuosius. Matyt, mirusius vaikus guldydavo ant žemės, užpildavo nestorą žemės sluoksnį, paskui aplink sukraudavo akmenų vainiką. Tai patvirtintų faktas, jog k. Nr. 16 mirusiosios kojos aiškiai turėjo būti jau po vainiko akmenimis.

Kituose kapuose mirusiuosius negiliai užkasdavo akmenų vainikuose. Tai rodo kai kurių kapynų kapų duobių kontūrai. Duobės buvo pailgos, keturkampės, dažniausiai suapvalintais kampais, nuo 1,1 iki 3 m ilgio ir 0,55—1,2 m pločio. Suaugusius žmones laidodavo didesnėse (1,8—3 m ilgio ir 0,6—1,2 m pločio), vaikus mažesnėse duobėse. Kartais jų plotis priklausė nuo įkapių. Pvz., Rūdaičių II kapyno k. Nr. 7, kur kartu su vyru palaidotas žirgas, duobė buvo 1,65 m pločio.

Dažnai vainiko žemėse, taip pat kapo duobės samplele aptinkama smulkių (rečiau ir stambių) anglukų, suodžių, degesių. Kartais anglų būna ir prie radinių, kapo duobės dugne. Gintarų kapyno vienoje perkasoje po akmenų vainiku, 45—50 cm giliau akmenų apačios, aptikta degesių juosta su stambesnėmis anglimis. Tai rodo, jog, prieš laidojant mirusiuosius, kartais net prieš sukraunant akmenų vainiką, būdavo atliekamos kažkokios apeigos su ugnimi. Matyt, ant nejudintos žemės berdavo žarijas. Joms užgesus, guldydavo

miru
sieti
veles
kapas
rusi

V
nikai
čiai
jų c
slan
ir jk
tielne

N
se jo
(Šan
kituc
turėj
kur
suler
galin

M
kapu
pagu
32 m
nukr
atvej
Vadi
(65%
téra
karu
dinin
sieji
ir to
(apt
pai)
tik 3
kapas
i šia
(3 k
timi.
ties

šiau
bend
i pie
šiau
šiau

K
rę. S
ir va

mirusijj, kraudavo akmenų vainiką. Su ugnies apeigomis galima sieti Rūdaičių II kapinyne aptiktus savitus židinukus-akmenų krūveles su degėsiais ir pelenais (256, p. 60), irengtus giliau negu kapai. Tai leidžia manyti, jog juos naudojo prieš laidodami mirusiuosius.

Visuose tyrinėtuose vakarų Lietuvos kapinynuose su akmenų vainikais mirusieji buvo laidoti nedeginti. Dėl grunto savybių griaučiai yra labai blogai išlikę, sunykę. Dažniausiai aptinkama mirusiuų dantų, žandikaulių ir kai kurių kitų kaukolės kaulų, stuburo lankstelių, kartais rankų, kojų kaulų dalių. Iš šių griaučių liekanų ir įkapių padėties galima spręsti, kad mirusiuosius laidodavo aukštieninkus, ištiesust.

Nedaug duomenų turime apie rankų padėtį. Kai kuriuose kapuose jos sulenkotos per alkunes ir padėtos skersai krūtinės ir pilvo (Šarkai, k. Nr. 30, Rūdaičiai I, k. Nr. 57, Kurmaičiai, k. Nr. 11), kituose kapuose — kiek sulenkotas per alkunes taip, kad plaštakos turėjo gulėti ant šlaunų (Kurmaičiai, k. Nr. 22, 1951 m. tyr.), kai kur kairioji ranka sulenkta ir padėta skersai krūtinės, dešinioji — sulenkta 130° ir padėta įstrižai pilvo (Kurmaičiai, k. Nr. 8). Taigi galime tik konstatuoti, kad rankas sudėdavo įvairiai.

Mirusiuosius pagal pasaulio šalis orientuodavo įvairiai. Iš 100 kapų, kur nustatyta tikslai laidojimo kryptis, 22 mirusieji (22%) paguldyti galvomis į šiaurę. Iš šiaurės vakarus 330° — 350° palaidoti 32 mirusieji, į šiaurės rytus 10° — 40° — 11 mirusiuų. Tai nedideli nukrypimai nuo šiaurės krypties, todėl galime teigti, kad ir šais atvejais mirusiuosius buvo stengiamasi guldyti galvomis į šiaurę. Vadinas, ta kryptimi palaidotų mirusiuų skaicius padaugėja iki 65 (65%). Sių kapų procentas turėtų būti dar didesnis, nes kai kur tėra pažymėta, kad mirusieji laidoti galvomis į šiaurę — šiaurės vakarus arba į šiaurę, šiek tiek į šiaurės vakarus ir šiaurės rytus (Lazdininkai, k. Nr. 199—206, 292, p. 143). Tik 3 kapuose (3%) mirusieji palaidoti galvomis į pietus. Tos krypties kapams reikia skirti ir tokius, kuriuose mirusieji laidoti galvomis į pietryčius 140° — 170° (aptiki 6 kapai), taip pat galvomis į pietvakarius 210° — 215° (2 kapai). Taigi pietų kryptimi palaidota 11 mirusiuų (11%). Taip pat tik 3 kapuose mirusieji paguldyti galvomis į vakarus. Tos krypties kapams reikia skirti ir tokius, kuriuose mirusieji paguldyti galvomis į šiaurės vakarus 280° — 310° (4 kapai) ir į pietvakarius 250° — 255° (3 kapai). Taigi iš viso 10 mirusiuų (10%) palaidota vakarų kryptimi. Viename kape mirusysis palaidotas galva į rytus. Tos krypties kapams priklausyti ir kapas, kur mirusysis paguldytas galva į šiaurės rytus 70° . Vadinas, tėra 2 (2%) rytų krypties kapai. Iš bendrų statistiką neįtraukti kapai, kur mirusieji palaidoti galvomis į pietvakarius 225° (2 kapai, tikslai pietvakarių kryptis), galvomis į šiaurės rytus 45° (3 kapai, tikslai šiaurės rytų kryptis) ir galvomis į šiaurės vakarus 315° (4 kapai, tikslai šiaurės vakarų kryptis).

Kaip minėjome, daugiausia mirusiuų paguldyta galvomis į šiaurę. Šia kryptimi laidoti ir vyrai (38 kapai), ir moterys (11 kapų), ir vaikai (8 kapai). Kitų šiaurės krypties kapų mirusiuų lytis ne-

26
ga
čių
pa
ga
ko
ti.

nustatyta. Aptinkama nemaža I—II a., labai daug III—IV a. kapų. Pietų kryptimi laidoti vyrai (2 kapai), moterys (4 kapai) ir vaikai (3 mergaičių kapai). Taigi šia kryptimi daugiausia laidotos moterys. Pietų grupės téra žinoma tik III—IV a. kapų. Vakarų kryptimi guldyti vyrai (2 kapai), moterys (4 kapai) ir vaikai (2 kapai). Tarp vakarų krypties kapų žinoma ir ankstyvesnių, ir vėlyvesnių. Rytų krypties kapų mirusiuju lytis nenustatyta, tarp jų aptiktas III—IV a. kapas.

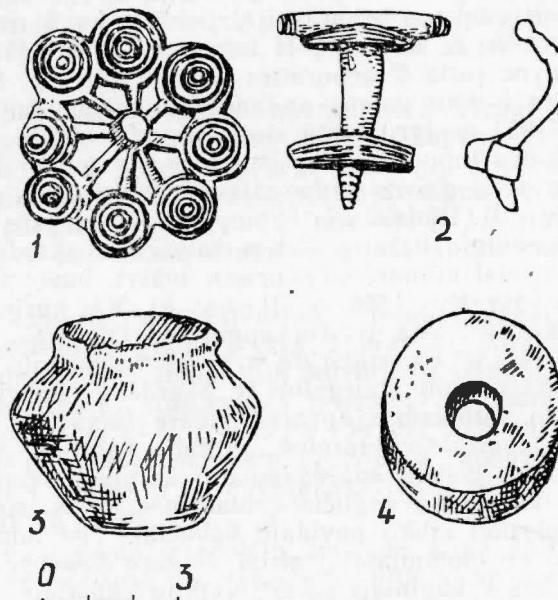
Sie duomenys rodo, kad tarp šiaurės ir vakarų krypties kapų rasta ankstyviausių (I—II a.) kapų, o III—IV a. mirusiosius laidodavo ir pietų bei rytų kryptimi.

Dalis mirusiuju kapinynuose su akmenų vainikais buvo palaidota mediniuose karstuose. Jų pėdsakų aptikta Kurmaičių kapinyne (k. Nr. 8, 10, 11, 13, 21, gr. 1 (1951 m. tyr.), 22 — minimi ąžuolinių karstų pėdsakai), Rūdaičių II kapinyne (k. Nr. 1, 4, 8, 10), Rūdaičių I kapinyne (k. Nr. 37, 48, 49 — ąžuolinių karstų pėdsakai), Senkuose (k. Nr. 10, 14 — ąžuolinių karstų pėdsakai), Lazdininkuose (k. Nr. 37), Bandužiuose (k. Nr. 3), Kašučiuose (k. Nr. 26—29), Gintaruose (k. Nr. 3, 8, 9, 11), Padvariuose (pilk. 5). Pavyko nustatyti tik kai kurių karstų matmenis. Pvz., Rūdaičių II kapyno mergaitės k. Nr. 10 skobtinis karstas buvo 1,5 m ilgio, 0,45 m pločio galvūgalyje ir 0,35 m — kojūgalyje. Nuo mirusiosios galvos iki karsto galo paliktas tuščias 40 cm tarpas (256, p. 71). Lazdininkų kapyno vyro k. Nr. 37 buvo pastebėti 1,8 m ilgio ir 0,8 m pločio karsto kontūrai (68, p. 156). Gintarų kapyno mergaitės k. Nr. 8 aptikta apie 1,05 m ilgio ir 0,35—0,4 m pločio karsto pėdsakų. Dugnas, atrodo, buvo išklotas kažkokiu kailiu, nes rasta nemaiža organinės medžiagos ir plaukų liekanų. To paties kapyno vyro k. Nr. 9 rasta skobtinio karsto liekanų. Karstas buvo apie 2,3 m ilgio ir maždaug 0,45 m pločio. Ir čia karsto galvūgalis paliktas tuščias — tame padėta papildomų įkapių.

Atrodo, kad dauguma I—IV a. karstų buvo skobtiniai, nors galimas daiktas, laidota ir lentiniuose. Lentos buvo naudojamos kapams įrengti. Tai rodo Rūdaičių II kapyno moters k. Nr. 18 radiniai. Cia duobės dugnė ant galvūgalyje padėtų akmenų rasta apdegusių lentų liekanų (498, p. 64—65). Matyt, kape buvo padaryta lentų pakyla, kuri, prieš gulstant ant jos mirusiąją, dar buvo apdeginta. Karstų pėdsakų aptikta vyru, moterų ir vaikų kapuose. Dalis šių kapų datuojama I—II, kiti — III—IV amžiumi. Karstų pėdsakų pasitaikė turtinguose, kartais net labai turtinguose įkapių kapuose (Rūdaičiai I, k. Nr. 48, Kurmaičiai, k. Nr. 8, 10, 22 (1951 m. tyr.), kuriuose rasta nuo 10 iki 20 įvairių daiktų. Beje, turtingos ir Rūdaičių II kapyno k. Nr. 18 įkapės. Ten mirusioji buvo paguldyta ant lentų pakloto.

Kai kuriuose kapinynuose mirusiojo galvūgalyje ir kojūgalyje aptinkama po 2 akmenis; kartais jie būna tik galvūgalyje, retai — iš abiejų mirusiojo šonų. Stai Kurmaičių kapyno k. Nr. 21 pirmųjų griaučių galvūgalyje 20 cm atstumu buvo padėti 21×10 ir 25×13 cm dydžio akmenys. Kojūgalyje buvo du 24 cm atstumu

26×19 ir 21×18 cm dydžio akmenys. Atstumas tarp kojūgalio ir galvūgalio akmenų — 1,28 m. Panašių akmenų rasta antrajų griaunuojančiuoj galvūgalyje ir 1 akmuo — galvūgalyje. Kojūgalyje ir galvūgalyje padėta akmenų taip pat ir Kurmaičių kapinyno k. Nr. 44, tik galvūgalyje — k. Nr. 28, 41, 42 (177, p. 48—53). Tyrinėtojo P. Kulikauskio nuomone, kai kur akmenis dėdavo skobtiniam karstams paremti. Akmenų mirusiojo galvūgalyje rasta ir Gintarų k. Nr. 22. Gal-

2 pav. Senkų kapinyno radiniai: 1 — žalvarinė ažūrinė segė (k. Nr. 5), 2 — žalvarinė laiptelinė segė (k. Nr. 10), 3 — molinis puodelis (k. Nr. 6), 4 — akmeninis verpstukas (k. Nr. 6)

vūgalyje ir kojūgalyje jų aptikta tiek vyrų, tiek moterų ir mergaičių kapuose. Daugiausia jų rasta kapuose su I—II a. ar II—III a. ribos įkapėmis. Kol kas sunku tiksliai pasakyti, ar visur akmenis naudodavo tik skobtiniam karstui paremti, nes jų rasta ir kapuose be karsto pėdsakų.

I kapinynų su akmenų vainikais kapus dėta įvairių įkapių (pav. 2), kurios paprastai skirstomos į 2 grupes (351, p. 7). Vieną grupę sudaro papuošalai ir aprangos daiktai, susiję su mirusiojo drabužiais (kepuraitės, prie kaklo aptinkamos įvairios apvaros, antkaklės, krūtinės ir juosmens srityje randami smeigtukai ir segės drabužiams susegti, diržų liekanos ir sagtys, ant rankų ir pirštų — apyrankės ir žiedai). Kitai grupei priklauso svarbiausi darbo įrankiai, ginklai, kai kurie kiti buities daiktai. Iš antros grupės įkapių į atskirą pogrupį galima skirti papuošalus, dėtus atskirai ir nesusijusius su mirusiojo apranga, t. y. papildomas įkapes. Skyrium reikia kalbėti ir apie žirgą kaip įkapę.

Kapuose buvo nusistovėjusi įkapių dėjimo tvarka. Pirmos grupės įkapiės beveik visuomet aptinkamos taip, kaip nešiodavo tuos daiktus. Drabužių (audinių) liekanų dažniausiai randama užsikonservavusiu po papuošalais. Kai kuriuose moterų ir mergaičių kapuose aptikta galvos apdangalų liekanų. Geriau išlikusi vilnonė kepuraitė, puošta žalvariniai spurgeliais ir dvigubomis sraiginėmis ivijomis, rasta Sernų kapinyno mergaitės k. Nr. 10 (63, lent. XIII). Kepuraitės liekanų aptikta taip pat ir Sernų k. Nr. 22, žalvarinių sraiginių iviju (tikriausiai kepuraičių papuošimų) — Sernų k. Nr. 45, 67, Palangos k. Nr. 6, Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 11. Beje, Rūdaičių II kapinyne rasta ir kepuraitės liekanų (498, p. 65). Be kepuraičių, aptikta ir kitų galvos apdangalų liekanų. Antai Kurmaičių k. Nr. 22 (1951 m. tyr.) rasta storo vilnonio audinio fragmentų ir i jį isegta žalvarinių skardelių juosta. Šalia gulėjo labai profiliuota segė, kuria šis galvos apdangalas buvo prisegtas prie plaukų (177, p. 49, pav. 19). Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 1 prie mirusiosios galvos aptikta audinio liekanų, kelios žalvarinės skardelės-spurgeliai ir 28 žalvariniai cilindrėliai, kuriais, matyt, buvo puoštas galvos apdangalo pakraštys (256, p. 70, pav. 8). Kai kuriuose moterų kapuose prie kaktos rasta įvairių apgalvių (Gintarai, k. Nr. 11, Kurmaičiai, k. Nr. 5, 8), sudarytų arba iš žalvarinių iviju, arba iš kelių eilių žalvarinių spurgeliai ar skardelių, pritvirtintų prie odos. Prie kaklo aptinkamas apvaras sudarė žalvarinės ivijos, karoliai, įvairūs kabučiai, cilindrėliai, gintaro karoliai, auksuoti ir vienspalviai stiklo, įvairių spalvų emalio karoliai, švininiai kabučiai, geležiniai kabučiai-žvangučiai, sidabrinės ivijos, sidabriniai ir žalvariniai sidabruoti kibiro pavidalo kabučiai. Visi minėti daiktai apvaruose buvo komponuojami įvairiai. Moterų kapuose rasta antkaklių buoželiniais ir kūginiais galais, vytinių kilpiniais galais, antkaklių viela apvyniotais galais su kabliuku ir kilpele, kabliuku ir plokštele, dėželinė antkaklių. Kai kur viename kape aptikta po kelias. Vyrų kapuose rasta buoželiniais ir kūginiais galais, taip pat dėželinė antkaklių. Kai kuriuose jų kapuose aptinkama po 2 antkakles.

Krūtinės srityje aptinkamomis segėmis ir smeigtukais taip pat susegdavo ir drabužius. Moterų kapuose rasta žalvarinių akinių, labai profiliuotų, laiptelininių, lankinių segių lenkta kojele, geležinių lazdelinių, žalvarinių statinėlinių ir rozetinių smeigtukų. Kartais viename kape aptinkama po kelis smeigtukus ar seges, bet pasitaiko ir segių, ir smeigtukų. Pvz., Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 18 buvo aptiktos 3 labai profiliuotos segės, laiptelinė segė ir 2 statinėliniai smeigtukai (498, p. 65).

Vyrų kapuose rasta žalvarinių akinių, labai profiliuotų, laiptelininių, sidabruotų laiptelininių, apskritų, lankinių lenktą kojele ir žieduotujų segių, geležinių lazdelinių, retai — statinėlinių smeigtukų. Kartais viename kape aptinkama ir segių, ir smeigtukų arba po kelias seges ir smeigtukus. Stai Reketės k. Nr. 14 rastos 2 laiptelinės segės (282, p. 178), Lazdininkų k. Nr. 34 — apskrita, lankinė žie-

duotoji ir laiptelinė segė (68, p. 155—156), Rūdaičių I kapinyno k. Nr. 51 — statinėlinis ir lazdelinis smeigtukas.

Vaikų kapuose aptikta žalvarinių akinių, labai profiliuotų, lankinių lenkta kojele, lankinių žieduočių, apskritų segių, geležinių ir žalvarinių lazdelinių, rozetinių sidabruotų smeigtukų. Kartais viename kape būna po kelias seges (Šernai, k. Nr. 22 — 3 lankinės segės, sidabruota apskrita segė, 63, p. 152, pav. 11, 12) arba po kelis smeigtukus (Gintarai, k. Nr. 25 — 2 geležiniai lazdeliniai). Kai kuriuose kapuose aptikta vaikams gamintų papuošalų. Pvz., Gintarų k. Nr. 12 buvo mažas, vos 4,7 cm ilgio, žalvarinis smeigtukas.

Rankų papuošalus sudaro apyrankės ir žiedai. Vyrų kapuose jų pasitaiko rečiau negu moterų ir vaikų kapuose. Vyrams dažniau dėdavo žalvarinių įvairaus pjūvio juostinių ir įvijinių apyrankių, įvijinių ir uždarų žiedų. Dažniausiai aptinkama po 2, kartais po 4 apyrankes (Šernai, k. Nr. 11 — 2 juostinės ir 2 įvijinės, 63, p. 150). Jas nešiodavo ant abiejų rankų. Kapuose aptinkama po 1 arba 2 žiedus.

Moterų kapuose rasta žalvarinių įvijinių, išgaubtų, įvairių juostinių (suapvalintais galais ir kt.) apyrankių, žalvarinių įvijinių ir uždarų žiedų, uždarų sidabrinių, sidabruotų įvijinių, žalvarinių žiedų, priekyje puoštų sraiginėmis įvijomis, kryžmomis. Dažniausiai kape aptinkama po 1—2, rečiau po 4 ar net po 8 apyrankes (Šarkai, k. Nr. 30 — po 4 apyrankes ant kiekvienos rankos, 348, p. 28), po 1—3 ar net 4 žiedus. Tieki apyrankes, tiek ir žiedus moterys nešiodavo ant abiejų rankų.

Vaikų, daugiausia mergaičių, kapuose būna žalvarinių įvijinių, pusiau apskrito, apskrito, trikampio pjūvio apyrankių, žalvarinių uždarų žiedų, įvijinių, sidabrinių žiedų paplatinta priekine dalimi. Dažniausiai kape aptinkama po 1, rečiau po 2 ar 4 apyrankes (Gintarai, k. Nr. 8 — ant kiekvienos rankos po 2 įvijines). Žiedų pa-prastai būna po 1, retai — po 4 (Šernai, k. Nr. 10 — 3 žalvariniai įvijiniai ir sidabrinis paplatinta priekine dalimi, 63, p. 147—150). Vaikų kapuose dažniausiai aptinkama mažų, specialiai jiems gamintų apyrankių. Kartais dėdavo suaugusiųjų papuošalų (Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 10 rastas uždaras suaugusiojo žiedas).

Retai žiedais puošdavo ir kojas. Antai Kurmaičių kapinyno moters k. Nr. 22 (1951 m. tyr.) prie kojų pėdų buvo rasti 2 žalvariniai įvijiniai žiedai (177, p. 49).

Minėta, kad dažniausiai juosmens srityje aptinkama odinių diržų liekanų arba diržų sagčių. Jų daugiausia būna vyrų arba nenustatytos lyties kapuose (tikriausiai irgi vyru). Štai Senkų k. Nr. 12 rasta odinio diržo su žalvariniais apkalėliais liekanų, Šernų k. Nr. 12 ir 50 — odinių diržų, apkaltų žalvariu, liekanų, žalvarinių sagčių (63, p. 150, 156), kai kuriuose Kurmaičių, Senkų, Lazdininkų, Rūdaičių II, Šernų kapinynų kapuose — geležinių ir žalvarinių diržų sagčių. Iš dirbinių padėties sprendžiama, kad mirusius vyrus laidodavo sujuostus diržais.

Antros grupės įkapės buvo dedamos griežtai nustatyta tvarka. Pirmiausia reikia apžvelgti, kaip jos dėtos į vyru kapus. Iš vakarų Lietuvos kapinynų nustatytos lyties kapų 75 buvo vyru. Net 42 kapuose rasta geležinių įmovinių kirvių. 38 kapuose jie buvo padėti galvūgalyje. Kartais randama galvūgalyje iš kairės, kartais — iš dešinės, dažnai skersai, kai kada — išilgai mirusiojo krypciai. Rečiai pasitaiko beveik vertikalioje padėtyje kirvių, ašmenimis įsmeigtų į žemę. Matyt, juos padėdavo karsto galvūgalyje ir atremdavo į šonus. Būtent taip karsto galvūgalio kairėje įmovinis kirvis rastas Gintarų k. Nr. 9. Gerokai rečiau (4 kapuose) kirvių aptinkama prie mirusiojo kojų. Pvz., Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 2 kirvis buvo padėtas dešiniojoje kojų pusėje ašmenimis galvos link, Padvarių pilk. 18 — kairiojoje pusėje juosmens srityje (7, p. 5, 40). Kirvių pasitaiko jau I—II a., daug jų III—IV a. kapuose. Kita dažna vyru įkapė yra geležiniai dalgiai. Jų rasta 24 kapuose. Dėti daugiausia mirusiojo galvūgalyje, dažniausiai skersai kapo. Tik 1 kape (Rūdaičiai I, k. Nr. 52) dalgis buvo padėtas šalia dešiniojo žastikaulio. Palangos kapinyno k. Nr. 12 buvo rasti 2 dalgiai, tačiau neaišku, ar šiame kape palaidotas 1 ar 2 žmonės (353, p. 136).

Labai reta vyru įkapė yra geležiniai pjautuvai. Kol kas rasta tik Padvarių pilk. 5, ir tyrinėtojas ji skiria I a. (138, p. 47). Geležinių pjautuvų liekanas mini Šernų kapinyno tyrinėtojas A. Becenbergeris (63, p. 150, 161), tačiau iliustracijose paskelbtas tik dalgis. Gal dalgius jis pavadino pjautuvai?

Gana dažnai (34 kapuose) vyru kapuose aptinkama tiesių geležinių peilių. Juos daugiausia dėdavo mirusiojo galvūgalyje, kartais skersai, kartais išilgai kapo, įvairiai atsuktais smaigaliais. Peilių būna tiek dešinėje, tiek ir galvūgalio kairėje. Jų taip pat aptinkama prie mirusiojo dešiniojo ar kairiojo peties, kartais — krūtinės srityje. Taigi peilius dėjo įvairiai. Dalyje kapų jų rasta juosmens srityje, kairiojoje arba dešiniojoje mirusiojo pusėje. Matyt, juos nesiodavo pritvirtintus prie diržo ar juosmens. Siuos peilius reikėtų skirti pirmai įkapių grupei. Kape dažniausiai randama po peilių. Tik Kurmaičių k. Nr. 10 buvo 3 peiliai (2 — dešiniojoje kaukolės pusėje, trečias — į dešinę nuo dubens kaulų), k. Nr. 12 — 2 peiliai (vienas prie mirusiojo kairiojo šono, kitas — dešinėje prie peties (178, p. 319—320). Taigi šiuo atveju peiliai yra ir pirmos, ir antros grupės įkapės.

Nereta vyru įkapė yra akmeniniai galastuvai. Jų rasta 15 kapų. Dažniausiai aptinkama stambių smiltakmenio ar kito akmens ne visai taisyklingų pailgų galastuvų, padėtų mirusiojo galvūgalyje šalia geležinių daiktų. Kašučių k. Nr. 27 iprastoje vietoje aptinktas ir nedidelis galastuvėlis su skylute pakabinti (137, p. 67). Išimtį sudaro vienintelis Kurmaičių k. Nr. 44, kur galastuvas buvo rastas prie mirusiojo kojų (177, p. 53). Kartais vyru kapuose aptinkama medžio apdirbimo įrankių: geležinių vedegų ir kaltų. Vedegų rasta 2 kapuose (Kurmaičiai, k. Nr. 21, Kašučiai, k. Nr. 29), kaltų — taip pat (Rūdaičiai II, k. Nr. 6, Kašučiai, k. Nr. 29). Sie daiktai aptinkti mirusiuju galvūgalyje. Cia buvo padėti ir akmeniniai skiltuvai (Sen-

kai, k. Nr. 11). 2 vyrų kapuose aptikta ylų (Kurmaičiai, k. Nr. 44, Rūdaičiai II, k. Nr. 7). Viename jos padėtis nelabai aiški, kitame kape yla gulėjo prie mirusiojo kojų. Kašučių k. Nr. 29 rastas žalvarinis pincetas (137, p. 69), atrodo, buvo padėtas mirusiojo juosmens srityje.

Vyrų kapuose aptinkama žirgo ir raitelio aprangos daiktų. 6 kapuose rasta geležinių žąslų. Daugumoje kapų juos dėdavo mirusiojo galvūgalyje, ir tik Padvarių pilk. 18 žąslų skersinukas buvo rastas kojūgalyje (138, p. 47). Keliuose Sernų kapinyno kapuose rasta geležinių pentinų liekanų, tačiau jų padėlis neaiški.

Net 53 vyrų kapuose (70%) rasta ginklų: geležinių įmovinių ietigalių. Visi jie buvo mirusių galvūgalyje, kairiojoje, retai — dešiniojoje galvos pusėje. Kadangi daugelyje ietigalių įmovų paslebėta medžio liekanų, tai sprendžiama, jog šalia mirusiojo dėdavo iečių su mediniais kotas. Kai mirusijį laidodavo su karstu, ietį padėdavo šalia karsto. Pvz., Gintarų k. Nr. 9 ietigalis buvo rastas šalia karsto pėdsakų, galvūgalyje iš dešinės. Dažniausiai kape aptinkama po 1, gana dažnai po 2 (16 kapų) ir retai — po 3 ietigalius (3 kapai). Reta vyrų įkapė buvo geležiniai antskydžiai. Antskydžių, skydo rankenų liekanų rasta 6 kapuose. Matyt, skydus dėdavo visus ir jvairiai. Pvz., Kurmaičių k. Nr. 3 skydo umbo fragmentų rasta mirusiojo galvūgalyje. Rūdaičių I kapinyno k. Nr. 48, sprendžiant iš umbo padėties, skydas buvo uždėtas ant mirusiojo kairiojo šono ir dengė krūtinę, k. Nr. 52 du antskydžiai rasti prie kojų.

Vyrų kapuose irgi būna papildomų įkapių. Jų aptikta 28 kapuose. Tai dažniausiai galvūgalyje randamos beržo tošies déžutės, į kurias dėdavo jvairių daiktų: žalvarinių apyrankių, segių, Romos monetų — taip pat nedideli arba ir didesni moliniai puodai. Dėžučių liekanų aptikta 11 kapų, molinių puodelių — 12 kapų. Kai kada moliniai puodeliai įdedami į tošies déžutes (Rūdaičiai I, k. Nr. 48, Lazdininkai, k. Nr. 37). Déžutėse dažniausiai aptinkama po 2, rečiau po 4 išgaubtas ar kitokias apyrankes, kartais — laiptelinė segė, taip pat po 2, rečiau po 3 Romos monetas. Monetų dėdavo ir karsto galvūgalyje (Gintarai, k. Nr. 9), kartais tiesiog prie galvos, krūtinės ar juosmens srityje. Prie monetų dažnai aptinkama organinės medžiagos — odos arba audeklo — pėdsakų. Galbūt jas suvyniodavo į odą arba audeklą, padėdavo odiniuose arba audekliniuose maišeliuose; paprastai randama varinių (žalvarinių) monetų, labai retai — sidabrinių (Sernai, k. Nr. 14). Papildomų įkapių imta dėti jau į II a. kapus (Kašučiai, k. Nr. 27, žr. 137, p. 66—67), gerokai daugiau jų III a. kapuose.

Moterų antros grupės įkapes sudaro daugiausia smulkūs darbo įrankiai. Iš 43 kapų 8 kapuose rasta geležinių peilių. Dažniausiai jie būna mirusių galvūgalyje, rečiau — prie kairiojo peties (Palanga, k. Nr. 17, 353, p. 137). 12 moterų kapų aptikta akmeninių verpstukų, padėtų galvūgalyje dažniausiai kartu su papildomomis įkapėmis. Cia dėdavo ir geležines ylas (6 kapai). 4 moterų kapuose rasta geležinių ir žalvarinių adatų, padėtų galvos srityje: prie pakaušio, prie apatinio žandikaulio. Tik 1 kape (Kurmaičiai, k. Nr. 5)

prie mirusiosios galvos rastas žalvarinis pincetas. Moterų papildomas įkapės labai panašios į vyru kapuose rastasias. Jų aptikta 25 kapuose ir taip pat daugiausia galvūgalyje. Ten dažniausiai randama beržo tošies dėžučių (buvo 10 kapų), į kurias dėdavo žalvarinių laiptelinijų segių, išgaubtų apyrankių, ivijinių žiedų. Kurmaičių k. Nr. 22 (1951 m. tyr.) dėžuteje, rastoje kairiojoje galvos pusėje, buvo 2 antkaklės trimitiniais galais, antkaklė buoželiniais galais, apskrito pjūvio apyrankė, stiklo karolis, vilnonių siūlų kamuoliukas ir vaško gnužulėlis (177, p. 49). Rūdaičių I kapyno k. Nr. 59 prie galvos aptikoje dėžutėje rastos 2 žalvarinės išgaubtos apyrankės, molinis puodelis, Romos moneta, siūlų kamuolėlis. Kartais dėžutes dėdavo ir ant mirusiosios krūtinės (Lazdininkai, k. Nr. 39, 68, p. 156).

Dažnai (13 kapų) galvūgalyje aptinkama mažų molinių puodelių ar didesnių puodų. Neretai įkapė (aptikta 15 kapų) yra ir Romos monetos. Jas paprastai dėdavo į tošies dėžutes, jeigu jų nėra — tiesiog prie galvos, šalia molinio puodelio. Kape dažniausiai aptinkama po 1—2, rečiau 3—5 monetas, o Pangesų k. Nr. 2 buvo net 10 (62, p. 154). Kartais prie galvos būna pavienių papuošalų — žalvarinių profiliuotų segių, ivijinių žiedų — taip pat neapdoroto gintaro gabalėlių. Papildomomis įkapėmis reikia laikyti Kurmaičių k. Nr. 7 prie mirusiosios galvos rastas žalvarinio indo liekanas (178, p. 342), taip pat Šarkų k. Nr. 30 krūtinės srityje aptiktas žalvario grandeles — ruošinį grandinėlei gaminti (348, p. 39). Papildomos įkapės į moterų kapus buvo dedamos jau II a. ir ypač III amžiuje.

Vaikų kapų antros grupės ir papildomos įkapės visų pirma priklausė nuo vaiko lyties ir, atrodo, nuo amžiaus. Kai kurių berniukų paauglių kapuose galvūgalyje rasta po 1 arba 2 ietigalius (Rūdaičiai I, k. Nr. 50, Bandužiai, k. Nr. 5). Retas radinys aptiktas Bandužių k. Nr. 5 — čia galvūgalyje buvo akmeninių trinamujų girnų dalis (275, p. 96). 2 mergaičių kapuose rasta geležinių ylių. Tieki berniukų, tiek ir mergaičių kapuose buvo ir papildomų įkapių: galvūgalyje aptinkamų beržo tošies dėžučių, molinių puodelių, po 1—3 Romos monetas. Kartais monetų pasitaiko prie dubens kaulų (Bandužiai, k. Nr. 5, 367, p. 59). Darbo įrankius, ginklus ir papildomas įkapes dėdavo daugiausia į paauglių kapus.

Reikia trumpai paliesti dar vieną vyru įkapę — žirgą, apibūdinti žirgų kapus. Iki šiol kapynuose rasta bent 7 vyru ir žirgų kapai (Kurmaičiai, k. Nr. 23, 42, Rūdaičiai II, k. Nr. 6, 7, Gintarai, k. Nr. 23, Sernai, k. Nr. 50, 54), keletas atskirų žirgų kapų (Rūdaičiai II, žirgų k. Nr. 1, 2, 4, Palanga, k. Nr. 2, Pryšmančiai, žirgo k.). Kai kuriuose vyru ir žirgų kapuose rasta tik arklių dantų, todėl sunku atsakyti į klausimą, ar ten buvo palaidoti visi žirgai, ar tik jų galvos. Simbolinių žirgų palaidojimų, kai laidotos tik arklių galvos, žinoma iš Zemaitijos vidurinio geležies amžiaus kapynų (538, p. 62). Tačiau neabejojama, jog kapynuose laidodavo ir visus nedegintus arklius. Antai Rūdaičių II kapyno k. Nr. 7 vienoje apie $1,8 \times 1,65$ m dydžio duobėje buvo palaidotas vyras ir žirgas. Rasta

arklio žandikauliu, kitų kaulų fragmentų. To paties kapinyno žirgo k. Nr. 1 aptikta arklio galvos kaulų, stuburo dalis, priekinių ir užpakaliniai kojų kaulų, žirgo k. Nr. 4 — dantų ir kojų kaulų. Arklio kaukolės kaulų ir galūnių liekanų pastebėta taip pat Palangos bei Šernų kapinynuose (353, p. 135; 63, p. 155—158). Žirgus laidodavo 0,25—0,65 m gylyje nuo žemės paviršiaus. Atrodo, stengtasi juos taip pat laidoti galvomis į šiaurę. Žirgų kapų įkapes sudaro žirgo aprangos daiktai, kartais — ginklai. Pvz., Rūdaičių II kapinyne žirgo k. Nr. 1 pilvo srityje rasta geležinė sagtis, tarp dantų — geležiniai žąslai, prie galvos — buvusių kamanų apkalėlių. Dar keiliuose žirgų kapuose aptikta žąslų, o Palangos k. Nr. 2 prie žirgo kojų kaulų — geležinis antskydis. Deja, daugumoje žirgų kapų nerasta tiksliau leidžiančios datuoti medžiagos. Vis dėlto susidaro išpūdis, kad daugiau žirgų kapų turėtų priklausyti senojo geležies amžiaus antrajai pusei, t. y. III—IV amžiui.

Plačiau neliečiant atskirų kapinynų ir kapų chronologijos, galiama nurodyti, kad kol kas tiksliau datuojamas I a. kapas yra iš Egliškių pilkapių (pilk. 2, gr. k. Nr. 1), I—II a. kapų aptikta Padvarių pilkapiuose (pilk. 6, 14, 18), II a. kapų — Kašučių kapinyne (k. Nr. 27, 28), Rūdaičių II kapinyne (k. Nr. 1, 8, 10, 11, 15, 16), Kurmaičiuose (1951 m. tyr. k. Nr. 21, 22, 24, 41).

I—II a. įkapės dar negausios ir neturtingos. Dažniausiai randame po 3—5 daiktus (ir darbo įrankius, ir papuošalus), kai kuriuose kapuose — iki 7—8 daiktų. Turtingumu skiriasi II a. pabagios Kurmaičių moters k. Nr. 22, kuriame buvo rasta apie 25 įvairius daiktus (177, p. 48—49). Kur kas turtingesnės III—IV a. įkapės. Nors ir šiuose kapuose daugiausia aptinkame po 1—4 dirbinius, gana daug rasta kapų, kuriuose įdėta nuo 5 iki 10 (36 kapai) ir nuo 10 iki 15 daiktų (15 kapų). Pasitaikė kapų, kuriuose rasta nuo 15 iki 20 daiktų (5 kapai), daugiau kaip 20 daiktų * (3 kapai). Ir pačios III—IV a. įkapės, kaip matėme, yra gerokai turtingesnės (dėta įvairesnių darbo įrankių, daugiau ginklų, papuošalų), pasitaiko sidabrinį ir sidabruotų daiktų, gausiau importinių dirbinių.

NEMUNO ŽEMUPIJO KAPINYNAI

Nemuno žemupio kapinynai kol kas dar mažai tyrinėti ir blogai pažįstami. Jų aptikta į pietryčius nuo vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais, į pietus ir pietvakarius nuo pilkapių teritorijos (209, žemėl. 1, 7). Daugiausia šių kapinynų žinoma Nemuno žemupyje, abiejose Nemuno pusėse, daugiausia Jūros bei Nemuno santakos rajone. Pagal dabartinį administracinių suskirstymą Nemuno žemupio kapinynai labiausiai buvo paplitę Šilutės raj. pietuose ir Tauragės raj. vakaruose. Dalis šių kapinynų žinoma kairiajame Jūros upės krante, jų aptikta ir kairiajame Nemuno krante, dab. Sovetsko apylinkėse (RTFSR, Kaliningrado sritis).

* Kaklo apvaros laikomos vienu daiktu.

Dabar Lietuvoje žinomi 5 Nemuno žemupio kapinynai, kuriuose rasta I—IV a. dirbinių (Dauglaukis, Greiženai ir Šaukėnai, Tauragės raj., Lumpėnai ir Palumpiai, Šilutės raj.). Šioje laidojimo paminklų grupėje turėjo būti daugiau kapinynų; tai rodo minėtoje teritorijoje pasitaikantys pavieniai to laikotarpio dirbiniai. Kol kas plačiausiai paskelbta Lumpėnų kapinyno medžiaga (61, p. 130—147), nemaža duomenų turime apie Šaukėnų ir Dauglaukio kapinynų laidoseną (327, p. 39—42; 50, p. 70—72). O Greiženų kapinyno medžiaga priklauso iš esmės viduriniams geležies amžiui (60, p. 135—152), Palumpių kapinyne surinkti keli atsitiktiniai senojo geležies amžiaus dirbiniai (61, p. 147).

Ir šios teritorijos kapinynai buvo įrengiami gražiose vietose, kalvose, netoli upių. Antai Lumpėnų kapinynas — kalvoje dešiniajame Nemuno krante. Nuo šios kalvos matyt Rambynų kalnas, galbūt tuo metu jau buvęs kulto vieta. Jūros kairiojo kranto kalvoje įrengtas Šaukėnų kapinynas. Kapinynai smarkiai apardyti įvairių žemės darbų, todėl juose sunku nustatyti I—IV a. kapų skaičių.

Lumpėnų kapinyne aptikta keliolika griautinių kapų. Iš jų bent 5 turėtu priklausyti senojo geležies amžiaus antrajai pusei ir pabaigai (k. Nr. 2, 8—10, 12, žr. 61, p. 132—146). 1981 m. Šaukėnų kapinyne ištirta 50 griautinių kapų, dauguma jų priklauso senajam geležies amžiui (327, p. 42). Matyt, ir šioje teritorijoje buvo žinoma kapinynų, kuriuose galėjo būti iki kelių dešimčių kapų.

Nemuno žemupio kapinynų kapai be akmenų vainikų. Mirusiuosius čia laidodavo duobėse. Stai Lumpėnų kapinyne laidota 0,65—1 m gylyje nuo žemės paviršiaus, Šaukėnų kapinyne — 0,3—0,9 m gylyje nuo $0,7 \times 1,7$ iki $0,9 \times 2,55$ m dydžio duobėse. Kai kurių kapų duobės dugne aptikta smulkių angliukų (Lumpėnai, k. Nr. 8), vietomis jų (pvz., Dauglaukis) gana daug. Mirusiuosius laidodavo nedegintus. Griauciai dažniausiai būna sunykę, randama kaukolės kaulų fragmentų, dantų, rankų pirštų kaulų, kitų kaulų liekanų. Tik kai kuriuose Šaukėnų kapinyno kapuose aptikta geriau išlikusių griaucių. Sprendžiant iš kaulų liekanų, įkapių padėties, mirusiuosius laidodavo aukštelninkus, ištiestus.

Ne visų mirusiuų aiški rankų padėtis. Kai kuriuose kapuose jos sudėtos ant krūtinės viena virš kitos (Lumpėnai, k. Nr. 2), suslenktos ir padėtos krūtinės ar pilvo srityje (Šaukėnai, k. Nr. 15, 29, 48, 49, 327, p. 40), kartais abi ištiestos palei šonus (Šaukėnai, k. Nr. 5), kai kada dešinioji būna padėta ant krūtinės, kairioji — ištiesta (Lumpėnai, k. Nr. 10). Taigi ir šios srities mirusiesiems rankas sudėdavo įvairiai.

Mirusiuosius pagal pasaulio šalis orientuodavo įvairiai. Šaukėnų kapinyne vyrai ir moterys laidoti galvomis į pietvakarius, vakarus, šiaurės vakarus, šiaurę, Dauglaukio kapinyne — į šiaurę ir šiaurės vakarus. Tik Lumpėnų kápyno kapuose, kur buvo nustatyta mirusiuų laidojimo kryptis, visi guldyti galvomis į pietus (4 kapai, 61, p. 132). Sia kryptimi palaidotas vyras, 2 moterys ir mergaitė. Kol kas trūksta medžiagos platesniems apibendrinimams apie mirusiuų laidojimo kryptį.

Kai kuriuose kapuose prie mirusiuju griauci aptinkama akmenų. Štai Šaukėnų kapinyne jų rasta prie mirusiojo galvos ir juosmens, pečių ir kojų srityje, Dauglaukyje — galvos ir kojų srityje.

Mirusiesiems dėdavo jvairių įkapių. Pirmos grupės įkapės beveik visuomet aptinkamos taip, kaip nešiodavo tuos daiktus. Moterų kapuose pakaušio srityje kartais randama grandinelių ir smeigtukų, kuriais galvos apdangalas galėjo būti prisegamas prie plaukų. Kaklo srityje aptiktas apvaras sudaro gintaro, stiklo ir emalio karoliai, žalvarinės žvijos ir karoliai. Rasta žalvarinių antkaklių trimitiniais, kūginiais, viela apvyniotais galais su kabliuku ir kilpele. Labai retai moterų kapuose būna po 2 antkakles. Antkaklių kūginiais galais rasta ir pavieniuose vyrų, gintaro bei stiklo karolių — mergaičių kapuose. Krūtinės srityje randama smeigtukų ir segių. Moterų kapuose aptikta žalvarinių ritinių, statinėlių, apskritų, rozetės — kryžiaus — pavidalo galvute, geležinių ir žalvarinių lazdelinių smeigtukų, žalvarinių akiniių, labai profiliuotų, laiptelinių, lankinių segių lenkta kojele. Kartais viename kape aptinkama po 2 smeigtukus (Lumpėnai, k. Nr. 2, 9) ar seges (Palumpiai, tarp suardyto kapo įkapių — akinė ir labai profiliuota segė, žr. 61, p. 147). Vyrų kapuose rasta geležinių lazdelinių smeigtukų, žalvarinių laiptelinių, labai profiliuotų, lankinių segių lenkta kojele, vaikų kapuose — geležinių lazdelinių smeigtukų. Kai kuriuose vyrų kapuose aptikta po 2 smeigtukus (Šaukėnai, k. Nr. 49).

Rankas puošdavo apyrankės ir žiedai. Moterų kapuose rasta jvairių pusiau apskrito ar trikampio pjūvio bei apskrito pjūvio apyrankių, žvijinių, retai — paplatinta priekine dalimi žiedų. Kartais viename kape aptinkama po 6 (Šaukėnai, k. Nr. 37), po 3 (Lumpėnai, k. Nr. 2) ar 2 apyrankes (Lumpėnai, k. Nr. 9), po 1—3 žiedus. Vaikų kapuose randama žalvarinių juostinių apyrankių, žvijinių žiedų (Lumpėnai, k. Nr. 10, Šaukėnai, k. Nr. 45), vyrų kapuose labai retai — juostinių apyrankių (Šaukėnai, k. Nr. 1). Kai kada vyrų kapuose aptinkama geležinių ar žalvarinių sagcių (Dauglaukis, k. Nr. 6, Lumpėnai, k. Nr. 8, Šaukėnai, k. Nr. 2, 4).

Antros grupės įkapių dėjimo tvarką pasekti padeda Šaukėnų kapyno tyrinėjimai (327, p. 41). Matyti, kad ir šioje srityje įkapes dėdavo griežtai nustatyta tvarka. Ir čia darbo įrankių bei ginklų daugiausia randama mirusiuju galvūgalyje. Iš 10 Šaukėnų kapyno vyrų kapuose aptiktų geležinių įmovinių kirvių 9 buvo padėti mirusiuju galvūgalyje, dažniausiai įbesti į žemę. Tik k. Nr. 38 kirvis padėtas prie mirusiojo kojų. Vyrų kapų galvūgalyje dėdavo ir tiesius geležinius peilius. Jų rasta 7 Šaukėnų kapyno kapuose. Iš rečiau aptinkamų darbo įrankių galima paminti akmeninius galastuvus (Šaukėnai, k. Nr. 4). Gana dažna vyrų įkapė yra geležiniai įmoviniai ietigaliai. Pvz., Šaukėnų kapinyne jų rasta 9 kapuose galvūgalyje, smaigaliais į išorę nuo mirusiuju galvų. Matyt, ir čia mirusiesiems palei šoną guldydavo ietis. Kai kuriuose kapuose aptikta po 2 ietigalius (Dauglaukis, k. Nr. 6). Reta įkapė — geležiniai antskydžiai. Vienas rastas Šaukėnų k. Nr. 40 prie mirusiojo kelių.

Matyt, skydu buvo uždengtos mirusiojo kojos. Kitas rastas Dauglaukio k. Nr. 8, padėtas prie mirusiojo galvos.

Moterų antros grupės įkapes sudaro smulkūs darbo įrankiai: geležiniai peiliai (rasti 4 kapuose), pavieniai moliniai verpstukai, geležinės adatos ir ylos. Labai retai aptinkama papildomų įkapių. Antai Lumpėnų k. Nr. 9 rastas molinis puodelis, mergaitės k. Nr. 10 — puodo šukiu. Matyt, ir šioje srityje kartais į kapus dėdavo nedidelių puodelių. Papildomoms įkapėms reikėtų skirti Lumpėnų k. Nr. 2 ant lankinės segės užmautą žalvarinį žiedą (61, pav. 131), Dauglaukio k. Nr. 6 dubens srityje rastą kaklo apvarą (50, p. 72). Jų aptikta III a.—V a. pradžios kapuose.

Neliečiant plačiau kapinynų chronologijos, reikia pažymėti, kad kol kas ankstyviausias — II a.—kapas aptiktas Palumpiuose. Tuo laikotarpiu datuojama ir Dauglaukio kapų dalis. Kiti Dauglaukio ir dauguma Saukėnų kapinyno kapų datuojami III—IV a., minėti Lumpėnų kapinyno kapai — IV a. ar V a. pradžia.

Apskritai šios srities įkapės ne tokios turttingos kaip vakarų Lietuvos kapinynų. Ankstyviausiuose Nemuno žemupio kapuose rasta iki 5 daiktų (Palumpiai), iš velyvesnių turttingais laikomi kapai su 4—8 dirbiniais (Saukėnai, k. Nr. 5, 37, 40, 45, 49, žr. 327, p. 41—42). Pačiuose turttingiausiuose kapuose rasta iki 12 daiktų (Lumpėnai, k. Nr. 2, 9).

CENTRINĖS LIETUVOS KAPINYNAI

Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų aptikta Nemuno vidurupyje, dešiniajame krante, netoli Neries ir Nemuno santakos. Jų žinoma ir kairiajame Neries krante, taip pat tarp Nevėžio ir Dubysos žemupio, Dubysos dešiniajame krante. Pagal dabartinį administracinių suskirstymą šie kapinynai paplitę Kauno ir Jurbarko rajonuose. Dalis tyrinėtojų šiai laidojimo paminklų grupei skiria ir Uptytės kapinyną, išiterpusį jau į pilkapių teritoriją ir turintį buvusių pilkapių akmenų vainikų liekanų. Galbūt jis įrengtas šalia ankstyvesnių pilkapių. Kai kuriais laidosenos bruožais Uptytės kapinynas artimas kitiems centrinės Lietuvos kapinynams, todėl jį galima laikyti šiauriniu variantu.

Centrinėje Lietuvoje dabar žinomi 8 kapinynai su I—IV ar IV—V a. radiniais (Eiguliai, Kriemala, Lauksvydai, Kauno raj., Sargėnai ir Veršvai, Kauno m., Seredžius, Veliuona, Jurbarko raj., Uptytė, Panevėžio raj.), keletas apardytų ar visai suardytų kapinynų liekanų (Krūvandai, Paštuva, Radikiai, Kauno raj., žr. 209, Nr. 297, 508, 575). Taigi iš viso galėjo būti keliolika kapinynų. Kol kas paskelbta tik Veliuonos ir Lauksvydų kapinynų tyrinėjimų medžiaga (260, p. 47—60; 146, p. 118—137), dalis Eigulių kapinyno medžiagos (399, p. 5—12), kai kurie duomenys apie Veršvų, Seredžiaus, Sargėnų ir Uptytės kapinynų laidoseną (305, p. 28—42; 306, p. 213—222; 280, p. 153—175; 189, p. 171—175; 474, p. 8—9). Todėl, norint išsamiau nušvesti centrinės Lietuvos laidoseną, reikia remtis

ir archyvų medžiaga: tyrinėjimų dienoraščiais, ataskaitomis (8; 9; 12–15; 17; 18; 20).

Kapinynų topografinė padėtis rodo, kad jie dažniausiai būdavo gražiose vietose, netoli upių. Antai Seredžiaus kapinynas įrengtas netoli Nemuno bei Dubysos santakos, Nemuno slėnio kranto nuo laidėjančiame šlaite, Veliuonos kapinynas — kairiajame Veliuonėlės krante kalvoje, Nemuno dešiniajame krante. Pasitaiko kapinynų ir žemose vietose, kurias galbūt net apsemduavo potvynių vandenys (Kriemala). Eigulų kapinynas buvo kairiajame Neries krante, netoli upės, Sargėnų kapinynas — dešiniajame Neries krante, taip pat lygioje vietoje. Matyt, ir centrinės Lietuvos kapinynai būdavo įrengiami netoli to meto gyvenviečių, įkurtų žemdirbystei ir gyvulininkystei patogiose vietose.

Nors kapinynai smarkiai apardyti, galima teigti, kad kai kurie iš jų naudoti ilgai, ir juose rasta daug kapų. Pvz., vien Sargėnų kapinyne atidengti 343 senojo geležies amžiaus kapai, Seredžiaus kapinyne — 68, Upytėje — 48 kapai (be to, ten k. Nr. 1, 6, 46 yra vidurinio geležies amžiaus), Veršvuose — 52 kapai (ten I—IV a. kapų turėtų būti gerokai daugiau, nes aptikta nemaža griautinių kapų be įkapių, o mes į statistiką įtraukėme vien tiksliai datuotus senojo geležies amžiaus kapus). Kituose kapinynuose ištirta mažiau: Lauksvydų — 22 kapai, Veliuonos — 8, Kriemalos — 6 (gr. k. Nr. 1, 13, 19, 21, 22, 24), Eigulų — 4 kapai (IV—V a. ribai ten galima skirti k. Nr. 12—14, 28). Matyt, pačiuose didžiausiųose kapinynuose galėjo būti nuo 100 iki 400 kapų, mažesniuose — po keiliausdešimt. Centrinėje Lietuvoje iki šiol beveik neaptikta ankstyvesnio laikotarpio kapų. Išimtį sudaro Raudonėnų kapinynas, kuriamo galėjo būti laidota dar I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigoje. Deja, dėl negausių įkapių ir nedidelio kapų skaičiaus sunku nustatyti tikslesnę chronologiją (žr. 147, p. 54; 209, p. 95—96). Galbūt ir čia griautiniai kapai su keturkampėmis akmenų konstrukcijomis priklauso m. e. ribai—I m. e. a. pirmajai pusei.

Sios teritorijos kapinynuose mirusiuosius laidodavo pailgose keturkampėse duobėse, įvairiame gylyje. Iš 532 kapų 54 (apie 10,1%) mirusieji laidoti 20—40 cm gylyje. Nemaža dalis tokų kapų apardyta, kai kurie yra vaikų kapai. Daugiausia mirusiuų palaidota 40—80 cm gylyje — net 304 kapai (daugiau kaip 57,1%), nemaža dalis — 80—120 cm gylyje — 129 (daugiau kaip 24,1%). Rēta kapų, kur laidota 120—140 cm gylyje (26 kapai, daugiau kaip 4,8%), dar rečiau laidota giliau nei 140 cm (19 kapų, daugiau kaip 3,5%). Kol kas didžiausias gylis užfiksotas 1939 m. tyrinėtuose Veršvų kapinyno k. Nr. 192 — 1,7 m ir k. Nr. 233 — 1,8 m bei 1941 m. tyrinėtame Sargėnų kapinyno k. Nr. 352 (48) — 1,95 m.

Suaugusiesiems ir vaikams kasdavo skirtingų matmenų duobes. Suaugusiuju duobės daugiausia būdavo nuo 2 iki 2,4 m ilgio ir nuo 0,6—0,8 iki 1—1,1 m pločio. Kartais kasdavo ir didesnes: iki 2,6—3 m ilgio ir 1,4—1,8 m pločio. Ilgesnes ir platesnes duobes, atrodo, kasdavo karstuose laidojamiems mirusiesiems. Vaikų kapų

duobės būdavo nuo 0,9—1 iki 1,7—1,8 m ilgio ir nuo 0,4—0,5 iki 1—1,2 m pločio. Jų dydis tikriausiai priklausė nuo vaikų amžiaus.

Gana dažnai kapo duobės sampile aptinkama smulkių (trečiau stambių) anglukų, degesių, suodžių. Kartais jų pasitaiko ir duobės dugne, po griaučiais, dažniau — virš griaučių ir prie jų. Antai 1938 m. tyrinėtame Sargėnų k. Nr. 3 po mirusiojo kaukole buvo net 5 cm storio anglukų sluoksnis, sietinas su apeigomis su ugnimi laidojant. Ten, kur degesių ir anglukų aptinkama duobės dugne, ugnis galėjo būti kūrenama prieš guldant mirusiją į duobę; kur jų pastebėta virš griaučių, apeigos galėjo būti atliekamos per pačias laidotuvės — užpilant duobę. Su tokiomis apeigomis reikia sieti Sargėnų dvigubame k. Nr. 161 į dešinę nuo mirusiuju rastą apie 60 cm skersmens ir 35 cm gylio juodą dėmę — duobutę su ažuolo anglimis.

Griaučių liekanos rodo, kad tyrinėtuose centrinės Lietuvos kapinynuose mirusiuosius laidodavo nedegintus. Kai kuriuose kapuose rasta gerai išlikusių kaukolų, rankų ir kojų ilgųjų kaulų, dubens kaulų bei stuburo slankstelių. Kituose kapuose (daugiausia vaikų) griaučiai blogiau išlikę, apnykę. Iš griaučių liekanų sprendžiama, kad absoliučią daugumą mirusiuju laidodavo aukšteliinkus, ištieslus. Rankas sudėdavo įvairiai. Abiejų rankų padėtis nustatyta apie 160 kapų. Dažniausiai jos sulenkotos per alkūnes ir padėtos ant krūtinės taip, kad pirštų kaulai yra prie apatinio žandikaulio (neretai dilbio kaulai guli beveik lygiagrečiai su žastikauliais). Tokia padėtis užfiksuota 43 kapuose (apie 26,8%). Gana dažnai abi rankos sulenkotos ir sukryžiuotos ant krūtinės taip, kad pirštų kaulai guli prie priešingos rankos peties (27 kapai, apie 16,8%). Trečias variantas — dešinioji ranka sulenkta 90° kampu ir padėta skersai krūtinės, kairioji sulenkta guli ant krūtinės taip, kad pirštų kauliukai yra prie apatinio žandikaulio (retai — prie dešiniojo peties). Taip rankos sudėtos 22 kapuose (13,7%). Ketvirtas variantas priešingas trečiajam — čia kairioji ranka sulenkta 90° kampu, dešinioji sulenkta ir padėta ant krūtinės taip, kad pirštų kauliukai yra prie apatinio žandikaulio (retai — prie kairiojo peties). Tokia padėtis pastebėta 19 kapų (11,8%). Penktas variantas — abi rankos sulenkotos per alkūnes stačiais kampais ir padėtos lygiagrečiai skersai krūtinės (9 kapai). Kartais dešinioji sulenkta smailiu kampu ir guli įstrižai krūtinės, kairioji — buku kampu ir padėta įstrižai pilvo taip, kad abiejų rankų dilbio kaulai yra lygiagretūs (11 kapų), arba kairioji sulenkta smailiu kampu ir guli įstrižai krūtinės, dešinioji — buku kampu ir padėta įstrižai pilvo taip, kad abiejų rankų dilbio kaulai yra lygiagretūs (8 kapai). Centrinės Lietuvos kapuose pastebėta dar keliolika rankų sudėjimo būdų, kurių pasitaiko retai — nuo 1 iki 5 kapų. Taigi, kaip minėta, rankas sudėdavo labai įvairiai, ir tai nepriklasė nuo mirusiojo lyties.

Mirusiuju kojas dažniausiai ištiesdavo lygiagrečiai, kelius ir pėdas kartais suglausdavo. Retai sukryžiuodavo, uždėdavo vieną ant kitos (Sargėnai, k. Nr. 6, 31, 62, 122, Veršvai, dv. k. Nr. 197 — vyro griaučiai, Seredžius, k. Nr. 16, 18, Upytė, dv. k. Nr. 7 — vyro griaučiai). Kai kuriuose centrinės Lietuvos kapuose pastebėta ir ki-

tokia griaučių padėtis. Dviejose kapuose (Sargėnai, k. Nr. 66, Upytė, k. Nr. 2) mirusieji palaidoti kniūpti. Deja, Upytės k. Nr. 2 įkapių nerasta, o Sargėnų k. Nr. 66 buvo tik lazdelinis smeigtukas, todėl sunku tiksliau datuoti šiuos kapus. Nenustatyta ir mirusiuju lytis. 4 mirusieji paguldyti ant dešiniojo šono (Lauksvydai, k. Nr. 10, 18, Seredžius, k. Nr. 32, Upytė, k. Nr. 44, griaučiai B), 2 — ant kairiojo šono (Sargėnai, k. Nr. 119, Upytė, k. Nr. 5, griaučiai B). Viena ranka dažniausiai sulenkta per alkūnę smailiu kampu (pirštų kaulai prie apatinio žandikaulio) ir pagulta, antroji sulenkta stačiu kampu ir padėta skersai krūtinės, kartais abiejų rankų pirštų kaulų aptinkama prie apatinio žandikaulio. Beveik visuose šiuose kapuose palaidoti vaikai be įkapių, ir kapai tiksliau nedatuoti. 2 moterų kapuose (Seredžius, k. Nr. 13, Lauksvydai, k. Nr. 1) griaučiai buvo aptiktii pusiau sėdimoje padėtyje. Šie kapai gali būti skiriami III—IV amžiui.

Nustatyta 490 kapų, kuriuose palaidoti 502 mirusieji, laidojimo kryptis. Centrinėje Lietuvoje daugiausia guldyta galvomis į rytus ir vakarus. Iš 490 kapų galvomis į rytus palaidota 20 mirusiuju: 8 moterys, 5 vaikai, 7 lytis nenustatyta. Rytų krypties kapams skiriame ir tokius, kuriuose mirusieji guldyti galvomis į šiaurės rytus 50° — 85° (25 kapai: 7 moterų, vyro, 4 vaikų (tarp jų mergaitės), 13 lytis nenustatyta) ir į pietryčius 95° — 130° (134 kapai: 64 moterų, 7 vyrų, 32 vaikų (tarp jų 12 mergaičių), 32 lytis nenustatyta). Tai-gi iš viso yra 179 rytu krypties kapai (juose palaidota 180 mirusiuju); tai sudaro apie 36,5% nustatytos laidojimo krypties kapų.

Galva į vakarus palaidotas 21 mirusysis: 7 vyrai, moteris, 5 vaikai, 8 lytis nenustatyta. Vakarų krypties kapams skiriame ir tokius, kuriuose mirusieji laidoti į šiaurės vakarus 275° — 310° (130 kapų, kuriuose palaidoti 133 mirusieji: 46 vyrai, 9 moterys, 31 vaikas (tarp jų 3 mergaitės), 47 lytis nenustatyta) ir į pietvakarius 230° — 265° (38 kapai, kuriuose palaidoti 39 mirusieji: 14 vyrų, 2 moterys, 6 vaikai, 17 lytis nenustatyta). Vadinas, iš viso yra 189 vakarų krypties kapai (juose palaidoti 193 mirusieji); tai sudaro daugiau kaip 38,1% nustatytos laidojimo krypties kapų.

Galvomis į šiaurę 8 kapuose palaidota 13 mirusiuju: 2 vyrai, 2 moterys, 4 vaikai, 5 lytis nenustatyta. Šiaurės krypties kapams skiriame ir tokius, kuriuose mirusieji guldyti galvomis į šiaurės vakarus 320° — 350° (35 kapai, kuriuose palaidoti 6 vyrai, 4 moterys, 9 vaikai, 16 lytis nenustatyta) ir į šiaurės rytus 10° — 40° (38 kapai, kuriuose palaidota 39 mirusieji: 5 vyrai, 5 moterys, 14 vaikų, 15 lytis nenustatyta). Iš viso yra 81 šiaurės krypties kapas (čia palaidota 86 mirusieji); tai sudaro daugiau kaip 16,5% nustatytos laidojimo krypties kapų.

Mažiausiai laidota pietų kryptimi: aptiktas 1 moters kapas. Pietų krypties kapams skiriame ir tokius, kur mirusieji guldyti galvomis į pietvakarius 185° — 220° (15 kapų: 3 vyrų, 2 moterų, 2 vaikų, 8 lytis nenustatyta) ir į pietryčius 140° — 175° (17 kapų: vyro, 3 moterų, 5 vaikų, 8 lytis nenustatyta). Iš viso yra 32 pietų krypties

kapai; tai sudaro daugiau kaip 6,5% nustatytos laidojimo krypties kapų.

Centrinėje Lietuvoje mirusieji gulduti ir galvomis į šiaurės rytus 44° — 45° (2 kapai, kuriuose palaidoti 4 mirusieji: 2 vyrai, vienas moteris), į pietryčius 131° — 133° (2 kapai, vienos moteris nenustatyta) (aptikslė pietryčių kryptis), į pietvakarių 225° (vyro kapas), į šiaurės vakarus 315° (3 kapai: vyro, vaiko, 1 vienos moteris nenustatyta).

Vakarų kryptimi daugiausia palaidota vyru, nors nemaža ir moterų; labai dažnai pasitaiko I—II a., rečiau — III—IV a. kapų. Rytų kryptimi daugiausia laidodavo moteris, nors pasitaikė ir vyru kapų. Ir tarp šios krypties dažniausiai aptinkama I—II a., rečiau — III—IV a. kapų.

Kaip matome, centrinėje Lietuvoje jaučiama tendencija vyru laidoti daugiausia galvomis į vakarus, moteris — į rytus. Tačiau, kaip buvo teigama daugelyje ankstyvesnių darbų, to visiškai nebuvo laikomasi. Visomis kitomis kryptimis laidodavo ir vyru, ir moteris, ir vaikus. Tarp šiaurės ir pietų krypties I—II a. kapų rēta, dažniau taip laidota III—IV amžiuje. Susidaro išpūdis, kad I—II a. labiau laikytasi vienos mirusijų laidojimo krypties. Tai ypač matyti iš Sargėnų kapinyno, dalies Veršvų kapinyno kapų, kur vyru ir moteris stengdavosi laidoti priešingomis kryptimis. III—IV a. net tame pačiame kapinyne laidodavo įvairiomis kryptimis.

Dalis centrinės Lietuvos mirusijų buvo palaidota mediniuose karstuose. Jų pėdsakų ar net geriau išlikusių dalių aptikta Sargėnų (20 kapų), Veršvų (2 kapai), Seredžiaus (16 kapų), Upytės (2 kapai) kapinynuose. Pasisekė nustatyti, kad vieni karstai buvo skobtiniai, apvaliais dugnais, kiti — lentiniai. Sargėnų kapinyne daugiausia aptikta ąžuolinių, tikriausiai skobtiniai, karstų pėdsakų, o k. Nr. 144 — lentinio karsto žymių. K. Nr. 357 (II) pavyko išmatuoti skobtinį karstą: jis 1,3 m ilgio ir 0,5 m pločio. Galai apvalūs, kiek siaurėjantys, dugnas apvalus. Čia, atrodo, buvo palaidotas paauglys berniukas.

Kai kurie Seredžiaus kapinyno vyru ir moterų kapuose aptiki karstai yra skobtiniai: 1,7—2,2 m ilgio ir 0,28—0,58 m pločio. To paties kapinyno lentiniai karstai 2,2—2,3 m ilgio ir 0,35—0,55 m pločio. Panašaus dydžio lentinis karstas aptiktas ir Upytės k. Nr. 8. Karstų pėdsakų rasta jau I—II a. įkapių gausumu neišsiskiriančiuose kapuose (Sargėnai). Gerokai turtingesni įkapių kai kurie II—IV a. kapai su karstais (Seredžius, k. Nr. 13, 16, 34), o kituose įkapių visai neaptikta (Seredžius, k. Nr. 24). Matyt, karstuose laidodavo ne tik turtingiausius bendruomenės narius.

Daugelyje kapų prie griaucių liekanų mirusiojo galvūgalyje ir kojūgalyje iš abiejų šonų aptinkama po 2 akmenis. Po 4 akmenis (po 2 galvūgalyje ir kojūgalyje) rasta 175 kapuose (Sargėnai — 161 kapas, Veršvai — 7 kapai, Seredžius — 1 kapas, Kriemala — 6 kapai): 38 vyru, 33 moterų ir 53 vaikų kapuose, 51 vienos moteris nenustatyta. Akmenys nedideli. Pvz., Sargėnų kapinyno kapuose galvūgalyje aptinkama 10×18 , 6×13 , 7×20 , 14×25 , 25×30 , 15×15 , 20×35 , 9×12 cm ir pan., kojūgalyje — 16×20 , 6×11 , 10×15 , 8×12 ,

17×18, 13×16, 12×20, 20×25 cm ir pan. dydžio akmenų. Atstumas tarp akmenų tiek galvūgalyje, tiek kojūgalyje nedidelis: daugiausia nuo 2—5 iki 25—35 cm. Labai retai pasitaiko greta sudėtų akmenų, kartais atstumas tarp jų didesnis — iki 45—60 cm. Atstumas tarp akmenų eilių galvūgalyje ir kojūgalyje būna nuo 0,32 iki 1,9 m; vaikų kapuose jis paprastai gerokai mažesnis. Kartais po 2 akmenis aptikta tik galvūgalyje. Jų rasta 31 kape (Sargėnai — 26 kapai, Veršvai — 5 kapai): 5 vyru, 12 moterų, 5 vaikų kapuose; kitų mirusiuų lytis nenustatyta. Rečiau pasitaiko akmenų tik kojūgalyje — 5 Sargėnų kapuose. Atrodo, kad arba galvūgalio, arba kojūgalio akmenys yra neišlikę. Kai kada kape randami 3 akmenys — 2 galvūgalyje, 1 kojūgalyje, arba atvirkščiai (Sargėnai — 7 kapai, Veršvai — 2 kapai). Rečiau pasitaiko sudėtingesnių akmenų konstrukcijų. Pvz., Sargėnų k. Nr. 264 (98) buvo 2 eilės iš abiejų mirusiojo šonų lygiagrečiai gulinčių akmenų su 0,4 m tarpu tarp eilių. Sargėnų vyro k. Nr. 259 (40) aptiktas pailgas iš išorės 1×2,1 m dydžio akmenų vainikas, k. Nr. 267 (92) — kairiojoje galvos pusėje 7 akmenų vainikų liekanos. Kai kuriuose kapuose iš abiejų griaucių pusių aptikta po 6 akmenis (Sargėnai, k. Nr. 48, 49, 244), o trečioji akmenų pora būna prie dubens kaulų. Nustatyta, kad kai kada 6—7 akmenis abiejose mirusiojo pusėse dėdavo karstui paremti (Seredžius, k. Nr. 13, Upytė, k. Nr. 8).

Iš viso centrinėje Lietuvoje aptikti net 249 kapai su akmenimis; tai sudaro 45% visų tyrinėtų tos srities kapų (ištirti 553 kapai). Kad ši statistika neklaidintų, reikia pažymeti, jog absoliuti dauguma kapų su akmenimis yra I—II a, o III—IV a. galima skirti vos kelis Seredžiaus, Upytės ir Veršvų kapinynų kapus. Kai kuriuose senojo geležies amžiaus antrosios pusės ir pabaigos kapinynuose (Lauksvydai, Eiguliai, Veliuona) kapuose akmenų visai nerasta. Lieka neaiški jų déjimo paskirtis. Kalbėdami apie vakarų Lietuvos kapinynus, minėjome, kad dalis akmenų naudota skobtiniam karstui paremti. Tai pastebėta ir dalyje centrinės Lietuvos kapų. Pvz., Sargėnų kapinyno kapuose su akmenimis Nr. 57, 62, 67, 79, 94, 99 ir kt. rasta karstų pėdsakų. Tačiau daugumoje šių kapų karstų pėdsakų nepastebėta. Galbūt šiuo atveju akmenys žymėjo kapo ribas arba tai sudėtingesnių akmenų konstrukcijų (vainikų, eilių) schematinimas. Krinta į akis ir toks dalykas: akmenys kapuose išnyksta tuo laikotarpiu, kai pradėta daugiausia laidoti lentiniuose karstuose plokščiais dugnais (Seredžius), nors kai kada ir šiuos karstus paremdavo akmenimis (Upytė, k. Nr. 8).

Centrinės Lietuvos kapinynuose aptikta ir pirmos, ir antros grupės įkapiai. Ir čia pirmos grupės įkapės beveik visuomet aptinkamos taip, kaip buvo nešiojami tie daiktai. Kartais po žalvariniaišių papuošalais randama užsikonservavusių audinių liekanų, tačiau jos labai menkos. Matyt, ir šios srities moterys nešiojo odines ar vilnones kepuraites, nes kai kuriuose Sargėnų kapinyno kapuose (8 kapai) galvos srityje prie antsmilkinių aptikta odos ar audinio liekanų. Kartais randama kepuraičių papuošimų — žalvarinių sraiginių ar paprastų žvijų (Lauksvydai, k. Nr. 20, gr. D), apskritų skardelių-

spurgelių (Sargėnai, k. Nr. 78, 115, 206 (1939 m. tyr.), apkalėlių (Veršvai, k. Nr. 104 (1938 m. tyr.). Iš kitų drabužių išlikę labai menki vilnonių audinių fragmentai. Kartais drabužio pakraščius ar rankoves puošė žalvarinės skardelės, jvijos (Sargėnai, moterų k. Nr. 115 ir 128, Uptyė, k. Nr. 7, moters griauciai).

Moterų kapuose galvos srityje nedažnai randama apgalvių iš žalvarinių jvijų eilių, ažūrinų kabučių ir skardelių (Veliuona, k. Nr. 2), žalvarinių žiedelių ir paprastos virvutės (Eiguliai, k. Nr. 20). Abiejose galvos pusėse, rečiau tik vienoje aptinkama žalvarinių jvijinių, labai retai — plokštelinų antsmilkinių. Moterų ir mergaičių kapuose pasitaiko jvairių kaklo apvarų, kurias sudaro emalio ir stiklo karoliai, žalvariniai karoliai, alaviniai ar švininiai ir žalvariniai kabučiai, žalvarinės jvijos, skardelės, žalvariniai brankteliai, cilindrėliai. Labai retai apvarose būna gintaro karolių. Visus šiuos daiktus komponuodavo jvairiai. Kai kuriuose kapuose rasta po 3, 4 ar net 5 karolių apvaras (Seredžius, k. Nr. 13, 16, 27, Veršvai, k. Nr. 23 (1939 m. tyr.). Aptikta žalvarinių antkaklių trimitiniais, kūginiais, šaukštiniais galais, su kabliuku ir kilpele, su rakte skytutės pavidalo užsegimu, sidabrinių antkaklių šaukštiniais galais.

Vyrų kapuose rasta žalvarinių antkaklių kūginiais, vytinių kilpiniais galais, žalvarinių ir sidabrinių antkaklių šaukštiniais galais, vaikų kapuose — žalvarinių antkaklių trimitiniais, kūginiais, vytinių kilpiniais, šaukštiniais galais.

Krūtinę puošdavo segės ir smeigtukai. Moterų kapuose rasta žalvarinių akinių, trikampe kojele, laiptelinių, lankinių lenkta kojele ir žieduočių segių, apskritų segių su kabučiais, žalvarinių ritinių (dažnai su geležine adata), geležinių lazdelinių smeigtukų, krūtinės papuošalų iš žalvarinių lazdelių su skylutėmis galuose, grandinėlių. Vyrų kapuose aptikta žalvarinių sparninių, akinių, labai profiliuotų, laiptelinių, lankinių lenkta kojele ir žieduočių segių, pasaginė segė į jvijas susuktais galais, geležinių lankinių segių ir lazdelinių, žalvarinių statinėlinių smeigtukų, ir kryžinis. Vaikų kapuose buvo žalvarinių akinių, labai profiliuotų, laiptelinių, lankinių segių lenkta kojele, žalvarinė pasaginė emaliuota segė, geležinių lazdelinių, žalvarinių žiedinių smeigtukų, krūtinės papuošalų iš žalvarinių lazdelių ir grandinėlių.

Vyrus labiau puošdavo segėmis, o moterų kapuose daugiau aptikta smeigtukų, ypač — ritinių. Kartais viename kape randama po 2 seges (Sargėnai, vyrų k. Nr. 49, 57, 76, 78 — po 2 akines seges, vyro k. Nr. 352 (48) — sparninė ir akinė), segių ir smeigtukų (Sargėnai, vyro k. Nr. 225 — sparninė segė ir lazdelinis smeigtukas, moters k. Nr. 124 — segė trikampe kojele ir ritinis smeigtukas), po keliis smeigtukus. Iš kai kurių segių ir smeigtukų padėties (aptinkama virš rankų kaulų) galima spręsti, kad susegdaus viršutinį drabužį ar maršką, į kurią suvyniodavo lavoną. Ir centrinėje Lietuvoje aptikta specialiai vaikams gamintų papuošalų. Antai Seredžiaus k. Nr. 47 nedidelis žalvarinis lazdelinis smeigtukas buvo grandinėle prikabintas prie antkaklės, matyt, kad vaikas jo nepamestų.

Rankas puošdavo apyrankės ir žiedai. Daugiausia šių papuošalų aptikta moterų ir vaikų kapuose. Moterų kapuose rasta žalvarinių apskrito pjūvio, pumpuriniais galais, jvairių trikampio ir pusiau apskrito pjūvio, geležinių juostinių apyrankių, žalvarinių apskrito pjūvio užkeistais galais, plačia priekine dalimi, uždarų žiedų, keturkampio pjūvio užkeistais galais ir jvijinių žiedų. Dažniausiai aptikta po 1 ar 2 apyrankes, kurias nešiojo ant abiejų rankų. Tačiau neretai pasitaiko rasti po 4 (Seredžius, k. Nr. 10, 16 — po 2 ant kiekvienos rankos), 6 (Veršvai, k. Nr. 23, 1939 m. tyr., Veliuona, k. Nr. 2 — po 3 ant kiekvienos rankos, Veršvai, dv. k. Nr. 197, moters griauciai, k. Nr. 204 — 2 ant dešiniosios, 4 — ant kairiosios rankos), o kartais po 8 (Seredžius, k. Nr. 13 — 5 ant dešiniosios rankos ir 3 — ant kairiosios) ar net 12 apyrankių (Upytė, dv. k. Nr. 7, moters griauciai — ant kiekvienos rankos po 6). Vietoj apyrankių moterys kartais nešiodavo ir kitokius papuošalus. Pvz., Sargėnų k. Nr. 125 (1939 m. tyr.) ant rankos rasta žalvarinių skardelį ir jvijų apvara. Dažniausiai aptinkama po 1 arba 2, retai — daugiau žiedų (Sargėnai, k. Nr. 124 — 4 žiedai).

Vaikų kapuose rasta žalvarinių apskrito pjūvio plonėjančiais, užkeistais galais, pusiau apskrito pjūvio plonėjančiais užkeistais galais, jvairių juostinių ir jvijinių apyrankių, geležinių apskrito pjūvio apyrankių, žalvarinių jvijinių žiedų. Ir šiuose kapuose daugiausia aptikta po 1 arba 2 apyrankes, nors pasitaiko ir 4 (Sargėnai, k. Nr. 110, 1939 m. tyr.) ar 6 apyrankės (Veršvai, k. Nr. 233); yra ir specialiai vaikams gamintų.

Vyrų kapuose rankų papuošalų mažiausia. Čia rasta žalvarinių pumpuriniais galais, apskrito pjūvio apyrankių, žalvarinių apskrito pjūvio užkeistais galais, trikampio pjūvio žiedų. Ir apyrankių, ir žiedų vyrų kapuose aptikta po vieną. Beveik visi vyrų rankų papuošalai rasti I—II a. kapuose, o moterų ir vaikų kapuose jų pagausėja III—IV amžiuje. Labai retas centrinės Lietuvos kapinynų radinys yra geležinės diržų sagtys ir sagtelės. Jų pasitaikė vos 3 vyrų kapuose, dažniausiai juosmens srityje, taip pat 2 moterų kapuose krūtinės srityje. Odinių diržų liekanų nerasta.

Antros grupės įkapes dėdavo labai jvairiai. Pirmiausia aptarime vyrų įkapes. Iš 95 vyrų kapų net 82 kapuose (80% tyrinėtų jų kapų) rasta geležinių kirvių. 76 kapuose aptikta įmovinių kirvių. Dalis jų padėta mirusiuju galvūgalyje: kairiojoje (13 kapų) arba dešiniojoje (10 kapų) galvos pusėje. Kartais jie būna beveik statmenai ašmenimis įbesti į žemę, kai kada paguldyti skersai mirusiojo krypciai. Gana dažnai kirvių aptinkama padėtų kairiojoje mirusiojo pusėje, prie juosmens (13 kapų), arba kairiojo peties srityje (9 kapai). Kartais kirvių randama po peties kaulais arba virš peties. Kirvio kotas dažniausiai būdavo atsuktas kojų link. Rasta kirvių, padėtų po kairiosios rankos alkūne virš dubens kaulų (7 kapai). Jų kotai tuomet būna atsukami ir kojų, ir galvos link. Tai dažniausiai pasitaikančios kirvių padėtys. Be to, įmovinius kirvius dėdavo jvairiai ir kojūgalyje. Nuolatinės vietos jie neturėjo. Kartais įmoviniai kirviai būdavo vienintelė vyrų įkapė.

Ivairiai dėdavo ir siauraašmenius pentinius kirvius. Jų rasta 6 kapuose (Sargėnai, k. Nr. 85, Upytė, k. Nr. 8, 10, 19, 24, 33). Pentinių kirvių būdavo dešiniojoje galvos pusėje, juosmens srityje prie kairiojo ar dešiniojo šono, prie dešiniosios kojos kelių srityje, ant dešiniosios kojos pėdos kaulų, prie kairiosios kojos blauzdikaulio. Ir įmovinių, ir pentinių kirvių dėdavo ir i paauglių berniukų kapus. Vyrų ir berniukų kapuose rasta geležinių dalgelių (Seredžius, k. Nr. 49) ir pjautuvų (Upytė, k. Nr. 8, 36). Kartais dalglius ir pjautuvus dėdavo prie kairiojo šlaunikaulio, kartais pjautuvus — dešinioje kaukolės pusėje. Tai labai retos centrinės Lietuvos įkapės, ir jų pasitaiko tik III—IV a. kapuose. Palyginti retos vyrų įkapės yra peiliai tiesiomis (rasta 10 kapų) ir lentomis nugarelėmis (5 kapuose). Dažniausiai juos dėdavo dešiniojoje arba kairiojoje mirusiojo galvos pusėje, rečiau — prie pakaušio, aptikta taip pat juosmens srityje — prie dubens kaulų, kojų srityje — prie dešiniosios kojos blauzdikaulių, dešinioje krūtinės pusėje, prie kairiojo žastikaulio. Taigi ir peilius dėdavo labai ivairiai. Visi jie aptiki su kitomis III—IV a. įkapėmis. Labai retos įkapės yra akmeniniai galastuvėliai, kartais — su skylutėmis viename gale (Sargėnai, k. Nr. 373 (1), Upytė, k. Nr. 8). Upytės kape galastuvėlis rastas tarp mirusiojo blauzdikaulių. Galima paminėti taip pat ir krūtinės srityje pasitaikius žalvarinį pincetą (Seredžius, k. Nr. 40), žalvarinius geriamojo rago apkalus (Seredžius, k. Nr. 50). Tik 9 vyrų kapuose (9,4% visų jų kapų) rasta ginklų — geležinių įmovinių ietigalių. Dažniausiai jų būna dešiniojoje arba kairiojoje mirusiojo galvos pusėje, kartais — dešiniojo peties srityje, įmovomis kojų link. Tik 2 kapuose ietigaliai padėti kitaip: Lauksvydų k. Nr. 17 buvo rastas juosmens srityje (146, p. 135), Seredžiaus k. Nr. 25 — dešiniojoje kaukolės pusėje ant karsto kontūrų linijos, bet smaigaliu kojų link (pav. 3). Galimas daiktas, paskutiniuoju atveju buvo į karstą idėtas nulaužtas ietigalis su

koto galu. Dauguma ietigalių aptikta III—IV a. kapuose, tik vienas — II a. kape. Papildomų įkapių vyru kapuose iš viso nerasta.

Moterų antros grupės įkapės negausios. Daugiausia rasta geležinių ylų — 29 kapuose (26,3% visų jų kapų). Jų aptinkama mirusiuju krūtinės srityje, gulinčių skersai, istrižai ar išilgai krūtinės, rečiau prie juosmens bei dubens kaulų, prie vienos ar kitos rankos, labai retai — prie galvos. Ylų rasta senojo geležies amžiaus ir pirmosios, ir antrosios pusės kapuose. 3 moterų kapuose aptikta peilių tiesiomis ir lenktomis nugarėlėmis (juos dėdavo galvūgalyje, prie juosmens, prie dešiniojo peties), 1 kape rastas pjautuvas (ant dešiniosios rankos dilbio kaulo), 2 kapuose buvo žalvarinių ir geležinių adatų (prie dešiniojo peties ir krūtinės srityje), 1 kape rastas kaulinis verpstukas (dešiniojo peties srityje). Vos keliuose kapuose aptikta papildomų įkapių. Turtingiausios rastos Veršvų kapyno dv. k. Nr. 197 (304) prie moters griaučių (305, p. 30—31). Galvūgalyje beržo tošies déžutėje gulėjo 5 žalvarinės antkaklės, 7 įvairios žalvarinės apyrankės, apgalvis iš žalvarinių įviju, trikampių kabučių ir skardelių, romėniškas žalvarinis ąsotėlis. Dar viena apyrankė rasta tarp mirusiosios blauzdikaulių. Papildomų įkapių buvo ir Lauksvydų k. Nr. 1. Cia mirusiosios dešiniojoje galvos pusėje aptiktos 4 žalvarinės apyrankės, kairiojoje — dar 1 apyrankė. Sargėnų k. Nr. 200 prie galvos buvo rastas ritinis smeigtukas ir geležinė, apskrita sege, Seredžiaus k. Nr. 10 — žalvarinė grandinė su 2 lazdeliniais smeigtukais. Galimas daiktas, dviejuose paskutiniuosiuose kapuose sege ir smeigtuku buvo prisegtas galvos apdančias. Todėl galime kalbęti tik apie 2 kapuose rastas neabejotinas papildomas įkapes.

Labai negausios ir vaikų antros grupės įkapės. Apie kai kurias berniukų įkapes jau kalbėjome. Vaikų kapuose dar aptikta geležinių peilių lenktomis nugarėlėmis (rasta 2 kapuose), geležinė yla, molinis puodelis (Veršvai, k. Nr. 227), kurį reikėtų laikyti papildoma įkape.

Centrinės Lietuvos kapinynuose, palyginti su vakarų Lietuvos kapinynais, kur kas daugiau aptikta I—II a. kapų (absoliuti dauguma Sargėnų, kai kurie Veršvų ir Kriemalos kapinynų kapai). Sargėnų kapinyne yra keletas tiksliau datuotų I a. kapų su romėniškomis segėmis. I—II a. kapai nelabai turtingi įkapių. Pvz., Sargėnų kapyno kapuose dažniausiai pasitaikė po 1—2 daiktus (156 kapai, 45,4% visų ištirtų), didelėje dalyje kapų — po 3—5 daiktus (66 kapai, 19,2% ištirtų), rēta — su 6—8 daiktais (8 kapai, 2,6% ištirtų), tik viename aptikta 12 daiktų. Net apie 110 kapų (daugiau kaip 32% ištirtų) nerasta jokių įkapių. Tarp jų gana daug vaikų kapų. Siek tiek turtingesni III—IV a. ir IV—V a. ribos kapai. Pvz., nors tarp Seredžiaus kapyno kapų daugumą sudarė tokie, kuriuose rasta po 1—2 daiktus (31 kapas, arba 45,5% ištirtų), dažniau aptikta kapų su 3—5 (11 kapų, 16,1% visų kapų), su 6—8 dirbiniais (6 kapai, 8,8% visų kapų), o 1 kape buvo net 15 daiktų. Labai turtingų kapų rasta Lauksvyduose (k. Nr. 1 — 12 daiktų), Veršvuose (k. Nr. 6, 1939 m. tyr.— 12 daiktų, dv. k. Nr. 197, moters

griaūčiai,— 22 daiktai), Veliuonoje (k. Nr. 2 — 10 daiktų). Vis dėlto, palyginti su vakarų Lietuvos kapų įkapėmis, centrinės Lietuvos įkapės nėra tokios gausios ir įvairios.

Išskirtinis šios srities laidosenos bruožas tas, kad vyru kapuose labai maža ginklų. Galimas daiktas, jų funkcijas atliko gausiai dedami kirviai. Kitas išskirtinis bruožas — beveik nėra papildomų įkapų. Tik keliuose kapuose galima pastebėti „vakarietišką“ įtaką — papildomas įkapes. Veršvų k. Nr. 197 rasta net beržo tošies dėžutė — dažnai vakarų Lietuvos kapinynuose pasitaikanti įkapė.

Atskirai reikia paminėti vadinamuosius dvigubus kapus: Upytė, k. Nr. 5, 7, 20, 31, 41, Veliuona, k. Nr. 5, Veršvai, k. Nr. 197 ir Sargėnai, k. Nr. 161 (1939 m. tyr.). Juose kai kur aptiki vyro ir moters griaūčiai, kitur — dviejų vaikų, dar kitur — suaugusiojo ir vaiko griaūčiai. M. Alseikaitė-Gimbutienė juos traktavo kaip labai artimų šeimos narių kapus (30, p. 13). Platesnių išvadų apie tai nedarome, nes archeologui kartais labai sunku nustatyti, ar keli mirusieji vienoje duobėje palaidoti iš tikrujų tuo pačiu metu. Antai iš Upytės dv. k. Nr. 7 griaūčių tyrinėjimų paaiškėjo, kad mirusieji buvo palaidoti ne vienu metu (503, p. 272—275) — taigi kapas iš tikrujų nedvigubas. 1978 m. Lauksvydų kapinyne aptiktas net penkiagubas kapas (k. Nr. 20), kuriame buvo palaidoti 2 vyrai, 2 moterys ir paauglys (146, p. 125—127, pav. 8). Jeigu čia mirusieji iš tikrujų palaidoti vienu metu, gal tai buvo per kokią nelaimę žuvę vienos šeimos žmonės.

ZEMAITIJOS IR ŠIAURĖS LIETUVOS PILKAPIAI

Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynai yra į rytus nuo kapinynų su akmenų vainikais, į šiaurę ir šiaurės rytus nuo Nemuno žemupio kapinynų, į šiaurę bei šiaurės rytus nuo centrinės Lietuvos kapinynų. Jų žinoma Jūros upės aukštupyje ir kairiajame bei dešiniajame krante, Dubysos vidurupio ir aukštupio baseine, Nevėžio aukštupyje, Šventosios aukštupyje ir į šiaurę nuo minėtos teritorijos — iki pat Latvijos TSR sienos, taip pat ir Latvijos pietuose. Pagal dabartinį administracinių suskirstymą pilkapynai buvo paplitę Telšių, Kelmės, Šiaulių, Radviliškio, Panevėžio, Pasvalio, Pakruojo, Joniškio, Mažeikių, Biržų, Kupiškio, Rokiškio raj., iš dalies Plungės, Raseinių, Tauragės, Šilalės ir Utenos rajone. Taigi senojo geležies amžiaus pilkapynai užima visą šiaurės Lietuvą, išskyrus šiaurės vakarų kampą. Šioje teritorijoje yra maždaug 140 pilkapynų (209, p. 19—129, žemėl. 1, 6), ir apie 50 iš jų tyrinėta. Deja, paaskelbta vos kelių pilkapynų medžiaga (98, p. 3—17, lent. I—VIII; 220, p. 92—103, lent. XIII—XV; 184, p. 65—89; 421, p. 56—61; 377, p. 12—17; 261, p. 110—133; 293, p. 43—55). Apie kitus tyrinėtus pilkapynus ar pilkapius sužinome iš nedidelių apžvalgų įvairiuose leidiniuose. Todėl, aptahtiant Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių laidoseną, reikia remtis ir archyvų (3; 10; 11; 16; 19), ir iki šiol plačiau neskelbta autoriaus tyrinėjimų medžiaga (Akmenių, Berklain-

nių, Daujėnų, Kybartiškės, Pajuosčio, Perkūniškės, Paragaudžio pilkapynų tyrinėjimai).

Pilkapynų topografinė padėtis rodo, kad dažnai jie būdavo įren-giami aukštėsiene vietose — ant kalvų, iš kur matyti apylinkės (Akmeniai, Perkūniškė, Pavėkiai ir kt.), kartais upių slėniuose (Mai-roniai, Pabariukai, Pūsdvaris (visi Kelmės raj.) — Dubysos slėnyje, Pajuostis — Juostos slėnyje) ar netoli upės (Paragaudis — Jūros upės kranto kalvoje). Atrodo, kad dalis pilkapynų būdavo įrengia-mi netoli to meto gyvenviečių. Antai viena Raginėnų pilkapių gru-pė yra prie pat piliakalnio, kuris pagal išorinius požymius galėjo būti naudotas ir senajame geležies amžiuje.

Sunku atsakyti į klausimą, kiek pilkapių buvo pilkapynuose, nes didesnė jų dalis yra labai nukentėję: pilkapių vainikų akmenys išlupinėti pastatų pamatams, dalis sampilų nuarta ar visai sunaikinta. Kai kurie pilkapynai XX a. pirmojoje pusėje buvo visiškai sunai-kinti (Pūsdvaris, Tolišiai, Gailaičiai, Pabariukai (visi Kelmės raj.), Pažobris, Raseinių raj., ir kt.).

XIX a. ir XX a. pradžios tyrinėtojai nurodo kai kur buvus di-deliu pilkapynų. Pvz., F. Diubua de Monperė mini, kad prie Kar-piškių-Laimučių dviejose grupėse buvo 110 pilkapių, Raginėnuose — apie 100 (51, p. 374—376), o I. Abramovas Rozalimo apylinkėse teigia buvus maždaug 100 pilkapių (23, p. 71). Matyt, pačiuose didžiausiuose pilkapynuose aptikta po 100 ir daugiau pilkapių. Tu-rimais duomenimis, Rinkšelių pilkapyne buvo maždaug 70 pilkapių, Berčiūnuose — apie 60, Vaineikiuose — apie 50, Maironiuse, Sot-kalnyje ir Paalksniuose, Kelmės raj., — apie 30—35 pilkapius. Jų skaičius priklausė nuo to, ar ilgai pilkapyne laidojama, antra, nuo gyvenvietės, įrengusios pilkapyną, žmonių skaičiaus. Daugiausia se-nojo geležies amžiaus kapų atidengta Visdergiuose (tyrinėti 8 pil-kapių, rasti 27 kapai), Vienragiuose (7 pilkapių, 26 kapai), Pa-juostyje (21 pilkapis, 21 kapas), Kalneliuose (tarp suardytų pilka-pių 18 kapų), Akmeniuose (5 pilkapių, 17 kapų), Sandrausiskėje (9 pilkapių, 10 kapų). Kituose pilkapynuose (Rinkšeliai, Pavėkiai, Drulėnai, Kupiškio raj., Perkūniškė, Kelmės raj., Kybartiškė, Šiau-lių raj., Daujėnai, Plaučiškiai, Paragaudis, Lapučiai, Kelmės raj.) aptikta iki 10 aptariamojo laikotarpio kapų. Beje, gerokai daugiau jų rasta Muoriškių pilkapiuose (5 pilkapių, 58 kapai), tačiau ne-aišku, kiek yra jau vidurinio geležies amžiaus pradžios. Pilkapyną tyrinėtojai datuoja III—V a. (225, p. 93). Zastaučių pilkapiuose rasti 34 kapai (tirti 7 pilkapių), Zaduvėnų — 36 kapai (tirtos 4—6 pilkapių liekanos), tačiau ir šių pilkapių medžiaga plačiau nepa-skelbta. Taigi minėtuose pilkapynuose ir kai kurių kitų pilkapių liekanose ištirta apie 300 senojo geležies amžiaus kapų. Deja, no-rėdami plačiau aptarti laidosenos detales, galime remtis tik maž-daug 150 kapų medžiaga.

Zemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje neaptikta bronzos ir ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklų. Matyt, pilkapius čia pradėjo iš esmės naudoti senojo geležies amžiaus pradžioje. Kai kuriuose pilkapynuose (Akmeniai, Berklainiai, Pasvalio raj., Daujėnai, Muo-

riškiai, Plaučiškiai, Raginėnų pilkapiai miške) laidota dar ir V—VI amžiuje.

Vienas svarbiausiai pilkazio laidosenos elementai yra akmenų vainikas, paprastai aptinkamas sampilo pakraščiuose. Nuo jo formos iš dydžio priklauso sampilo forma ir dydis, laidojimui skirtas plotas. Daugiausia aptikta apskritimo (kartais ne visai taisyklingo) formos vainikų. Jų rasta Sandrausiskės, Pavėkių, Visdergių, Akmenių, Perkūniškės, Kybartiškės, Daujėnų, Pajuosčio, Plaučiškių ir kt. pilkapynuose. Vainikai viduje nuo 4—4,5 iki 8—12 m, išorėje — nuo 4,5—6 iki 10—14 m skersmens. Kai kurie apskriti viduje su pertvaromis. Pvz., Visdergių pilk. M vainikas (pav. 4) pertvara buvo padalytas į 2 dalis (pietinę ir šiaurinę) — ir abiejose rasta po kapą.

Labai dažnai apskriti vainikai iš išorės turi puslankio formos priestatus. Kartais įrengiamas vienas priestatas (Pavėkių, pilk. 4, 15, Akmeniai, pilk. II, Kybartiškė, pilk. II (pav. 5), Pajuostis, pilk. VII, Paragaudis, pilk. I ir III (pav. 6), Lapučiai ir kt.), kartais — po kelis įvairiose vainiko vietose (Akmeniai, pilk. IV). Taigi priestatai išplėsdavo vainiką, padidindavo laidoti skirtą plotą. Kartais sampilo pakraščiai iš vidaus būdavo apkraunami akmenimis (Pavėkių, pilk. 1, Daujėnai, pilk. I, III, IV, Berklainiai), kurie galbūt neleisdavo slinkti žemėms.

Dažnai aptinkama ir ovalių vainikų. Jų rasta Visdergiuose (pilk. A, B, C, D, F), Kybartiškėje (pilk. III, IV), Daujėnuose (pilk. II, IV), Paragaudyje (pilk. IV). Sie vainikai viduje $2,3 \times 3,4$, $2,3 \times 3,5$, 4×9 , 5×7 , $2,7 \times 6,4$, $4,2 \times 6,9$, $5,7 \times 7,7$ m ir pan. dydžio.

Passitaikė ir sudėtingesnių akmenų konstrukcijų. Pvz., Vienragių pilk. I, IV ir VII kažkada turėjo po 2 koncentrinius akmenų vainikus — vidinių ir išorinių, kurie kartais sujungiami spinduliais-pertvaromis (377, p. 13). Be to, Vienragių pilk. B per vidurį buvo iki 1 m pločio akmenų juosta, dalijusi ji į 2 dalis. Šios savo ruožtu suskirstytos į mažesnes laidojimo kameras, sudarančias nedidelius lyg ir atskirus akmenų vainikus (261, p. 115). Kai kur tarp akmenų vainikų sampile rasta iš mažesnių akmenų sudėtų grindinių. Maždaug 30—40 cm gylyje nuo sampilo viršaus jų aptikta Kybartiškės pilk. III (pav. 7), Daujėnų pilk. II, Pajuosčio pilk. XVI. Labai įdomus ir Paragaudžio pilk. I (pav. 8) grindinys. Cia 10—25 cm gylyje nuo sampilo viršaus rastas beveik ištisinis akmenų grindinys, sudėtas iš 5×5 , 5×7 , 5×10 , 10×10 , 18×22 , 18×25 , 22×25 cm ir pan. akmenų. Kai kur jis kelių aukštų. Virš kapų grindinio nebuvó. Galbūt jis žymėjo tą pilkazio plotą, kuriame dar nelaidota?

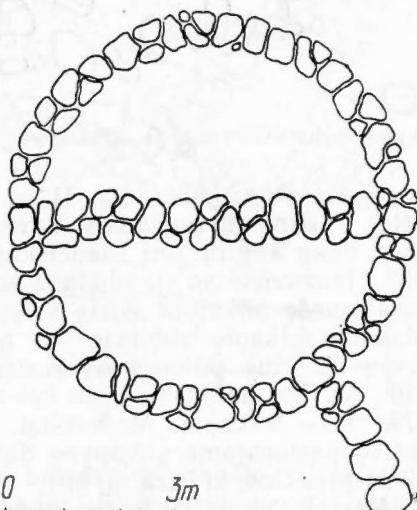
Sudėtingesnės akmenų konstrukcijos (2 koncentriniai vainikai, grindiniai, laidojimo kameros) būdingesnės senojo geležies amžiaus pirmajai pusei. Minėtus Vienragių, Kybartiškės ir Paragaudžio pilkapius galima datuoti I—II amžiumi. Gana sudėtingos ir Noliškių pilkapių akmenų konstrukcijos, kurias tyrinėtojas datuoja m. e. pradžia arba dar ankstyvesniu laikotarpiu (72, p. 56—60). Rečiau sudėtingesnių konstrukcijų aptinkama IV—V a. pilkapiuose. Antai Plaučiškių pilk. VI vainikas buvo sudėtas iš 4 sujungtų puslankių

(293, p. 48—50). Kai kur jungdavo gretimų pilkapių vainikus (Visdergiai, pilk. M, N).

Vainikams naudodavo įvairaus dydžio akmenis. Dažniausiai imdavo 30×40 , 30×50 , 40×40 , 40×50 , 40×80 , 50×70 , 60×60 , 60×70 , 60×90 cm dydžio, taip pat ir mažesnius — 20×20 , 20×30 , 25×25 cm — akmenis; kartais — visai mažus: 5×5 , 5×10 cm ir pan. Antai Akmenių pilk. II akmenų vainiko dalį sudarė savitas mažų akmenų grindinėlis, buvęs tokio pat pločio, kaip ir vainikas. Rečiau naudodavo labai didelius — 65×110 , 70×100 , 80×110 , 95×105 , 100×130 cm — akmenis.

Pilkapynuose daugiausia aptinkama vienos eilės vainikų, tačiau pasitaiko ir viena greta kitos dėtų 2 eilių (Pavėkiai, pilk. 9, Vienragiai, pilk. A, B, C), ant jų būna sukrauta dar 1 mažesnių akmenų eilė — antras aukštasis (Sandrausiskė, pilk. V, Visdergiai, pilk. A, B, C, F, G, K, M, Kybartiškė, pilk. II ir kt.). Tokie vainikai kai kada būna 0,8—1,1 m pločio ir iki 0,5—0,6 m aukščio. Kartais sukrūnami 3 aukštai (Paragaudis, pilk. III, aukštis iki 0,8 m), o kai kada — iki 6 eilių akmenų, 3—4 aukštais (Plaučiškiai, pilk. VI, vainikas iki 1,1 m aukščio).

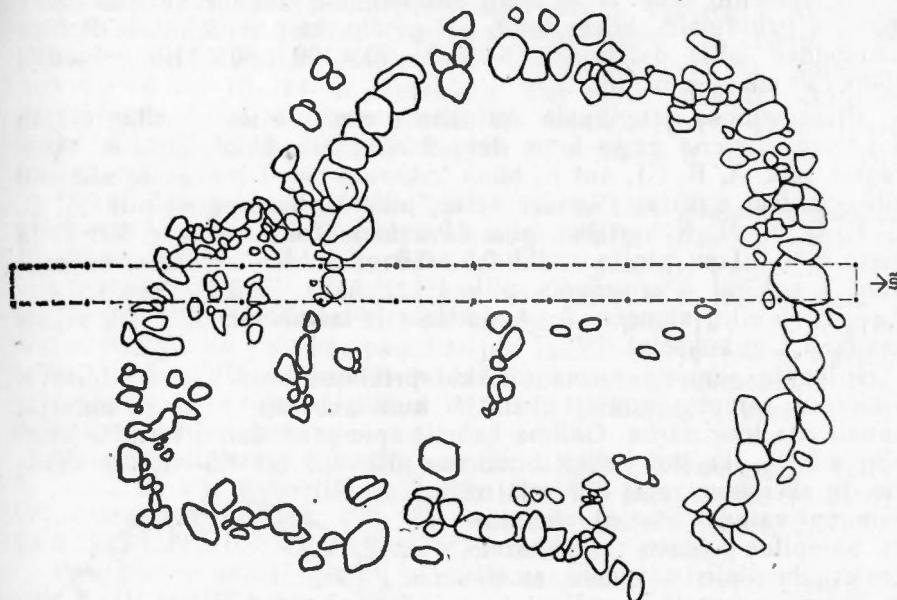
Pilkapių sampilo forma visiškai priklausė nuo vainiko formos. Tikslesnį sampilų aukštį nustatyti sunkiau, nes dalis jų nuarta, apnaikinta kitų darbų. Galima kalbėti apie pradedamą tyrinėti sampilų aukštį. Iki šiol tirtieji buvo nuo 0,3—0,5 iki 1,5—1,8 m aukščio, jų skersmuo retai didesnis už akmenų vainiko išorinį skersmenį. Sampilus pildavo iš aplinkinės žemės: dažniausiai smėlio, smėlio su žvyro priemaiša, rečiau — su molingos žemės priemaiša. Dabar galima atkurti tik kai kurias pilkapių pylimo detales. Pastebėta, kad dauguma pilkapių supilta ant tuometinio nelyginto žemės paviršiaus. Ją išlygindavo retai (Daujėnai, pilk. I ir II, Noliškiai). Pilkapiui skirtoje vietoje kartais užberdavo iki 2—3 cm storio švaraus balto smėlio sluoksnelį (Kuokšiai, pilk. 1, Sandrausiskė, pilk. I, Pajuostis, pilk. I, II, VII, XII, XVII, Muoriškiai, pilk. III), taip pat atlikdavo apeigas su ugnimi. Tai rodo ant kai kurių pilkapių pagrindo aptinkamas 5—10 cm (kartais net iki 15—20 cm) storio degesių, angliukų, pelenų sluoksnis, pastebėtas Rinkšelių III, Daujėnų I, III, Berklainių, daugelyje Pajuoscio, taip pat Plaučiškių VI pilkapyje. Degesių bei pelenų sluoksnį dažniau aptinkama pilkapynų teritorijos rytuose; vakarinės dalies pilkapiuose jų pasitaiko

4 pav. Visdergių pilk. M akmenų vainikas (pagal T. Daugirdą)

retai. Kartais ir pačiame pilkapio sampile aptinkama stambesnių ar smulkesnių anglių, kai kada virš degesių dar supilamas smėlio sluoksnis (Žaduvėnai, 372, p. 53).

Su apeigomis su ugnimi galima sieti pilkapiuose randamus satus židinius, laužavietes. Štai Pajuosčio pilk. VIII viduryje aptiktas grindinys iš 16 nedidelių akmenų, tarp kurių buvo degesių ir

5 pav. Kybartiškės pilk. II akmenų vainikas su priestatu

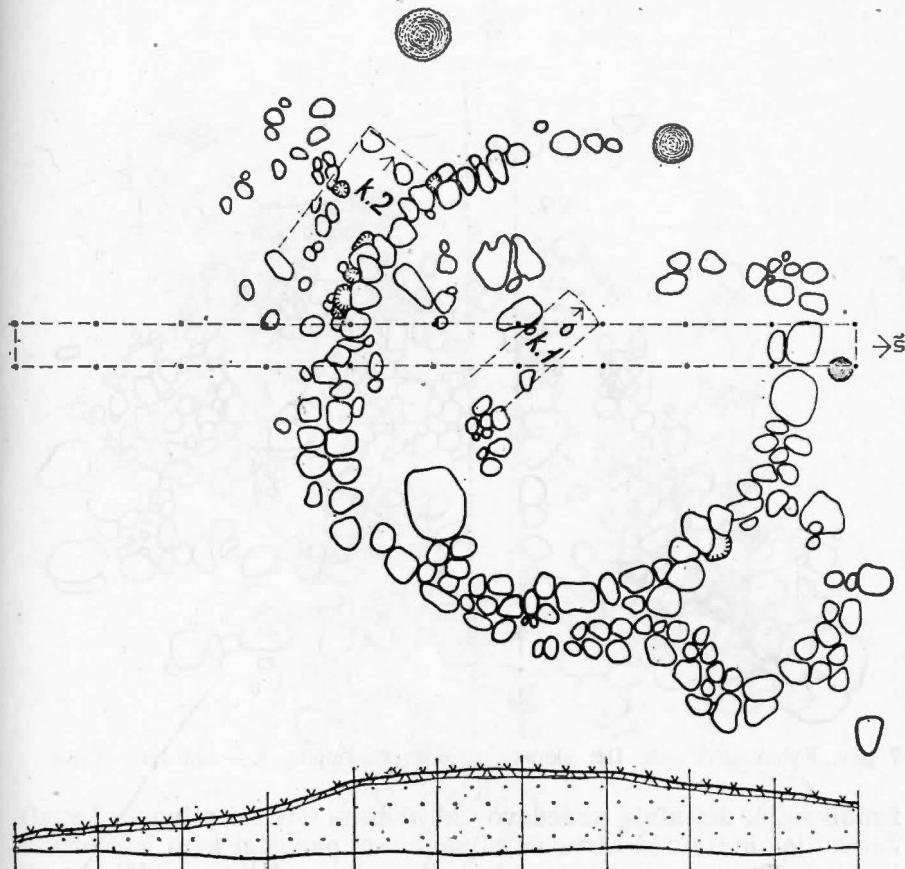
angliukų. Plaučiškių pilk. II už šiaurės rytų vainiko krašto pastebėtas 7 akmenų puslankis, kurio viduje virš apdegusio smėlio aptikta daug anglių, ant Plaučiškių pilk. IV pagrindo rasta 50×80 cm ploto laužavietė su stambiomis anglimis (293, p. 45).

Paruošę pilkapiui skirtą vietą, kraudavo akmenų vainiką ir dažniausiai pilkapio viduryje ant pagrindo guldydavo pirmą mirusijį. Kapų skaičius pilkapiuose įvairus. Būna tik 1 kapas (Visdergiai, pilk. A), bet dažniausiai po keletą ar net keliolika kapų (Akmeniai, pilk. IV — 9 kapai, Muoriškiai, pilk. III ir V — net po 17 kapų, tačiau pastarajame pilkapyne dalis kapų yra vidurinio geležies amžiaus pradžios; žr. 225, p. 89).

Kartais pirmasis kapas būna pilkapio viduryje (Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 2, Paragaudis, pilk. II, k. Nr. 1, pilk. III, k. Nr. 1 ir kt.), o kiti aptinkami ir ant pagrindo, ir virš jo įvairose sampilo vietose: matyt, mirusuosių jau užkasdavo į sampilus. Kai kurie kapai aptinkami vos 15—30 cm gylyje nuo sampilo viršaus, bet daugiausia jų 30—50 ir 50—80 cm gylyje. Rečiau laidota 80—100 cm gylyje, nedaug kapų rasta ir 100—140 cm gylyje nuo sampilo viršaus. Dalis kapų aptikta žemiau akmenų vainiko, t. y., ka-

sant duobę, perkastas pilkapiro pagrindas. Kapų žemiau vainiko buvo kai kuriuose Akmenių, Perkūniškės, Pajuosčio, Plaučiškių, Vienragių, Kejėnų, Raseinių raj., pilkapirose ir aptikta 20—80 cm žemiau vainiko; dalis jų buvo rasta puslankio formos priestatuose.

Visuose tyrinėtuose Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapirose mirusieji laidoti nedeginti. Tiesa, 2 degintiniai kapai minimi Vien-

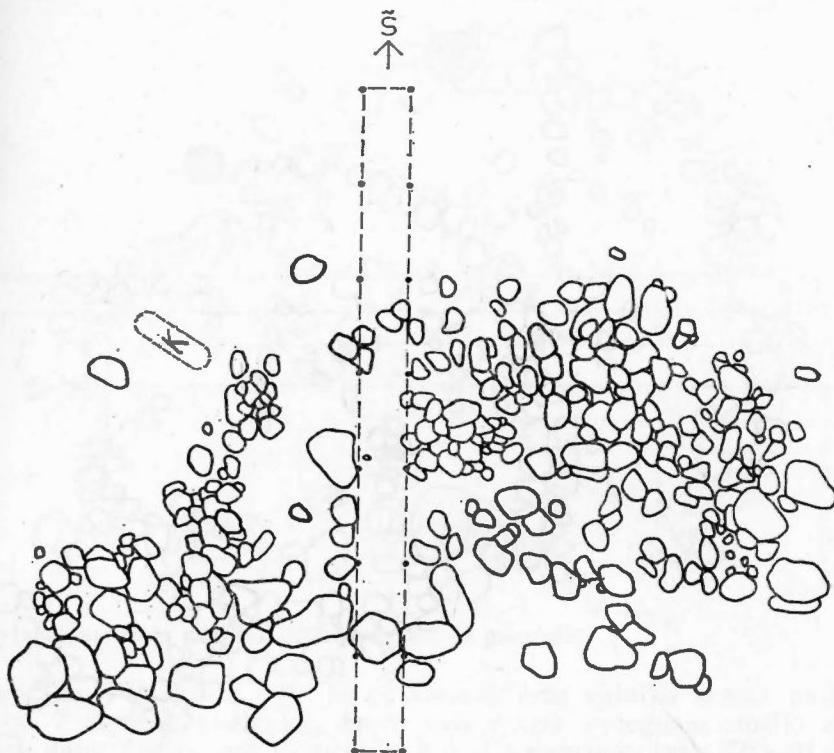

6 pav. Paragaudžio pilk. III

ragių pilkapirose (377, p. 16). Cia balkšvoje, panašioje į pelenus, žernėje rasta metalinių daiktų — įkapių. Sudegusių žmonių kaulų ten neaptikta. Tai galėjo būti ne degintiniai, bet saviti simboliniai kapai.

Daugumoje pilkapiro dėl grunto savybių mirusiuju griauciai labai blogai išlikę, o kartais ir visiškai nėra jų pėdsakų. Dažniausiai aptinkama kaukolų fragmentų, dantų, rečiau rankų ir kojų kaulų liekanų. Tik Daujėnų pilk. III (k. Nr. 11, 12) rasta keletas geriau išlikusių griaucią.

Iš griaučių liekanų ir jkapių padėties sprendžiama, kad dauguma mirusiuų palaidota aukštinelinksi, ištiesti. Rankas sudėdavo įvairiai. Abiejų rankų padėtis nustatyta 29 kapuose. Dažniausiai jas sukryžiuodavo ant krūtinės taip, kad pirštų kaulai būtų prie priesingos rankos peties (11 kapų). Neretai sulenkdamo: kairiąjį padėdavo ant krūtinės taip, kad pirštų kauliukų aptinkama prie apatinio

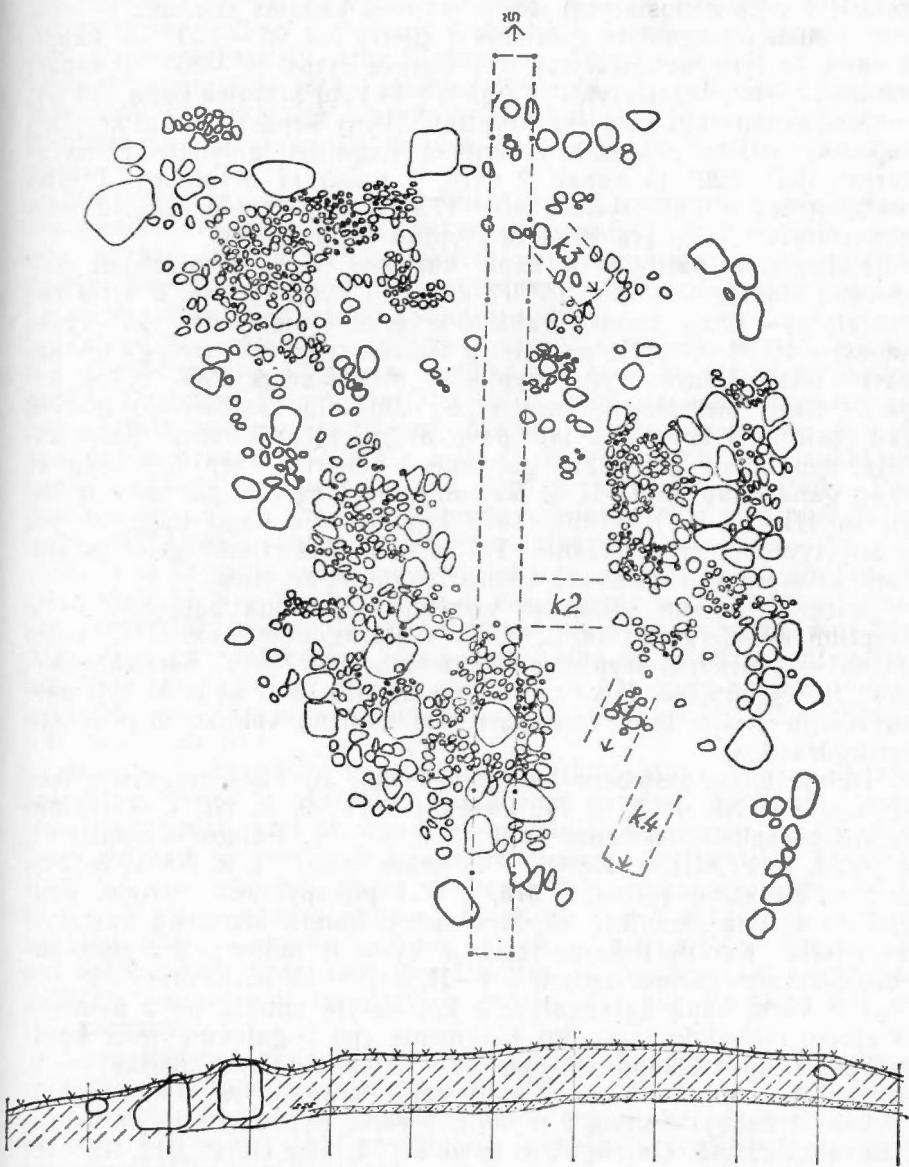

7 pav. Kybartiškės pilk. III: akmenų grindinys sample, K — suardytas kapas

žandikaulio, dešiniają padėdavo virš dubens įstrižai pilvo (8 kapai). Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, panašiai kaip ir centrinės Lietuvos kapuose pastebėta dar keli rankų sudėjimo būdai. Ir pilkapynų paplitimo teritorijoje mirusiuų rankų padėtis nepriklausė nuo lyties. Kojas dažniausiai ištiesdavo. Žinomas tik vienas atvejis, kai palaidota sukryžiuotomis kojomis — kairioji uždėta ant dešiniuosios (Rinkšeliai, pilk. II, k. Nr. 1). Kai kuriuose pilkapiuose pastebėta ir kitokia griaučių padėtis. Antai Kuprių pilkapių, Biržų raj., viename kaape mirusysis aptiktas sėdimoje padėtyje. Jo galva buvo aršinu (71,12 cm) aukščiau negu kojos (155, p. 136). Raginėnų pilkapiuose rastus griaučius sėdimoje padėtyje mini ir F. Diubua de Monperė (51, p. 375).

Mirusiuosius guldydavo įvairiomis kryptimis (nustatyta 100 kapų). Daugiausia laidota galvomis į vakarus — 27 (27% kapų): 6 vy-

rai, 7 moterys ir vaikas (mergaitė); 13 lytis nenustatyta. Vakarų krypciai skiriame ir tuos kapus, kuriuose mirusieji laidoti galvomis į šiaurę vakarus 275° — 310° (9 kapai: 3 vyri, 3 motery, 2 vaikų (1 mergaitės), 1 lytis nenustatyta) ir į pietvakarius 230° — 265° (6 kapai: 2 vyri, 4 lytis nenustatyta). Taigi iš viso yra 42 vakarų krypties kapai (42%).

8 pav. Pāragaudžio pilk. I

Galvomis į šiaurę palaidoti 3 mirusieji (moteris, vaikas, 1 lytis nenustatyta). Šiaurės krypties kapams skiriame tuos, kuriuose mirusieji paguldyti galvomis į šiaurės rytus 10° – 40° (5 kapai: 2 vyrių, 3 lytis nenustatyta) ir į šiaurės vakarus 320° – 355° (16 kapų: 7 vyrių, 4 moterų, berniuko; 4 lytis nenustatyta). Iš viso yra 24 šiaurės krypties kapai (24%).

Galvomis į rytus palaidoti 7 mirusieji (vyras, 2 vaikai (1 mergaitė), 4 lytis nenustatyta). Rytų krypties kapams skiriame ir tuos, kur mirusieji paguldyti galvomis į pietryčius 95° – 130° (6 kapai: 2 vaikų, 4 lytis nenustatyta) ir į šiaurės rytus 50° – 85° (1 kapas; mirusiojo lytis nenustatyta). Taigi yra 14 rytų krypties kapų (14%).

Mažiausiai laidota pietų kryptimi (vyro kapas). Pietų krypties kapams skiriame ir tuos, kur mirusieji paguldyti galvomis į pietvakarių 185° – 220° (5 kapai: 2 vyrių, 2 vaikų (1 berniuko), 1 lytis nenustatyta) ir į pietryčius 140° – 175° (4 kapai: 2 moterų, 2 lytis nenustatyta). Taigi yra 10 pietų krypties kapų (10%).

Pilkapiuose pasitaikė ir kapų, kuriuose mirusieji palaidoti galvomis į šiaurės vakarus 315° (7 kapai: 5 vyrių, moters, 1 lytis nenustatyta) — tiksliai šiaurės vakarų kryptis, į pietryčius 135° (vyro kapas) — tiksliai pietryčių kryptis, į šiaurės rytus 45° (mergaitės kapas) — tiksliai šiaurės rytų kryptis, į pietvakarių 225° (vyro kapas) — tiksliai pietvakarių kryptis. Be didesnių skaičiavimų matyti, kad įvairiomis kryptimis laidodavo abiejų lycių žmones. Kaip minėta, daugiausia guldydavo galvomis į vakarus. Tarp šios krypties kapų gana daug su I—II a. įkapėmis, nors neretai pasitaikė ir kapų su III—IV a. įkapėmis. Tarp kitų krypčių kapų taip pat yra ir ankstyvesnių, ir vėlyvesnių. Tai rodo, kad senajame geležies amžiuje pilkapiuose nesilaikyta vienos laidojimo krypties.

Kartais viename pilkapyje visi mirusieji būna palaidoti viena kryptimi (Visbergai, pilk. C, F, K, N, Paragaudis, pilk. III), tačiau dažnai — įvairiomis kryptimis (Akmeniai, pilk. II, IV, Sandrausiskė, pilk. II, Perkūniškė, pilk. I, Vienragiai, pilk. B ir kt.). Matyt, pasuktiniuoju atveju buvo taikomasi prie akmenų vainiko ir priestatų konfigūracijos.

Dalyje kapų pastebėta karstų pėdsakų. Jų rasta Sandrausiskės (pilk. II, k. Nr. 1, 2, 6, 7), Pavėkių (pilk. 9, k. Nr. 6 — lentinio karsto pėdsakai), Akmenių (pilk. I, k. Nr. 8), Pajuosčio (pilk. VI, k. Nr. 1, pilk. XIII, k. Nr. 3), Plaučiškių (pilk. VI, k. Nr. 2, 3, 293, p. 52), Zastaučių (pilk. II, 378, p. 73) pilkapynuose. Atrodo, daugiausia aptikta skobtinų karstų liekanų; karstų matmenų nustatyti nepasisekė. Karstų liekanų rasta ir vyrių, ir moterų, ir vaikų kapuose, kuriuos galima datuoti ir I—II, ir III—IV amžiumi.

Kai kurių kapų galvūgalyje ir kojūgalyje aptikta po 2 akmenis iš abiejų mirusiojo šonų. Po 4 akmenis (po 2 galvūgalyje ir kojūgalyje) rasta 12 kapų (Pajuostyje — 6 kapai, Sandrausiskėje — 2, Akmeniuose, Jonelaičiuose, Šiaulių raj., Paragaudyje ir Vienragiuose — po 1 kapą): 4 vyrių, 2 moterų, 3 vaikų kapuose; kitų mirusiuų lytis nenustatyta. Galvūgalyje buvo 8×14 , 10×17 , 11×12 , 15×18 , 16×24 cm ir pan., kojūgalyje — 8×14 , 8×10 , 9×11 , 11×16 cm

ir pan. dydžio akmenys. Atstumas tarp abiejų akmenų galvūgalyje ir kojūgalyje nedidelis: nuo 3—5 iki 20—25 cm, rečiau — iki 35—40 cm. Atstumas tarp akmenų eilių galvūgalyje ir kojūgalyje būna nuo 65 cm iki 1,6 m. Vaikų kapuose jis mažiausias. Palyginti gana dažnai 2 akmenys aptinkami tik galvūgalyje. Jų rasta 31 kape (Visdergiuose — 11 kapų, Vienragiuose — 5, Sandrausiskėje ir Pajuostyje — 4, Daujėnuose ir Paragaudyje — 2, Vaineikiuose ir Jone-laičiuose — 1 kape): 15 vyrių, 4 moterų, 3 vaikų kapuose, kitų lytis nenustatyta. Kartais 2 akmenys būna tik kojūgalyje (2 kapai), kartais galvūgalyje aptinkami 2 akmenys, kojūgalyje — 1 (3 kapai), kartais galvūgalyje tėra 1 akmuo (4 kapai). Ir pilkapynų teritorijoje, kaip ir centrinėje Lietuvoje, absoliuti daugumą kapų su akmenimis yra I—II a., tik keletas gali priklausyti III a. pirmajai pusei.

Kai kuriuose kapuose tai duobės dugne, tai sampile prie griaucių pastebėta anglų. Matyt, užkasant mirusiuosius į pilkapio sampilą, kartais dar būdavo atliekama papildomų apeigų su ugnimi. Anglių kapuose daugiau rasta pilkapynų paplitimo teritorijos vakinėje dalyje (Paragaudis, Sandrausiskė).

Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose rasta ir pūrių, ir antros grupės žkapių. Pirmosios aptinkamos taip, kaip būdavo nešiojamos. Drabužių liekanų rasta nedaug — kai kuriuose kapuose po papuošalais audinių fragmentų. Moterų kapuose pasitaikė galvos apdangalų liekanų. Visdergių pilk. F, k. b ant mirusiosios kaktos kaulo rasta žalvarinių spurgelių, kuriais papuošta kepuraitė. Pajuosčio pilk. VI, k. Nr. 1 — vilnonio audinio liekanų ir pusrutulio formos žalvarinių spurgelių, didesnių žalvarinių skardelių.

Moterų kapuose labai retai aptinkama apgalvių. Tik Pajuosčio pilk. XIII, k. Nr. 3 buvo rastas 6 eilių apgalvis, padarytas iš suvertų ant siūlų trikampio pjūvio žalvarinės vielos narelių. Kur kas dažniau negu centrinėje Lietuvoje pasitaikė plokšteliniai antsmilkiniai, randamų abiejose galvos pusėse. Kol kas šioje srityje vienintelis radinys — žiedinis antsmilkinis užkeistais galais (Plaučiškiai, pilk. VI, k. Nr. 2).

Moterų ir mergaičių kapuose rasta kaklo apvarų, kurias sudarė žalvarinės įvijos ir skardelės, žalvariniai karoliai, profiliuoti, ažuriniai, kryžiniai, apskriti kabučiai, ažūriniai sidabruoti pusménulio pavidalo kabučiai, emalio, auksuoti ir įvairių spalvų stiklo karoliai. Kai kur pasitaikė po kelias apvaras. Pvz., Pajuosčio pilk. XIII, k. Nr. 3 vieną apvarą sudarė žalvarinės įvijos ir auksuoti stiklo karoliai, antrą — emalio karoliai. Moterų ir mergaičių kapuose taip pat aptikla žalvarinių antkaklių trimitiniais, buoželiniais, kūginiais, aukštais kūginiais ir šaukštiniais galais. Kai kur pasitaikė po kelias antkakles.

Vyrų kapuose rasta žalvarinių vytinių antkaklių kilpiniais, buoželiniais, kūginiais ir šaukštiniais galais.

Krūtinės papuošalus sudarė segės ir sineigtukai. Moterų kapuose rasta žalvarinių labai profiliuotų, laipteliniai, segių trikampe kojele, romeniška emaliuota segė, žalvarinių ritinių, statinėlinių, ra-

telinių smeigtukų, krūtinės papuošalų iš žalvarinių profiliuotų laždelių ir pusménulio pavidalo kabučių liekanų. Vyrų kapuose aptikta žalvarinių sparninių, akinių, labai profiliuotų ir laiptelinių segių, geležinių laždelinių ir cilindrine galvute, žalvarinių ratelinių ir ritinių smeigtukų. Vaikų kapuose rasta žalvarinių ritinių ir statinėlinių smeigtukų, žalvarinių trikampe kojele, akinių ir laiptelinių segių. Kartais viename kape aptinkama po 2 seges (Sandrausiskė, pilk. II, vaiko k. Nr. 6 — 2 akinės segės, vyro k. Nr. 2 — sparninė ir akinė segė) ir segė, ir smeigtukas (Akmeniai, pilk. IV, moters k. Nr. 13 — statinėlinis smeigtukas ir laiptelinė segė, Vienragiai, pilk. VII, vyro k. Nr. 3 — ritinis smeigtukas ir labai profiliuota segė) arba po 3 smeigtukus (Akmeniai, pilk. II, moters k. Nr. 2 — 2 statinėliniai ir ratelinis). Pilkapynų teritorijoje kai kuriomis seginėmis ir smeigtukais prie plaukų prisegdavo moterų galvos apdan-galą. Tai rodo šių dirbinių padėtis. Antai Sandrausiskės pilk. II, k. Nr. 7 akinė segė rasta ant kaukolės viršugalvio, Akmenių pilk. III, k. Nr. 12 — ritinis smeigtukas ant kaukolės viršugalvio ir kakto kaulų, pilk. III, k. Nr. 14 — statinėlinis smeigtukas prie pat kaukolės viršugalvio.

Rankų papuošalai — apyrankės ir žiedai. Moterų kapuose rasta žalvarinių įvijinių, juostinių suapvalintais galais, pusiau apskrito ir apskrito pjūvio apyrankių, žalvarinių įvijinių žiedų. Dažniausiai aptinkama po 1 arba 2 apyrankes, kurias nešiodavo ant abiejų rankų. Retai jų randama daugiau (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2 — ant dešiniuosios rankos — 4, ant kairiosios — 3 apyrankės). Atrodo, kad įvijiniai žiedai kartais būdavo puošiamos moterų kojos. Štai Pakalniškių pilk. 11 ant kojų didžiųjų pirštų aptikta po įvijinį žiedą (524, p. 98).

Vyrų kapuose rasta žalvarinių apskrito pjūvio apyrankių, juostinių apyrankių plonėjančiais ir suapvalintais galais, pusiau apskrito pjūvio apyrankių, tik viename vyro kape (Pajuostis, pilk. VIII, k. Nr. 3) — 2 žalvariniai įvijiniai žiedai. Daugiausia aptikta po 1 ar 2 apyrankes, retai — daugiau (Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 2 — ant dešiniuosios rankos 4 apyrankės, ant kairiosios — 1). Vaikų kapuose rasta apskrito, trikampio, keturkampio ir pusiau apskrito pjūvio apyrankių, įvijinių žiedų. Beveik visur aptikta po 1 ar 2 apyrankes.

Rankų papuošalų daugiau pasitaikė I—II a. vyrų kapuose, o moterų ir vaikų jų gausiau III—IV a. kapuose.

Labai nedaug pilkapiuose rasta geležinių diržų sagčių: tik 2 kapuose (Vienragiai, pilk. VII, k. Nr. 3, 377, pav. 6: 2, Pakalniškiai, pilk. 12, 524, p. 98). Odinių diržų liekanų neaptikta.

Antros grupės įkapės dėtos įvairiai; vyrų įkapės nelabai gausios. Iš aptariamos teritorijos kapų su nustatyta mirusiojo lytimi apie 50 kapų yra vyrų (jų skaičius iš tikrujų didesnis, tačiau neaiškus vyrų kapų skaičius Muoriškių, Zastaučių ir Žaduvėnų pilkapynuose). Iš jų 43 kapuose (86% visų vyrų kapų) rasta geležinių kirvių. 36 kapuose aptikta įmovinių, 7 kapuose siauraašmenių pentinių kirvių. Dalis jų gulėjo mirusiuju galvūgalyje dešiniojoje arba

kairi
pat
statr
pasit
dika
rand
lyje -
tais
kapu
ašme
ma r
kurie
riojo
skirti

A
siuju
kauli
juoste
kape
papr
gelež
vūgal
p. 52)
k. Nr
kojūg
i deši
galyje
galim
pilk.,
kapų
dažna
čiau —
niosios
tai ap
2 (Ak
Žaduv
(379,
kapuo
varinė
vo su
M
8 kap
krūtin
siosios
žinių
tyje.
skirti
padėti
prie c

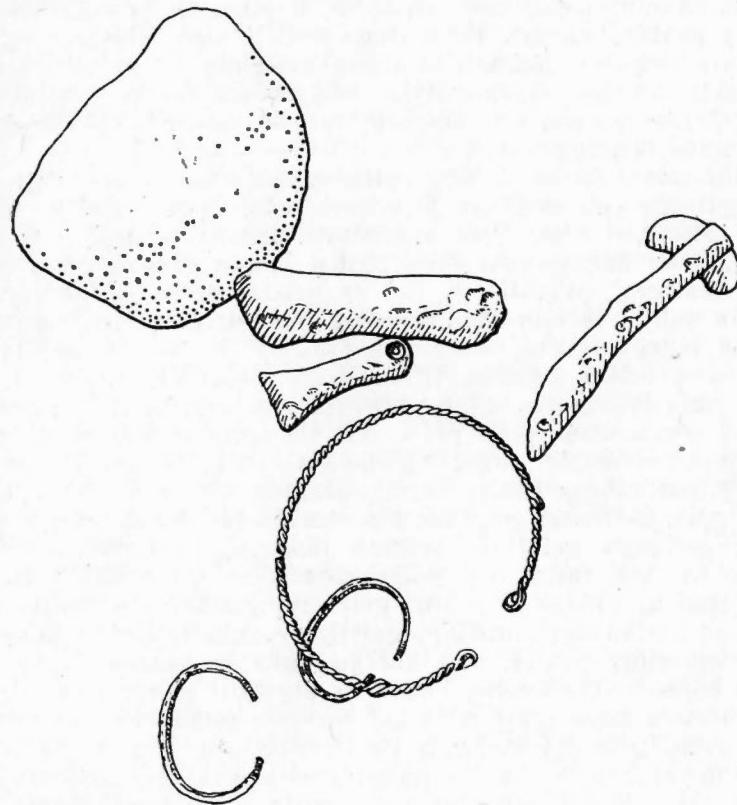
kairiojoje galvos pusėje, kartais virš galvos skersai kapo. Jų taip pat dažnai aptinkama prie mirusiuju juosmens, ašmenimis beveik statmenai įbestų į žemę, ir iš dešinės, ir iš kairės. Kirvių taip pat pasitaikė virš kairiojo dubens kaulo, kojūgalyje, kartais prie blauzdikaulių galo, šalia dešiniojo ar kairiojo blauzdikaulio. Kojūgalyje randamą kirvių kotai dažniausiai pakreipti galvos link, o galvūgalyje — kojų link. Taigi ir čia kirviai neturėjo nuolatinės vietas. Kartais jie yra vienintelė įkapė. Kirvių pasitaikė kai kur berniukų kapuose (Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 6 — kairėje prie kojų siaura-ašmenis pentinis kirvis). Kitų darbo įrankių vyru kapuose aptinkama retai. Siek tiek dažniau randama geležinių peilių (5 kapuose), kurie dėti įvairiai — galvūgalyje, kartais dešiniojoje, kartais kairiojoje galvos pusėje, krūtinės srityje, prie juosmens (šiuos galime skirti pirmai įkapių grupei).

Aptinkama taip pat lenktų peilių (6 kapuose), kurie dėti mirusiuju galvūgalyje, dešinėje prie juosmens, šalia kairiojo šlaunikaulio. Matyt, kartais juos nešiodavo pritvirtintus prie diržo ar juostos, todėl dalį galime skirti pirmai įkapių grupei. Tik viename kape (Akmeniai, pilk. III, k. Nr. 3) lenktas peilis rastas kartu su paprastu peiliu. Iš kitų vyru kapuose rastų įrankių reikia paminėti geležinę vedegą-skaptą (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 3), padėtą galvūgalyje, geležinę peikenę (Plaučiškiai, pilk. VI, k. Nr. 1, 293, p. 52), rastą kojūgalyje, akmeninius galastuvus (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 3, Plaučiškiai, pilk. VI, k. Nr. 1), aptiktus ir galvūgalyje, ir kojūgalyje, žalvarinę adatą (Visdergiai, pilk. G, k. a), buvusių į dešinę nuo dubens kaulo. Be to, Akmenių pilk. I, k. Nr. 8 galvūgalyje (pav. 9) rastas geležinis pincetas. Iš raitelio aprangos daiktų galima paminėti geležinio pentino liekanas (Vaitiekūnai, rytinis pilk., k. Nr. 14), rastas prie dešiniosios kojos kulno kaulo. 16 vyru kapų (apie 32%) rasta ginklų: geležinių įmovinių ietigalių. Gana dažnai jų aptinkama mirusiuju galvūgalyje, kartais dešiniojoje, rečiau — kairiojoje pusėje. Kai kur jų buvo kojūgalyje, šalia dešiniosios kojos blauzdikaulio, įmovomis atgręžtu galvos link. Papras tai aptinkama po ietigalių, nors kai kuriuose pilkapiuose jų rasta po 2 (Akmeniai, pilk. III, k. Nr. 3, Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 4, ir kt.). Žaduvėnų pilkapių k. Nr. 11 jis padėtas skersai mirusiojo krūtinės (379, p. 81). Matyt, ietis buvo perlaužta. Papildomų įkapių vyru kapuose nerasta, išskyrus Akmenių pilk. III, k. Nr. 3 aptiktas žalvarinės grandeles — ruošinius grandinėlei gaminti. Atrodo, jos buvo sudėtos į nedidelę medinę dėžutę, pastatyta krūtinės srityje.

Moterų antros grupės įkapės labai negausios. Iš 30 moterų kapų 8 kapuose aptikta geležinių ylų. Jų randama mirusiuju galvūgalyje, krūtinės ir pečių srityje, o Žaduvėnų k. Nr. 16 yla rasta po mirusiosios stuburo slanksteliais. Tik 3 moterų kapuose pasitaikė geležinių peilių, kurie padėti prie dešiniojo peties arba juosmens srityje. Galbūt dalis jų buvo pritvirtinta prie juostos; tuos reikėtų skirti pirmos grupės įkapėmis. 4 kapuose rasta lenktų peilių; jie padėti įvairiai: kairiojoje galvos pusėje, prie kairiojo dubens kaulo, prie dešiniojo šono, prie kojų iš dešinės. Labai nedaug aptikta

verpstukų. Kaulinis kelių srityje rastas Vaitiekūnuose (vakarinio pilk. k. Nr. 15, 380, p. 29), akineninis ir gintarinis — Žaduvėnuose (379, p. 81—82). Ir moterų kapuose papildomų įkapių nerasta.

Vaikų antros grupės įkapės taip pat labai negausios. Pvz., Akmenių pilk. II berniuko k. Nr. 3 kairiojoje galvos pusėje rastas geležinis ietigalis, dešiniojoje juosmens pusėje — lenktas peilis. Kai kuriuose jų kapuose dar aptikta geležinių peilių ir ylių. Papildomų įkapių nerasta.

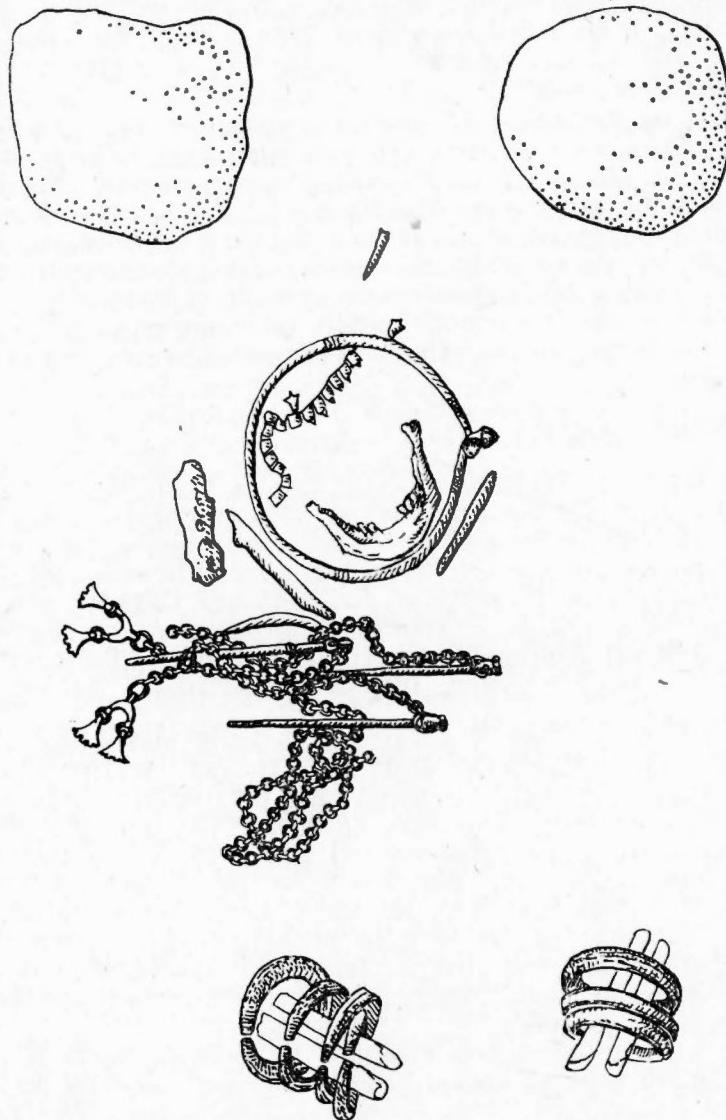
9 pav. Akmenių pilk. I, k. Nr. 8

Plaučiškių pilk. VI ant pagrindo prie akmenų vainiko buvo padėta geležinis siauraašmenis pentinis kirvis ir nedidelis dalgis. Jie nepriklausė jokiam kapui (293, p. 51). Galimas daiktas, tai papildomas visų pilkapiro mirusiųjų įkapės.

Baigiant nagrinėti įkapes, reikia trumpai užsiminti apie žirgų kapus pilkapynų teritorijoje. „Lietuvos archeologijos bruožuose“ (189, p. 163) nurodoma, kad kai kuriuose Pavėkių pilkapiuose buvo laidojami žirgai. Turima galvoje pilk. 15 priestate rasta arklio danties dalis ir pilk. 14 aptikti keli dantys. Kitų arklių griaučių pėdsakų ar žirgo aprangos daiktų čia nerasta. Greičiausiai tai simboli-

niai žirgų kapai, kai dedamos tik arklių galvos ar net vienas kitas dantis. Kituose vėliau tyrinėtuose pilkapynuose žirgų kapų pėdsakų nėra.

Trumpai kalbant apie tyrinėtų pilkapynų chronologiją, galima pažymeti, kad skiriasi keletas tiksliai datuojamų pilkapynų (Vienragiai, Paragaudis) su I—II a. kapais. Siam laikotarpiui galima skirti kai kuriuos Sandrausiškės, Pavėkių, Kybartiškės, Visdergių, Zastaučių pilkapynų kapus. Kituose pilkapynuose (Akmeniai, Per-

10 pav. Akmenių pilk. II, k. Nr. 2

kūniškė, Pajuostis) daugiausia aptikta II a. pabaigos—III—IV a. kapų. Minėta, kad kai kurie pilkapynai naudoti iki V—VI amžiaus. Ankstyviausi yra pilkapynų teritorijos vakaruose, vėlyviausi — rytu ir šiaurės rytų dalyje. I—II a. įkapės negausios ir neturtingos. Dažniausiai randama po 1—2, nemažoje kapų dalyje — po 3—5 dirbinius. Rēta kapų su 6—8 dirbiniais. Iš šio laikotarpio kapų išskiria Sandrausiškės pilk. II viro k. Nr. 2, kuriame buvo 9 dirbiniai, iš jų ir romėniška sparninė segė. Nelabai gausios ir III—IV a. įkapės. Tiesa, čia jau daugiau kapų su 3—5, nors nemaža ir su 1—2 dirbiniais. Truputį daugiau aptikta kapų su 6—8 dirbiniais. Bene turtingiausias III a. skiriamas Akmenių pilk. II moters k. Nr. 2 (pav. 10), kuriame rasta 14 dirbinių.

Apžvelgus Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynų laidoseną, matyti, kad šios srities laidojimo paminklai nėra visiškai vienodi. Ankstyvesnių pilkapių, kaip minėta, daugiau vakarinėje arealo dalyje. Kai kurie akmenų konstrukcijomis labai primena vakarų Lietuvos pajūrio kapinynus su akmenų vainikais (Vienragiai, Noliškiai). Arealo rytuose ir šiaurės rytuose pilkapių pagrindas labiau išskiria degesių bei angliukų sluoksniu; čia pilkapynuose laidota ilgiau. Kai kuriais laidosenos bruožais (akmenys galvūgalyje ir kojūgalyje) pilkapių kapai artimi ir centrinės Lietuvos kapinynams.

RYTŲ LIETUVOS PILKAPIAI

Kaip minėta, rytų Lietuvos pilkapių žinoma tik iš senojo geležies amžiaus antrosios pusės bei pabaigos buvusioje brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje, t. y. į rytus nuo Nemuno ir pietryčius nuo Šventosios upės, iki rytinės bei pietrytinės Lietuvos TSR sienos. Jie paplitę į rytus ir pietryčius nuo centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų bei Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynų. Pagal dabartinių administracinių suskirstymą rytų Lietuvos pilkapių žinoma Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Ignalinos, Kaišiadorių, Šalčininkų ir Alytaus rajonuose.

Sioje teritorijoje yra 9 pilkapynai, iš kurių plačiausiai tyrinėti Mėžionių (497, p. 168—190, lent. XI—XII; 152, p. 119—137), Migonių (387, p. 58—64), Eitulionių (64, p. 31—40) ir Slabadėlės, Alytaus raj. (medžiaga neskelbta, žr. 209, p. 105, Nr. 655). Kituose pilkapynuose (Cegelnė, Ignalinos raj., 209, p. 29, Nr. 74, Pakrauglė, Varapniškės, Vilniaus raj., 209, p. 119, Nr. 769, Verseka, Šalčininkų raj., 335, p. 63—69, lent. XXVIII—XXIX, Zeimenys) ištirta po vieną ar keletą pilkapių, kartais rasta tik pilkapių su griautiniais kapais liekanų. Rytų Lietuvos pilkapių laidosenai apibūdinti plačiausiai galime remtis Mėžionių, Migonių, Eitulionių ir Versekos pilkapynų tyrinėjimų duomenimis.

Rytų Lietuvos pilkapynų paplitimo teritorijoje aptikta ir pavienių griautinių kapų su senojo geležies amžiaus pabaigos įkapėmis. Dabar jų žinoma Eikotiškyje, Zarasų raj., Graužiniuose, Moletų raj., Kairėnuose, Vilniaus raj., Medžionyse, Rokėnuose, Ignalinos raj.,

Žadavainiuose, Utenos raj. (209, Nr. 135, 184, 239, 381, 599, 815). Kai kurį tyrinėtojų nuomone, tai galėjo būti suardytų pilkapių liekanos (356, p. 91; 536, p. 132—133; 313, p. 60—61). Sitai patvirtina palyginti nedidelis kapų gylis, dideli atstumai tarp kapų. Vadinasi, rytų Lietuvos pilkapynų galėjo būti gerokai daugiau.

Pilkapynų topografinė padėtis labai panaši į jau aptartą regionų kapinynų ir pilkapynų topografinę padėtį. Ir rytų Lietuvos pilkapynus įrengdavo aukštesnėse vietose, ant kalvų, nuo kurių matyti apylinkės (Mėžionys), netoli upių (Migonys, Verseka) ar ežerų (Žeimenes), dalį — arti to meto gyvenviečių. Pvz., Migonių pilkapių buvo netoli to paties laikotarpio piliakalnio, tik kitoje upelio pusėje.

Dabar sunku pasakyti, kiek pilkapių buvo atskirose grupėse: Migonyse — 36, Žeimenyse-Kaviniuose — maždaug 30, Cegelnėje — apie 25 pilkapius. Matyt, didžiausiuose buvo apie 30—40, mažesniuose — iki keliolikos pilkapių. Beje, kai kuriuos iš minėtų pilkapynų naujojo ir viduriniam gelezies amžiuje. Daugiausia senojo gelezies amžiaus pabaigos kapų aptikta Mėžionyse. Ten 16 pilkapių atidengta daugiau kaip 30 kapų. Eitulionyse 20 pilkapių aptikta daugiau kaip 20 senojo gelezies amžiaus pabaigos — vidurinio pradžios kapų. Rytų Lietuvos pilkapynų laidosena aptariama remiantis maždaug 60 tyrių kapų duomenimis.

Ankstyvojo gelezies amžiaus kapų Lietuvos rytuose kol kas nerasta. Tik Baltarusijoje, Rodūnės raj., tyrinėtas Lankiškių plokštinis kapinynas su degintiniais kapais ir vadinamas Nocčios-Plytnicos kapas, kuriamo aptikta tik keramikos (189, p. 125—127). Deja, minėti paminklai neleidžia susidaryti ryškesnio vaizdo apie šio regiono laidoseną ankstyvajame gelezies amžiuje — m. e. pradžioje, taip pat sunku pasekti perėjimą tarp šių paminklų ir senojo gelezies amžiaus antrosios pusės pilkapių.

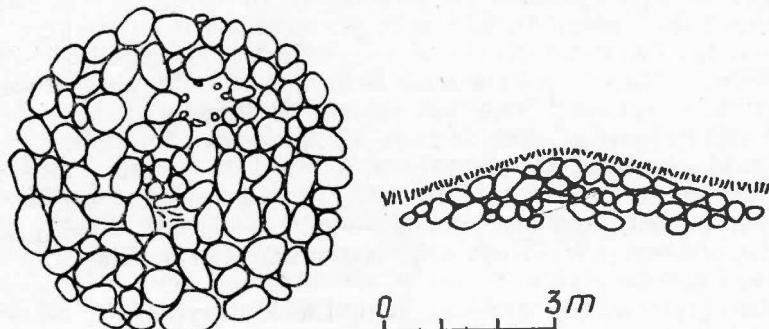
Dalis rytų Lietuvos pilkapių (Mėžionys, Migony) pagrinde turi akmenų vainikus, kurie, atrodo, daugiausia apskriti, krauti iš įvairaus dydžio akmenų. Kai kuriuose Migonių pilkapiuose pastebėta 2 akmenų vainikų; pasitaikė ir kelių aukštų (387, p. 59—60). Eitulionių pilkapių akmenų vainikai 5,8—7,2 m skersmens (64, p. 31). Kiti pilkapių buvo ištisai sukrauti iš akmenų. Antai apskritą 3,2 m skersmens Versekos pilkapio sampilą sudarė 4 akmenų eilės (pav. 11). Nuo 1 iki 4 akmenų eilių rasta ir Eitulionių pilkapyne (64, p. 31—32), iš akmenų ir žemės piltų sampilų aptikta Slabadėlės pilkapyne (209, p. 105, Nr. 655).

Taigi rytų Lietuvos pilkapių sampilai yra 2 skirtingu konstrukcijų. Vieni pagrinde turi akmenų vainiką ir iš aplinkinės žemės piltą sampilą, kitų sampilai sukrauti iš akmenų ir žemės. Paskutiniųjų pilkapių daugiausia žinoma tik pietryčių Lietuvoje. Beje, kai kurių iš žemės supiltų pilkapių sampilo paviršiuje kartais pasitaikydavo pavienių akmenų (Mėžionys, 152, pav. 3, 4, 14). Tokių pilkapių sampilai yra nuo 3—4,5 iki 12—12,5 m skersmens ir 0,3—1,5 m aukščio.

Ir rytų Lietuvoje, pilant pilkapius, būdavo atliekamos apeigos su ugnimi: kai kurių pilkapių pagrinde aptiktas pelenų bei degesių sluoksnelis (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. 4, 7, 1934 m. tyr. pilk. 2,

9), sampiluose — degesių dėmių ir pelenų (Migonys). Galimas daiktas, prieš supildami pilkapį, jam skirtą vietą pabarstydavo švariu baltu smėliu (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. 4).

Kapų skaičius pilkapyje įvairus. Vis dėlto dažniausiai aptikta po 1 kapą (Migonys, Slabadélė, Verseka, kai kurie Mėžionių ir Eitulionių pilkapių), rečiau — po 2 (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. 1, 6, 7, 1934 m. tyr. pilk. 3, Eitulionys, pilk. 3, Cegelnė) ar 3—6 kapus (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. 3, 1934 m. tyr. pilk. 2, 5, 8, 9, Eitulionys, pilk. 4, 5, 13). Mirusiuosius laidodavo įvairiamę gylyje: nuo 0,7 iki 1,7 m nuo sampilo viršaus. Dauguma mirusiuų paguldyta

11 pav. Versekos iš akmenų krautas pilkapis (pagal V. Šukevičių)

duobėse, iškastose po sampilu (Migonys, Slabadélė, dauguma Mėžionių ir Eitulionių pilkapių kapų), kurios 0,1—0,7 m gylio nuo pilkapiro pagrindo. Dalis kapų aptikta ant pilkapiro pagrindo (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. 2, k. Nr. 1, pilk. 3, k. Nr. 1, Eitulionys, 1980 m. tyr. pilk. 1). Dauguma mirusiuų palaidota nedegintų. Griaūčiai išlikę blogai, sunykę. Dažniausiai aptinkama kaukolų liekanų, dantų, rečiau — ilgųjų kaulų. Dauguma mirusiuų paguldyta aukštielininki, ištiesta. Trūksta duomenų apie rankų padėtį. Kai kur jos ištiestos palei šonus (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. III, k. Nr. 3).

Nedaug turime duomenų ir apie mirusiuų orientavimą pagal pasaulio šalis. Kai kurie paguldyti galvomis į vakarus (Mėžionys — 5 kapai), į pietus (Mėžionys — 1 kapas). Tyrinėtojai taip pat nurodo, kad mirusiuosius laidodavo galvomis į šiaurės vakarus, šiaurę—šiaurės vakarus. Kadangi ne visur nurodyta tiksliai laidojimo kryptis laipsniais, sunku daryti platesnes išvadas. Galima tik konstatuoti, kad mirusiuosius guldydavo įvairiai, vyravo tikriausiai vakarų ir šiaurės kryptis. Kartais tame pačiame pilkapyje keli mirusieji palaidoti viena kryptimi (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. 1), kartais — skirtingomis (Mėžionys, 1934 m. tyr. pilk. 2).

Atrodo, dalis mirusiuų (ir vyru, ir moterų) buvo laidota karsstuose. Medžio liekanų aptikta Mėžionių pilkapiuose (1894 m. tyr. pilk. 1, k. Nr. 1, 2, pilk. 6, k. Nr. 1, 1934 m. tyr. pilk. 3, k. Nr. 1, pilk. 5, k. Nr. 2). Kai kurie karstai galėjo būti lentiniai, nes pasitaiko supuvusių lentų liekanų (1894 m. tyr. pilk. 6, k. Nr. 1, 497,

p. 179). Galbūt kai kuriuos išklodavo šiaudais (497, p. 173), nes prie medžio aptikta ir šiaudų liekanų.

Kai kuriuose iš akmenų krautuose pilkapiuose (Eitulionys) virš kapų duobių rasta suakrauta pailgų 2—3 aukštų akmenų krūsnį, kurios ne visuomet žymi tikslią kapo vietą. Be to, dalies kapų duobės apstatytos skaldytais iki pusės į nejudintą žemę suleistais akmenimis (64, p. 32—33). Šiuose pilkapiuose aptikta keletas ir degintinių kapų. Pvz., Versekos pilkapyje negilioje duobutėje po pagrindu buvo perdegusiu žmogaus kaulų krūvelė. Duobutė apdėta nedideliais akmenėliais, iš viršaus pridengta vienu akmeniu. Tarp kaulų rasta susilydžiusių įkapių liekanų (335, p. 66). Eitulionių pilk. II deg. kapas aptiktas negilioje $1,44 \times 0,4$ m dydžio duobėje, kurios šonuose vietomis rasta akmenų. Sudegę mirusiosios kauliukai buvo paskleisti po visą duobę, o stambiausi surinkti ir supilti į $25 \times 27 \times 10$ cm dydžio duobutę. Apie duobutę ir joje sudėtos apdegusios įkapės (64, p. 34—35, pav. 7). Eitulionių pilkapiuose aptiktas ir simbolinis kapas. Ant pilk. I pagrindo kruopščiai padarytoje $2,45 \times 0,8—0,9$ m dydžio akmeninėje dėžėje rasta vyro įkapių: geležinis įmovinis ietigalis, geležinis pentinas ir geležinė saggis. Kapo duobėje buvo degėsių, bet griaucių liekanų neaptikta (64, p. 35—36, pav. 8).

Rytų Lietuvos pilkapiuose rasta ir pirmos, ir antros grupės įkapė. Cia gerokai daugiau drabužių liekanų. Daugiausia jų Mėžionių pilkapiuose. Vilnonių audinių liekanų rasta 1894 m. tyr. pilk. 1 (k. Nr. 1, 2), 1934 m. tyr. pilk. 2 (k. Nr. 2), 3 (k. Nr. 1). Dalis audinių išliko dėl to, kad drabužiai buvo puošti žalvariniais cilindrėliais. Pvz., pilk. 1, k. Nr. 2 prie mirusiosios blažudikaulių aptikta 182 cilindrėliai, dar 10 jų — prie kairiojo šlaunikaulio viršaus. Cilindrėliuose buvo vilnonių siūlų, po cilindrėliais — audinio liekanų (497, p. 173, lent. XI : 23). Matyt, cilindrėliais buvo puošta drabužio apačia ir rankovės. Siame kape taip pat aptikta žalvarinių skardelių, tikriausiai irgi puošusių drabužius. Dar daugiau cilindrėlių su vilnonio audinio liekanomis rasta pilk. 3, k. Nr. 1. Ten buvo 135 ilgi cilindrėliai ir 415 trumpų (152, p. 123—124, pav. 15—17, 18 c, d, 19, 20), kuriais galėjo būti puoštas galvos apdangalas (skara?), drabužis ties pečiais ir jo apačia. Cilindrėlių drabužiams puošti rasta ir pavieniuose kapuose (Kairėnai, Medžionys). Kitos pirmos grupės įkapės griautiniuose kapuose aptiktos taip, kaip tuos daiktus nešiodavo.

Moterų kapuose rasta žiedeliniai antsmilkinių, nešiotų abiejose galvos pusėse, kartais po kelis (Mėžionys, 1934 m. tyr. pilk. 9, k. Nr. 1 — po 2, Pakrauglė — po 3 antsmilkinius). Jų pasitaikė ir pavieniuose griautiniuose kapuose. Iš kaklo papuošalų galima paminėti apvaras, sudarytas iš emalio ir stiklo karolių, žalvarinių įvijų, ažūrinių kryžinių kabučių, karolių. Taip pat rasta žalvarinių šaukštinių, vytinių antkaklių kilpiniais galais.

Vyrų kapuose aptikta žalvarinių šaukštinių antkaklių, o pavieniuose kapuose — ir sidabriniai (Medžionys, k. Nr. 3, 35, p. 133, pav. 4 : 1). Krūtinės papuošalų (segii ir smeigtukų) rasta nedaug. Moterų kapuose aptikta žalvarinių ir geležinių lankinių, žalvarinių pasaginių emaliuotų segii. Kai kuriuose kapuose (Eitulionys, pilk. II, deg.

kapas) buvo po 2 seges. Vyrų kapuose rasta žalvarinių lankinių lenkta kojele, pasaginių emaliuotų, geležinių lazdelinių smeigtukų.

Siek tiek daugiau aptikta rankų papuošalų. Moterų kapuose rasta žalvarinių įvijinių, išgaubtų ir rankogalinių apyrankių, žalvarinių įvijinių žiedų. Daugiausia aptinkama po 2 apyrankes, nešiotas ant abiejų rankų. Vyrų kapuose rankų papuošalų nerasta. Žalvariu apkaustyto diržo liekanų aptikta tik 1894 m. tyr. Mėžionyse, pilk. 1, vyro k. Nr. 1 (497, p. 172). Geležinių diržų sagčių rasta dar 2 vyrų ir 1 moters kape.

Antros grupės įkapės šiuose pilkapiuose détos įvairiai. 6 Mėžionių pilkapių vyrų kapuose rasta geležinių siauraašmenių pentinių kirvių. Juos dažniausiai padėdavo mirusiujų kojūgalyje, kairiojoje ar dešiniojoje kojų pusėje, kartais — kelių srityje. Be to, kirvių pasitaiko ir pavieniuose vyrų kapuose. 3 kapuose rasta geležinių peilių, kartais détų prie mirusiojo kojų, 2 kapuose kojų srityje arba į kairę ir į dešinę nuo mirusiojo aptikta lenktų peilių. 1 kape rastas akmeninis galštutuvėlis ir geležinis skiltuvas (Mėžionys, 1934 m. tyr. pilk. 3, k. Nr. 2), tačiau jų padėtis kape neaiški. Siek tiek daugiau vyrų kapuose rasta ginklų. 11 kapų aptikta geležinių įmovinių ietigalių, kuriuos dėdavo dažniausiai mirusiojo galvūgalyje, vienoje ar kitoje galvos pusėje, kartais blauzdikaulių srityje (Mėžionys, 1894 m. tyr. pilk. 7, k. Nr. 1). Kapuose rasta tik po 1 ietigalių. Be to, 2 kapuose buvo geležiniai antskydžiai (tiksli padėtis neaiški) ir 2 — gėležiniai pentinai (1 rastas Eitulionių simboliniame kape).

Moterų antros grupės įkapės negausios. 3 kapuose aptikta geležinių ylų, kurias dėdavo arba kairiojoje galvos pusėje, arba pečių srityje, 1 kape — geležinis peilis. Be to, 1 kape prie dešiniosios kojos pėdos pasitaikė geležinis pjautuvėlis ir molinis verpstukas (Mėžionys, 1934 m. tyr. pilk. 9, k. Nr. 1). Papildomoms įkapėms galima skirti Versekos pilkapyje rastus molinius puodus lygiu paviršiumi.

Beveik visi tyrinėti pilkapiai datuojami IV a.—V a. pradžia ar pirmąja puse. Versekos ir Eitulionių degintinius kapus galima skirti IV a. pačiai pabaigai, galbūt V a. pradžiai. Rytų Lietuvoje aptinkami pavieniai griautiniai kapai (spėjamų pilkapių liekanos) taip pat daugiausia priklauso IV a.—V a. pirmajai pusei. Siek tiek ankstyvesnių — III—IV a. datuojamų — dirbiniai aptikta tik Kaniūkuose, Zavadainiuose ir Rokėnuose. Matyt, laidojimo paminklų rytų Lietuvoje atsiranda ne anksčiau kaip III amžiuje.

Rytų Lietuvos pilkapių įkapės negausios. Daugumoje kapų tėra po 1—2 arba 3—5 dirbiniai. Labai rėta kapų su 6—8 dirbiniais, vos keliuose rasta 10 ir daugiau dirbinių (Mėžionys, 1934 m. tyr. pilk. 9, k. Nr. 1, Pakrauglė).

Galima išskirti kai kuriuos rytų Lietuvos pilkapių laidosenai būdingus bruožus. Visų pirmą čia dauguma mirusiujų laidota po sampiliu iškastose duobėse. Antra, tik rytų Lietuvoje turime pilkapių sampilių iš akmenų ir žemų. Trečia, galima kalbėti apie šiam regionui būdingiausias įkapes — drabužius, puoštus žalvariniais cilindrėliais, rankogalines apyrankes, žiedeliniaus antsmilkinius, kai kuriuos emaliuotų papuošalų tipus. Pagaliau pietryčių Lietuvoje ima plisti mi-

rusiuju deginimo paprotys. Kai kurie bruožai rytų Lietuvos pilkapius jungia su kitų Lietuvos dalių laidojimo paminklais. Tai panašus į Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių akmenų vainikų dėjimo būdas, vyraujantis nedegintų mirusiuju laidojimas, kai kurie papuošalų tipai (antkaklės kūginiais ir aukštais kūginiais galais, vytinės antkaklės kilpiniais galais ir kt.), paplitę ir Žemaitijos, ir šiaurės Lietuvos pilkapynuose, ir centrinės Lietuvos kapinynuose.

UŽNEMUNĖS LAIDOJIMO PAMINKLAI

Senojo geležies amžiaus Užnemunės laidojimo paminklai archeologams kol kas labai blogai pažįstami, mažai tyrinėti. Jų žinoma apie 10; daugiausia dirbinių surinkta iš suardytų kapų. Iš negausių duomenų galima spręsti, kad Užnemunės laidojimo paminklai skirtingi. Antai šiaurinėje dalyje žinoma plokštinių kapinynų su griautiniais kapais (Ramoniškiai, 209, p. 95, Nr. 584), šiaurės rytuose — pilkapių su žemiu sampilais, akmenų vainikais ir griautiniai kapais (Pažarstis, 249, p. 61—64; 250, p. 123—126), pietvakariuose — pilkapių su akmenų bei žemiu sampilais ir degintiniai kapais (Rudamina, Lazdijų raj., 47, p. 141—142, lent. 6). Be to, pietinėje Užnemunės dalyje dar žinoma akmenimis apdėtų griautinių kapų (Delnica, Lazdijų raj., Luksnėnai, Alytaus raj., Radastai-Aleknony, Alytaus raj., 209, p. 32, 65, 93, Nr. 101, 360, 574). Vis dėlto šie paminklai nelabai aiškūs — ar tai plokštinių kapai, ar kapai buvo po pilkapių sampilais ir aptikti jau suardžius sampilus. Apie kitus Užnemunės laidojimo paminklus (Bakšiai, Alytaus raj., 527, p. 358—360), lent. I, Kačerginė, Kauno raj., 209, p. 49, Nr. 236, Mikytai, Sakių raj., 209, p. 69, Nr. 392, Seiliūnai, Lazdijų raj., 313, p. 59—70) galima pasakyti tik tiek, kad ten buvo griautinių kapų su aptariamojo laikotarpio radiniais. Aptariant Užnemunės laidoseną, daugiausia remiasi plačiau tyrinėto Pažarsčio pilkapyno medžiaga, taip pat kai kuriais Ramoniškių, Radastų-Aleknonių, Rudaminos ir Seiliūnų laidojimo paminklų duomenimis.

Užnemunės laidojimo paminklų topografinė padėties rodo, kad juos įrengdavo aukštėsniše vietose (Seiliūnai) arba netoli upių (Pažartis — kalvoje, netoli upelio, Ramoniškiai — Nemuno šlaito kalvoje). Nedaug turime duomenų apie šių paminklų dydį. Galima nurodyti, kad Pažarstyje dar buvo išlikę daugiau kaip 80 pilkapių sampilių, taigi čia galėjo būti 100 ar daugiau sampilių. Ištirtuose 20 pilkapių rasta 12 senojo geležies amžiaus kapų. Kituose laidojimo paminkluose téra atidengta vos keletas kapų ar surinkti kelių kapų radinai. Labai mažai pažįstami ir ankstyvesnių laikotarpinių laidojimo paminklai. Cia žinoma bronzos amžiaus pilkapių su degintiniai kapais (Pietariai, Kapsuko raj., 306, p. 206), I tūkstantmečio pr. m. e. degintinių kapų duobėse, urnose ir krūsninių kapų (Paveisininkai, 183, p. 230—245). Kol kas sunku pasekti perėjimą nuo bronzos—ankstyvojo geležies amžiaus paminklų prie senojo geležies amžiaus paminklų.

Pažarsčio pilkapiuose aptikta apskritimo (kartais netaisyklingo) formos akmenų vainikų. Viduje jie nuo 3,15—3,4 iki 5,4—6 m, išorėje nuo 3,7—4,2 iki 5,9—6,9 m skersmens. Vainikai dažniausiai būdavo iš vienos akmenų eilės, nors kai kurių pilkapių jie sukrauti kelių aukštų (pilk. 26, 42, 53, 54). Kai kurių pilkapių sampile aptikta akmenų grindinių. Pvz., pilk. 50 vakaruose 0,2—0,4 m gylyje nuo sampilo viršaus iš 55 įvairaus dydžio akmenų sudėtas grindinys, po kuriuo kapų neaptikta.

Kadangi Pažarsčio pilkapių akmenų vainikai apskriti, tai ir sampilai daugiausia apskritimo (pusrutulio) formos. Tyrinėtų pilkapių sampilai nuo 3,3—3,5 iki 8,5—9,8 m skersmens ir 0,2—1,25 m aukščio. Dauguma pilkapių pilta ant nelyginto žemės paviršiaus iš smėlio. Pildami pilkapius, atlikdavo apeigas su ugnimi, nes kai kurių pilkapių pagrinde pastebėta pelenų ir degesių sluoksnelis (pilk. 11, 22, 26), kitur įvairiose sampilo vietose rasta smulkesnių ir stambesnių angliukų, degesių.

Pilkapiuose aptikta tik po 1 arba 2 kapus. Kartais jie būna įrengti pilkazio viduryje (pilk. 54, k. Nr. 2, pilk. 69, k. Nr. 1), pagrinde, kartais labiau į vieną ar kitą sampilo pakraštį 0,25—1 m gylyje nuo sampilo viršaus. Tik nedaugelis (pilk. 28, k. Nr. 2) aptikta žemiau akmenų vainiko.

Pažarsčio pilkapiuose mirusieji laidoti nedeginti. Griauciai išlikę labai blogai arba visai sunykę. Daugiausia aptinkama dantų, rečiau kitų kaukolės kaulų, kartais — rankų ir kojų ilgujuų kaulų pėdsakų. Sprendžiant iš griaucių liekanų, kai kurių įkapių padėties, mirusiuosius laidodavo atukštelninkus, ištestus. Laidojimo kryptis nustatyta 7 kapuose. Galva į vakarus palaidota mergaitė, galva į šiaurę — 1 mirusysis (lytis nenustatyta). Be to, šiaurės krypties kapams reikia skirti tokius, kuriuose mirusieji laidoti galvomis į šiaurės vakarus 320° — 355° . Taigi yra 4 šiaurės krypties kapai. Galva į šiaurės vakarus 315° palaidotas vyras (tiksli šiaurės vakarų kryptis), galva į Pietryčius 135° — 1 mirusysis (lytis nenustatyta, tiksli Pietryčių kryptis). Dėl nedidelio kapų skaičiaus negalime daryti platesnių apibendrinimų, todėl tik konstatuosime, kad abiejų lyčių mirusiuosius guldydavo įvairiomis kryptimis. Kartais viename pilkapyje abu mirusieji laidoti viena kryptimi (pilk. 28), kartais — skirtingomis kryptimis (pilk. 54).

Kai kuriuose kapuose pastebėta karstų pėdsakų — medžio liekanų (pilk. 54, k. Nr. 2).

2 kapuose griaucių galvūgalyje iš abiejų pusių aptikta po 2 akmenis, dėtus vienas nuo kito per 10—41 cm. Pilk. 28, k. Nr. 1 iš dalies virš mirusiojo griaucių aptiktas pailgas keturkampis akmenų grindinys, sudėtas iš 10×12 , 15×18 , 20×25 , 25×30 , 30×35 , 35×40 cm ir pan. dydžio akmenų. Galbūt juo mėginta uždengti kapo vietą. Kai kuriose kapų duobėse rasta angliukų — papildomų apeigų su ugnimi pėdsakų.

Pažarsčio pilkapių įkapės negausios. Pirmos grupės įkapės aptinkamos taip, kaip tuos daiktus nešiodavo. Drabužių liekanų — storo vilnonio audinio — rasta tik viename moters kape (pilk. 54,

k. Nr. 2). Moterų ir mergaičių galvos papuošalus sudaro žalvarinių žvijiniai (kartais dvinariai) antsmilkiniai, aptinkami abiejose galvos pusėse, kaklo papuošalus — žalvarinės žvijos, žalvarinė antaklė trimitiniai galais.

Krūtinės papuošalai — segės ir smeigtukai. Pilk. 54, moters k. Nr. 2 rasta žalvarinė labai profiliuota ir akinė segė. Kituose kapuose (mirusiuju lytis nenustatyta) pasitaikė geležinės segės dalį, žalvarinė akinė segė, žalvarinis ritinis smeigtukas, geležinis smeigtukas cilindrine galvute, dar kelių smeigtukų fragmentų. Iš rankų papuošalų galima paminėti moters kape rastą žalvarinę apskrito pjūvio apyrankę su pastorinimais, mergaitės kape — žalvarinį žvijinį žiedą.

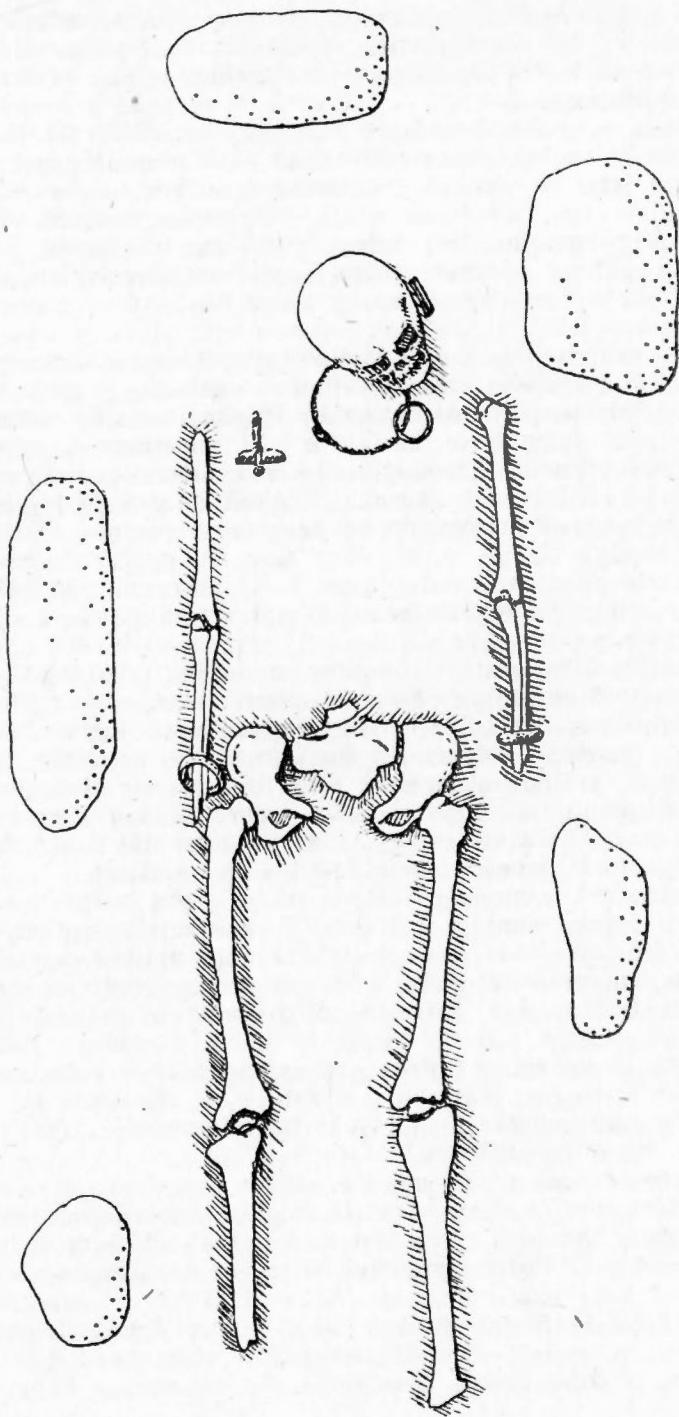
Antros grupės įkapių aptikta vien vyru kapuose. Viename kape rastas geležinis žmovinės kirvis, kitame — dešiniojoje galvos pusėje padėtas geležinis žmovinės ietigalis. Papildomoms įkapėms reikia skirti pilkapių sampiluose, kartais ir virš mirusiojo duobėje aptinkamas lipdytų puodų šukes lygiu ir brūkšniuotu paviršiumi. Galimas daiktas, tai šermenų pėdsakai: puodus su maisto ir gérimų liukučiais sumesdavo į kapo duobę ar pilamą sampilą. Dalis kapų visai*be įkapių.

Pažarsčio pilkapynas datuojamas I—II amžiumi. Šio laikotarpio kapai neturtingi įkapių. Dažniausiai aptinkama po 1—2 dirbinius, 3 kapuose rasta po 3—4.

Apie kitus Užnemunės laidojimo paminklus labai maža ką galime pasakyti. Siaurinėje dalyje — Ramoniškiuose — imant žvyrą, buvo suardytas plokštinis kapinynas su griautiniais kapais. Išliko tik kelių kapų įkapės — žalvarinė trikampio pjūvio apyrankė, geležinė diržo sagtelė, 4 Romos monetos. Taigi Užnemunės siaurėje dėta ir papildomų įkapių — Romos monetų, kurios Ramoniškių kapinyno kapus leidžia datuoti iš esmės II a. pabaiga—III amžiumi. Beje, Ramoniškiuose laidota ir viduriniame geležies amžiuje.

Pietvakarių Užnemunėje — Rudaminoje — yra buvęs pilkapis su akmenų ir žemiu sampilu („krūsnis“). Kasinėjimo aplinkybės nežinomas. Šio pilkazio vyro degintiniame kape aptikta geležinis skydo umbas, žmovinės ietigalis, žmovinės kirvis, pentinas, žalvarinė lankinė žieduotoji segė, žalvarinė diržo sagtis ir diržo galo apkallas, molinis puodas pūstais šonais ir didesnio molinio indo dalis. Taigi rasta ir pirmos, ir antros grupės, taip pat ir papildomų įkapių. Kapas turtingas, tame buvo 8 daiktai, ir skiriamas IV amžui. Rodo, jog tuo laikotarpiu pietvakarių Užnemunėje ima įsigalėti mirusiuju deginimo paprotys.

Kaip minėta, pietų Užnemunėje aptikta akmenimis apdėtų kapų. Radastų-Aleknonių kapinynėje ištirti 2 griautiniai kapai: moters ir vaiko (333, p. 84—87). Mirusieji laidoti 0,45—0,75 m gulyje nuo žemės paviršiaus. Moters griaučiai išlikę gerai, vaiko kape rasta tik kaukolės ir kojų kaulų liekanų. Mirusieji laidoti aukštielininki, ištiestomis kojomis. Moters rankos ištiestos palei šonus. Ji paguldyta galva į šiaurę, vaikas — į pietvakarius 240° (t. y. vakarų kryptimi). Abu kapai iš šonų apdėti akmenimis. Aplink moters kapą iš visų

pusių beveik ovaliai buvo padėti 5 akmenys (pav. 12). Vaiko kape aptiktis tik 2 akmenys abiejose mirusiojo pusėse.

Kapuose rasta tik pirmos grupės įkapių — žalvarinių papuošalų. Prie mirusiosios galvos aptiktis 2 žiedeliniai antsmilkiniai, kaklo srityje — šaukštinė antkaklė, virš kairiojo peties — cilindrėlis, prie dešiniojo peties — lankinė segė lenkta kojele. Ant abiejų rankų buvo po trikampio pjūvio apyrankę. Vaiko kape rasta šaukštinė antkaklė, grandinėlės liekanų.

Radastų-Aleknonių kapus galima⁹ datuoti IV amžiumi. Atrodo, tarp akmenimis apdėtų kapų būta ir ankstyvesnių. Tarp Delnico radinių yra apskrito pjūvio apyrankė, kurią galima skirti II amžiui. Užnemunėje tarp atsitiktinai prie griaučių rastų įkapių (Bakšiai, Seiliūnai) reikia paminėti šiuos žalvario dirbinius: žiedelinius antsmilkinius, šaukštines antkakles, cilindrėlius drabužiams puošti, rankogalines apyrankes, įvijinius žiedus, taip pat pasagines emaliuotas seges, geležinį įmovinį ietigali ir skydo užbą. Tai daugiausia IV a.—V a. pradžios radiniai.

Kai kurie Užnemunės laidojimo paminklai turi savitų, tik šiam regionui būdingų bruožų. Pvz., šiaurės rytų Užnemunės pilkapiai, palyginti su Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiais, yra mažesni, juose rasta ir mažiau kapų — tik po 1 ar 2 pilkapyje. Kita vertus, kai kuo (įvijiniai antsmilkiniai, akmenų dėjimas kai kurių mirisiųjų galvūgalyje) Užnemunės pilkapiai artimi centrinės Lietuvos kapinynams. Šiaurės Užnemunės plokštiniai kapinynai bent vienu bruožu — Romos monetų dėjimu į kapus — artimi vakarų Lietuvos pajūrio kapinynams. Pietvakarių Užnemunės pilkapiai iš akmenų su degintiniaisiais kapais priklauso platesniams šių paminklų regionui, žinomam Lenkijos LR šiaurės rytuose. Minėtos atsitiktinės IV a.—V a. pradžios įkapės labai artimos rytų Lietuvos laidojimo paminklams.

* * *

Apžvelgėme visos Lietuvos senojo geležies amžiaus laidojimo paminklus bei laidoseną. Aptarus atskirų sričių laidojimo paminklus, išryškėjo ir visai Lietuvai bendri laidosenos bruožai: vyraujantis griautinis laidojimo būdas, įvairios akmenų konstrukcijos, apeigų su ugnimi pėdsakai ir kt. Kalbejome taip pat ir apie atskirų sričių laidosenos skirtumus, kuriuos lėmė ne tiek tų paminklų chronologija, kiek juos naudojusių žmonių, atskirų baltų genčių atstovų, kai kurie pasaulėžiūros skirtumai. Kol kas neliečiame baltų dvanišnės kultūros problemą, tiesiogiai išplaukiančią iš laidojimo paminklų tyrinėjimo duomenų. Šiuos klausimus plačiau aptarsime VI skyriuje.

III. LAIKOTARPIO SANTYKINĖ IR ABSOLIUTI CHRONOLOGIJA. I—IV a. DIRBINIAI

LAIKOTARPIO SANTYKINES IR ABSOLIUČIOS CHRONOLOGIJOS KLAUSIMAI

Prieš aptariant Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose aptiktus dirbinius, reika sustoti prie kai kurių laikotarpio santykinės ir absoliučios chronologijos problemų. Nustatydami Lietuvoje aptiktą daiktų chronologiją, turime remtis ir kaimyniniuose kraštose rastais daiktais. Kai kurie Lietuvoje rasti dirbiniai buvo būdingi visoms Rytų Pabaltijo gentims, kai kurie paplitę gerokai plačiau Europoje. Todėl reikia remtis ir kaimyninių kraštų tyrinėtojų darbais, liečiančiais senojo geležies amžiaus (romėniškojo laikotarpio) chronologiją.

Minėta, kad O. Tišleris romėniškajį laikotarpį skirstė į B (I—II a.) ir C (III—IV a.) periodą. Tuo skirstymu ilgai naujojos daugelis Europos tyrinėtojų, šiais periodais datuota ir dalis vakanų Lietuvos kapinynuose rastų daiktų. Mes kol kas praktiškai taip pat rēmėmės tuo senojo geležies amžiaus skirstymu, nes, aptariant atskiras archeologinių paminklų grupes, smulkesnis chronologinis skirstymas ne visuomet būdavo įmanomas (ypač kalbant apie gyvenvietes ir piliakalnus) ir neturėjo didesnės reikšmės.

XX a. antrojoje pusėje romėniškojo laikotarpio chronologija buvo gerokai patikslinta. Vokiečių tyrinėtojas H. J. Egersas, remdamasis tiksliai datuojama medžiaga (romėniškomis monetomis, Terra sigillata tipo indais, stikliniais indais ir kitais importiniais dirbiniiais), pateikė smulkesnį romėniškojo laikotarpio skirstymą į periodus (103; 104, p. 162—170; 106, p. 196—244). B periodą jis skirstė į 2, C — į 3 trumpesnius laikotarpius. H. J. Egerso nuomone, reliatyvi ir absoliuti Europos romėniškojo laikotarpio chronologija yra tokia:

- B₁ periodas: apie 0—50 m.
- B₂ —, — : apie 50—150 m.
- C₁ —, — : apie 150—200 m.
- C₂ —, — : apie 200—300 m.
- C₃ —, — : apie 300—350 m. (arba ilgiau) (106, p. 230).

Vėlyvesniaame darbe C₃ periodą jis prateksia iki 375 m., skiria D₁ periodą (po 375 m., 104).

H. J. Egerso chronologinį skirstymą tikslino lenkų tyrinėtojai. Antai K. Godlovskis, remdamasis naujesniais duomenimis apie atskiras romėniško importo grupes, detalesne pavienių dirbinių absoliučia chronologija, sudarė vėlyvojo romėniškojo laikotarpio Centrinės Europos chronologiją (126). Šis autorius skiria pereinamąjį periodą iš ankstyvojo į vėlyvajį romėniškajį laikotarpį — B₂/C₁ (apie 150—200 m.). Kiti periodai datuojami taip: C_{1a} — apie 150—210 m., C_{1b} — apie 210—250—260 m., C₂ — apie 250—310—320 m., C₃ —

apie 320—350 m. (ar vėliau), D — apie 350—450 m. (ar vėliau) (126, p. 99, schem. 19). Vienas K. Godlovskio darbų specialiai skirtas šiaurės rytų Lenkijos vėlyvojo romėniškojo laikotarpio kultūrų chronologijai, apžvelgiama ir vakarų baltų kultūra, ji detaliau datuojama (124, p. 9—109). Autoriaus nuomone, vakarų baltų kultūroje B₂ periodas baigiasi apie 150 m. ar truputį vėliau. B_{2/C₁} periodas datuojamas apie 150—220 m., C₁—C₃ periodas (jų ryškiau neskiria) — III a. pirmuoju ketvirčiu — iki 350 m. (124, p. 86—92). Jis pabrėžia, kad negalima kalbėti apie kažkokį ypatingą vakarų baltų teritorijos konservatyvumą, šio regiono chronologiją reikia aptarti toje pačioje Vidurio ir Šiaurės Europos chronologinėje sistemoje (124, p. 86).

Ankstyvojo romėniškojo laikotarpio chronologinių skirstymą patikslino R. Volongevičius (396, p. 207—252), T. Liana (201, p. 458—460). H. J. Egerso chronologinės schemas patikslinimai atispindinėti kolektyviname lenkų tyrinėtojų darbe, skirtame vėlyvojo Lateno ir romėniškojo laikotarpio Lenkijos žemėl proistorei (300). Skyriuje apie chronologiją, kuri parašė K. Godlovskis ir Z. Vožniakas, duota tokia romėniškojo laikotarpio skirstymo schema:

B₁ periodas: apie 10—70 m. (B_{1a} — 10—40 m., B_{1b} — 40—70 m.)

B₂ periodas: apie 70—150 m. (ar truputį vėliau)

B_{2/C₁} periodas: apie 150—200 m.

C_{1a} periodas: apie 150—220 m.

C_{1b} periodas: apie 220—260 m.

C₂ periodas: apie 250—300 m.

C₃ periodas: apie 300—350 m. (ir vėliau)

D periodas: apie 350—450 m.

Paskutiniajame darbe, remiantis minėtu skirstymu, aptariama ir vakarų baltų kultūros dirbinių chronologija (300, p. 216—248). Beje, šį skirstymą vakarų baltų kultūrai kiek anksčiau vartojo J. Okuličius (289, p. 353). Ji (vadinkime Egerso—Godlovskio chronologine schema), truputį patobulintą, panaudojo tarybinis archeologas M. Sčiukinas Černiachovo kultūrai datuoti (555, p. 303—317).

Mes toliau stengsimės taikyti Egerso—Godlovskio chronologinę schemą. Tai leis gerokai tiksliau (galbūt iki 40—50 m. tikslumui) datuoti pavienius dirbinių tipus, išskirti vienam ar kitam laikotarpiui būdingiausius dirbinių kompleksus, pasekti, ar Lietuvoje aptiki daiktai yra vienalaikiai su Vidurio ir Šiaurės Europos kultūrų dirbiniais.

Tiksliau datavę dirbinių grupes, mėginsime atsakyti į klausimus: kada Lietuvoje prasidėda senasis geležies amžius (t. y., ar yra kokia riba tarp ankstyvesnio laikotarpio ir mūsų aptariamojo, jei yra, tai kuo ji išskiria), kokių formų dirbiniai būdingi ankstyvajam (B) ir vėlyvajam (C) laikotarpiui. Galėsime tiksliau datuoti ir jau aptartus archeologinius paminklus, skirti ankstyvesnes ir vėlyvesnes jų grupes, o tai ypač svarbu sprendžiant Lietuvos apgyvendinimo klausimą. Nustatydami vietinės gamybos dirbinių absoliučią chronologiją, turime remtis kai kuriais tiksliai datuotais romėniško importo daiktais (sparniinės segės, Romos monetos), kai

kuriais visai Europai būdingais dirbiniais (akinės, labai profiliuotos segės ir kt.). Ir vakaru, ir centrinėje Lietuvoje, ir Žemaitijoje turime nemažą kapų kompleksų su minėtais dirbiniais. Jie padės pasekti dirbinių tipų koreliaciją, intensyviausią naudojimo laikotarpi.

Kyla klausimas, ar Romos monetos gali būti absoliučios chronologijos rodiklis. Suprantama, kad moneta kapo kompleksą da-

1 lentelė. Romos monetų Lietuvos kapinynuose koreliacinė lentelė

Neronas	Trajanas	Sabina	Adrianas	Antoninas Pijus	Faustina I	Lucijus Veras	Markas Aurelijus	Faustina II
Neronas (54—68 m.)								
Trajanas (98—117 m.)								
Sabina (+136 m.)		2						
Adrianas (117—138 m.)	1	2						
Antoninas Pijus (138—161 m.)	1	1	5	2	2	1	4	1
Faustina I (+141 m.)	1		2	3	1	1	8	4
Lucijus Veras (161—169 m.)	1		1	1	1	1	5	1
Markas Aurelijus (161—180 m.)	1	2	4	8	5	1		4
Faustina II (+175 m.)	1		1	4			4	
Lucila (+183 m.)	1			2			2	1
Krispina (+183 m.)								1
Komodas (180—192 m.)	1	1	2	4	2		8	3
Septimijus Severas (193—211 m.)				1			4	2
Karakala (211—217 m.)	1		1	1	1			
Julija Meza (218—223 m.)	1							
Julija Mameja (+235 m.)					1		1	1
Aleksandras Severas (222—235 m.)				1	1		1	2
Maksiminas I (235—238 m.)				1			1	2
Gordianas III (238—244 m.)				1			1	
Pilypas Arabas (244—249 m.)								
Pilypas Sūnus (247—249 m.)								
Otacilija					1			
Decijus (249—251 m.)								
Trebonianas Galas (251—253 m.)								

tuoją post quem, t. y. kapo kompleksas negali būti ankstyvesnis už monetos kaldinimo datą. Svarbu pasekti, kada ji pateko į kapą: ar praėjus nedaug laiko po kaldinimo, ar po kelių dešimčių metų. Norint atsakyti į šį klausimą, reikia ištirti, kada Romos monetų atsirado mūsų krašte, t. y., kiek metų buvo praėjė nuo jų kaldinimo. Sios problemos ankstyvesniuose darbuose autorius beveik nelietė (plg. 248, p. 91—92). Absoliuti Lietuvos senojo geležies amžiaus kapinynuose aptinkamų monetų dauguma yra varinės (žalvarinės). Viena aišku, iš imperijos provincijų į Lietuvą galėjo patekti tik tuo metu imperijoje vartotosios. Varinės (žalvarinės) monetos, paliginti su sidabrinėmis, imperijoje gerokai greičiau patekdavo į apyvartą ir greičiau išeidavo iš jos. Tai rodo Romos monetų lobiai imperijos provincijose. Pvz., Adriano (117—138 m.) laikų lobiuose

neaptinkama monetų iki Nerono (54—68 m.) valdymo. II a. viduriniose I a. monetos sudaro nuo kelių iki keliolikos procentais (194, p. 85). Lobiuose, netgi tuose, kurie baigiasi Komodo (180—192 m.) monetomis, dažnai kartu aptinkama Trajano (98—117 m.), Adriano, Antonino Pijaus (138—161 m.), Marko Aurelijaus (161—180 m.) monetų. Imperijos provincijose varines (žalvarines) labai

Lucija	Krispina	Komodas	Septimijus Severas	Karakala	Julija Meza	Julija Mamėja	Aleksandras Severas	Maksiminas I	Gordianas III	Pliygas Arabas	Pliygas Sinus	Otacilia	Decijus	Trebontanas Galas
1		1 1		1	1									
2		2 4 2	1	1 1		1	1	1	1			1		
2	1	8 3 1	4 2 3	1		1	1 2	1	1					
3		2 1 1	1 1 1	1		1	1 1	1	1					
1		1 2 1	1 1 1	1	1		1 2	1	1					
1		1 2 1	1 1 1	1	1		1 1	1	1					
1		1 2 1	1 1 1	1	1		1 2	1	1	1	1	1	1	1
1		1 2 1	1 1 1	1	1		1 1	1	1	1	1	3	1	1
1		1 2 1	1 1 1	1	1		1 1	1	1	1	1	1	1	1

plačiai naudodavo kasdieniniame gyvenime. Pvz., Padunojės provincijoje jų rasta gerokai daugiau negu sidabrinį ar auksinių.

I Lietuvą dalis varinių Romos monetų, matyt, galėjo patekti vėliau, t. y. po kelių dešimčių metų nuo kaldinimo. Tai daugiausia pasakyti apie I a. monetas. O Antoninų monetos galėjo patekti gerokai greičiau, netrukdamos turėjo atsirasti ir III a. pirmosios pusės monetos. Monetas būklė, nudilimo laipsnis rodo, ar greitai ji pateko į kapo kompleksą. Kuo ilgiau vartota moneta, tuo prastesnės būklės. Taigi, jeigu moneta labai gerai išlikusi, į kapą ji galėjo patekti netrukus po nukaldinimo.

Lietuvoje senojo geležies amžiaus kapinynuose rasta monetų nuo Nerono iki Treboniano Galo (251—253 m.) laikų, t. y. nuo I a. antrosios pusės iki III a. antrosios pusės. Kadangi jų dažnai ap-

neaptinkama monetų iki Nerono (54—68 m.) valdymo. II a. vidurio radiniuose I a. monetos sudaro nuo kelių iki keliolikos procentų (194, p. 85). Lobiuose, netgi tuose, kurie baigiasi Komodo (180—192 m.) monetomis, dažnai kartu aptinkama Trajano (98—117 m.), Adriano, Antonino Pijaus (138—161 m.), Marko Aurelijaus (161—180 m.) monetų. Imperijos provincijose varines (žalvarines) labai

Lucila	Krispina	Konodas	Septimilus Severas	Karakala	Julija Meza	Julija Mamėja	Aleksandras Severas	Maksiminas I	Gordianas III	Pliypas Arabas	Pliypas Sūnūs	Otacillija	Declius	Trebonianas Galas	
1		1 1		1	1										
2		2 4 2	1 2	1 1		1	1 1	1	1				1		
2 1	1 1	8 3 3	4 2			1	1 2	1 2	1						
1		3 1	1	1		1	1 1	1 1	1						
3 1 1		2 1 1	1	1		1	2 1	1 1	1						
1		1			1										
1 1 1	1 2 1	1 1				1	1 2	1 1	1 1	1			1 3	1 1	1 1

plačiai naudodavo kasdieniniame gyvenime. Pvz., Padunojės provincijoje jų rasta gerokai daugiau negu sidabrinį ar auksinį.

I Lietuvą dalis varinių Romos monetų, matyt, galėjo patekti vėliau, t. y. po kelių dešimčių metų nuo kaldinimo. Tai daugiausia pasakyti apie I a. monetas. O Antoninų monetos galėjo patekti gerokai greičiau, netrukdamos turėjo atsirasti ir III a. pirmosios pusės monetos. Monetas būklė, nudilimo laipsnis rodo, ar greitai ji pateko į kapo kompleksą. Kuo ilgiau vartota moneta, tuo prastesnės būklės. Taigi, jeigu moneta labai gerai išlikusi, į kapą ji galėjo patekti netrukus po nukaldinimo.

Lietuvoje senojo geležies amžiaus kapinynuose rasta monetų nuo Nerono iki Treboniano Galo (251—253 m.) laikų, t. y. nuo I a. antrosios pusės iki III a. antrosios pusės. Kadangi jų dažnai ap-

tinkama po kelias ar net keliolika, galime mëginti nustatyti, kurias galima laikyti chronologiniu rodikliu. Kai kurių kapų radiniai rodo, kad dalis II a. pirmosios pusës monetų j kapus pateko tik III a. (252, p. 50). Pateikiamo Romos monetų Lietuvos kapinynuose koreliacine lentele (žr. 1 lentelę). Jai sudaryti panaudoti tik tie kapai, kurių visos monetos nustatytos, taip pat dalis kapų, kuriuose aptikta po kelias skirtingo laikotarpio monetos (Andulai, k. Nr. 2, 5, Aukštkiemiai, k. Nr. 153, 162, 163, 215, 217, 219, 221, 264, 311, 321, 330, 337, 343, 344, 356, 357, 366, 369, 374, Bandužiai, k. Nr. 5, Gintarai, k. Nr. 9, Kurmaičiai, k. Nr. 5, 8, 10, 12, 16, Lazdininkai, k. Nr. 34, Palanga, k. Nr. 1, 10, 14, 15, 20, Pangesai, k. Nr. 2, Pryšmančiai, k. Nr. 2, 4, Rūdaičiai I, k. Nr. 8 (55), Stragnai, k. Nr. 3 : 4, 11 : 4, 2, 17, Šernai, k. Nr. 50, 67, 110, Vaitiekūnai, k. Nr. 13). Nejutraukta tie kapai, kuriuose rasta tik po 1 monetą.

Iš lentelës matyti, kad kapuose kartu dažniausiai aptinkama įvairių Antoninų (96—192 m.) monetų. Anksčiau valdžiusių Antoninų (Trajano, Adriano) monetų neretai pasitaiko kartu su vëliau valdžiusių Antoninų (Antonino Pijaus, Marko Aurelijaus, Komodo) monetomis. Labai dažnai kartu bûna velyviausių Antoninų monetų. Beveik visų Antoninų monetų dar aptikta kartu su Severu (193—235 m.), o kartais ir velyvesnio laikotarpio (235—249 m.) monetomis. Severų monetų jau retai pasitaiko su velyvesnio laikotarpio monetomis. Taigi galima daryti išvadą, kad ilgiausiai naudotos Antoninų monetos, palyginti neilgai — Severu ir dar trumpiau — 235—253 m. monetos.

Remdamiesi koreliacine lentele, sudarëme Romos monetų naudojimo Lietuvos laidojimo paminkluose schemą (žr. 1 schemą), kuri rodo, kad Antoninų monetos plačiausiai naudotos nuo 180 iki 220 metų. Matyt, tuo laikotarpiu (nuo 180 iki 200 m.) vakarų Lietuvoje ir įsigali paprotys dëti j kapus Romos monetos. Taigi kapų kompleksus su Antoninų monetomis (kur visos nustatytos, néra velyvesnių) galime iš esmës datuoti 180—220 metais. Tam laikotarpiui reikia skirti ir kapų kompleksus su pavienëmis pirmųjų Antoninų monetomis. Intensyviausias Severų monetų naudojimo laikotarpis yra 210—240 metai. Kapų kompleksuose aptikta gana daug labai gerai išsilaikusiu jų monetų, rodančių, kad buvo užkastos praejus palyginti nedaug laiko nuo jų kaldinimo. Taigi kapų kompleksus su Severų monetomis galime iš esmës skirti minëtam laikotarpiui.

235—253 m. monetos naudotos trumpiausiai; intensyviausiai — 238—255 metais. Kapuose jų randama dažniausiai labai gerai išsilaikusiu, t. y. jos užkastos praejus nedaug laiko nuo kaldinimo. Kapų kompleksus su šio laikotarpio monetomis iš esmës galime skirti 240—260 metams.

Kapų kompleksus su Romos monetomis galime datuoti nuo 180 iki 260 m., skirti 3 monetų naudojimo laikotarpius:

Antoninų monetos — nuo 180 iki 220 metų

Severų monetos — nuo 210 iki 240 metų

235—253 m. monetos — nuo 240 iki 260 metų

1. Papuošalai

Tyrinėtuose Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose (ypač laidojimo) aptikta gana daug ir įvairių papuošalų, kuriuos reikia aptarti suskirstytus į grupes: galvos, kaklo, krūtinės ir rankų papuošalai. Nurodomas jų radimo vietų skaičius, dirbinių kiekis, medžiaga, iš kurios gaminti, skiriamos (jei tai įmanoma) papuošalų tipologinės-chronologinės grupės, parodomas jų paplitimas Lietuvoje ir už jos ribų. Kadangi pagrindinių papuošalų grupių duotos iliustracijos, jų ornamentikos plačiau neaprašome. Nesudėtingą senojo geležies amžiaus ornamentą sudarė skersi ir istriži grioveliai, ranteliai, eglutės, sietelinis raštas, akutės. Atkreipiame dėmesį iš esmės į puošimą, leidžiantį vieną papuošalų grupę skirti nuo kitos.

Lietuvoje rastų papuošalų tipologiją ir chronologiją plačiausiai savo darbuose yra aptarę H. Mora (263), J. Puzinas (305, p. 33—37; 306, p. 214—230), P. Kulikauskas (189, p. 192—238), šio veikalų autorius (210, p. 10—20 ir kt.; 252, p. 34—47; 253, p. 36—45). Kai kurių papuošalų chronologija nagrinėta A. Tautavičiaus (189, p. 318; 210, p. 39—42, 75—77), R. Kulikauskienės (390, p. 35—40 ir kt.; 391, p. 81—84), R. Kulikauskienės ir R. Rimantienės (206) bei kitų tyrinėtojų darbuose (25; 45; 54; 56; 142; 313). Šiame veikale, remiantis kapų kompleksu medžiaga, papuošalų grupių chronologija yra gerokai patikslinta.

Galvos papuošalai — tai apgalviai ir antsmilkiniai. Senojo geležies amžiaus paminkluose aptikta kelių tipų apgalvių iš odinių juostelių, prie kurių pritvirtinta žalvarinių ornamentuotų skardelių ar tuščiavardinių spurgelių (178, p. 317—318, pav. 1, 3; 390, p. 45—46, pav. 19). Sie apgalviai puošė priekinę galvos apdangalo dalį. Kitur tokius nerasta. K. Nr. 5 aptiki Antoninų, k. Nr. 8 — Severų monetos bei kiti dirbiniai rodo, kad šio tipo apgalvius galima datuoti C_{1a} periodo viduriu bei pabaiga, C_{1b} periodo pirmąja puse.

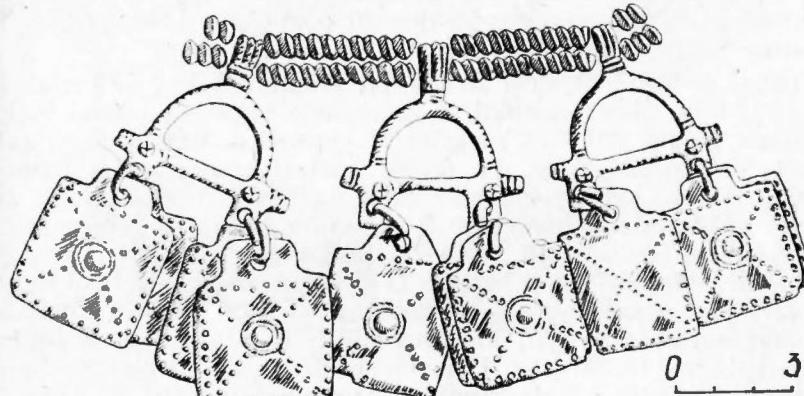
Gintarų kapyno k. Nr. 11 aptiktas apgalvis iš 4 eilių žalvarinių įvijų, suvertę ant siūlų ar virvučių, taip pat puošęs tik priekinę galvos apdangalo dalį. Tai ankstyviausias Lietuvoje rastas šio tipo apgalvis. Pagal kape buvusią apskritą ažūrinę segę ji reikia datuoti C₂ periodu.

Pajuoscio pilk. XIII, k. Nr. 3 aptiktas 6 eilių apgalvis iš suvertų ant siūlų žalvarinių trikampio pjūvio vielos narelių. Jis dengė mirusiosios kaktą, galvos šonus ir buvo sujungtas, atrodo, pakaušyje. Matyt, nešiotas virš kažkokio galvos apdangalo, nes po juo buvo daug odos liekanų. Pagal kapo radinius (III gr. ritinis smeigtukas) apgalvių reikia skirti C₂—C₃ periodui. Šio tipo apgalvis — vienintelis radinys Lietuvoje.

Ketvirtą tipą sudaro apgalviai iš žalvarinių įvijų ir kabučių su skardelėmis (pav. 13): dažniausiai būna 2, retai 1 įviju eilė, o tarp įvijų — trikampio arba puslankio formos ažūriniai kabučiai su sta-

čia kampėmis ar kvadratinėmis skardelėmis. Tokie apgalviai karabinu nuo 51 iki 110 cm ilgio. Moterys juos nešiojo ant galvos ar danganų ar tiesiog ant plaukų. Lietuvoje šio tipo apgalvių * pasirodo greičiausiai C₃ periode; juos nešiojo ir D periode.

Lietuvoje rasti 5 sveiki ar geriau išlikę apgalviai bei 11 šių papuošalų dalių (210, p. 8, žemėl. 3). Sveikų papuošalų daugiausia aptikta centrinės Lietuvos kapinynuose ir pietinėje Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių paplitimo dalyje (Veršvai, Veliuona, Upys-

13 pav. Zalvarinio apgalvio detalės (Veliuona, k. Nr. 2)

tė, Vaitiekūnai), papuošalų dalių — vakarų Lietuvos kapinynuose, rytų Lietuvos pilkapiuose ir piliakalniuose, šiaurės Užnemunėje. Be Lietuvos, šio tipo apgalvių nepasitaikė.

Moterys puošėsi ir antsmilkinių, kurių galima skirti keiliais grupės. Didžiausią sudaro žalvariniai jvijiniai nuo 3—5 iki 10—11 cm skersmens antsmilkinių, susukti iš apvalaus pjūvio vielos (pav. 14 : 1). Rečiau pasitaiko dvinarių (vienas į kitą įvertų) antsmilkinių (Sargėnai, k. Nr. 104, Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 1 (pav. 14 : 2), Raudonėnai, k. Nr. 1). Sio tipo antsmilkinių Lietuvoje aptikta dar ankstyvojo geležies amžiaus vakarų Lietuvos pilkapiuose (303, p. 19—27, lent. I, pav. 2 : 1, 3; 128, p. 33, pav. 7, 25 : 4, 5, 28). Ankstyviausi antsmilkiniai datuojami nuo 500 m. pr. m. e. iki 150 m. pr. m. e.—m. e. riba. Senojo geležies amžiaus jvijiniai antsmilkiniai buvo paplitę B₁ periode, labiausiai — B₂ periode. Lietuvoje jų rasta daugiausia centrinės Lietuvos kapinynuose (vien Sargėnuose — daugiau kaip 100), pavienių — Žemaitijos ir Užnemunės šiaurės pilkapiuose, rytų Lietuvos piliakalniuose. Iš viso rasta apie 130 šių papuošalų (210, p. 6, žemėl. 1). Be Lietuvos, jų aptikta tik Latvijoje, finougrių genčių kapinynuose su akmenimis (553, p. 192, pav. 5 : 14), taip pat atsitiktinai (417, p. 101). Latvių tyrinėtojai

* Cia ir toliau nenurodome, su kokiais vienalaikiais dašktais kapų kompleksuose rasta papuošalų. Tai matyti iš koreliacinių lentelės.

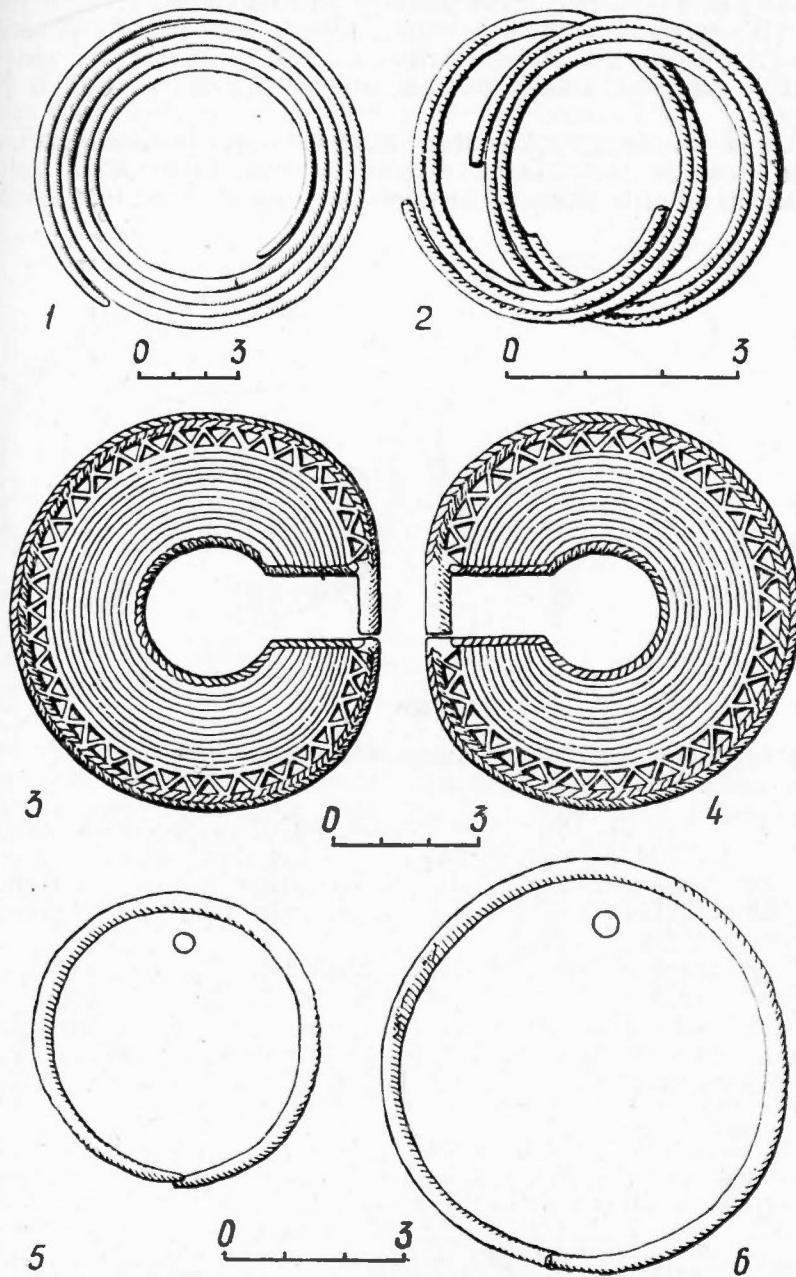
I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga—m. e. pradžia (417, 83).

¶ sudaro žalvariniai plokšteliniai antsmilkiniai. Jie (pav. 14 : 3,4), su rako skylutės pavidalo išpjovą, kai yra ažūriniu ornamentu, 8—12 cm skersmens, tik nedau-mažesni. Plokšteliniais antsmilkiniais puošdavosi daugiausia periode, galbūt dar ir B₂/C₁ periode. Lietuvoje jų daugiausia žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynų teritorijoje, rasta centrinės Lietuvos kapinynuose bei rytų Lietuvos piliakalniuose. Iš viso dabar žinoma 10 radimo vietų ir apie 20 papuošalų (210, p. 6)*. Nė Lietuvoje šio tipo papuošalų nerasta.

Trečiai grupei priklauso žiedeliniai (žiediniai) antsmilkiniai. Jie yra kelių tipų. Vieni sulenkti iš žalvarinės rombinio pjūvio vielos, užkeistais galais, kiti — iš apskrito pjūvio vielos. Paskutinių galų kartais nusmailinti (pav. 14 : 5, 6), kartais vienas galas baigiasi sraigine iviėle, kartais lankelio dalis dar apvyniojama viela. Žiediniai antsmilkiniai būna nuo 3—4 iki 8—10 cm skersmens (390, p. 36—41, pav. 8—14; 210, p. 6—7). Jie galėjo pasirodyti jau C₃ periode, bet labiausiai juos nešiojo D periode, tikriausiai ir velyvesniu vidurinio geležies amžiaus laikotarpiu. Šios grupės antsmilkinių daugiausia rasta rytų Lietuvos pilkapių ir pavienių griautinių kapų paplitimo teritorijoje, Užnemunės pietuose, vienas kitas pasitaikė rytų Lietuvos piliakalniuose ir gyvenvietėse (210, p. 7—8, žemėl. 2). Paskutiniaisiais metais jų rasta ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose (293, p. 54). Iš viso dabar jau žinoma 20 žiedinių antsmilkinių radimo vietų ir apie 100 šių papuošalų. Be Lietuvos, jų aptikta vakarų Baltarusijoje, Čiornaja Lužoje — rytų Lietuvai būdinguose pilkapiuose su degintiniais kapais (210, p. 7). Kai kurių tyrietojų nuomone, šio tipo antsmilkiniai iš Pabaltijo pateko į Volgos—Okos tarpupį, kur rasta artimų dirbinių (544, p. 82; 416, pav. 36 : 13—15).

Kaklo papuošalai. Kaklo papuošalus sudaro antkaklės ir apvaros. Senojo geležies amžiaus antkaklės galima suskirstyti į kelias grupes. Visų pirma atkreiptinas dèmesys į kai kuriuos antkaklių tipus, paveldėtus iš ankstyvesnio laikotarpio. Jurgaičių, Silutės raj., suardytuose kapuose rasta žalvarinė antkaklė lygiu apskrito pjūvio lankeliu, kurio galai priekyje užlenkti į viršų ir šiek tiek pastorinti (pav. 15). Ji artima vadinamosioms antkaklėms kanopiniais galais, kurių buvo žinoma Lietuvoje ankstyvajame geležies amžiuje ir kuriuos datuojamos 150 m. pr. m. e.—m. e. riba (128, p. 34; 418, p. 52). Prūsų žemėse bronzos amžiaus pabaigoje—ankstyvajame geležies amžiuje nešiojo antkakles, padarytas iš apskrito pjūvio vielos, į viršų užlenktais ir šiek tiek pastorintais galais (113, p. 258—259, lent. 122 : a, b, 124 : a, b). Matyt, tai buvo kanopinių antkaklių prototipai, tačiau forma artimi Jurgaičių antkaklei. Panaši į Jurgaičių antkaklę žinoma iš Suomijos (161, p. 21, lent. 2 : 18) ir skirtiama m. e. pradžiai arba paskutiniesiems dešimtmeečiams pr. m.

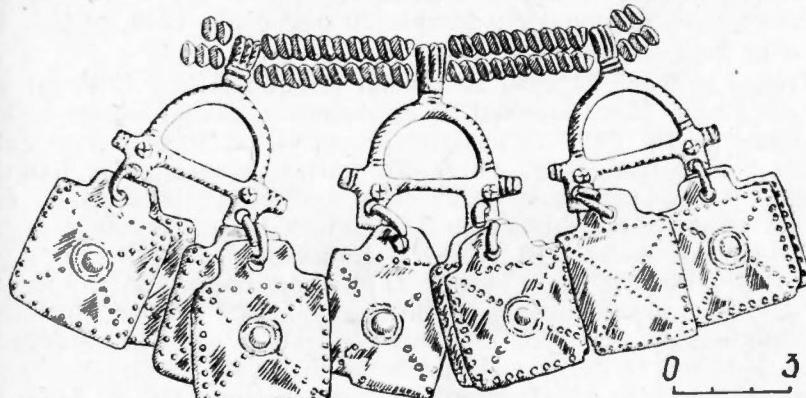
* Be ten minimų vietų, jų dar aptikta Paragaudyje.

14 pav. Zalvariniai antsmilkiniai: 1, 2 — įvijiniai, 3, 4 — plokšteliniai, 5, 6 — žiediniai (1 — Jagminiškė, 2 — Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 1, 3, 4 — Paragaudis, pilk. III, k. Nr. 2, 5, 6 — Eikotiškis)

čiakampėmis ar kvadratinėmis skardelėmis. Tokie apgalviai kartais būna nuo 51 iki 110 cm ilgio. Moterys juos nešiojo ant galvos apdangalų ar tiesiog ant plaukų. Lietuvoje šio tipo apgalvių * pasirodo greičiausiai C₃ periode; juos nešiojo ir D periode.

Lietuvoje rasti 5 sveiki ar geriau išlikę apgalviai bei 11 šių papuošalų dalių (210, p. 8, žem. 3). Sveikų papuošalų daugiausia aptikta centrinės Lietuvos kapinynuose ir pietinėje Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių paplitimo dalyje (Veršvai, Veliuona, Up-

13 pav. Žalvarinio apgalvio detalės (Veliuona, k. Nr. 2)

tė, Vaitiekūnai), papuošalų dalių — vakarų Lietuvos kapinynuose, rytų Lietuvos pilkapiuose ir piliakalniuose, šiaurės Užnemunėje. Be Lietuvos, šio tipo apgalvių nepasitaikė.

Moterys tuošesi ir antsmilkiniai, kurių galima skirti keletas grupes. Didžiausią sudaro žalvariniai įvijiniai nuo 3—5 iki 10—11 cm skersmens antsmilkiniai, susukti iš apvalaus pjūvio vielos (pav. 14 : 1). Rečiau pasitaiko dviniarių (vienas iš kita įvertytų) antsmilkiniai (Sargénai, k. Nr. 104, Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 1 (pav. 14 : 2), Raudonėnai, k. Nr. 1). Šio tipo antsmilkiniai Lietuvoje aptikta dar ankstyvojo geležies amžiaus vakarų Lietuvos pilkapiuose (303, p. 19—27, lent. I, pav. 2 : 1, 3; 128, p. 33, pav. 7, 25 : 4, 5, 28). Ankstyviausi antsmilkiniai datuojami nuo 500 m. pr. m. e. iki 150 m. pr. m. e.—m. e. riba. Senojo geležies amžiaus įvijiniai antsmilkiniai buvo paplitę B₁ periode, labiausiai — B₂ periode. Lietuvoje jų rasta daugiausia centrinės Lietuvos kapinynuose (vien Sargénuose — daugiau kaip 100), pavienių — Žemaitijos ir Užnemunės šiaurės pilkapiuose, rytų Lietuvos piliakalniuose. Iš viso rasta apie 130 šių papuošalų (210, p. 6, žem. 1). Be Lietuvos, jų aptikta tik Latvijoje, finougrų genčių kapinynuose su akmenimis (553, p. 192, pav. 5 : 14), taip pat atsитiktinai (417, p. 101). Latvių tyrinėtojai

* Čia ir toliau nenurodomė, su kokiais vienalaikiais daiktais kapų kompleksuose rasta papuošalų. Tai matyti iš koreliacinių lentelės.

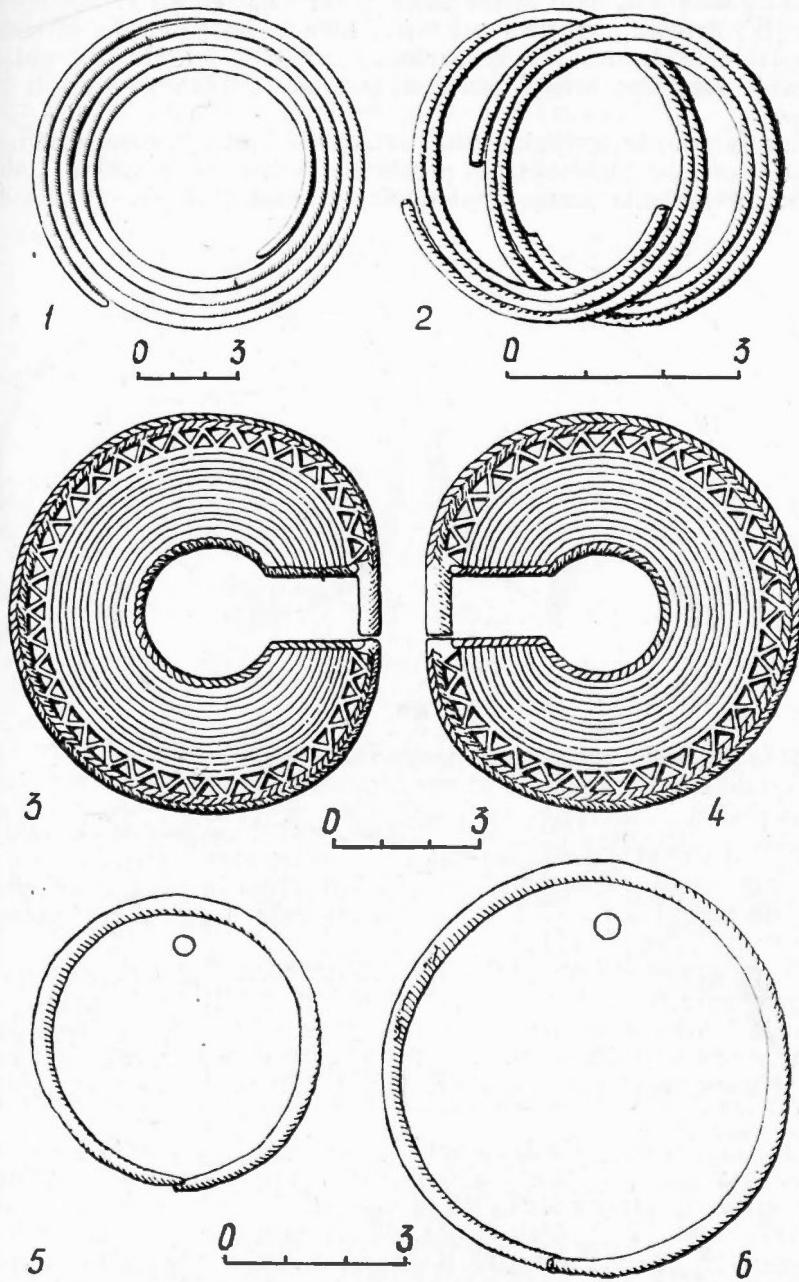
juos datuoja I tūkstantmečio pr. m. e. pabaiga—m. e. pradžia (417, p. 101; 200, p. 83).

Antrą grupę sudaro žalvariniai plokšteliniai antsmilkiniai. Jie būna lieti (pav. 14 : 3,4), su rako skylutės pavidalo išpjova, kai kurie puošti ažūriniu ornamentu, 8—12 cm skersmens, tik nedaugelis mažesni. Plokšteliniai antsmilkiniai puošdavosi daugiausia B₂ periode, galbūt dar ir B₂/C₁ periode. Lietuvoje jų daugiausia Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynų teritorijoje, rasta centrinės Lietuvos kapinynuose bei rytų Lietuvos piliakalniuose. Iš viso dabar žinoma 10 radimo vietų ir apie 20 papuošalų (210, p. 6)*. Nė Lietuvoje šio tipo papuošalų nerasta.

Trečiai grupei priklauso žiedeliniai (žedeliniai) antsmilkiniai. Jie yra kelių tipų. Vieni sulenkti iš žalvarinės rombinio pjūvio vielos, užkeistais galais, kiti — iš apskrito pjūvio vielos. Paskutinių galų kartais nusmailinti (pav. 14 : 5, 6), kartais vienas galas baigiasi sraigine įvijėle, kartais lankelio dalis dar apvyniojama viela. Žiedeliniai antsmilkiniai būna nuo 3—4 iki 8—10 cm skersmens (390, p. 36—41, pav. 8—14; 210, p. 6—7). Jie galėjo pasirodyti jau C₃ periode, bet labiausiai juos nešiojo D periode, tikriausiai ir velyvesniu vidurinio geležies amžiaus laikotarpiu. Šios grupės antsmilkinių daugiausia rasta rytų Lietuvos pilkapių ir pavienių griautinių kapų paplitimo teritorijoje, Užnemunės pietuose, vienas kitas pasitaikė rytų Lietuvos piliakalniuose ir gyvenvietėse (210, p. 7—8, žemėl. 2). Paskutiniaisiais metais jų rasta ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose (293, p. 54). Iš viso dabar jau žinoma 20 žiedelinų antsmilkinių radimo vietų ir apie 100 šių papuošalų. Be Lietuvos, jų aptikta vakarų Baltarusijoje, Čiornaja Lužoje — rytų Lietuvai būdinguose pilkapiuose su degintiniais kapais (210, p. 7). Kai kurių tyriėtojų nuomone, šio tipo antsmilkiniai iš Pabaltijo pateko į Volgos—Okos tarpupį, kur rasta artimų dirbinių (544, p. 82; 416, pav. 36 : 13—15).

Kaklo papuošalai. Kaklo papuošalus sudaro antkaklės ir apvaros. Senojo geležies amžiaus a n t k a k l e s galima suskirstyti į kelias grupes. Visų pirma atkreiptinas dėmesys į kai kuriuos antkaklių tipus, paveldėtus iš ankstyvesnio laikotarpio. Jurgaičių, Silutės raj., suardytuose kapuose rasta žalvarinė antkaklė lygiu apskrito pjūvio lankeliu, kurio galai priekyje užlenkti į viršų ir šiek tiek pastorinti (pav. 15). Ji artima vadinamosioms antkaklėms kanopiniai galais, kurių buvo žinoma Lietuvoje ankstyvajame geležies amžiuje ir kurios datuojamos 150 m. pr. m. e.—m. e. riba (128, p. 34; 418, p. 52). Prūsų žemėse bronzos amžiaus pabaigoje—ankstyvajame geležies amžiuje nešiojo antkakles, padarytas iš apskrito pjūvio vielos, į viršų užlenktais ir šiek tiek pastorintais galais (113, p. 258—259, lent. 122 : a, b, 124 : a, b). Matyt, tai buvo kanopinių antkaklių prototipai, tačiau forma artimi Jurgaičių antkaklei. Panaši į Jurgaičių antkaklę žinoma iš Suomijos (161, p. 21, lent. 2 : 18) ir skirtiama m. e. pradžiai arba paskutiniems dešimtmiečiams pr. m.

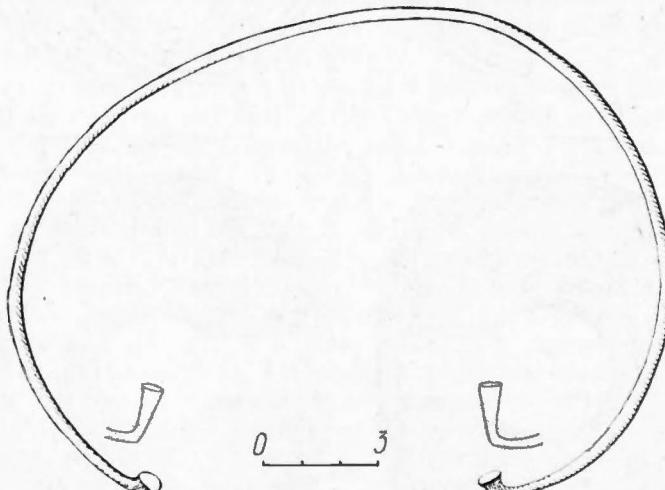
* Be ten minimų vietų, jų dar aptikta Paragaudyje.

14 pav. Zalvariniai antsmilkiniai: 1, 2 — įvijiniai, 3, 4 — plokšteliniai, 5, 6 — žiediniai (1 — Jagminiškė, 2 — Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 1, 3, 4 — Paragaudis, pilk. III, k. Nr. 2, 5, 6 — Eikotiškis)

era. Jurgaičių antkaklę reikia datuoti pirmaisiais m. e. dešimtmėčiais (B_{1a} laikotarpio pačia pradžia). kita iš ankstyvesnio laikotarpio paveldėta forma yra žalvarinės antkaklės trimitiniai galais. Lietuvoje rastas senojo geležies amžiaus galima suskirstyti į 3 grupes.

Pirmos grupės antkaklės turi apskrito pjūvio neornamentuotą lankelį, šonuose storėjantį ir pereinantį į trimito pavidalo galus. Kai kurių lankelis šonuose vietomis su pastorinimais (Pažarstis,

15 pav. Žalvarinė antkaklė užlenktais galais (Jurgaičiai)

pilk. 54, k. Nr. 2). Dalis šios grupės antkaklių nedidelės, matyt, jas nešiojo vaikai. Trimitiniai galai 1—1,8 cm skersmens.

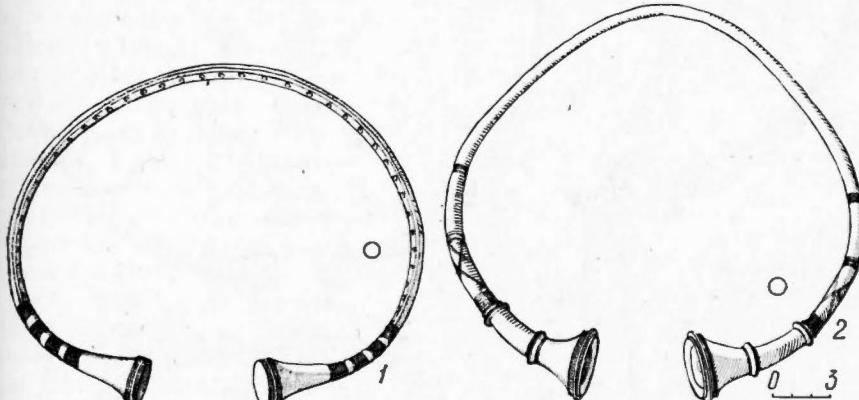
Antros grupės antkaklės taip pat turi apskrito pjūvio lankelius, o trimito pavidalo 1,1—3,3 cm skersmens galai baigiasi rato formos pastorinimu (pav. 16 : 1).

Trečią grupę sudaro antkaklės tuščiaviduriai galais, pritvirtintais prie apskrito pjūvio lankelio (pav. 16 : 2). Dalis jų baigiasi 2 (Glaušiai) arba 3 (Linkuva) žiedais. Prie vienos iš Linkuvos antkaklių žiedų prikabintos grandelės su pusménulio pavidalo kabučiais ir trapecinėmis skardelėmis. Trimitiniai galai 3,2—4 cm skersmens.

I gr. antkakles galima datuoti B_2 periodu. II gr. antkakles taip pat daugiausia nešiojo B_2 periode, kai kurias — ir B_2/C_1 periode. Retkarčiais jų dar pasitaiko IV a. kapuose kaip papildomų įkapių (Veršvai, k. Nr. 197). Dalį III gr. antkaklių reikia skirti B_1 periodo pabaigai— B_2 periodo pradžiai, nes tokia antkaklė (Paragaudis, pilk. II, k. Nr. 1) rasta kartu su pagrindinės serijos akine sege, I gr. apskrito pjūvio apyranke. Kitas datuoti sunku, nes tai atsitiktiniai radiniai. Matyt, jas nešiojo B_2 periode, o kai kurias atvirais tuščiaviduriais galais (Linkuva) — galbūt ir C_{1a} — C_{1b} periode.

Antkaklių trimitiniai galais daugiausia rasta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių, vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir centrinės Lietuvos kapinynų teritorijoje, pavienių pasitaikė ir Užnemunės pilkapiuose. Iš viso Lietuvoje dabar žinomas 47 vietas, kuriose rasta apie 80 šių antkaklių (210, p. 11—12, žemėl. 5*).

Tokių antkaklių aptikta prūsų žemėse, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje (263, priedo žemėl. IV). Jų prototipais laikomos vidurinio Lateno antkaklės iš keltų gyventų sričių Vidurio ir Vakarų Euro-

16 pav. Žalvarinės antkaklės trimitiniai galais: 1 — II gr. (Jagminiškė), 2 — III gr. (Girdiškė, Silalės raj.)

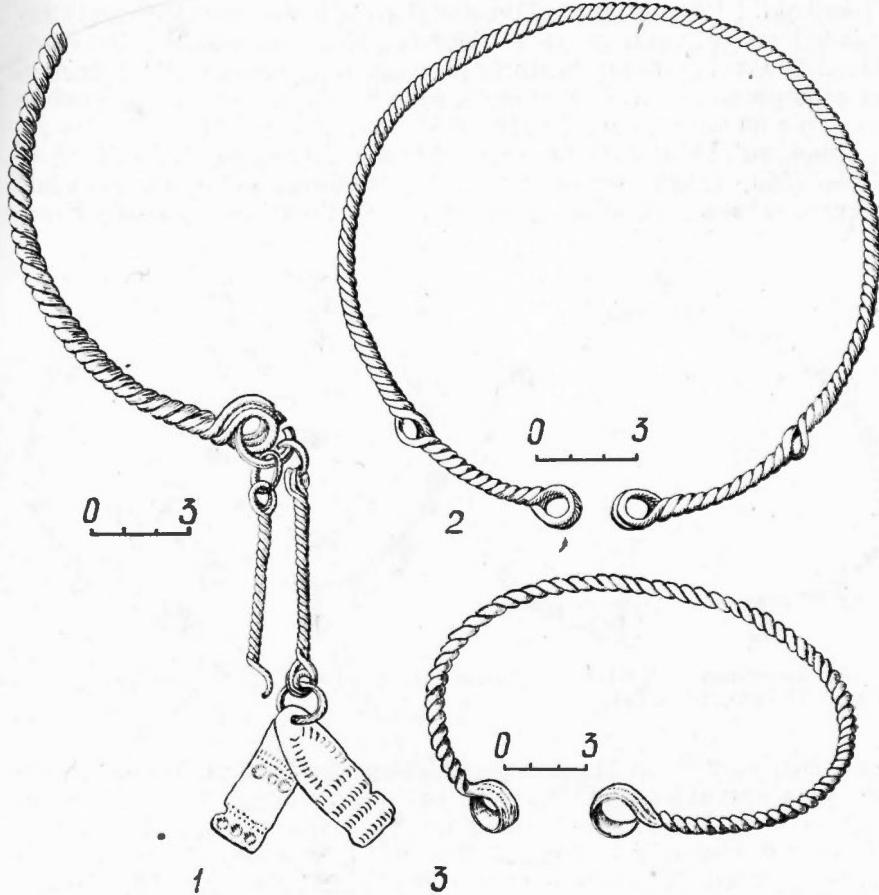
poje (263, p. 270—273). Senojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje trimitinės antkaklės būdingiausios baltų ir finougrų gentims, gyvensioms Rytų Pabaltijyje. Skandinavijoje (Gotlandas ir Danija) iš pirmųjų m. e. amžių žinomas kelios auksinės antkaklės trimitiniai galais, puoštais filigraniniu raštu (285, p. 75—94, lent. 23, 25 : 1—3). E. Nyleno nuomone, skandinaviškų antkaklių forma galėjo būti perimta iš Rytų Pabaltijo (285, p. 94).

Trečia forma, paveldėta iš ankstyvesnio laikotarpio, yra žalvarinės vytinės antkaklės kilpiniai galais, kurias galima suskirstyti į 2 grupes.

Pirmos grupės antkaklės turi iš 3 arba 2 apskritų vielų suvytą lankelį, užsibaigiantį nedidelėmis kilpomis. Į kai kurias kilpas įvertos grandelės su brankteliais ir kabučiais (Jagminiškė, pav. 17 : 1). Dalies antkaklių šonuose yra dar po 2 kilpeles, į kurių įvertos grandelės su brankteliais ir kabučiais (Kurmaičiai, 180, pav. 4), kai kurių — po 1 ar 2 kilpeles, bet be kabučių (Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8, pav. 17 : 2, Silininkai, 381, pav. 8 : 5). Antkaklių galai 0,7—1,8 cm skersmens, lankeliai per vidurį 0,3—0,7 cm storio.

Antros grupės antkaklės masyvesnės, vytos iš 3 arba 2 apskritų vielų, kurios kilpose dažniausiai išplotos (pav. 17 : 3). Į kai kurių

* Be ten ir šiame darbe minimų vietų, jų dar rasta Šalnaičiuose, Pasvalio raj., ir Silininkuose.

17 pav. Žalvarinės vytinės antkaklės kilpiniais galais: 1, 2—I gr., 3—II gr. (1—Jagminiškė, 2—Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8, 3—Mėžionys, pilk. 3 (pagal F. Pokrovskij)

galus įveriamos grandelės su išlankstytą vielą ir kabučiais (Tau-ragnai, Utenos raj., 365, lent. V:1), kartais — grandys iš sulaužy-tos juostinės apyrankės (Mėžionys, pilk. 9, k. Nr. 1, 152, pav. 27 c). Šių antkaklių galai 1,9—2,8 cm skersmens, lankeliai 0,6—1,1 cm storio.

I gr. vytines antkakles kilpiniais galais daugiausia reikia skirti B₂ periodui. Dalį jų nešiojo ir B₂/C₁ laikotarpiu. II gr. antkaklių turėjo pasirodyti C_{1b} periodo pabaigoje—C₂ pradžioje, labiausiai jas nešiojo C₃—D periodo pirmojoje pusėje, mažiau — D periodo ant-rojoje pusėje. I gr. vytinių antkaklių kilpiniais galais daugiausia aptinkta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, vakarų ir centri-nės Lietuvos kapinynuose, II gr.—rytu Lietuvos pilkapiuose ir pa-vieniuose kapuose bei Užnemunėje. Žinoma 13 šių antkaklių ra-

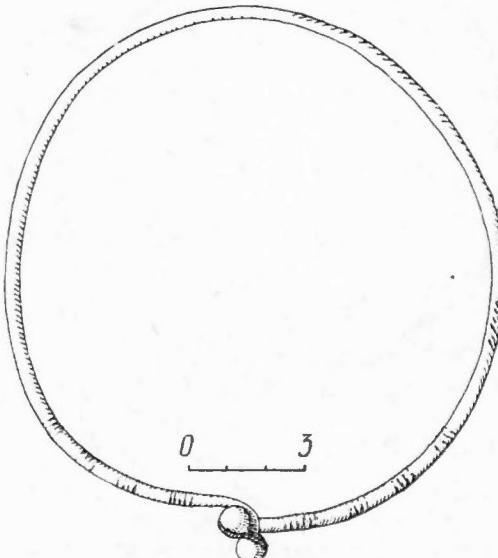
dimos vietos ir 16 antkaklių (210, p. 16—17, žemėl. 8). Šiu antkaklių aptikta Latvijoje, Estijoje, Suomijoje (263, p. 273—278; 200, lent. 34 : 1; 102, pav. 147; 317, lent. 36 : 1; ir kt.), II gr.—mordvių kapinynuose prie Okos, Okos aukštupio piliakalnių lobiuose bei vidurio Padneprės lobiuose (263, p. 275).

H. Mora vytines antkakles kilpiniais galais kildino iš keltiškų prototipų. Dakų genčių gyventojoje teritorijoje buvo žinoma sidabriniai šio tipo antkakliai, kurių dalis rasta su I a. pr. m. e. antrosios pusės monetomis (136, p. 146—152, pav. 5 : C1c). Chronologiskai jos artimesnės Rytų Pabaltijo radiniams. Kaip matėme, I gr. vytinės antkaklės kilpiniais galais buvo būdingos visam Rytų Pabaltijui, II gr.—daugiausia rytų Lietuvai, iš kurios, matyt, pateko į vidurio Padneprės ir Okos aukštupį. Kita forma, taip pat turinti prototipą ankstyvesniame laikotarpyje, yra žalvarinės antkaklės buoželiniais galais. Dauguma jų turi plonus neornamentuotus apskrito pjūvio, kai kurios — tordiruotus lankelius (Kurmaičiai, k. Nr. 22, Sargėnai, k. Nr. 45), besibaigiančius nedidelėmis buoželėmis užsegimui. Vieņų antkaklių lankeliai puošti skersiniai grioveliais su protarpiais (pav. 18), kitų — prie galų pastorinti. Buoželės kartais puoštos vertikaliais susikryžiuojančiais grioveliais. Antkaklių buoželės 0,4—1 cm aukščio.

Lietuvoje rastas antkakles buoželiniais galais daugiausia reikia skirti B_2/C_1 arba C_{1a} periodui.

Antkaklių buoželiniais galais daugiausia aptikta Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, vakarų Lietuvos kapinynuose, pavienių — centrinės Lietuvos kapinynuose (210, žemėl. 6 *). Iš viso Lietuvoje žinoma 17 vietų, kuriose rasta daugiau kaip 35 buoželinės antkaklės. Lietuviškoms artimų aptikta prūsų genčių teritorijoje, Latvijoje, Estijoje, pavienių — vidurio Padneprėje, Ukrainoje (263, p. 280—284). Taigi šios antkaklės taip pat būdingiausios Rytų Pabaltijui.

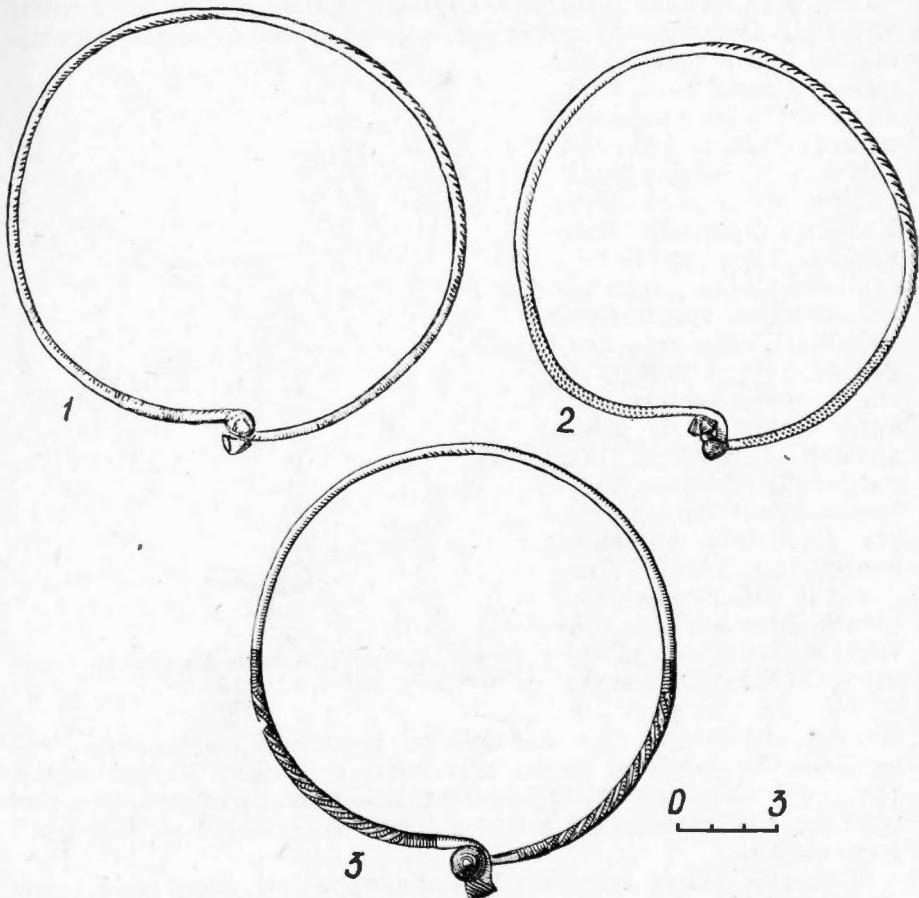
Šioms antkaklėms artimos žalvarinės kūginiai galais. Pagal H. Moros klasifikaciją galima skirti 6 jų grupes.

18 pav. Žalvarinė antkaklė buoželiniais galais (Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 3)

* Be ten minimų vietų, jų dar rasta Pribitkoje.

Pirmos grupės antkaklės turi lygū arba šonuose truputį pastorintą ir kartais tordiruotą lankelį (Sargėnai, k. Nr. 217), kai kurių jis neornamentuotas (Aukšadvaris), kai kuriai — puoštas (pav. 19 : 1). Kūgeliai su skersiniais grioveliais (Rūdaičiai II, k. Nr. 13, Seredžius, k. Nr. 6), vertikaliais grioveliais bei ranteliais (Akmeniai,

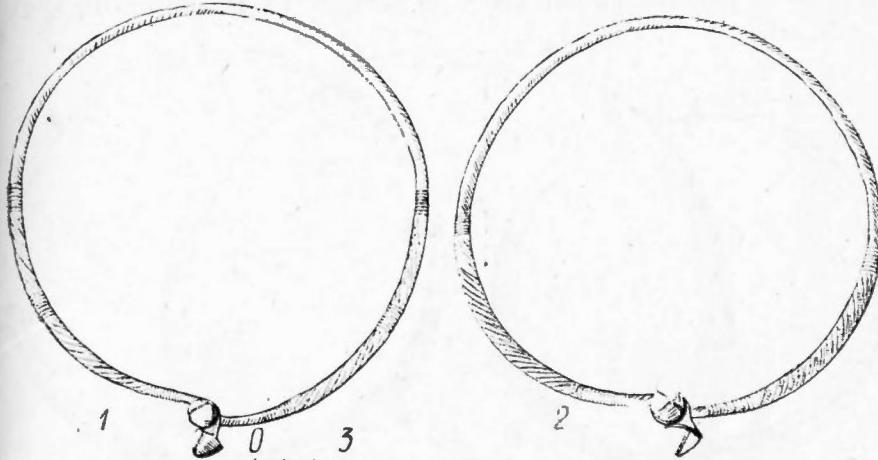
19 pav. Žalvarinės antkaklės kūginiais galais: 1, 2 — I gr., 3 — II gr. (1 — Pakalniškiai-Raginėnai, 2 — Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 3, 3 — Stragnai)

pilk. II, k. Nr. 3 (pav. 19 : 2), ir kt.) arba ir visai nepuošti (Aukšadvaris). Antkaklių lankelis per vidurį 0,2—0,4 cm storio, kūgeliai 0,4—1 cm aukščio.

Antrą grupę sudaro vadinamosios klaipėdietiškos antkaklės (pav. 19 : 3). Jų lankeliai apskriti, šonuose pastorinti ir prie galų vėl paploninti, įvairiai puošti, kai kurie suvyti iš apskrito pjūvio vielų; paskutiniųjų galai sulydyti ir baigiasi kūgeliu (Rūdaičiai I, k. Nr. 55 (8), Uogučiai). Kūgeliai nuo viršaus iki apačios puošti skersiniai grioveliais, dalis — dar tarp griovelio ranteliais (Kurmaičiai, k.

Nr. 10—12, 178, p. 325—326). Antkaklių lankelis per vidurį 0,3—0,8 cm storio, kūgeliai 0,7—1,2 cm aukščio.

Trečiai grupei priklauso vadinamosios latviškos—lietuviškos antkaklės kūginiais galais (pav. 20). Jų lankelis viduryje apskrito skersinio pjūvio, šnuose pastorintas arba paplatintas ir dažnai yra ova-

20 pav. III gr. žalvarinės antkaklės kūginiais galais: 1 — Grinkiškis, 2 — Vaitiekūnai

lo ar rombo formos skersinio pjūvio. Kai kurių vidurinė dalis tordiruota (Kaniūkai, Utenos raj., 219, lent. XV). Antkaklių kūgeliai apačioje puošti 1 ar 2 skersiniai grioveliais, ranteliais (Kurmaičiai, k. Nr. 14, Palanga, k. Nr. 3, ir kt.), taip pat 3 arba 4 poromis vertikalių griovelių, kurie, iš viršaus žiūrint, sudaro kryžiaus ornamentą arba dalija kūgelį į 3 lygius trikampius. Ant kūgelį dar pasitaiko akučių ornamento, taip pat ir skersinių griovelių, primeinančių klaipédietiškų antkaklių puošimą (Linkaičiai, Vébariai, Pakruojo raj., ir kt.). Paskutiniosios sudaro pereinamają iš antros į trečią grupę. Trečios grupės antkaklių lankelis per vidurį 0,3—0,9 cm storio, kūgeliai 0,6—1,8 cm aukščio.

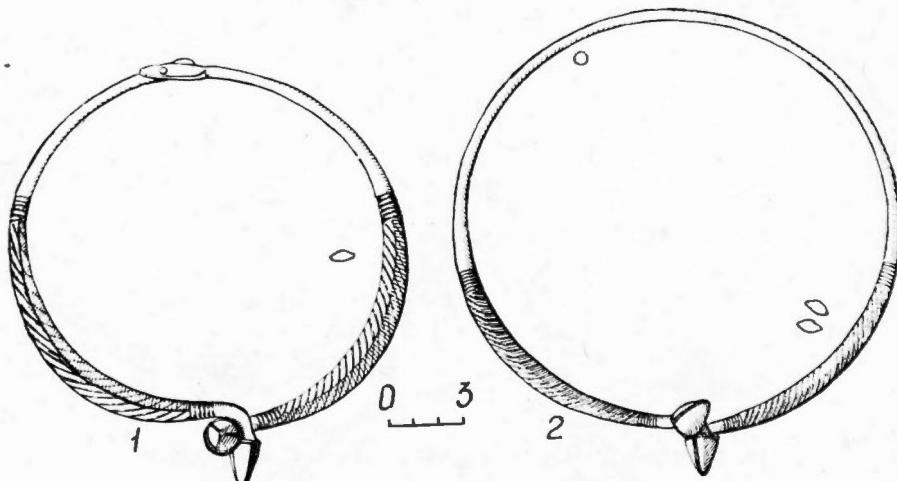
Ketvirtą grupę sudaro masyvios antkaklės aukštais kūginiais galais (pav. 21). Jų lankeliai šnuose dažniausiai paplatinti, rombo pjūvio, vidurinė dalis kartais tordiruota (Dusetų apyl., Grūžiai, Pasvalio raj.). Kūginiai galai 1,5—2,5 cm aukščio.

Penktai grupei priklauso antkaklės, kurių pastorintuose lankelio šnuose yra kilpelės su į jas įkabintais skirstikliais, brankteliais, ažūriniais pusménulio pavidalo kabučiais (Pleškučiai, 62, pav. 34, Stragnai, pav. 22). Iš tikrujų šios antkaklės yra tuošnesnis antros ir trečios grupės variantas.

Šeštai grupei skiriamos 2 antkaklės, kurių lankelio vidurinė dalis išplota, paplatinta ir puošta ranteliais, grioveliais, akutémis. Viena antkaklė (Rokėnai, 206, Nr. 103) turi 2,2 cm aukščio kūgelius, puoštus 4 vertikaliais grioveliais, kita (Sandrausiskė, pilk. II,

k. Nr. 6, pav. 23) — žemesnius (0,9 cm) kūgelius, puoštus grioveliais ir akutėmis. Išploti lankeliai 1,2—2,2 cm pločio.

I gr. antkakles kūginiais galais reikia skirti C_{1a} periodui, II gr.— C_{1a} periodo pabaigai— C_{1b} periodui, III gr.— C_{1b} periodo antrajai pusei— C_2 periodui. Galimas daiktas, pavienes III gr. antkakles nešiojo ir C_3 periode, galbūt dar ir D periode. IV gr. antkaklių kūgi-

21 pav. IV gr. žalvarinės antkaklės kūginiais galais: 1 — Daujėnai, pilk. III, k. Nr. 12, 2 — Eikotiškis

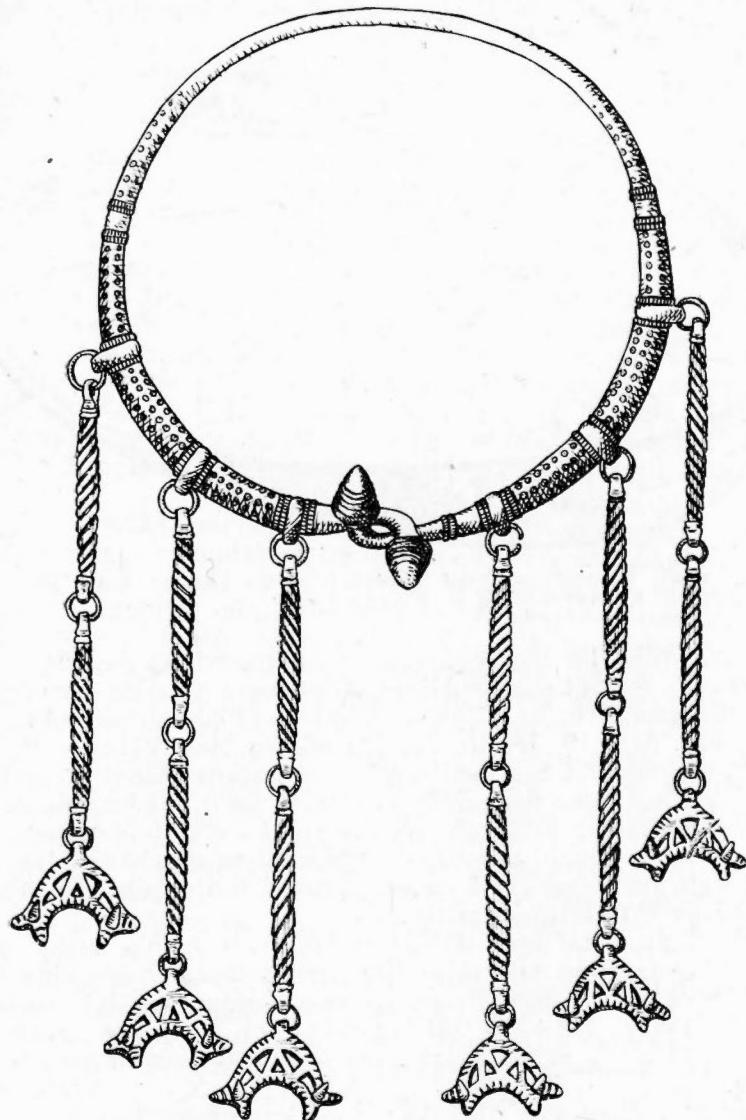
niais galais tikriausiai jau atsirado C_3 periode, labiausiai jas nešiojo D periode. Tiksliau datuoti sunku, nes tai daugiausia atsitiktiniai dirbiniai. V gr. antkaklių galėjo pasirodyti C_{1a} periodo pačioje pabaigoje, labiausiai jas nešiojo C_{1b} — C_2 periode. Kai kuriomis VI gr. antkaklėmis puoštasi jau B₂ periode (Sandrausiskė), kitomis — dar ir D periode (Rokėnai).

Lietuvoje šios antkaklės buvo paplitusios nevienodai (210, p. 12—16 *). I gr. antkaklių daugiausia rasta vakaru ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių radinių žinoma iš ryty Lietuvos piliakalnių. Iš viso 21 vietoje rasta apie 30. Be Lietuvos, I gr. antkaklių kūginiais galais aptikta prūsų genčių teritorijoje, Latvijoje ir Estijoje (118, pav. 143, 183A; 263, p. 281—284; 200, lent. 30 : 5, 32 : 1; ir kt.).

II gr. antkaklių daugiausia rasta vakaru Lietuvos, pavienių — centrinės Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiuose. Dabar Lietuvoje iš 23 radimo vietų žinoma apie 70 klai-pėdieriškų antkaklių. Jų aptikta ir vakaru Latvijoje, Estijoje, Svedijoje (Gotlande), Norvegijoje (395, lent. 17 : 1008, 1009; 263, p. 284—288, pav. 37 : 1, 35 : 3, priedo žemėl. VIII).

* Be ten nurodytų vietų, įvairių grupių antkaklių rasta Drulėnuose, Kalneliuose, Pajūralyje, Šilalės raj., Plinkaigalyje, Kėdainių raj., Ramoniškiuose, Šaukėnuose.

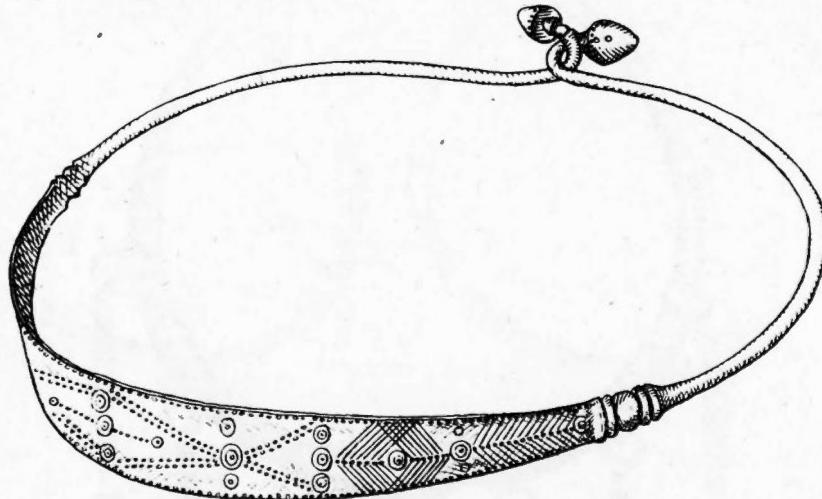
III gr. antkaklės daugiausia buvo paplitusios Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynuose, jų aptikta vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, pavienių — rytų Lietuvoje. Iš viso 46 vietose rasta apie 90 šios grupės antkaklių. Be Lietuvos, jos labiausiai buvo paplitusios vidurio ir rytų Latvijoje, keletas rasta Estijoje (263, p. 288—294, priedo žemėl. VIII).

22 pav. V gr. žalvarinė antkaklė kūginiais galais (Stragnai) (pagal R. Kulikauskienę ir R. Rimantienę)

IV gr. antkaklių aukštais kūginiais galais daugiausia aptikta šiaurės rytų Lietuvoje (pavieniai rytų Lietuvos kapai, šiaurės Lietuvos pilkapiai). Jų rasta ir rytų Latvijos pilkapiuose (263, p. 294—296).

V gr. antkaklių kūginiais galais su kabučiais aptikta vakarų Lietuvoje, pavienių — šiaurės Užnemunėje. Dabar žinomas 4 šios grupės antkaklės iš 4 vietų. Jų aptikta ir prūsų genčių teritorijoje Nemuno žemupyje, Latvijoje, vakarų Baltarusijoje (112, pav. 6 : 6; 263, p. 296—297; 200, pav. 51).

23 pav. VI gr. žalvarinė antkaklė kūginiais galais (Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 6 (pagal R. Kulikauskienę ir R. Rimantienę)

VI gr. antkaklių kūginiais galais radimo vietas jau nurodytos. Be Lietuvos, jų aptikta Lenkijoje, Mozūruose (puošta emaliu antkaklė, 118, pav. 180 : b), Djakovo kultūros piliakalniuose (437, pav. 10 : 16; 438, pav. 19 : 18, 19, 24; 521, p. 56, lent. VII : 1), Moščino tipo piliakalniuose Okos aukštupyje, kai kuriose kitose Rytų Europos vietose, kur buvo papuošalų su emaliu (263, p. 298; 442, p. 42—43). Šių antkaklių prototipų žinoma iš Lateno laikotarpio (263, p. 298). Matyt, senojo geležies amžiaus VI grupės antkaklės kūginiais galais susiformavo Mozūrų—Lietuvos teritorijoje, iš čia pateko į minėtas Rytų Europos sritis.

Kalbant apskritai apie antkakles kūginiais galais, reikia pažymeti, kad sidabrinį antkaklių su kūgelių formos užsegimui buvo žinoma dakų genčių teritorijoje, galimas daiktas, dar iš laikotarpio pr. m. e. (136, p. 138—139, 151, pav. 5 : C2c). Lietuvoje ir Latvijoje senajame geležies amžiuje jos tapo vienu iš mėgstamiausių puošalų.

Baigiant kalbėti apie antkakles kūginiais galais, reikia paminėti dar Sargėnų k. Nr. 148 rastą žalvarinę antkaklę, kurios vienas galas baigiasi kūgeliu (puoštas kaip III gr. antkaklių), kitas — kil-

pele. Lankelis apskrito pjūvio, prie galų apvyniotas plokščia viela. Kape antkaklė rasta su III gr. apskrito pjūvio apyranke, todėl ją reikia skirti B₂ periodo pabaigai. Idomu, kad ir šio tipo antkaklių II a. pr. m. e.—I m. e. a. žinoma iš dakų genčių teritorijos (136, p. 138—139, pav. 5 : C3a). Pirmaisiais m. e. amžiais antkaklių su kūgeliu ir kilpele aptinkama Pjanoborsko kultūros ir sarmatų kapinynuose (519, p. 25—26, pav. 6 : 1; 402, lent. III : 4). Taigi galima kalbėti apie Lietuvos ir toli rytuose esančių teritorijų ryšius.

Toliau reikia apžvelgti įvairias antkakles, kurių lankelių šonai dažniausiai apvynioti viela, puošti profiliuotais žiedais. Skiriasi jų užsegimas. Gana daug yra antkaklių dėželiniai galais. Jas galima suskirstyti į 2 svarbiausias grupes.

Pirmos grupės antkaklių lankelis yra apskrito pjūvio, šonuose apvyniotas plokščia, trikampe arba apskrito pjūvio viela, puoštas 2, 4 arba 6 profiliuotais žiedais. Vienas galas baigiasi kabliuku, kitas — apskrita dėžute, kurios dugne yra skylutė užsegti. Kartais būna išlikusios tik tokį dėžučių apačios (Aukštkiemiai, Krūvandai, Kurmaičiai, k. Nr. 5, Šernai, k. Nr. 22 ir kt.), todėl viršaus puošimas neaiškus. Išlikusios dėžutės arba visai neornamentuotos (Adakavas, pav. 24 : 2, Gibaičiai, Tolišiai), arba puoštos skardelėmis ir žiedeliais su pusrutulio formos iškilimu ar mėlyna akute viduryje (Lazdininkai, k. Nr. 34, Palanga, k. Nr. 9, Veršvai, k. Nr. 195, 214 ir kt.). Šios grupės antkaklių dėželės 1,5—3,5 cm skersmens ir 0,6—0,8 cm aukščio. Dauguma žalvarinės, aptinkama ir sidabrinių (Noruišiai, 349, pav. 3).

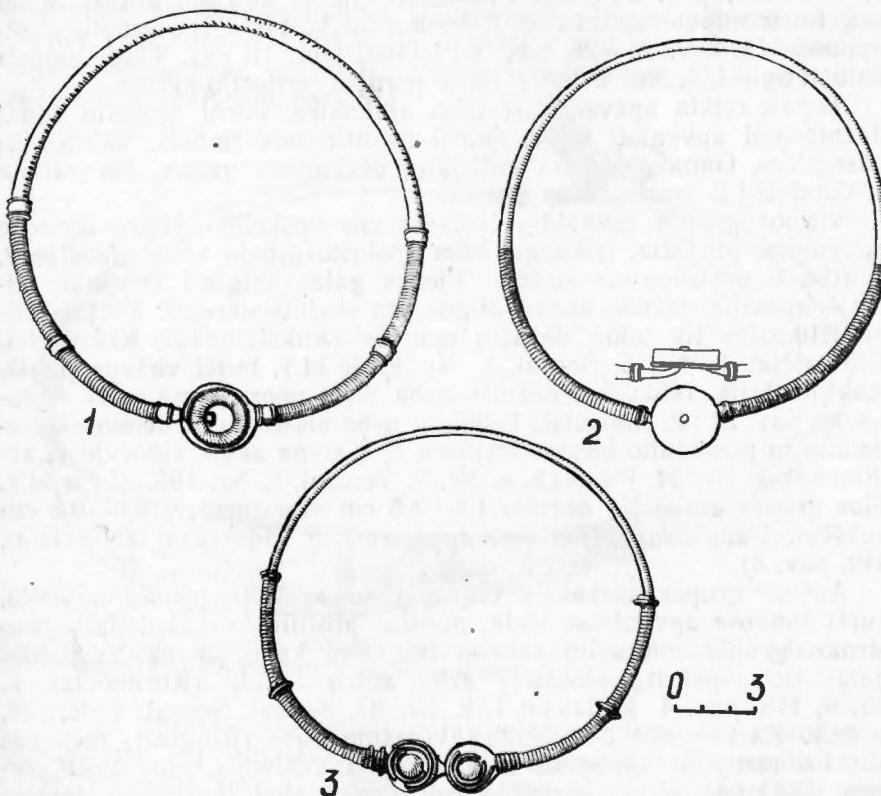
Antros grupės antkaklės taip pat su apskrito pjūvio lankeliu, kuris šonuose apvyniotas viela, puoštas profiliuotais žiedeliais. Nuo pirmos grupės antkaklių skiriasi tuo, kad kabliuku užsibaigiantis galas turi apskritą plokštę arba antrą dėželę (Kurmaičiai, k. Nr. 9, 178, pav. 4, Rūdaičiai I, k. Nr. 37, Senkai, Šernai, k. Nr. 10, ir kt.). Kartais abi dėželės yra viename gale (Ringiai), taip pat puoštos rantytais žiedeliais ir mėlynomis akutėmis, pusrutulio formos iškilimais, o kai kurios — neornamentuotos. Antkaklių dėželės 2—2,5 cm skersmens. Dauguma antkaklių žalvarinės, pasitaiko ir sidabrinių (Stragnai, pav. 24 : 3, Aukštkiemiai, k. Nr. 369). Yra ir velyvesnių antkaklių dėželiniai galais, kurias daugiausia nešiojo jau viduriniame geležies amžiuje (210, p. 18).

I gr. dėželinės antkakles reikia skirti daugiausia C_{1b} periodui. Matyt, jas nešiojo ir C₂ periode. II gr. antkakles taip pat reikia skirti C_{1b} ir C₂ periodui. Didesnio chronologinio skirtumo tarp šių grupių, matyt, nėra.

Abiejų grupių dėželininių antkaklių daugiausia rasta vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose ir kapinynuose (210, žemėl. 9). Iš viso žinomas 25 vietas, kuriose aptikta maždaug 40 šių antkaklių. Panašių į Lietuvos radinius aptikta prūsų genčių teritorijoje ir Latvijoje (363, lent. XV : 1; 263, p. 314, lent. XIV : 4; 118, pav. 181 : c, d, f), Vyslos žemupyje, šiaurės Vokietijoje (Meklenburge, 320, p. 107—108, pav. 55 : b; 318, p. 80—81, lent. 16 : 1). Artima antkaklė su stambia dėžele aptikta

mordvių kapinyne prie Okos (402, lent. XVII : 11). Ją greičiausiai reikėtų laikyti padaryta sekant lietuviškomis dėželinėmis antkaklėmis.

Matyt, dėželinės antkaklės buvo Lietuvoje gyvenusių baltų gentių papuošalas. Iš Lietuvos jos galėjo patekti pas kaimynines baltų,

24 pav. Dėželinės antkaklės: 1, 2 — I gr., 3 — II gr. (1 — Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 1 (žalvaris), 2 — Adakavas (žalvaris), 3 — Stragnai (sidabras))

kai kurias germanų gentis. Kalbant apie antkakles, padarytas baltiškų pavyzdžiu, galima pamинeti kai kuriuos Svedijos radinius. Ten aptikta auksinė antkaklė vytu lankeliu ir viena dėže (Burahus, Ksp. Ravlunda, 330, pav. 185), kuri primena mūsų antkaklių dėžèles. Galbūt ir šiuo atveju sekant lietuviškomis dėželinėmis antkaklėmis, padaryta auksinė.

Artimos dėželinėmis yra žalvarinės antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kabliuku, kitas — apskrita ar pailga plokšteli su skylute. Jų lankeliai yra apskrito pjūvio, kartais šonuose pastorinti, apvynioti pusiau apskrito pjūvio ar plokščia viela, kartais prie galų puošti profiliuotais žiedeliais (Kurnaičiai, k. Nr. 5, 178, pav. 1, Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 5, Seredžius, k. Nr. 1). Antkaklių lankelis per vidurį 0,2—0,4 cm storio. Antkakles viela apvyniotais galais su kab-

liuku ir plokštele reikia skirti C_{1a} periodo pabaigai—C_{1b} periodui. Šių antkaklių kol kas aptikta tik vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos pilkapiuose. 3 vietose rastos 5 antkaklės. Jų aptikta ir vakarų Latvijoje (395, lent. 9 : 1, 2).

Gerokai gausesnę grupę sudaro žalvarinės ir sidabrinės antkaklės, kurių vienas galas baigiasi kabliuku, kitas — iš vielos padaryta kilpele. Jų lankeliai yra apskrito pjūvio, šonuose apvynioti viela (Palanga, k. Nr. 17, Seredžius, k. Nr. 13, Sernai, k. Nr. 22, 50, 61, ir kt.), kartais dar puošti profiliuotais žiedais (Sernai, k. Nr. 10, 63, lent. IX : 1).

H. Mora nurodė, kad antkaklės viela apvyniotais galais su kabliuku ir kilpele buvo paplitusios nuo pietų ir vidurio Rusijos iki Reino ir nuo Juodosios jūros, Dunojaus kraštų iki Skandinavijos (263, p. 308—314). Mes galime tik patikslinti, kada šios grupės antkaklių pasirodė Lietuvoje. Jas ēmė nešioti C_{1a} periodo pabaigoje—C_{1b} periode, nes kapų kompleksuose jų rasta su to laikotarpio medžiaga. Deja, smulkesnis tipologinis bei chronologinis skirstymas kol kas neįmanomas.

Antkaklių viela apvyniotais galais su kilpele ir kabliuku daugiausia aptikta vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose, pavienių radinių — centrinės Lietuvos, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos kapinynuose. Iš viso žinomos 22 šių antkaklių radimo vietas (žr. 263, p. 309—311; 391, p. 82) ir daugiau kaip 80 antkaklių *. Artimų rasta ir kitose baltų žemėse: prūsų genčių teritorijoje, Latvijoje (363, lent. XV : 2, 3; 263, p. 312—314; 395, lent. 17 : 1014, 1015; ir kt.).

Antkaklėms viela apvyniotais galais priklauso ir vadinamosios antkaklių šaukštinių galais, skirstomos į 3 grupes. Antkaklės turi apskrito pjūvio lankelius, kurie šonuose apvynioti apskrita, plokščia ar trikampe viela, puošti 2, 4 arba 6 profiliuotais žiedeliais. Vienas antkaklės galas baigiasi kabliuku, kitas — šaukšto (laivelio) pavadalo užsegimu. Šaukštinių galų forma šiek tiek skiriasi, be to, jie nevienodai puošti.

Pirmos grupės antkaklių „šaukštelių“ nedidelis. Jis arba visai neornamentuotas (Seredžius, k. Nr. 47, pav. 25 : 1), arba puoštas grioveliais (Seredžius, k. Nr. 23). Antros, didžiausios, grupės antkaklių „šaukštelių“ aplink išpjovą užsegimui puošti placiais grioveliais (Bakšiai, Krūvandai, Noruišiai, 206, Nr. 107, Pakrauglė, pav. 25 : 3, Anykščiai, pav. 25 : 2, Medžionys, k. Nr. 1, 3, ir kt.), zigzaginėmis linijomis (Grumbliai, Klaipėdos raj.). Šaukštinių galai 2,1—6 cm ilgio.

Trečios grupės antkaklių „šaukštelių“ puošti susikertančiais grioveliais, sudarančiais zigzagines linijas (Eiguliai, k. Nr. 46, Paprūdžiai, Raginėnai, Veršvai, k. Nr. 151). „Šaukštelių“ be gilių ir platių grioveliių, kai kurie visai lygūs (Méžionys, pilk. 2, k. Nr. 2, 152, pav. 9). Beje, paskutiniosios antkaklės galai neapvynioti viela.

* Be ten minimų vietų, jų rasta Palangoje, k. Nr. 17 (2 antk.), Lazdininkuose, k. Nr. 39, Stragnuose (kelios sidabrinės).

Dauguma šaukštinių antkaklių yra žalvarinės, nors tarp antros grupės pasitaiko ir sidabriniai (Medžionys, k. Nr. 3, Pašetė ir Piktagalis, Kėdainių raj., Uptytė, k. Nr. 7, Veršvai, k. Nr. 168, 206, Nr. 106).

I gr. šaukštines antkakles reikia skirti C₂ periodui, II gr.—C₂ periodo pabaigai, C₃—D periodo. III gr. antkakles nešiojo jau D periodo antrojoje pusėje, t. y. vidurinio geležies amžiaus pradžioje. Dar vėlyvesnės turėtų būti 2 Kalniškių, Raseinių raj., antkaklės su labai ilgais „šaukšteliais“.

I gr. šaukštinių antkaklių rasta tik centrinės Lietuvos kapinynuose, II gr.—daugiausia centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose ir kapinynuose, rytų Lietuvos pilkapiuose, pavienių — vakarų Lietuvos pajūryje ir Užnemunėje, III gr.—centrinės Lietuvos kapinynuose, šiaurės ir rytų Lietuvos pilkapiuose. Iš viso žinomas 49 vietas, kuriose aptikta apie 85 šaukštines antkakles (210, p. 18—20, žemėl. 10 *).

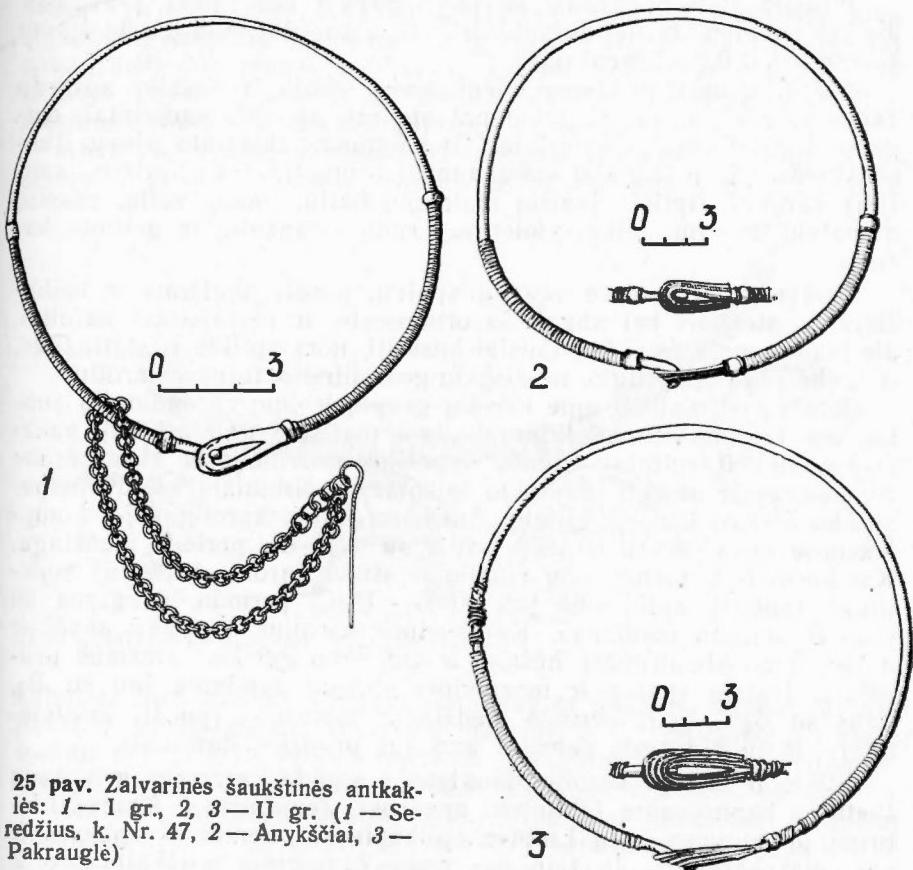
Taigi šaukštinių antkaklės pradėtos nešioti centrinėje Lietuvoje, iš ten jos plito į šiaurės ir rytų Lietuvą, buvo išvežamos į kaimynines baltų žemes. Be Lietuvos, jų rasta tik Latvijoje, buv. Rytprūsiuose Nemuno žemupyje, šiaurės rytų Lenkijoje, vakarų Baltarusijoje (263, p. 315—317, pav. 39; 305, p. 37).

Senojo geležies amžiaus pabaigoje (apie D periodo viduri) Lietuvoje pasirodo dar vienas antkaklių tipas, perimtas iš Vidurio Europos. Tai žalvarinės antkaklės su raktu skylutes pavidalo kilpele. A. Tautavičiaus duomenimis (210, p. 20—21, žemėl. 11), Lietuvoje 10 vietų, daugiausia IV a. pabaigos—V a. kapuose, rasta 21 antkaklė. Viena ankstyviausių aptikta Veliuonoje moters kape Nr. 2, kur ji rasta su apgalviu, trikampio pjūvio apyrankėmis, būdingomis D periodo pirmajai pusei. Sių antkaklių pasirodė Europoje III a. pabaigoje romėniškuose Padunojės ir Pareinės kapuose, IV a. paplito ir „laisvosios Germanijos“ teritorijoje, kur jas nešiojo ir V a. (311, p. 148, pav. 46). Matyt, j Lietuvą jos atkeliaavo pavėlavusios.

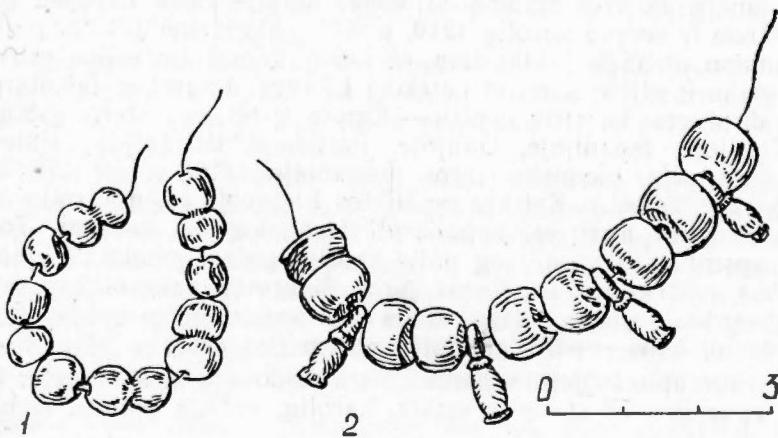
Baigiant kalbėti apie senojo geležies amžiaus antkakles, reikia paminti dar dvi. Viena aptikta Jazdaičiuose, Plungės raj., ardomame kapinyne (193, pav. 20, trečia iš viršaus kairėje eilėje). Si antkaklė (likusi tik pusė) su žalvariniu apskrito pjūvio lankeliu, kuris šonuose paplatintas ir turi 2 kilpeles kabučiams jverti. Antkaklės gale yra lieta kilpa. Kita žalvarinė antkaklė apskrito pjūvio lankeliu su lietomis kilpomis galuose, grandelėmis ir kabučiais atstiktinai rasta Kurmaičiuose (206, Nr. 96; 180, pav. 5). Abi jos neturi atitikmenų nei Lietuvoje, nei už jos ribų. Matyt, buvo pagamintos sekant I gr. vytinėmis antkaklėmis kilpiniais galais su kabučiais. Todėl Jazdaičių ir Kurmaičių antkakles apytikriai galime skirti B₂ periodo pabaigai—B₂/C₁ periodui.

K a k l o a p v a r o s , aptiktos senojo geležies amžiaus paminkluose, yra gana įvairios. Dažniausiai pasitaiko importinių stiklo ir emalio karolių apvarų. Lietuvoje rastuosius galime skirstyti į 3 svarbiausias grupes.

* Be ten nurodytų vietų, jų rasta Diktaruose, Anykščių raj., Eitulionyse ir Plinkaigalyje.

25 pav. Žalvarinės šaukštinės antkaklės: 1 — I gr., 2, 3 — II gr. (1 — Seredžius, k. Nr. 47, 2 — Anykščiai, 3 — Pakrauglė)

26 pav. Kaklo apvaros: 1 — auksuotų stiklo karolių (Kurmaičiai, k. Nr. 22), 2 — auksuotų stiklo, žalvario karolių ir kabučių (Rūdaičiai II, k. Nr. 10)

Pirmąjį sudaro karoliai su įdėtu metalu (auksuoti) (pav. 26). Jie yra apvalūs, dažnai dvigubi, trigubi, keturgubi; nuo 0,2 iki 1,2 cm skersmens ir 0,2—1,6 cm ilgio.

Antrai grupei priklauso vienspalviai stiklo ir émalio apskrito (apvalūs maži ir dideli, tokie pat suploti, apvalūs sudétiniai, dvigubo kūgio formos, cilindriniai) ir kampuoto skersinio pjūvio (kubooktaedriniai, prizminiai šesiakampiai, suploti, disco formos, rantyti) karoliai. Aptikta jvairių matmenų baltų, juodų, žalių, visokių atspalvių mėlynų, pilkų, violetinių, rudų, oranžinių ir geltonų karolių.

Trečią grupę sudaro visokių spalvų, puošti akutēmis ir taškučiais, juostelėmis bei augaliniu ornamantu, ir mozaikiniai karoliai. Jie jvairių matmenų, dažniausiai apskriti, nors aptikta ir statinaitės, dvigubo nupjauto kūgio, netaisyklingos cilindro formos karolių.

Konkrečiau kalbėti apie karolių grupių ir tipų chronologiją sunku, nes tai importiniai dirbiniai, ilgai masiškai gaminti tiek vakarinėse, tiek ir rytinėse Romos imperijos provincijose. Mes galime tik paméginti pasekti, su kokio laikotarpio dirbiniais Lietuvoje pasitaiko atskirų karolių grupių. Auksuotų stiklo karolių kapų kompleksuose rasta jau su B₂, taip pat ir su C_{1a}—C_{1b} periodo medžiaga. Kai kurių tipų vienspalvių emalio ir stiklo karolių (apvalūs sudétiniai, rantyti) aptinkama jau su B₂—B₂/C₁ periodo, dauguma su C_{1a}—D periodo medžiaga. Kai kuriuos karolius (apvalūs maži ir dideli, kubooktaedriniai) nešiojo ir vidurinio geležies amžiaus pradžioje. Jvairių spalvų ir mozaikinių karolių randama jau su B₂, dalis su B₂/C₁—C_{1b} periodo medžiaga, kai kurių (puošti juostelėmis)— ir su vidurinio geležies amžiaus pradžios dirbiniais.

Stiklo ir emalio karolių daugiausia aptikta centrinės ir vakarų Lietuvos kapinynuose (stambios apvaros), Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, rytų Lietuvos pilkapiuose (nedidelės apvaros ir pavieniai karoliai). Jų taip pat rasta Zemaitijos piliakalniuose ir Užnemunėje. Iš viso žinoma 51 vieta, kurioje rasta daugiau kaip 2500 stiklo ir emalio karolių (210, p. 131—133, žemėl. 72 *).

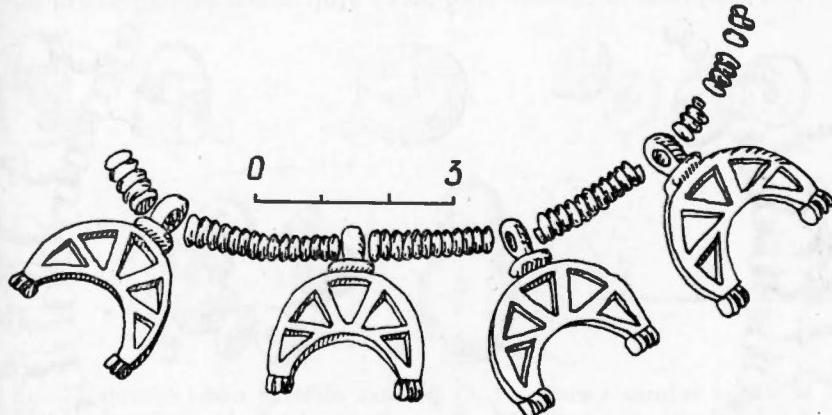
Sunkiau atsakyti į klausimą, iš kurių Romos imperijos provincijų emalio ir stiklo karoliai pateko į Lietuvą. Imperijos laikotarpiu stiklo dirbtuvės, be senų centrų — Egipto ir Sirijos,— buvo įsikūrusios Italijoje, Ispanijoje, Galijoje, Pareinėje, Britanijoje, Palestinoje, šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje (116, p. 10—20; 329, p. 178—179, žemėl.). Kol kas neatliktos Lietuvoje rastų karolių cheminės sudėties analizės, nepadaryti technologiniai tyrimai. Todėl tenka apsiriboti teiginiu, jog dalis karolių galėjo patekti iš rytinių gamybos centrų per Juodosios jūros šiaurinės pakrantės miestus rytų prekybos keliais, didesnė dalis — iš vakarinių gamybos centrų jūros keliu, dalis — per Padunojės provincijas (252, p. 47).

Skyriuje apie laidojimo paminklus ir laidoseną buvo minėta, kad kaklo apvarose, be stiklo ir emalio karolių, aptikta jvairiai kompo-

* Be ten minimų vietų, jų dar rasta Dauglaukyje, Gintaruose, Griniūnuose, Panevėžio raj., Pakrauglėje, Palumpiuose, Sandrausiskėje, Vaitiekūnuose, Versekoje.

nuotų žalvarinių įvijų, įvairių žalvarinių kabučių, sidabruotų arba sidabrinių kabučių, žalvarinių ir gintaro karolių. Sunku glaustai panagrinėti šią įvairią medžiagą, kartais nelengva ir tiksliau ją datuoti. Todėl aptarsime kai kuriuos dažniau aptinkamus ar įdomesnius kabučius ir vietinės gamybos karolių grupes.

Apvarose dažnai pasitaiko pusmėnulio pavidalo kabučių; jų žinomas 2 grupės. Pirmają sudaro žalvariniai pusmėnulio pavidalo

27 pav. Žalvariniai sidabruoti kabučiai (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 4)

kabučiai, virš lankelio turintys siauresnę ar platesnę kilpelę virvutei iverti. Lankelio galai dažniausiai baigiasi 2—3 nedidelėmis rutulio formos ataugėlėmis arba 3 rageliais. Dauguma kabučių neornamentuoti, $1,7 \times 2$, 2×2 , $2,2 \times 2,4$, $2,3 \times 2,8$, $3,2 \times 3,4$ cm ir pan. dydžio.

Antros grupės žalvariniai arba žalvariniai sidabruoti kabučiai (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 4, pav. 27) turi ažūrinius lankelius ir siauras kilpeles virš jų. Lainkelio galai dažniausiai puošti 3 rageliais, kartais rutuliukais ar trapezijomis. Kabučiai $2,2 \times 2,7$, $2,7 \times 2,9$, $3,3 \times 3,3$ cm ir pan. dydžio.

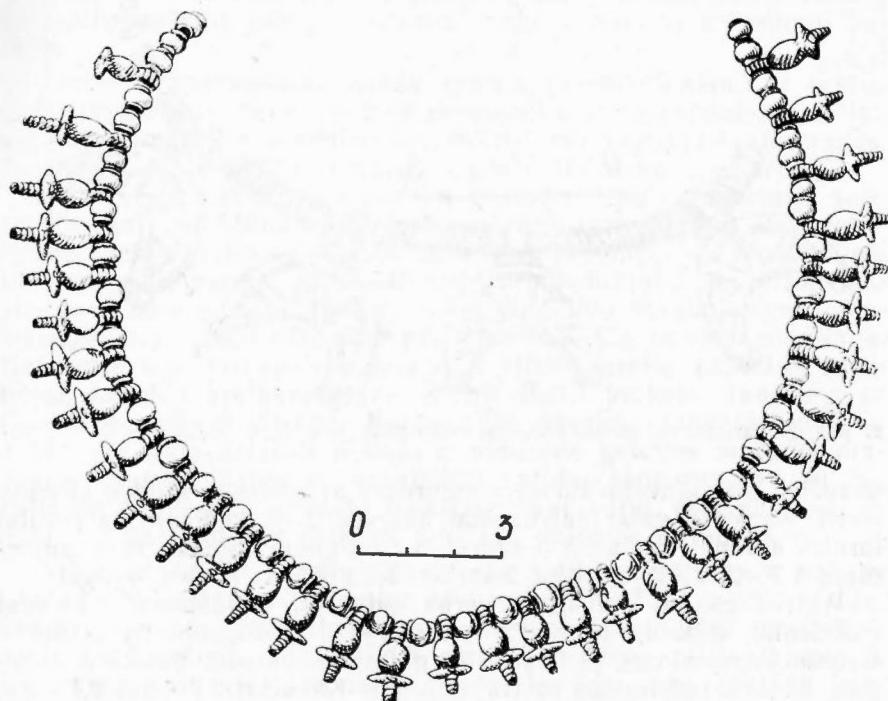
I gr. pusmėnulio pavidalo kabučiai buvo pradėti nešioti B_2/C_1 periodo pabaigoje, jų žinoma ir C_{1b} — C_3 periode. Ažūrinų pusmėnulio pavidalo kabučių irgi turėjo pasirodyti B_2/C_1 periodo pabaigoje, taip pat ir C_{1b} — C_2 periode.

Šių kabučių daugiausia rasta vakarų Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, šiaurės rytų Lietuvos pilkapiai ir pavienių kapų zonoje. Iš viso žinoma 21 jų radimo vieta * ir apie 90 kabučių. Kaklo apvarose jų būna nuo kelių iki keliolikos.

Lygiai tokius pat kabučius naudojo ir įvairiems kitiem kaklo bei krūtinės papuošalam. Jų randama prikabintų prie antkaklių, grandinėlių, ažūrinų skirstiklių (306, pav. 37:1; 206, Nr. 99, 142; 63, lent. XVI; ir kt.). Panašių į Lietuvos pusmėnulio pavidalo ka-

* Radimo vietas: Akmeniai, Aukštakiemai, Daujėnai, Dusetos, Dūkštas, Gružos, Uknergės raj., Kaniūkai, Kulai, Skuodo raj., Kurmaičiai, Muoriškiai, Pajuostis, Pakalniškiai, Paliečiai, Pakruojo raj., Perkūniškė, Pūsdyvaris, Rūdaičiai I, Stragnai, Šarkai, Užpaliai, Utenos raj., Vaitiekūnai, Žadavainiai.

bučius rasta Latvijoje (263, p. 247—253; 200, lent. 30 : 13, 32 : 9), kur juos taip pat vartojo ne tik kaklo apvaroms (200, pav. 51). Matyt, iš baltų genčių jie pateko į vakarų finougrų genčių teritoriją, nes pavienių radinių žinoma iš Estijos ir Suomijos (552, pav. 29 : 12; 102, pav. 51 : 6, 7; 161, p. 35, lent. 17 : 139—140). Pusmėnulio pavidalo kabučių prototipu ieškoma Romos imperijos provincijose (263, p. 251).

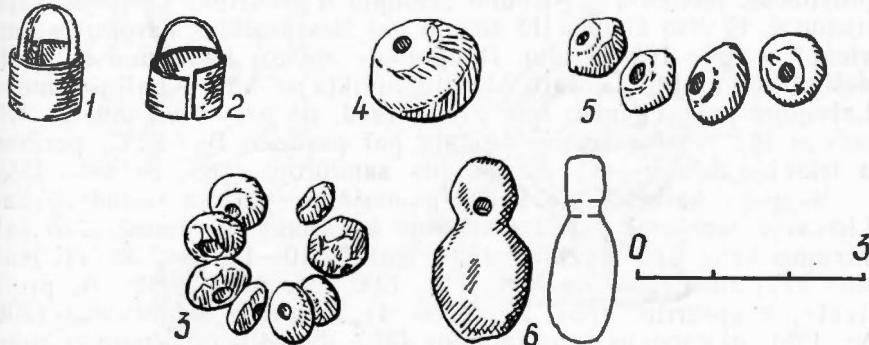
28 pav. Žalvarinių kabučių ir karolių apvara (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2)

Kaklo apvarose aptinkama žalvarinių kabučių, kurie žemiau kilpelės turi pusrutulio arba ištęsto pusrutulio formos liemenelį, besibaigiantį 4 rutulio formos ataugėlėmis arba rageliais. Kabučiai 2—3 cm aukščio ir per ataugėles 0,9—1,4 cm pločio. Kadangi daugiausia jų rasta Akmenių pilkapiuose, tai pavadinome Akmenių tipo kabučiais (pav. 28).

Akmenių tipo kabučius vartojo C_{1a} periodo pabaigoje—C₂ periode (gal ir vėliau). Daugiausia jų aptikta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — vakarų Lietuvos kapinynuose. Iš viso žinomas 7 vietas (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2, pilk. III, atsit., pilk. IV, k. Nr. 13, Barzdūnai, Dauglaukis, Joniškis, Kurmaičiai, Linksmėnai, Joniškio raj., Vaitiekūnai, k. Nr. 4), kur rasta kelios apvaros ir pavienių kabučių. Apvarose jų skaičius nevienodas: didesnėse būna 11, 15 arba net 34. Akmenių tipo kabučių rasta ir

vakarų baltų teritorijoje (289, pav. 208 : j), Latvijoje (Mazkatužiai, Liepojos raj.) ir Estijoje (552, pav. 44 : 3).

Kaklo apvarose taip pat aptikta 1 cm aukščio ir 1—1,3 cm skersmens sidabriniai arba žalvarinių sidabruotų kibiro pavidalo kabučių. Juos nešiojo jau B_2/C_1 , galbūt ir C_{1a} , ir C_2 periode. Kibiro pavidalo kabučių kol kas aptikta tik vakarų Lietuvos kapinynuose (Gintarai, k. Nr. 6, pav. 29 : 1, 2, Šilinkai, k. Nr. 1). Jų dar žinoma prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 185 : b, d; 289, pav. 204 : f).

29 pav. Sidabriniai kibiro pavidalo kabučiai (1, 2), gintaro karoliai ir kabutis (6) iš Gintarų kapinyno (1, 2 — k. Nr. 6, 3 — k. Nr. 18, 4 — k. Nr. 18, 5 — k. Nr. 13, 6 — atsit.)

Gana plačiai šie kabučiai buvo paplitę Černiachovo (464, lent. III : 26, 27; 516, pav. 6, 10; ir kt.), taip pat Pševorsko kultūros teritorijoje (126, lent. I : 32, II : 9, III : 25). Matyt, iš šių sričių patekdavo į baltų žemes.

Kaklo apvarose randame žalvarinių karolių. Daugiausia jų apskrito skersinio pjūvio didelių apvalių, dvigubo nupjauto kūgio formos, apvalių suplotų, profiliuotų. Karoliai jvairaus dydžio, puošti grioveliais, akutėmis, rantymo imitacija, kai kurie — neornamentuoti.

Lietuvoje žalvariniai karoliai buvo pradėti nešioti B_2 periodo pabaigoje, jais puoštasi B_2/C_1 , taip pat ir C_{1a} — C_2 periode. Daugiausia jų rasta centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose, rytų Lietuvos pilkapiuose. Iš viso žinoma 20 vietų * ir apie 150 žalvarinių karolių. Kai kuriose apvarose (Akmeniai) būna nuo keliolikos iki kelių dešimčių karolių. Ivairių žalvarinių aptikta prūsų genčių teritorijoje, Latvijoje, taip pat Pabaltijo finougrų srityje (263, p. 351—356).

* Radimo vietas: Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2, pilk. IV, k. Nr. 13 ir atsit., Bajoriškiai, Dauglaukis, Gintarai, k. Nr. 19, Kašučiai, k. Nr. 2, Kurmaičiai, k. Nr. 35, Kuršiai, Kelmės raj., Pajuostis, pilk. XIII, k. Nr. 2, Pakalniškiai, pilk. XI, Pałumpiai, Pašventupė, Kelmės raj., Pavėkiai, pilk. IX, k. Nr. 6, Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 2, Pūsdvaris, Rūdaičiai I, k. Nr. 59 (17), Rūdaičiai II, k. Nr. 10, Sargėnai, k. Nr. 3, 7, 80, 115, 153, 219, 359, Versekai, pilk. I, Veršvai, k. Nr. 89, Vienagrūgiai, pilk. VIII.

Kaklo apvarose aptinkama ir gintaro karolių. Lietuvoje rasta daugiausia apskrito skersinio pjūvio dvigubo nupjauto kūgio formos ir apskritų suplotų karolių (pav. 29 : 3—5). Tarp paskutinių pasitaikė ir tekintų. Jie 0,5—1,7 cm skersmens ir 0,3—1,1 cm ilgio.

Gintaro karolių Lietuvoje pradėjo nešioti jau B_2 , plačiau — B_2/C_1-C_1b periode; jais puošesi taip pat ir C_2-C_3 periode. Daugiau pasitaiko vidurinio geležies amžiaus pradžios paminkluose.

Gintaro karolių kol kas daugiausia aptikta vakaru Lietuvos kapinynuose, pavienių — Nemuno žemupio ir centrinės Lietuvos kapinynuose. Iš viso žinoma 13 senojo geležies amžiaus karolių radimo vietų * ir apie 100 karolių. Daugumoje apvarų būna nuo kelių iki dešimties karolių. Gintaro karolių aptikta ir kitose baltų žemėse: Latvijoje, prūsų genčių teritorijoje (263, p. 366—369; 289, p. 375, 405; ir kt.). Prūsų žemėse jų taip pat pasirodo B_2-B_2/C_1 periode, o tekintų karolių — C_3-D periodo sandūroje (289, p. 454—455).

Baigiant kalbėti apie kaklo papuošalus, galima nurodysti, kad Lietuvoje senajame geležies amžiuje apvaroms dar naudodavo žalvarinius kelių tipų kryžinius (524, lent. 5 : 10—12, pav. 30 : 1), jvariūs ažūriniai (206, Nr. 111, 118, 133, 138, pav. 30 : 2, 3), profiliuotus ir apskritus (pav. 26 : 2; 30 : 4), švininius sidabruotus (206, Nr. 116), gintariniai keturkampius (353, pav. 10 : 6), kriausės (pav. 29 : 6), pusmėnulio pavidalo kabučius (263, p. 367).

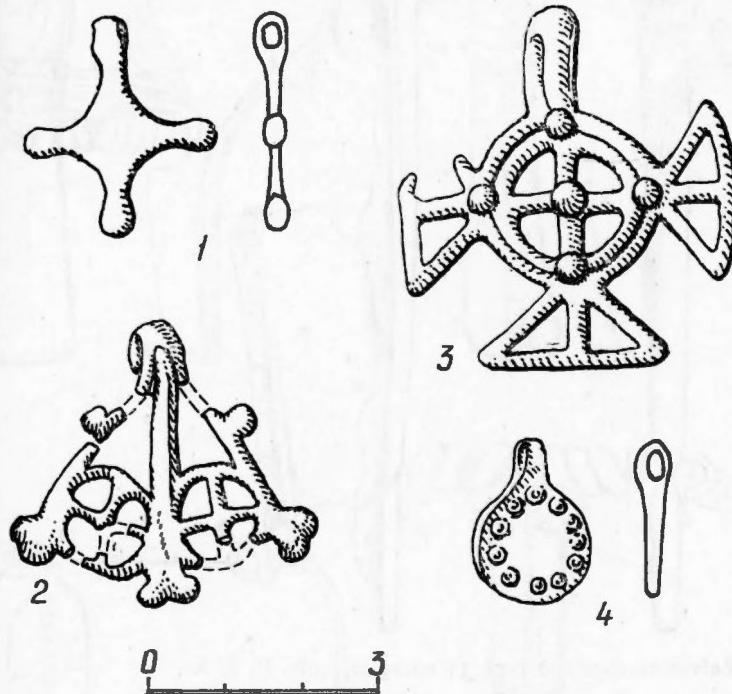
Krūtinės papuošalai. Tai segės ir smeigtukai. Senojo geležies amžiaus segės galima suskirstyti į kelias grupes.

Pirmausia reikia paminėti keletą importuotų segių. Lietuvoje buvo rasta žalvarinė vadinais velyvojo Lateno tipo segė (Silutė, 101, p. 81), kuri neišliko, neturime ir jos piešinio. Šio tipo segės buvo plačiai paplitusios romėniškose Padunojės provincijose. Iš ten, matyt, B_1 periode ar B_2 pradžioje atkeliavo ir Silutės segė. Lietuvoje taip pat rasta žalvarinių sparninių segių (Almgreno 238 tipas). Jos gana didelės — 15—18 cm ilgio, turi tiesų liemenėlį, nuo galvutes atskirtą skydeliu, kurį iš viršaus gaubia 2 „sparneliai“ su ataugomis (pav. 31). Pagal J. Garbšo klasifikaciją (119) Lietuvoje aptikta A238r tipo seges J. Garbšas datuoja laikotarpiu apie 40—80 m. (119, pav. 41 — segių chronologinė lentelė). Lietuvoje tokia rasta su prūsų serijos akine sege. Ją reikia skirti B_1 periodo pabaigai— B_2 pradžiai. A238r tipo seges J. Garbšas datuoja I a. antraja puse; Lietuvoje jos skiriomas B_2 periodo pradžiai.

Sparninių segių daugiausia rasta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose bei centrinės Lietuvos kapinynuose. Iš viso žinomos 6 radimo vietas (A238r tipo segių rasta Adakave (pav. 32 : 2), Bajoriškiuose (2 egz.), Sandrausis k., pilk. II, k. Nr. 2, Sargėnuose, k. Nr. 92 (223), Kiaunoriuose, Kelmės raj., Vienragiuose, pilk. B,

* Radimo vietas: Eiguliai, k. Nr. 20, Gintarai, k. Nr. 3, 5, 6, 11—16, 18—20, 25, Kurmaičiai, k. Nr. 5, 7, 8, Lazdininkai, k. Nr. 38, Lumpėnai, k. Nr. 2, 9, 10, Palanga, k. Nr. 7, 11, 16, 17, Pleškučiai, k. Nr. 2, Rūdaičiai I, k. Nr. 59, Sargėnai, k. Nr. 277 (93), Seredžius, k. Nr. 9, 16, Sarkai, k. Nr. 17, 28, Šernai, k. Nr. 10, 12, 22, 24, 45, 50, Silininkai, k. Nr. 1.

k. Nr. 3, A238m tipo — Sargėnuose, k. Nr. 325 (48), 253, p. 41—44, pav. 4) ir 8 segės. Be Lietuvos, žinomas tik 2 A238r tipo segės: viena — Puchove (Čekoslovakija), kita — Vroclave (Lenkija) (119, p. 71). J. Garbšas jas laiko ruošiniai, gamintais romeniškose Noriko ir Panonijos provincijose eksportui į „barbarų“ kraštus. Matyt, tai baltams skirta prekė. A238m tipo segės buvo plačiai paplitusios

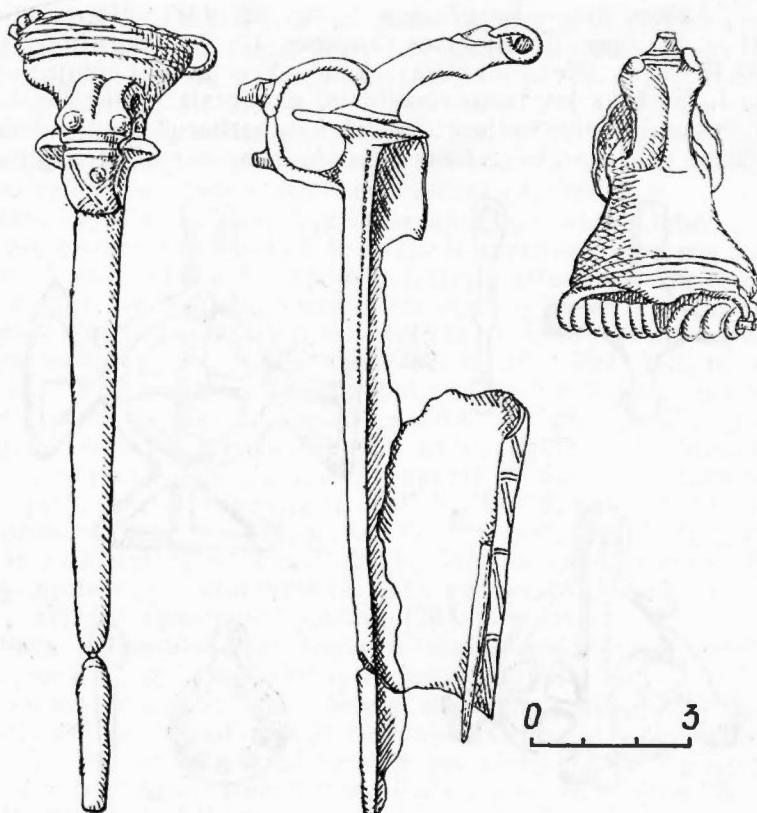
10 pav. Žalvariniai kabučiai: 1 — kryžinis (Pajuostis, pilk. XVIII), 2 — ažūrinis (Vienragiai, pilk. C, k. Nr. 7, 8), 3 — kryžinis ažūrinis (Mėžionys, pilk. I, 894 m. tyr.), 4 — apskritas (Rūdaičiai II, atsit.)

Padunojės provincijoje; už imperijos ribų, be Lietuvos, dar viena rasta Semboje (118, p. 213, pav. 161 : b). Taigi ir šio tipo seges eksportuodavo tik į baltų žemes.

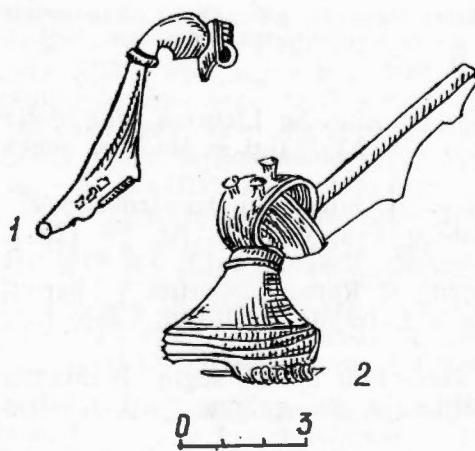
Lietuvoje aptikta dar keletas žalvarinių segių, konstrukcija panašių į sparnines, bet be sparnelių (Sargėnai, k. Nr. 98 (225), Dašakarniai, Kelmės raj., ar Sakarniai, Pasvalio raj.). Jos taip pat galėjo būti ruošiniai, eksportuojami iš Romos imperijos į „barbarų“ kraštus. Šio tipo segių rasta ir Latvijoje (Gailišai, Cėsių raj., žr. 200, lent. 34 : 11).

Gana daug Lietuvoje rasta žalvarinių akinių segių. Remiantis O. Almgreno ir H. Moros klasifikacija, jas galima skirti į kelias grupes.

Pirmąją sudaro vadinamosios pagrindinės serijos segės, artimiausios Almgreno 52—53 tipo segėms. Jų lankelių viršuje yra

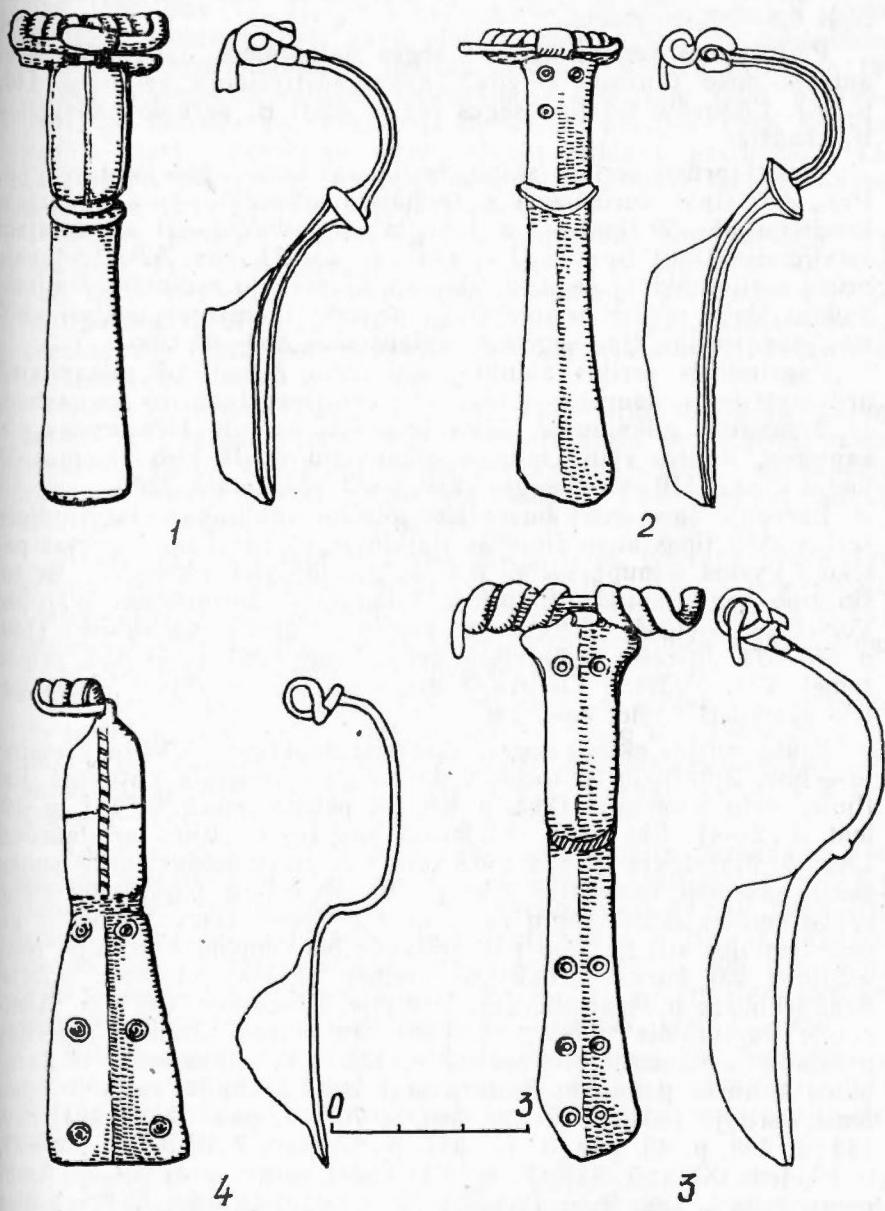
31 pav. Zalvarinė sparninė segė (Vienragiai, pilk. B, k. Nr. 3)

32 pav. Zalvarinės segės iš Adakavo: 1 — labai profiliuota (A67), 2 — sparninė (A238r)

žvijos iš apskrito pjūvio vienos. Lankelis nuo kojelės atskirtas voleliu (Kybartiškė, pilk. III, k. Nr. 1, Paragaudis, pilk. II, k. Nr. 1, pav. 33 : 1, 2). Prie žvijos lankelyje kai kada būna įmušta po 2 akutes. Segės 7,2 cm ilgio, žvijos 2,4—2,7 cm, kojelės apačioje 1,4—1,5 cm pločio.

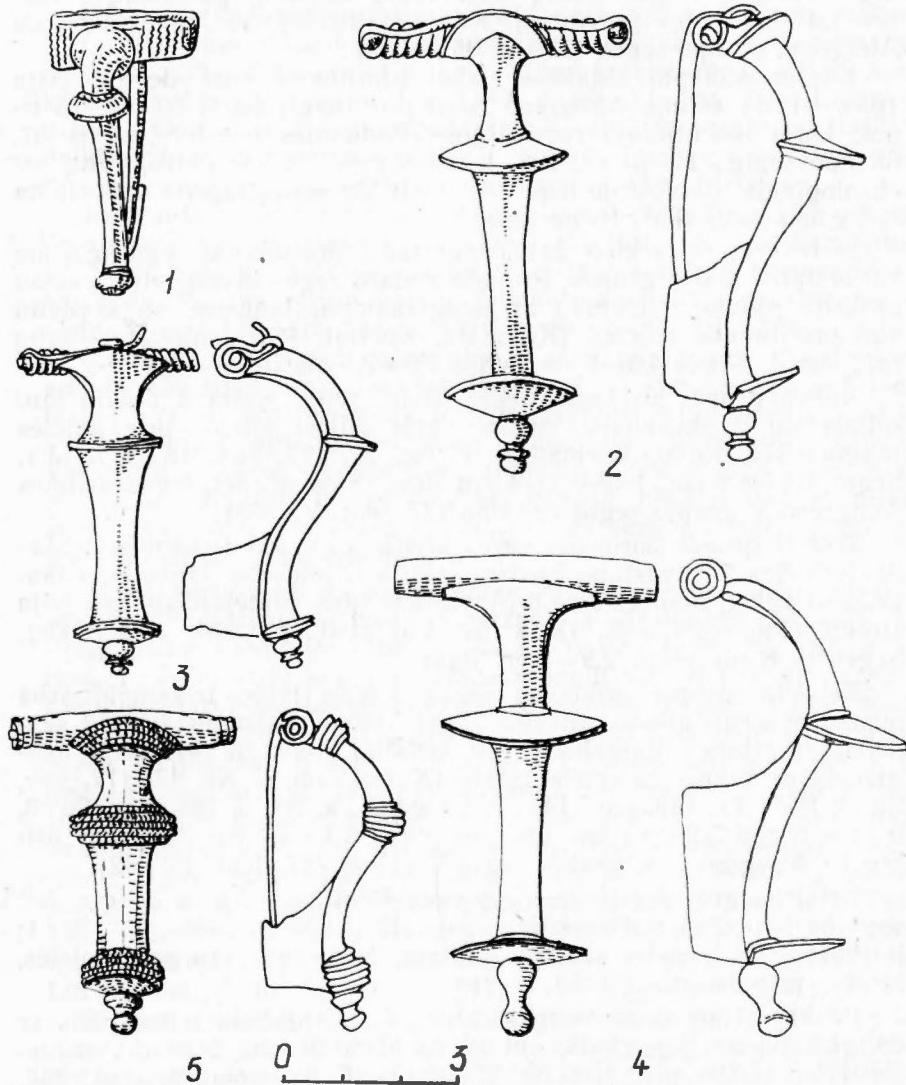
Antrai grupei priklauso vadinamosios prūsų šalutinės serijos segės (Almgreno 57—63 tipas, pav. 33 : 3, 4). Jų žvijija dažniausiai būna iš subplotos keturkampio pjūvio vienos, lankeliai puošti nuo 2 iki 4 akučių. Kojelė dažniau-

33 pav. Zalvarinės akinės segės: 1, 2 — pagrindinės serijos, 3, 4 — prūsų serijos
 (I — Paragaudis, pilk. II, k. Nr. 1, 2 — Kybartiškė, pilk. III, k. Nr. 1, 3 — Ky-
 bartiškė, pilk. IV, 4 — Maironiai)

Kalbant apie atskirų grupių datavimą, reikia pažymeti, kad ryškesnio chronologinio skirtumo tarp I—IV profiliuotų segių gr. nepastebėta. Kartais viename kape aptinkama kelių skirtingų grupių segių (Kurmaičiai, k. Nr. 22 — II ir IV gr., k. Nr. 44 — I ir IV gr.).

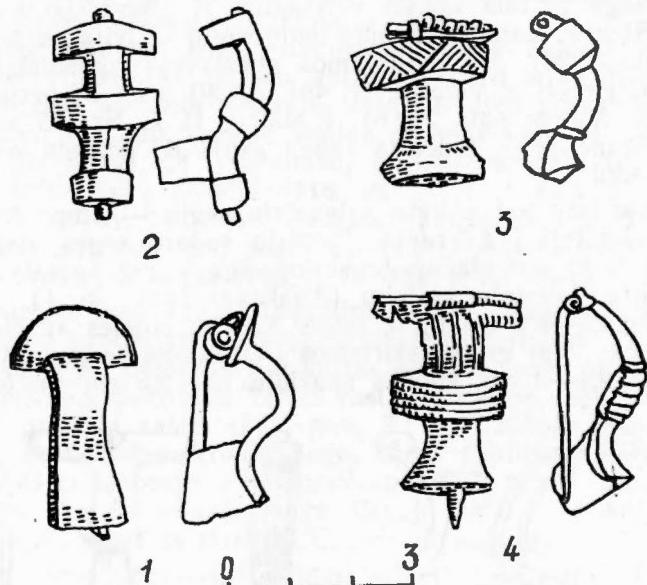
I—IV gr. labai profiliuotų segių greičiausiai pasirodė dar B₂ periodo pabaigoje, labiausiai nešiotos B₂/C₁ periode. Matyt, jos pakeitė iki tol plačiai nešiotas akines seges. V gr. seges

34 pav. Labai profiliuotos segės: 1 — sidabrinė (Kuršiai), 2—5 — žalvarinės (2, 3 — III gr. (Pajuostis, pilk. IX, k. Nr. 1 ir atsit.), 4 — IV gr. (Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 2), 5 — V gr. (Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 4)

reikia skirti B₂/C₁ periodo pabaigai (C_{1a} periodo pabaigai), nes jos yra ankstyvųjų laiptelinų segių prototipai.

Labai profiliuotų segių daugiausia aptikta centrinės ir vakarų Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — Užnemunės šiaurės rytų pilkapiuose ir Nemuno žemupio kapinynuose. Žinomas 27 vietas, kuriose aptikta daugiau kaip 60 segių (210, p. 34—35 *).

35 pav. Zalvarinės Rūdaičių II kapinyno segės: 1 — labai profiliuota (k. Nr. 10), 2—4 — laiptelinės (k. Nr. 3, aitsit. ir k. Nr. 11)

Artimų Lietuvos radiniams labai profiliuotų segių rasta prūsų genčių teritorijoje ir Latvijoje (363, lent. II : 2—5, 8—13; 263, pav. 16 : 2—5; 199, lent. XVIII : 2, 4, 6; 289, pav. 176 : g, h, j, 183 : c), dalis jų (Almgren 92 ir 93 tipas) rasta Bornholme, rytų Švedijoje, pietų Norvegijoje (27, p. 46), Čekijoje (266, lent. IX : 2), lenkų Pamaryje (286, lent. VI : E, XVI : D). Matyt, nemaža šių segių susiformavo baltų žemėse.

Galima taip pat paminėti keletą pavienių profiliuotų žalvarinių segių. Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 10 aptikta segė, iš priekio skydelio dengiama žyvia (pav. 35 : 1). Segė priklauso Almgreno 122 tipui, kuris buvo žinomas Rytprūsiuose, Vakarų Prūsijoje — lenkų Pamaryje (27, lent. V : 122, p. 172—175), ir skirtina B₂ periodo pačiai pabaigai, B₂/C₁ periodui.

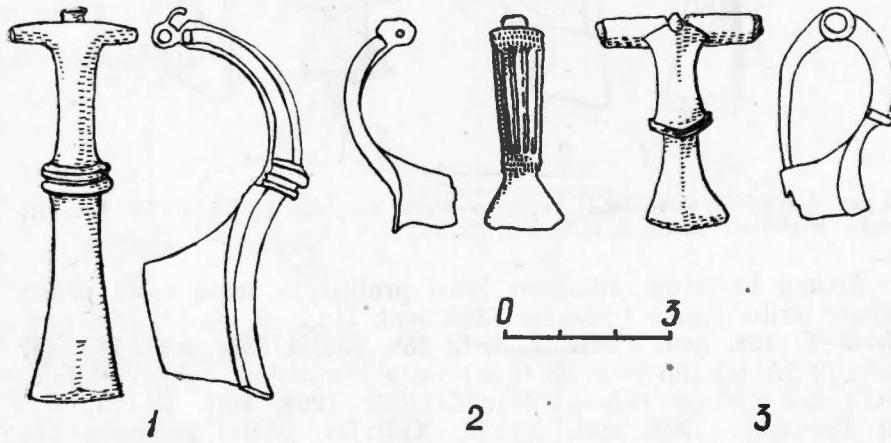
Labai profiliuotoms segėms galima skirti dar kelias (Pajuostis, 189, pav. 142 : 6, Pribitka, pilk. 2, k. Nr. 6, 326, p. 65—66, Paventčiai, 189, pav. 142 : 5, Rūdaičiai II, atsit.). Jų žyvios nedengtos, lan-

* Be ten minimų vietų, jų dar rasta Palumpiuose ir Pribitkoje.

keliai platūs, kojelės trapezinės arba keturkampės. Šios segės artimos kai kurioms O. Almgreno V grupės segėms (27, lent. VI : 148, 149, 151 — paskutinioji dengta žvija), nors tikslų analogijų nėra. Pagal Pribitkos sege, rastą kartu su antkakle buoželiniais galais, jas reikia skirti B₂/C₁ periodui.

Rūdaičių II kapyno k. Nr. 15 rasta nedidelė šarnyrinė segė, kurios liemenėlis pereina į tokio pat pločio keturkampio pjūvio kojelę. Šią segę galima laikyti vėlyvesniu iš Pševorsko kultūros ir apskritai Šiaurės Europos žinomu tokijų segių su žvija variantu (404, p. 39, lent. 7 : 20). Jos datuojamos ankstyvojo romeniškojo laikotarpio pabaiga (II a. viduriu, žr. 404, p. 39) arba B₂ periodu (300, p. 93, lent. XV : 8, pav. 26 : 6). Rūdaičių II k. Nr. 15 segė rasta kartu su akine sege, todėl ją reikia skirti B₂ periodo pabaigai—B₂/C₁ periodui.

Lietuvoje taip pat aptikta žalvarinių segių trikampe kojele. Jas galima suskirstyti į 2 grupes. Pirmają sudaro segės atvira žvija. Kai kurios iš jų turi plačius lankelius, ilgą kojelę, kartais nuo lankelio atskirtą skersiniu ranteliu (Adakavas (pav. 36 : 1), Linksmėnai). Segės 4,8—6,8 cm ilgio, žvijos 3,3 cm, kojelės apačioje 1,5—1,8 cm pločio. Šiai grupei skiriamos ir mažesnės segės (3—4,5 cm ilgio, žvijos 2,1—3 cm, kojelės apačioje 1,4—2,3 cm pločio). Dalis

36 pav. Žalvarinės segės trikampe kojele: 1 — I gr. (Adakavas), 2 — I gr. (Paluostis, pilk. XV), 3 — II gr. (Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 5)

segių neornamentuotā (Pakalniškiai), kai kurių kojelė nuo lankelio atskirta skersiniu ranteliu (Pakalniškiai, 524, lent. 4 : 6, Nikėlai, 189, pav. 142 : 3).

Antrai grupei skiriamos šarnyrinės segės. Kai kurių lankelis nuo kojelės atskirtas skersiniu ranteliu (Moškėnai, 206, Nr. 173, Nikėlai, Silutės raj., 206, Nr. 163, Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 5, ir kt.). Kelios segės su plačiais lankeliais, viršuje besibaigiančiais laipteliu (Labataikiai, Klaipėdos raj., Karpiškiai, 263, pav. 18 : 2, 3). Pakunio segė tarp lankelio ir kojelės turi kilpelę, į kurią įverta grandelė

su skirstikliu ir prie jo pritvirtintomis 6 grandinėlėmis bei ažūriniais kabučiais (223, lent. II; 206, Nr. 177). Segės 3,2—5,6 cm ilgio, viršuje 3—3,4 cm, kojelės apačioje 1,3—2,8 cm pločio.

I grupės seges trikampe kojele reikia skirti B_2 periodo pabagai— B_2/C_1 periodui. Matyt, ankstyvesnės yra didesnės segės, nes kai kurios dar aiškiai gamintos pagal akinijų segių pavyzdžius (Sargėnai, k. Nr. 63). II grupės seges reikia datuoti B_2/C_1 periodu. Matyt, jos padėjo atsirasti laiptelinėms segėms.

Segių trikampe kojele daugiausia rasta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, rečiau aptikta vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, pavienių — šiaurės rytų Lietuvos piliakalniuose. Iš viso žinoma 16 vietų, kuriose aptikta daugiau kaip 20 šių segių (210, p. 35—36, žemėl. 24 *). Panašių i Lietuvos seges trikampe kojele rasta kitose baltų žemėse (118, pav. 139 : e; 263, p. 76—81, pav. 17 : 1, 3, 18 : 1), Estijoje. Tikriausiai tai buvo Rytų Pabaltijui būdingiausi dirbiniai. Šių segių prototipu ieškoma tarp akinijų arba Romos provincijų segių (263, p. 76; 122, p. 53—54).

Lietuvoje rasta daug laiptelinų segių. Pagal laiptelių skaičiujas galima suskirstyti į 3 grupes, išskirti pogrupius. Pirmają sudaro segės su vienu laipteliu. Kai kurias reikia atskirai aptarti ir datuoti. Pryšmančių kapinyno k. Nr. 2 rasta žalvarinė segė su 1 laipteliu, puoštu pintiniu raštu (281, pav. 2 : 1). Lankelis pusiau apskrito pjūvio, profiliuotas. Tokios segės buvo paplitusios į vakarus nuo Oderio, Brandenburge ir Meklenburge (267, žemėl. 21), iš kur, matyt, pateko ir Pryšmančių segė. Čia ji rasta su 3 Antoninų monetomis, todėl ją reikia skirti B_2/C_1 periodo pabaigai.

Dar kelios segės turi laiptelių viršuje prie žvijos. Lankeliai pusiau apskrito ar daugiakampio pjūvio, kojelės dažniausiai trapecijos formos. Vienų segių žvijos atviros (Rūdaičiai II, atsit., pav. 35 : 3, Kašučiai, k. Nr. 28), kitų — dengtos (Aukštakiemiai, Zastaučiai, pilk. VII, atsit.), o viena segė su šarnyriniu užsegimiu (Sargėnai, k. Nr. 356). Segės 2,5—4,8 cm aukščio, viršuje 2,5—3,9 cm pločio. Dalis jų priklauso O. Almgreno V grupės 8 serijos segių 127 (Aukštakiemiai, 27, p. 174, lent. VI : 127) ir 128 tipui (Rūdaičiai II, Kašučiai), kitos, matyt, gamintos pagal jas. Tokios segės buvo paplitusios Vyslos žemupyje, Silezijoje ir kitoje Pševorsko kultūros paplitimo teritorijoje, Brandenburge, Danijoje, Švedijoje, Čekijoje, Moravijoje, vakarų Baltarusijoje ir Ukrainoje (27, p. 172—178; 300, p. 93, lent. XV : 6; 404, p. 39, lent. 7 : 15; 266, pav. 19 : 16, priedas 3 : 44; 463, lent. VI : Ia, b, XII : 31a; ir kt.). Jų rasta ir prūsų genčių teritorijoje (27, p. 173—174; 289, p. 380—382, pav. 177 : e, f). Šios segės datuojamos žvairiai: senuoju romeniškuoju laikotarpiu, II a., II a. antraja puse—III a. pradžia, B_2 periodu.

Lietuvoje jų rasta daugiausia atsitiktinai, tik Kašučių segė — kartu su akine sege. Matyt, jas nešiojo B_2/C_1 periode. Dalis galėjo būti importuota iš germanų genčių teritorijos, dalis pasigaminta pačių. Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 11 rasta žalvarinė segė trape-

* Be ten minimų vietų, tokia segė dar rasta Pribitkoje.

cine kojele ir su laipteliu (pav. 35 : 4). Ji priklauso O. Almgreno II grupės segių 40 tipui, kuris buvo paplitęs Vyslos žemupyje, žinomas Brandenburge ir Gotlande (27, p. 141—144, lent. II : 40). Žalvarinės segės datuoamos II—III a. riba. Rūdaičių sege reikia laikyti importuota iš Pavyslio, skirti pačiai B₂/C₁ periodo pabaigai.

Veršvų kapinyno k. Nr. 103 rasta žalvarinė segė dengta jvija, trikampio pjūvio lankeliu ir nedideliu laipteliu prie kojelės. Pagal kapo medžiagą ją tiksliau datuoti sunku; matyt, ir šią segę reikia skirti B₂/C₁ periodo pabaigai. Kai kurios pirmos grupės laiptelinės segės yra artimos II gr. segėms trikampe kojele (Labataikai, Karpiškiai). Antrą laiptelinį segių grupę sudaro žalvarinės segės su 2 laipteliais: vienu prie kojelės, kitu — viršuje. Pirmausia reikia paminiety Veršvų kapinyno k. Nr. 39 rastą segę su vienu laipteliu prie jvijos, kitu — daugiakampio lankelio viduryje, pereinančiu į kojelę (206, Nr. 174). Ją galima skirti O. Almgreno V grupės segių 96 tipui (27, lent. V : 96), kuris buvo labai paplitęs Vyslos žemupyje ir teritorijoje tarp Vyslos ir Oderio, žinomas Velbarko kultūros teritorijoje Lenkijoje ir vakarų Baltarusijoje (96, p. 145—147, pav. 6; 300, p. 167, lent. XXIII : 62, 63; 463, p. 43, pav. 7). Segės daugiausia datuoamos II a. pabaiga—III a. pradžia. Veršvuose rastoji laikytina importuota ir skirtina C_{1a} periodo pabaigai. Almgreno 96 tipui priklauso ir Rūdaičių II kapinyno k. Nr. 3 aptikta žalvarinė segė su 3 laipteliais (pav. 35 : 2). Ji rasta su I gr. statinėliniu smeigtuku, todėl galima skirti C_{1a} periodo antrajai pusei.

Kitas Lietuvoje rastas antros grupės laiptelines seges galima suskirstyti į 2 pogrupius. Pirmajį sudaro vadinamosios klaipédietiškos segės, turinčios šarnyrinį užsegimą su geležinėmis adatomis (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 13, Kurmaičiai, k. Nr. 10, 178, pav. 5, Senkai, k. Nr. 10, pav. 2 : 2). Viršuje jos baigiasi cilindro arba suploto cilindro formos lazdele, ilgesne už viršutinį laiptelį. Segių lankeliai siauri, pusiau apskrito arba kampuoto pjūvio. Kai kurios vietoj viršutinio laiptelio turi žemyn riestus ragelius (Zastaučiai, k. Nr. 13). Skiriasi ir Labatakių segė: joje pragręžtos skylutės ir ivertos grandelės su 3 grandinėlėmis bei ažūriniais pusménulio pavidalo kabučiais (382, pav. 7). Šio pogrupio laiptelinės segės 4,2—5 cm ilgio, viršuje 3,7—4,5 cm pločio.

Antrą pogrupį sudaro segės su 2 laipteliais. Jų lankeliai daug platesni, pusiau apskrito arba kampuoto pjūvio (Akmeniai, pilk. III ir atsit., Norkiai, Kelmės raj., ir kt.). Akmenių pilk. III aptikta segė (pav. 37 : 1) turi tūtele dengtą jviją, kitos — šarnyrinį užsegimą. Segės 4,1—4,6 cm ilgio, viršuje 3,1—4,1 cm pločio. Šiam pogrupui reikia skirti dar 5 šarnyrinio užsegimo seges su plačiais daugiakampiais lankeliais ir 2 laipteliais: vienu lankelio viduryje, kitu — prie kojelės (Ipiltis, Juodsodė, Telšių raj., Paulaičiai, Šilutės raj., Paragaudis, Saukėnai, atsit.). Jos turi į viršų platejančias galvutes; 4,3—5,1 cm ilgio, viršuje 3,4—4,2 cm pločio.

Trečią laiptelinį segių grupę sudaro žalvarinės, kartais žalvarinės sidabruotos segės su 3 laipteliais (Gružos, Kašučiai, k. Nr. 26, Noruišiai, Rūdaičiai I, k. Nr. 52 (5), Seredžius, k. Nr. 34,

Stragnai, Šarkai, k. Nr. 30). Vienas laiptelis yra viršuje, prie lazdelės arba dengtos žvijos, antras — prie kojelės, trečias — lankelio viduryje. Šių segių taip pat galima skirti kelis pogrupius.

Pirmąjį sudaro klaipédietiškos segės, labai panašios į klaipédietiškas su 2 laipteliais. Jų (Akmeniai, pilk. II, IV (pav. 37:2), Kurmaičiai, k. Nr. 12, 14, 22, 178, pav. 6, 10, Palanga, pav. 37:3, Noruišiai, 206, Nr. 171, ir kt.) lankeliai siauri, paprastai daugia-kampio pjūvio. Užsegimas šarnyrinis, dažniausiai su geležine ada-ta. Segės 4,9—10,3 cm ilgio, viršuje 4—8 cm pločio. Kai kurios (Klaipėdos kraštas, be tikslios radimo vietas, Stragnai) laiptelių kampuose, kojelių apačioje ir šonuose dar turi nedideles apvalias ar pusiau apvalias ataugėles, primenančias kai kurių estiškų laip-telinių segių ataugas. Pirmam pogrupui skirtinos dar kelios šar-nyrinio užsegimo segės, kurios vietoj viršutinio laiptelio prie laz-delės turi į kojelės pusę lenktus ragelius (Akmeniai, pilk. V, pav. 37:4, Aukštakiemai, k. Nr. 178, Kurmaičiai, k. Nr. 16, 178, pav. 7, Noruišiai, 306, pav. 38:1, Seredžius, k. Nr. 34, 206, Nr. 179, Stragnai, 273, pav. 2:3, Žaduvėnai, k. Nr. 21). Jos 5,1—9,3 cm ilgio, viršuje 4,8—6,5 cm pločio.

Antrą pogrupį sudaro segės plačiais lankeliais ir trumpais pla-čiais laipteliais (Adakavas, pav. 37:5, Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 3 ir atsit., pav. 37:6, Požerė, Šilalės raj., 355, pav. 1, Raguva, Pa-nevėžio raj., 206, Nr. 172, Veršvai, k. Nr. 4 ir atsit., 306, pav. 36:1, 2, ir kt.). Užsegimas daugiausia šarnyrinis, nors aptikta segių ir su dengta žvija (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 3, Pajuostis, pilk. XIII, k. Nr. 1, pav. 37:7). Lankeliai yra pusiau apskrito ar daugiakam-pio pjūvio. Segės 4,2—7,2 cm ilgio ir viršuje 3,5—6,5 cm pločio.

Kaip matėme, I gr. laiptelines seges daugiausia nešiojo B_2/C_1 periode, ypač jo pabaigoje. II gr. klaipédietiško pogrupio seges rei-kiā skirti C_{1a} periodo pabaigai— C_{1b} periodui. Galimas daiktas, pa-vienių nešiota ir C_2 periode. II gr. antro pogrupio segės yra atsi-tiktiniai radiniai. Didesnio chronologinio skirtumo tarp abiejų po-grupių, atrodo, nėra, ir II gr. antro pogrupio seges taip pat gali-ma skirti C_{1a} periodo pabaigai— C_2 periodui.

III gr. klaipédietiško pogrupio seges galima datuoti C_{1a} perio-do pabaiga— C_2 periodu. Galbūt pavienių dar nešiota ir C_3 periode. III gr. antro pogrupio seges galima skurti C_{1a} periodo pabaigai— C_{1b} periodui, nes jos primena V gr. labai profiliuotas seges, iš kurių, matyt, ir atsirado. Masyvias antro pogrupio seges gal dar ne-šiojo ir C_2 periode.

Dar 2 žalvarinės laiptelinės segės (Klangiai, Jurbarko raj., pav. 37:8, Švēkšnos apyl.) viršuje prie dengtos žvijos turi nedidelį laip-telį, lankelio viduryje — antrą, o vietoj trečio yra trikampė kojelė. Segės 4,7—6 cm ilgio ir viršuje 3,8—4,7 cm pločio. Jos gana pla-čiai buvo paplitusios Mozūruose, iš kur pateko į Sembą (289, p. 403, 411, pav. 190b, 195c, 198b). Ten jos datuojamos C_1 periodu. Matyt, iš Mozūrų šio tipo segės pateko į Lietuvą. Lietuvoje rastasias rei-kiā skurti C_{1a} periodo antrajai pusei—pabaigai.

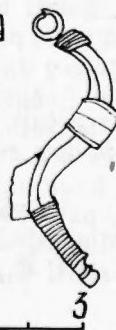
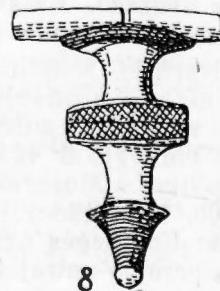
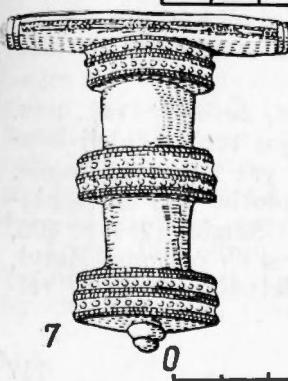
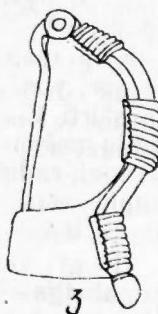
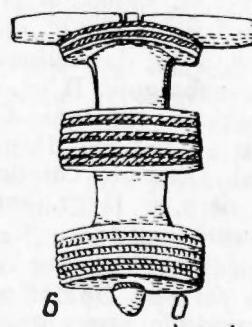
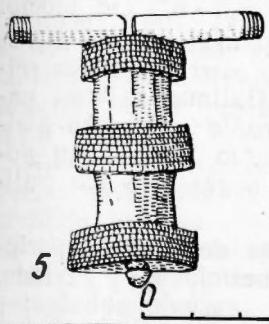
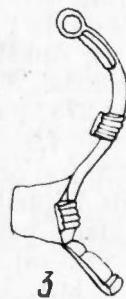
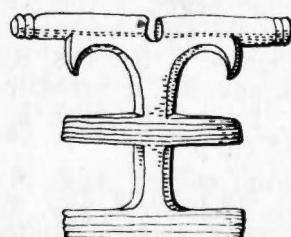
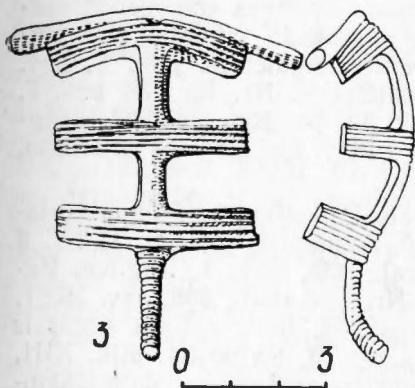
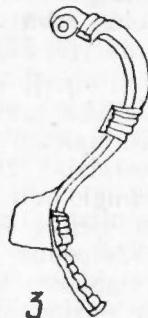
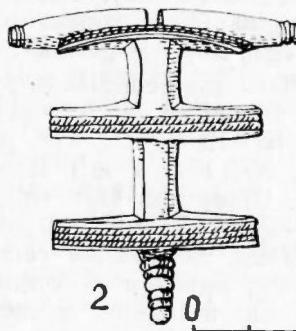
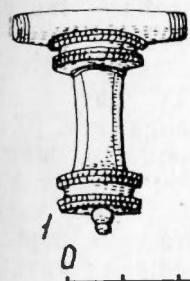
L
I
p
j
tu
no
p.

j
ar
III
že
ka
čiu
ler
an
ka
Vo
6:

ski
sep
pa
vic
pjiv
vici
ku
ir
gi
ir
m

le
jv
g
l

č
d
*
T
—
3
2
4
1

Laipteliniai segių rasta vakarų, Nemuno žemupio ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose. I gr. segių daugiausia aptikta vakarų Lietuvos kapinynuose, kaiapiedietiškų II ir III gr.—vakarų Lietuvos kapinynuose ir Žemaitijos pilkapiuose, II ir III gr. antro pogrupio segių—centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose. Zinomas 58 vietas, kuriose rasta apie 120 laipteliniai segių (210, p. 36—39, žemėl. 25 *).

Minėta, kad dalis laipteliniai segių (I gr., Almgreno 96 tipas) i Lietuvą buvo importuota iš kaimyninių kraštų: Mozūrų, Pavyslio ar tolimesnės germanų genčių teritorijos. Daugiausia jų (II ir III gr.) buvo pasigaminta pačių ir savo ruožtu pateko į kaimynines žemes. Antai klaipédietiškų III ir II gr. segių rasta Latvijos pajūrio kapinynuose (395, lent. 11 : 6, 19 : 994, 995), pavienių—prūsų genčių teritorijoje, Estijoje, Suomijoje, Gotlande (263, p. 94; 161, p. 29, lent. 11 : 81; 28, lent. 22 : 333). Kitos laiptelinės segės (II ir III gr. antri pogrupiai) būdingos visoms Rytų Pabaltijo gentims. Atrodo, kad Pabaltijo laipteliniai segių ar pagal jas pagamintų žinoma Volgos žemupio sarmatų kapuose (551, p. 205; 518, p. 117, pav. 6 : 26).

Lietuvoje nemaža rasta lankinių segių lenkta kojele. Jas galima skirti į 2 svarbiausias grupes. Pirmają sudaro paprastos lankinės segės lenkta kojele (pav. 38, O. Almgreno VI grupės 161, 162 tipas) apskrito, pusiau apskrito, trikampio (rečiau keturkampio) pjūvio lankeliu. Kojelės dažniausiai būna pusiau apskrito, trikampio pjūvio, ties perejimu į lankelį apvyniotos nuo užkabos einančia viela. Įvijos atviros, galai sujungti lanką sudarančia viela. Prie kai kurių segių prikabintos grandelės su pintais iš vielos brankteliais ir grandinėlėmis (Krūvandai, 206, Nr. 180). Segės 5,1—8,9 cm ilgio, viršuje 1,7—6,5 cm pločio. Dauguma žalvarinių, nors pasitaiko ir geležinių (Eitulionys, pilk. II, deg. k. Nr. 1, 64, pav. 9 : 4, Kurmaičiai, k. Nr. 12, Seredžius, k. Nr. 18, 49, Uptytė, k. Nr. 10).

Antrai grupei priklauso labai panašios žalvarinės lankinės segės lenkta kojele; tik jos virš įvijos turi profiliuotą buoželę, taip pat įvairiomis buoželėmis kartais baigiasi ir įvija (Aukštakiemiai, Kuniškiai-Pajevonys, 187, pav. 41 : 2, 3, Radastai-Aleknony, 333, pav. 16, ir kt.). Šios segės panašaus dydžio kaip ir pirmos grupės segės.

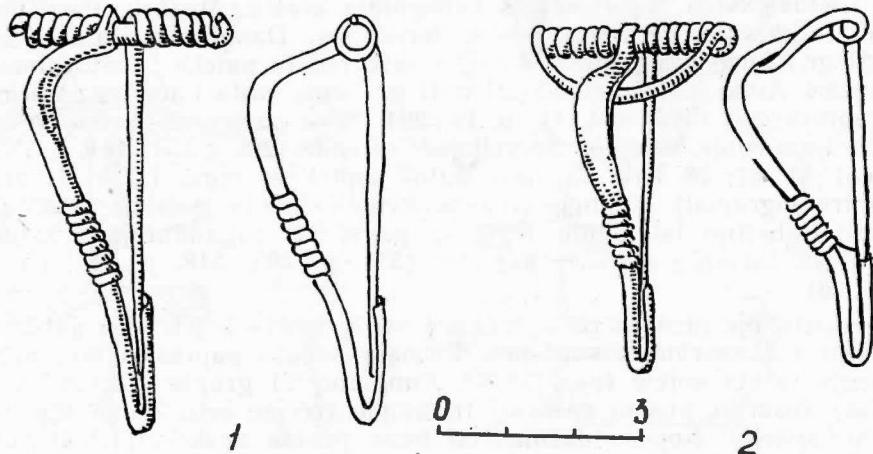
Lankinių segių lenkta kojele Lietuvoje pasirodė C_{1a} periodo pachoje pabaigoje ir plačiai nešiota C_{1b}—C₂, taip pat ir C₃—D periodo (šiek tiek stambesnės, su buoželėmis virš įvijos).

* Be ten minimų vietų, jų rasta Gintaruose, Paragaudyje, Požerėje, Šaukėnuose, Tryškiuose, Telšių raj.

37 pav. Žalvarinės laiptelinės segės: 1—II gr. II pogr. (Akmeniai, pilk. III), 2—III gr. I pogr. (Akmeniai, pilk. IV), 3—III gr. I pogr. (Palanga, atsit.), 4—III gr. I pogr. variantas (Akmeniai, pilk. V), 5—7—III gr. II pogr. (Adakavas, Akmeniai, pilk. II, Pajuostis, pilk. XIII, k. Nr. 1), 8—Mozūrų tipo (Klangiai)

Šiu segių daugiausia aptikta vakarų ir centrinės Lietuvos kapi-
nynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — Už-
nemunės laidojimo paminkluose bei piliakalniuose, taip pat rytų
Lietuvos pilkapiuose. Iš viso žinoma 30 vietu, kur rastos 68 segės
(pav. 39, žr. jidékle).

Lankinės segės lenkta kojele buvo plačiai paplitusios ne tik Ry-
tų Pabaltijyje (plg. 263, p. 120—132, priedo žemėl. X), jų aptikta
ir TSRS europinės dalies pietiniuose rajonuose — Kryme, įvairiose
Cerniachovo kultūros paplitimo srityse,— taip pat Rumunijoje ir ry-

38 pav. Žalvarinės lankinės segės lenkta kojele iš Palangos: 1 — k. Nr. 11, 2 — k. Nr. 17

tų Vengrijoje (404, p. 60—63, lent. 11 : 6, 7, 24 : 1). Kol kas šių segių kilmė ne visai aiški (plg. 27, p. 71—79). Kai kurie tyrinėtojai jas kildino iš Juodosios jūros šiaurinių pakrančių ir manė, kad iš ten jos plito į Vidurio ir Šiaurės Europą (222, p. 30, 45). A. Ambrozo nuomone, mūsų aptartų tipų segių daugiausia žinoma prūsų genčių teritorijoje, kur ir reikia ieškoti jų atsiradimo centro. Prūsai ir Vyslos žemupio gyventojai sukūrė svarbiausius lankinių segių tipus, o iš ten į TSRS europinės dalies pietus lankines seges atneše gotai (404, p. 62). Matyt, dalis segių lenkta kojele į Lietuvą galėjo patekti iš prūsų, dalį jų pasigamino patys.

Segėms lenkta kojele artimos lankinės žieduotosios, kurių Lietuvoje pagal ankstesnių tyrinėtojų (N. Obergas, H. Mora, A. Taučavičius) klasifikaciją skiriamos kelios grupės. Pirmają sudaro segės (pav. 40 : 1), kurių lankelis yra beveik apskrito, trikampio ar netaisyklingo kampuoto pjūvio, įvija atvira (Noruišiai, 306, pav. 38 : 3, Pryšmančiai, 281, pav. 4 : 1, ir kt.). Kojelės puošiamos žiedelių poromis, virš įvijų dažniausiai aptinkama žieduota buoželė. Dalis segių su lieta gana aukšta užkaba (Gibaičiai, 346, pav. 10, Klaipėdos aps., 25, p. 15), tačiau daugumą sudaro segės lenkta kojele. Vienos (Šernai, k. Nr. 61, 63, lent. VIII, kairėje, pav. 6, 189, pav.

147) lankelis ir kojelė puošta horizontaliais žiedeliais su mėlyno stiklo akutėmis. Minėtoji Gibaičių segė turi dvigubą įviją. Segės 5—10,3 cm ilgio ir viršuje 3,7—6,5 cm pločio.

Antrai grupei skiriamos didesnės segės su dar palyginti siaura lenkta kojele (Nevėžninkai, 69, pav. 325, Reketė, k. Nr. 27, 40, 282, pav. 22 : 1, 2, ir kt.), kuriau lankelis ir kojelė puošta mažiau žiedelių. Viena kita dar turi buoželę virš įvijos, dalis su dviguba įvija (Mėžionys, pilk. VI, k. Nr. 1, pav. 40 : 2).

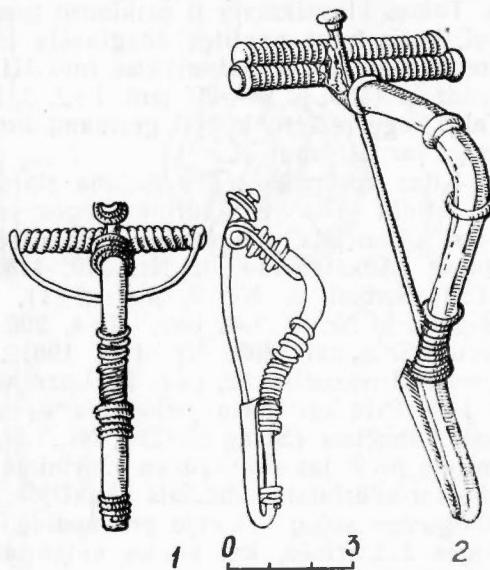
I gr. žieduočių segių Lietuvoje pasirodo Č_{1b} periodo pradžioje, plačiai nešiotos C₂—C₃ periode, matyt, ir D periodo pirmojoje pusėje. Kai kurias II gr. seges (Mėžionys, Nevėžninkai, Rudamina) galima skirti D periodo viduriui, daugumą — jo pabaigai ir vidurinio geležies amžiaus pradžiai.

I gr. segių daugiausia aptikta vakarų Lietuvos kapinynuose, jų rasta Nemuno žemupio ir centrinės Lietuvos kapinynuose, pavienių — Zemaitijos pilkapiuose bei kapinynuose, rytų Lietuvoje. Žinoma 18 vietų, kur rasta 36 šios grupės žieduočios seges (210, p. 40, žemėl. 26).

II gr. segių, skiriamų senojo geležies amžiaus pabaigai, kaip matėme, nedaug.

Zieduočios segės labiausiai buvo paplitusios prūsų genčių teritorijoje — Semboje ir Mozūruose, jų žinoma Latvijoje ir Pabaltijo finougrų teritorijoje (25, p. 12—14; 263, p. 132—138; 289, p. 403—404, 423, pav. 203a—c, i—k, ir kt.), pavienių — vakarų Baltarusijoje ir Ukrainoje, Kryme (404, p. 67, lent. 11 : 8). Matyt, vienas šių segių gamybos centras buvo vakarų Lietuvos pajūris, iš kurios pateko į Suomiją (263, p. 134; 161, p. 30, lent. 12 : 90). N. Obergas baltiškas žieduočias seges kildino iš germaniškų prototipų (25, p. 16), paskutiniuoju metu T. Kolnikas ir K. Godlovskis jas sieja su II a. pabaigos lankinėmis sarmatiškomis segėmis, puoštomis žiedais ir filigranu (164, p. 417—423; 124, p. 68).

Baigiant kalbėti apie žieduočias seges, reikia paminėti žalvarinę segę iš Šarkų k. Nr. 28 (348, pav. 7 : 5). Virš įvijos ji turi buoželę su žiedeliais, žiedelius įvijos galuose, ant lankelio; kojelė paplatinta ir pereina į 4 apskritas ataugas. Segė neturi analogijų. Kape ji aptikta su III gr. antkakle kūginiais galais. Remiantis ant-

40 pav. Lankinės žieduočios seges: 1 — Lietuva, be tikslios radimo vietas (geležis ir žalvaris, IEM), 2 — Mėžionys, pilk. VI, k. Nr. 1 (pagal F. Pokrovskį)

kakle ir tuo, kad kojelė puošta panašiai kaip rozetiniai smeigtukai, segė galima skirti C₂—C₃ periodui.

Lietuvoje aptikta ir skirtingų apskritų segių. Pirmiausia reikia paminėti segę iš Noruišių pilkapių (306, pav. 38 : 2; 206, Nr. 169—171; 189, pav. 151). Ji apskrita sidabrinė, priekinėje dalyje su auk-suota plokštele, užpakalinėje — su nedidele įvija. Pagal tyrinėtojos Š. Tomas klasifikaciją ji priklauso germaniškų apskritų segių A tipui, kuris buvo paplitęs daugiausia Elbės germanų teritorijoje, žinomas Čekijoje ir datuojamas nuo III a. pačios pabaigos iki V a. pradžios (359, p. 28—29, lent. I : 2, 3, II : 1—3, pav. 1 : 6, žemėl. 2). Taigi segę reikėtų laikyti germanų importu ir skirti C₂ periodo pabaigai ar C₃ pradžiai.

Kitas apskritas seges galima skirstyti į ažūrines ir neažūrines su tutuliu priekyje. Ažūrinės segės yra ratelio formos, su stipinėliais, einančiais nuo centro į pakraščius, su apskritimais pakraščiuose (Aukštakiemai, k. Nr. 310, 118, pav. 170 : e, Stragnai, pav. 41 : 1, Senkai, k. Nr. 5, pav. 2 : 1), trapecijos formos ataugomis (Upytė, k. Nr. 7, 306, pav. 37 : 4, 206, Nr. 190), dvigubu rato motyvu (Stragnai, 206, Nr. 195, 196), kartais sudėtingesniu ornamentu (Pleškučiai, 62, pav. 33, Lazdininkai, k. Nr. 34, 68, pav. 5 : 4, ir kt.). Prie kai kurių prikabinta grandelių su brankteliais ir įvairiais kabučiais (Stragnai, 206, Nr. 189, Upytė, k. Nr. 7). Dalį segių nešiojo po 2: jas sujungdavo ažūriniais skirstikliais-kabučiais, brankteliais ir ažūriniais kabučiais (Aukštakiemai, KVIM, negatyvas Nr. 39). Daugumos segių priekyje yra nedideli tutulio pavidalo atsikišimai. Segės žalvarinės, kai kurios sidabruotos (Stragnai), 3,6—7,5 cm skersmens.

Neažūrinės segės taip pat ratelio formos, priekyje su tutulio pavidalo atauga, puoštos žiedeliais, apskritimais (Stragnai, pav. 41 : 3, Sernai, k. Nr. 22, 63; pav. 11, 12). Segės žalvarinės, kai kurios sidabruotos (Linkaičiai, Sernai, k. Nr. 22), 4—7 cm skersmens, tutuliai 1,3—2 cm ilgio.

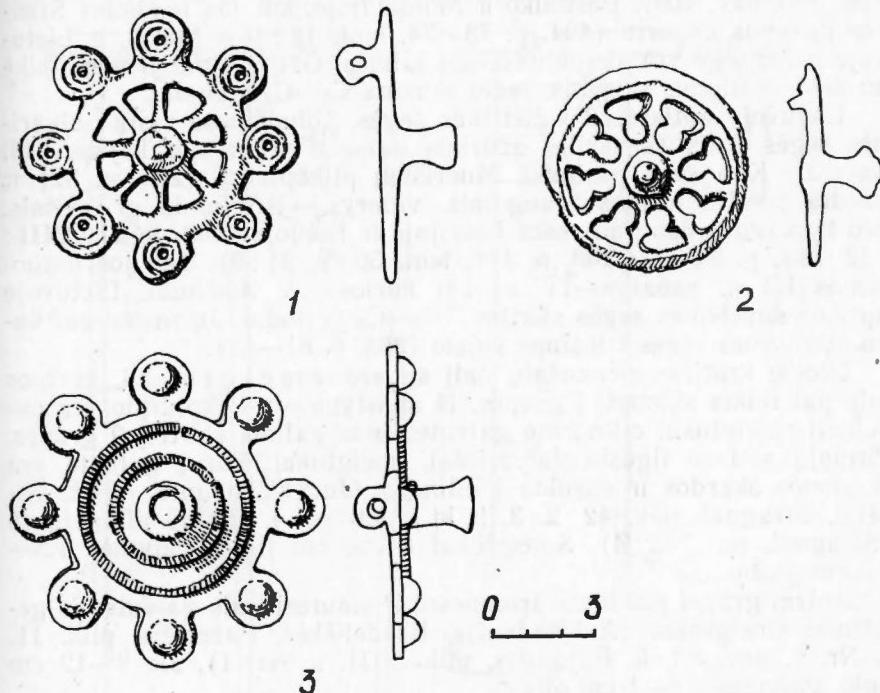
Apskritų ažūrinų segių Lietuvoje pasirodė C_{1b}, labiausiai jos nešiotos C₂—C₃ periode. Neažūrinų segių pasitaikė su C_{1b} periodo radiniai. Jų dar aptinkama ir V a. paminkluose (Reketė, k. Nr. 46, 282, p. 172). Apskritų segių daugiausia rasta vakaru Lietuvos, pa-vienių — centrinės ir šiaurės Lietuvos kapinynuose. Žinoma 14 vietu (iskaitant Noruišius), kuriose aptikta maždaug 30 apskritų segių*.

Panašių į vakarų Lietuvos dirbinius apskritų segių aptikta Lat-vijoje (395, lent. 11 : 7, 8, 19 : 999, 1000; 263, p. 103—104; 200, lent. 28 : 5), prūsų genčių teritorijoje (363, lent. VIII : 6—8), Svedijoje ir Danijoje (27, lent. 10 : 228; 332, lent. XLIII : 13) bei Estijoje (319, p. 158; 102, pav. 151 : 2). Vakarų Lietuvoje jos gamintos romeniškųjų pavyzdžiu, nes kai kurių segių ornamentu motyvas visai tokis pat kaip Padunojės provincijų segių, perimtos ir emaliuotujų su

* Be tekste minimų, dar žinomas šios radimo vietas: Gibaičiai, Gintarai, Kiošiai, Pryšmančiai, Uogučiai.

tutuliu formos (263, p. 103, pav. 24 : 1, 2; 252, p. 91). Greičiausiai iš vakarų Lietuvos kai kurios apskritos segės pasiekė minėtus kaimyninius kraštus.

Lietuvoje aptikta ir pasaginių segių su emaliu, kurias aptarsime skyrellyje apie emaliuotus dirbinius. Paminėsime dar keletą pavienių segių. Antai Sargėnų kapyno vyro k. Nr. 36 rasta žalvarinė

41 pav. Žalvarinės apskritos segės: 1, 2 — azūrinės, 3 — neazūrinė (1, 3 — Stragnai, 2 — Gintarai, k. Nr. 11)

pasaginė segė su riestais įvijiniais galais (306, pav. 26 : 2; 206, Nr. 166). Ji aptikta su prūsų serijos akine sege, todėl skirtina B₂ periodo antrajai pusei. Šitokių geležinių ir žalvarinių segių žinoma iš mordvių piliakalnių ir kapynynų Pavolgyje (kai kas jas laiko diržo sagtimis) (415, pav. 16b; 402, lent. V : 9; 519, pav. 8 : 4), panašių sagtelių — siulgamų — iš Užvolgio sarmatų kapų (517, pav. 36 : 2). Galbūt iš Pavolgio pateko ir Sargėnų segė.

Aukštkiemiuose rasta kryžiaus pavidalo segė (118, p. 225, pav. 170 : c). V. Gertė ją laiko pietų Rusijos importu. Prūsų genčių teritorijoje rastos kelios kryžinės segės, bet jos skiriasi nuo Aukštkiemiuose aptiktosios (118, pav. 170 : a, h). Deja, TSRS europinės dailiės pietuose panašių nepasitaikė (plg. 404, lent. 1—15), todėl Aukštkiemiuose segės kilmė kol kas neaiški. Sunku ją ir tiksliau datuoti.

KVIM saugoma žalvarinė sidabro plokštelėmis puošta segė be tikslesnės radimo vietas (iš Lietuvos). Ji su aukšta užkaba; kojelė

ki
21
ta
n
si
k
n

ir lankelis turėjės būti puoštas rozetinėmis plokšteliemis (ne visa išlikusi, žr. 206, Nr. 182; 189, pav. 154). Segė datuojama III—IV amžiumi. Ją galima skirti O. Almgreno VII grupės 216 tipui (27, lent. IX : 216). Šio tipo C₂ periodo sidabrinė segė rasta prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 168 : i; 289, pav. 204 : j), tačiau daugiausia jų Skandinavijoje: Švedijoje ir Norvegijoje (27, p. 96, 206—208; 330, pav. 169). Pasitaiko ir Moldavijoje, kur jos laikomos Šiaurės Europos importu (404, p. 73—74, lent. 12 : 16). Matyt, ir Lietuvoje rasta segė yra skandinaviškos kilmės. Greičiausiai ji vienalaikė su žieduotosiomis segėmis, todėl skirtina C₂—C₃ periodui.

Lietuvoje aptiktos 2 simetrinės segės. Gibaičiuose rasta žalvarinės segės dalis (apskritas ažūrinis lankelio vidurys ir kojelė, 346, pav. 3). Kita segė pasitaikė Muoriškių pilkapiuose (225, p. 92) ir puošta rutulio formos ataugomis, vidurys — išilginiais grioveliais. Šio tipo segių daugiau rasta Latvijoje ir Estijoje (199, lent. XVIII : 12; 263, p. 80—81; 200, p. 117, lent. 30 : 9, 34 : 9). Ten jos datuojamos III a. pabaiga—IV a., kai kurios — V amžiumi. Lietuvoje aptikos simetrinės segės skirtinos C₂—C₃ periodui. Jų prototipai buvo šarnyrinės segės trikampe kojele (263, p. 81—82).

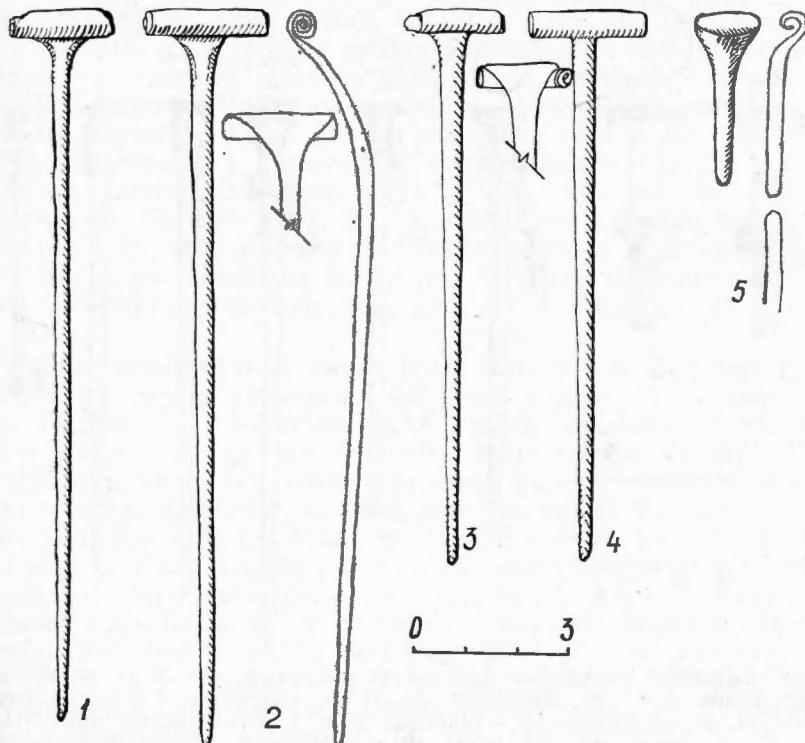
Didelę krūtinės papuošalų dalį sudaro s m e i g t u k a i, kuriuos taip pat reikia skirstyti į grupes. Iš ankstyvesnio laikotarpio yra paveldėti smeigtukai cilindrine galvute. Juos galima skirti į 2 grupes. Pirmają sudaro ilgesni žalvariniai smeigtukai, kurių galvutė yra iš plonos skardos ir susukta į cilindrą (Jurgaičiai, pav. 42 : 1, Ni-kelai, Stragnai, pav. 42 : 2, 3, ir kt.), kartais — ištisinė pilnavidurė (Stragnai, pav. 42 : 4). Smeigtukai 8—15 cm ilgio, galvutės 1,5—2,5 cm pločio.

Antrai grupei priklauso trumpesni ir siauresnėmis galvutėmis geležiniai smeigtukai (Aukšadvaris, Bradeliškės, Pažarstis, pilk. 11, k. Nr. 1, pav. 42 : 5, Pajuostis, pilk. XIII, k. Nr. 1). Jie 8—12 cm ilgio, galvutės 0,8—1 cm pločio.

Kadangi I gr. smeigtukai yra atsitiktiniai radiniai, juos datuoti sunku. Tik remiantis prototipais iš prūsų genčių teritorijos (118, pav. 73 : f, g; 289, p. 331, pav. 156 : a, b), šios grupės smeigtukus reikėtų skirti B₁, galbūt dar ir B₂ periodui. II gr. smeigtukų taip pat galėjo pasirodyti B₂ periode (sprendžiant iš Pažarsčio pilkapyno, kur aptiktas tokis smeigtukas ir rasta daug B₂ laikotarpio radinių), ir juos nešiojo C_{1b}—C₂ periode. I gr. smeigtukų cilindrine galvute aptikta tik vakarų Lietuvoje (Silutes raj. ir Klaipėdos raj. pietinė dalis), II gr.— rasta rytu Lietuvos piliakalniuose, šiaurės Lietuvos ir Užnemunės pilkapiuose. Dabar žinoma 10 vietų, kuriose rasta 10 pirmos ir 7 antros grupės smeigtukai (210, p. 69, žemėl. 40). Senajame geležies amžiuje panašių smeigtukų (trikampėmis, viršuje į cilindrą susuktomis galvutėmis) žinoma prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 132 : b; 54, p. 108, lent. 20).

Lietuvoje gana daug rasta ritinių smeigtukų. Pagal H. Moros klasifikaciją juos galima suskirstyti į 3 grupes. Pirmają sudaro smeigtukai ilgomis, kartais masyviomis galvutėmis, plokšteliės-skrituliai galvutes viršuje ir apačioje neišskiria arba dar labai neryš-

kios. Kai kurie turi kaulines galvutes ir geležines adatas (Vorėnai, 206, Nr. 202), didžioji dalis — žalvarinės galvutes ir geležines adatas (Jagminiškė, pav. 43 : 1, 2, Paštuva, 189, pav. 138 : 2, Petrešiūnai, 206, Nr. 203, Sargėnai, k. Nr. 13, 306, pav. 27 : 3, ir kt.). Keli smeigtukai yra geležiniai (Aukščadvaris, 80, pav. 4 : 1, Sargėnai, k. Nr. 50, 280) arba žalvariniai (Kuršiai, 189, pav. 138 : 4, Sargėnai, k. Nr. 143 ir kt.). Galvučių viršus kai kada puoštas akučiu

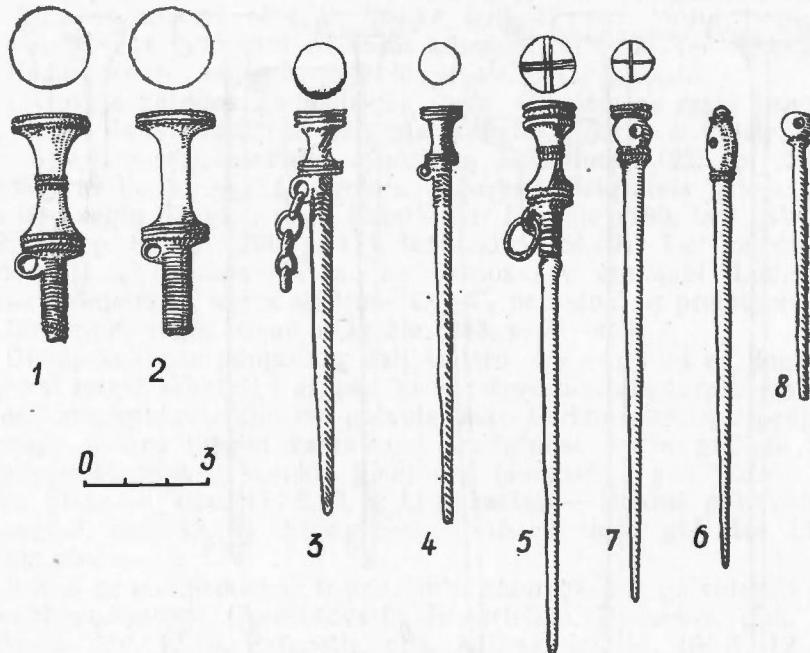
42 pav. Smeigtukai cilindrine galvute: 1—4 — žalvariniai, 5 — geležinis (1 — Jur-gaičiai, 2—4 — Stragnai, 5 — Pažarstis, pilk. 11, k. Nr. 1)

ornamentu. Smeigtukai 10,5—17,5 cm ilgio, galvutės 1,5—4,1 cm aukščio ir 1,1—2,8 cm skersmens.

Antrai grupei skiriami smeigtukai su skrituliais galvutės apačioje ir viršuje. Dauguma jų žalvariniai (Akmeniai, pav. 43 : 3, Barzdūnai, k. Nr. IX, 59, pav. 35, Pajuostis, pav. 43 : 4, Paprūdžiai, 189, pav. 138 : 1, ir kt.), dalis su geležinėmis adatomis (Linksmedėnai). Kartais galvutės (skritulio) viršuje pasitaiko kryžinė ornamentas, kai kurių galvutės viduryje yra lyg trečio skritulio žymiai. Smeigtukai kartais turi į kilpeles įvertas grandeles su 1 ar 2 grandinelių liekanomis (Akmeniai, 189, pav. 138 : 3, ir kt.), kai kada į grandeles būna įkabintas ažūrinis kabutis-skirstiklis su 3 grandinelių liekanomis (Beržai). Pasitaiko smeigtukų su grandinėlėmis, profiliuoto-

mis lazdelémis-brankteliais, skardelémis (Juostininkai, Anykščių raj.). Smeigtukai 7—14 cm ilgio, galvutės 1,2—3 cm aukščio ir 0,7—2 cm skersmens.

Trečią grupę sudaro žalvariniai smeigtukai su 3 (Kaniūkai, 219, lent. XVI, pav. 39, Skrebiškiai) arba 2 skrituliais ir trikampiu atskišimu žemiau kilpelės. Kartais vidurinis skritulys dar nelabai ryškus (Akmeniai, pilk. III, k. Nr. 12, pav. 43 : 5, Ventos pakrantės).

43 pav. Žalvariniai smeigtukai: 1, 2—I gr. ritiniai, 3, 4—II gr. ritiniai, 5—III gr. ritinis, 6—I gr. statinėlinis, 7—II gr. statinėlinis, 8—rutulio formos galvute (1, 2—Jagminiškė, 3—Akmeniai, pilk. I, 4—Pajuostis, pilk. VII, k. Nr. 1, 5—Akmeniai, pilk. III, k. Nr. 12, 6—Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 4, 7—Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 13, 8—Pajuostis, pilk. XIV)

Dalis smeigtukų turi į kilpelę įvertas grandeles su ažūriniu kabucių-skirstikliu, prie kurio pritvirtinta grandinelių ir kabucių (Pajuostis, pilk. XIII, k. Nr. 3, pav. 44). Smeigtukai 11,5—17,5 cm ilgio, galvutės 2—2,5 cm aukščio ir 1,8—2,1 cm skersmens.

Reikia skirti ir velyvają ritinių smeigtukų grupę su 3 (Bakšiai, Pūsdvaris, 496, lent. IX : 3, Raginėnai) arba 2 skrituliais arti vienas kito (Drulėnai, Muoriškiai, pilk. IV, Pašušvys, Kėdainių raj., 263, pav. 26 : 2). Jie žalvariniai, tik Bakšių su geležine adata. I smeigtukų kilpeles žemiau galvučių dažnai būna įverta grandelių, prie kurių prikabinta kabucių-skirstiklių su grandinélémis ir įvairiai pusménulio pavidalo kabuciais. Smeigtukai 12—18,5 cm ilgio, galvutės 1—3,7 cm aukščio ir 1,7—2 cm skersmens, grandinélės 106—117 cm ilgio.

I gr. ritinius smeigtukus iš esmės reikia skirti B₁—B₂ periodui, II gr.—B₂ periodo antrajai pusei—B₂/C₁ periodui. Sunkiau datuoti III gr. smeigtukus (dauguma — atsitiktiniai radiniai). Tik Kaniūkuose kartu su III gr. ritiniu smeigtuku aptikta III gr. antkaklė kūginiai galais (219, p. 86). Matyt, III gr. ritinius smeigtukus nešiojo C_{1a} periodo antrojoje pusėje—C₂ periode, gal ir vėliau. Vėlyvosios grupės smeigtukų taip pat daugiausia rasta atsitiktinai, tik Drulėnų pilkapyje aptiktas su IV gr. antkakle kūginiai galais (150, p. 42—43). Matyt, šiuos nešiojo C₃—D periode, gal dar vėliau. Ritinių smeigtukų daugiausia aptikta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, centrinės Lietuvos kapinynuose, pavienių — rytų Lietuvos piliakalniuose, Užnemunėje, vakarų Lietuvoje. Iš viso žinomas 45 vietas, kuriose rasta apie 90 šių smeigtukų (210, p. 69—72, žemėl. 41 *). Panašiausią į Lietuvos radinius ritinių smeigtukų aptikta Latvijoje, pavienių — Estijoje (263, p. 176—185, pav. 26 : 3, 5, 6; 200, pav. 53 : 13, lent. 30 : 1, 32 : 10; ir kt.), prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 184; 289, pav. 184 : i). Keletas panašių B periodo smeigtukų, tik su profiliuotomis buoželėmis virš galvutės skritulio rasta Elbės aukštupio teritorijoje (55, lent. 3 : 78, tarp. gr. IV b, forma 78).

Ritiniai smeigtukai iš esmės buvo Lietuvoje ir Latvijoje gyvenusių baltų genčių papuošalas, kai kurie pateko į kaimynines žemes. H. Mora jų prototipais laikė bronzos amžiaus vokiško tipo (rytų) ašelinius smeigtukus, žinomus ir baltų žemėse. Vis dėlto chronologiskai galima rasti artimesnių prototipų — tai kauliniai smeigtukai ritės pavidalo galvute, kurių pasitaiko ankstyvojo geležies amžiaus pabaigos rytų Lietuvos piliakalniuose (130, pav. 1 : 41—44).

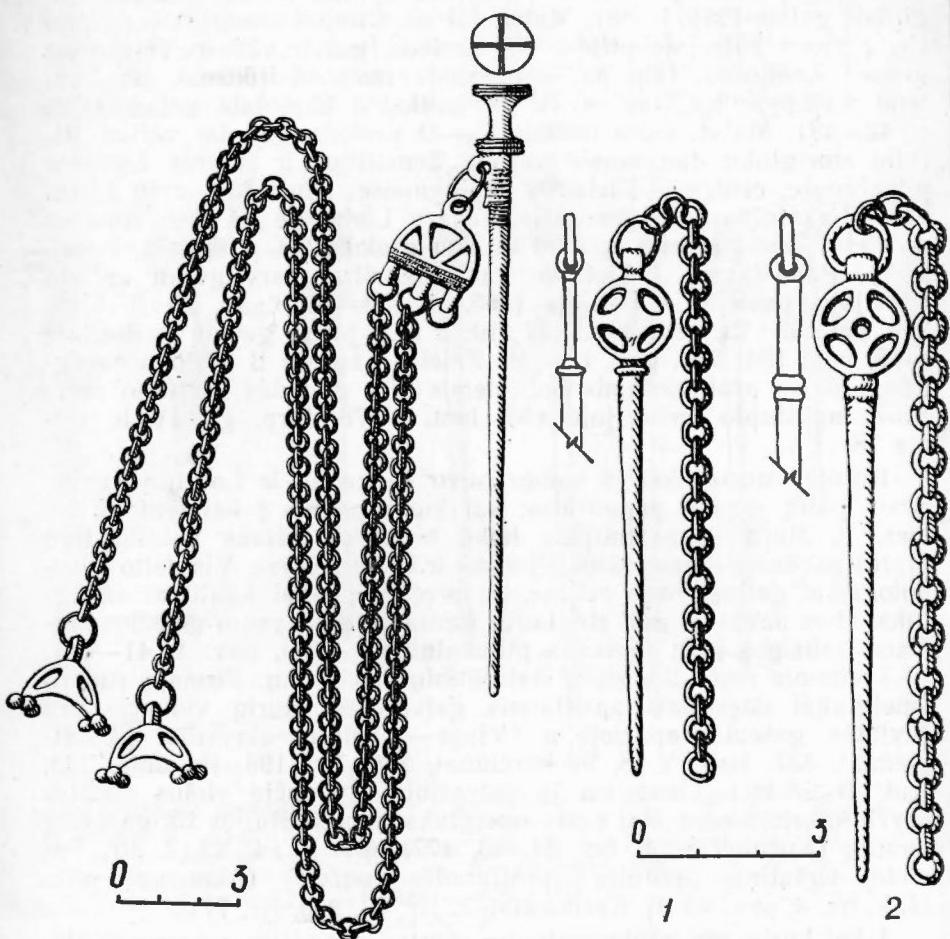
Lietuvoje rasta 2 grupių statinėlinių smeigtukų. Pirmąjį sudaro smeigtukai ištestomis apvaliomis galvutėmis, kurių viduryje yra skylutės, galvutės apačioje ir viršuje — neplatūs skrituliai (Aukštakiemiai, 337, lent. V : 8, 9, Berčiūnai, 206, Nr. 198, Pakunis, 223, lent. II, ir kt.). Dauguma jų žalvariniai, galvučių viršus puoštas kryžiniu ornamentu. Kai kurie smeigtukai turi skritulius tik galvučių viršuje (Kurmaičiai, k. Nr. 24, 43, 177, pav. 21 : 4, 23 : 4, 9), kiti vietoj viršutinio skritulio — profiliuotas buoželės (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 4, pav. 43 : 6, Kurmaičiai, k. Nr. 22, 206, Nr. 77).

Į kai kurių smeigtukų galvutes jvertos grandelės su grandinėlėmis (Rūdaičiai II, k. Nr. 3). Dalį smeigtukų nešiojo poromis. Kai kurie galvutėse jvertose grandelėse turi ažūrinius kabučius-skirstiklius su 4 ar 5 grandinėlėmis (Aukštakiemiai, Pakunis), tarpinius ažūrinius kabučius tarp grandinelių (Plateliai, Plungės raj., 49, pav. 1897, Rūdaičiai). Smeigtukai 7—12 cm ilgio, galvutės 0,9—2 cm aukščio.

Savitą pereinamąją grupę sudaro smeigtukai su beveik cilindrine galvute. Skrituliai lygūs su ja ar truputį platėsni (Aukštakiemiai, Silutė, 67, lent. II). Ir šiuos smeigtukus nešiojo poromis.

* Be ten minimų, žinomas dar šios radimo vietas: Drulėnai, Pažarstis, Pribitka, Ramoniškiai, Šaukėnai, Vaitiekūnai.

Antrai grupei skiriami smeigtukai, kurių galvutė tarp skritulių plokštelių yra dvigubo nupjauto kūgio formos, su skylute viduryje. Kai kurių galvučių viršuje ir apačioje skrituliai nedideli, beveik

44 pav. Žalvarinis III gr. ritinis smeigtukas (Pajuostis, pilk. XIII, k. Nr. 3)

45 pav. Žalvariniai I gr. rateliniai smeigtukai: 1 — Perkuniškė, pilk. I, k. Nr. 3, 2 — Akmeniai, pilk. II, atsit.

kaip galvutė (Aukštkiemiai, Rūdaičiai I, k. Nr. 51 (4), 257, pav. 8 : 6). Šių smeigtukų galvutės žalvarinės, adatos — geležinės. Kiti šios grupės smeigtukai yra žalvariniai, su skrituliais galvutės viršuje (Akmeniai, pilk. III, k. Nr. 14) arba viršuje ir apačioje (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 13, pav. 43 : 7, ir kt.). Kai kurių skritulių (galvutes) viršus puoštas kryžiniu ornamentu. Dalį šios grupės smeigtukų nešiojo poromis. I galvutes įverta grandelių su 2 gran-

dinėlėmis
skirstiki
tukai 10
I gr.
goje, la
tukų rei
sia apti
tuvos p
Lietuvos
daugia
tikta L
Estijoje
lent. 30
šių pas
skritai
II b—c
ir labia
Sen
nius si
žalvarin
durj da
turkam
kruojo
ir kt.).
keturk
augom
grande
45 : 2,
pav. 18
tukai 9

An
kiai, M
arba
Nr. 2,
lutė. 1
deles,
teliais
žu ra
2 cm

I
nešio
Rateli
bei Z
Lietu
rasta
niam
lent.

* Be

dinėlėmis (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2, ir kt.), ažūriniai kabučių-skirstikliai ir grandinėliai (Gibaičiai, 346, pav. 14, kairėje). Smeigtukai 10—15 cm ilgio, galvutės 1,2—1,7 cm aukščio.

I gr. statinėlinių smeigtukų turėjo pasirodyti B₂ periodo pabaigoje, labiausiai juos nešiojo B₂/C₁ periode. Daugiausia II gr. smeigtukų reikia skirti C_{1b}—C₂ periodui. Statinėlinių smeigtukų daugiausia aptikta vakarų Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — centrinės Lietuvos kapinynuose, rytų Lietuvos piliakalniuose ir kapuose: Žinomas 28 vietas, kur rasta daugiau kaip 65 smeigtukai (210, p. 72—73, žemėl. 42 *). Jų aptikta Latvijoje, prūsų genčių teritorijoje (Mozūruose), pavienių — Estijoje (263, p. 192—196; 199, lent. XV : 2, XVIII : 5; 200, p. 118, lent. 30 : 2, 32 : 6; 289, pav. 184 : e; 552, pav. 15 : 2). Keletas panasių pasitaikė ir Elbės germanų teritorijoje; jie skiriami B₂ ar apskritai B periodui (55, p. 17—19, lent. 1 : 13, 14, 16, 26, tarp. gr. II b—d). Matyt, statinėliniai smeigtukai išsirutuliojo baltų žemėse, ir labiausiai juos mėgo Lietuvoje bei Latvijoje.

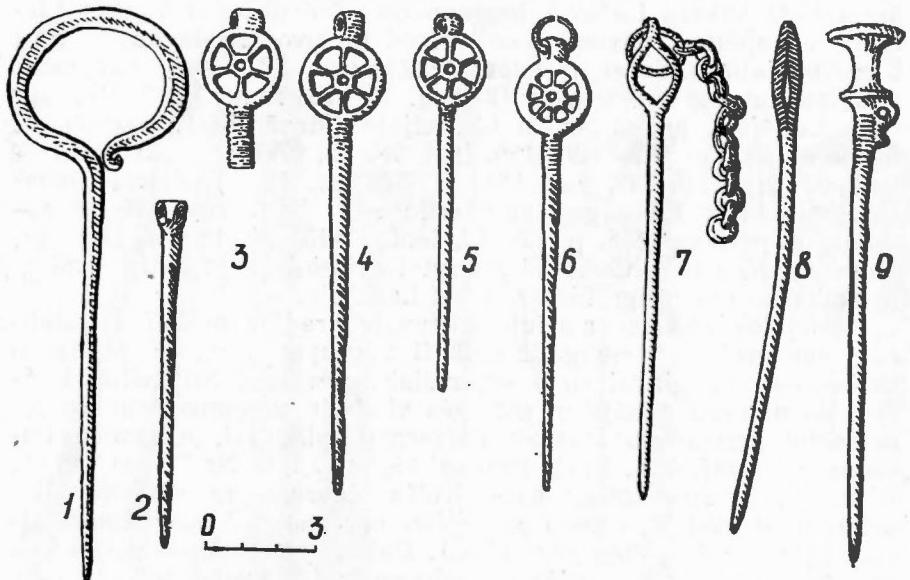
Senajame geležies amžiuje Lietuvoje pradėjo nešioti ir rateliniai smeigtukus, kurių galima skirti 2 grupes. Pirmajai priklauso žalvariniai smeigtukai su 4 stipinėliais galvutėje. Stipinėliai į viduri dažniausiai plateja ir, galvutės viduryje susijunge, sudaro keturkampį igniaužtais kraštais (Akmeniai, pilk. III, Karašilis, Pakruojo raj., 337, lent. I : 13, Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 3, pav. 45 : 1, ir kt.). Kai kurių smeigtukų galvutės viduryje yra apskrita arba keturkampė skylutė, ratelio pakraščiai dar puošti 2 apskritimais-at-augomis (Veršvai, 306, pav. 36 : 6). Dalies smeigtukų kilpelėse yra grandelės su 1 ar 2 grandinelių liekanomis (Akmeniai, pilk. II, pav. 45 : 2, ir kt.). Skiriasi rateliniai smeigtukai iš Labatakių pora (118, pav. 183 : a; 206, Nr. 131), gausiai puošta jvairiais kabuciais. Smeigtukai 9—14 cm ilgio, galvutės 1,5—2 cm skersmens.

Antrai grupei skiriami žalvariniai smeigtukai su 5—6 (Karpiškiai, Muoriškiai, pav. 46 : 3—5, ir kt.), 7 (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2) arba 8 stipinėliais galvutėje (Gibaičiai, Muoriškiai, pilk. IV, k. Nr. 2, pav. 46 : 6, Skrebiškiai). Galvutės viduryje dažnai būna skyllutė. Dalis smeigtukų labai puošnūs — turi į kilpeles įvertas grandėles, prie kurių pritvirtinta po 3 grandinėles su jvairiais brankteliais ir kabuciais (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2, Vabalninkas, Biržų raj., 206, Nr. 214). Smeigtukai 13—16,5 cm ilgio, galvutės 1,5—2 cm skersmens.

I gr. rateliniai smeigtukų Lietuvoje pasirodė B₂/C₁ periode, juos nešiojo C_{1a} periode, II gr. smeigtukus reikia skirti C_{1b}—C₂ periodui. Rateliniai smeigtukų daugiausia rasta vakarų Lietuvos kapinynuose bei Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — centrinės Lietuvos kapinynuose ir rytų Lietuvos piliakalniuose. 23 vietose rasta 30 smeigtukų (210, p. 73—74). Artimiausią Lietuvos radijiniams rateliniai smeigtukų aptikta Latvijoje (263, p. 185—192; 199, lent. XV : 1, XVIII : 3; 200, p. 118, lent. 30 : 3, 32 : 4, 5, ir kt.), pa-

* Be ten minimų vietų, jų dar rasta Gintaruose.

vienių pasitaikė prūsų genčių teritorijoje (Mozūruose, 57, pav. 103) ir Suomijoje (161, p. 32, pav. 107). Taigi ir šiuos smeigtukus iš esmės nešiojo tik Lietuvoje bei Latvijoje, iš kur pavienių, matyt, pateko į kaimyninius kraštus. Didelių rateliniai smeigtukai su buožele virš galvutės aptinkama vidurinio geležies amžiaus pirmosios pusės paminkluose (306, p. 263, pav. 66; 206, Nr. 331).

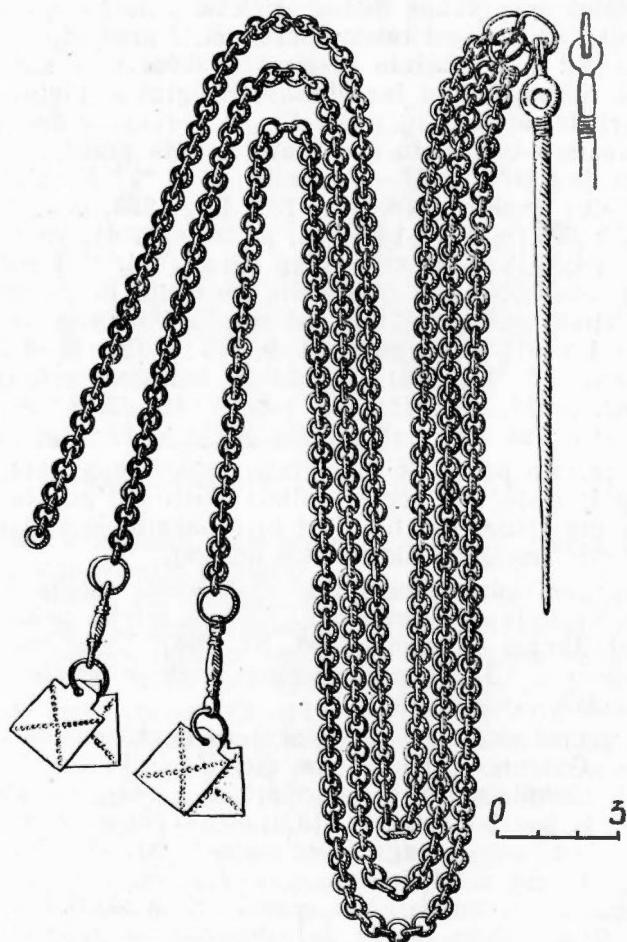

46 pav. Muoriškių pilkapių smeigtukai: 1 — lazdelinis, 2 — cilindrine galvute, 3—6 — II gr. rateliniai, 7 — artimas žiediniams, 8 — adatos pavidalo, 9 — III gr. ritinis (pagal J. Markelevičių ir E. Morauskienė)

Lietuvoje aptikta ir žiedinių smeigtukų — su žiedo pavidalo galvute ir virš jos skersai pritvirtinta kilpele. Dauguma jų žalvariniai, bet pavienių pasitaiko ir geležinių (Paplienija). Galvutės beveik neornamentuotos, tik kai kurių puoštos grioveliais ir ranteliais, sudarančiais žvaigždinį raštą (Veršvai, k. Nr. 22, 206, Nr. 213). Daugelio smeigtukų kilpelėse yra išlikusių grandelių, kartais — su grandinėlių liekanomis. Prie kai kurių grandinėlių būna prikabinta brankteliai ir stačiakampių kabučių (Ančiškis, Kėdainių raj., pav. 47). Dalis smeigtukų turi prie grandelių pritvirtintus trapecijos arba ažūrinio puslankio formos kabučius-skirstiklius su grandinėlėmis ir trikampio ar trapecijos formos kabučiais (Veršvai, k. Nr. 22, 54, 232, 233, 206, Nr. 209, 210). Kai kuriuos smeigtukus nešiojo poromis. Jie turi į kilpeles ivertas grandeles su ažūriniais kabučiais-skirstikliais, kuriuos jungia grandinėlės (Siauduva, Šilalės raj., 206, Nr. 216). Smeigtukai 11—16 cm ilgio, galvutės (žiedai) 1—1,6 cm skersmens.

Pagal kapų kompleksus žiedinių smeigtukų Lietuvoje atsirado C₂ periode, juos nešiojo ir C₃—D periode Daugiausia jų aptikta

centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių pasitaikė Žemaitijos gyvenvietėse (210, p. 74—75, žemėl. 43 : 3). Žinoma 12 vietų, kur rasta 18 žiedinių smeigtukų. Jų aptikta Latvijoje (395, lent. 9 : 3, 4), Estijoje (263, p. 211) ir Mozūruose (289, pav. 184 : j). Lietviškų-latviškų smeigtukų prototipu H. Mora ieško Mozūruose. Vis dėlto jiems išsirutulioti galėjo

47 pav. Žalvarinis žediniis smeigtukas (Ančiškis)

turėti įtakos ir II gr. rateliniai smeigtukai, nes abiejų panašios ir galvučių su kilpelėmis virš jų formos, ir kai kurie prie grandinelių pritvirtinti kabučiai.

Lietuvoje gana daug rasta lazdeliniai smeigtukų (pav. 1 : 4; 46 : 1). Jie turi iš vienos sulenkta apskritą, ovalią ar beveik trikampę kilpelę-galvutę ir jvairaus ilgio adatą. Dauguma smeigtukų — geležiniai, mažiau aptikta žalvarinių (Kurmaičiai, k. Nr. 8, 206, Nr.

204, Gintarai, k. Nr. 12, Muoriškiai, pilk. V, k. Nr. 13, Stragnai, ir kt.). Didžioji dalis geležinių labai blogai išlikusi, todėl sunku juos smulkiau apibūdinti. Smeigtukai jvairaus dydžio: yra vos 4—5 cm, bet ir daugiau kaip 20 cm ilgio (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 8). Dydis, matyt, priklausė nuo to, kieno drabužiams (suaugusiojo ar vaiko) smeigtukas buvo skirtas susegti.

Lazdelinius smeigtukus Lietuvoje nešiojo ne tik senajame geležies amžiuje, bet ir visą I tūkstantmetį bei II pradžioje (210, p. 75—78, žemėl. 44 : 1, 2). Dėl to atskirai aptiktus juos sunku datuoti. Galime tik nurodyti, kad lazdelinius smeigtukus Lietuvoje nešiojo B₁—B₂ periode, aptikta jų ir su C₁—D periodo dirbiniais. Senojo geležies amžiaus lazdelinių smeigtukų aptikta praktiškai beveik vienoje Lietuvoje (210, p. 75—77, žemėl. 44 : 1 *). Jie plačiai paplitę ir kitose baltų žemėse (118, pav. 132 : f, g; 289, pav. 182 : d; 263, p. 168—176; 505, p. 129—146; 511, p. 16, pav. 4), ypač rytų baltų gyventose srityse, kur šių smeigtukų žinoma dar iš I tūkstantmečio pr. m. erą. Matyt, iš kitų rytų baltų teritorijų jie pateko ir į Lietuvą. Lazdelinių smeigtukų taip pat aptikta Pabaltijo finougrų genčių (263, p. 170—174; 102, pav. 153 : 9, 155 : 3, 157 : 5—8; 213, p. 20—37; 161, pav. 13, 14, 106), Zarubincų kultūros teritorijoje (505, p. 133; 462, p. 35, pav. 15; 490, pav. 4 : 42, 43, 8 : 28, 9 : 24, 25, 11 : 22; ir kt.), kas rodo baltų ir šių sričių kultūrinius ryšius.

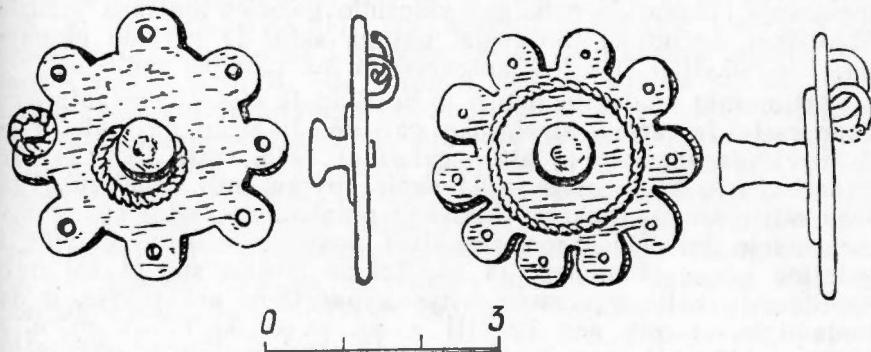
Lietuvoje taip pat rasta smeigtukų apskritomis galvutėmis, kuriuos, kaip ir tokio tipo seges, galima skirti į 2 grupes. Sie dirbiniai nuo segių skiriiasi tik tuo, kad jų užpakalinėje dalyje paprastai būna geležinės smeigiamosios adatos liekanų.

Vieną grupę sudaro smeigtukai apskritomis ratelio formos ažūrinėmis galvutėmis su stipinėliais. Kartais ratelio pakraščiai būna puošti apskritimais (Stragnai, 206, Nr. 194). Visų smeigtukų galvutės žalvarinės, 3,3—5 cm skersmens, priekyje puoštos nedideliais tutulio pavidalo atsikišimais.

Antrai grupei priklauso smeigtukai su neažūrinėmis apskritomis galvutėmis. Galvutės priekyje yra dideli tutulio pavidalo atsikišimai, puošti žiedeliais, spurgeliais, kartais — mėlyno stiklo akutėmis (Lumpėnai, k. Nr. 2 e, 61, pav. 132), kai kurių galvučių pakraščiai gražinti apskritimais (Stragnai, Palanga, k. Nr. 17, pav. 48, Sernai, k. Nr. 10, 63, lent. VIII, kairėje, pav. 12, 13). Paskutinieji smeigtukai vadinami rozetiniais. Šiai grupei reikia skirti keletą Lumpėnų k. Nr. 9 smeigtukų, kurių galvutės rato pakraščius puošia tik 4 apskritimai, sudarantys kryžinių ornamentą (61, pav. 134; tokų kryžinių smeigtukų daugiau rasta vidurinio geležies amžiaus pradžios paminkluose, žr. 376, p. 28—30). Smeigtukų galvutės daugiausia žalvarinės, kai kurios sidabruotos (Gandinga, Plungės raj., 206, Nr. 186, Stragnai) ar sidabrinės (Sernai, k. Nr. 89, 63, lent. VIII, kairėje, pav. 14), 3,9—5,5 cm skersmens, tutuliai 1—2 cm aukščio.

* Be ten nurodytų vietų, jų dar aptikta Gintaruose ir Paragaudyje.

Pagal kapų kompleksus smeigtukų apskritomis ir rozetinėmis galvutėmis Lietuvoje pasirodė C_{1a} periodo pabaigoje, juos nešiojo C_{1b}—C₂, galbūt dar ir C₃ periode. Daugiausia jų aptikta vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose. Dabar Lietuvoje žinomas 7 vietas, kur rasta apie 35 smeigtukus *. Abejų smeigtukų rasta Latvijoje (199, lent. XI : 13; 263, p. 196—200; 200, lent. 28 : 5), pavienių — prūsų genčių teritorijoje (54, p. 111, pav. 1 : O, lent. 22) ir Estijoje (552, pav. 17 : 7). Matyt, svarbiausias jų gamybos centras buvo vakarų Lietuvos pajūris, iš kur pateko į kaimynines ž-

48 pav. Žalvarinės rozetinių smeigtukų galvutės (Palanga, k. Nr. 17)

mes. Apskritų smeigtukų, kaip ir segių, gamybai įtakos turėjo Romanos imperijos provincijų dirbiniai.

Reikia paminėti dar keletą Lietuvoje rastų senojo geležies amžiaus smeigtukų. Sargėnų kapinyno k. Nr. 363 aptiktas žalvarinis ažūrinis kryžinis smeigtukas (206, Nr. 336), kitas panašus rastas Šaukėnų k. Nr. 47. Abu turi ažūrines galvutes su 2 apskritimais šonuose ir kilpele viršuje; 9,3—12 cm ilgio. Jie rasti vyru kapuose su tiksliau sunkiai datuojama medžiaga (geležiniai įmoviniai kirviai ir kt.). Panašių smeigtukų rasta Latvijos ir Estijos senojo geležies amžiaus paminkluose (199, lent. XI : 10; 102, pav. 151 : 3; 338, pav. 9 : 19), kur jų aptikta su antkaklėmis buoželiniais galais (263, p. 214). Tai leidžia šių smeigtukų pasirodymą Pabaltijuje nukelti į B₂/C₁ periodą. Tam neprieštarauja Sargėnų kapinyno dirbiniai. Sargėnų smeigtuką reikėtų skirti B₂/C₁ periodui, nedaug velyvesnis (galbūt C_{1b} periodo) yra ir Šaukėnų smeigtukas. Kryžiniai smeigtukai galėjo išsirutulioti iš I gr. ratelinų smeigtukų, kurių ratelio pakraščiai puošti 2 ataugomis-apskritimais (Veršvai, 306, pav. 36 : 6).

Lietuvoje rasta keletas žalvarinių smeigtukų rutulio formos galvute; dalis jų turi skylutę galvutės viduryje (Pajuostis, pilk. XIV, atsit., pav. 43 : 8, Jagminai (tikriausiai Jagminiškė, IEM, inv. Nr. AR 50 : 6), kiti — kilpelę virš galvutės (Seredžius, atsit.). Smeig-

* Be tekste minimų vietų, jų dar rasta Aukštakiemuose, Kurmaičiuose ir Pleškučiuose.

tukai 6,6—8,7 cm ilgio, galvutės — 0,8—1,1 cm skersmens. Visi jie rasti atsitiktinai, analogijų kaimyniniuose kraštuose nėra, todėl tiksliau datuoti sunku. Pagal Seredžiaus kapyno medžiagą smeigtuką galima skirti C_{1b}—C₃ periodui; matyt, šiam laikotarpiui priklauso ir kiti smeigtukai rutulio formos galvutėmis.

Muoriškių pilkapiuose (pilk. II, k. Nr. 1, pav. 46 : 8) aptinktas žalvarinis adatos pavidalo smeigtukas. Keli tokios formos smeigtukai rasti Latvijoje, bet jie šiek tiek skiriasi nuo Muoriškių smeigtuko (199, lent. XV : 5; 263, p. 216—217). Kai kurie datuojami romėniškojo laikotarpio pabaiga—vidurinio geležies amžiaus pradžia. Muoriškių smeigtuką tikriausiai galima skirti D periodo pirmajai pusei ir laikyti jį šiek tiek ankstyvesniu už Latvijos radinius.

Artimesnių analogijų neturi ir Egliškių II pilkapiro griaustiniam kape rasta žalvarinio smeigtuko galvutė. Ji žiedo pavidalo ir su 2 kilpelėmis apačioje (adata — geležinė) (418, lent. XXX : 2). Remiantis kartu buvusiomis sudėtinėmis apyrankėmis, smeigtuką galima skirti dar B₁ periodui. Moškėnų piliakalnyje rastas smeigtukas turi didelę žalvarinę lapo (šaukštą) pavidalo ažūrinę galvutę ir geležinę adatą (450, pav. 14 a). Tokios formos smeigtukai buvo paplitę ryty baltų gyventose srityse, ypač Okos aukštupyje, ir datuojami laikotarpiu nuo IV—III a. pr. m. e. iki IV—V m. e. a. (505, p. 140—141, pav. 2 : 2). Pavienių šių smeigtukų rasta Estijoje (212, p. 167, pav. 5 : 4), Švedijoje (121, p. 172—177, pav. 4). V. Ginteris juos skiria IV a. pr. m. e.—II m. e. amžiui. Moškėnų smeigtuką tikriausiai reikėtų datuoti m. e. pradžia—B_{1a} periodu ir laikyti tolimesnių ryty baltų importu.

Senojo geležies amžiaus pabaigoje Lietuvoje pasirodo žalvarinių smeigtukų su skylute galvutės viduryje (Šaukėnai, k. Nr. 12, 23, ist. m. kand. J. Stankaus tyrinėjimai, medžiaga neskelbtą) ar su šiek tiek atsikišusia ąsele (Vaitiekūnai, k. Nr. 10 B, 380, pav. 10 : 1) bei nedidele buožele virš galvutės; Vaitiekūnų kape toks smeigtukas rastas su II gr. šaukštine antkakle, todėl jį reikia skirti C₃ periodo pabaigai—D pirmajai pusei. Tai vidurinio geležies amžiaus nuokamienių smeigtukų prototipai. Siam tipui artimų smeigtukų rasta Latvijoje, Estijoje, šiaurės ryty Lenkijoje (263, p. 219, pav. 28 : 1; 102, pav. 151 : 4; 45, lent. XIV : 3, 4).

Baigiant kalbėti apie krūtinės papuošalus, reikia pasakyti, kad, jei segių ir smeigtukų, aptikta liekanų krūtinės papuošalų, susidedančių iš žalvarinių grandelių, profiliuotų lazdelių-branktelii, įvairių formų kabučių (Pakalniškiai, 524, lent. 5 : 8, 14, 6, Rokėnai, 206, Nr. 139), ažūrinių kabučių-skirstiklių, prie kurių pritvirtinta žalvarinių grandelių ir grandinėlių (Dimgailiai, Kelmės raj., 206, Nr. 141, Kelmė, 49, pav. 1891, Lauksvydai, 206, Nr. 140, Norušiai, 306, pav. 38 : 6, Stragnai, 206, Nr. 142, 143, Šernai, 63, lent. XIV, ir kt.), ažūrinių kabučių-skirstiklių ir ažūrinių kabučių, sujungtų grandinėlėmis ar tik grandelėmis (Linksmėnai, 189, pav. 137, Šiauliai, 49, pav. 1894), neažūrinių kabučių-skirstiklių su grandinėlėmis ir kabučiais (Norušiai, 206, Nr. 206), įvairių kabučių (Stragnai,

Upytė, 206, Nr. 144—146, ir kt.). Matyt, dauguma šių papuošalų dalij buvo prijungta prie smeigtukų.

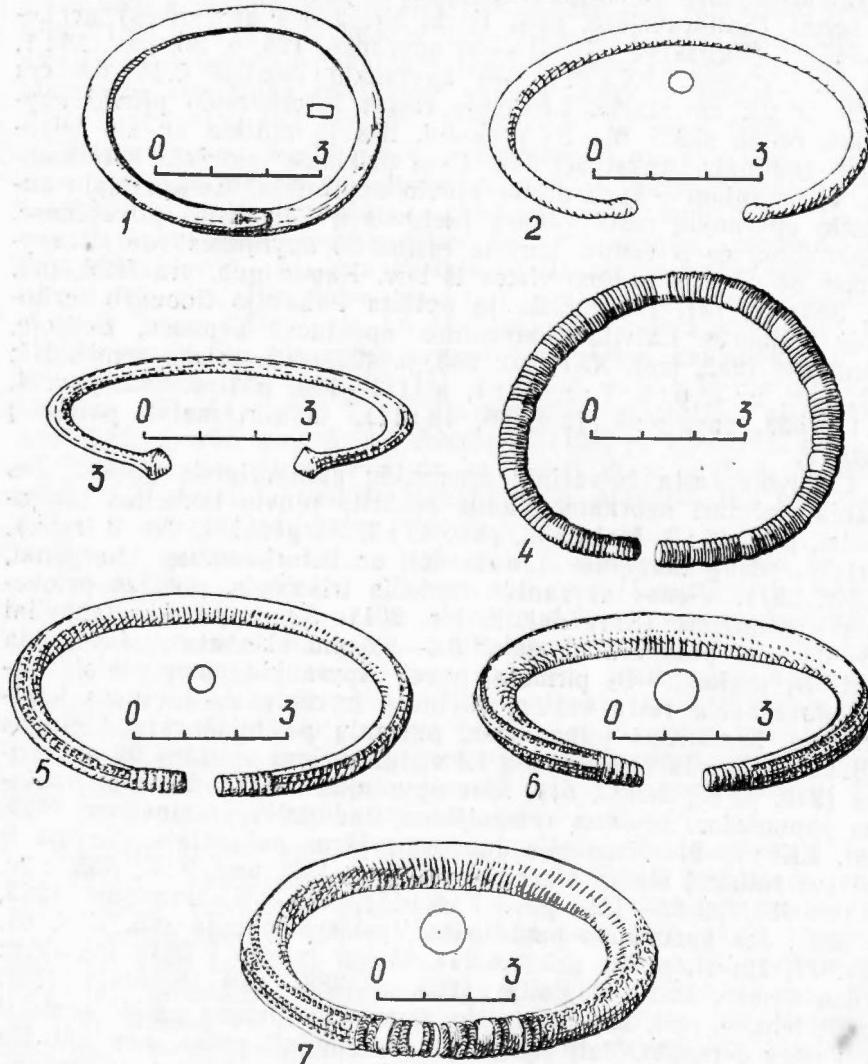
Lietuvoje taip pat rasta keletas emaliu puoštų krūtinės papuošalų, kuriuos aptarsime skyrelyje apie emaliuotus dirbinius.

Rankų papuošalai. Tai apyrankės ir žiedai. Senajame geležies amžiuje nešiota gana įvairių apyrankių. Vieną ankstyviausių grupių sudaro keturkampio pjūvio sudėtinės apyrankės, pagamintos iš žalvario juostelės (Maironiai, pav. 49 : 1). Kai kurios nešiotos po kelias (Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 2—4 apyrankės) ar keliasdešimt (Egliškiai, pilk. II — 31 apyrankė, 128, p. 36, pav. 14 : 1, 418, p. 59, lent. XXX : 1). Šių apyrankių juostelė 0,25—0,6 cm pločio ir 0,2 cm storio. Lietuvoje rastas keturkampio pjūvio apyrankes reikia skirti B₁—B₂ periodui, nes jų aptikta su šio laiko tarpio radiniai. Ankstyvesniams tipui priklauso plokščio keturkampio, vėlyvesniams — kvadratinio pjūvio apyrankės. Keturkampių sudėtinė apyrankių rasta vakarų Lietuvos ir Žemaitijos pilkapiuose. Dabar žinomas 3 vietas, kuriose rastos 36 apyrankės (dar 2 apyrankės be tikslios radimo vietas iš buv. Kauno gub. yra IEM, inv. Nr. 383 : 41, 74). Daugiausia jų aptikta Pabaltijo finougrų teritorijoje — šiaurės Latvijos akmenimis apdėtuose kapuose, Estijoje, Suomijoje (262, lent. XXIV : 6; 263, p. 400—405, priedo žemėl. III; 317, lent. 2 : 1, 6 : 8, 7 : 1, 34 : 1, p. 111—112; 553, p. 192, pav. 4, 5 : 11; 552, pav. 9 : 9, 12 : 1, 5, 18 : 11), iš kur, matyt, pateko į Lietuvą.

Lietuvoje rasta žalvarinių apyrankių pumpuriniais galais. Jos dažniausiai turi neornamentuotus apskrito pjūvio lankelius (Bajoriškiai, pav. 49 : 2, Maironiai, pav. 49 : 3, Sargėnai, k. Nr. 8 ir kt.), kartais — daugiakampius (Juodsodė) ar keturkampius (Sargėnai, k. Nr. 227). Vienos apyrankės lankelis trikampis, puoštas grioveliais ir akutėmis (Sargėnai, k. Nr. 201). Šių apyrankių lankeliai 0,3—0,6 cm, pumpurinai galai 0,3—0,6 cm skersmens. Jas reikia skirti B₁ periodui—B₂ pirmajai pusei. Apyrankių pumpuriniais galais daugiausia rasta vakarų Lietuvos ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos pilkapiuose, pavienių pasitaikė rytų Lietuvos piliakalniuose. Iš viso žinoma 12 vietu, kuriose aptiktos 22 apyrankės (210, p. 88, žemėl. 51). Sios apyrankės — visai Europai būdingas papuošalas, žinomas romėniškose Padunojės provincijose (159, lent. LXI : 7—9), šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje (Kryme ir kai kur toliau į šiaurę Ukrainoje, 405, p. 202, pav. 9 : 5; 455, pav. 20 : 4; 456, p. 98—119, pav. 7 : 6, 15), Čekijoje, Bosnijoje (263, p. 389). Jos ypač buvo paplitusios Vyslos žemupyje (65, I, p. 61, pav. 71, 72; II, p. 56, priedas 24), iš kur pateko į Rytų Pabaltijį: prūsus žemes, Latviją, Estiją (263, p. 388—390), Suomiją (161, p. 22, lent. 4, pav. 29). Dalis šių apyrankių Lietuvą galėjo pasiekti iš Vyslos žemupio, dalį jų galėjo pasigaminti patys, nes ant šių apyrankių lankelio yra kitokioms būdingas ornamentas (Sargėnai, k. Nr. 201).

Lietuvoje gana daug aptikta žalvarinių apskrito ar ovalaus pjūvio apyrankių. Jas galima suskirstyti į 3 grupes. Pirmajai priklauso

apyrankės, dažniausiai turinčios i galus plonėjantį lankelį, ištiesai ar protarpiais puoštą skersiniai grioveliais (Kulai, Pajuostis, Paragaudis, pilk. II, k. Nr. 1, pav. 49 : 4, ir kt.), skersiniai grioveliais ir raneliais (Sargėnai, k. Nr. 122, ir kt.) ar sieteliniu raštu (Sargėnai, k. Nr. 178). Aptikta apyrankių, kurių tik galai ornamentuoti grioveliais, lankelis nepuoštas (Sargenai, k. Nr. 9, Veršvai, k. Nr. 119), kartais galai profiliuoti, gražinti grioveliais (Kulai). Apyrankių lankeliai per vidurį 0,2—1,3 cm skersmens.

49 pav. Žalvarinės apyrankės: 1 — keturkampė sudėtinė, 2, 3 — pumpuriniai galais, 4 — I gr. apskrito pjūvio, 5, 6 — II gr. apskrito pjūvio, 7 — III gr. (akinė) apskrito pjūvio (1, 3 — Maironiai, 2 — Bajoriškiai, 4 — Paragaudis, pilk. II, k. Nr. 1, 5, 7 — Jagminiškė, 6 — Sakarniai)

Antrą grupę sudaro apyrankės taip pat dažniausiai į galus plojėjančiu lankeliu, puošti išilginiais grioveliais ir ranteliais (Jagminiškė, pav. 49 : 5, Sakarniai, pav. 49 : 6, Pavėkiai, pilk. XV, k. Nr. 1, 306, pav. 31 : 1, 2, Sargėnai, k. Nr. 230, ir kt.). Jų lankeliai per vidurį 0,5—1,3 cm skersmens.

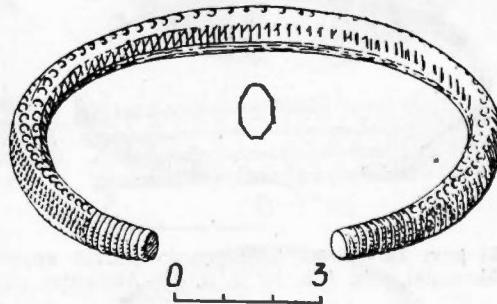
Trečią, didžiausią, grupę sudaro vadinamosios akinės apyrankės. Jų lankeliai puošti išilginiais grioveliais, ranteliais ir akutėmis (Dauglaukis, 206, Nr. 235, Jagminiškė, pav. 49 : 7, Paulaičiai, k. Nr. 1, 306, pav. 39 : 3, Sargėnai, k. Nr. 13, 306, pav. 26 : 6, Gėluva, Raseinių raj., 206, Nr. 223, Kurmaičiai, k. Nr. 22, 206, Nr. 74—75, ir kt.). Kai kurių apyrankių galai profiliuoti. Lankeliai per vidurį 0,4—1,8 cm storio.

Be šių grupių, Lietuvoje rasta visai neornamentuotų apskrito pjūvio (Kriemala, Rūdaičiai II, k. Nr. 16), taip pat tokių apyrankių, kurių lankelis puoštas taškučiais ir ranteliais (Sargėnai, k. Nr. 63).

Dviejų pirmųjų grupių apskrito pjūvio apyrankės Lietuvoje imtos nešioti B₁ periodo pabaigoje—B₂ pradžioje, daugiausia jomis puoštasi B₂ periode, kai kuriomis — dar ir B₂/C₁ pradžioje. III gr. (akinės) apyrankės irgi pradėtos nešioti B₁ periodo pabaigoje—B₂ pradžioje, labiausiai jomis puoštasi B₂ periode, dar ir B₂/C₁ periode. Apskrito pjūvio apyrankių daugiausia aptikta centrinės Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, nemaža rasta vakarų Lietuvos, pavienių — Nemuno žemupio kapinynuose, Užnemunėje ir rytų Lietuvoje. Iš viso žinomas 58 vietas, kuriose rasta apie 145 apskrito pjūvio apyrankes (210, p. 88—90, žem. 52 : 1 *).

Panašių į Lietuvos apskrito pjūvio apyrankes aptikta Latvijoje, Estijoje ir Suomijoje (262, lent. XXI : 5—7; 263, p. 381—388; 199, lent. XV : 9, XVIII : 13; 317, p. 104—106, lent. 15 : 1, 28 : 2, 35 : 6, 44 : 8; 161, p. 21, lent. 3, pav. 22). Spėjama, kad jos išsirutuliojo iš kai kurių Rytprūsių apyrankių profiliuotais galais. Vis dėlto labiausiai paplitusios Lietuvoje ir Latvijoje, iš kur šis apyrankių tipas pateko į Pabaltijo finougrų genčių teritoriją.

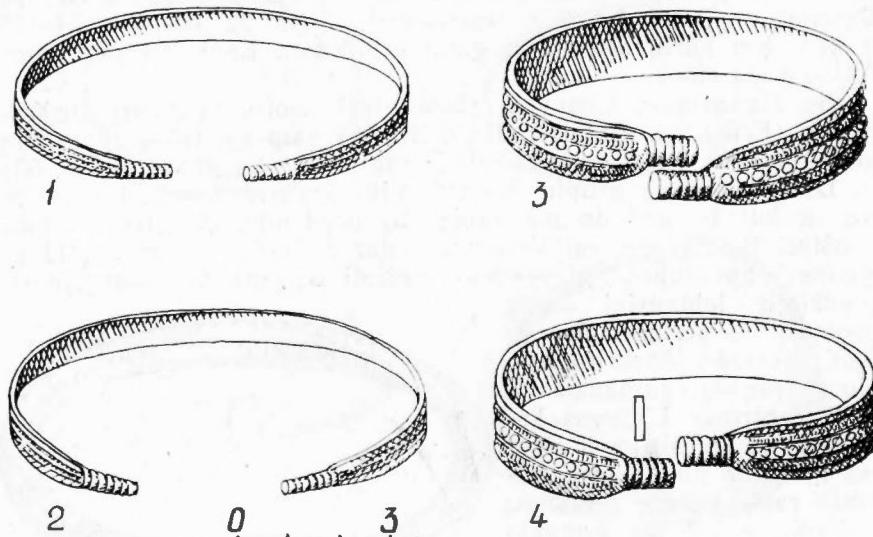
Lietuvoje rasta žalvarinių kampuoto pjūvio apyrankių. Jų būna rombinio (Dvelaičiai, Joniškio raj.), šešiakampio (Jagminiškė, pav. 50, Kaniūkai, 219, lent. XVI, pav. 38, 38a, ir kt.) ar aštuonkampio (Pūsdvaris, 223, lent. III, viduryje, Paprūdžiai ir kt.) pjūvio. Apyrankių galai dažnai siaurėja arba suapvalinti. Lankelis per vidurį 0,8—1,2 cm pločio. Sias apyrankes tiksliau datuoti sunku, nes dau-

50 pav. Žalvarinė kampuoto pjūvio apyrankė
(Jagminiškė)

* Be ten minimų, dar žinomas šios radimo vietas: Kalneliai, Muoriškiai, Pagrybis, Šilalės raj., Paragaudis, Rūdaičiai II, Šiauliai, Radviliškio raj.

guma jų yra atsitiktiniai radiniai. Tik Muoriškių pilkapiuose tokia apyrankė rasta su simetrine sege (225, p. 92), kas leidžia spėti, kad kampuoto pjūvio apyrankes dar nešiojo C_2-C_3 periode. Tiki- riausiai jos pasirodė C_{1a} periodo pabaigoje, nes ornamentika arti- miausia III gr. apskrito pjūvio apyrankių ornamenteikai. Kampuoto pjūvio apyrankių daugiausia aptikta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynuose, pavienių pasitaikė centrinėje Lietuvoje. Žinoma 14 vietų, kuriose rasta apie 20 šiu apyrankių (210, p. 90—91, žemėl.

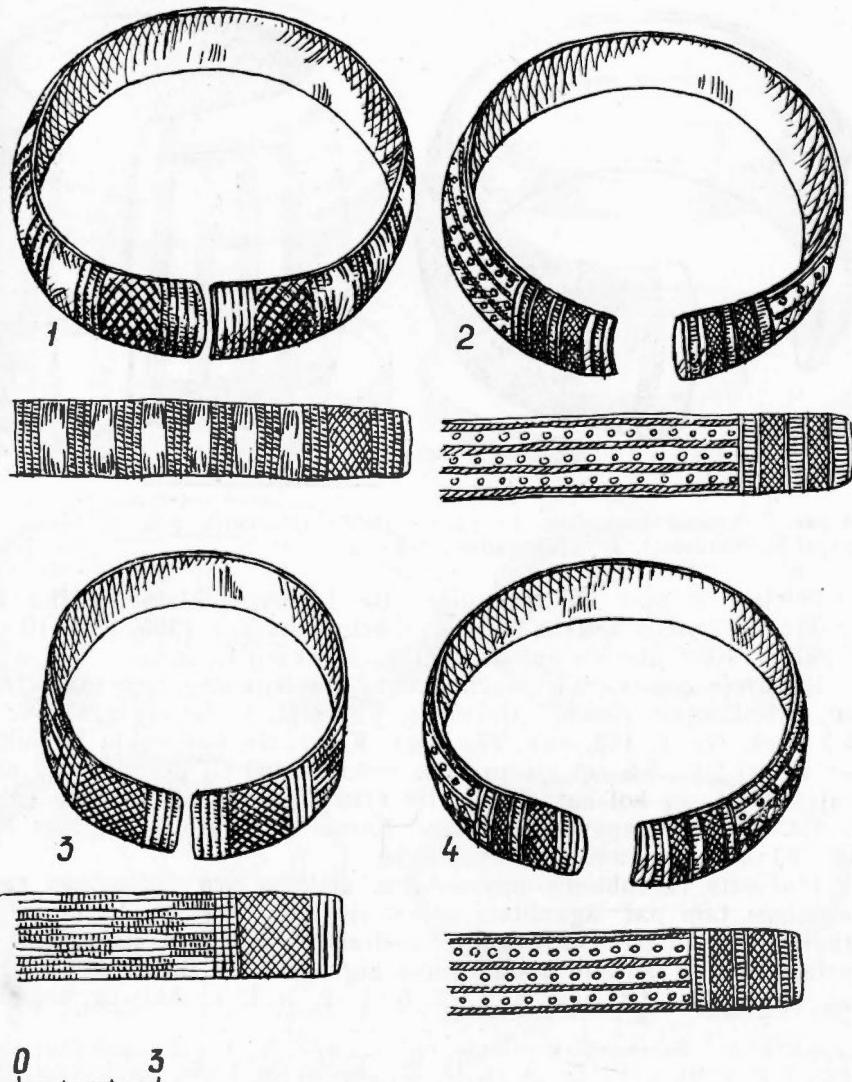
51 pav. Žalvarinės keturkampio pjūvio apyrankės suapvalintais galais: 1, 2 — Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8, 3, 4 — Akmeniai, pilk. III, k. Nr. 18

52 : 2). Gana panašių į Lietuvos radinius aptikta Latvijoje, Estijoje, Suomijoje, vakarų Baltarusijoje (262, lent. XXII : 1, 2; 263, p. 390—395, priedo žemėl. IX; 161, p. 33, pav. 113, 114; 489, pav. 76 : 4). Matyt, tai buvo rankų papuošalas, susiformavęs baltų genčių pilkapynų srityje ir iš čia patekės į finougrų genčių žemes.

Lietuvoje rasta žalvarinių keturkampio pjūvio apyrankių suapvalintais galais. Jų lankeliai padaryti iš keturkampio pjūvio juostelės (Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8, pav. 51 : 1, 2, pilk. III, k. Nr. 18, pav. 51 : 3, 4, Kuršiai, Bauščikai ir kt.). Rečiau pasitaiko apyrankių gana plačiu, beveik kvadratinio pjūvio, šonuose akutėmis puoštu lankeliu (Daukšiai, Joniškio raj., SAM, inv. Nr. 1566, 1567). Lankeliai per vidurį 0,5—1,4 cm pločio, galai 0,2—1 cm skersmens. Lietuvoje keturkampio pjūvio apyrankių suapvalintais galais pasirodė B_2 periode, jas nešiojo B_2/C_1 , dalį — ir $C_{1b}-C_2$ periode. Daugiausia šių apyrankių aptikta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — vakarų, centrinės Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose. Žinomas 47 vietas, kuriose rasta apie 100 apyrankių suapvalintais galais (pav. 52 žr. įdėkle). Artimiausių Lietuvai šio

tipo apyrankių aptikta Latvijoje, nemaža jų rasta Estijoje, pavienių — Suomijoje (263, p. 375—381, pav. 43 : 3, 44 : 2; 262, lent. XXI : 2—4). Taigi ir šio tipo apyrankės būdingiausios Lietuvoje bei Latvijoje gyvenusioms baltų gentims; iš čia jų pateko į Pa-baltijo finougrų sritį.

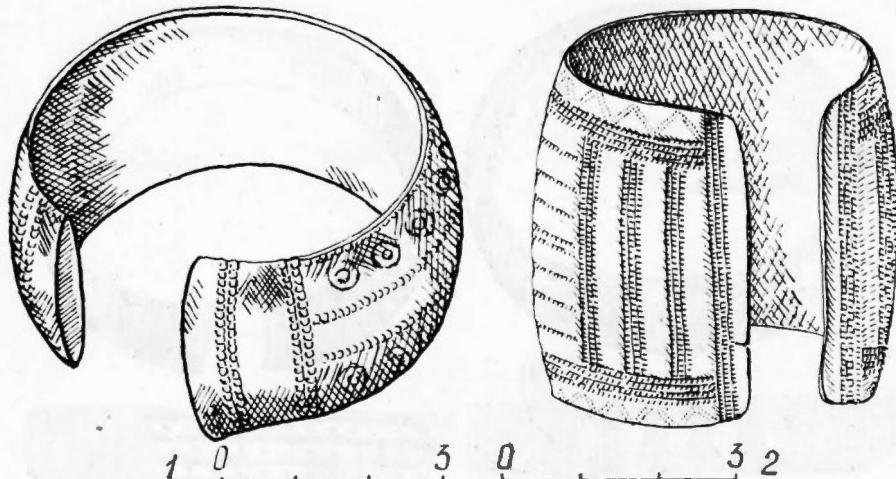
Lietuvoje aptikta žalvarinių išgaubto pjūvio apyrankių. Jų lan-keliai plokšti, išgaubti ir ornamentuoti (Rūdaičiai I, k. Nr. 59, pav. 53 : 2, 4, k. Nr. 48, pav. 53 : 1, Lazdininkai, 68, pav. 7 : 3, ir kt.),

53 pav. Žalvarinės Rūdaičių I kapyno apyrankės: 1, 2, 4 — išgaubto pjūvio, 3 — juostinė (1 — k. Nr. 48, 2, 4 — k. Nr. 59, 3 — k. Nr. 51)

per viduri 1,6—2,1 cm, kartais net 2,5 cm pločio. Pasitaiko ir mažesnių apyrankių, kurių lankeliai 1—1,5 cm pločio. Išgaubtas apyrankės reikia skirti daugiausia C_{1a} periodo pabaigai— C_{1b} periodui. Dalį jų, matyt, nešiojo ir C_2 periode.

Klaipėdieriškų išgaubtų apyrankių daugiausia rasta vakarų Lietuvos kapinynuose, pavienių — Žemaitijos pilkapynuose. H. Mora pažymi, kad vien. buv. Klaipėdos krašte aptikta 51 apyrankę, bet tikslesių vietų nenurodo. Autoriui žinoma 15 šių apyrankių radi-

54 pav. Žalvarinės apyrankės: 1 — plati išgaubta (Mėžionys, pilk. III, k. Nr. 3 (pagal F. Pokrovskij), 2 — rankogalinė (Seiliūnai)

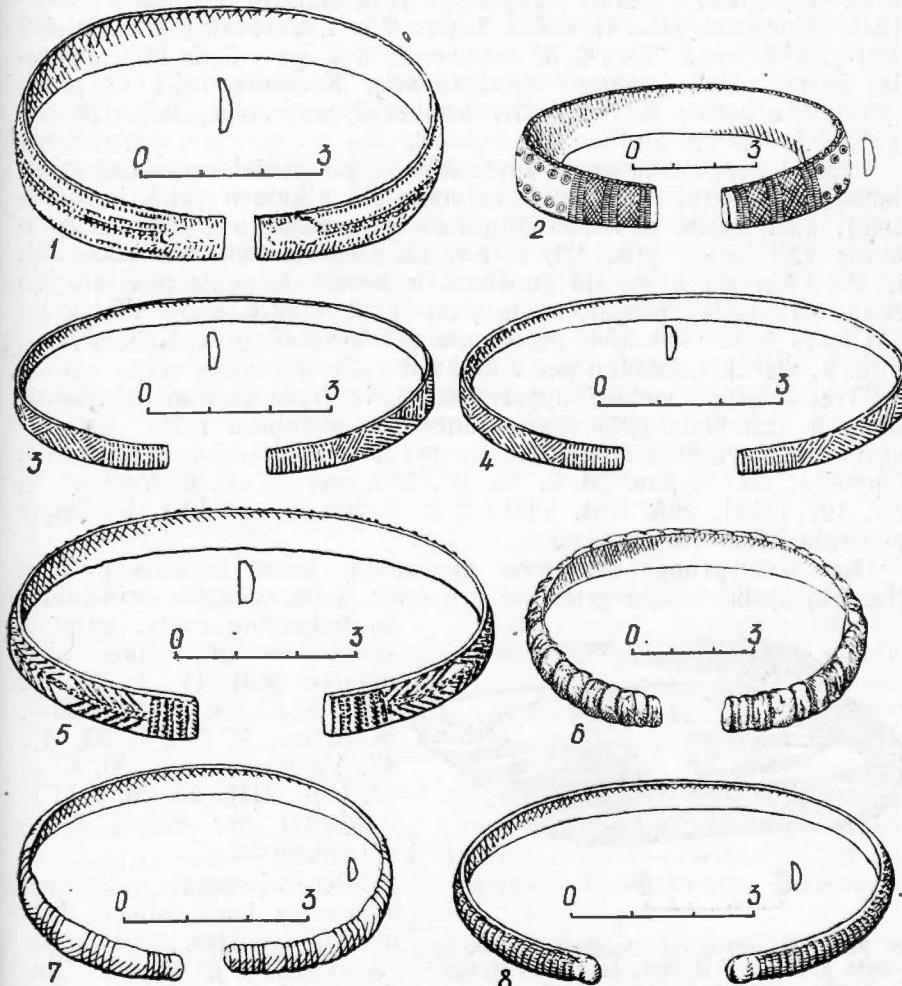
mo vietų* ir apie 75 apyrankes. Be Lietuvos, klaipėdieriškų išgaubtų apyrankių aptikta tik pietvakarių Latvijoje (395, lent. 10 : 1, 2; 263, p. 408), kur jos pateko, matyt, iš vakarų Lietuvos.

Lietuvoje pasitaikė ir plačių žalvarinių išgaubtų apyrankių truputį profiliuotais galais (Mėžionys, pilk. III, k. Nr. 3, pav. 54 : 1, pilk. 9, k. Nr. 1, 152, pav. 27 : f, g). Kai kurių apyrankių lankeliai per viduri 2,8—3,6 cm pločio. Šias reikia skirti C_3 periodui—D pirmajai pusei. Jų kol kas aptikta tik rytų Lietuvos pilkapiuose (Mėžionys, be to, 1 apyrankė iš buv. Kauno gub. yra IEM, inv. Nr. AR 383 : 75); ne Lietuvoje nepasitaikė.

Platioms išgaubtomis apyrankėms artimos yra žalvarinės rankogalinės taip pat išgaubtais lankeliais (pav. 54 : 2). Jų lankeliai labai platūs, puošti išilginiais grioveliais ir ranteliais, pakraščiai — kartais dar iš rantelių sudarytomis zigzaginėmis linijomis (Kairėnai, Seiliūnai, 313, pav. 5 : 1, 2, 6 : 1, 2, ir kt.). Aptikta įtrūkusi

* Aukštakiemiai, Babrungėnai, Plungės raj., Gintarai, k. Nr. 12, Jurgaičiai, Kretinga, Kurmaičiai, k. Nr. 8—10, 14, 19, 22, Lazdininkai, k. Nr. 204 ir atsit., Pačiūriškiai, Šilutės raj., Palanga, k. Nr. 7, Pelkupis, Šilutės raj., Reketė, Rūdaičiai I, k. Nr. 48 (1), 55 (8), 59 (17), Stragnai, Sernai, k. Nr. 11, Šilininkai, k. Nr. 2, Vaiguva, Kelmės raj.

apyrankė, negrabių taisytą skersinėmis juostelėmis ir kniedėmis (Bakšiai). Rankogalinių apyrankių lankeliai 6,2—9 cm pločio, bet būna ir siauresnių (Bakšiai; 3,6 cm pločio). Šias apyrankes reikia skirti dažniausiai C₃ periodui—D pirmajai pusėi. Daugiausia jų aptikta rytų Lietuvos pilkapių ir kapų teritorijoje, Užnemunėje, prienų — šiaurės rytų Lietuvoje. Žinomas 8 vietas, kur rasta 20 rankogalinių apyrankių (210, p. 91, žemėl. 53 *). Be Lietuvos, jų aptikta vakarų Baltarusijoje (Ašmenos raj.) ir šiaurės rytų Lenkijoje

55 pav. Zalvarinės pusiau apskrito pjūvio apyrankės: 1—I gr. (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2), 2—II gr. (Akmeniai, pilk. I, atsit.), 3, 4—IV gr. (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 7), 5—V gr. (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 9), 6—VI gr. (Kurmaičiai, k. Nr. 43), 7, 8—VII gr. (Palanga, atsit., Sarkai, k. Nr. 32)

* Be ten minimų vietų, jų dar rasta Radastuose-Aleknonyse.

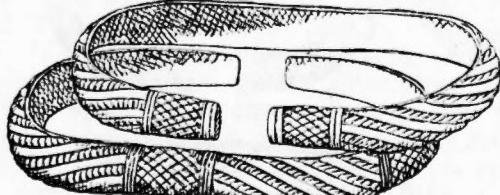
(197, pav. 1 : a, b; 154, pav. 9 : 12, 14). Atrodo, kad rankogalinės apyrankės išsirutuliojo iš C₁ periodo siauresnių išgaubtų, panašiai ornamentuotų apyrankių, aptinkamų prūsų genčių teritorijoje (363, lent. XIV : 19; 289, pav. 191 : b).

Gana didelę grupę sudaro žalvarinės vadinamosios juostinės apyrankės pusiau apskrito pjūvio lankeliais. Mes jas vadiname pusiau apskrito pjūvio apyrankėmis. Jas galima suskirstyti į 7 grupes. Pirmąjį sudaro apyrankės pusiau apskrito pjūvio ar kiek plokštesniais lankeliais, puoštais daugiausia išilginiais grioveliais ir ranteliais (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2, pav. 55 : 1, Veršvai, dv. k. Nr. 197 (304), 305, lent. VIII : 4, 5, Žaduvėnai, 372, pav. 2, ir kt.). Jų galai kartais kiek įsmaugti (Aukštadvaris, Kėdainių raj.) ar profiliuoti (Sargėnai, k. Nr. 110). Lankeliai per vidurį 0,5—1,2 cm, galai 0,5—0,9 cm pločio.

Antrai grupei skiriamos apyrankės su platesniais ar siauresniais lankeliais (kartais net beveik keturkampio pjūvio ir priekyje išpūstais), dažniausiai puoštais išilginiais grioveliais, ranteliais ir akutėmis (Akmeniai, pilk. III, k. Nr. 12, Gėluva, 206, Nr. 233—234, ir kt.). Kartais akutėmis puošiami ir beveik keturkampio lankelio šonai (Akmeniai, pilk. I, atsit., pav. 55 : 2, ir kt.). Apyrankių galai kai kada būna šiek tiek profiliuoti (Vienragiai, pilk. C, k. Nr. 2, pilk. B, atsit.). Lankeliai per vidurį 0,6—1,7 cm pločio.

Trečią grupę sudaro apyrankės, kurių lankelis puoštas skersiniai ir ižambiai grioveliais, ranteliais, sieteliniu raštu, galai—skersiniai grioveliais ir sieteliniu raštu (Seredžius, k. Nr. 13, 33, Uptytė, k. Nr. 7, pav. 56, k. Nr. 37, 306, pav. 37 : 5, 6, Veršvai, k. Nr. 197 (304), 305, lent. VIII : 1, 2, k. Nr. 233, ir kt.). Lankeliai per vidurį 0,4—1,1 cm pločio.

Ketvirtai grupei skiriamos apyrankės, kurių lankelis puoštas ižambiu susikertančiu grioveliu grupėmis, sudarančiomis brükšniotų trikampių raštą, galai—skersiniai grioveliais (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 7, pav. 55 : 3, 4, Ramoniškiai, Seredžius, k. Nr. 1, 23, 45, 47, Visdergiai, pilk. G, k. a, 98, lent. VIII : 25, 26, ir kt.). Lankeliai per vidurį 0,4—0,9 cm pločio.

56 pav. Žalvarinės III gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankės (Uptytė, k. Nr. 7) (pagal R. Kulikauskienę ir R. Rimantienę)

Nr. 16), kartais — per vidurį dar išilginiais grioveliais, mažomis akutėmis (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 9, pav. 55 : 5). Galai ornamentuoti skersiniai grioveliais, kartais — ranteliais. Lankeliai per vidurį 0,5—0,8 cm pločio.

Šeštai grupei galima skirti apyrankes, kurių lankeliai puošti giliais skersiniai grioveliais su protarpiais ir ranteliais tarp jų, galai — kartais sieteliniu raštu (Kulai, 206, Nr. 220, Kurmaičiai, k. Nr. 22, 24, 43, pav. 55 : 6, 177, pav. 17 : 4, 21 : 1, 2, 23 : 1, 2, ir kt.). Lankelis atrodo tarsi truputį profiliuotas, per vidurį 1,1—1,7 cm pločio.

Septintą grupę sudaro apyrankės, kurių lankelis ornamentuotas skersiniai grioveliais ir ranteliais tarp jų (Akmeniai, pilk. V, Norušiai, Sarkai, k. Nr. 32, pav. 55 : 8, ir kt.) arba tik grioveliais su didesniais ar mažesniais protarpiais (Gibaičiai, 346, pav. 3, viršuje, Palanga, pav. 55 : 7, ir kt.), kartais be protarpių. Lankeliai dažniausiai lygūs, galuose ir viduryje vienodo pločio: 0,4—1,1 cm. Be minėtų pusiau apskrito pjūvio apyrankių grupių, rasta ir visai neornamentuotų apyrankių (Sargėnai, k. Nr. 245, Maudžiorai, k. Nr. 10, ir kt.). I gr. apyrankių Lietuvoje pasirodė dar B₂ periode, jas nešiojo C_{1b}—C₂ periode. Kai kurių apyrankių rasta su C₃—D periodo medžiaga (Mėžionys, pilk. 9, k. Nr. 1, sulaužytos). II gr. apyrankes nešiojo C_{1a}—C₂ periode. III gr. pasirodė tikriausiai C_{1a} periodo pabaigoje, jas nešiojo C₂—C₃, galbūt D periodo pirmojoje pusėje. IV gr. apyrankių kapuose rasta daugiausia su C_{1b}—C₂ periodo medžiaga. Galbūt kai kurias nešiojo ir C₃ periode. V gr. apyrankes reikia skirti C₂—C₃ periodui. VI gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankių pasirodė B₂ periodo antrojoje pusėje, labiausiai jas nešiojo B₂/C₁ periode. VII gr. apyrankių (siaurų) atsirado dar B₂ periodo antrojoje pusėje. Platesnes daugiausia nešiojo C_{1a} periodo pabaigoje—C₃ periode, taip pat ir D periode, galbūt net truputį vėliau.

Taigi pusiau apskrito pjūvio apyrankių grupių chronologija nėra visai vienoda; skiriiasi ir paplitimas Lietuvoje. I gr. apyrankių rasta vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose, Žemaitijos pilkapiuose, pavienių — rytu Lietuvos pilkapiuose *. Jų ornamentas buvo perimtas iš keturkampio pjūvio apyrankių suapvalintais galais. II gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankių daugiausia aptikta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, pavienių — centrinės Lietuvos kapinynuose **. Be Lietuvos, jų žinoma iš Latvijos (262, lent. XXII : 3, 5), pavienių — iš Suomijos (161, lent. 16 : 120). III gr. apyrankių aptikta daugiausia centrinės Lietuvos kapinynuose, pavienių — šiaurės Lietuvos pilkapiuose ***. IV gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankių daugiausia rasta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose bei kapinynuose, vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, pavienių —

* Be tekste minėtų, žinomas dar šios radimo vietas: Eiguliai, k. Nr. 13. Jazdaičiai, Krūvandai, Kurmaičiai, k. Nr. 21, 30, 41, Lyduvėnai, Raseinių raj., Mataičiai, Šilutės raj., Mėžionys, Saukėnai, k. Nr. 1, 5, 37, 45, Uptytė, k. Nr. 13.

** Be tekste minėtų, žinomas dar šios radimo vietas: Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 2, Bitėnai, Šiaulių raj., Girkautai, Šiaulių raj., Kaniūkai, Kauno raj., Klangiai, Požerė, Payžnys, Šilalės raj., Plateliai, Pribitka, pilk. I, k. Nr. 1, Raginėnai, Sandrausiskė, pilk. IX, Sakarniai, Šarkalnė, Telšių raj., Uogučiai, Uptytė, k. Nr. 36.

*** Radimo vietas: Seredžius, k. Nr. 13, 33, Uptytė, k. Nr. 7, 37, Vaitiekūnai, k. Nr. 5, Veršvai, k. Nr. 197 (304), 233.

Užnemunėje *. V gr. apyrankių aptikta Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, centrinės Lietuvos kapinynuose **, VI gr.—tik vakarų Lietuvos kapinynuose ***. VII gr. apyrankių rasta Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose bei kapinynuose, vakarų Lietuvos, Nemuno žemupio ir centrinės Lietuvos kapinynuose ****. Be Lietuvos, III, IV, VI ir VII gr. apyrankių rasta Latvijoje (262, lent. XXV : 3, 5; 263, pav. 51 : 2; 200, pav. 53 : 18).

Taigi pusiau apskrito pjūvio apyrankes labiausiai mėgo Lietuvoje ir Latvijoje, kai kurias grupes — vien tik Lietuvoje gyvenusios baltų gentys. Dabar Lietuvoje jau aptikta apie 290 šių apyrankių.

Kitą didelę žalvarinių apyrankių grupę sudaro vadinamosios juostinės trikampio skersinio pjūvio apyrankės, kurias vadinsime trikampio pjūvio apyrankėmis. Jas galima suskirstyti į 2 svarbiausių grupes. Pirmają sudaro apyrankės trikampio pjūvio lankeliais, puoštais išilginiais grioveliais ir ranteliais (Akmeniai, pilk. V, atsit., pav. 57 : 1, Diržiai, Pakruojo raj., k. Nr. 3, 277, pav. 5 : 2, Seredžius, k. Nr. 6, 10, 306, pav. 35 : 14—16, ir kt.), kartais — tik rantelių ar taškučių eilėmis (Dargiškė, Telšių raj., 371, p. 168, pav. 3). Jų galai kartais siaurėjantys, kartais išmaugti, puošti daugiausia skersiniai grioveliais, ranteliais, sieteliniu raštu. Lankeliai per vidurį 0,5—1,8 cm pločio.

Antrai grupei skiriamos apyrankės trikampio pjūvio lankeliais, puoštais išilginiais grioveliais, ranteliais ir akutėmis (Daujėnai, pilk. III, k. Nr. 11, pav. 57 : 4, Kaniūkai, 219, lent. XVI, pav. 37—37a, Seredžius, atsit., pav. 57 : 3, ir kt.). Kai kurie lankeliai puošti ir iš vidaus (Dargiškė, 371, pav. 2). Apyrankių galai dažniausiai siaurėjantys arba išmaugti, dalies — profiliuoti (Rūdaičiai II, 256, pav. 10 : 5). Lankeliai per vidurį 0,6—2,3 cm pločio.

Be šių dviejų svarbiausių grupių, aptinkama trikampio pjūvio apyrankių, kurios puoštos kaip IV gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankės — susikertančių griovelijų grupėmis, sudarančiomis trikampių raštą (Muoriškiai), kaip V gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankės — eglutės raštu (Drulėnai, pilk., k. Nr. 1, Krūvandai, Muoriškiai, pilk. I, k. Nr. 1, Veršvai, k. Nr. 212). Paskutiniosioms artimos

* Be tekste minėtų, žinomas dar šios radimo vietas: Gibaičiai, Grinkiškis, Radviliškio raj., Muoriškiai, Rūdaičiai, Sakališkiai, Pakruojo raj., Stragnai, Sarkai, k. Nr. 30.

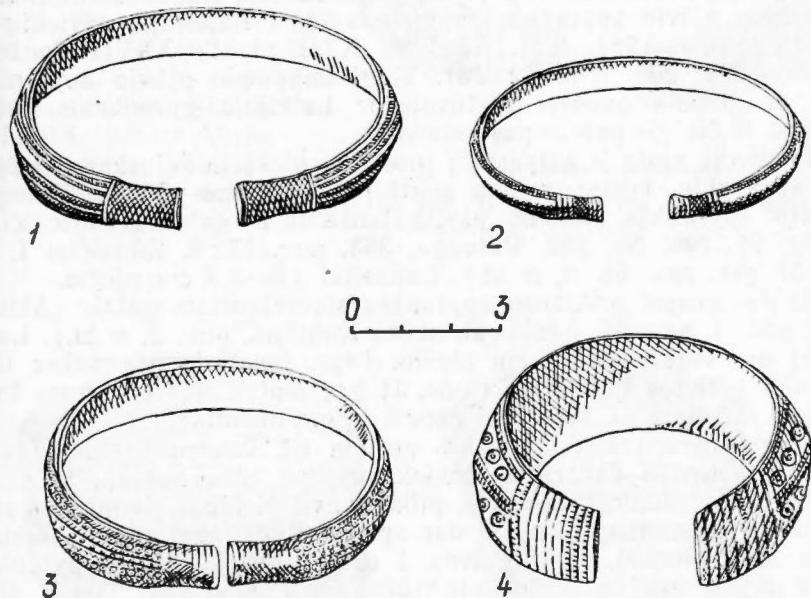
** Radimo vietas: Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 9, Kurmaičiai, k. Nr. 6, Raginėnai, Seredžius, k. Nr. 13, Upytė, k. Nr. 16.

*** Radimo vietas: Anduliai, Kulai, Kurmaičiai, k. Nr. 22, 24, 43 ir atsit., Paulaičiai, k. Nr. 1, Rūdaičiai II, k. Nr. 17, 18 ir atsit.

**** Kai kurios senojo ir vidurinio geležies amžiaus pradžios VII gr. apyrankių radimo vietas: Akmenė, Raseinių raj., Akmeniai, pilk. V ir atsit., Galkaičiai, Raseinių raj., Gibaičiai, Gintarai, Griniūnai, k. Nr. 7, Juod sodė, Kauksnujai, Pakruojo raj., Kurmaičiai, k. Nr. 7, Labatakių, Linkaičiai, Linksmėnai, Maudžiorai, k. Nr. 10, 32, 34 ir atsit., Norušiai, Papariukai, Pakalniškiai, pilk. 3, 11, Palanga, Paprūdžiai, Kelmės raj., Pašušvys, Prapymas, Silalės raj., Raginėnai, Rinkšliai, Sakališkiai, Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 3, Sargėnai, k. Nr. 110, Senkai, k. Nr. 5, Stačiūnai, Pakruojo raj., Stragnai, Sarkai, k. Nr. 16, 32, Šaukėnai, k. Nr. 14, 17, 23, 36, 41, Šukionių, Pakruojo raj., Uogučiai, Upytė, k. Nr. 42, Užventis, Kelmės raj., Vaitiekūnai, k. Nr. 15.

apyrankės, puoštos iš griovelii sudarytais rombais ir trikampiais (Daujėnai, pilk. III, k. Nr. 2, Muoriškiai, atsit.).

Aptikta apyrankių, puoštų ir skersiniai grioveliais su protarpiais, panašiai kaip VII gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankės (Lauksvydai, Lumpėnai, k. Nr. 9, Ramoniškiai, Rūdaičiai I, k. Nr. 50 (3), Veršvai, k. Nr. 232, 206, Nr. 237). Rasta apyrankių, kurių lanke-

57 pav. Žalvarinės trikampio pjūvio apyrankės: 1, 2 — I gr. (Akmeniai, pilk. V, atsit., pilk. IV, k. Nr. 6), 3, 4 — II gr. (Seredžius, atsit., Daujėnai, pilk. III, k. Nr. 11)

liai gražinti išilginiais grioveliais, taškučiais, galai įsmaugti, puošti akutėmis (Lumpėnai, k. Nr. 2, 10, 61, pav. 133).

I gr. trikampio pjūvio apyrankių Lietuvoje pasirodė C_{1a} periodo pabaigoje, labiausiai jas nešiojo C_{1b}—C₃ periode, kai kurias — ir D periodo pirmojoje pusėje. II gr. apyrankes reikia skirti C_{1b}—C₃, dalį — D periodui. Kitas trikampio pjūvio apyrankes, panašiai kaip ir pusiau apskrito pjūvio IV, V gr. apyrankes, reikia datuoti C_{1b}—C₃ periodu. Rombų bei trikampių raštu puoštų apyrankių pasirodė tikriausiai D periode, skersiniai grioveliais gražintų — C_{1a} periodo pabaigoje—D periode.

Trikampio pjūvio apyrankės Lietuvoje paplitusios nevienodai. I gr. apyrankių daugiausia aptikta centrinės Lietuvos kapinynuose, Zémaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose bei kapinynuose, jų rasta vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose, pavieniai — Užnemunės laidojimo paminkluose, Zémaitijos ir rytų Lietuvos pilia-

kalniuose, lobiuose *. II gr. apyrankės taip pat labiausiai paplitusios Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiųnuose, centrinės Lietuvos kapinynuose, jų rasta vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose, pavienių — Žemaitijos piliakalniuose ir lobiuose **. Kitų trikampio pjūvio apyrankių tipų radimo vietas jau nurodytos tekste. Iš viso aptikta daugiau kaip 350 šių apyrankių. Vadinas, jos buvo vienas mėgstantiausiu Lietuvos gyventojų papuošalų, ypač senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje. Artimų Lietuvos radiniams trikampio pjūvio apyrankių daugiausia rasta Latvijoje, pavienių — prūsų žemėse (262, lent. XXII : 6, XXIII : 1, 2, XXVII : 3; 263, p. 396—397; 200, lent. 32 : 15). Taigi trikampio pjūvio apyrankėmis daugiausia puošesi Lietuvoje ir Latvijoje gyvenusios baltų gentys. Iš čia jos pateko pas kaimynus.

Lietuvoje rasta ir žalvarinių juostinių plokščio keturkampio pjūvio apyrankių, kurias galima skirti į 2 nedideles grupes. Pirmąją sudaro apyrankės vienodo pločio lankeliu ir galais (Kurmaičiai, k. Nr. 21, 206, Nr. 232, Palanga, 353, pav. 13 : 3, Rūdaičiai I, k. Nr. 51 (4), pav. 53 : 3, ir kt.). Lankeliai 1,5—2,9 cm pločio.

Antrai grupei priklauso apyrankės siaurėjančiais galais (Akmeniai, pilk. I, pav. 58, Saukėnai, atsit., Kuokšiai, pilk. 2, ir kt.). Lankeiliai per viduri 1,4—2 cm pločio. I gr. juostinės apyrankės tikriausiai nešiotos C_{1b}—C₂ periode, II gr., matyt, irgi priklauso tam pačiam laikotarpiui, nes labai panaši jų ornamentika.

I gr. šių apyrankių kol kas aptikta tik vakarų Lietuvoje (be minėtų vietų, jų dar rasta Aukštakalnyje ir Stragnuose), II gr.— Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, Nemuno žemupio kapinynuose (be minėtų vietų, jų dar aptikta Biržų apyl., Juostininkuose ir Šakarniuose). Be Lietuvos, I gr. artimų juostinių apyrankių rasta prūsų genčių teritorijoje (363, lent. XIV : 16), tačiau šiek tiek skiriasi ornamentika. Matyt, šio tipo apyrankes daugiausia gaminio vakarų Lietuvoje gyvenę meistrai.

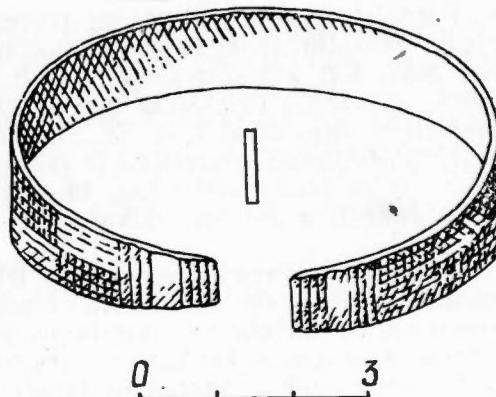
Lietuvoje žinoma ir žalvarinių ivijinių apyrankių, kurias galima skirstyti į kelias grupes. Pirmąją sudaro apyrankės pusiau ap-

* Radimo vietas: Akmenė, Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 6, 7, pilk. III, V, atsit., Dargiškė, Diržiai, Gabrieliškės, Gibaičiai, Gilvyčiai, Šiaulių raj., Gintarai, k. Nr. 1, Girkautai, Gružos, Kasbaraičiai, Raseinių raj., Krūvandai, Kurmaičiai, k. Nr. 5, 6, Kuršiai, Lauksvydai, Linkaičiai, Maskvitai, Raseinių raj., Meldinai, Pakruojo raj., Muoriškiai, Norušiai, Pabarukai, Pajūralis, Pakalniškiai ar Raginėnai, Palanga, k. Nr. 3 ir atsit., Paprūdžiai, Pernarava, Kédainių raj., Plaučiškiai, pilk. III, k. Nr. 1, 2, Pūsdvaris, Radastai-Aleknony, k. Nr. 1, Radikliai, Rainiai, Telšių raj., Ringiai, Tauragės raj., Sakaliskiai, Seredžius, k. Nr. 4, 6, 10 ir atsit., Stragnai, Sarkai, k. Nr. 30 ir atsit., Saukėnai, k. Nr. 12, 13, 22, 27, 31, 36, Šiauduva, Telšiai, Uogučiai, Upytė, k. Nr. 7, 31, Užventis, Vaitiekūnai, k. Nr. 4, 5, 10 ir atsit., Veliuona, k. Nr. 1, 2, 5, Velikuškės, Veršvai, k. Nr. 42 (1938 m. tyr.), 6, 22, 23, 188, 204, 212, 232 (1939 m. tyr.), Vilkija, Kauno raj., Žasinas, Šilalės raj.

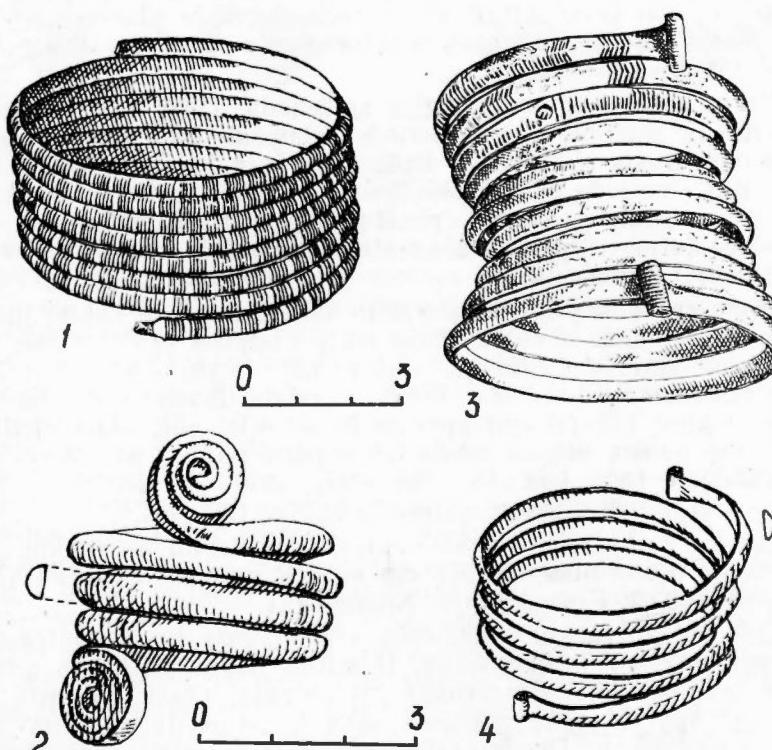
** Radimo vietas: Akmenė, Dargiškė, Daujėnai, pilk. III, k. Nr. 1, Drulėnai, pilk., k. Nr. 2, Gabrieliškės, Girkautai, Kanūkai, Utenos raj., Krūvandai, Kuokšiai, Muoriškiai, Norušiai, Požerė, Pajūralis, Rinkšeliai, Rūdaičiai II, Seredžius, k. Nr. 13, 16, 33 ir atsit., Skaistkalnis, Panevėžio raj., Stragnai, Saukėnai, k. Nr. 3, 30, 37, Turdvaris, Rokiškio raj., Upytė, k. Nr. 44, Veršvai, k. Nr. 6 (1938 m. tyr.), 107 (1940 m. tyr.) ir atsit.

skrit
giau
klaip
p. 4!
5—6
Jie
liais
piai
čiai,
Pal
pav
grio
keli
ran
kla

skrito pjūvio lankeliu. Daugiausia rasta vadinamujų klaipėdieriškų apyrankių (263, p. 452). Jos turi lankelius iš 5–6, kartais ir 10–11 ivijų. Jie puošti skersiniais grioveliais ir ranteliais su protarpiais (Aukštkiemiai, Kurmaičiai, k. Nr. 5, 206, Nr. 230, Palanga, k. Nr. 20, Stragnai, pav. 59 : 1, ir kt.), skersiniais grioveliais (Pajūriškiai). Lankeliai 0,4–0,6 cm pločio; apyrankių plotis (aukštis) priklausė nuo ivijų skaičiaus.

58 pav. II gr. žalvarinė juostinė apyrankė
(Akmeniai, pilk. I, atsit.)

59 pav. Žalvarinės ivijinės apyrankės: 1 — pusiau apskrito pjūvio lankeliu klai-pediška (Stragnai), 2 — su iviomis galuose (Rūdaičiai II), 3, 4 — trikampio pjūvio lankeliais, užriestais ir susuktais galais (Jagminiškė) (pagal N. Makarenką) (Gintarai, k. Nr. 6)

Pasitaikė ir neornamentuotų ivijinių apyrankių pusiau apskrito pjūvio lankeliu (Linkaičiai, Rūdaičiai I, k. Nr. 56, Sargėnai, k. Nr. 305). Kai kurių lankeliai puošti kaip IV gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankių (brūkšniuotų trikampių raštu), galai — skersiniai grioveliais (Rūdaičiai I, k. Nr. 57 (12), Stragnai), dalies lankeliai gražinti išilginiais grioveliais ir ranteliais, galai — skersiniai griovelais ir ranteliais (Plateliai, 49, pav. 1898). Kai kurių apyrankių galai atlenkti ir susuktinėti į sraigines ivijas (Rūdaičiai II, atsit., pav. 59 : 2).

Antrą grupę sudaro apyrankės trikampio pjūvio lankeliu. Kai kurios puoštos kaip klaipėdieriško pogrupio apyrankės pusiau apskrito pjūvio lankeliais — skersiniai griovelais ir ranteliais su protarpiais (Stragnai), kai kurios — ranteliais (Palanga, k. Nr. 11, 353, pav. 10 : 1), dalies apyrankių lankeliai neornamentuoti (Gintarai, k. Nr. 5—7, pav. 59 : 4, Pleškučiai, 118, pav. 180 : 1). Galima skirti pogrupį apyrankių, kurių galai atriesti ir kartais susuktinėti (Bakšiai, Mėžionys, pilk. 8, k. Nr. 1, 152, pav. 24 : b), o lankeliai kai kada puošti eglutės raštu (Jagminiškė, pav. 59 : 3). Antros grupės ivijinių apyrankių lankeliai 0,2—0,7 cm pločio. Ir šios grupės apyrankės turi nuo kelių iki 10 ivijų. Archeologinėje literatūroje taip pat minimos ivijinės apyrankės iš keturkampio pjūvio juosteles (Mėžionys, 497, p. 173—176).

Ivijinių apyrankių chronologija nevienoda. Dalis I gr. apyrankių Lietuvoje pasirodė dar B_2 periode. Klaipėdieriško pogrupio apyrankes daugiausia reikia skirti B_2/C_1 periodo pabaigai— C_{1b} — C_2 periodui. B_2/C_1 periodo pabaigai— C_{1b} — C_2 periodui priklauso ir nemaža II gr. ivijinių apyrankių, puoštų kaip ir klaipėdieriškos I gr. apyrankės. Ivijines apyrankes su atriestais galais galėjo nešioti ir vėliau, C_3 —D periode.

Ivijinių apyrankių daugiausia rasta vakaru Lietuvos kapinynuose, pavienių — Nemuno žemupio ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje, Užnemunėje. Rytų Lietuvos pilkapiuose labiausiai paplitusios atriestais galais. Žinomas 26 vietas *, kur rasta apie 110 ivijinių apyrankių. Be Lietuvos, klaipėdieriško pogrupio ir puoštų brūkšniuotais trikampiais ivijinių apyrankių aptikta Latvijoje (395, lent. 18 : 1006, 1007; 262, lent. XXVII : 7; 263, p. 445—454), kur jos, matyt, pateko iš vakarų Lietuvos.

Lietuvoje rasta keletas labai masyvių žalvarinių apyrankių, kurių lankelis pastorintas 4,8—5,1 cm aukščio rumbais-gunklais (Migonys, pav. 60 : 1, Krosnos apyl., Kauno raj.).

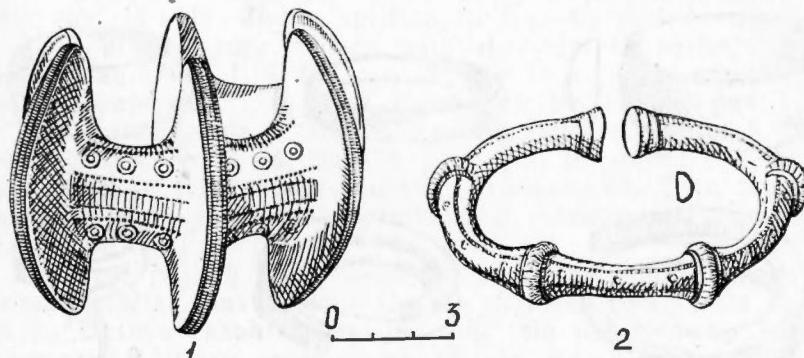
Pagal šių apyrankių ornamentą (jis artimas plačioms išgaubtomis apyrankėms) ir masyvumą, iš dalies pagal paplitimo teritoriją jas galima skirti C_3 periodui—D pirmajai pusei. Jų rasta tik Lietuvoje. Apyrankes su gunklais savo konstrukcija primena žalvarinė apyrankė iš Dembų-Pakačinės, Zarasų rajono. Apyrankės

* Be tekste minimų, žinomas dar šios radimo vietas: Anduliai, Bandužiai, Jonelaičiai, Kupriai, Lazdininkai, Lumpėnai, Macikai, Silutės raj., Rambynas, Sargėnai, Senkai, Seredžius, Sernai.

trikampio pjūvio lankelis puoštas virvutės ornamentą imituojančiu raštu, turi 3 trikampio formos pastorinimus-gunklus (206, Nr. 238). Tikriausiai ją reikia skirti C₃ periodui—D pirmajai pusei.

Sio tipo ir artimų apyrankių rasta Moščino lobyje (kai kurios jų puoštos emaliu; 93, lent. I; 529, pav. 268—272), senųjų mordvių kapinynuose (492, p. 206, pav. 4:1). Taigi ir Dembų-Pakačinės apyrankė rodo Lietuvos gyventojų ryšius su Okos aukštupio gyventojais.

Galima paminėti dar kelias Lietuvoje rastas apyrankes. Pažarsčio pilk. 54, k. Nr. 2 aptikta žalvarinė apskrito pjūvio apyrankė

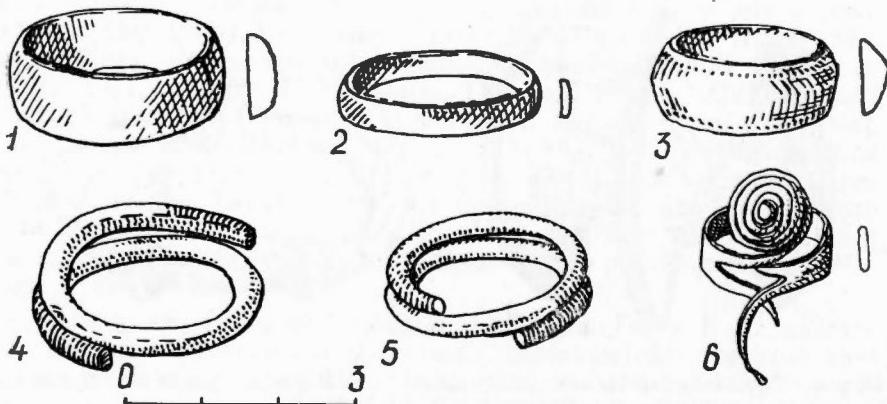
60 pav. Žalvarinės apyrankės su gunklais: 1—Migony (pagal R. Kulikauskienę ir R. Rimantienę), 2—Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 2

su 4 nedideliais gunklais ant lankelio (pav. 60:2). Pagal kapo medžiagą ją galima skirti B₂ periodo antrajai pusei. Rūdaičių II kapyno k. Nr. 10 rasta žalvarinė pusiau apskrito pjūvio apyrankė smailėjančiais galais ir rantelių eilėmis puoštu lankeliu (256, pav. 10:6). Ji aptikta su Almgreno 122 tipo sege, todėl skirtina B₂ periodo pabaigai—B₂/C₁ periodui. Juostininkuose aptikta masyvių žalvarinių apyrankių, kurių galai beveik ovalaus pjūvio, puošti skersiniai grioveliai, ranteliai ir akutėmis, 2,1 cm pločio lankeliai—plokščio šešiakampio pjūvio, gražinti tais pačiais ornamentais. Puošimu jos artimos kai kurioms II gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankėms, todėl reikia skirti C_{1a}—C₂ periodui.

Senajame geležies amžiuje Lietuvoje nešiojo ir geležines apyrankes, tačiau kadangi jos blogai išlikusios, ne visada galima nustatyti tikslesnę formą. Antai Visdergių pilk. M, k. a rasta keturkampio pjūvio apyrankė lyg pumpuriniais galais (98, lent. VIII, pav. 32). Galbūt ji priklauso tam pačiam laikotarpiui kaip ir žalvarinės pumpuriniais galais. Geležinių apyrankių rasta Sargėnuose, daugiausia moterų kapuose (k. Nr. 86, 277 (93), 289 (105), 314 (70), 321 (35)). Dalis jų pusiau apskrito pjūvio, 3 kapuose rasta kartu su ivijiniais antsmilkiniais. Tai leidžia jas datuoti B₁—B₂ periodu. Matyt, geležines apyrankes daugiau gamino senojo geležies amžiaus pradžioje, kol nebuvvo pakankamai žalvario žaliavos.

Senajame geležies amžiuje Lietuvoje puoštasi ir įvairiai žiedai, kuriuos, remiantis H. Moros ir Ch. Bekman klasifikacija, galima suskirstyti į kelias didesnes grupes. Nemažą grupę sudaro uždari žiedai, kartais archeologinėje literatūroje vadinami juostiniai. Jų galima skirti kelis pogrupius. Pirmajam priklauso žalvariniai neornamentuoti žiedai iš apskrito pjūvio juostelės (Gintarai, k. Nr. 23, Padvariai, pilk. 20).

Antram pogrupui skiriami žiedai iš pusiau apskrito pjūvio juostelės (pav. 61:1, 2). Dauguma jų neornamentuoti, kai kurie puošti grioveliais, ranteliais (Kurmaičiai, 180, pav. 7:7, 8, Labataikai,

61 pav. Žalvariniai žiedai: 1—3 — uždari, 4, 5 — užkeistais galais, 6 — su sraiginėmis įvijomis (1—3 — Rūdaičiai II, k. Nr. 10 ir atsit., 4, 5 — Jagminiškė, 6 — Palanga, k. Nr. 17)

382, pav. 5, 6). Dauguma žalvarinių, kai kurie sidabruoti (Rūdaičiai II, k. Nr. 18).

Trečiam pogrupui priklauso žiedai iš išgaubtos juostelės; kai kurie sidabriniai (Lauksvydai, atsit.).

Ketvirtą pogrupį sudaro žalvariniai žiedai iš trikampio pjūvio juostelės. Dauguma jų neornamentuota (Rūdaičiai, atsit., pav. 61:3, Seredžius, k. Nr. 34). Visi žiedai beveik vienodo dydžio, lankeliai 0,25—1,1 cm pločio.

Uždarų žiedų Lietuvoje pasirodė jau B₂ periode, juos nešiojo B₂/C₁—C_{1b} periode. Daugiausia rasta vakaru Lietuvos kapinynuose, aptikta Nemuno žemupio ir centrinių Lietuvos kapinynuose, pavienių — Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiuose. Iš viso žinoma 16 vietų *, kuriose aptikta daugiau kaip 50 žiedų. Tai plačiai Vidurio ir Šiaurės Europoje paplitęs papuošalas. Jų rasta ir buv. Rytprūsiuose, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje (56, p. 26—30, I gr., lent. 1:1—4, 7, 8). Matyt, dalis uždarų žiedų i Lietuvą pateko iš kai-

* Be tekste minimų, žinomas dar šios radimo vietas: Aukštakiemai, Bandužiai, Barzdūnai, Eiguliai, Kašučiai, Pabariukai, Pakalniškiai, Paulaičiai, Rūdaičiai I.

myninių kraštų, dalį galėjo pasigaminti patys, ypač vakarų Lietuvoje.

Lietuvoje rasta uždarų žiedų su ažūrine priekine dalimi. Antai Kurmaičiuose aptikti 2 žalvariniai žiedai, kurių priekinė dalis puošta ažūriniais rombais su nedideliais spurgeliais kampuose (180, pav. 7 : 3, 5). Sargėnų kapinyno k. Nr. 13 buvo žiedas su 5 iškiliais spurgeliais (306, pav. 27 : 5), rastas su B₂ periodo medžiaga. Tikriausiai juos nešiojo ir B₂/C₁ periode. Šarkų k. Nr. 30 aptiktas žalvarinis uždaras žiedas, kurio priekinė dalis yra kryžiaus pavidalo ir labai primena apskritų segių ir smeigtukų galvučių puošmą. Priekyje yra 5 apskritimai, pagražinti koncentriniais grioveliais (348, pav. 11 : 11). Žiedas aptiktas su C_{1b}—C₂ periodo medžiaga.

Gana didelę grupę sudaro įvijiniai žiedai iš apskrito pjūvio (Ankštakiai, k. Nr. 1, 6, 239, pav. 3 : 2, ir kt.), pusiau apskrito pjūvio (Mėžionys, pilk. 1, k. Nr. 2, Palanga, k. Nr. 17, 353, pav. 7 : 9—11, ir kt.), daugiausia iš trikampio pjūvio vielos (Gintarai, k. Nr. 9, Kurmaičiai, k. Nr. 8, 16, 22, 178, pav. 3, 7, 10, ir kt.). Jie ornamentuoti, 2—8 įviju; plotis (aukštis) priklauso nuo įviju skaičiaus. Dauguma žiedų žalvariniai, aptinkama ir sidabrinių (Pleškučiai, k. Nr. 2, 62, p. 154).

Lietuvoje įvijinių žiedų pasirodė dar B₁ periodo pabaigoje—B₂ periode, plačiai juos nešiojo C_{1a}—D periode. Daugiausia aptikta vakarų Lietuvos kapinynuose, jų rasta taip pat Nemuno žemupio ir centrinės Lietuvos kapinynuose, šiaurės, rytų Lietuvos, Užnemunės pilkapiuose. Žinomos 22 vietas, kur rasta daugiau kaip 65 šie žiedai *. Žalvariniai įvijiniai žiedais Lietuvoje kartais puošdavo ir kojų pirštus. Tokių žiedų rasta Kurmaičiuose (k. Nr. 22, 1951 m. tyr., 177, pav. 17 : 3, 8), Pakalniškiuose (pilk. 11, 524, p. 98). Jie masyvesni, 2—4 įviju, padaryti iš platesnės pusiau apskrito pjūvio juostelės.

Įvijiniai žiedai taip pat buvo visos Europos papuošalas, kuriuo senajame geležies amžiuje puošesi įvairios Centrinės, Šiaurės ir Rytų Europos gentys (56, p. 42—46, lent. 15—16). Lietuvoje juos, matyt, dažniausiai gaminosi patys.

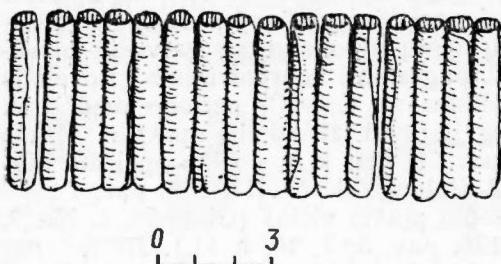
Ārtimi įvijiniams yra žalvariniai žiedai užkeistais galais, padaryti iš apskrito pjūvio vielos (Palanga, k. Nr. 11, 17, 353, pav. 7 : 7, 10 : 3, Sargėnai, k. Nr. 13, 306, pav. 27 : 4, Jagminiškė, pav. 61 : 4, 5). Dalis jų ornamentuota skersiniai grioveliais. Siuos žiedus reikia skirti B₂—C_{1b} periodui. Jų aptikta vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos pilkapiuose. Žinomos 6 radimo vietas (be tekste minėtų, jų dar pasitaikė Gintaruose, k. Nr. 20,

* Radimo vietas: Ankštakiai, k. Nr. 1, 6, Aukštakiemai, k. Nr. 153, 204, 322 ir kt., Bandužiai, k. Nr. 5, Gintarai, k. Nr. 2, 9, Kurmaičiai, k. Nr. 7, 8, 11, 14, 16, 22, 22 (1951 m. tyr.), Lazdininkai, k. Nr. 34, Lumpėnai, k. Nr. 2, 10, Mėžionys, pilk. I, k. Nr. 2, pilk. II, Muoriškiai, pilk. V, k. Nr. 3, Pajuostis, pilk. VII, k. Nr. 1, pilk. VIII, k. Nr. 3, Pajūralis, Pakalniškiai, pilk. 5, 11, Palanga, k. Nr. 8, 9, 11, 12, 17, 19, Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 1, Pleškučiai, k. Nr. 2, Rūdaičiai I, k. Nr. 14, 37, Sargėnai, k. Nr. 124, 150, Senkai, k. Nr. 3, 5, Saukėnai, atsit., Šernai, k. Nr. 9, 10, 22, 50, 61, 67, 106, Veliuona, k. Nr. 2, Veršvai, k. Nr. 36.

ir k
tek
nuo
dal
nes
tu

Pašventupėje, Sargėnuose, k. Nr. 244 (10), 323 (75), kur aptikta daugiau kaip 10 tokų žiedų. Panašių pasitaikė ir Latvijoje (262, lent. XXVIII : 9).

Galima taip pat nurodyti dar keletą Lietuvoje rastų nedidelių žiedų grupių. Buvo aptikti keli žalvariniai įvijiniai žiedai paplatinta vidurine įvija. Jie paprastai būna 3 įvijų (Senkai, atsit., VE, inv. Nr. 2152/3, Lumpėnai, k. Nr. 2, 61, pav. 131). Tiksliau juos datuoti sunku. Greičiausiai vakarų Lietuvoje jų pasirodė jau C₃ periode, juos nešiojo taip pat D periode (Lumpėnuose toks žiedas užmautas ant I gr. lankinės žieuotosis segės) ir vėliau. Žiedų rasta Vidurio Europos (Čekija, Moravija, Saksonija, Tiuringija) ir Rytų Pabaltijo (buv. Rytpėsiai, Latvija, Estija) senojo geležies amžiaus paminkluose (56, p. 45, lent. 16).

62 pav. Žalvariniai cilindrėliai (Mėžionys, pilk. I, k. Nr. 2) (pagal F. Pokrovski)

Aptikta taip pat žalvarinių žiedų nesueinančiais galais, puoštais sraiginėmis įvijomis (Palanga, k. Nr. 17, pav. 61 : 6, Rūdaičiai I, k. Nr. 59, Šernai, k. Nr. 73, 63, lent. IX, pav. 10). Jų pasitaikė kartu su C_{1a} periodo pabaigos—C₂ periodo medžiaga. Šio tipo žiedų rasta ir kitų baltų genčių teritorijoje (262, lent. XXVII : 4; 263, p. 462—463; 118, pav. 178 : b), taip pat Estijoje, Suomijoje, Hanoverye (56, p. 42, V gr., lent. 14). Matyt, jie būdingiausi Rytų Pabaltijui.

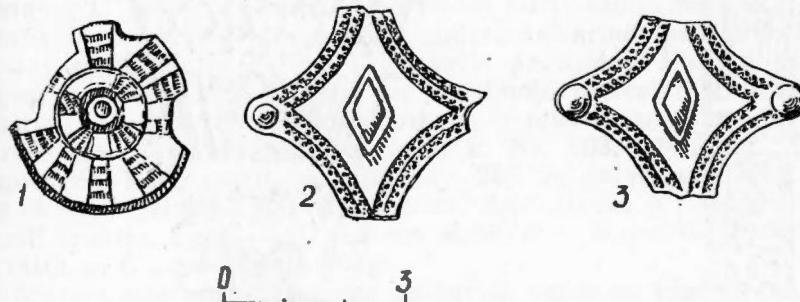
Atrodo, senojo geležies amžiaus pabaigoje atsirado ir žalvarinių įvijinių žiedų platėjančia priekine dalimi — paplatintomis šoninėmis įvijomis (Lumpėnai, k. Nr. 9, 61, p. 139, pav. 135). Lumpėnų žiedas rastas su D periodo pirmosios pusės medžiaga. Šiuos žiedus nešiojo ir viduriniame geležies amžiuje.

Reikia paminėti ir žalvarinių žiedų be tikslėnės radimo vietas. Jo šonai apvynioti viela, kuri priekyje susukta į sraiginę įviją (363, lent. XV : 5). Žiedas datuojamas Tišlerio C periodu. Šio tipo žiedai daugiausia buvo paplitę prūsų genčių teritorijoje, iš kur, matyt, pateko į Lietuvą.

Kiti papuošalai. Be aptartų svarbiausių papuošalų, reikia sustoti dar prie kelių jų grupių. Drabužius puošdavo žalvariniais neornamentuotais 0,4—0,6 cm skersmens cilindrėliais, sulenktais iš plono skardos. Dalis jų yra 2,8—3 cm ilgio, didesnė dalis — ilgesni (4,2—5,9 cm). Galima skirti kelis cilindrėlių vartojimo regionus ir laikotarpius. Vakarų Lietuvoje (Rūdaičiai II, k. Nr. 1, 256, p. 65, pav. 8) jų pasirodė jau B₂ periode, nes aptikta kartu su prūsų serijos akine sege. Rytų Lietuvoje, Užnemunės pietuose (Medžionys, k. Nr. 1, 35, pav. 2 : 4, Mėžionys, pilk. 1, k. Nr. 2, pav. 62, pilk. 3, k. Nr. 1, 152, pav. 15, 18 : c, d, 19, 20,

ir kt.) juos vartojo daugiausia C₃—D periode. Žinomas 6 vietas (be tekste minėtų, jų dar aptikta Aukštadvaryje, Kairėnuose ir Seiliūnuose), kur rasta apie 850 cilindrėlių.

Atskirai reikia paminėti ir emaliuotus dirbinius, kurių didesnę dalį sudaro papuošalai. Juos jungia bendras bruožas — puošimas neskaidraus stiklo mase — emaliu. Dalis Lietuvoje aptiktų emaliuotų dirbinių yra patekę iš Romos imperijos provincijų.

63 pav. Žalvariniai dirbiniai su emaliu iš Bandužių: 1 — segė, 2, 3 — kamanių apkalai

Antai Pakalniškių pilk. 11 (220, pav. 41—42, lent. XIV) ir Pamūšėje (122, p. 52—53, pav. 3 : 2) aptiktos 2 žalvarinės segės trikampėmis-trapezinėmis kojelėmis. Pamūšės segė yra sidabruota, Bandužiuose rastoji — apskrita su nedideliu tutuliu (pav. 63 : 1). Nemunėlio Radviliškyje pasitaikė žalvarinės apskrita ažūrinė ir keturkampė segė su stilizuotomis gyvulių galvutėmis (49, pav. 1883, 1884). Jos turi atitikmenę romeniškose Pareinės, iš dalies Padunojės provincijoje (115, p. 53—54, lent. 8 : 1, 6—9, 12, 13, 15, 16, 11 : 4, 13 : 3, 16 : 5, 7; 291, p. 123, lent. XIV : 6); ten daugiausia skiriama II a., kai kurios — I a. pabaigai (217, p. 41, lent. 156 : 6).

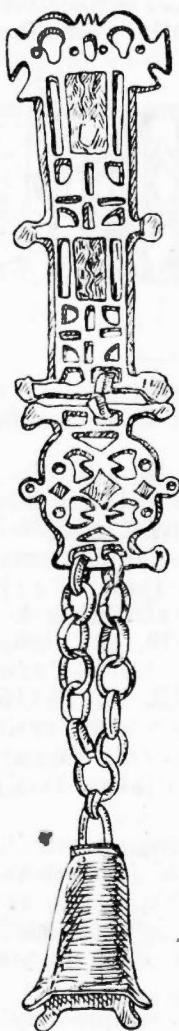
Lietuvoje kai kuriai segių trapecinėmis kojelėmis (Pakalniškių) aptikta su B₂—B₂/C₁ periodo medžiaga.

Rasta žalvarinių ir žalvarinių sidabruotų plokštelių su emaliu (Aukštakiemai, Pleškučiai). Deja, nei pačių radinių, nei jų nuotraukų ar piešinių neišlikę. Tik pagal panašius kaimyninių kraštų radinius jos skiriama III—IV a. (252, p. 32). Kiti Lietuvoje rasti emaliuoti dirbiniai priklauso „babariškų“ emalių tipui. Tarp jų yra papuošalų, žirgo aprangos ir kitų buities daiktų.

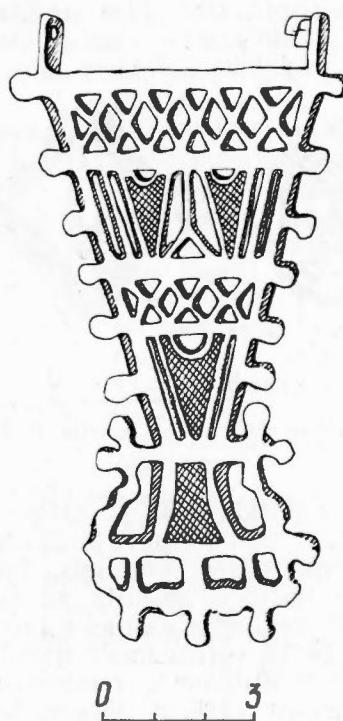
Kaklo papuošalus sudaro nedideli žalvariniai pusmėnulio pavidalo arba trikampiai ažūriniai kabučiai galuose su apskritimais, užpildytais mėlynu (Kurganai, Trakų raj., pilk. II) arba raudonu ir žaliu (Mėžionys, pilk. VI, k. Nr. 1, 497, lent. XI : 20a) emaliu. Kabučiai 3,4—5 cm ilgio (pločio). Matyt, juos nešiojo kaklo apvarose. Lietuvoje jų rasta su D periodo vidurio medžiaga.

Krūtinės papuošalamas galima skirti 2 žalvarines juostas. Viena rasta Žadavainiuose ir susideda iš 2 ažūriinių dalių, kurių apačioje yra grandinėlės su prityrtintu žalvariniu varpeliu (pav. 64). Ant-

roji grandinė iš rytų Lietuvos (be tikslios radimo vietas) kažkada buvo Vilniaus senienų muziejuje (496, lent. XIII : 2). Ji sudaryta iš žalvarinės grandinėlės, ažūrinių skirstiklių, lazdelių, kurių dalis

64 pav. Žalvarinė juosta su emaliu (Zadavainiai)

65 pav. Žalvarinė segė su emaliu (Rūdiškiai)

puošta emaliu, taip pat pusmėnulio pavidalo kabučių. Atrodo, kažkokiam krūtinės papuošalui priklauso ir Prienlaukyje. Prienų raj., rastas apskritas žalvarinis skirstiklis su raudono emalio keturkampiu viduryje. Grandinėlėmis jis galėjo jungti juostos dalis (KVIM, inv. Nr. 2315 : 2). Minėtos juostos ar jų dalys yra atsitiktiniai dirbiniai, skiriami III—IV amžiui.

Lietuvoje rasta taip pat didesnių žalvarinių ažūrinių dažniausiai pusmėnulio pavidalo kabučių (Eikotiškis, Dusetų apyl., 306, pav. 40 : 1, 2, 4, 5, 174, lent. X : 1—4, Mėžionys, pilk. I, 497, lent. XI : 18, 19). Jie 7,2—11,1 cm pločio ir 5,3—6,7 cm aukščio. Lietuvoje jų rasta atsitiktinai, skiriama III—IV amžiui.

Iš krūtinės papuošalų daugiausia rasta segių. Antai Rudiškiuose, Joniškio raj., aptikta žalvarinė trikampė ažūrinė segė (pav. 65), skiriama D periodui. Gargžduose rastas labai profiliuotos segės su emaliu fragmentas. Didesnę grupę sudaro žalvarinės pasaginės emaliuotos segės, kurių galima skirti kelis pogrupius. Pirmajį sudaro segės apskrito pjūvio lankeliu su profiliuotu pastorinimu (Vilniaus kraštas, 174, lent. XI : 2) arba trikampio pjūvio lankeliu, kurio viduryje yra stačiakampis (Sargėnai, k. Nr. 203, 174, lent. XI : 1, Rumšiškės, Kaišiadorių raj., 252, pav. 25). Jų galai baigiasi apskritimais su kryžiaus pavidalo duobute. Apskritimai ir stačiakampiai puošti emaliu. Segės — iki 6,6 cm skersmens. Kapuose (Sargėnai) jų rasta su C₁ periodo medžiaga.

Antram pogrupui priklauso pasaginės segės su plačiais trikampio pjūvio lankeliais, kurių viduryje yra stačiakampis, galuose — apskritimai. Stačiakampiai ir apskritimai puošti raudonu emaliu. Segių lankelių išorinis pakraštys gražintas ataugomis (Rokėnai, Velikuškės, Žadavainiai, 174, lent. XI : 3, 4, 6 ir kt.). Segės 7,8—13 cm skersmens, aptiktos atsitiktinai, skiriamos IV amžiui.

Trečią pogrupį sudaro segės plačiais trikampio pjūvio lankeliais be ataugų (Bakšiai, 527, lent. I : 5, Eitulionys, pilk. II, 64, pav. 9 : 3, Medžionys, k. Nr. 1, 3, 35, pav. 2 : 3, 4 : 6, Mėžionys, pilk. 2, k. Nr. 5, 152, pav. 13, Varapniškės, 174, lent. XI : 5, Vilniaus apyl., 496, lent. IV : 13). Lankelio viduryje yra stačiakampis arba rombas, kurie, kaip ir segių galai, puošti raudonu arba žaliu emaliu. Segės 6,8—9,5 cm skersmens. Jų aptikta su C₃—D periodo medžiaga.

Rankų papuošalus sudaro apyrankės (Paulaičiai, k. Nr. 1, 306, pav. 39 : 1, 206, Nr. 119, 236, Aukštkiemiai). Paulaičiuose rastos žalvarinės apyrankės yra pusiau apskrito skersinio pjūvio, puoštos skersiniai grioveliai, stambiu sieteliniu raštu su raudonu emaliu. Kape jų rasta su III gr. apskrito pjūvio apyrankėmis, todėl da tuojuamos B₂ periodo antrąja puse—B₂/C₁ periodu. Aukštkiemiu apyrankės neišliko.

Be minėtų papuošalų su emaliu, Lietuvoje atsitiktinai rasta ir žirgo aprangos daiktų. Tai žalvariniai įgniaužto rombo formos kamanių apkalai, kurių viduryje yra mažas rombas arba apskritimas su raudonu emaliu (Aukštkiemiai, Bandužiai, pav. 63 : 2, 3). Pagal panašius daiktus be emalio jie skiriamei C₃—D periodui.

Iš buities daiktų su emaliu minėtinios geriamujų ragų juostos (Linkaičiai, 346, pav. 2, Maudžiorai, k. Nr. 1, 207, Nr. 8, 9). Linkaičių juosta sudėta iš 4 žalvarinių stačiakampių, užpildytų raudonu emaliu su balta juoste per vidurį. Viršutinė dalis prie angos apkausto taip pat puošta 2 raudono emalio apskritimais. Maudžiorų juostos sudarytos iš 3 žalvarinių dalių: 2 apatinės yra sta-

čiakampio, viršutinė — netaisyklingos trapecijos formos. Visos puoštos raudonu emaliu su baltomis ir geltonomis juostelėmis, skiriamos C₃ periodui—D pirmajai pusei.

Lietuvoje rastus emaliuotus dirbinius aptarė A. Spicynas (529, p. 149—192), J. Puzinas (306, p. 226—228), H. Mora (264, p. 75—90; 263, p. 100—118), P. Kulikauskas (174, p. 43—64, lent. X—XII). Vėliau dalį naujų radinių paskelbė R. Rimantienė ir R. Kulikauskienė (207, Nr. 8, 9), J. Antanavičius (35, pav. 2 : 3, 4 : 6), A. Bliujus (64, pav. 9 : 3), plačiau minėjo šio darbo autorius (242, p. 37—46; 478, p. 122—125; 471, p. 262—264), I. Frolovas (543, p. 111—124), G. Korzuchina (442, p. 1—92, lent. 1—31). Išsamiau nenagrinėjant diskusijos dėl Rytų Europos emaliuotų dirbinių kilmės, gamybos centrų, galima pažymeti, kad paskutiniaisiais dešimtmeciais dauguma tyrinėtojų svarbiausiais šių dirbinių gamybos centrais laiko Mozūrus ir Rytų Pabaltiją, kur aptiki beveik visi seniausi emaliuoti dirbiniai. Juos gaminio baltų žemėse, finougrų gentių teritorijoje, buvusioje arti baltų. Dalis emaliuotų dirbinių — dideli ažūriniai kabučiai, pasaginės segės su ataugomis palei išorinį lankelio pakraštį, taip pat plačiai trikampio pjūvio lankeliais, apyrankės, kamanų apkalai, geriamų ragų juostos — gaminta Lietuvoje. Kai kuriuos iš šių dirbinių tikriausiai „eksportavo“ į kaimyninius ar tolimesnius kraštus. Pvz., Estijoje rasta pasaginė segė su ataugomis (263, pav. 20 : 1), vidurio Padneprėje ir Saltovo kultūroje aptikta panašių į Lietuvos radinius didelių kabučių (466, lent. III; 545, p. 271—274; 546, p. 37—42), šiaurės Osetijoje — geriamojo rago juostos dalis (403, p. 13—16, pav. 1a), Volgos—Okos tarpupio Djakovo kultūros paminkluose — pasaginių segių plačiai lankeliais (434, p. 162, pav. 6 : 12; 520, p. 79—80, pav. 1, 3). Vienas kitas Lietuvoje rastas minėtas emaliuotas dirbinytis turi atitikmenų prūsus žemėse, Latvijoje, vidurio Padneprėje.

Kapų radiniai rodo, kad emaliuotus dirbinius Lietuvoje nešiojo genties diduomenė (ir vyrai, ir moterys, ir vaikai). Daugiausia jų aptikta rytų ir pietryčių Lietuvoje. 26 vietose rasti 45 dirbiniai su emaliu (210, p. 106—108, žemėl. 61 *).

Aptarę įvairių papuošalų grupes, pogrupius, tipus, jų datavimą, paplitimą, galime apibūdinti ir atskirų periodų dirbinių kompleksus. Tai padaryti padeda Lietuvos senojo geležies amžiaus papuošalų koreliacinių lentelė (žr. idėkle), rodanti, kaip dažnai dirbinių tipų aptinkama vienų su kita. Sios lentelės duomenimis iš dalies jau remtasi kalbant apie atskirus dirbinių tipus.

Lentelei sudaryti buvo panaudota praktiskai visų Lietuvos šričių laidojimo paminklų kapų, kuriuose aptikta bent po 2 skirtinius papuošalus, kompleksų medžiaga. Remtasi daugiausia skelbtų kapinynų ar pavieniai kapų, taip pat ir kai kurių iki šiol plačiau neskelbtų laidojimo paminklų medžiaga. Lentelei sudaryti panaudotas 171 kapo kompleksas **.

* Ten žemėl. 61 sukeistas su 71 (Romos monetų radiniai).

** Lentelė sudaryta remiantis šių kapų medžiaga: a) vakaru Lietuvos kapinynai: Kurmaičiai, k. Nr. 5—12, 14, 16, 22 (1940 m. tyr.), 21, griaučiai 1 ir 2, 22, 24;

Remiantis koreliacine lentele ir pavienių papuošalų tipų apžvalga, sudaryta įvairių papuošalų grupių chronologinė schema (žr. jėkle), kurioje pažymėtas papuošalų intensyviausio vartojimo laikotarpis pagal reliatyvią ir absoliucią chronologiją (jis žymimas ištisine linija, punktyrinė reiškia daikto pasirodymo arba jo vartojimo pabaigos laiką).

Pagal koreliacine lentelę ir schemą išeitų, kad B₁ periodo pradžioje dar buvo puošiamasi kai kuriais iš ankstyvesnio laikotarpio paveldėtais papuošalais (ivjiniai antsmilkiniai, antkaklės užriestais galais, I gr. smeigtukai cilindrine galvute, galbūt lazdeliniai smeigtukai, keturkampio pjūvio sudėtinės apyrankės). Taigi iš dalies perimtos ankstyvojo geležies amžiaus dirbinių formos. Šio periodo savarankiškos papuošalų formos yra labai profiliuotos segės (A67), I gr. ritiniai smeigtukai, apyrankės pumpuriniais galais; jo pabaigoje pasirodė III gr. trimitiniai antkaklių, sparninių, pagrindinės serijos akiniai segių, apskrito pjūvio apyrankiai. Atsiradus savarankiškoms B₁ periodo papuošalų formoms, galime kalbėti ir apie senojo geležies amžiaus pradžią Lietuvoje. Pagal absoliucią chronologiją tai galėjo būti I m. e. a. trečiasis ketvirtasis dešimtmetis. B₁ periode atsirado papuošalų, būdingų Rytų Pabaltijo Baltų gentims (I gr. ritiniai smeigtukai, apskrito pjūvio apyrankės), taip pat ir charakteringiausių Lietuvos Baltų gentims (ivjiniai antsmilkiniai ir kt.).

Labai gerai skiriasi B₂ periodo papuošalų kompleksas: ivjiniai ir plokšteliniai antsmilkiniai, I, II ir iš dalies III gr. trimitinės, I gr. vytinės antkaklės kilpiniais galais, prūsų serijos akinės segės, I ir iš dalies II gr. ritiniai smeigtukai, I—III gr. apskrito pjūvio apyrankės, uždari žiedai ažūrine priekine dalimi, taip pat ir užkeistais galais. Šiame periode nustota puoštis smeigtukais cilind-

- 41, 43, 44 (1951 m. tyr.), Rūdaičiai II, k. Nr. 8, 10, 13, 17, 18, Rūdaičiai I, k. Nr. 48, 50—52, 55, 58, 59, Senkai, k. Nr. 5, 10, Palanga, k. Nr. 1, 3, 7, 11, 17, 20, Pryšmančiai, k. Nr. 2, Lazdininkai, k. Nr. 34, 37—39, 204, Bandužiai, k. Nr. 5, Kašučiai, pilk. 26—28, Šilininkai, k. Nr. 1, Gintarai, k. Nr. 1, 6, Sermai, k. Nr. 10, 22, 50, 67, Šarkai, k. Nr. 28, 30, 32; b) Nemuno žemupio kapinynai: Lumpėnai, k. Nr. 2, 9, Palumpiai, k. Nr. 1; c) centrinės Lietuvos kapinynai: Sargėnai, k. Nr. 3, 13, 14, 28, 50, 57, 63, 68, 76, 94, 103, 110, 116, 122, 124, 125, 128—130, 136, 139, 153, 178, 194, 200, 224, 225, 230, 256 (94), 280 (27), 289 (105), 305 (107), 313 (71), 329 (51), 330 (50), 345 (57), 351 (30), 352 (48), 355 (13), Veršvai, k. Nr. 4, 90 (1938 m. tyr.), 22, 168, 188, 197, 212, 214, 232, 238 (1939 m. tyr.), Veliuona, k. Nr. 2, Seredžius, k. Nr. 1, 6, 13, 23, 34, 45, 47, Upytė, k. Nr. 7, 16, 36, 37, 42; d) Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiai: Sandrausiskė, pilk. II, k. Nr. 1, 2, 6, 7, Pavėkiai, pilk. 15, k. Nr. 1, pilk. 9, k. Nr. 6, Kupriai, pilk. 1, k. Drulėnai, pilk., k. Nr. 1, Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8, pilk. II, k. Nr. 2—4, pilk. IV, k. Nr. 7, 13, pilk. III, k. Nr. 12, Perkūniškė, pilk. 1, k. Nr. 3, 5, Kybartiškė, pilk. III, k. Nr. 1, Daujėnai, pilk. III, k. Nr. 11, 12, Pajuostis, pilk. VII, k. Nr. 1, pilk. XIII, k. Nr. 3, Plaučiškiai, pilk. III, k. Nr. 1, Vienragiai, pilk. IV, k. Nr. 1, 4, pilk. VII, k. Nr. 1, 3, pilk. A, k. Nr. 3, pilk. B, k. Nr. 1, 2, 5, pilk. C, k. Nr. 5, Paragaudis, pilk. II, k. Nr. 1, pilk. III, k. Nr. 2, Pakalniškiai, pilk. 3, 11, Muoriškiai, pilk. I, k. Nr. 2, pilk. IV, k. Nr. 4; e) rytų Lietuvos pilkapiai ir pavieniai kapai: Mėžionys, pilk. III, k. Nr. 3, pilk. 9, k. Nr. 1, Eitulionys, pilk. 2, deg. k., Pakrauglė, pilk., k. Nr. 1, Kairėnai, k. Nr. 1, 2, Medžionys, k. Nr. 1, 3; f) Užnemunės laidojimo paminklai: Pažarstis, pilk. 54, k. Nr. 2, Radastai-Aleknony, k. Nr. 1.

rine galvute, pagrindinės serijos akinėmis ir sparninėmis segėmis. Savo ruožtu imta dabintis vėlyvesniams laikotarpiui būdingais papuošalais: gintaro karoliais, I—IV gr. labai profiliuotomis, I gr. segėmis trikampe kojele, II gr. smeigtukais cilindrine galvute, I gr. statinėliniai smeigtukais, taip pat ir keturkampio pjūvio suapvalintais galais, I, II ir VII gr. pusiau apskrito pjūvio, jvijinėmis pusiau apskrito pjūvio apyrankėmis, uždarais žiedais; cilindrėliais pradėta puošti drabužius. Ir B₂ periode yra tik Lietuvoje gyvenusioms baltų gentims būdingų papuošalų (plokšteliniai antsmilkiniai).

B₂/C₁ periode baigia nykti nemaža ankstyvesnio laikotarpio papuošalų formų (plokšteliniai antsmilkiniai, II gr. trimitinės, I gr. vytinės antkaklės kilpiniai galais, prūsų serijos akinės segės, apskrito pjūvio apyrankės) ir formuoja nauji senojo geležies amžiaus antrajai pusei būdingi papuošalų tipai. Iš jų galima paminti I gr. antkakles kūginiai galais, III gr. ritinius, I gr. rateliniai, kryžinius smeigtukus, II gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankes. Labai gerai skiriasi ir B₂/C₁ periodo papuošalų kompleksas: antkaklės buoželiniai galais, I—IV gr. labai profiliuotos, I, II gr. trikampe kojele, I gr. laiptelinės segės, II gr. ritiniai, I gr. statinėliniai smeigtukai, keturkampio pjūvio suapvalintais galais, VI gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankės, I pogr. pasaginės emaliuotos segės.

B₂/C₁ periodas praktiškai sutampa su C_{1a} periodu, kurio pabaigoje imta nešioti II gr. antkakles kūginiai galais, su kabliuku ir plokštele, su kabliuku ir kilpele, Akmenių tipo kabučius, II ir III gr. laiptelines seges, III gr. ritinius, apskritus ir rozetinius smeigtukus, kampuoto pjūvio, išgaubtas klaipédietiškas, III gr. pusiau apskrito pjūvio, I gr. trikampio pjūvio ir jvairias jvijines apyrankes.

C_{1b} periodui priklauso tokie dirbiniai: II gr. kūginiai galais, I ir II gr. dėželinės, su kabliuku ir plokštele antkaklės, pusmėnulio pavidalo, Akmenių tipo kabučiai, II ir III gr. laiptelinės segės, II gr. statinėliniai, apskriti ir rozetiniai, II gr. rateliniai smeigtukai, išgaubtos klaipédietiškos, II gr. pusiau apskrito pjūvio, I ir II gr. trikampio pjūvio apyrankės. Periodo pabaigoje imta puoštis II gr. vytinėmis antkaklėmis kilpiniai galais. Tuo laikotarpiu suklesi kai kurie vietinės gamybos papuošalai. Dauguma minėtų C_{1b} periodo papuošalų būdingiausi Lietuvoje gyvenusioms baltų gentims, dalis — platesnei baltų genčių teritorijai.

Ryškesnę ribą tarp C_{1b} ir C₂ periodo išvesti sunku. Paskutiniamoje dar dabintasi daugelius C_{1b} periodo papuošalų, atsiranda I gr. šaukštinių antkaklių, žiedinių smeigtukų, labiau mėgstamos apskritos segės, II gr. cilindrine galvute, III gr. ritiniai, II gr. rateliniai smeigtukai, kampuoto pjūvio apyrankės, beveik visi pusiau apskrito pjūvio apyrankių tipai, trikampio pjūvio apyrankės.

Lengviau aptiki ribą tarp C₂ ir C₃ periodo, nes paskutiniamame atsiranda daug naujų papuošalų: Veršvų-Veliuonos tipo apgalvių, žiedeliniai antsmilkinių, IV gr. kūginiai galais, II gr. šaukštinių antkaklių, vėlyvų ritinių smeigtukų, plačių išgaubtų, rankogalinių apyrankių, apyrankių su gunklais, II ir III pogr. pasaginių ema-

liuotų segių, geriamujų ragų juostų su emaliu. Dauguma šių dirbinių būdingi tik Lietuvoje gyvenusioms baltų gentims. C₃ periode dar puoštasi II gr. vytinėmis antkaklėmis kilpiniais galais, pusmėnilio pavidalo kabuciais, I gr. lankinėmis žieduotosiomis, apskritomis ažūrinėmis, simetrinėmis segėmis, žediniais smeigtukais, kampuoto pjūvio, III, V ir VII gr. pusiau apskrito pjūvio, I ir II gr. trikampio pjūvio apyrankėmis, įvjiniais žiedais; drabužius dabindavo cilindrėliais.

Dalis C₃ periodo dirbinių toliau vartota D periode. Tai Veršvų Veliuonos tipo apgalviai, žiedeliniai antsmilkiniai, IV gr. antkaklės kūginiai galais, II gr. šaukštinės antkaklės, žiedinių smeigtukai, plačios išgaubtos, rankogalinės, VII gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankės, cilindrėliai drabužiams papuošti, II ir III pogr. pasaginių emaliuotos segės. Tuo laikotarpiu toliau buvo puošiamasi kai kuriais senojo geležies amžiaus antrosios pusės papuošalais, dalis jų formų sunyko. Tik nedaugeliu papuošalų (žiedeliniai antsmilkiniai, antkaklės su kabliuku ir kilpele, II gr. žieduotosios segės, VII gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankės) dabintasi toliau — vidurinio geležies amžiaus pradžioje. Matyt, D periodo viduryje, galbūt apie 390—425 m., prasidėda perėjimas į vidurinį geležies amžių. Tai atspindi dar kai kurie kiti materialinės ir dvasinės kultūros reiškiniai.

Senojo geležies amžiaus papuošalų kompleksai padeda mums tiksliau datuoti, kada Lietuvoje atsirado kai kurie darbo įrankiai, ginklai, kiti buities daiktai.

2. Darbo įrankiai ir ginklai

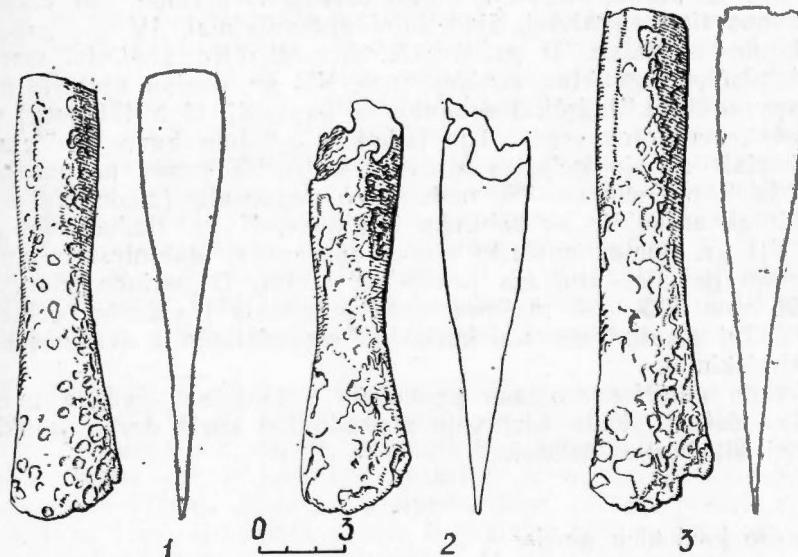
Tyrinėtuose Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose aptikta įvairių darbo įrankių bei ginklų. Dėl metalo korozijos didelė dalis šių dirbinių blogai išliko, kartais sunku atkurti tikslią jų formą, matmenis. Kai kuriuos darbo įrankius, ginklus vartojo visą senajį geležies amžių, kartais ir ilgiau. Todėl atsitiktinai rastus darbo įrankius bei ginklus labai sunku tiksliau datuoti. Turint galvoje visa tai, mūsų nurodyti kai kurie senojo geležies amžiaus darbo įrankių ir ginklų skaičiai yra tik apytiksliai, dažniausiai atspindintys šių radinių kiekį tyrinėtuose tiksliai datuojamuose laidojimo paminkluose.

Kai kurių darbo įrankių ir ginklų tipologiją bei chronologiją aptarė P. Kulikauskas (189, p. 177—191, 238—250), A. Tautavičius (208, p. 199—200; 210, p. 109—124), V. Kazakevičius (157, p. 91—93; 439) ir kiti autoriai (215, p. 104—106; 310, p. 127—142; 207, p. 145; 385; 487). Šiame veikale darbo įrankių ir ginklų grupės nagrinėjamos panašia schema kaip ir papuošalai, tik daugiau dėmesio skiriama dirbinių grupių atsradimo Lietuvoje laikui, plačiau aptariama paskirtis.

Kirviai. Lietuvoje senajame geležies amžiuje vartoti geležiniai kirviai buvo dviejų formų: įmoviniai ir pentiniai. Jais vyrai apdirb-

davo medį, kirsdavo medžius ir krūmus, kai kada vartodavo ir kaip ginklus.

Įmoviniai kirviai turi cilindro formos įmomas, pereinančias į beveik tokio pat pločio ar truputį platesnius ašmenis (pav. 66). Kirviai 12—26,5 cm ilgio, ašmenys 4,5—6 cm pločio. Aptikta jų ir su keturkampe įmova (Sargėnai, k. Nr. 259). Įmovinius kirvius į kapus imta dėti B_1 periodo pabaigoje— B_2 pradžioje, nes jų rasta kartu su sparninėmis, prūsų serijos akinėmis, pum-

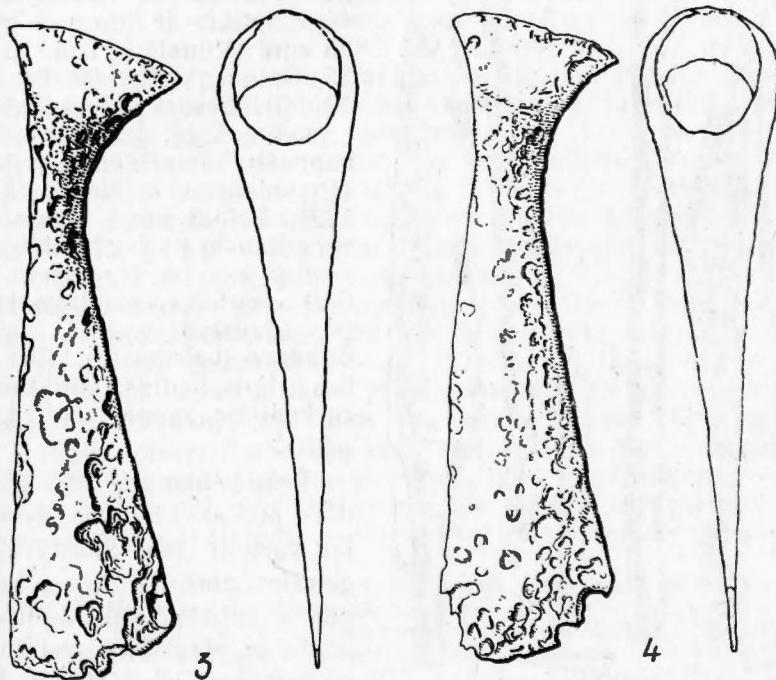
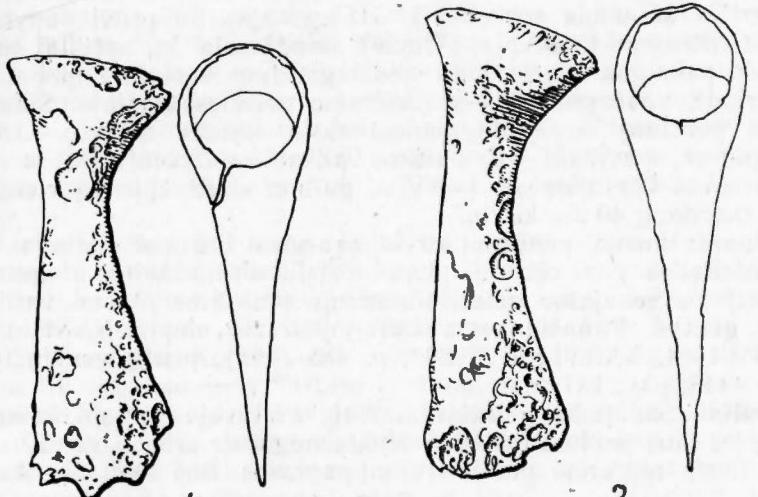

66 pav. Geležiniai įmoviniai kirviai iš Pajuosčio: 1 — pilk. II, k. Nr. 1, 2 — pilk. XVII, k. Nr. 1, 3 — pilk. X, atsit.

puriniais galais ir I—III gr. apskrito pjūvio apyrankėmis. Jeigu juos tuo laikotarpiu dėjo į kapus, matyt, turėjo pakankamai. Šiu kirvių Lietuvoje atsirado tikriausiai B_1 periodo pradžioje. Jų aptikta ir su C_1 —D periodo medžiaga, juos vartojo viduriniame geležies amžiuje.

Įmovinių kirvių aptikta praktiškai visoje Lietuvoje. Žinoma daugiau kaip 50 vietu, kur rasta jų daugiau kaip 200. Gana panašių įmovinių kirvių aptikta Latvijoje. Ten jų rasta su ąselėmis, datuojamų dar laikotarpiu pr. m. e. (262, lent. XXXIII : 1—4, XXXIV : 1, 2; 263, p. 498—506). Jų pasitaikė ir prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 147 : e, 196 : e). Apskritai senojo geležies amžiaus įmoviniai kirviai būdingiausi Šiaurės Europos gentims. Jų prototipais laikomi bronziniai įmoviniai kirviai.

Pentinių kirviai turi apvalią pentį su skyle kotui, gana ilgą ašmenę link siaurėjanti liemenę (pav. 67). Ašmenys dažniausiai palenkinti koto link. Sie kirviai apie 12—22 cm ilgio, ašmenys 4—5 cm pločio. Žemaitijoje (Sandrausiskė) juos ėmė vartoti

67 pav. Geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai iš Pajuosčio: 1 — pilk. VIII, k. Nr. 4, 2 — pilk. IX, k. Nr. 3, 3 — pilk. VIII, k. Nr. 5, 4 — pilk. XIII, k. Nr. 1

B₂—
riod
puo
lius
Da
dal
ty,
din
rije

B₂ periode, nes rasta kartu su II gr. trimitinėmis antkaklėmis, prūsų serijos akinėmis segėmis, I—III gr. apskrito pjūvio apyrankėmis. Centrinėje Lietuvoje (Upytė) daugiausia jų aptikta su C_{1a} periodo pabaigos—C₂ periodo medžiaga. Juos vartojo taip pat C₃—D periode, ypač gausiai — viduriniame geležies amžiuje. Siauraašmenių pentinių kirvių daugiausia rasta šiaurės ir rytų Lietuvos pilkapiuose, pavienių — Žemaitijos pilkapiuose, centrinės ir vakarų Lietuvos kapinynuose. I—IV a. galima skirti apie 15 vietų, kur rasta maždaug 40 šių kirvių.

Siauraašmeniai pentiniai kirviai yra visai Europai būdingas įrankis, atsiradęs dar vėlyvojo Lateno laikotarpiu keltų ir germanų teritorijoje. Senajame geležies amžiuje juos ēmė plačiai vartoti ir baltų gentys. Panašių rasta Latvijoje (262, lent. XXXIV : 4, 5, XXXV : 1—4, XXXVI : 1, 3; 263, p. 485—498), prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 147 : a).

Peiliai. Senajame geležies amžiuje Lietuvoje vartojo kelių formų geležinius peilius: tiesius ir lenkta nugarėle arba įkote. Tie sūs arba tiesia nugarėle peiliai (t. y. paprasti) turi nedidelel įkotę ir ilgą geležę su ašmenimis (pav. 68 : 5). Jie labai įvairaus ilgio:

nuo 9 iki 22 cm. Vakaru Lietuvoje aptikta ir ilgesnių (25—28 cm) (Rūdaičiai I, k. Nr. 52, 55, Šernai, k. Nr. 50, 63, lent. XV : 3). Tiesius peilius įkaldavo į medinį kotą; kai kurie kotai papuošti žalvarinėmis įvijomis (Pryšmančiai, k. Nr. 3, 281, p. 139). Peiliai buvo vienas universaliausią darbo įrankių; juos vartojo ir vyrai, ir moterys. Peiliais apdirbdavo medį, kaulą, raga, pjaustydavo odą, kailius, dirbdavo įvairiausius kitus darbus. Ilgus peilius, aptiktus vyru kapuose, reikia laikyti kovos peiliais.

Reikia manyti, kad geležinius peilius Lietuvos gyventojai vartojo jau ankstyvajame geležies amžiuje, nes piliakalniuose aptikta kaulo dirbinių ir kaulų su pjaustymo metaliniais peiliais žymėmis (189, p. 123). Senojo geležies amžiaus paminkluose (Kurmaičiai, k. Nr. 41, 44, Padvariai, pilk. 14) šių peilių daugiau atsirado su

68 pav. Kašučių kapyno k. Nr. 29 radiniai: 1 — geležinis įmovinis ietigalis, 2 — geležinis kaltas, 3 — žalvarinė pinčetas, 4 — geležinė vedega, 5 — geležinis peilis (pagal I. Jabłonski)

B_2-B_2/C_1 periodo medžiaga, masiškai imta dėti į kapus su C_{1a} periodo pabaigos— C_2 periodo dirbiniais. Kovos peilių aptinkama kapuose taip pat su C_{1a} periodo pabaigos— C_2 periodo medžiaga. Peilius į kapus dėjo ir vėlesniais senojo geležies amžiaus periodais. Daugiausia jų rasta vakarų Lietuvos kapinynuose ir kitų Lietuvos dalijų laidojimo paminkluose bei piliakalniuose. Zinoma apie 40 vietus, kur rasta daugiau kaip 120 tiesių peilių. Tai visai Europai būdingas darbo įrankis, plačiai paplitęs ir baltų gyventoje teritorijoje.

Lietuvoje taip pat rasta lenktų peilių: vienų lenkta į įkotę pereinanti nugarėlė, kitų — įkotė, su nugarėle sudaranti buką kamپ. Ir šiuos peilius įtverdavo į medinį kotą, kai kurių kotas dar sutvirtindavo geležine plokšteli (Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8). Peiliai 10—22 cm ilgio. Kol kas ne visai aiški šių dirbinių paskirtis. Zinoma tik tai, kad juos vartojo ir vyrai, ir moterys, aptikta jų kai kur ir vaikų kapuose. Vieni peiliai primena nedidelius pjautuvėlius, kiti (lenkta įkote) — mažus dalgelius. Atrodo, jais kapodavo krūmus ir šakas. Galbūt kai kada ir nuimdavo derlių, nors tam prieštarautų faktas, kai toks peilis kape aptiktas kartu su pjautuvu (Upytė, k. Nr. 45).

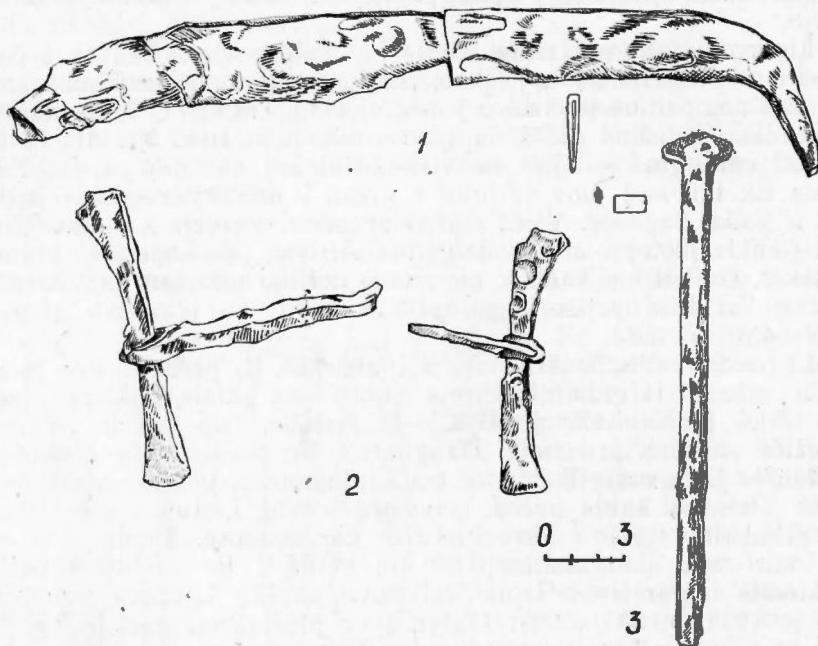
Lietuvoje peilių lenkta nugarėlė atsirado B_2 periode, nes jų aptikta kartu su II gr. antkaklėmis trimitiniais galais, akinėmis segėmis. Juos plačiau vartojo B_2/C_1-D periode, taip pat ir vidurinio geležies amžiaus pradžioje. Daugiausia šių peilių rasta Zemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiuose bei kapinynuose, jų aptinkama centrinės Lietuvos kapinynuose, pavienių — rytų Lietuvos pilkapiuose bei piliakalniuose ir vakarų Lietuvos kapinynuose. Zinomas 28 vietus, kur rasta daugiau kaip 60 šių peilių*. Be Lietuvos, peiliai lenktomis nugarėlėmis labiausiai buvo paplitę Latvijos pilkapynų srityje (263, p. 537—539). Matyt, juos plačiausiai vartojo kai kurios Lietuvoje ir Latvijoje gyvenusios baltų gentys.

Dalgiai. Senojo geležies amžiaus paminkluose rasta geležinių dalgų nedidele įkote, šiek tiek lenkta nugarėle, koto link užlenktais ašmenimis (pav. 69 : 1). Jie 27—35 cm ilgio, ašmenys 3—4,5 cm pločio. Tai vyrių darbo įrankis, nes aptikta tik vyrių kapuose. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, jis skirtas šienauti (263, p. 534).

Dalgiai vakarų Lietuvoje imta dėti į kapus B_2/C_1 periode, nes rasta kartu su prūsų serijos akinėmis, labai profiliuotomis segėmis (Kašučiai, pilk. 27, 28). Labiausiai jie paplitę C_{1a} periodo pabaigoje— C_2 periode. Dalgiai dėjo į kapus ir viduriniame geležies am-

* Radimo vietas: Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8, pilk. II, k. Nr. 3, pilk. IV, k. Nr. 7, pilk. III, k. Nr. 3, 12, Barzdūnai, Daujėnai, pilk. III, k. Nr. 12, Gibaičiai, Kuokšiai, pilk. 2, Lapučiai, k. Nr. 5, Lauksvydai, Linkaičiai, Mėžionys, pilk. III, Moškėnai, Muoriškiai, Nemenčinė, Noruišiai, Pakalniškiai, pilk. 5, 6, Paliečiai, Pavėkiai, pilk. 9, k. Nr. 6, Perkūniškė, pilk. I, k. Nr. 4, Petrešiūnai, Sandrausis, pilk. II, k. Nr. 4, Sargėnai, k. Nr. 110, 127, 253 (101), 359 (VIII), Seredžius, k. Nr. 5, 25, 26, 30, 42, Upytė, k. Nr. 26, 33, 45, Vaitiekūnai, k. Nr. 2, 8, 13, Veršvai, k. Nr. 10, Vienragiai, pilk. I, k. Nr. 1, pilk. VII, k. Nr. 7, pilk. A, k. Nr. 1, Visdergiai, pilk. B, k. a, pilk. D, k. a, pilk. F, k. b, Zastaučiai, pilk. II, V, VII, Žaduvėnai.

žiuje. Dalgų daugiausia rasta vakarų Lietuvos, pavienių — centrines Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos pilkapiuose, rytų Lietuvos ir Užnemunės piliakalniuose. Žinoma 19 vietų, kur aptikta apie 60—70 dalgų (210, p. 117—119, žem. 65 *). Panašiausių pasitaikė pietvakarių Latvijoje, jų žinoma ir prūsų genčių teritorijoje (Semboje) (395, lent. 7 : 6, 8 : 7; 263, p. 531—534; 118, pav. 193 : a). Dalgai kildinami iš Vidurio Europos Lateno laikotarpio dalgų. Rytų Pa-

69 pav. Kai kurie Rūdaičių II kapyno geležiniai dirbiniai: 1 — dalgis (k. Nr. 6), 2 — žasliai (žirgo k. Nr. 1), 3 — kaltas (k. Nr. 6).

baltijyje anksčiausiai jų atsirado Semboje (su pagrindinės serijos akinėmis segėmis), iš ten, matyt, juos perėmė vakarų Lietuvos gyventojai, o iš jų galėjo patekti į Žemaitiją ar pietvakarių Latviją.

Pjautuvai. Senojo geležies amžiaus paminkluose aptikta ir geležinių pjautuvų. Kai kuriuos dar sunku atskirti nuo peilių lenktomis nugarelėmis, nes mažmenys labai panašūs, be to, ir ašmenys mažai išlenkti. Dalies pjautuvų ašmenys išlenkti jau per visą ilgi (Padvariai, pilk. 5, Nemenčinė, 181, pav. 15 : 4), kitų tiesi viršūnė (Mézionys, pilk. 9, k. Nr. 3, 152, pav. 27 : i). Pjautuvai nedideli, keliolikos centimetru ilgio. Tai iš esmės vyru darbo įrankis, nes dažniausiai jų aptikta vyru kapuose. Pasitaikė taip pat moterų ir vaikų kapuose. Pjautuvais daugiausia nuimdavo grūdinių kultūrų derlių.

* Be ten minimų radimo vietų, dalgis aptiktas Šilininkų k. Nr. 2.

Sunku tiksliau atsakyti į klausimą, kada Lietuvoje atsirado geležinių pjautuvų. Atrodo, kad vakarų Lietuvoje juos vartojo jau B₂ periode. Vienas ankstyviausių pjautuvų rastas Padvarių pilk. 5 vyrų kape. Nors tiksliai datuojamos medžiagos kartu nerasta, visi kiti kapyno dirbiniai iš esmės yra B₂ periodo. Daugiau pjautuvų aptikta B₂/C₁—C₂ periodo paminkluose. Juos vartojo ir C₃—D periode. Atrodo, senojo geležies amžiaus pabaigoje Lietuvoje atsirado pjautuvų su atlenkta viršune, kuriuos plačiausiai vartojo viduriniame geležies amžiuje (210, p. 120—121). Senojo geležies amžiaus pjautuvų aptikta vakarų ir centrinės Lietuvos kapynuose, Žemaitijos, šiaurės ir rytų Lietuvos pilkapiuose, rytų Lietuvos ir Užnemunės piliakalniuose. Zinoma 10 vietų *, kur rasta apie 20 pjautuvų. Labai retai jų pasitaiko ir kaimyninėse baltų žemėse. Geležiniai pjautuvai taip pat kildinami iš Lateno laikotarpio pjautuvų (263, p. 535).

Vedegos. Lietuvoje aptiktos 4 geležinės vedegos (skaptai). Visos jos įmovinės, neplačiai iugaubtais ašmenimis (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 3, Kašučiai, k. Nr. 29, pav. 68 : 4, Kurmaičiai, k. Nr. 21, 178, pav. 9, Zastaučiai, k. Nr. 13). Vedegos 12,5—17,7 cm ilgio, ašmenys 2,1—4,1 cm pločio. Tai vyru darbo įrankis, skirtas medžiui skaptuoti.

Datuoti vedegas sunku, nes kapuose jų aptikta su tiksliau nedatuojamais dirbiniais: geležiniais kirviais, ietigaliais ir kt. Lietuvoje jos atsirado tikriausiai C_{1a} periodo pabaigoje, vartotos C_{1b}—C₃ periode. Siek tiek ilgesnių vedegų rasta prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 194 : f), Saksonijoje (229, pav. 94).

Lietuvoje vidurinio geležies amžiaus paminkluose aptikta ilgesnių vedegų (peikenų) su siaurais tiesiais ašmenimis (210, p. 117). Sių dirbinių atsirado greičiausiai D periodo antrojoje pusėje. Vienas ankstyviausių peikenų paskutiniaisiais metais aptikta Plaučiškių pilkapyne (293, p. 52).

Kaltai ir gražtai. Vakarų Lietuvos vyru kapuose rasta keletas geležinių 21,1—25 cm ilgio kaltų (Kašučiai, pilk. 29, pav. 68 : 2, Rūdaičiai II, k. Nr. 6, pav. 69 : 3). Jų liemuo keturkampio pjūvio, viršuje kaltai baigiasi nudaužtomis apskritomis galvutėmis, apačioje — liemens pločio ašmenimis. Datuoti sunku, nes kartu nerasta tiksliau datuojamos medžiagos. Atrodo, juos vartojo C_{1a} periodo pabaigoje—C₂ periode. Beje, Lietuvoje senajame geležies amžiuje medži apdirbdavo ir įmoviniai kaltai (Nemenčinė, 181, pav. 14 : 2, 189, pav. 114 : 2), vėliau jų funkcijas galėjo atliliki minėtos peikenos. Įmovinių kaltų su palenktais į priekį ašmenimis aptikta Latvijoje (409, p. 66, pav. 2 : 21).

Galima paminėti ir gražtų laikomą geležinį įrankį iš Moškėnų piliakalnio (168, lent. XI : 1; 189, p. 185). Jo liemuo ketur-

* Radimo vietas: Aukštadvaris, Kunigiškiai-Pajevony, Kuokšiai, pilk. 3, Lauksydai, k. Nr. 21B, Mėžionys, pilk. III, k. Nr. 1, pilk. VII, k. Nr. 1, pilk. 9, k. Nr. 1, 3, Moškėnai, Padvariai, pilk. 5, Pavékiškiai, pilk. 1, k. Nr. 5, Plaučiškiai, pilk. 1, k. Nr. 1, Upytė, k. Nr. 8, 30, 36, 43, 45, 47.

kampio pjūvio, galas šiek tiek siauresnis, ašmenys į šonus paplatinti ir atlenkti.

Ylos ir adatos. Gerokai daugiau Lietuvoje rasta geležinių ylų. Didžioji jų dalis dėl korozijos labai blogai išlikusios, sunykusios, sutrūkusios. Daugiausia turi keturkampio pjūvio į kotelį įkalamą ikotę ir apskrito pjūvio nusmailintu galu liemenį (pav. 1:5—7). Ylos dažniausiai 7—10 cm ar keliolikos centimetrų ilgio. Sprendžiant iš menkų liekanų, dauguma jų turėjo medinius (Visbergai, pilk. B, k. a, 98, lent. VI : 3, Mėžionys, pilk. 3, k. Nr. 1, 152, pav. 18 : e), kai kurios — kaulinius kotelius (Vienragiai, pilk. C, k. Nr. 2, 261, pav. 15 : 2, Migonių piliakalnio gyvenvietė, pav. 1 : 7). Tai ir vyrių, ir moterų darbo įrankis, nes rasta abiejų lyčių kapuose. Jas dėjo ir į vaikų kapus. Ylas vartojo drabužiams ir avalynei siūti bei taisytį, kai kuriems smulkiemis buities daiktams (tošies dėžutėms ir kt.) gaminti. Jų randama praktiskai visų senojo geležies amžiaus periodų kapuose. Ylų aptikta vakarų ir centrinių Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos, šiaurės ir rytų Lietuvos pilkapiuose, rytų Lietuvos ir Užnemunės piliakalnuose. Žinoma apie 30 vietų, kur rasta maždaug 100 geležinių ylų. Tai visai Europai būdingas darbo įrankis, gerai žinomas ir kitose Rytų Pabaltijo srityse gyvenusiems žmonėms (263, p. 544—545).

Lietuvoje aptikta ir a d a t u. Dalį metalinių sudaro geležinės (Kurmaicių, k. Nr. 7, 8, Lumpėnai, k. Nr. 9, 12, Upytė, k. Nr. 11, Moškėnai, Nemenčinė, 181, pav. 16 : 9) bei žalvarinės (Gintarai, k. Nr. 2, Kurmaicių, k. Nr. 16, Barzdūnai, k. Nr. III, Veršvai, k. Nr. 36, Visbergai, pilk. G, k. a, 98, lent. VIII : 27, Pajuostis, pilk. VIII, k. Nr. 9). Jos 5,3—12 cm ilgio. Tai daugiausiai moterų darbo įrankis, skirtas drabužiams siūti ir taisytį. Dažniausiai jų rasta moterų kapuose, nors būna ir vyrių (Visbergai, pilk. G, k. a). Senojo geležies amžiaus paminkluose pasitaikė ir kaulinių adatų (Nemenčinė, 181, pav. 12 : 1, 3, 4, Aukštadvaris, 80, pav. 7 : 3, 4), tačiau jų paskirtis ne visai aiški. Kai kurios dėl didumo vargu ar tiko drabužiams siūti. Vakarų Lietuvos gyventojams geležinės adatos buvo pažįstamos jau iš laikotarpio pr. m. e.—m. e. ribos (Rūdaičiai II, deg. k. Nr. 1, 256, pav. 2 : 1). Senojo geležies amžiaus kapuose metalinių adatų dažniausiai rasta su C_{1a} periodo pabaigos— C_2 periodo medžiaga. Daugiausia jų aptikta vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynuose, pavienių — Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, centrinių Lietuvos kapinynuose, metalinių ir kaulinių — rytų Lietuvos piliakalnuose. Žinoma 11 vietų, kur rasta maždaug 42 metalinių ir kelios kaulinių adatos. Metalinių adatų retai pasitaikė ir kitose baltų žemėse (262, lent. X : 4). Matyt, paprotys dėti jas į kapus nebuvo plačiau paplitęs.

Rytų Lietuvos piliakalniuose kartais aptinkama ir vadinarinių kaulinių adiklių. Siuos įrankius plačiai vartojo dar anksčiau įvajame geležies amžiuje (189, p. 122), todėl pavienius juos tiksliau datuoti sunku. Spėjama, kad tai buvo įrankis vyžoms pinti ar kitiems daiktams iš karnos gaminti (189, p. 187).

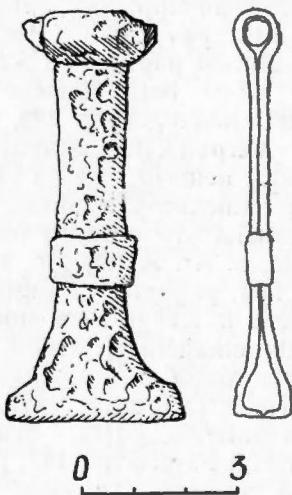
Metalo apdirbimo įrankiai. Lietuvoje kol kas labai nedaug aptikta senojo geležies amžiaus įrankių metalui apdoroti. Geležinių įrankių jam kapoti — k i r s t u k ą — rasta Nemenčinės ir Moškėnų piliakalnyje (181, pav. 14 : 1; 168, lent. XI : 2). Kirstukai turi neplačius ašmenis, apskrito pjūvio kotas nuo ašmenų atskirtas pastorinimu. Metalui apdoroti galėjo būti skirti ir kai kurie nedideli geležiniai k a l t e l i a i palyginti neplačiais ašmenimis ir į viršų siaurėjančia įkote (189, p. 187). Siuos įrankius sunku tiksliai datuoti, kai kurių (pvz., kaltelių) aptikta vidurinio geležies amžiaus sluoksniuose (80, pav. 8 : 7). Kaltelių rasta rytų Lietuvos ir Užnemunės piliakalnių (187, pav. 6 : 2) senojo ir vidurinio geležies amžiaus sluoksnuje.

Pincetai. Tyrinėtuose paminkluose aptikta ir metalinių p i n c e t ū. Vieni yra geležiniai (Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8, pav. 70, Kunigžikai-Pajevonys, Vaitiekūnai, k. Nr. 13), kiti — žalvariniai (Kurmaičiai, k. Nr. 5, Barzdūnai, k. Nr. V, Kašučiai, pilk. 29, pav. 68 : 3, Seredžius, k. Nr. 40). Vienų žnyplės siauros, kitų — plačios. Pincetai 4,8—9,2 cm ilgio, žnyplės 1,1—3,5 cm pločio.

Dėl pincetų paskirties pareikšta įvairių nuomonų (263, p. 480; 178, p. 340). Vienų tyrinėtojų manymu, tai tualeto, kitų — medicinos, dar kitų — darbo įrankis. Viena aišku, kad pincetus daugiausia vartojo vyrai, nes dažniausiai jų aptikta vyru kapuose. Tik vienas siauražnyplis rastas moters kape (Kurmaičiai, k. Nr. 5). Matyt, pincetai vis dėlto buvo darbo įrankiai. Tai patvirtina faktas, jog kai kuriuose kapuose jų rasta kartu su kitaip darbo įrankiais (Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8 — galvūgalyje, su žmoviniu kirviu ir peiliu lentta nugarėlė), arba vyru kapuose, kur gausu darbo įrankių (Kašučiai, pilk. 29 — su žmoviniu kirviu, kaltu, vedega, peiliu). Tikriausiai pincetus vartojo meistrai juvelyrai.

Lietuvoje pincetų aptikta jau B₂—B₂/C₁ periodo paminkluose, nes rasta kartu su I gr. vytinėmis antkaklėmis kilpiniais galais, keturkampio pjūvio apyrankėmis su apvalintais galais. Daugiau jų pasitaikė C_{1a} periodo pabaigos—C₂ periodo paminkluose. Pincetų rasta vakaru ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, Užnemunės piliakalniuose. Žinomas 7 vietas, kur aptikti 7 šie dirbiniai. Pincetų rasta Latvijoje (262, lent. XXX : 15; 263, p. 479—480), prūsų genčių teritorijoje (118, pav. 146A : a, 191 : k), kur, beje, jų žinoma dar iš ankstyvojo geležies amžiaus (118, pav. 104 : c).

Zirklės. Lietuvoje rasta ir keletas geležinių v i e n a n a r i ū žirklių. Sveikos aptikos Gibaičių kapyno moters kape (346, pav. 7),

70 pav. Geležinis pincetas
(Akmeniai, pilk. I, k. Nr. 8)

dalis — Nemenčinės piliakalnyje (181, pav. 15 : 1). Jos primena šių dienų avikirpes žirkles. Tikriausiai tai moterų darbo įrankis. Jas galėjo vartoti ne tik vilnoms kirpti, bet ir siuvant drabužius. Minėtame Gibaičių kape žirklės rastos kartu su II gr. rateliniu smeigtuku; tai leidžia jas skirti C_{1b}—C₂ periodui. Taigi šiuo laikotarpiu pavienių jų dedama į šiaurės Lietuvos kapus. Senojo geležies amžiaus žirklių aptikta taip pat ir Latvijoje (263, p. 545—546), prūsus genčių teritorijoje (118, pav. 147 : c, 193 : e). Vis dėlto baltų genčių paminkluose jų pasitaiko nelabai dažnai. Žirklės buvo visai Europai būdingas darbo įrankis, romėniškuoju laikotarpiu plačiai žinomas Centrinės ir Siaurės Europos gentims.

Žvejybos įrankiai. Iš pasitaikančių žvejybos įrankių galima paminioti geležinius meškerių kabliukus, kurių aptikta rytų Lietuvos piliakalniuose (Nemenčinė, Moškėnai, Nevieriškės, Petrešiūnai, 181, p. 33, 170, p. 22, 129, p. 98). Cia rasta ir geležinių žebeklų (Nemenčinė, 181, p. 33, pav. 16 : 6, 189, p. 186). Atrodo, vieni buvo su viena užbarzda, kiti — su keliomis. Taip pat rytų Lietuvos piliakalniuose aptikta ir molinių tinklų svarelių. Ziūrint iš viršaus, jie atrodo apskriti, būna su viena ar keliomis skylutėmis pakraščiuose. Daugiausia jų aptikta Nemenčinės piliakalnyje (181, p. 33, pav. 10). Žvejybos įrankius tikriausiai vartojo vyrai. Deja, tiksliau datuoti juos labai sunku. Geležiniai kabliukai Lietuvos gyventojams turėjo būti pažįstami jau ankstyvajame geležies amžiuje, nes aptinkama to laikotarpio kaulinių, gamintų metalinių pavyzdžiu (189, p. 122—123). Matyt, I—IV a. metaliniai kabliukai paplito gerokai plačiau, imta vartoti geležinius žeberklus. Ir kitose baltų žemėse senojo geležies amžiaus žvejybos įrankių rasta nedaug (plg. 289, p. 457).

Verpstukai. Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose aptikta nemaža verpstukų (verpstukų smagračių). Daugiausiai jų akmeninių, molinių, rečiau pasitaiko kaulinių. Akmeniniai dažniausiai yra cilindro formos, plokštai, su skylute viduryje (Kurmaičiai, k. Nr. 5, 7, 8, 16, 178, pav. 1—3, 7, Senkai, k. Nr. 6, pav. 2 : 4, ir kt.), pagaminti daugiausia iš smiltakmenio. Jie 3,5—4,7 cm skersmens ir 1,1—1,6 cm storio. Kai kurie ornamentuoti duobutėmis, aplink einančiu grioveliu, tiesiais grioveliais (Kurmaičiai, k. Nr. 5, 15). Moliniai verpstukai daugiausia yra dvigubo nupjauto kūgio formos (Migonys, pav. 1 : 1—3, Narkūnai ir kt.), kai kurie puošti duobutėmis, kartais briauna būna su duobučių ornamentu (Kunigiškiai-Pajevonys, 187, pav. 42 : 4). Jie 2,5—6 cm skersmens ir 1,2—3,5 cm storio (aukščio). Iš dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukų išskiriame asimetriniai pagilintu, įdubusių pagrindu (Kunigiškiai-Pajevonys, 187, pav. 43 : 1, 2). Jie 3,3—5,6 cm skersmens, 2,5—4,3 cm aukščio. Kauliniai verpstukai yra cilindro formos (Vaitiekūnai, k. Nr. 15, 380, pav. 7 : 8, Lauksvydai, k. Nr. 22, 146, pav. 9 : 3), 4,5—4,8 cm skersmens. Archeologinėje literatūroje minimi taip pat ir gintariniai verpstukai. Cilindro formos, duobutėmis puoštas buvo rastas Aukštakiemių k. Nr. 14 (306, p. 252—253). Kitas žinomas iš Zaduvėnų (379, p. 81—82). Tai moterų darbo įrankiai.

Sunku tiksliau datuoti verpstukų grupes. Akmeninių cilindrinių aptikta moterų kapuose su C_{1a} periodo pabaigos— C_2 periodo medžiaga. Jų pasitaiko ir vidurinio geležies amžiaus pradžios kapuose. Kaulinių cilindrinių verpstukų rasta kartu su II gr. šaukštine ant-kakle, todėl juos galima skirti C_3 —D periodui. Atrodo, šiuo laikotarpiu reikia datuoti ir didelę dalį molinių dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukų, nes jų aptikta senojo geležies amžiaus pabaigos piliakalnių ir gyvenviečių kultūriname sluoksnyje (Migonys). Tokių molinių verpstukų pasitaikė ir vidurinio geležies amžiaus sluoksniuose (Aukštagvaris ir kt.).

Ivairių formų verpstukai paplitę nevienodai. Akmeninių cilindrinių daugiausia rasta vakarų Lietuvos kapinynuose *, molinių dvigubo nupjauto kūgio formos — rytių Lietuvos ir Užnemunės piliakalniuose. Beje, nelabai aiškios formos (radiniai dingė) molinių verpstukų aptikta Nemuno žemupio kapinynuose (Lumpėnai, k. Nr. 9 su C_{1b} — C_2 periodo medžiaga) ir rytių Lietuvos pilkapiuose (Mėžionys, pilk. 9, k. Nr. 1 su C_3 —D periodo pirmosios pusės dirbiniais). Kaulinių ir gintarinių verpstukų radimo vietos jau nurodytos. Taigi 17 vietų aptikta maždaug 60 ivairių verpstukų. Be Lietuvos, akmeninių cilindrinių daugiausia rasta Latvijoje (262, lent. XXXIX : 1; 263, p. 565—566; 200, lent. 27 : 2, 29 : 4), ivairesnių aptikta prūsų genčių teritorijoje (361, p. 250; 118, pav. 191 : a, c).

Trinamosios girnos ir trintuvai. Senojo geležies amžiaus paminkluose rasta su žemdirbyste susijusių įrankių: akmeninių trinamųjų girnų ir trintuvų. Girnas darydavo iš pailgų akmenų, kurių viduryje nuo ilgo naudojimo atsirasdavo gana didelis įdubimas — dubuo (Nemenčinė, 181, pav. 8, ir kt.). Trintuvai būna apvalūs, kiaušinio pavidalo arba pailgi, plokšti, ivairaus dydžio. Trinamasių girnas daugiausia vartodavo tikriausiai moterys.

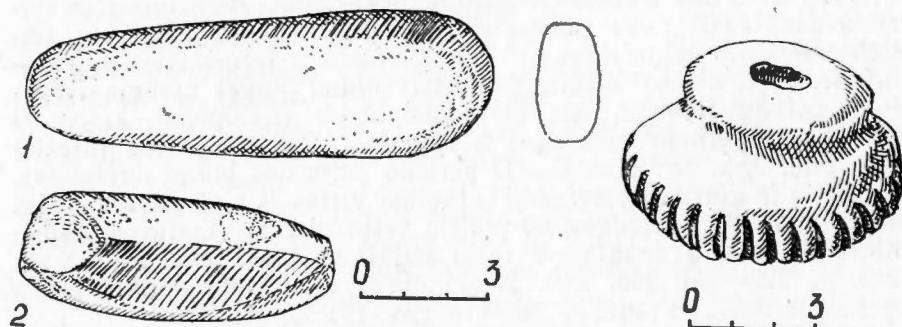
Trintuvų ir girnų aptikta jau kai kuriuose ankstyvojo geležies amžiaus paminkluose (189, p. 118, 121; 393, p. 31). Girnos labiau paplitę senajame geležies amžiuje. Tiksliau datuoti girnų ir trintuvų neįmanoma, nes tokius pat dirbinius vartojo ir viduriniame geležies amžiaus paminkluose. Daugiausia trinamujų girnų ir trintuvų rasta rytių Lietuvos piliakalniuose (Nemenčinė, Migonys, 387, p. 52—56, ir kt.), pavienių — vakarų Lietuvos piliakalniuose (Kurmaičiai, 232, p. 22) ir kapinynuose (Bandužiai, k. Nr. 5, 275, p. 96). Bandužiuose girnų dalis pasitaikė kartu su lankine sege lenkta kojele, Antoninų monetomis, kas leidžia ją datuoti C_{1a} periodo pabaiga. Trinamujų girnų ir trintuvų aptikta ir kitose baltų gyventose žemėse (200, p. 111; 511, p. 18—32; ir kt.).

Galastuvai. Senojo geležies amžiaus paminkluose rasta dvejopų akmeninių galastuvų. Vieni yra dideli, stambūs, keturkampio arba ovalaus skersinio pjūvio, kai kurie suapvalintais galais (Kurmai-

* Radimo vietas: Aukštkiemiai, k. Nr. 181, 215, 326, 361, Lazdininkai, k. Nr. 44 (1978 m. tyr.), Kurmaičiai, k. Nr. 5, 7, 8, 15, 16, Palanga, k. Nr. 13, 17, Rūdaičiai I, k. Nr. 13, 37, Rūdaičiai II, atsit., Senkai, k. Nr. 6, 7, Sigragnai, atsit., Sernai, k. Nr. 73.

čiai, k. Nr. 14, 178, pav. 6, Rūdaičiai II, k. Nr. 6, pav. 71, Palanga, k. Nr. 18, 19, 353, pav. 3 : 3, 4 : 4, 5, ir kt.). Daug galastuvų padaryta iš smiltainio, dalis tapo keturkampiai dėl nugalandimo. Jie 7,5—14 cm ilgio, jvairaus pločio ir storio.

Kiti galastuvai (galastuvėliai) ilgi, siauri, keturkampio pjūvio (Mėzionys, pilk. 3, k. Nr. 2, 152, pav. 18 : h), kai kurių viename gale yra skylutės pakabinti (Gintarai, k. Nr. 1, Kašučiai, pilk. 27, Sargėnai, k. Nr. 373 (1)). Jie 6,2—13,5 cm ilgio, gerokai siauresni ir plonesni už I gr. galastuvus. Tai vyru darbo įrankis, skirtas metalo dirbiniams galasti. Jų daugiausia aptikta vyru kapuose, kur

71 pav. Akmeniniai galastuvai: 1 — Rūdaičiai II, k. Nr. 6, 2 — Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 3

72 pav. Molinis Djakovo tipo svarelis (Nemenčinės piliakalnis)

gausu geležinių daiktų: ietigalių, kirvių, peilių ir kt. Tik vienas galastuvas (Lauksvydai, k. Nr. 20 C) rastas prie moters griaučių.

Didelių galastuvų Lietuvoje turėjo atsirasti C_{1a} periodo pabaigoje, juos vartojo C_{1b} — C_3 periode, aptikta ir vidurinio geležies amžiaus pradžios kapuose (68, pav. 3 : 1—3). Mažesnių atsirado B_2/C_1 periode, nes aptikta su akinėmis ir labai profiliuotomis segėmis (Kašučiai, pilk. 27), juos vartojo C_1 periode ir vėliau (jų gausu ir vidurinio geležies amžiaus pradžios kapuose (189, pav. 208 : 7, 211 : 1, 2). Daugiausia galastuvų rasta vakarų Lietuvos, pavienių — centrinės Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos, šiaurės ir rytų Lietuvos pilkapiuose, vakarų Lietuvos ir Užnemunės piliakalniuose. Žinoma 17 vietų *, aptikta maždaug 30 galastuvų ir galastuvėlių. Panašių pasitaikė ir kitose baltų žemėse: Latvijoje, prūsų genčių teritorijoje (395, lent. 7 : 7, 8 : 8; 262, lent. XXXIX : 2—4; 263, p. 566—568; 200, lent. 27 : 4; 118, pav. 194 : a; ir kt.).

Djakovo tipo svareliai. Senojo geležies amžiaus paminkluose rasta nemaža vadinamųjų Djakovo tipo svarelių (pav. 72). Žiūrint iš

* Radimo vietas: Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 3, Gintarai, k. Nr. 1, Kurmaičiai, k. Nr. 1, 13, 14, Kurmaičiai, piliakalnis, Kunigiskiai-Pajevonys, Lauksvydai, k. Nr. 20C, Lazdininkai, k. Nr. 38, Kašučiai, pilk. 27, 28, Mėzionys, pilk. 3, k. Nr. 2, Palanga, k. Nr. 1, 18, 19, Plaučiškiai, pilk. VI, k. Nr. 1, Pryšmantai, k. Nr. 1, Rūdaičiai II, k. Nr. 6, 7, Sargėnai, k. Nr. 373 (1), Senkai, k. Nr. 11, Sernai, k. Nr. 14, Upytė, k. Nr. 8.

šono, jie primena kūgį, ritę, kai kurie — žemyn galva apverstą grybą, kiti, žiūrint iš viršaus,— rozetę. Kai kurie svareliai neornamentuoti, kiti yra su trikampius sudarančiomis duobutėmis (Nemenčinė, 181, pav. 9, ir kt.). Kol kas galutinai neišsiaiškinta šių dirbinių paskirtis. Vieni tyrinėtojai laiko juos darbo įrankiais, susijusiais su verpimu ir audimu (189, p. 184; 215, p. 106), kiti — kulto reikalams vartojamais dirbiniais (522, p. 45—55; 414, p. 236—238), dar kiti — svareliais sverti (435, p. 62—64; 436, p. 54—55). Taip pat buvo pareikšta nuomonė, kad tai primityvių audimo staklių svareliai (513, p. 263—264). Šį klausimą dar reikia papildomai tyrinėti.

Djakovo tipo svarelius sunku tiksliai datuoti, nustatyti jų atsiradimo iš išnykimo laiką, nes jų aptikta tik piliakalniuose ir gyvenvietėse. Kitur Rytų Europoje pasitaikantys šie svareliai dažniausiai skiriami ilgam laikotarpui — 400 ar 500 metų (523, p. 96—97). Todėl reikia sutikti su ankstyvesniais tyrinėtojais, Djakovo tipo svarelius skyrusiais apskritai senajam geležies amžiui; kartu visai įmanoma, kad jų Lietuvoje galėjo atsirasti dar pr. m. erą. Daugiausia jų rytų Lietuvos piliakalniuose, aptikta ir Zemaitijos gyvenvietėse. Žinoma 12 vietų, kur rasta daugiau kaip 70 šio tipo svarelių (208, p. 199—200, žemėl. 6; 215, p. 105). Plačiai jie buvo paplitę kitoje brükšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje, Smolensko piliakalniuose, Djakovo kultūros piliakalniuose Volgos—Okos tarpupyje (523, p. 80—98, pav. 5). Matyt, jie būdingiausi finougrų (djakoviečių) ir rytų baltų gentims.

Ginklai. Lietuvoje rastus senojo geležies amžiaus ginklus galima skirti į puolamuosius ir ginamuosius. Iš puolamujų daugiausia aptikta geležinių iečių antgalių — i e t i g a l i ū, kuriuos pagal plunksnos formą, remiantis neseniai V. Kazakevičiaus atlanka klasifikacija (439, p. 5—8), galima suskirstyti į kelias grupes bei tipus. Plačiausiai vartota ietigaliai r o m b o f o r m o s p l u n k s n a, kurių skiriami keli tipai. Vieną sudaro ietigaliai trumpa rombine plunksna ir iškilia briauna per vidurį bei ilga įmova (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 3 ir atsit., pav. 73 : 2, 3, Bandužiai, k. Nr. 5, 275, pav. 3 : 4, 5, Palanga, k. Nr. 10, 12, 353, pav. 2 : 2, 11 : 1, ir kt.). Jie 12,5—23,5 cm ilgio, plunksnos 2,5—4 cm pločio (šeje ir kai kurių kitų grupių ietigalių matmenys pateikti pagal V. Kazakevičiaus darbą, žr. 439, p. 5—8).

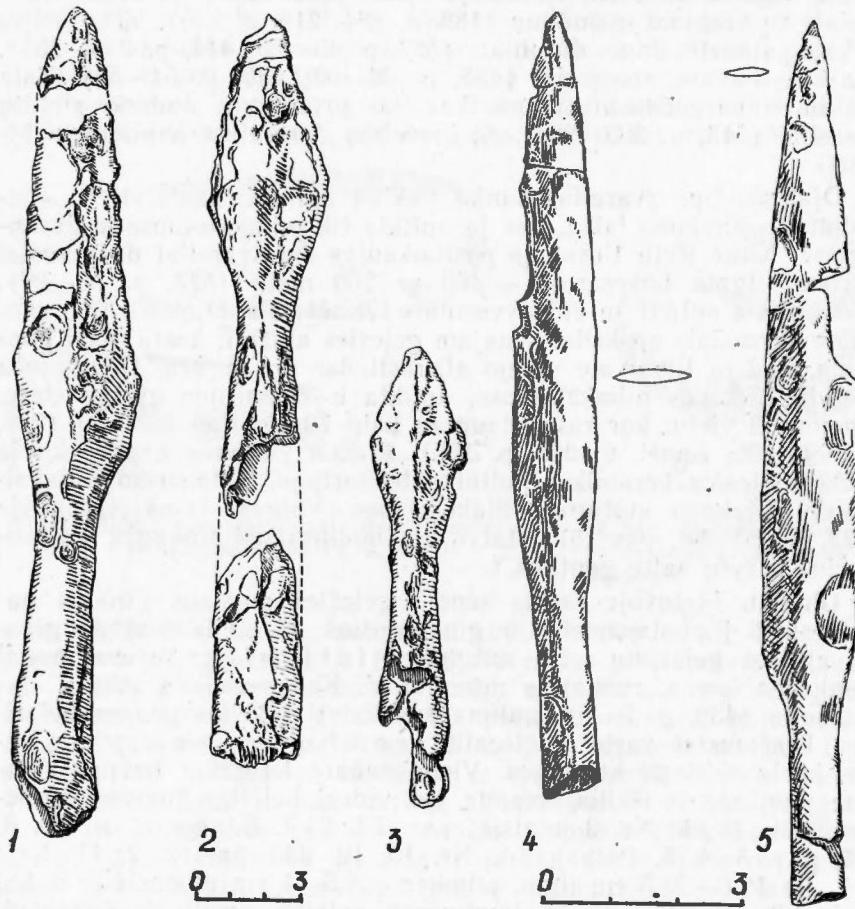
Antram tipui priklauso ietigaliai ištęsto rombo formos plunksna su iškilia briauna per vidurį (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 3, Kašučiai, pilk. 29, pav. 68 : 1, Migony, pilk. 14, 387, pav. 20, ir kt.). Jie 17—33,7 cm ilgio, plunksnos 3—6,5 cm pločio.

Trečią tipą sudaro ietigaliai ištęsto rombo formos plunksna ir nuleistais peteliais. Plunksnos be iškilios briaunos (Muoriškiai, pilk. I, k. Nr. 3, pilk. V, k. Nr. 7, 10, 11, 16, ir kt.). Ietigaliai 20,8—25,5 cm ilgio, plunksnos 2,8—4,6 cm pločio.

Ketvirtam tipui skiriami ietigaliai su plačia, plokščia rombine plunksna (Akmeniai, pilk. V, atsit., Visdergiai, pilk. G, k. a, 98,

lent. VII, pav. 23, Diržiai, k. Nr. 3, 277, pav. 5 : 3, ir kt.). Jie 14—24,7 cm ilgio, plunksnos — 2,5—4,2 cm pločio.

Antrą grupę sudaro ietigaliai lauro lapo pavidalo plunksna, kurių galima skirti kelis tipus. Vienam priklauso ie-

73 pav. Geležiniai ietigaliai: 1 — iščesto rombo formos plunksna (Akmeniai, pilk. II, k. Nr. 3), 2, 3 — trumpa rombine plunksna (Akmeniai, pilk. IV, k. Nr. 3, pilk. V., atsit.), 4, 5 — karklo pavidalo plunksna (Rūdaičiai II, k. Nr. 6)

tigaliai su iškilia briauna per vidurį (Kašučiai, pilk. 26—28, Pryšmančiai, k. Nr. 2, 281, pav. 2 : 2, Visdergiai, pilk. F, k. d, 98, lent. VII, pav. 19, ir kt.). Ietigaliai 14,5—37,5 cm ilgio, plunksnos 3—5,3 cm pločio.

Antram tipui skiriami ietigaliai lauro lapo pavidalo plunksna, kurios skersinis pjūvis yra iščesto rombo arba linzės formos (Kurmaičiai, k. Nr. 23, Lauksvydai, k. Nr. 2). Ietigaliai 13,2—21 cm ilgio, plunksnos 3,5—4,7 cm pločio.

Trečią grupę sudaro ietigaliai karklo lapo pavidalo plunksna (Gintarai, k. Nr. 9, Kybartiškė, pilk. I, k. Nr. 4, Vienragiai, pilk. IV, k. Nr. 1, pilk. VII, k. Nr. 3, 377, pav. 6 : 4, Rūdaičiai II, k. Nr. 6, pav. 73 : 4, 5, ir kt.). Jie 17,5—36 cm ilgio, plunksnos 2,1—4,5 cm pločio. Reikia paminėti ir įmovinį ietigalių su užbarzdornis (Kašučiai, pilk. 28, atsit., 137, p. 69). Jis 12 cm ilgio ir per užbarzdas 3,7 cm pločio. Sprendžiant iš kapų radinių, kariai būdavo ginkluoti 1 arba 2, rečiau — 3 ietimis.

Lietuvoje I tipo ietigalių rombo formos plunksna daugiausia aptikta su C_{1a} periodo pabaigos— C_2 periodo medžiaga (II ir III gr. antkaklės kūginiais galais, lankinės segės lenkta kojele, išgaubtos apyrankės, Antoninų ir 235—253 m. monetos). II tipo ietigalių atsirado jau B_2/C_1 periode (aptikta su labai profiliuotomis ir I gr. laiptelinėmis segėmis, antkakle buoželiniais galais), labiausiai juos vartojo C_{1b} — C_3 periode. III tipo ietigalių rombo formos plunksna rasta su C_2 — C_3 periodo dirbiniais, juos vartojo ir vidurinio geležies amžiaus pirmojoje pusėje. IV tipo ietigalių jau aptinkama su C_{1a} periodo daiktais, daugiau jų rasta su C_{1b} — C_3 periodo dirbiniais. Sio tipo ietigalius galėjo vartoti ir vėliau — viduriniame geležies amžiuje.

I tipo ietigalių lauro lapo pavidalo plunksna jau atsirado B_2 — B_2/C_1 periodo paminkluose, nes aptikta su akinėmis ir labai profiliuotomis segėmis. Daugiausia jų rasta su C_{1b} — C_2 periodo medžiaga. Sunkiau datuoti II tipo ietigalius, nes tai arba atsitiktiniai radiniai, arba su jais neaptikta tiksliau datuojamų dirbinių. Sprendžiant iš laidojimo paminklų (Lauksvydai, Noruišiai) medžiagos, II tipo ietigalių atsirado jau C_2 — C_3 periode. Gana plačiai juos vartojo viduriniame geležies amžiuje. Karklo lapo pavidalo ietigalių Lietuvoje atsirado B_2 periode, nes jų aptikta su akine sege, II gr. apskrito pjūvio apyranke (Vienragiai, pilk. IV, k. Nr. 1). Daugiau jų pasitaikė su C_{1a} — C_3 periodo daiktais. Šios grupės ietigalius plačiai vartojo ir vėliau. Ietigalių su užbarzda pagal 1975 m. ištirtų Kašučių kapinyno kapų medžiagą galima skirti B_2/C_1 — C_{1b} periodui.

Taigi ankstyviusių geležinių ietigalių kapuose rasta su B_2 — B_2/C_1 periodo medžiaga.

Siek tiek skiriiasi ietigalių grupių ir tipų paplitimas. Daugiausia ir įvairiausių pasitaikė vakarų Lietuvos kapinynuose (I, II tipo rombo formos plunksna, I, II tipo lauro bei karklo lapo pavidalo, su užbarzdornis). Nemaža jų rasta Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose (visų tipų rombo formos ir lauro bei karklo lapo pavidalo), pavienių aptikta centrinės Lietuvos kapinynuose, rytų Lietuvos pilkapiuose, kai kurių Lietuvos dalių piliakalniuose. Žinoma daugiau kaip 50 senojo geležies amžiaus vietų, kur rasta daugiau kaip 200 ietigalių. Geležinių pasitaikė ir kitose baltų žemėse: Latvijoje, prūsų genčių teritorijoje (262, lent. XXXVII, XXXVIII; 263, p. 508—523, pav. 76—78; 118, p. 186, 244—245, pav. 147 : k, 195 : a, b, e, h, 196 : a—d, f). Ankstiausiai jų atsirado prūsų žemėse — vėlyvojo Lateno laikotarpiu. Lietuvoje ankstyvajame geležies amžiuje

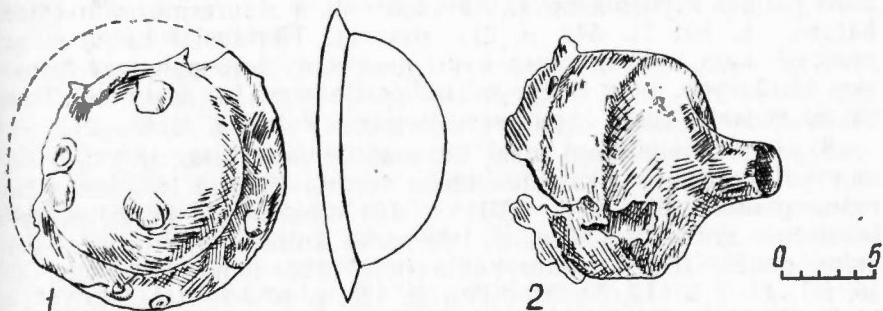
rasta kaulinių ietigalių, tikriausiai vartojo ir geležinius (189, p. 122—123). Matyt, senojo geležies amžiaus pradžioje geležiniai ietigaliai dar buvo labai vertinami ir į kapus juos imta dėti tik B₂ periode. Ietigaliai rombo formos ir karklo lapo pavidalo plunksnomis laikomi baltiškais, o lauro lapo pavidalo plunksnomis — būdingais visai Europai (439, p. 6—7). Ietigalių rombo formos plunksna su iškilia briauna per vidurį rasta ir Pševorsko kultūros paminkluose Silezijoje (107, pav. 35).

Puolamiesiems ginklams priklauso lankai ir strėlės. Senojo geležies amžiaus paminkluose sveikų jų kol kas neaptikta. Matyt, nebuvo papročio šių daiktų dėti į kapus. Vartojuis minėtus ginklus rodo tik negausūs piliakalniuose aptikti geležiniai strėlių antgaliai. Antai Kunigiškių-Pajevonio piliakalnyje ir gyvenvietėje rasta kelių tipų strėlių antgaliai (187, p. 58, pav. 40 : 3; 157, p. 91—92). Dalį sudaro įmoviniai lapo pavidalo plunksna (6,5 cm ilgio ir 1,3 cm pločio plunksna), dalį — įmoviniai su užbarzdomis (6—8,2 cm ilgio ir 2,3—3 cm pločio plunksna). Ten aptiktas ir įtveriamasis antgalis lapo pavidalo plunksna (7 cm ilgio ir 1,7 cm pločio plunksna). Aukštadvario piliakalnyje aptikta įtveriamujų antgaliai rombo formos plunksna su atrama koteliams (5,9—7,3 cm ilgio ir 1,8—2 cm pločio plunksna, 157, p. 92). Kadangi strėlių antgaliai pasitaikė tik piliakalnių kultūriuose sluoksniuose, tai sunku tiksliai datuoti. Matyt, juos vartojo B₂—D periode. Atrodo, D periodui galima skirti dalį Aukštadvario piliakalnyje rastų įtveriamujų strėlių antgaliai su 3 sparneliais ant plunksnos. Kol kas senojo geležies amžiaus strėlių antgaliai aptikta tik minėtuose piliakalniuose (apie 10 geležinių). Geležinių strėlių antgaliai labai retai pasitaiko ir kaimyninėse baltų žemėse. Latvijoje jų tik paminėta tarp I—IV a. radinių (263, p. 526). Matyt, ir kitose baltų žemėse nebuvu papročio dėti į kapus lankų su strėlėmis. Strėles su geležiniais antgaliais tikriausiai labai brangino. Galimas daiktas, pirmaisiais m. e. amžiais baltų žemėse dar vartojo strėles su kauliniais ar žalvariniiais antgaliais. Atrodo, kai kurie Lietuvoje aptikti strėlių antgaliai buvo būdingi visai Europai. Pvz., įmovinių su užbarzdomis žinoma Djakovo kultūros paminkluose (521, p. 33, lent. IX : 1, 2, 8), Pševorsko kultūroje (300, lent. XI : 10), kur vartojo ir įmovinius lapo pavidalo plunksna (300, lent. XI : 11). Ir vienus, ir kitus antgalius Pševorsko kultūroje jau vartojo B₂ periode.

Puolamiesiems ginklams priklausė ir kovos peiliai, kurių, kaip minėta, rasta tik vakarų Lietuvos kapinynuose (žr. poskyrį apie pilius), apsauginiams — skydai. Jų aptikta tik geležinių dailių — antskydžių arba umbu, kartais rankenų apkauštų fragmentų. Senojo geležies amžiaus paminkluose kiek daugiau pasitaikė geležinių antskydžių; juos skiriame į 2 grupes. Vieną sudaro antskydžiai suploto pusrutulio formos viršune (Palanga, k. Nr. 2, pav. 74 : 1, Kurmaičiai, k. Nr. 3, Noruišiai, Kerkutviečiai, Silutės raj., Mėžionys, pilk. II, 310, p. 134, 439, p. 19, Šaukėnai, k. Nr. 40, 327, p. 40). Jie 9,7—14 cm skersmens ir 2,8—4,5 cm aukščio. Kelių centimetrų pločio pakraščiuose kai kur išlikusios

skylutės pritvirtinti prie skydo. Rasta taip pat šios formos antskydžių priekyje su nedidele atauga — spurgu (Senkai, 310, p. 135).

Antrai grupei priklauso antskydžiai kūgio formos viršūne. Jie turi cilindro formos paaukštiniam, kuris ir baigiasi taip pat nevienodo aukščio kūgio formos viršūne (Rūdaičiai I, k. Nr. 52, Sernai, k. Nr. 50, 63, lent. XV, pav. 1, Medžionys, k. Nr. 2, 35, pav. 3 : 1, Rudamina, 47, lent. 6 : 1). Antskydžiai 14,2—18 cm skersmens ir 5,6—8 cm aukščio. Pakraščiuose aptinkama skylutių kartais su kniedėmis pritvirtinti prie skydo. Ir tarp šios grupės antskydžių kartais

74 pav. Geležiniai antskydžiai: 1 — suploto pusrutulio formos viršūne (Palanga, k. Nr. 2, pagal A. Tautavičių), 2 — kūgio formos viršūne (Seiliūnai, pagal I. Sadauskaitę)

pasitaiko smailėjančia ir į neaukštą nupjautą cilindrą pereinančia viršūne (Seiliūnai, pav. 74 : 2, antskydis 12,7 cm skersmens ir 9,2 cm aukščio).

Labai nedaug rasta rankenų dalių. Senkų skydo likės geležinis rankenos apkalas yra per vidurį išgaubtas, į galus išplotas ir platenis (310, p. 135). Geležinių rankenos apkaustų fragmentų buvo likę ir Rūdaičių I kapyno k. Nr. 52, tačiau jų nepakanka rankenai rekonstruoti.

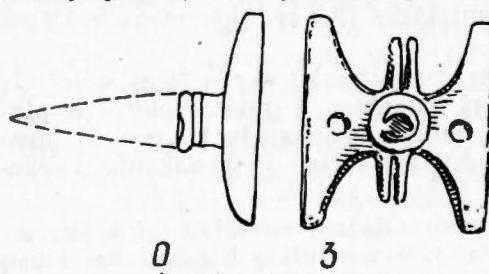
Antskydžių aptikta vyru kapuose dažnai su kitais ginklais: ietigaliais, kovos peiliais ir kt. Galima mėginti patikslinti kai kurių skydų su antskydžiais dėjimo į kapus laiką. Pusrutulio formos antskydžių randama su tiksliau nedatuojama medžiaga, arba tai pavieniai radiniai. Sprendžiant iš Kurmaičių ir Palangos kapyno gretimų kapų medžiagos, pusrutulio formos antskydžių turėjo būti jau C_{1b}—C₂ periodo kapuose. Jų dar aptikta ir C₃ periodo—D periodo—pirmosios pusės kapuose. Ankstyviausių antskydžių kūgio formos viršūne rasta C_{1a} periodo pabaigos—C₂ periodo kapuose kartu su II gr. antkaklėmis kūginiais galais, išgaubtomis apyrankėmis, Severų ir 235—253 m. monetomis. Jų rasta taip pat ir su C₃—D periodo medžiaga. Šios formos antskydžius placių vartojo ir viduriniame geležies amžiuje. Senojo geležies amžiaus antskydžių daugiausia rasta vakarų Lietuvos, pavienių — Nemuno žemupio kapynuose, Zemai-

tios ir rytų Lietuvos pilkapiuose, Užnemunės laidojimo paminkluose. Žinoma 15 vietų *, kur rasta 18 antskydžių.

Prūsų žemėse aptikta jvairių metalinių antskydžių. Ten jų atsirado dar vėlyvojo Lateno laikotarpiu, plačiai juos vartojo ir senajame geležies amžiuje (118, p. 186, 245—246, pav. 109, 110, 149 : c, d, f, 198; 196, p. 5—12; 124, lent. V : 16—18; ir kt.). Pasitaikė nemaža skydų pakraščių geležinių ir žalvarinių apkaustų, rankenų, kas leido atkurti skydų išvaizdą. Senajame geležies amžiuje prūsai vartojo pailgus skydus suapvalintais kampais, taip pat pailgus keturkampius (196, pav. 3, 4). Latvijoje aptiktas medinis pailgas skydas suapvalintais kampais ir siauresniu galu (Mazkatužiai, k. Nr. 11, 542, p. 217, pav. 1). Tikriausiai Lietuvos gyventojai, kaip ir kaimyninės baltų gentys, vartojo panašios formos skydus. Atrodo, juos turėjo ne tik pėstininkai, bet ir raiteliai, nes skydų pėdsakų rasta kapuose su žirgais (Palanga, k. Nr. 2).

Skydai buvo būdingi visai Europai. Ir pusrutulio, ir kūgio formos antskydžius vėlyvajame Latene vartojo Vidurio ir Siaurės Europos gentys (123, lent. XVII : 1—10). Romėniškuoju laikotarpiu tokio tipo antskydžių žinoma Pševorsko kultūros teritorijoje, germanų genčių srityse, Siaurės Europoje (126, lent. II : 21—24, 45, 46, III : 1—3, V : 12, 33, 34, XIV : 32; 125, p. 67—72, lent. XXXV : 8, L : 8; 201, lent. IV : 1—6; 267, žemėl. 39; 161, pav. 40—42, 148; ir kt.). Matyt, per prūsus teritoriją jie plito į Lietuvą, dalis galėjo patekti ir kaip karų grobis.

Raitelio ir žirgo apranga. Senojo geležies amžiaus paminkluose aptikta kai kurių raitelio (pentinai) ir žirgo aprangos (žąslai, kamanių apkalai) daiktų. Lietuvoje rasta geležinių ir žalvarinių pentinių, kuriuos, remiantis Europoje priimta klasifikacija (139; 126, p. 8, pav. 2), galima skirstyti į kelias grupes. Vieną sudaro pentinai plokščiu pagrindu, virš kurio iškyla smaigas (Stuhlsporen). Juos kniedėmis tvirtindavo prie apavo. Toks žalvarinis pentinas su nutrupėjusių geležinių smaigu buvo rastas Rūdaičių II kapinyne (pav. 75).

75 pav. Žalvarinis pentinas plokščiu pagrindu (Rūdaičiai II)

Antrai grupei priklauso pentinai lenktu lankeliu, kuris baigiasi sagos, buoželių pavidalo pastorinimais (Knopfsporen). Šiuos prie apavo tvirtindavo dirželiais arba virvutėmis. Dalis pentinų yra žalvariniai, dar nedaug išlenktu trumpu lankeliu ir su ilgais smaigais

* Be tekste minėtų, žinomas dar šios radimo vietas: Dauglaukis, k. Nr. 8, Lazdininkai, k. Nr. 38, Mėžionys, pilk. 5, k. Nr. 4 (?), Migony, pilk. 34, Rūdaičiai I, k. Nr. 48 (1), Sernai, k. Nr. 61. Galbūt senajam geležies amžiui priklauso ir dalis Aukštakiemų bei Stragnų kapinynuose aptiktų antskydžių.

(Požerė, 207, Nr. 260, Kuršių nerija, 185, p. 82, pav. 14 : e), kam-puoto arba apskrito pjūvio. Kai kurie su buoželėmis yra geležiniai, daugiau išlenktais lankeliais ir su trumpais spylgiais (Aukštakaimai, k. Nr. 10, Šernai, k. Nr. 61, 95, 63, lent. VIII, dešinėje, pav. 12, 14). Dalies pentinų lankelis, žiūrint iš priekio, yra rombinis (Eitulionys, pilk. I, XIII, k. Nr. 3, 64, p. 37). Kai kurių per vidurį jis 2,3—2,4 cm pločio, spyllys 2,2—2,5 cm ilgio.

Trečią grupę sudaro geležiniai pentinai lenktu lankeliu, kurio galai užriesti ir be buoželių. Juos taip pat tvirtindavo dirželiais ar virvutėmis. Dalies pentinų lankelis truputį išlenktas (Aukštadvaris, 80, pav. 7 : 7), kitų — daugiau (Vaitiekūnai, k. Nr. 14, 380, p. 30), spylgiai nedideli.

Kai kurių geležinių pentinų grupę nustatyti sunku, nes lankelio galai dėl korozijos nutrupėjė (Maudžiorai, k. Nr. 1, Gibaičiai, 346, pav. 3, apačioje, ir kt.). Daugumoje vyru kapų rasta tik po pentiną, kai kuriuose — po 2 (Maudžiorai, k. Nr. 1). Dalyje kapų su pentiniais aptikta ir arklių kaulų (Šernai, k. Nr. 54, 95). Pentinas plokščiu pagrindu iš Rūdaičių II kapyno yra artimiausias M. Jano 24 tipui (139, lent. I, pav. 24). Jį galima skirti B₂ periodui. Antros grupės žalvariniai pentinai ilgais smaigais (artimiausiai M. Jano 52 tipui, K. Godlovskio I—III gr.) turėtų priklausyti B₂—B₂/C₁ periodui. Geležinius tos grupės pentinus (M. Jano 66 tipas, K. Godlovskio V, VI gr.) ir visus trečios grupės Lietuvoje daugiausia var-tojo C_{1a} periodo pabaigoje—D pirmojoje pusėje. Senojo geležies amžiaus pentinų rasta vakarų Lietuvos kapinynuose, Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose ir kapinynuose, rytų Lietuvos pilka-piuose ir piliakalniuose. Žinoma 11 vietų *, kur aptikta 15 žalvari-nių ir geležinių pentinų. Gana daug ir panašių rasta prūsų genčių teritorijoje (118, p. 186, 246, pav. 147 : f—j, 1, 150, 199; 363, lent. XVI; 124, p. 62—63, lent. V : 14, 15, VI : 21; ir kt.), kur jų atsirado B laikotarpio paminkluose. Latvijoje šiek tiek pentinų priklauso senojo geležies amžiaus antrajai pusei (262, lent. XXX : 13, XXXII : 6; 263, p. 526—528; 200, p. 110, lent. 28 : 10, 16, 31 : 3). Dėl anti-kinio pasaulio ir keltų įtakos dar vėlyvajame Latene pentinus per-ėmė kitos Europos gentys ir tautos. Romėniškuoju laikotarpiu juos plačiai vartojo Pševorsko kultūros gyventojai, germanai, kitos gen-tys (487, p. 113—114, pav. 1). Tuo metu jie paplito ir tarp rytų baltų genčių (Dnepro-Dauguvos, brūkšniuotosios keramikos kultūra). Matyt, i Lietuvą dalis galėjo patekti iš Pševorsko kultūros, dalis — iš prūsų genčių teritorijos. Iš Lietuvos gyventojų pentinus galėjo perimti kitos rytų baltų gentys. Baltų žemėse ypač buvo pa-pliė pentinai su lankeliais užriestais galais. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, tai baltų išrastas tipas (plg. 487, V tipas, p. 123).

Senojo geležies amžiaus paminkluose iš žirgo aprangos daiktų rasta geležinių žąslų, kuriuos galima skirti į 2 grupes. Vieną sudaro dvinariai žąslai su skersinukais galuose (Rūdaičiai II, žirgo k. Nr. 1, pav. 69 : 2, Padvariai, pilk. 18, 138, p. 47). Žąslų

* Be tekste minetų vietų, jų dar aptikta Narkūnuose ir Šernų k. Nr. 54.

skersinukai yra plokščio keturkampio pjūvio, platėjančiais galais, 12—14,2 cm ilgio.

Antrai grupei priklauso dvinariai žąslai su grandimis galuose (Kurmaičiai, k. Nr. 14, 178, pav. 6, Sernai, k. Nr. 50, 63, lent. XV, pav. 8, ir kt.). Grandys padarytos iš apskrito, kartais — keturkampio pjūvio vielos (Lazdininkai, k. Nr. 34, 68, p. 153), 5—11,5 cm skersmens.

Žąslų chronologija šiek tiek skiriasi. Su skersinukais galuose aptikta jau B_2 periodo kapuose (Padvariai, pilk. 18, su prūsų serijos akinėmis segėmis), juos vartojo galbūt ir B_2/C_1 periode. Su grandimis galuose rasta daugiausia C_{1a} periodo pabaigos— C_3 periodo kapuose, vartota ir vėliau. Daugiausia žąslų aptikta vakarų Lietuvos, pavienių — centrinės Lietuvos kapinynuose. Žinomas 8 vienos *, kur rasta 12 žąslų ar jų liekanų. Prūsų genčių teritorijoje taip pat aptikta senojo geležies amžiaus žąslų, daugiausia — su grandimis (118, p. 186, pav. 151; 289, p. 385—388, 405; ir kt.), jų rasta ir Latvijoje (200, lent. 31 : 2). Ivaizius žąslus Europos gentys perėmė iš Romos imperijos provincijų; matyt, per germanų ir Psevorskų kultūros gentis jie pasiekė prūsus (289, p. 386—387) ir vakarų Lietuvą.

Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose rasta ir žirgo kamanų apkalų, nors kol kas medžiagos kamanų išvaizdai atkurti trūksta. Mes jau aptarėme rombo formos apkalus su emaliu, skiriamus C_3 —D periodui. Panašių sidabrinį be emilio, su kniedėmis galuose rasta vakarų Lietuvoje (Stragnai, 207, Nr. 1).

Kitą grupę sudaro žalvariniai (kartais sidabruoti) ažūriniai kamanų apkalai. Ažūrinio apskritimo išorėje jie turi 4 apskritimus su skylutėmis, per kurias kniedėmis tvirtindavo prie kamanų diržų tikriausiai susikirtimuose (Stragnai, Maudžiorai, k. Nr. 1, 207, Nr. 3, 4, 6, 7). Tokie apkalai su ataugomis 4,7—6,8 cm skersmens. Beje, Maudžiorų k. Nr. 1 rastas ir žalvarinis sidabruotas ažūrinis kabutis, puošęs žirgo kaktą (207, Nr. 5). Taip pat reikia paminėti žalvarinius apskritus kamanų papuošimus, kniedes ir dirželio galo apkalą iš Rūdaičių II kapyno žirgo k. Nr. 1 (256, pav. 7 : 3, 5).

Siuos dirbinius sunku tiksliau datuoti, nes dauguma jų — atsiktiniai radiniai. Gal tik Maudžiorų k. Nr. 1 aptiktuosius lengviau skirti C_3 periodui—D pirmajai pusei, nes kartu rasta emaliuotų geriamujų ragų juostų. Šio kapo kamanų apkalų ir kabučio ornamentika taip pat primena kai kuriuos C_2 — C_3 periodo žmonių krūtinės papuošalus. Ankstyvesni yra Rūdaičių II kapyno žirgo k. Nr. 1 kamanų papuošimai, aptikti su I gr. žąslais. Juos galima skirti B_2/C_1 periodui. Kamanų papuošimų daugiausia rasta vakarų Lietuvos kapinynuose, kur dažniausiai pasitaikė ir žąslų, pavienių — Žemaitijos kapinynuose. Analogijų kaimyniniuose kraštose nėra, matyt, juos gaminio patys Lietuvos gyventojai. Kur kas puošnesnių

* Be tekste minimų vietų, jų rasta Kurmaičių k. Nr. 2, 42, Pangės k. Nr. 1, Pryšmantų žirgo k. Nr. 1, Rūdaičių II kapyno žirgo k. Nr. 2 (?), 4, Serežiūje, Sernų k. Nr. 50.

žirgų kamanų aptikta prūsų ir jotvingių genčių teritorijoje (45, pav. 5, lent. VII—IX; 118, p. 186, pav. 119, 152; 289, p. 431—432, pav. 209 : e, 212, 213; 52, p. 391—477; ir kt.).

3. Kiti buities daiktai

Lietuvoje aptikta daiktų, nepriklausančių darbo įrankiams ar ginklams, bet plačiai vartotų buityje.

Diržų sagtys ir kitos jų liekanos. Senojo geležies amžiaus paminkluose pasitaikė diržų įvairių liekanų: sagčių, galų apkalų, kitų metalinių dalių, odos liekanų. Deja, šie radiniai dar neleidžia tiksliau atkurti senojo geležies amžiaus diržų išvaizdos, nors daug ką pasako apie juos. Žalvarines ir geležines diržų sagtis galima suskirstyti į kelias grupes. Vieną sudaro žalvarinės apskritu rėmeliu su adata, užpakalinėje dalyje pereinančia į apkalą (Barzdūnai, k. Nr. VI, 59, pav. 34, Palanga, pav. 76 : 1). Apkalai yra pailgo trikampio formos, su kniedėmis.

Antrai grupei priklauso žalvarinės ir geležinės dvinarės sagtys D pavidalo rėmeliais; užpakalinėje jų dalyje yra ašis su pritvirtinta adata (Palanga, k. Nr. 10, 353, pav. 12 : 2, Sernai, k. Nr. 50, 54, 63, lent. IX : 16, XIV). Kai kurių žalvarinių sagčių rėmelis beveik keturkampis, suapvalintais kampais, prie sagties yra žalvarinis apkalas su kniedėmis (Palanga, atsit.). Dalies sagčių adatos profiliuotos (Medžionys, pilk. I, k. Nr. 1, 497, lent. XI : 28), rėmeliai puošti grioveliais. Kai kurios sagtys $2,9 \times 3,7$, $2,9 \times 3,2$ cm dydžio.

Trečią grupę sudaro žalvarinės (Rudamina, 47, lent. 5 : 6) ir geležinės (Medžionys, k. Nr. 3, su geležiniu apkalu, 35, pav. 4 : 4) ištisinės sagtys D pavidalo rėmeliais.

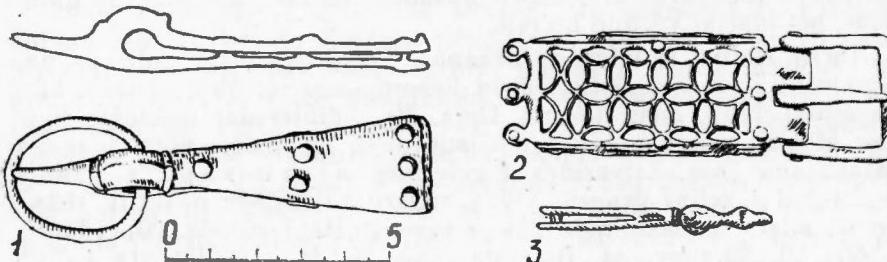
Ketvirtai grupei priklauso dvinarės sagtys keturkampiu rėmeliu, kurio užpakalinėje dalyje pritvirtinti ažūriniai apkalai su kniedėmis (Tolišiai, SAM, inv. Nr. 1145, Lėteniai, Mažeikių raj., pav. 76 : 2).

Iš žalvarinių diržų galų apkalų galima skirti profiliuotus (Rūdaičiai II, atsit., pav. 76 : 3), plokščius su apskritomis ataugėlėmis gale ar be ataugėlių (Sernai, k. Nr. 50 ir kt., 63, lent. XIV, 118, pav. 176 : b, d), plokščius suapvalintu galu (Rudamina, 47, lent. 6 : 7).

Aptikta taip pat odinių diržų liekanų, puoštų 3 eilėmis iškilių apskritų apkalėlių ir keturkampiu apkalu-jungikliu (Aukštkiemiai, 118, pav. 176 : a). Rasta diržų iš 5 siaurų odos juostelių, sukabintų žalvariniais apkalėliais ir didesniais apkalais-jungikliais, liekanų (63, p. 153, lent. VIII, kairėje, pav. 15; 259, p. 120), žalvarinių ažūrinų diržų apkalų, ažūrinų diržų dalių (Uogučiai, Stragnai, 206, Nr. 154—156, 159). Diržų sagčių, apkalų ir kitų liekanų aptikta vyrų kapuose, nors, atrodo, diržus su metalinėmis sagtimis galėjo nešioti ir moterys. Kai kuriuose kapuose pasitaikė po 2 sagtis (Lazdininkai, k. Nr. 34, Migony, pilk. I, k. Nr. 1).

T
pai i
dėl I
imti
voje,
bei
kain

Zalvarinių sagčių apskritu rémeliu neaptikta su tiksliau da-
tuojama medžiaga. Panašių prūsų žemėse žinoma iš I-II a. (118,
p. 171, pav. 134 : g, h), o Pševorsko ir Oksyvos kultūrose — dar
ikiromeniškuoju laikotarpiu, taip pat B₁ periode (218, p. 365—366).
Lietuvoje jas vartojo tikriausiai B₂/C₁—C_{1a} periode. D formos dvi-
narių sagčių rasta su lankinėmis segėmis lenkta kojele, nenustaty-
tomis, Severų ir 235—253 m. monetomis, todėl jų atsiradimą reikia

76 pav. Zalvarinės diržų sagtys (1, 2) ir galo apkallas: 1 — Palanga, atsit., 2 — Lėteniai, 3 — Rūdaičiai II, atsit.

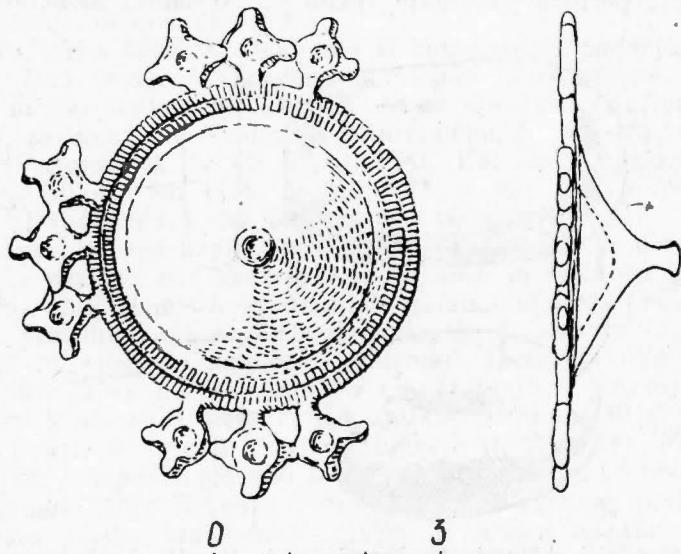
nukelti į C_{1a} periodo pabaigą—C_{1b} periodą. Rasta jų ir C₃—D pe-
riodo paminkluose. D formos ištisinės sagtys gali būti skiriamos
C₃—D periodui. D periode pasirodė ir sagčių ovaliu rémeliu. Dvi-
narių sagčių keturkampiu rémeliu Lietuvoje rasta atsitiktinai. Pše-
vorsko ir vakarų baltų kultūroje jų daugiausia žinoma iš B₂—B₂/C₁
ir C_{1a} periodo (218, p. 373—375). Galbūt ir Lietuvoje jų atsirado
tu laikotarpiu.

Remiantis analogijomis iš Pševorsko, Velbarko kultūros, prūsų
žemė, diržo galo profiliuotą apkalą (Rūdaičiai II) galima skirti
B₂ periodui. Plokščius su ataugėlėmis ir be jų (Šernai), rastus su
lankinėmis segėmis lenkta kojele, Severų monetomis, reikia skirti
C_{1b}—C₂ periodui, plokščią suapvalintu galu (Rudamina) — D pe-
riodui. Diržų sagčių ir kitų jų liekanų daugiausia aptikta vakarų
Lietuvos kapinynuose, mažiau rasta Nemuno žemupio kapinynuose,
Zemaitijos, rytų Lietuvos pilkapiuose, Užnemunės kapinynuose. Ži-
nomos 26 vietas, kur aptikta odinių diržų liekanų, sagčių, apkalų*.
Prūsų genčių teritorijoje sagčių ir kitų diržų dalių rasta daugiau
ir įvairesnių (363, lent. IX, X; 118, p. 171—176, 231—233, pav. 133—
137, 172—175, 177; 141, p. 166—201). Gana įvairių jų pasitaikė
Pševorsko, kai kuriose kitose Vidurio ir Siaurės Europos kultū-
rose (218, p. 351—411, lent. I—VI).

77

* Be tekste minėtų, žinomas dar šios: Barzdūnai, k. Nr. V, Kurmaičiai, k. Nr. 14,
21, gr. Nr. 2, Kašučiai, pilk. 28, Dauglaukis, k. Nr. 6, Lauksvydai, k. Nr. 21B,
Lumpėnai, k. Nr. 8, Maudžiorai, k. Nr. 1, 34 ir atsit., Mėžionys, pilk. IV, k. Nr. 1,
pilk. 8, k. Nr. 1, Pangėsai, k. Nr. 1, Palanga, k. Nr. 18, 19, Rūdaičiai II, k. Nr. 12,
žirgo k. Nr. 14, Sargėnai, k. Nr. 3, 49, 373 (1), Senkai, k. Nr. 12, Seredžius,
k. Nr. 18, Sernai, k. Nr. 24, Upytė, k. Nr. 19, Zeimenys-Kavinių, Saukėnai,
k. Nr. 2, 4, 19, 35.

Taigi diržas su metalinėmis dalimis buvo būdingas visai Europai ir turėjo praktinę reikšmę. Matyt, i baltų teritoriją diržų pateko dėl Romos imperijos įtakos, kai kurias jų dalij formas galėjo perimti iš artimesnių kaimynų. Per prūsus diržai plito vakarų Lietuvoje, paskui — ir kitose jos vietose. Daug diržo dalij — sagčių, galu bei ažūrinių apkalų — galėjo pasidaryti Lietuvos gyventojai, nes kaimyninėse žemėse panašių nėra.

77 pav. Žalvarinė sidabruota smeigtuko galvutė (Jurgaičiai)

Baigiant kalbėti apie diržus, reikia paminėti Bajoriškiuose rastą sidabrinę apskritą diržo sagti su nedideliu tutuliu viduryje (223, lent. I, apačioje). Beveik to paties stiliums yra žalvarinė sidabruota smeigtuko galvutė iš Jurgaičių (pav. 77). Deja, abu daiktai rasti atsitiktinai. Kai kurie tyrinėtojai juos skiria II a. pab. (206, p. 326; 270, p. 114). Mūsų nuomone, šie daiktai gali būti ankstyvesni. Tarp Jurgaičių kapyno daiktų, kartu patekusiu iš suardytų kapų, yra I gr. smeigtukas cilindrine galvute, antkaklė užlenktais galais, tarp Bajoriškių pilkapyno dirbinių — plokšteliniai antsmilkiniai, A238r tipo sparninių segių, apyrankė pumpuriniai galais, III gr. apskrito pjūvio apyrankių ir kt. Taigi Jurgaičių kapynne rasta daugiausia B₁ periodo medžiagos, Bajoriškiuose — B₂ periodo daiktų. Panašių senojo geležies amžiaus pirmosios pusės dirbinių rasta Latvijoje. Ten dalis jų taip pat laikoma diržų sagtimis (263, p. 475—477, pav. 70 : 3, 4), kildinama iš Vidurio Europos Halštato laikotarpio formų.

Skiltuvai. Tarp gyventojų vartotų buities daiktų pasitaiko skiltuvų. Dauguma akmensinių yra ištesto apskritimo ar ne visai taisyklingo ovalo (Kurmaičiai, k. Nr. 21, gr. 2, 177, pav. 16 : 3, Sen-

nėti
liak
 C_3
čių
pav
virš
arc
kap

dėž
for
Nr.
teli
mu
pai

jau
mit
ir
pab
k.
me
ka
pro

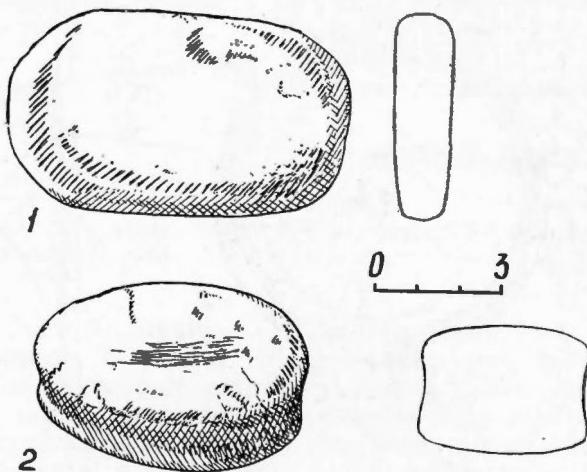
jas
ria
mi
Gi

de
ap
to
p.
su
ra

ma
g
 C_3
n
k
L
*
č
2
F

kai, k. Nr. 11), kartais keturkampio suapvalintais galais formos (Kurmaičiai, k. Nr. 44, pav. 78 : 1). Kai kurie ovalūs yra pagilintais šonais (Kretingasodis, Kretingos raj., pav. 78 : 2), kad galima būtų prisirišti prie diržo. Paprastai skiltuvo viduryje būna nedidelis griovelis-pagilinimas. Skiltuvai 4,7—11,1 cm ilgio, 3,3—6 cm pločio ir 0,8—3,5 cm storio.

Lietuvoje juos pradėjo dėti į kapus jau B_2-B_2/C_1 periode, vartojo ir C_1a periodo pabaigoje (rasta su Antoninų monetomis) bei

78 pav. Akmeniniai skiltuvai: 1 — Kurmaičiai, k. Nr. 44, 2 — Kretingasodis

vėliau. Senojo geležies amžiaus skiltuvų daugiausia rasta vakarų Lietuvos kapinynuose, pavienių — Žemaitijos pilkapiuose, Užnemunės ir rytų Lietuvos piliakalniuose. Žinomas 8 vietas (be minėtų, dar šios: Aukštkiemiai, k. Nr. 366, Barzdūnai, k. Nr. IV, Kunigiškiai-Pajevony, Lėteniai, Nemenčinė), kur rasta 13 skiltuvų. Akmeninių aptikta taip pat prūsų genčių teritorijoje (dalies iš B_1 periodo, 118, p. 241, pav. 191 : d, f, 289, pav. 163 : f), Latvijoje (daugiausia iš vidurinio geležies amžiaus, 262, lent. XXXIX : 5—15, 263, p. 569—574). Senajame geležies amžiuje jie daugiausia buvo paplitę Šiaurės Europoje, ypač Baltijos jūros regiono šalyse (263, p. 569—570). Lietuvoje aptiktas ir geležinis skiltuvas. Tai pailgas trapecijos formos dirbinys su kilpele prikabinti prie juostos ar diržo (Mėžionys, pilk. 3, vyro k. Nr. 2, 152, p. 124, 133, pav. 18 : i). Šiuo įrankiu, suduodami į akmeninį skiltuvą ar titnagą, iškeldavo kibirkštį. Pagal Mėžionių pilkapyno medžiagą skiltuvą reikėtų skirti C_3 periodui — D pirmajai pusėi. Panašios formos geležinių skiltuvų gerai žinoma iš prūsų ir jotvingių genčių teritorijos (118, pav. 146A : c; 39, p. 20, lent. VI : 21; 287, p. 101; ir kt.), aptikta Djakovo kultūros piliakalniuose (521, p. 60, lent. VIII : 2, 3). Matyt, šiuos dirbinius vartojo įvairios Rytų Europos gentys.

Šukos. Iš senojo geležies amžiaus buities daiktų galima paminti kaulines šukas. Jų dalis aptikta gyvenvietėje prie Migonių piliakalnio (pav. 1 : 8). Pagal gyvenvietės medžiagą šukos skiriomas C₃—D periodui. Iš kitų baltų kiek daugiau šukų rasta prūsų genčių paminkluose (118, p. 182, 240, pav. 146A : b, 191 : b, e; 289, pav. 210 : a, b; ir kt.). Ten aptikta kaulinių su žalvariniais apkalais viršuje. Tikriausiai baltų žemėse vartojo ir medines šukas, kurios archeologiniuose paminkluose neišlieka, be to, paprotys dėti jas į kapus plačiau nebuvo paplitęs.

Beržo tošies dėžutės. Dauguma iš beržo tošies padarytų tualetų dėžučių labai blogai išlikusios, tik vienos kitos galima nustatyti formą, dugno matmenis. Dėžutės buvo apvalios (Kurmaičiai, k. Nr. 10), pailgos, elipsės formos (Kurmaičiai, k. Nr. 18), su dangteliais (Pangesai, k. Nr. 2, 62, p. 154). Kai kurių apskritų skersmuo apie 10—20 cm (178, p. 319; 177, p. 49; 189, p. 240—241), pailgos (Rūdaičiai I, k. Nr. 59 (17) 10×16 cm dydžio.

Vakarų Lietuvos kapinynuose tualetų dėžutes imta dėti į kapus jau B₂/C₁ periode, nes kai kuriuose kapuose jų rasta su II gr. trimtinėmis antkaklėmis ir buoželiniais galais, akinėmis prūsų serijos ir labai profiliuotomis segėmis. Daugiausia jų aptikta C_{1a} periodo pabaigos—C₂ periodo kapuose. Centrinėje Lietuvoje (Veršvai, dv. k. Nr. 197 (304) dėžutė rasta su C₃—D periodo pirmosios pusės medžiaga. Žinomas 9 vietas *, kur aptikta maždaug 30 dėžučių liekanų. Jų rasta ir vakarų Latvijos pajūryje (395, p. 41). Matyt, paprotys dėti į kapus labiausiai buvo paplitęs vakarų Lietuvoje.

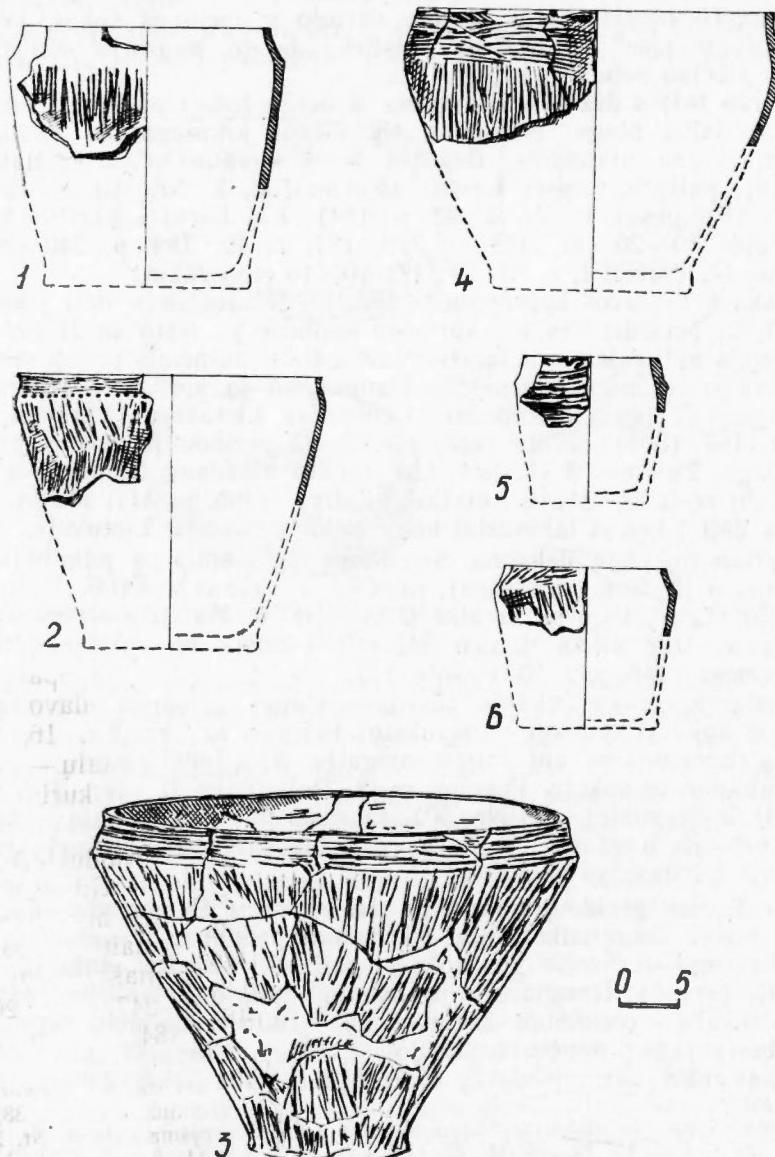
Geriamujų ragų liekanos. Senojo geležies amžiaus paminkluose jas sudaro juostos (rankenos), apačiōs ir viršaus apkalai. Dalį geriamujų ragų juostų su emaliu (Linkaičiai ir Maudžiorai) mes jau minėjome. Dar viena panaši žalvarinė juosta be emilio aptikta Gibaičiuose (346, pav. 10, viršuje, 11).

Geriamieji ragai viršuje turėdavo siaurą žalvarinį ant krašto dedamą apkalą, apačioje — neaukštostas taurelės ar žvakidės pavidalo apkalą, užmaunamą ant rago smaigilio. Abu juos jungdavo juostos. Viršutinių apkalų liekanų rasta Palangoje (k. Nr. 16, 353, p. 133) ir Seredžiuje (k. Nr. 50), taurelės pavidalo apkalų — kartu su minėtomis juostomis. Tai vyrių vartotas dirbinys. Kai kurių ragų rasta tik turtinguose kapuose.

Emaliuotas geriamujų ragų juostas skyrėme C₃ periodui—D pirmajai pusei, šiam laikotarpui tikriausiai priklauso ir Gibaičių ragas. Palangos ir Seredžiaus apkalai gali būti šiek tiek ankstyvesni, C_{1b}—C₂ periodo. Daugiausia jų liekanų aptikta Žemaitijos, pavienių — vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose. Panašių ragų apkalų rasta prūsų genčių teritorijoje (118, p. 246—247, pav. 200), Latvijoje (262, lent. XXX : 3, 4, 7; 263, p. 481—484; 200, p. 120,

* Radimo vietas: Aukškiemai (kapų skaičius su dėžutėmis neaiškus), Kurmaičiai, k. Nr. 7—10, 12, 14, 16, 18, 22 (1951 m. tyr.), Lazdininkai, k. Nr. 38, 39, 204, Palanga, k. Nr. 7, 11, 17, 20, Pangesai, k. Nr. 2, Pryšmančiai, k. Nr. 2, 3, Rūdaičiai I, k. Nr. 50, 52, 54 55, 58, 59, Šernai, k. Nr. 11, 50, Veršvai, dv. k. Nr. 197 (304).

pav. 53 : 12). Beje, Latvijoje aptikta ir geriamujų ragų juostų su emaliu dalių (263, p. 483—484, pav. 69 : 3). Manoma, kad metalu apkaustyti geriamieji ragai m. e. pradžioje iš Pietų Europos „barbarų“ genčių pamažu plito į šiaurę, romėniškojo laikotarpio antrojoje pusėje juos perėmė ir baltų gentys. Matyt, baltų (tarp jų ir

79 pav. Briauminiai brūkšniuoti puodai: 1, 3, 5, 6 — Nemenčinės piliakalnis, 2, 4 — Aukštadvario piliakalnis (pagal A. Tautavičių ir E. Grigalavičienė)

Lietuvos) amatininkai gaminio vienus gražiausią — emaliu puoštus — geriamuosius ragus.

Keramika. Senojo geležies amžiaus paminkluose rasta daugybė molinių puodų šukų, kartais ir sveikų indų. Pagal gamybos techniką galima skirti 2 keramikos rūšis: žiestąjai ir lipdytajai.¹

Ziestosios keramikos Lietuvoje rasta tik Veiviržėnuose, Klaipėdos raj., kur yra aptikta 3 juodi indai: ąsotis, dubenėlis ir puodus (48, p. 63—65, pav. 1). Řadinys skiriamas IV amžiui. Sie indai turi analogijų Černiachovo kultūros paminkluose ir laikomi patekusiais į Lietuvą iš tos kultūros sričių (528, p. 66—68; 514, p. 30—31, pav. 11 : 11—13; 252, p. 72).

Lietuvos gyventojai dar nepažino žiedžiamojo rato, todėl indus lipdė rankomis.

Lipdytoji keramika skirstoma į kelias grupes. Vieną sudaro brūkšniuotoji, arba štrichuotoji, keramika, kuria Lietuvoje vartojo jau ankstyvajame geležies amžiuje. I—IV a. būdingiausi briauniniai puodai (208, p. 22—23). Jų sienelės yra tiesios, į viršų platejančios, viršutinėje dalyje įlenktos ir sudarančios kaklelių bei aštresnę ar ne tokią aštrią briauną — petelius (pav. 79). Puodų anda nuo 10 iki 40 cm, dugnas 7—17 cm skersmens, puodai 10—30 cm aukščio. Vieni labiau primena kibirą, kiti — dubenį. Be brūkšniavimo, kuris, matyt, buvo gaunamas šlapią paviršių lyginant šiaudų ar šieno gniūžte, dar puošiami peteliai, kaklelis, pakraščiai, briauna. Puodai daugiausia gražinti gnaibytiniu ornamentu (vertikaliu, horizontaliu, sudarančiu banguotą liniją), pirštų galų, nagų įspaudais, įkartų ar įvairių atspaudelių ornamentu (79, p. 42—56, pav. 1—7; 208, p. 23, pav. 5, 6). Kai kuriuose paminkluose (Aukštadvaris, Bačkininkėliai, Migonys) dar aptikta ir kibiro pavidalo puodų. Jie 12—26 cm aukščio, anda 10—24 cm, dugnas 9—15 cm skersmens (208, p. 22, pav. 2 : 4—8).

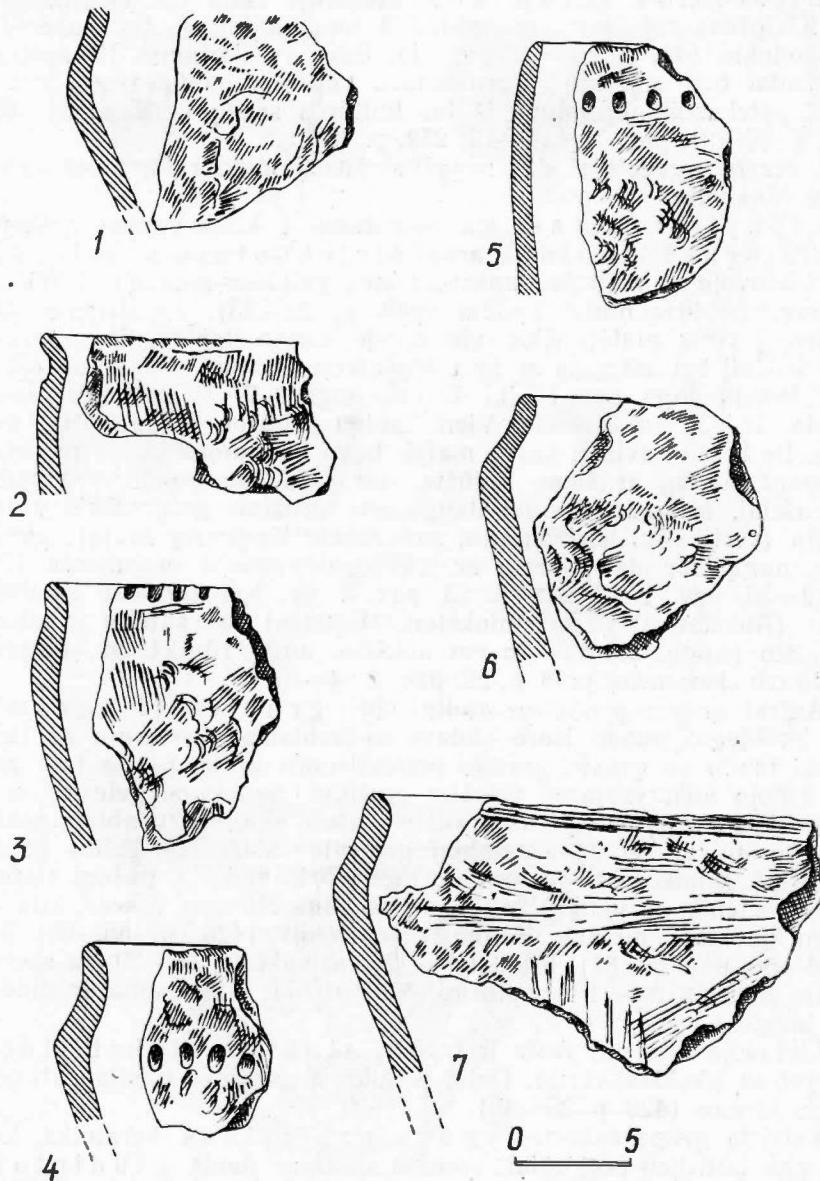
Antrai grupei priklauso vadinamoji grublėtoji keramika: neišdegto puodo išorė būdavo apdrebiamā skystesniu ar tirštesniu moliu su grūsto granito priemaišomis ar be jų. Ją taip pat jau žinojo ankstyvajame geležies amžiuje. Senajame geležies amžiuje Lietuvos gyventojai iš pradžių vartojo smulkiai grublėtą kruopetą keramiką, vėliau — stambiai grublėtą. Skiriamos kelios grublėtosios keramikos puodų formos. Viena — briauniniai puodai tiesiomis sienelėmis su įlenktu kakleliu ir briauna lenkimo vietoje, kita — kibiro pavidalo puodai tiesiomis sienelėmis (426, p. 55—60; 78, p. 35—50, pav. 80, 81). Puodai 15—25 cm aukščio, 14—20 cm skersmens, sienelės 0,6—1 cm storio (426, p. 57). Aptinkama ir didesnių indų.

Lietuvoje taip pat rasta ir truputį tinklinės-tekstilinės keramikos (Aukštadvaris). Deja, iš šukų nepasisekė tiksliau atkurti puodų formos (428, p. 39—40).

Ketvirtą grupę sudaro lygaus paviršiaus keramika, kuriuos gali būti keli pogrupiai. Vienam skiriamas juoda gludintoji keramika. Jos šukų aptikta rytu Lietuvos piliakalniuose (Aukštadvaris, 428, p. 39, Migonys, 387, p. 54, 64, ir kt.). Kol kas šie puodai

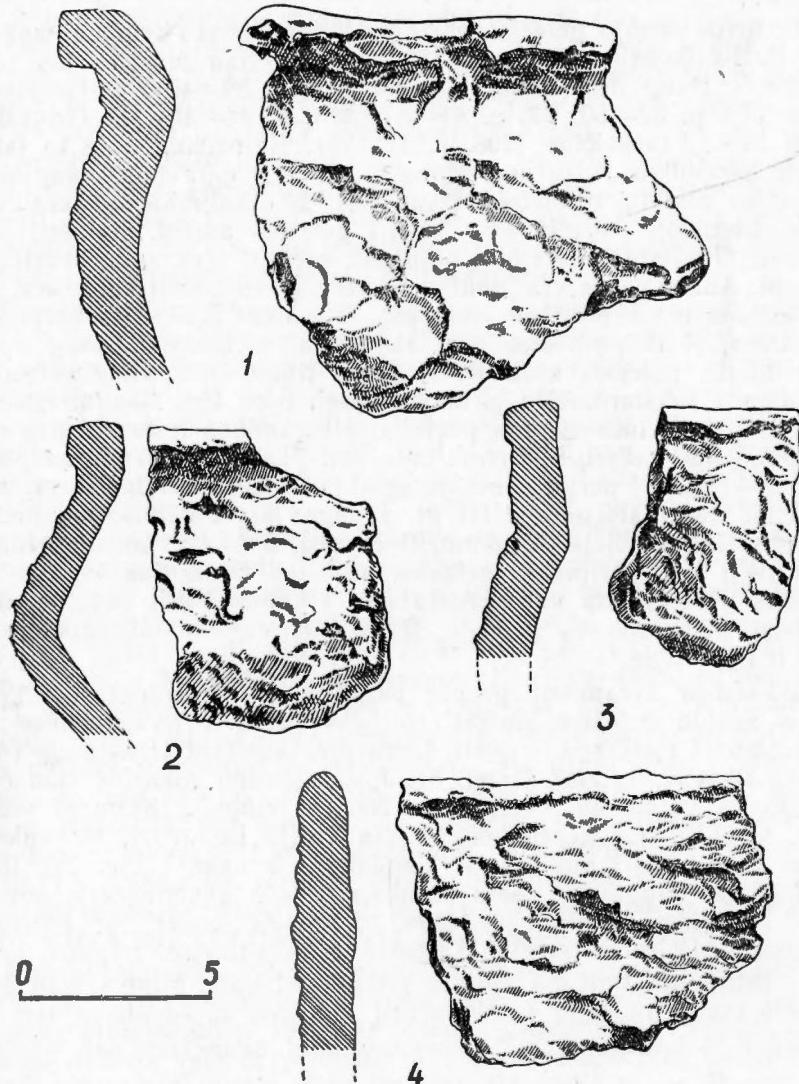
dai plačiau netyrinėti. Antrą pogrupį sudaro lygaus paviršiaus, daugiausia rausvos šukės. Yra aptikta briauninių puodų neaukštais kakleliais (189, p. 247).

Trečiam ir gausiausiam pogrupui priklauso vakarų Lietuvos kapinynuose pasitaikantys nedideli puodeliai, kartais vadinami mi-

80 pav. Smulkiai grublėtų puodų šukės: 1, 2, 5, 6 — Paplienija, 3, 4, 7 — Kuniškiai-Pajevonyse (pagal A. Tautavičių ir E. Grigalavičienę)

niatiūriniais. Mažesnieji dažniausiai yra dvigubo nupjauto kūgio formos su neaukštu stačiu ar atiestu kakleliu (Senkai, k. Nr. 6, pav. 2 : 3, Palanga, k. Nr. 17, 353, pav. 1, 7 : 14, ir kt.), kartais pūstais šonais, pereinančiais į stačią kaklelį (Šernai, k. Nr. 50, 73, 63, lent. XII : 4, XIV : 3, ir kt.) arba kibiro pavidalo (Aukštakiemiai, 118, pav. 131 : d). Tokie puodeliai 3,9—6,5 cm aukščio, plėčiausioje vietoje 4,9—8,5 cm, dugnas 2,4—6,6 cm skersmens. Ap-

81 pav. Stambiai grublėtų puodų šukės: 1 — Bačkininkėlių gyvenvietė, 2, 3 — Migonių piliakalnis, 4 — Aukštadvario piliakalnis (pagal A. Tautavičių ir E. Gri-galavičienę)

tikta ir didesnių, iki keliolikos centimetrų skersmens puodų pūstais šonais ir žemu kakleliu (Palanga, k. Nr. 19, Šernai, k. Nr. 9, 61, 72, 63, lent. XII : 6, 9, 12, 13, ir kt.). Panašių indų rasta taip pat rytų Lietuvos ir Užnemunės pilkapių degintiniuose kapuose (Rudamina, Verseka), kur, beje, aptikta ir kitokios jų formos (47, lent. 6 : 8, 9; 335, lent. XXIX : I, II). Užnemunės piliakalniuose taip pat rasta mažų puodelių bei lėkščių-dubenelių (187, p. 80, pav. 50 : 1, 2, 51).

Lietuvos senojo geležies amžiaus keramiką yra trumpai apžvelgęs P. Kulikauskas (189, p. 242—248), vėliau atskiras jos rūšis aptarė V. Daugudis (426, p. 55—66; 428, p. 39—40), E. Grigalavičienė (78, p. 35—50; 79, p. 41—57; 423, p. 44—48), E. Grigalavičienė ir A. Tautavičius (208, p. 10—25). Kalbėdami apie to laikotarpio keramikos rūsių atsiradimą, plitimą ir datavimą, daugiausia remsimės minėtų tyrinėtojų išvadomis. Brūkšniuotosios keramikos indus Lietuvoje vartojo visą senąjį geležies amžių, jie išnyko D periode. Grublėtają keramiką taip pat vartojo visą aptariamąjį laikotarpį. Ankstyvesnė yra smulki grublėtoji kruopėtoji keramika, kuri skiriama m. e. pradžiai, vėlyvesnė — stambi grublėtoji keramika, išsirituliojusi iš pirmosios apie II—III a. ir labai plačiai vartota viduriniame geležies amžiuje. Negausi tinklinė-tekstilinė keramika skiriama I tūkstantmečio pirmajai pusei. Siek tiek tiksliau galima datuoti kai kuriuos lygaus paviršiaus keramikos indus. Antai mažus puodelius vakarų Lietuvoje imta dėti į kapus B₂/C₁ periode, dažniausiai — C_{1b}—C₂ periode, nes jų aptikta kartu su II ir III gr. ant-kaklėmis kūginiais galais, III gr. I pogr. laiptelinėmis, lankinėmis segėmis lenkta kojele, Antoninų ir Severų, 235—253 m. monetomis. Juos dėjo ir viduriniame geležies amžiuje. Didesnius lygaus paviršiaus puodus taip pat pradėta dėti į kapus B₂/C₁ periode, dažniausiai dėjo C_{1b}—C₂ periode. Rytų Lietuvoje ir Užnemunėje jų dėta ir D periode.

Skiriasi ir keramikos grupių paplitimas. Brūkšniuotosios keramikos senojo geležies amžiaus piliakalniuose ir gyvenvietėse aptikta šiaurės rytų, rytų ir pietų Lietuvoje, iškaitant Užnemunę (423, p. 44—48, pav. 1; 208, žemėl. 5). Jos paplitimo vakarinė riba eina Sventosios vidurupiu ir žemupiu, Neries žemupiu, Nemuno vidurupiu. Grublėtosios keramikos aptikta visoje Lietuvoje, tik ankstyvesnė (kruopėtoji) būdingesnė Užnemunei ir vakarų Lietuvai. Puodų taip pat daugiausia rasta piliakalniuose ir gyvenvietėse, aptikta jų ir laidojimo paminkluose (208, p. 24—25, žemėl. 7). Tinklinės keramikos pasitaikė tik rytų Lietuvos piliakalniuose. Lygaus paviršiaus keramikos taip pat aptikta visoje Lietuvoje. Minėta, kad daugiausia mažų puodelių rasta vakarų Lietuvos kapinynuose, ten pasitaikė ir didesnių puodų *. Pavienių indų rasta taip pat Nemuno

* Keramikos rasta šiose vietose: Aukštikiemai, Ankštakiai, k. Nr. 6, Gintarai, k. Nr. 2, 16, Kašučiai, pilk. 27, Kurmaičiai, k. Nr. 5, 16, 20, 42, 43 (1951 m. tyr.), Lazdininkai, k. Nr. 36, 38, Pryšmančiai, k. Nr. 4, Palanga, k. Nr. 7, 10, 11, 15, 17—19, Rūdaičiai I, k. Nr. 37, 48 (1), 50 (3), 52 (5), 54 (7), 55 (8),

žemupio (Lumpėnai, k. Nr. 9), centrinės Lietuvos (Seredžius, k. Nr. 57, Veršvai, k. Nr. 227) kapinynuose, Užnemunės ir rytų Lietuvos pilkapių degintiniuose kapuose.

Lietuvoje rastos ir kelios specialios paskirties indų šukės. Kungiškių-Pajevonio piliakalnyje aptikta šukių su skylutėmis (187, p. 81, pav. 48). Tai buvę arba koštuvali, arba indai sūriams gaminti. Panašią į Lietuvos gyventojų keramiką vartojo ir kaimyninės baltų gentys. Pvz., brūkšniuotąjį keramiką vartojo ir kitos rytų baltų gentys, ir Lietuvos teritorija sudarė tik pietvakarinį šios kultūros arealo pakraštį (540, p. 113—189, pav. 31; 511, p. 18—25, pav. 5; 469, p. 8—83, pav. 1; 200, p. 121; ir kt.). Latvijoje gyvenusios baltų gentys vartojo ir grublėtają, tekstilinę, lygaus paviršiaus keramiką, taip pat ir nedidelius puodelius (262, lent. XL; 263, p. 555—565, pav. 80—83; 200, p. 121—122, lent. 35). Labai įvairi to laikotarpio prūsų genčių keramika. Ten irgi daug indų dėjo į kapus (363, lent. XVIII—XXVIII; 118, pav. 120—123, 164—166). Vis dėlto Lietuvos gyventojai didžiąją keramikos dalį gaminosi patys. Kartais galbūt sekdavo svetimų indų ornamentą (tekstilinė keramika).

Romėniško importo daiktai. Baigiant kalbėti apie senojo geležies amžiaus paminkluose rastus dirbinius, reikia paminėti dar keletą romėniškų metalo dirbinių ir Romos monetas. Be romėniškų papuošalų, į Lietuvą yra patekė 2 žalvariniai indai. Veršvų kapinyno dv. k. Nr. 197 (304) prie moters galvos rastas 15,1 cm aukščio ąsotėlis (305, p. 41—42, lent. IX; 189, pav. 176). Kito žalvarinio indo, puošto ispaustų taškučių eilėmis, liekanų aptikta Kurmaičių kapinyno moters k. Nr. 7 (178, p. 317, pav. 2). Veršvuose ąsotėlis aptiktas C₃—D periodo pirmosios pusės kape. Spėjama, kad jis pagamintas I a. pietų Italijos (Kapujos) dirbtuvėse ir per Panoniją „gintaro keliu“ pasiekė Lietuvą. Panašių ąsotelių rasta Kelne, Vengrijoje, Slovakijoje, Britanijoje (195, pav. 24, 25; 307, lent. XIV: 80, XLIII: 1—3; 166, pav. 7: 3; 105, pav. 1a, 3c, 4b; ir kt.), jų pasitaikė ir Rytų Europoje: senojoje Iberijoje (465, p. 205, pav. 3: 1), sarmatų pilkapiuose (499, p. 123—134, pav. 4). Kurmaičiuose indo dalij rasta C_{1b}—C₂ periodo kape kartu su nenustatyta Romos moneta ir rozetiniais smeigtukais. Metalinių indų — samtis ir kažkokio indo kraštas — aptikta ir prūsų teritorijoje (101, p. 75; 103, p. 102—103; 420, pav. 24: 4). Archeologinėje literatūroje anksčiau buvo minima ir Lietuvoje aptiktų žalvarinių romėniškų statalielių, tačiau šie radiniai labai abejotini (daiktai dingę, radiamo aplinkybės neaiškios) (plg. 252, p. 47—49; 163, p. 283—297). Galima tik teigti, kad tokią daiklę galėjo patekti į Lietuvą.

Kur kas daugiau ir konkretesnių duomenų turime apie Lietuvoje rastas Romos monetas (pav. 82). Jų pasitaikė 29 kapinynuose ir pilkapynuose, 15 lobių, žinomi 45 pavieniai radiniai. Daugiausia aptikta varinių (bronzinių) monetų, sidabrinų tik apie 60. Chronologiskai monetos gana įvairios. Pasitaikė kelios Romos res-

58 (15), 59 (17), Rūdaičiai II, k. Nr. 4, 5, 8, 11, 16, Senkai, k. Nr. 1, 6, Serai, k. Nr. 9, 14, 24, 50, 61, 67, 72, 73, 76, 110.

pu
k
gi
to
ra
11
ap
ra
ne
pu
ap
N
ka
jo
du
pa
si
ra
ta
ra
to
ap
m
Ju
te
p
p
p

m
s
g
t
p
P
P
P
P
*

publikos laikų, kurios pateko galbūt vėliau, kartu su imperijos laikų monetomis. Nedaug (apie 10) Lietuvoje rasta I a. monetų. Daugiausia (maždaug 350 monetų, t. y. $\frac{3}{4}$ nustatytyų) kaldintų Antoninų valdymo laikotarpiu (96—192 m.). Pvz., Trajano monetų rasta 11 vietų, Adriano — 13, Antonino Pijaus — 26, Faustinos I — 11, Faustinos II — 18, Marko Aurelijaus — net 31 vietoje. Mažiau aptikta Severų (193—235 m.) monetų — apie 50. Maždaug tiek pat rasta ir 235—253 m. monetų, tarp kurių vyrauja Gordiano III monetos; jų rasta 11 vietų. Kol kas nedaug pasitaikė III a. antrosios pusės ir IV a. monetų, vos keletas iš V a. pradžios. Daugiausia aptikta sestercijų, retai būna mažesnių nominalų — dupondijų, asų. Nedaug aptikta sidabrinį denarą. Lietuvoje rasta monetų, kurios kaldintos Juodosios jūros vakarų pakrantės (Tomai), Mažosios Azijos (Nikéja ir Nikomedija), vakarų provincijose (Londonas, Lugsdunumas, Tryras). Vis dėlto didžioji Romos monetų dalis į Lietuvą pateko iš Padunojės provincijų tikriausiai „gintaro keliu“. Daugiausia jų rasta vakarų Lietuvos kapuose, lobiuose, gana daug pavienių radinių. Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių teritorijoje jų pasitaikė kapuose, lobiuose, nemaža pavienių radinių. Monetų kapuose rasta ir šiaurės Užnemunės bei Nemuno žemupio kapinynuose. Be to, Užnemunėje žinoma lobiu ir pavienių radinių. Rytų Lietuvoje aptikta tik pavienių monetų. Dabar žinomas 84 neabejotinos Romos monetų radimo vietas *, daugiau kaip 1200 monetų ir 3 medalionai. Jų aptikta ir kitose baltų žemėse. Ypač gausu monetų prūsų genčių teritorijoje. Ten aptikta lobiu, monetų dažnai dėta į kapus (66, p. 203—240; 451, p. 41—44, Nr. 46—157). Latvijoje rasta lobiu, pavienių monetų, o pietvakarių Latvijoje jų dėta į kapus (263, p. 578—586; 451, p. 101—103, Nr. 1462—1505).

Baigiant kalbėti apie Lietuvos senojo geležies amžiaus dirbinius, reikia pažymeti ir kai kuriuos bendresnius dalykus. Mes išskyrėme atskirų periodų papuošalų kompleksus. Prie jų galima mėginti pridėti ir kai kuriuos aptartus darbo įrankius, ginklus, buities daiktus. Tarp B₁ periodo paminkluose aptikty daiktų galima paminėti tik įmovinius kirvius ir ylas. Kur kas gausiau daiktų B₂ periodo paminkluose: tai geležiniai pentiniai kirviai, tiesūs ir lenkti peiliai, pjautuvai, I gr. ietigaliai lauro bei karklo lapo pavidalo plunksna, žalvariniai pentinai plokščiu pagrindu ir ilgais smaigais, geležiniai žaslai su skersinukais, akmeniniai skiltuvai. B₂/C₁ periodo

* Be anksčiau skelbtų radinių, dar galima paminėti šiuos: Gintarai, k. Nr. 1—3 sestercijai, tarp jų į Maksimino I, k. Nr. 9—1 Antonino Pijaus, 2 Marko Aurelijaus sestercijai, Narkūnai, piliakalnis, III a. (?) sestercijaus dalis, Vaitiekūnai, k. Nr. 13—1 Antonino Pijaus dupondijus ir sestercijus, 2 Marko Aurelijaus, 1 Faustinos II, 1 Lucilos, 1 Komodo, 1 Septimijaus Severo, 2 Julijos Mamėjos, 2 Aleksandro Severo, 1 Maksimino I sestercijus, Zviliai, kapyno teritorijoje — Faustinos II sestercijus.

82 pav. Romos monetos iš Vaitiekūnų k. Nr. 13: 1 — Antonino Pijaus dupondijus; sestercijai: 2 — Antonino Pijaus, 3, 4 — Marko Aurelijaus, 5 — Faustinos II, 6 — Lucilos, 7 — Komodo, 8 — Septimijaus Severo, 9, 10 — Julijos Mamėjos, 11, 12 — Aleksandro Severo, 13 — Maksimino I

paminkluose aptikta geležinių dalgų, II tipo ietigalių rombo formos plunksna, žalvarinių sagčių apskritu rėmeliu, beržo tošies dežučių, mažų molinių puodelių, periodo pabaigoje imta dėti į kapus ir Romos monetų. Daug minėtų daiktų aptinkama ir vėliau.

C_{1a} periodo pabaigos—C_{1b} periodo paminkluose pasitaikė kovos peilių, geležinių vedegų, kaltų, žąslų su grandimis, akmeninių galiastuvų, D formos dvinarių sagčių, ypač daug Romos monetų. C_{1b} periodo paminkluose taip pat rasta geležinių pusrutulio ir kūgio formos antskydžių, žirklių. C₂—D periodui būdingesnius dirbinius sunkiau išskirti. Be minėtų svarbiausių geležinių darbo įrankių, C₂ periodo paminkluose jau aptinkama III tipo ietigalių rombo formos plunksna, C₃—D periodo paminkluose—D formos ištisinių sagčių, rombinių ir apskritų ažūrinių kamanų apkalų. C₂ periode nustota dėti į kapus Romos monetas, o D periodo antrojoje pusėje, matyt, nutrūksta jų importas į Lietuvą.

Taigi darbo įrankiai, ginklai, buities daiktai nėra taip tiksliai datuojami kaip papuošalai, jų formos keitėsi gerokai lėčiau. Mums pasisekė nustatyti, kada kai kuriuos daiktus pradėta dėti į kapus. O tai iš tikrujų atspindi šių daiktų plataus vartojimo pradžią.

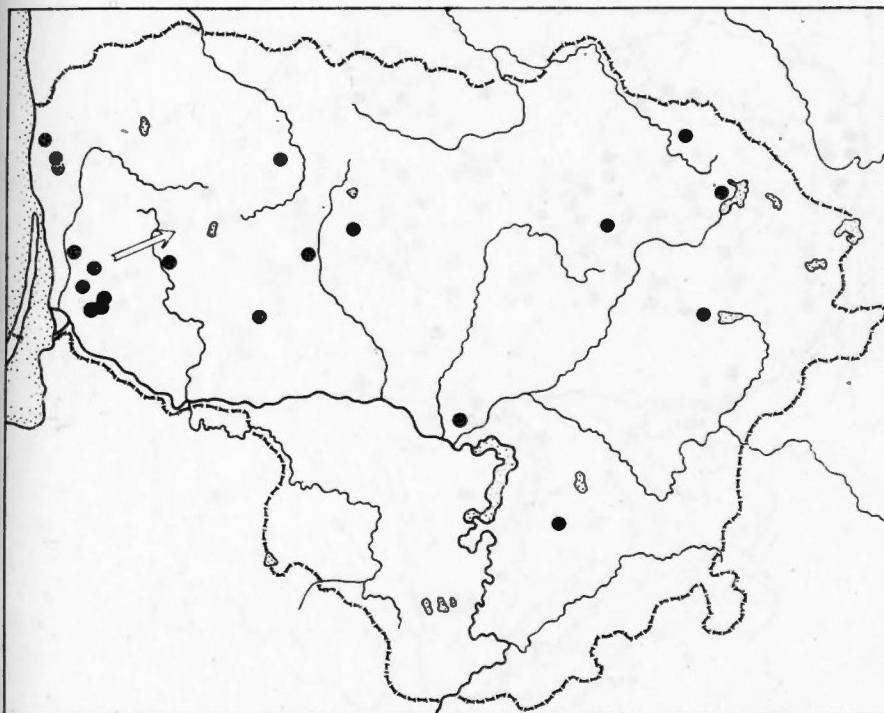
IV. LIETUVOS APGYVENDINIMAS I—IV a. IR GYVENTOJAI

Lietuvos apgyvendinimas — gana sudėtingas klausimas. Dar labai trūksta ankstyvojo geležies amžiaus palyginamosios medžiagos. Kol kas neturime tikslinių duomenų apie to laikotarpio paminklų skaičių, mažai tyrinėtų laidojimo paminklų, be to, daugiausia jų aptikta Lietuvos pajūryje, pavienių — Užnemunėje. Brūkšniuotosios keramikos kultūros paplitimo teritorijoje laidojimo paminklų nėra, o daugelyje gyvenviečių ir piliakalnių rastą keramiką kartais sunku tiksliau datuoti. Taigi aiškiai skirti ankstyvojo ir senojo geležies amžiaus paminklus šios kultūros teritorijoje yra sunku.

Senojo geležies amžiaus paminklus mėginame suskirstyti į 5 grupes. Ankstyviausių sudaro B₁ periodo paminklai. Šiek tiek jų išskirta pagal ankstyvojo geležies amžiaus kapus kapinyne (Kurmaicių, Rūdaičiai II), didesnė dalis — pagal B₁ periodo papuošalų kompleksą. Pavyko išskirti tik apie 20 B₁ periodo paminklų (pav. 83). Beveik pusė jų yra Lietuvos pajūryje, keletas — Zemaitijoje, 1 — centrinėje Lietuvoje. Keli paminklai pasitaikė brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje — rytų bei šiaurės rytų Lietuvoje. Atrodo, kad I a. pirmojoje pusėje — trečiąjame ketvirtyne tankiausiai gyventa pajūryje. Ten pasitaiko paminklų arčiau nei 10 km vienas nuo kito. Daugiau apgyvendinama ir Zemaitija. Cia rasta paminklų prie Jūros, Dubysos ir Ventos upės. B₁ periode į Zemaitiją, atrodo, galėjo atsikelti dalis vakarų Lietuvos gyventojų, nes Zemaitijoje atsirado pilkapių su apskritais akmenų vainikais — laidojimo paminklų, žinomų iš ankstesnio vakarų Lietuvos laikotarpio. B₁ periode įkurta

didelių gyvenviečių centrinėje Lietuvoje (Sargėnai), toliau gyvenama brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje.

Pagal papuošalų kompleksą gerokai lengviau skirti B₂ periodo paminklus (pav. 84). Jų yra apie 75, t. y. tris su puse karto daugiau negu B₁ periodo: Matyt, I a. paskutiniajame ketvirturyje—II a. pirmojoje pusėje gyventojų gerokai padaugėjo. B₂ periode, kaip ir anksčiau, gana daug paminklų vakarų Lietuvoje. Ypač pagausėjo

83 pav. B₁ periodo paminklai (čia ir pav. 84—87 strėlėmis nurodytos spėjamos gyventojų migracijos kryptys)

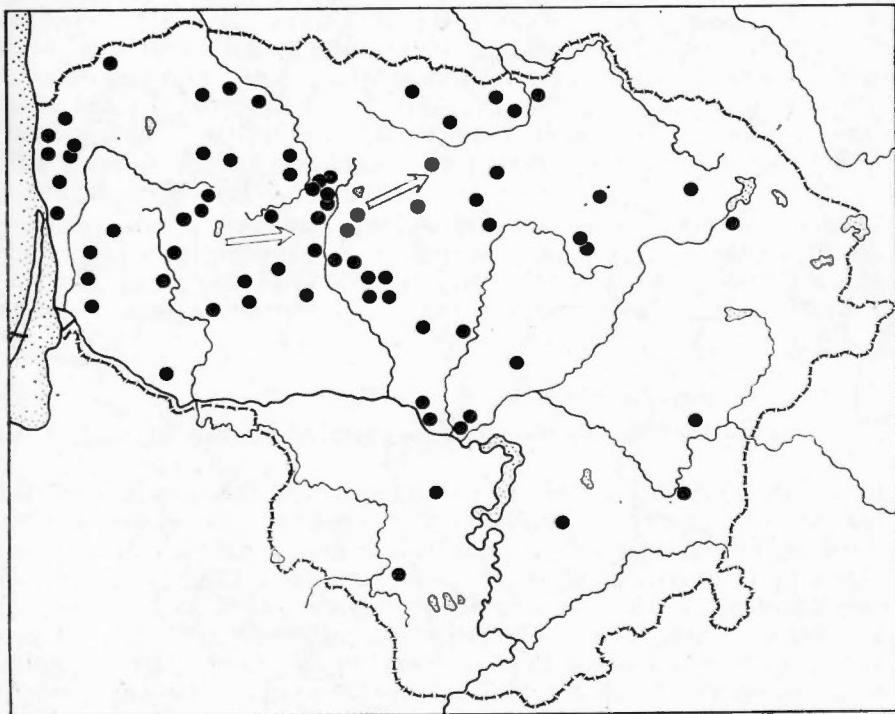
jų Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje: Jūros, Ventos, Dubysos, Mūšos bei Nevėžio aukštupyje. Daugiau paminklų centrinėje Lietuvoje, atsirado naujų rytų ir šiaurės rytų Lietuvoje, keletą galima skirti Užnemunėje.

B₂/C_{1a} periodo paminklų vaizdas (pav. 85) labai panašus į B₂ periodo; yra apie 90 paminklų. Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, II a. antrojoje pusėje—III a. pradžioje padaugėjo jų vakarų Lietuvoje, iš dalies Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje, ypač centrinėje Lietuvoje. Atstumas tarp kai kurių téra vos keli kilometrai.

C_{1b}—C₂ periodo paminklų dar daugiau—apie 120 (pav. 86). Matyt, III a. Lietuvos gyventojų dar padaugėjo. Gerokai daugiau (maždaug trečdaliu) paminklų yra vakarų Lietuvoje, šiaurės Lie-

tuvoje, ypač šiaurės rytuose. C₂ periode, atrodo, vyko nedidelė gyventojų migracija iš šiaurės Lietuvos pilkapių srities į šiaurės rytų Lietuvą, t. y. į brūkšniuotosios keramikos kultūros sritį. Cia atsirado pilkapių (Kaniūkai) ir, matyt, iš jų likę pavienių kapų (Eikotiškis, Žadavainiai, Rokėnai).

Siek tiek mažiau (apie 90) paminklų priklauso C₃—D periodui (pav. 87). Mažiau jų vakaru Lietuvoje ir Žemaitijoje. IV a.—V a.

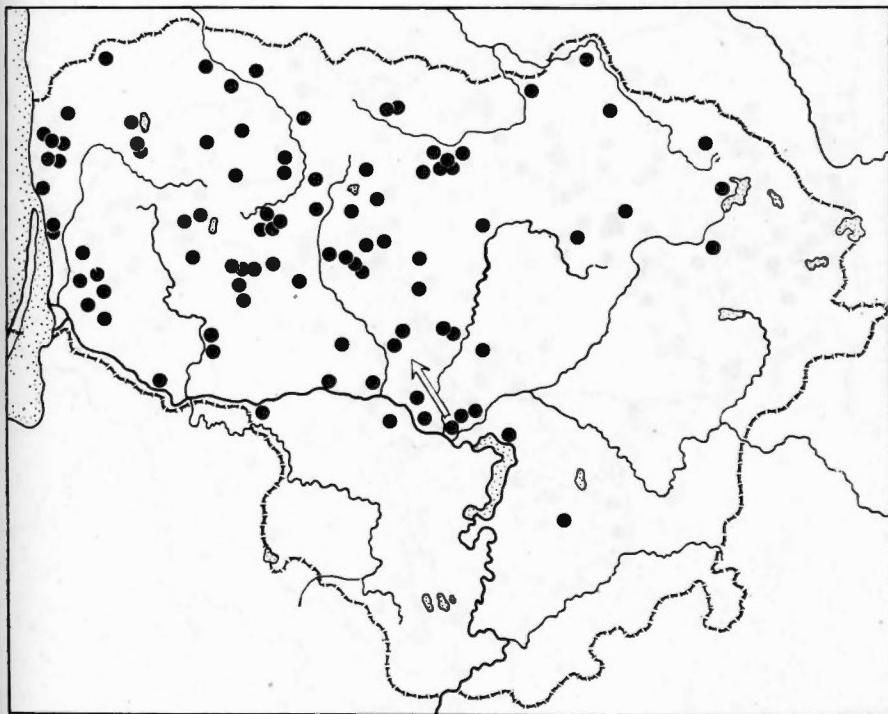
84 pav. B₂ periodo paminklai

pirmojoje pusėje pagausėjo paminklų centrinėje Lietuvoje. Tuo laikotarpiu, atrodo, vyko nedidelė gyventojų migracija iš centrinės Lietuvos į šiaurę ir šiaurės vakarus: į Nevėžio ir Šventosios, taip pat Dubysos ir Nevezio tarpuoj. Kur kas daugiau paminklų, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, yra ir rytų Lietuvoje (buvisioje brūkšniuotosios keramikos kultūros teritorijoje): gerokai daugiau laidojimo paminklų. Matyt, plačiau apgyventa ir pietų Užnemunė.

I—IV a. paminklų tyrinėjimai vis dėlto neleidžia plačiau kalbėti apie gyvenviečių dydį. Atrodo, kad viename kapinyne arba pilkapyne dažniausiai laidodavo vienos gyvenvietės žmones. Taip teigti leidžia didelis laidojimo paminklų tankumas kai kuriose Lietuvos dalyse (paminklai tėra nutolę vienas nuo kito per 1—3 km). Kartu negalima atmetti galimybės, kad viename kapinyne laidо-

davo kelių gyvenviečių žmones. Pvz., Lenkijoje, Mazovijoje, romėniškuoju laikotarpiu kai kuriuose kapinynuose laidodavo dviejų ar daugiau gyvenviečių žmones (284, p. 28—30).

Labai sunku nustatyti senojo geležies amžiaus gyvenviečių žmonių skaičių. Siek tiek duomenų gali duoti kapinynų tyrinėjimai, jeigu laikysime, kad viename laidodavo vienos gyvenvietės žmones ir kapinynas visas ištirtas. Kol kas plačiausiai tyrinėtas tik Sargėnų

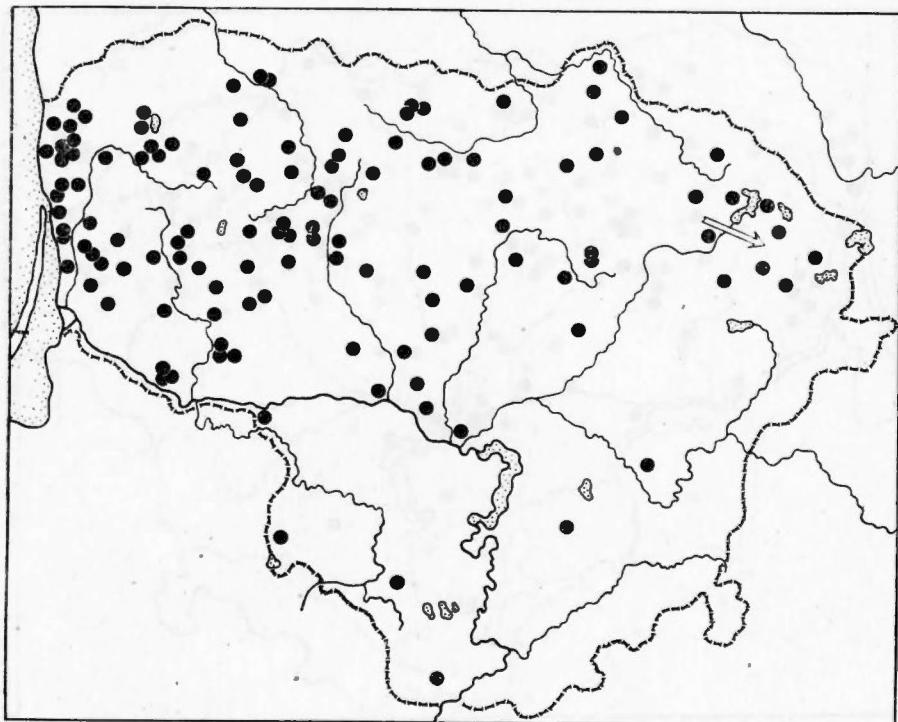
85 pav. B₂/C₁—C_{1a} periodo paminklai

kapinynas, nors ir jis iš dalies apardytas. Atidengta 343 kapai, daugiausia datuojami B₁—B₂ periodu, iš dalies B₂/C₁ periodu. Taigi čia laidota maždaug 180—200 metų. Biologiniais duomenimis, kiekvienam šimtmečiui priklauso 5, mažiausiai 4 žmonių kartos (plg. 160, p. 14—16). Sargenuose per kapinyno naudojimo laiką, apytiksliai skaičiuojant, galėjo pasikeisti apie 7—10 kartų, kurias vidutiniškai sudarė 34—49 žmonės. Vadinas, gyvenvietėje nuolatos galėjo gyventi 35—60 žmonių bendruomenė. Sargėnų duomenų, žinoma, negalima taikyti visai Lietuvai.

G y e n t o j a i. Iš kapinynų surinkta osteologinė medžiaga leidžia kalbėti apie senojo geležies amžiaus gyventojų antropologinį tipą, ūgi, ligas. Šiuos klausimus savo darbuose aptarė J. Žilinskas, R. Masalskis (399, p. 5—197), M. Vitovas, K. Mark, N. Ce-

bokšarovas (412, p. 193—211, pav. 47), R. Denisova (431, p. 150—183), plačiausiai — G. Česnys (74, p. 47—59; 75, p. 92—110; 76, p. 141—151; 550, p. 86). Kadangi jis iš naujo išmatavo nemaža I—IV a. kaukolių, daug ką patikslino, remsimės jo paskelbtais duomenimis.

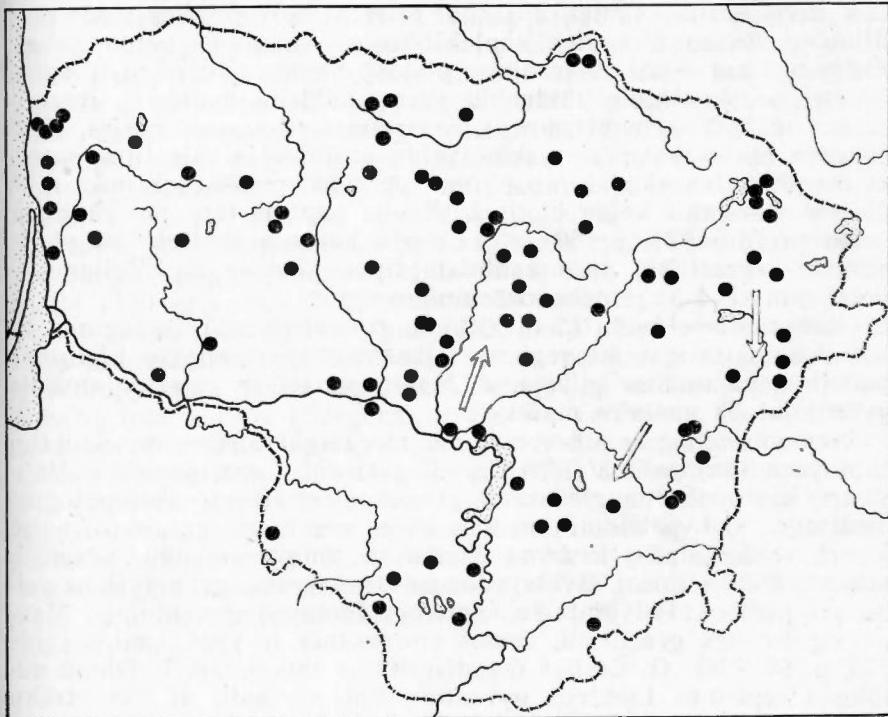
Centrinės Lietuvos kapinynuose (Sargėnai, Veršvai, Eiguliai) palaidotiems žmonėms būdinga ilga, siaura ir aukšta smegeninė,

86 pav. C_{1b}—C₂ periodo paminklai

ryški dolichokranija, siauras lepteninis veidas, žemos chamekonchinių akiduobės, vidutinių ar mažų matmenų mezorininė nosis, išvesėjusi jos šaknis, griežta vertikali ir horizontali veido profiliuotė. Vakariname arealo pakraštyje (Seredžius, Lauksvydai, Veliuona) skiriamas šio tipo variantas, kuris pasižymi šiek tiek didesniu absoliučiu, bet mažesniu santykiniu veido pločiu, didesniu matmenų, aukštėsnėmis akiduobėmis (75, p. 96). Tam pačiam antropologiniam tipui G. Česnys skiria taip pat Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynų bei centrinės Lietuvos kapinynų paribio žmones (Upytė, Vaitiekūnai) ir nurodo, jog jie turėjo tam tikrų plačiaveidžio komponento priemaišą. Sios išvados reikšmingos dėl to, kad sutampa su mūsų prieilaida apie nedidelę C₃—D periodo gyventojų migraciją iš centrinės Lietuvos į šiaurę ir šiaurės vakarus. Labai įdomu ir tai,

jog pačioje centrinėje Lietuvoje (Sargėnai, Veršvai, Eiguliai — B₁—D periodo paminklai) antropologinis žmonių tipas nepakito per visą senąjį geležies amžių, vakariname ir šiauriniam regiono pakraštyje, kur daugiausia C_{1b}—D periodo paminklų, yra tam tikrų priemaišų. Tiesa, R. Denisova pažymi, kad Eigulių, Sargėnų ir Veršvų antropologinis tipas nepanašus į kitas to laikotarpio baltų gentis, ir doro prielaidą, jog kilmės ryšiais jis gali būti susijęs su piečiau

87 pav. C₃—D periodo paminklai

gyvenusiais žmonėmis. Labai panašus centrinės Lietuvos ir Černiaчovo kultūros antropologinis tipas (431, p. 180—183). Bet autorė nepasako, kokios gali būti šio reiškinio priežastys. Visų pirma Sargėnų kapinynas chronologiškai yra ankstyvesnis už Černiaчovo kultūrą, kurią daugelis tyrinėtojų datuoja III—IV a., o kai kurie jos pradžia laiko III a. vidurį (554, p. 41—51). Taigi dalis centrinės Lietuvos antropologinės medžiagos aiškiai senesnė už Černiaчovo kultūros. Antra, dauguma tyrinėtojų ją laiko mišrios etninės sudėties kultūra, kurioje nemažą vaidmenį vaidino germaniški elementai, iš Vyslos žemupio patekė į vidurio Padneprės sritį. Galbūt kartu su germanais į pietryčius nukeliavo ir nedidelė dalis centrinės Lietuvos gyventojų, tuo labiau kad Černiaчovo kultūra turi ir siiek tiek baltiškos kultūros elementų.

Iš Užnemunės ir rytų Lietuvos yra nedaug antropologinės medžiagos. Tai pavienės moterų kaukolės iš Eitulioniu, Delnicos, vyro kaukolės dalis iš Pažarsčio. G. Cesnys įveda jas į platesnę seriją, aptiktą jotvingiškuose šiaurės rytų Lenkijos paminkluose. Jis nurodo, kad jotvingių regionui (tarp jų ir pietų Lietuvai) būdingi 2 kraniologiniai tipai. Pirmasis — mezokraninis, siauroko veido, platių ir žemų chamekonchinių akiduobių, mažų matmenų, mezoriniės (moterų — chamerininės), vidutiniškai atsikišusios nosies, išvešėjusios nosies šaknies, apskritai griežtos horizontalios veido profiliuotės, tačiau šiek tiek suplokštėjusios viršutinės veido dalies. Antrasis tipas — dolichokraninis, platoko veido, siauresnių ir aukštėsių, mezokonchinių akiduobių (vyrų), didelių matmenų, mezoriniės (moterų — chamerininės), smarkiai išsišovusios nosies, išvešėjusios nosies šaknies, ryškios veido profiliuotės. Šis tipas masyvesnis. Svarbiausi skirtumai nuo pirmojo — ryški dolichokranija, didelis absoliutus veido plotis ir didelis kampus tarp nosikaulių ir veido profilio (74, p. 50). G. Cesnys kaukolę iš Delnicos skiria pirmam — graciliam mezokraniniam tipui, kaukolę iš Eitulioniu — antram masyvesniams dolichokraniniams tipui.

Kaip matome, pietų Lietuvai būdingi nevienodi kraniologiniai tipai. Apie skirtingus šio regiono (Užnemunės ir pietryčių Lietuvos) laidojimo paminklus kalbėjome. Matyt, senajame geležies amžiuje gyventojai čia nuolatos maišėsi.

Nemuno žemupio antropologinei medžiagai atstovauja Šaukėnų kapinynas, kurį galima skirti C_{1b}—D periodui. Labai panaši ir Maudžiorų kapinyno (daugiausia D periodo) Žemaitijoje antropologinė medžiaga. Čia palaidoti žmonės buvo smulkaus, gracilaus, ypač siauro veido, platių ir žemų chamekonchinių akiduobių, neaukštų (chamerininių) nosių, išvešėjusios nosies šaknies, gana ryškios veido profiliuotės. Palyginti su centrinės Lietuvos gyventojais, Maudžiorų žmonės gracilesni, žemos smegeninės ir ypač siauro veido (75, p. 97—98). G. Cesnys maudžioriškius linkes laikyti labiau nutilusi centrinės Lietuvos gyventojų tipo variantu ar net atskiru tipu. Tam pačiam kraniologiniams tipui skiriama Šaukėnų kapinyno kaukolės (76, p. 143—145). Taigi senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje — jo pabaigoje dalis Nemuno žemupio ir Žemaitijos gyventojų buvo to paties antropologinio tipo: gracilaus dolichokraninio siauraveidžio.

Kol kas plačiau nepaskelbta Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapynų antropologinė medžiaga (550, p. 86, lent. 1, 2). Antropologas G. Cesnio nuomone, senajame geležies amžiuje Lietuvoje baltų gentys formavosi gana vienodoje antropologinėje aplinkoje. Kaip matėme, aptarta antropologinė medžiaga padeda nustatyti kai kurias gyventojų migracijos kryptis. Vienos pasekamos pagal archeologinius radinius (Nemuno—Neries santaka—Nevezio aukštupys), o kitas išryškina tik antropologinė medžiaga (Šaukėnai—Maudžiorai).

Antropologai pateikė kai kurių duomenų apie to meto Lietuvos gyventojų ūgi. G. Cesnys nustatė tokį C_{1b}—D periodo centrinės Lietuvos gyventojų ūgio vidurkį: vyrų — 170,3 cm, moterų — 158,5 cm

(75, p. 109, lent. 17). Visos Lietuvos senojo geležies amžiaus gyventojų vidutinis ūgis buvo tokis: vyru — $170,0 \pm 1,0$ cm, moterų — $158,4 \pm 1,3$ cm (74, p. 51).

Kol kas antropologų darbuose praktiškai neaptarta žmonių gyvenimo trukmė, neapskaičiuotas vidutinis amžius. Remiantis kai kurių to laikotarpio kapinynų tyrinėjimų duomenimis, galima konstatuoti didelį kūdikių ir vaikų mirtingumą. Antai Sargėnų kapinyne iš 343 kapų 73 yra vaikų (daugiau kaip 21%), iš Sargėnų kapų, kurių nustatyta mirusiųjų lytis, vaikų kapai sudaro daugiau kaip trečdalį. Daug jų kapų rasta Gintarų kapinyne. Sprendžiant iš nedidelių vainikų ir kapų duoblių, didesnė vaikų dalis buvo mirę ne sulaukę 7 metų. Nemaža dalis žmonių mirė jaunuolio (juvenis) amžiaus, dalis — vyresni (adultus ar maturus) (256, p. 59; 146, p. 126). Nedaug turime duomenų apie palaidotus senus (senilis) žmones. Stai Seredžiaus kapyno k. Nr. 49 buvo palaidotas maždaug 60 m. vyras, k. Nr. 57 taip pat apie 60 m. (galbūt ir daugiau) vyras *. Kai kurių duomenų apie tai pateikė latvių tyrinėtojas V. Derumas. Jis nurodo, jog, sprendžiant iš I—IV a. tirtų 110 kaukolų ir kitų kaulų (130 griaucių) iš Lietuvos ir 50 kaukolų iš Latvijos, tik 10 žmonių buvo sulaukę 50—60 m. (432, p. 75). Beje, jis pateikia įdomios informacijos apie kai kurias senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų ligas. Antai centrinės Lietuvos gyventojai sirgo kaulų sąnarių tuberkulioze (Sargėnai, k. Nr. 69, Veršvai, k. Nr. 4, 1938 m. tyr.), osteomielitu (Upytė, k. Nr. 30), galimas daiktas, ir plaučių tuberkulioze (432, p. 61—64, pav. 50—57). V. Derumo duomenimis, Pabaltijo liaudies medicina tuo metu jau buvo sukaupusi nemažą igūdžių, kaip teikti pirmąją pagalbą. Mokėta gydyti kojų kaulų lūžius (Veršvai, k. Nr. 45, atrodo, D ar kiek vėlesnio periodo), galvos sužeidimus, kai pažeista kaukolė, atlikta net kaukolės trepanacija, deja, nesėkmingai (Sargėnai, k. Nr. 357 (11), 432, p. 70—73, pav. 68—71).

V. SVARBLIAUSI LIETUVOS GYVENTOJŲ VERSLAI IR UŽSIĒMIMAI. PREKYBINIAI RYŠIAI

Išnagrinėjus Lietuvos senojo geležies amžiaus archeologinius paminklus, žmonių buityje vartotus daiktus, reikia apžvelgti svarbiausių gyventojų verslus ir užsiėmimus, prekybinius ryšius.

Žemdirbystė. Daugumos tyrinėtojų nuomone, senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojai vertėsi žemdirbyste. Piliakalniuose rastus grūdus aptarė M. Matlakuvna, V. Svederskis, K. Regelis, A. Lideikytė-Šopauskienė (228, p. 196—231; 227, p. 370—376; 334, p. 242—252; 312, p. 13—16; 205, p. 133—149), vėliau apibendrino P. Kulikauskas (176, p. 75—85; 189, p. 250—252) ir nurodė, kad tuo laikotarpiu jau turėjo būti pažįstama pūdyninė sistema, kai kur jau

* Amžių nustatė ist. m. kand. V. Urbanavičius.

būta seniai dirbamų sukultūrintų žeminių. Apie seniausias žemdirbystės sistemas rašė P. Dundulienė (100, p. 11—35), J. Jurginiš (151, p. 156—163). Kaip minėta, vakarų baltų, taip pat ir Lietuvos gyventojų žemės dirbimą nagrinėjo J. Antonevičius (40, p. 172—190) ir priėjo išvadą, jog vakarų baltai vertėsi intensyvia lydimine žemdirbyste, nors didžiausią papildomo produkto dalį sudarė gyvulininkystė. Kalbėdamas apie platesnius Rytų Europos miškų zonos rajonus, Lietuvos žemdirbystę apžvelgė ir J. Krasnovas (448, p. 1—87). Remdamiesi šių tyrinėtojų išvadomis, mėginsime atsakyti į tokius klausimus: kokius javus sėjo senojo geležies amžiaus gyventojai, kuo jidirbdavo dirvą, kokiais įrankiais nuimdavo derlių, kaip laikydavo ir perdirbdavo žemės ūkio produktus.

Tiksliau datuotų senojo geležies amžiaus grūdų liekanų rasta Gabrieliškių-Naukaimio ir Aukštadvario piliakalniuose. Šiam laikotarpiui taip pat skiriama Velikuškių piliakalnyje aptiktai grūdai, taip pat dalis jų iš Nemenčinės piliakalnio. Gabrieliškėse grūdų liekanų aptikta duobėje-sandeliuke akmenimis gristomis sienomis. Viršutinė duobės dalis ovali, $2 \times 2,5$ m dydžio. Tarp susimaišiusių su žemėmis grūdų rasta beržo tošės. L. Kšivickio nuomone, grūdus saugodavo iš beržo tošės padarytuose induose. Išsijota 13 gorčių grūdų. Aptikta 4 rūsių kviečių: *Triticum dicoccum*, *Tr. spelta*, *Tr. vulgare* ir *Tr. compactum*. Rugiai (*Secale cereale*), avižos (*Avena sativa*), miežiai (*Hordeum vulgare*) ir soros (*Panicum miliaceum*) buvo susimaišę su kviečiais (228, p. 201—220; 205, p. 144). Duobė-sandeliuką su grūdais padeda datuoti Romos monetos, tarp kurių viena buvo Antoninų (Marko Aurelijaus). Gabrieliškių grūdų liekanas galima skirti C_{1a} periodo pabaigai—C_{1b} pradžiai. Aukštadvaryje II a. ilgojo pastato ūkinėje patalpoje rasta suanglejusių kviečių, miežių ir arkliapupių (80, p. 49—50). Velikuškių piliakalnyje aptikta daugiausia kviečių (*Triticum dicoccum*), keli miežių (*Hordeum vulgare*) grūdai (205, p. 143—144), bet tiksliau juos datuoti sunku. Nemenčinės piliakalnyje rasta kelių rūsių miežių ir kviečių, ankštinių javų, tačiau kuriuos grūdus galima skirti senajam geležies amžiui, kuriuos vėlesniams laikotarpiui, iš paskelbtos medžiagos neįmanoma nustatyti (176, p. 79—80; 181, p. 30—31).

Taigi senajame geležies amžiuje Lietuvoje auginta kelių rūsių kviečiai, rugiai, miežiai, soros ir avižos, kai kurios ankštinių augalų rūšys. Tuo laikotarpiu panašius javus augino ir kitose Rytų Europos miškų zonos srityse (448, p. 12—19, lent. I). Vis dėlto ten daugiausia sėta kviečių ir miežių. Kviečius auginti sudėtingiau, nes jiems reikia gerų dirvų arba daug trąšų, kruopščiai jidirbtis žemę. Tik vienos rūšies kviečiai — *Tr. spelta* — yra nereiklus augalas. Miežiai — gana derlinga kultūra, ypač gerai deranti lydimuose (448, p. 16—17). Rugiai nelabai reiklus augalas, paprasti (*Secale cereale*) buvo išvesti iš piktžolių. Vis dėlto vegetacijai jiems reikalingas gilesnis arimas. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, rugių ir avižų sėjimas rodo, kad buvo naudojamas plūgas ar iji panašus arimo įrankis (94, p. 305—306). Būtent romeniškuoju laikotarpiu rugius sėdavo šiaurinėje Juodosios jūros pakrantėje (Dono žemupys,

408, p. 81), nuo II a. jų daugėja Jutlandijoje, Elbės žemupyje, rasta ir Lenkijos (taip pat ir baltų) paminkluose (94, p. 307—308; 162, p. 680, lent. 5; 42, p. 186—187).

Áuginamų javų rūšys rodo ir dirvos įdirbimo techniką, žemdirbystės sistemas. Kai ką pasako kartu su grūdais rastos ištirtos pikťolių sėklas. Antai, Gabrieliškių piliakalnyje aptikta ruginių dirsių ir balandų sėklų (334, p. 247). Mokslininkų nuomone, jeigu su grūdais randama ruginių dirsių (*Bromus secalinus*), tai buvo sėjamos žieminių rugių rūšys ir turėjo būti pažįstama pūdyminė sistema, o balandos (*Chenopodium album*) auga seniai dirbamose sukultūrintose žemėse (176, p. 83). Senajame geležies amžiuje grūdines kultūras daugiausia sėdavo, matyt, miltams ir iš jų kepdavo duoną. Duonos gabalų rasta Gabrieliškių piliakalnyje. Soras tikriausiai sėdavo kruopoms. Pirmaisiais m. e. amžiais Lietuvoje, matyt, augino ir technines kultūras — linus bei kanapes,— nors jų sėklų to laikotarpio paminkluose ir nerasta (plg. 176, p. 82).

Kur kas sunkiau kalbėti apie dirvos dirbimo techniką, nes nėra išlikusių senojo geležies amžiaus arimo įrankių ar jų liekanų. Iš dalies ši klausimą padeda nušvesti kaimyninių baltų žemių radiniai. Stai 1961 m. Svaicarijos kapinyne (Suvalkų aps., Lenkijos LR) buvo aptiktas II—III a. jotvingio kapas, kuriamo su kitais daiktais rastas kastuvėlio arirklo pavidalo geležinis noragas (43, p. 205—223; 44, p. 595—599; 38, p. 164—170). J. Antonevičiaus nuomone, jis galėjo būti pavažinio arba réminio arklo. Dirbant tokio arklo noragas būdavo nukreipiamas į žemę ne stačiu ar smailiu kampu, bet gulsčiai. Kadangi dirbamoji dalis maža, tai dirvą ardavo tikriausiai kryžmai ir labai negiliai. Taip ardavo lydimuose, norėdami išpurenti dirvą ir pašalinti mažesnes šaknis, likusias išdeginus mišką (38, p. 170; 42, p. 180). Taigi Svaicarijos arklos naudotas lydiminėje žemdirbystėje. Kadangi arklos rastas labai arti Lietuvos, reikia manyti, kad tokius arimo įrankius vartojo ir Užnemunėje gyvenusios baltų gentys. Galimas daiktas, Lietuvos gyventojai vartojo ir medinius arklus. Jų liekanų aptikta Rytų Europos miškų zonoje. Medinis pavažinio arklos rastas Kaplanovičiuose prie Minsko, kito panašaus piešinys yra ant verpstuko iš Troicos piliakalnio prie Možaisko (448, p. 45—48, pav. 27, 28). Matyt, I—IV a. baltų gentys (tarp jų ir Lietuvos gyventojai) pradėjo naudoti gyvulių traukimus arimo įrankius. Papildomai įdirbtį dirvą Lietuvoje naudota ir kitų įrankių. Matyt, tam tiko primityvios medinės akėčios, tikriausiai ir geležiniai kapliai, kurių plačiai žinoma iš vidurinio geležies amžiaus paminklų (189, p. 308; 100, p. 24—25). Beje, Latvijoje su skyle kotui jų aptinkama jau II—III a. ribos—III a. pirmosios pušés paminkluose (199, lent. XIX : 8; 263, p. 529—531).

Aptarta medžiaga leidžia padaryti vieną kitą išvadą ir apie žemdirbystės sistemas. Senajame geležies amžiuje Lietuvoje buvo verčiamasi lydimine žemdirbyste. Rytų Europos miškų zonoje, taigi ir baltų gentims, ji buvo pažįstama dar bronzos amžiuje (448, p. 53—57): iškirsavavo miškų plotus, išdegindavo, ugnis išnaikindavo pikťoles, pelenai patrėsdavo dirvą. Reikia manyti, pirmaisiais

m. e. amžiais Lietuvoje gerokai išsiplėtė dirbamosios žemės plotai, nes gyventojai kirsti miškui turėjo gerą priemonę — geležinį kirvi, kurį plačiai vartojo jau I—II amžiuje. Krūmus ir šakas galėjo pjauti lenktais peiliais, žinomas dar B₂ periode. Švaicarijos tipo arkais taip pat jdirbdavo lydimus. Taigi senajame geležies amžiuje Lietuvoje geičiausiai verstasi lydime žemdirbyste su gyvulių traukiama arimo įrankiais. Kai kurios tuo metu sėtos javų rūšys geičiausiai derėdavo lydimuose.

Iš kitų duomenų sprendžiama, kad lydininės žemdirbystės sistema nebuvo vienintelė. Tikriausiai jdirbdavo ir mišku neapaugusią žemę, dalį dirbamo ploto jau paversdavo pūdymu. Tai rodo Gabrieliškių piliakalnio ištirtos piktžolių sėklos, kartu liudiančios ir seniai dirbamas sukultūrintas žemes. Taip pat minėjome, kad rugiams reikia gilesnio arimo, matyt, ir tobulesnių įrankių. Taigi netiesioginiai duomenys rodo pūdyminės sistemos ir ariamosios žemdirbystės pradžią. Matyt, anksčiau ji pradėta taikyti vakarų Lietuvoje ir Žemaitijoje. Pagal Gabrieliškių radinius šis perėjimas galėjo prasidėti II—III a. sanduroje.

I klausimą apie derliaus nuėmimo įrankius iš dalies atsakyta III skyriuje. Javus galėjo pjauti vadinaisiais pjūties peiliais, pjautuvais arba dalgiais. Minėjome, kad derliui nuimti galėjo būti naudojama dalis senojo geležies amžiaus paminkluose rastų lenktų peilių. Geležinių pjautuvų vakarų Lietuvoje, matyt, atsirado jau B₂ periode, kitose dalyse — truputį vėliau. Geležinių dalgų vakarų Lietuvoje jau aptinkama B₂/C₁ periodo paminkluose. Rytų Europos geležinius pjautuvus, įtraukęs ir Lietuvos senojo geležies amžiaus radinius, suklasifikavo J. Krasnovas (443, p. 17—27; 448, p. 71—80). Jo nuomone, didelė dalis pjautuvų tipų, iš jų ir vieni tobuliausių, atsirado baltų gentyse. Tyrinėtojo manymu, pjautuvas buvo būdingas kinkomuosius arimo įrankius naudojančiai žemdirbystei (446, p. 5).

Kai kurie mokslininkai geležinius dalgius laiko tik šienavimo įrankiu. Panašių į Lietuvos radinius dalgų, be jau nurodytų analogijų, aptikta ir Bosporo karalystės vėlyvojo antikos laikotarpio gyvenvietėse (455, p. 115—116, pav. 24). Ten rasta trumpų, tiesiaisiai ašmenimis ir nusmailintu galu dalgų, kuriais ne tik šienavavo pievas, bet ir kirsdavo rugius bei miežius. Matyt, vakarų Lietuvoje panašiais įrankiais taip pat kirsdavo javus. Pjūties darbai su dalgiu éjo gerokai sparčiau. Beje, geležinio dalgio atsradimas ir platesnis vartojimas vakarų Lietuvoje chronologiškai beveik sutampa su tobulesnių žemdirbystės sistemų atsradimu.

Nedaug duomenų turime ir apie žemės ūkio produktų perdirbimą, jų laikymą. Minėta, kad grūdines kultūras daugiausia sėdavo miltams, kai kurias — kruopoms gaminti. Tai rodo aptartos akmeninės trinamosios girnos ir trintuvai. Iš Gabrieliškių piliakalnio sprendžiama, kad grūdus laikydavo duobėse-sandėliukuose tikriausiai beržo tošies arba dideliuose moliniuose induose. Aukštagvario piliakalnyje grūdus laikyta ilgojo pastato ūkinėje patalpoje.

Baltų gentys, tarp jų ir Lietuvos gyventojai, žemdirbyste pirmavo Rytų Europos miškų zonoje. Kaip tik baltų gyventose teritorijose žinoma gana tobulų žemdirbystės įrankių, atsiranda ariamoji žemdirbystė (448, p. 35—65). Nereikia pamiršti ir Tacito liudijimo, kad aisiai javus ir kitus būtinus augalus augina uoliau negu tingūs germanai.

Gyvulininkystė. Daugiausia duomenų apie gyvulininkystę duoda piliakalniuose aptinkami gyvulių kaulai, o juos papildo kai kurių laidojimo paminklų radiniai. Apie gyvulininkystę rašė P. Kulikauskas (189, p. 252—253; 187, p. 46—47), kartu su paleozoologu K. Parveriu paskelbė duomenų apie gyvulių ir žvérių kaulų liekanas piliakalniuose bei gyvenvietėse (290, p. 261—279). Idomūs J. Krasnovovo darbai, liečiantys viso baltų genčių regiono gyvulininkystės klausimus (445, p. 31—37; 447, p. 3—13; 448, p. 88—155). Remdamiesi šių tyrinėtojų išvadomis, mëginsime atsakyti į klausimus: kiek procentų sudarė naminių gyvulių kaulai, kokius gyvulius augino Lietuvos gyventojai, kam juos naudodavo. Taip pat aptarsime senojo geležies amžiaus gyvulininkystės formas, palyginsime jas su kaimyninių kraštų gyvulininkyste.

Kol kas plačiausiai paskelbti duomenys apie Aukštadvario, Migonių, Bačkininkelių piliakalniuose ir gyvenvietėse, Nemenčinės piliakalnyje rastus gyvulių ir žvérių kaulus. Visur vyravo naminių gyvulių kaulai. Antai Aukštadvario piliakalnyje jie sudarė 71,2% visų kaulų, gyvenvietėje — 84,3%, Nemenčinės piliakalnyje — 70,7%, Migonių piliakalnyje — 80,7%, gyvenvietėje — 77,5%, Bačkininkelių piliakalnyje — 54,5%, gyvenvietėje — 60,0% (290, p. 267—268, lent. 2). Apskritai naminių gyvulių kaulų yra daugiau kaip 73% visų rastų kaulų. Bendrą procentą gerokai sumažino Bačkininkelių piliakalnio duomenys, kurių galbūt nereikėtų traukti, nes, kaip nurodėme, tai galėjo būti kulto vieta, o ne nuolatinė gyvenvietė. Tai-gi rytų Lietuvos piliakalniuose ir gyvenvietėse naminių gyvulių kaulai sudaro apie $\frac{3}{4}$ visų rastų kaulų, o tai rodo, kad gyvulininkystė šiame regione vaidino svarbų vaidmenį.

Į klausimą, kokius gyvulius augino Lietuvos gyventojai, taip pat padeda atsakyti minėtų paminklų osteologinė medžiaga. Antai Aukštadvario piliakalnyje 44,3% naminių gyvulių kaulų sudaro stambiuju galviju kaulai, 26% — smulkių galvijų, 18,8% — kiauliu, 10,3% — arklių kaulai, gyvenvietėje stambiuju galviju kaulai — 63,1%, smulkių galviju — 9,6%, kiauliu — 19,3%, arklių — 8%. Panašūs ir kitų tyrinėtų objektų duomenys. Visur daugiausia stambiuju galviju kaulų, toliau eina arba smulkių galvijų, arba kiauliu kaulai, paskui — arklių (290, p. 267—273, lent. 3). Vėl skiriasi Bačkininkelių piliakalnio duomenys: čia stambiuju galviju kaulų visai nerasta, 50% sudaro smulkių galvijų, 33,3% — kiauliu, 16,7% — šunų kaulai. Tam tikrą vaizdą duoda ir kiekvieno paminklo gyvulių rūsių minimalaus vienetų kiekiei procentas. Suvestinai duomenys yra tokie: stambiuju galviju minimalaus vienetų kiekiei procentas — 32,1, smulkių galviju — 26,7, kiauliu — 27,1, arklių — 12,7 (290, lent. 3). Piliakalnių ir gyvenviečių kultūrinuose sluoks-

niuose aptinkami gyvulių kaulai, tyrinėtojų nuomone, yra virtuvės atliekos, t. y. daugiausia rodo, kokią mėsą valgė gyvenvietės žmonės (plg. 224, p. 125—143). Vis dėlto tam tikru mastu jie, ypač duomenys apie minimalų vienetų skaičių, atspindi ir augintų gyvulių bandą.

Remiantis anksčiau nurodytais statistikos duomenimis, galima daryti išvadą, kad senajame geležies amžiuje rytų Lietuvos gyventojai daugiausia augino stambijuų galvijų. Antroje vietoje buvo kiaulės, trečioje — smulkių galvijai, ketvirtuoje — arkliai. Taikant J. Krasnovo pasiūlytą metodiką ir gyvulių rūšis žymint skirtingomis raidėmis (stambieji galvijai — A, smulkių galvijai — B, kiaulės — C, arkliai — D), rytų Lietuvos gyvulininkystę galima išreikšti raidiniu indeksu ACBD. Jis skiriasi nuo indekso, kurį minėtas autorius išvedė apskritai rytų baltų genčių teritorijai. Anot J. Krasnovo, baltams būdinga gyvulininkystė, kurią galima išreikšti indeksu CABD arba CADB (447, p. 8—10; 448, p. 130—134, pav. 72). Kaip matome, jo duomenimis, baltų gentys daugiausia augino kiaules. Indeksai nesutampa galbūt dėl to, kad J. Krasnovas apibendrino ne tik pirmųjų m. e. amžių, bet ir kai kurių ankstesnio laikotarpio paminklų duomenis.

Dabar sunku pasakyti, ar galima mūsų išvestą gyvulininkystės raidinį indeksą taikyti visai senojo geležies amžiaus Lietuvos teritorijai. Siek tiek duomenų turime iš Užnemunės. Pvz., Kunigiškių-Pajevonio piliakalnyje vyravo stambijuų galvijų kaulai, antroje vietoje buvo arklių, trečioje — kiaulių kaulai (187, p. 46). Tuo metu vakarų Lietuvoje turėjo būti plačiai auginami arkliai, nes aptinkama žirgų kapų.

Galima tik spėti, kam augindavo naminius gyvulius, nes paleozoologiniai tyrinėjimai nepakankami. Kol kas nepaskelbtą pa-vienių gyvulių amžiaus duomenų, kurie labai svarbūs nustatyti atskirų gyvulių rūsių naudojimą ūkyje. Jeigu daugiau kaulų stambijuų galvijų, kuriuos paskerdė iki 2,5—3,5 m., matyt, vyravo „mėsos ūkis“, jeigu stambijuų galvijų (ypač karvių) vyresnio amžiaus — „ pieno ūkis“ (224, p. 135). Stambiuosius galvijus tikriausiai augino maistui, bet kartu galima kalbėti ir apie „ pieno ūkį“, kurį buvus rodo koštuvii ar indų sūriams gaminti liekanos Kunigiškių-Pajevonio piliakalnyje. Galimas daiktas, jaučius naudodavo žemdirbystėje kaip traukiamąją jėgą. Maistui augino kiaules, daugiausia ir smulkiuosius galvijus. Be to, avys duodavo vilnų, kurią, matyt, jau kirpdavo geležinėmis žirklėmis. Ją naudojus drabužiams gaminti liudija vilnonių audinių liekanos kapuose. Galbūt maistui vartodavo ir ožkų pieną.

Siek tiek sudėtingesnė arklio naudojimo problema. Minėtuose rytų Lietuvos paminkluose pasitaikę arklių kaulai yra susmulkiinti panašiai kaip ir kitų gyvulių kaulai. Tai leido padaryti išvadą, jog arklių mėsą valgydavo (290, p. 271). Kita vertus, žirgo ir raitelių aprangos daiktai, žirgų įkapės vyrų kapuose rodo, kad senajame geležies amžiuje Lietuvos arklius plačiai naudojo raitininkystėje. Galbūt jie buvo ir kaip traukiamoji jėga žemdirbystėje. Su šunimis

galėjo medžioti, jie saugojo gyvulius. Iš gyvulių odos gamino drabužius, apavą, diržus, iš kaulų — įvairius kitus daiktus.

Atrodo, vienintelė senojo geležies amžiaus gyvulininkystės forma buvo sėslioji naminė gyvulininkystė. Tai rodo didelę naminių gyvulių įvairovę ir kai kurie kiti duomenys. Deja, tiksliau negalime pasakyti, kaip ir kokiose patalpose žiemą laikydavo gyvulius. Gal tai buvo tik dengtos pašiūrės, o gal ir kokie primityvūs tvartai. Pašaro ruošimas tikriausiai nesudarė didesnio vargo, nes jau vartodavo geležinius dalgius. To laikotarpio gyvuliai visoje baltų gyventojoje Rytų Europos miškų zonoje buvo nedideli, daugiausia smulkūs (448, p. 88—104).

Lyginant Lietuvos ir kitų Vidurio bei Šiaurės Europos kraštų gyvulininkystę, galima konstatuoti, kad Lietuvoje ji buvo europinio lygio. Tai rodo panaši naminių gyvulių kaulų sudėtis ir minimalus gyvulių rūšių vienetų kiekio procentas įvairose Europos gyvenvietėse (224, lent. 1—4). Nereikia pamiršti, kad gyvulininkystė Lietuvos gyventojai vertėsi jau nuo neolito laikų. Matyt, pirmaisiais m. e. amžiais gyvulininkystėje įvyko nemažų poslinkių: padidėjo gyvulių bañdos, galima plačiau kalbėti apie „ pieno ūki“, gyvulius naudodavo kaip traukiamąją jégą, arklius — raitininkystėje.

Senojo geležies amžiaus gyvulininkystės negalima atskirti nuo žemdirbystės. Tik abu šie verslai galėjo garantuoti pragyvenimo šaltinių, leido sukurti papildomą produktą. Gyvulininkystė teikė žemdirbystei traukiamąją jégą, žemdirbystė iš dalies sudarė gyvulininkystės pašarą bazę. Abiem verslais vertėsi tos pačios gyvenvietės žmonės. Tai rodo Aukštadvario, Nemenčinės piliakalnių tyrinėjimai; ten, kaip matėme, rasta ir žemdirbystės, ir gyvulininkystės pėdsakų.

Medžioklė ir žvejyba. Be žemdirbystės ir gyvulininkystės, I—IV a. Lietuvos gyventojai vertėsi medžiokle, žvejyba ir kai kuriais kitais pagalbiniais verslais. To laikotarpio medžioklę plačiausiai kol kas yra aptaręs P. Kulikauskas (189, p. 253—254), kuris kartu su K. Paveriu paskelbė duomenų apie piliakalnuose ir gyvenvietėse rastus medžiojamujų žvérių ir gyvulių kaulus (290, p. 261—279). Papildomos informacijos apie tai yra kitame dideliame K. Paverio darbe, skirtame Pabaltijo teriofaunai holoceno laikotarpiu (486, p. 51—442). Iš minėtų autorų darbų matyti, kiek procentų buvo laukinių gyvulių ir žvérių kaulų. Antai Aukštadvario piliakalnyje jie sudaro 28,8% visų gyvulių kaulų, gyvenvietėje — 15,7%, Nemenčinės piliakalnyje — 29,3%, Migonių piliakalnyje — 19,3%, gyvenvietėje — 22,5%, Bačkininkelių piliakalnyje — 45,5%, gyvenvietėje — 40% (290, lent. 2). Taigi laukinių gyvulių ir žvérių kaulų daugiausia Bačkininkelių piliakalnyje ir gyvenvietėje, kituose paminkluose jų apie $\frac{1}{3}$, o kai kur net mažiau — $\frac{1}{4}$. Vadinas, rytų Lietuvoje medžioklė dar turėjo nemažą reikšmę.

Iš osteologinių liekanų buvo nustatyta, kokius laukinius gyvulius ir žvėris medžiojo Lietuvos gyventojai. Tai buvo kilniesi elniai, stirnos, briedžiai, šernai ir stumbrai. Daugiausia medžiodavo kilniuosius elnius ir šernus, nes minėtuose paminkluose jų kaulai sudaro atitinkamai 48,5 ir 30,6%. Stirnų kaulų yra 8,7%, briedžių —

6,1 %, stumbrų — 6,1 % visų laukinių gyvulių ir žvérių kaulų (290, p. 273—275, lent. 5). Siuos laukinius gyvulius medžiojo maistui. Iš jų, kaip ir iš naminių gyvulių, odų, ragų bei kaulų gaminio jvariūs dirbinius.

Iš medžiojamujų kailinių žvérelių daugiausia aptikta bebrų kaulų. Jų rasta visuose minėtuose paminkluose. Aptikta taip pat ir kiaunių (Bačkininkėliai), kiškių kaulų (Nemenčinė ir kt.). Bebrų kaulai vyrauja, matyt, todėl, kad žvéreliai mėsą valgydavo (290, p. 275). Kitų kailinių žvérelių (ūdros, voverės) kaulų nerasta galbūt dėl to, kad, naudodami tik kailiukus, žvéreliaus išdarinėdavo medžioklės vietoje. Kiškius dažniausiai medžiodavo mėsai. Be to, rasta lokiu ir vilkų kaulų (486, pried. II). Juos medžiodavo stengdamiesi apsaugoti naminių gyvulių bandas, be to, lokius — dar dėl kailio, galbūt ir mėsos. Iš žvérių kailių, matyt, siūdavo drabužius. Apie kitas Lietuvos dalis negalime nieko pasakyti, nes neturime duomenų.

Baigiant kalbę apie medžioklę, reikia paminėti svarbiausius jos įrankius: lanką ir strėles. Be strėlių su geležiniais antgaliais, galbūt naudodavo dar ir su kauliniais; iš jų galėjo būti strėlių su bukais galais, skirtų medžioti kailinius žvéreliaus. Nors Lietuvoje jų nerasta, tačiau žinoma kai kuriuose Rytų Europos miškų zonos geležies amžiaus paminkluose (521, p. 29). Sunkiai sužeistas laukinius gyvulius ir žvéris pribaigdavo tikriausiai ietimis ar peiliais. Jau minėta, kad medžiodavo greičiausiai su šunimis.

I—IV a. paminklai nedaug duomenų davė apie žvejybą. Piliakalnių ir gyvenviečių kultūriniuose sluoksnuose aptikta labai maža žuvų kaulų. Antai Nemenčinės piliakalnyje pasitaikė žvynų, Bačkininkelių gyvenvietėje — šarno kaulų (189, p. 253). Iš žvejybos įrankių (meškerių kabliukai, žeberklai, tinklų svarelai) sprendžiamą, kad žuvį gaudydavo tinklais, kabliukais, smaigydavo žeberklais. Kai kas žvejybos įrankiais, naudotais aketei lede iškirsti, laiko geležines peikenas (189, p. 254), kurį, kaip minėjome, atsirado aptariamojo laikotarpio pabaigoje.

Netiesioginiai duomenys kalba dar apie vieną senojo geležies amžiaus verslą — miškinę bitininkystę (drevininkystę). Ji teikė gyventojams maistą (medų), taip pat spalvotiesiems metalams apdirbtį labai reikalingą vašką. Turint galvoje, kad aptariamuoju laikotarpiu ypač išauga juvelyrinių dirbinių gamyba, galima teigti, jog drevininkystės reikšmė padidėjo. Beje, etnografiniais duomenimis, minėtomis peikenomis iškirsavo dreves (210, p. 117).

Pagalbiniai verslai (ypač medžioklę) duodavo gyventojams papildomo maisto, kai kurių žaliavų amatininkams. Žemdirbyste ir gyvulininkyste bei pagalbiniais verslais vertesi didžioji Lietuvos gyventojų dalis. Kai kurie turėjo ir kitų užsiėmimų, tiesiogiai nesusijusių su maisto produktų gamyba. Tai buvo geležies gamintojai ir kalviai, meistrų juvelyrų, medžio apdirbimo meistrų ir kt.

Geležies gamyba ir kalvystė. Lietuvos gyventojai su geležies dirbiniiais susipažino dar ankstyvajame geležies amžiuje (189, p. 113). Tikriausiai jau tada pradėta gaminti dirbinius iš vietinės žaliavos.

Senojo geležies amžiaus paminkluose geležies dirbinių aptinkama masiškai. Tai rodo, jog geležių gaudavo Lietuvoje, nes importinė žaliava negalėjo patenkinti gerokai išaugusio jos poreikio.

Aptariamojo laikotarpio geležies gamybos ir kalvystės klausimus savo darbuose lietė P. Kulikauskas (175, p. 10—16; 189, p. 254—257), A. Endzinas (110, p. 176—205; 108, p. 91—101; 109, p. 147—166; 556, p. 21—52). Kalvystės lygi geriausiai apibūdina J. Stankevičius darbai (322, p. 85—100; 323, p. 5—20; 530, p. 437—442). Remiantis šių tyrinėtojų teiginiais, galima mëginti atsakyti į klausimus: kokią žaliavą naudojo geležiai gauti, kaip gaudavo geležį, kaip ir kokia technologija iš geležies gamindavo dirbinius, koks buvo I—IV a. Lietuvos gyventojų kalvystės lygis, palyginti su kitų balto ir tolimesnių kraštų.

Lietuva priklauso Rytų Europos miškų zonai, kur gausu pelkių, ezerų ir dirvų geležies rūdos (plg. 500, p. 38, pav. 1). Lietuvoje ir kitose baltų žemėse daugiausia aptinkama vadinamosios pelkių rūdos, turinčios apie 18—40% geležies (tai bendras pelkių, miškožemio, ezerų geležies rūdos pavadinimas (108, p. 92)). Tarp Lietuvos telkinių minimi vandenys su ištirpusiais geležies junginiais. Nutekėjus į pelkes tokiam vandeniu, atsiranda geležies nuosėdų. Sias geležingas ezerų, pelkių nuosėdas ir naudodavo geležiai gaminti. Nemaža geležies (iki 15—25%) turi kai kurie dirvožemiai. Tokių telkinių yra praktiskai visoje Lietuvoje, galbūt šiek tiek daugiau jų rytų ir pietų dalyje (108, p. 93—97). Taigi I—IV a. geležių gamino iš vietinės žaliavos — pelkių rūdos. Kaip ją paruošdavo gamybai, duomenų neturime. Galbūt iškeltą iš ezerų ar pelkių nuosėdų sluoksniu rūdą džiovindavo, apdegdavo lauzuose, ką liudija kai kurių Šiaurės Europos tautų etnografiniai duomenys (500, p. 125).

Sunku tiksliai atkurti senosios metalurgijos procesą. Matyt, tai nebuvo tikras geležies lydymas, nes jam reikia 1500° — 1600° temperatūros. Buvo taikomas vadinamas geležies gaivinimas, kuriam pakanka žemesnės temperatūros. Jau 400° — 500° temperatūroje rūda ima netekti deguonies, ir prasidesta geležies gaivinimas. 700° — 900° temperatūroje išsiskiria į tešlą panaši geležies masę, iš rūdos — kieti geležies žirneliai. 1300° — 1400° temperatūroje, iš dalies lydydamiesi, jie nusėda į lydymo įrenginio apačią ir sudaro akytą masę — kritę (500, p. 127; 556, p. 42). Ji dar netinka geležies dirbiniams gaminti, nes turi nemaža šlako, kurį reikia pašalinti. Tai buvo daroma kaitinant ir kalant kūjais.

Geležiai gaivinti dar būtinai reikia medžio anglies, kuri sluoksniais maišoma su geležies rūda, ir pastovaus oro srauto. Jis gali būti natūralus arba dirbtinis, kai oras į geležies lydymo įrenginį pučiamas dumplėmis ar maišais per molinius vamzdelius. Geležies gaivinimas nebuvo labai ekonomiškas būdas, daug geležies virsdavo šlaku.

Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose yra radinių, liudijančių gaminus geležį. Tai lydymo (geležies gaivinimo) krosnelių liekanos ir šlakas. Geriau išlikusių krosnelių aptikta Nemenčinės ir Aukštadvario piliakalniuose, Paplienijos gyvenvietėje. Nemenči-

neje rastos 2 krosnelės. Geriau išlikusi ovali buvo plükta iš molio; viduje apie 30 cm skersmens. Pado viduryje ir prie krosnelės rasta geležies lašų ir daug gargažių (šlako) (175, p. 13—14, pav. 8). Aukštadvaryje aptikta ovalios krosnelės liekanų; išorėje ji 1,2 m, viduje 30 cm skersmens. Pagrinde buvo $20 \times 35 \times 50$ cm dydžio akmuo, plokščiąja puse atsuktas į viršų ir susproginėjės nuo karščio. Krosnelėje ir aplink ją rasta daug šlako (556, p. 49). Paplienijos gyvenvietėje irgi aptikta ovali krosnelė. Jos sienos molinės, iš viだaus dar sutvirtintos žvyru. Šachta 28 cm skersmens, sienelės 10—12 cm storio, išlikusi dalis 38 cm aukščio. Anga kritei išimti šiek tiek pailginta, išklota nedideliais plokščiais akmenimis (556, p. 49). Sios krosnelės tiksliau nedatuotos.

Sprendžiant iš liekanų, tai buvo tikriausiai cilindro formos krosnelės su 28—30 cm skersmens šachtomis, kurių apačioje įrengtos angos orui pūsti ir šlakui nutekėti. Tyrinėtojų nuomone, vienos krosnelės (Nemenčinė) stovėjo atviroje vietoje ir naudojo natūralų oro srautą, kitos (Aukštadvaris)— dengtose patalpose (556, p. 49). I paskutiniąsias orą pūsdavo tikriausiai dumplėmis. Kol kas iš liekanų sunku spręsti, ar šios krosnelės buvo vienkartinio naudojimo, kai, norint išimti kritę, reikėdavo suardyti krosnelės viršutinę dalį, ar jose geležių gaivindavo keletą kartų?

Geležies šlako aptikta ivairiose Lietuvos vietose daugelyje tyrinėtų senojo geležies amžiaus piliakalnių ir gyvenviečių (109, p. 148—161, pav. 2). Žinoma, dalį jo galėjo palikti ir kalviai, ne kiekvienas gabalas liudija geležies gamybą. Kol kas atliktos Nemenčinės ir Aukštadvario piliakalniuose aptiko šlako cheminės analizės parodė, kad Jame buvo nuo 3,9 iki 6,2% geležies (109, p. 149, lent. 1). Taigi metalo nuostoliai, gaivinant geležį minėtose krosnelėse, buvo dideli.

Norint iš gautos kritės pagaminti geležies dirbinius, reikėjo žaizdro, priekalo, replių ir kūjo. Deja, kol kas svarbiausių kalvio darbo įrankių, išskyrus kirstukus, Lietuvoje nerasta. Baltų genčių kalvystės įrankius rodo Latvijos radiniai. Mazkatužių kapinyno III a. vyro k. Nr. 19 šalia kitų įkapių aptiktos geležinės replės ir nedidelis kūjis (37, p. 5—8, pav. 3, 4). Tikriausiai panašius įrankius vartojo ir Lietuvos kalviai. Svarbiausias šaltinis Lietuvos I—IV a. kalvių techniniams lygiui pažinti yra kalvių produkcija, kuri, kaip matėme, buvo gana ivairi.

Geležies dirbinių gamybos technologijai ir metalo struktūrai nustatyti ištirta apie 70 dirbinių iš maždaug 30 archeologinių paminklų (322, p. 85, lent. I; 295, p. 11—42). Senojo geležies amžiaus dirbinius gamindavo tokia technologija: laisva metalo kalimo technika, vadinamuoju „paketavimu“, įanglinimu, 2 ar 3 juostų suvirinimu (322, p. 91—98). Laisva metalo kalimo technika pagaminti visi tirti I—IV a. geležies ir plieno dirbiniai. J. Stankaus duomenimis, tarp 63 ištirtų to laikotarpio dirbinių 7 yra iš geležies: peilis, 4 įmorniniai ir siauraašmenis kirviai, dalgis. Šių daiktų aptikta vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir ryty Lietuvos laidojimo paminkluose. Dirbinių geležyje yra nemaža šlako, kiek ge-

resnė rytų Lietuvos geležis. 4 daiktai buvo plieniniai: 2 peiliai, įmovinis kirvis ir dalgis. Pliene šlako priemaišų mažiau, jis geresnis. Matyt, plienui gaminti skirtą geležį ilgai kaldavo — kruopčiai šalindavo šlaką. Plieno dirbinių rasta centrinės Lietuvos kapinynuose, šiaurės Lietuvos pilkapiuose, rytų Lietuvoje.

„Paketavimo“ technologija pagaminti daiktai sudaro didžiausią tirtų dirbinių dalį — net 26 iš 63. „Pakete“ plieno juostelės susidarydavo, kalvės žaizdre įsianglinant geležies paviršiui. Kartais, norėdami padidinti „paketinių“ dirbinių kietumą, juos papildomai įanglindavo. Tokie dirbiniai beveik prilygo gero plieno dirbiniam. „Paketavimo“ technologija pagaminti 6 peiliai, 14 įmovinių ir siauraašmenis pentinis kirvis, 2 dalgiai, pjautuvas, 2 peikenos. 4 kirviai ir 2 peikenos dar papildomai įanglinti. Taip pagamintų daiktų rasta visoje Lietuvoje, išskyrus Nemuno žemupio kapinynus ir Užnemunės teritoriją, iš kur nėra tirtų daiktų. 12 dirbinių įanglintas paviršius (ašmenys arba geležtės). Taip pagaminti 5 peiliai, 4 įmoviniai ir 2 siauraašmeniai pentiniai kirviai, pjautuvas. Tokių dirbinių rasta vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, rytų Lietuvos paminkluose.

7 dirbiniai suvirinti iš 2 skirtingo metalo juostų. Geležių ar ašmenų pagrindą sudaro geležies juostos, prie kurių pritvirtintų plieno juostų išsikiše kraštai sudaro dirbinių ašmenis (pjaunamają dalį). Taip pagaminti 2 peiliai, 3 įmoviniai ir siauraašmenis pentinis kirvis, pjautuvas. Sių dirbinių rasta vakarų ir centrinės Lietuvos kapinynuose, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, rytų Lietuvos piliakalniuose. Iš 3 metalo juostų suvirinti 7 dirbiniai. Ašmenis ar geležtes suvirindavo iš 2 geležies juostų ir plieno juostos viduryje. Išsikišę plieno juostos kraštas sudarė pjaunamają ašmenų dalį. Kartais suvirindavo 3 skirtingai įanglintas plieno juostas. Taip pagamintų daiktų daugiausia rasta centrinės Lietuvos kapinynuose, taip pat jų aptikta ir rytų Lietuve.

J. Piaskovskis tyrė Mėžionių pilkapių dirbinius (2 įmoviniai ietigaliai, 3 siauraašmeniai pentiniai kirviai, peilis, skiltuvas); visi jie geležiniai (295, p. 14—15, lent. 1). Jis nurodo, kad baltų dirbiniuose daugiau aptikta fosforo, todėl geležis ir plienas buvo trapūs, netiko kalavijams gaminti. Si išvada įdomi, nes kol kas Lietuvos senojo geležies amžiaus paminkluose nerasta kalavijų. J. Piaskovskio nuomone, lydydami geležį, baltų metalurgai gaudavo kritę, kurios dalis būdavo įanglinta nelabai lygiai, t. y. metalurgai jau gamino geresnį metalą. Kiti romėniškojo laikotarpio dab. Lenkijoje gyvenę meistrai nežinojo šio proceso (295, p. 38).

Aptarus geležies dirbinių gamybos technologiją, galima mėginti nustatyti, kuriuo laikotarpiu kokius būdus taikė. Laisvą metalo kalimą žinojo jau ankstyvajame geležies amžiuje. Plieno dirbinių daugiausia aptikta senojo geležies amžiaus antrosios pusės (C—D periodo) paminkluose, „paketavimo“ technika pagamintų ir įanglintu paviršiumi daiktų rasta jau B_2-B_2/C_1 periodo paminkluose (Sargėnai). Tuomet turėjo atsirasti ir iš 2 ar 3 juostų suvirintų dirbinių. Taigi beveik visus geležies dirbinių gamybos technologi-

nius būdus Lietuvos kalviai jvaldė gana anksti — jau B₂ periode. Vėliau juos taikė gerokai plačiau, ēmė gaminti plieninius daiktus.

J. Stankus aptarė ir kai kurių geležinių daiktų gamybą. Pvz., darydami įmovinius kirvius, pirmiausia kalviai iš išploto metalo sulenkavo ir suvirindavo įmovą; ašmenis nukaldavo atskirai, įkišdavo juos į įmovą, suvirindavo ir išplodavo. Siauraašmenių kirvių taip pat iš pradžių padarydavo pentį, vėliau nukaldavo ašmenis (322, p. 90—91). Sulūžusių ar nudilusių geležinių daiktų tikriausiai neišmesdavo, kalviai nukaldavo iš jų kitus dirbinius.

Lietuvos senojo geležies amžiaus kalviai daugiausia naudojo vietinę žaliavą. Pvz., J. Piaskovskis spėja, kad rytų Lietuvoje jie galėjo naudoti iki 90% vietinės geležies (295, p. 37). Matyt, šiek tiek geležies ir plieno žaliavos išigabendavo. Sunku tiksliau pasakyti, iš kur galėjo išigabenti, nes ir Romos imperijoje, ir „laisvojoje Germanijoje“ buvo nemažų metalurgijos centrų (297, p. 54—63).

Kaimyninių baltų genčių kalvystė buvo panašaus lygio (322, p. 98—99). Jis atitiko bendrą to laikotarpio Rytų ir Siaurės Europos lygi, ką liudija G. Voznesenskajos pateikti suvestiniai duomenys (406, p. 29—31, pav. 7). Si tyrinėtoja pabrėžia, kad romeniškuoju laikotarpiu aukščiausią kalvystės lygį pasiekė baltais ir Černiachovo kultūros gyventojai. Jie naudojo tuos pačius technologinius geležies apdirbimo būdus. Baltų kalviai žinojo beveik visus geležies apdirbimo būdus, kuriuos taikė ankstesnio laikotarpio kelę genčių Vidurio Europoje ir antikinio pasaulio meistrų.

Geras kalvių nusimanymas apie geležies ir plieno apdirbimą, meistriškos sudėtingos technologinės operacijos rodytų, kad kalviai ima skirtis iš bendruomenės, ir šis amatas tampa svarbiausiu jų užsiėmimu. Tai pastebėjo ir kai kurie ankstesni tyrinėtojai (189, p. 256). Kalviai tikriausiai dirbo pirmiausia savo bendruomenės nariams, dažniausiai pagal užsakymą. Kol kas neaišku, ar jie buvo ir metalurgai, t. y. ar patys kasdavo rūdą, apdorodavo ją, gaivindavo, ruošdavo tiek metalurgijai, tiek kalvystei reikalingas medžio anglis. Jeigu jie darydavo tai, vadinas, galėjo laikyti gyvulių rūdai ir medžio anglims transportuoti. Taigi tuomet aiškėja, kodėl į Mazkatužių kalvio kapą kartu su kalvystės įrankiais idėtas geležinis kirvis ir dalgis.

Spalvotųjų metalų apdirbimas. Su žalvario, arba bronzos, dirbiniais Lietuvos gyventojai susipažino dar bronzos amžiuje (1600—500 m. pr. m. e.), tada ir ēmė gaminti vietinius dirbinius. Žalvarinių daiktų darytasi ir ankstyvajame geležies amžiuje (189, p. 87—143; 216, p. 5—16; 235, p. 87—102). Tuo laikotarpiu į Lietuvą pateko pirmieji sidabro dirbiniai: graikiškos monetos (472, p. 75—82). Senajame geležies amžiuje Lietuvą pasiekė pirmieji auksuoti dirbiniai (Noruišių segė), tikriausiai ir pirmieji auksiniai daiktai, nors jų kol kas nerasta. Baltai su auksu dirbiniais susipažino romeniškuoju laikotarpiu. Tai rodo metalo pavadinimas, kalbininkų nuomone, paimtas iš lotynų kalbos (lot.— aurum, sen. prūsų — ausis, liet.— auksas, senesnė forma — ausas, 296, p. 10—11). Taigi Lietuvos gyventojai jau iki m. e. pradžios turėjo senas žalvario apdirbimo tra-

dicijas, o senajame geležies amžiuje išmoko gaminti ir sidabrinius (galbūt ir auksinius) daiktus.

Kai kuriuos spalvotųjų metalų apdirbimo klausimus savo darbuose lietė P. Kulikauskas (175, p. 8—10; 189, p. 256—257), L. Nakaitė-Vaitkuskienė (273, p. 63—80; 268, p. 70—72, lent. 1—2; 368, p. 33—90), A. Merkevičius (231, p. 67—75; 370, p. 96—99, pav. 1). Remiantis jų paskelbta medžiaga, galima spręsti, kokią spalvotųjų metalų žaliavą ir svarbiausių techninius dirbinių gamybos būdus naudojo to meto Lietuvos meistrai.

Rytų Europos kultūrų spalvotųjų metalų dirbinius tyrinėjė J. Černychas ir T. Barceva I m. e. tūkstantmečio dirbinius skirstė į 6 metalurgines grupes (407, p. 98; 549, p. 109—110; 406, p. 58, lent. I). Visų jų svarbiausias komponentas yra varis (Cu), skiriasi legiruojančiųjų metalų — alavo (Sn), cinko (Zn) ir švino (Pb) — kiekis. I grupė — vadinamas tom pakas, pusiau tom pakas, žalvaris ($Cu+Zn$, būtina salyga: $Zn > 1\%$, $Sn < 0,3\%$). II grupė — daugiakomponentis lydinys ($Cu+Zn+Sn+(Pb)$), būtina salyga: $Zn > 1\%$, $Sn > 0,3\%$, $Zn > Sn$). III grupė — daugiakomponentis lydinys ($Cu+Sn+Zn++(Pb)$), būtina salyga: $Sn > 1\%$, $Zn > 1\%$, $Sn > Zn$). IV grupė — alavinga brona ($Cu+Sn+(Pb)$), būtina salyga: $Sn > 0,3\%$, $Zn < 1\%$, $Sn > Zn$). V grupė — švarus varis (būtina salyga: kiekvienos priemaišos mažiau kaip 1%, o $Sn < 0,3\%$). VI grupė — bilonas (sidabro ir vario lydinys, kuriame $Ag \leqslant Cu$).

Kokioms metalurginėms grupėms priklauso Lietuvos senojo geležies amžiaus lydiniai? Kol kas paskelbti vos kelių žalvario dirbinių spektrinės analizės duomenys. Antai Jurgaičių kapinyno apyrankė pumpuriniais galais ir I gr. smeigtukas cilindrine galvute pagaminti iš II gr. metalo, antkaklė užlenktais galais ir smeigtukas apskrita galvute — iš IV gr. metalo, Pamusio pilkapyne rastas Veršvų-Veliuonos tipo appgalvio kabutis — iš II gr. metalo (231, p. 72, lent. 1; 234, p. 43—45). A. Merkevičius kiek pateikia apibendrinamujų duomenų. Tarp I—IV a. dirbinių vyrauja II gr. lydiniai (70,04%), mažiau rasta III gr. lydinių (18,51%), mažiausia — I gr. (6,30%) ir IV gr. (5,15%) lydinių (370, p. 96—97, pav. 1), o V ir VI gr. kol kas nepasitaikė.

J. Černycho, T. Barcevos ir kitų tyrinėtojų nuomone, panašiausia yra Latvijos, Estijos ir buv. Rytpūsių žalvario dirbinių sudėtis. Ten irgi daugiausia II gr. lydinių. Labai panašus Moščino tipo piliaikalnių, Bresto-Trišino tipo paminklų metalas (407, p. 98—99; 406, p. 61—62, pav. 4, lent. 2; 549, p. 113—119). Matyt, į šias teritorijas žalvario žaliaava patekdavo dažniausiai iš tų pačių šaltinių. Minėtų autorių duomenimis, Černiachovo kultūroje vyrauja dviejų tipų lydiniai: IV gr. alavingos arba švino—alavingos bronzos ($\frac{1}{3}$ lydinių) ir II gr. daugiakomponentis lydinys (daugiau kaip $\frac{1}{4}$ lydinių). Manoma, kad dalis II gr. lydinių arba gatavų dirbinių (lankinės segės lenktai kojele) į Černiachovo kultūros teritoriją galėjo patekti iš Fabaltijo (548, p. 103; 406, p. 65—66).

Kyla klausimas, iš kur senajame geležies amžiuje į Lietuvą pateko spalvotujų metalų žaliaava. Lietuvoje nėra nei vario, nei ala-

vo, nei kitų žalvario komponentų rūdų. Arlimiausios teritorijos, kur tuo laiku kasdavo spalvotujų metalų rūdas, yra Karpatuose (vakarų Transilvanija, Slovakija, pietų Lenkija) ir Alpėse (Tirolis, vakarų Čekija, rytiniai VFR ir pietiniai VDR rajonai) (406, p. 52—53; 234, p. 46). A. Merkevičiaus nuomone, bent dalis pateko iš Alpių vario ir kitų metalų rūdos kasyklų.

Spalvotujų metalų žaliavą i Lietuvą daugiausia, matyt, gabendavo lydinių (lazdelių) pavidalu. Minėta, kad Aukštadvario pilialkalnyje rastos 5 žvairaus dydžio ir formos žalvario lazdelės. Tikriausiai senajam geležies amžiui galima skirti ir Miežaičių, Kelmės raj., žalvario lazdelių lobį (anksčiau salygiškai skirtą žalvario amžiui), nes jų metalas priklauso I metalurginei grupei, kurios dirbinuose, datuojamuose iki m. e. pradžios, nepasitaiko (235, p. 94; 370, p. 93). I metalurginė grupė aptinkama tarp senojo geležies amžiaus žalvario dirbinių. Žaliavą įgabendavo didžiuliais kiekiais. Tai rodo daugybė I—IV a. paminkluose rastų vietinių formų žalvario dirbinių. Spalvotujų, brangiųjų metalų žaliavą daugiausia įveždavo iš Romos imperijos provincijų (252, p. 33). Lietuvos gyventojai, savo rūožtu, dalį jos galėjo perleisti šiauriniams kaimynams. Žinoma, šiek tiek dirbinių vietas meistrai padarydavo iš senesnių sulaužytų ar dėl kitos priežasties naudoti netinkamų daiktų. Taip pat dalis tyrinėtojų perėmė A. Becenbergerio tezę, kad Lietuvoje kaip metalo žaliavą plačiai vartojo Romos monetos (175, p. 16; 148, p. 59; 368, p. 84). Paskutiniaisiais metais tokią nuomonę palaikė A. Luchtnas, rašęs apie Narkūnų pilialkalnyje rastą krosnelę ir prie jos sienos prilipusią romeniško sestercijaus dalį (216, p. 12—14). Plačiau nediskutuojant apie tai (darbo autorius jau anksčiau yra pareiškęs kitokią nuomonę dėl Romos monetų: 252, p. 86—89; 248, p. 88), tenka apgailestauti, kad šie tyrinėtojai nežino nei tarybinių, nei užsienio mokslininkų veikalų, nagrinėjančių Romos monetų vaidmenį „barbarų“ kraštuose, metalo sudėtį. Galima priminti, kad, T. Barcevos ir J. Černycho duomenimis, Romos monetos daugiausia priklauso IV metalurginei grupei (406, p. 61—62, pav. 4, lent. 2), o Pabaltijo senojo geležies amžiaus dirbiniai — II. Taigi kalbėti apie platų Romos monetų kaip žaliavos vartojimą vargu ar yra pagrindas. Žalvarines (varines) monetas galėjo perlydyti ten, kur nežinojo jų piniginės funkcijos, kur jų patekdavo labai retai (pvz., rytų Lietuva). Tą patį galima pasakyti ir apie sidabrines Romos monetas, kurias L. Vaitkuskienė laiko vos ne vienintelii sidabro žaliavos šaltiniu (368, p. 84). Didžiausius sidabrinius vietinės gamybos daiktus Lietuvoje imta daryti C_{1b}—C₂ periode (dėželinės antkaklės), plačiau gaminta C₂ periodo pabaigoje—C₃ periode (šaukštiniės antkaklės), t. y. tuo laikotarpiu, kai Romos monetų importas buvo sumažėjęs ar labai menkas. Taigi ir svarbiausias sidabro žaliavos šaltinis negali būti Romos monetos.

Lietuvoje gaminus žalvario ir sidabro dirbinius liudija minėtos dirbinių grupės, kurių dalis būdinga visam Rytų Pabaltijui, o kai kurios — tik Lietuvai. Vietinė gamybą rodo taip pat Narkūnų pilia-

kalnyje rasta molinė krosnelė metalui lydyti (216, p. 12, pav. 10), siejama su piliakalnyje buvusia amatininko dirbtuvėle. Kol kas Lietuvos senojo geležies amžiaus archeologiniuose paminkluose aptikta nedaug meistrų juvelyrų darbo įrankių. Be tiglių ir minėtų įrankių metalui kapoti — kirstukų, kuriais galėjo kapoti ir spalvotųjų metalų žaliavą, rasta nedidelų geležinių kaltelių ir pincetų. Dėl kitų meistro juvelyro vartotų įrankių galima tik spėlioti. Tai turėjo būti priekalėliai, plaktukai, nedidelės replės, įrankiai vielai tempti ir kt.

Sunku plačiau kalbėti apie techninius spalvotųjų metalų dirbinių gamybos būdus, nes iki šiol nei žalvario, nei sidabro dirbiniai technologiškai neištirti. Matyt, didelę dirbinių dalį gaminio liejimo būdu. Vario lydymosi temperatūra yra 1083° , žalvario (bronzos) — nuo 700 iki 900° , sidabro — $960,5^{\circ}$. Tokias temperatūras krosnelėse pasiekti tikriausiai nebuvo sunku. Greičiausiai vartojo ir ilgalaikes akmeninės liejimo formas, ir vienkartines molines, kai daiktą gamindavo pagal vaško modelį. Taip pat plačiai taikė kalimo būdą. Tiek žalvaris, tiek sidabras yra kalus. Sidabru tinka ir šaltasis kalimo būdas. Nulietą ar nukaltą dirbinį reikėjo dildyti, šlifuoti. Gamindami sudėtingesnius daiktus, atskiras detales lituodavo, kniedydavo. Kalimo, taip pat ir tempimo būdu gaminio žalvarinę ar sidabrinę vielą. Dirbinius apdailindavo tordiravimo, vijimo technika. Pvz., kai kurios antkaklės kūginiais galais turi tordiruotus lankelius, kitos (vytinės kilpiniais galais) vytos iš 2 ar 3 vielų. Senojo geležies amžiaus meistrai gaminio dirbinius ir iš kelių metalų: kai kuri e žalvario dirbiniai (dalies smeigtukų, segių) turi geležines adatas. Žalvario dirbinius puošdavo sidabru, emaliu. Sidabruodavo kaitinimo būdu, t. y. kaitindavo ant daikto uždėtą sidabro amalgamą (268, p. 72). Tarp sidabruotų dirbinių aptinkama pusmėnulio pavidalo ažūrinių kabučių, III gr. I pogr. laiptelinų, ažūrinių ir neažūrinių apskritų segių, rozetinių smeigtukų, uždarų žiedų. Daugiausia žalvarinių sidabruotų daiktų rasta vakarų Lietuvoje, kur juos gaminti išmokta, matyt, B_2/C_1 periode, plačiausiai juos darė $C_{1b}-C_3$ periode. Kitose Lietuvos dalyse šių dirbinių nedaug: keletas aptikta Zemaitijos pilkapiuose ir centrinės Lietuvos kapinynuose. Matyt, tai daugiausia vakarų Lietuvos importas.

Susidaro įspūdis, kad sidabruotus dirbinius juvelyrų išmoko gaminti anksčiau negu sidabrinius. Ankstyviausius sidabrinius vietinės gamybos daiktus (dėželinės antkaklės) datavome tik $C_{1b}-C_2$ periodu. Ir sidabro dirbinių anksčiausiai atsirado vakarų Lietuvoje, šiek tiek vėliau — Žemaitijoje. Vakarų Lietuvos meistrai žalvario ir sidabro dirbinius (dėželinės antkaklės, lankinės žieduotosios segės, rozetiniai smeigtukai) puošė mėlynomis akutėmis *. Tokį puošimo būdą jie įvaldė $C_{1b}-C_2$ periode ir taikė net iki vėlyvojo geležies amžiaus. Taip pat vakarų Lietuvos meistrai kuriuos žalvario dirbinius

* Spektrinių ir kitų analizų duomenimis, kai kurios vėlyvojo geležies amžiaus mėlynos akutės ant žalvario papuošalų ne stiklinės, kaip manyta anksčiau (žr. 531, p. 47—52).

puošė iškiliais pusrutulio formos spurgeliais, apskritais rantytais vielos žiedeliais. Taip mėgo gražinti rozetinius smeigtukus, rozetines ir kai kurias lankines žieduotąsių seges, diržus ir jų galų apkalus (118, pav. 169 : e, 170 : d—g, 176 : a—d). Taigi galima kalbėti apie savitą vakarų Lietuvos dirbinių stiliją, būdingą tik šiam baltų regionui.

Minėta, kad vietos meistrai kai kuriuos žalvario dirbinius tuo pačiu, pasigamintu tikriausiai iš importinių karolių. Jų gamybos technologija nebuvo labai sudėtinga. Emalio ar stiklo masę susmulkinčiavo į miltelius, maišydavo su vandeniu ir dėdavo į žalvariniam papuošale paruoštą lizdą. Po to papuošalą kaitindavo žarijų krosnelėje, kol emalis išsilydydavo ir lygiai užpildydydavo lizdą. Iš kai kurių dirbinių matyti, kad gaminti emaliuotus dirbinius išmokta B₂/C₁ periode, labiausiai juos gaminio C_{1b}—D periode.

Taigi senojo geležies amžiaus spalvotųjų metalų apdirbimo meistrai gerai pažino kai kurių metalų bei kitų daiktų technologines savybes, buvo jvaldė gana sudėtingus papuošalų ir kitų dirbinių gamybos būdus. Tai reikalavo didelio įjudimo, nemažų gebėjimų. Matyt, ir spalvotųjų metalų apdirbimo meistrai ima skirtis iš bendruomenės, ir jų amatas tampa svarbiausiu užsiėmimu. Kaip ir kaliai, jie pirmiausia, matyt, aptarnavo savo bendruomenės narius, dirbo pagal užsakymą. Sunku tiksliau atsakyti į klausimą, ar kiekviena bendruomenė turėjo savo meistrą juvelyrą. Galbūt buvo keiliaujančių meistrų, tam tikrą laiką dirbusių vienoje bendruomenėje. Galejo būti ir didesnių spalvotųjų metalų dirbinių gamybos centrų, kurie aptarnavo didesnę teritoriją. Jų turėjo būti vakarų (Klaipėdos, Palangos, Kretingos apylinkės), centrinėje Lietuvoje (Kauno apylinkės), Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje (Dubysos ir Nevėžio aukštupiai) bei kitur. Galimas daiktas, meistrai juvelyrų gaminio dirbinius ir rinkai. Tai rodytų pavienių dirbinių tipų paplitimas įvairiose Lietuvos dalyse: antai kai kurių vakarų Lietuvos dirbinių rasta Žemaitijoje ir centrinėje Lietuvoje.

Taigi spalvotųjų metalų apdirbimas Lietuvoje buvo gana aukšto lygio, daugeliu atvejų nesiskyrė nuo kitų Rytų ir Šiaurės Europos sričių. Senojo geležies amžiaus Lietuvoje gyvenusių baltų genčių amatininkai gaminio daugybę žalvarinių papuošalų, mokėjo daryti sidabrinius, žalvario dirbinius puošti sidabru, mėlynomis akutėmis, emaliu. Dalis šių dirbinių patekdavo į kitų baltų žemes ar net į tolimesnes Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europos sritis. Daugelio dirbinių aukštas meninis lygis, matyt subtilus meistrų skonis. Nors kai kurie dirbiniai gaminti sekant romėniškais ar Vidurio Europos daiktais, niekuomet akrai nekopijuota. Kartais perimdavo ornamento motyvus (dalies ažūriniai vakarų Lietuvos segių), kai kuriuos gamybos būdus. Lietuvos meistrai, savo ruožtu, galėjo perduoti techninius įgūdžius (emaliuoti dirbiniai) toliau į rytus gyvenusių baltų ir kitų genčių amatininkams.

Medžio apdirbimas. Senojo geležies amžiaus paminkluose kol kas nerasta smulkių buityje naudotų medinių daiktų. Kaip minėta, piiliakalniuose ir gyvenvietėse aptikta gyvenamųjų ir ūkinių pastatų,

įvairių medinių įtvirtinimų liekanų. Medžio apdirbimo meistrai jau turėjo neblogą įrankių rinkinį. Tai geležiniai įmoviniai ir siaura-ašmeniai pentiniai kirviai, įvairaus dydžio peiliai, įmovinės velegos (skaptai), paprastū ir įmoviniai kaltai, grąžtai. Juos papildo prūsų žemėse rasti įvairūs skaptai, taip pat lenkti peiliai-pjūkleliai (118, pav. 194 : b—h; 289, pav. 230 : b—h), Latvijoje aptikti kai kurie medžio apdirbimo įrankiai (200, p. 110—111, lent. 27 : 6).

Vakarų Lietuvoje ir Žemaitijoje į kapus dėti medžio apdirbimo įrankiai (kaltai, velegos) liudytų, kad ima skirtis ir medžio apdirbimo amatas. Sių meistrų tikriausiai turėjo kiekviena bendruomenė. Matyt, kai kurie iš jų kaip traukiama jégą laikė naminius gyvulius. Tai rodytų Rūdaičių II kapyno k. Nr. 6 radiniai: šalia kalto įdėtas dalgis, be to, netoli ese buvo rasta arklio dantų (arklio kapas?).

Kiti verslai senajame geležies amžiuje dar buvo daugiausia naminio lygio. Visų pirma reikia paminėti verpimą ir audimą. Juos liudija audinių liekanos, kurių kol kas plačiau niekas netyrinėjo, ir verpstukų smagračiai. Konstatuota, kad aptariamuoju laikotarpiu ausdavo storus vilnonius audinius, vyravo dvintysis audeklas (189, p. 192), aptikta vilnonių siūlų. Verpdavo verpstukų smagračius, kaip minėta, darydavo iš akmens, molio, kaulo, rečiau — iš gintaro. Kol kas nieko negalime pasakyti apie to meto audimo stakles. Verpdavo ir ausdavo tikriausiai kiekvienos šeimos moterys. Jos rūpindavosi ir drabužiais, kuriems pasiūti reikėjo geležinių žirklių, geležinių ir žalvarinių adatų. Su drabužiu ir apavo gamyba susijęs odos apdirbimas. Kol kas sunku pasakyti, ar odas ir kailius ruošė kiekviena šeima. Galima tik nurodyti, kad kai kuriuos odos dirbinius (pvz., diržus) užbaigdavo ir puošdavo meistrai juvelyrų.

Sunku ką nors plėčiau pasakyti apie molinių indų gamybą, nes iki šiol niekas netyrė šio klausimo. Indus tikriausiai gamindavo ir vyrai, ir moterys. Kol kas neaišku, kur ir kaip juos išdegdavo. Iš molio gaminto ir daugelį smulkų dirbinių: verpstukų, svarelių ir kt.

Kaulo apdirbimas, palyginti su ankstyvuoju geležies amžiumi, buvo gerokai sumažėjęs, nes svarbiausius darbo įrankius, ginklus, kai kuriuos buities daiktus gaminio iš geležies, papuošalus — daugiausia iš spalvotųjų metalų. Siek tiek daugiau kaulo dirbinių aptikta rytų Lietuvos piliakalniuose. Cia iš kaulo dar gaminta kai kurie papuošalai (ritinių smeigtukų galvutės), šukos, adatos, adikliai. Centrinėje ir šiaurės Lietuvoje aptikta kaulinių verpstukų. Minėta, kad aptariamuoju laikotarpiu atsirado geriamujų ragų, kuriuos apkaustydavo tikriausiai juvelyrų. Iš kaulo taip pat gamindavo kai kurių geležies dirbinių kotelius-rankenėles. Kaulą apdirbdavo geležiniaių įrankiai (peiliais ir kt.), šlifuodavo — akmeniniais.

Akmens apdirbimą liudija trinamosios girnos ir trintuvai, akmeniniai galastuvai, skiltuvai, verpstukai. Ir akmens apdirbimas, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, buvo gerokai sumažė-

jes. Vis dėlto senajame geležies amžiuje atsirado ir naujų būtinų akmeninių įrankių — galastuvų, be kurių neįmanoma išsiversti, turint daugybę geležinių, taip pat ir skiltuvų.

Gintaro apdirbimas žinomas tik vakarų Lietuvoje, kur buvo pakankamai jo žaliavos. Nors pajūrio gyventojai turėjo senas gintaro apdirbimo tradicijas (ten jis apdirbamas nuo neolito), vis dėlto senajame geležies amžiuje iš jo gamino nedaug daiktų. Didžiausią jų dalį sudaro karoliai, taip pat rasta keletas kabucių ir verpstukų. Tai dažniausiai šlifuoti dirbiniai, nors pasitaikė ir tekiuntų karolių, rodančių tobulejantį gintaro apdirbimą.

Archeologinių paminklų radiniai leidžia pasekti ir senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų prekybinius ryšius.

Prekybiniai ryšiai. Prieš aptariant juos, pirmiausia reikia trumppai apžvelgti prekybos kelius, kuriais į Lietuvą vykdavo svetimų šalių pirkliai, taip pat ir mūsų krašto gyventojai. Romėniškuoju laikotarpiu svarbiausi prekybos kelias jungė Romos imperijos provincijas ir „barbariškąją Europą“, t. y. tautas ir gentis, gyvenusias už imperijos šiaurinių sienų. Pagrindinis kelias, jungęs Romos imperiją su gintariniu Baltijos pajūriu, buvo vadinas „gintaro keliu“. Jis prasidėjo Panonijoje Karnunte (Carnuntum) (Šalia dab. Vienos) — pasienio tvirtovėje ir dideliame prekybos centre. Iš Panonijos per Kłodzko perėją šis kelias ėjo tiesiai iki Baltijos jūros. Maždaug per dabartinį Vroclavą jis vedė iki Prosnos upės prie Kališo, toliau palei Prosną iki jos žiočių, krito Vartą ir ējo iki Vyslos alkūnės Oselsko apylinkėse, o iš ten — Vyslos žemupiui iki Baltijos ir pakrante į rytus iki Sembos (221, p. 22—23). Tai sausumos kelias, kurį plačiausiai naudojo I amžiuje. Kai Cekijoje ir iš dalies Silezijoje I a. susikūrė markomanų valstybė, prasidėjo romėnų—markomanų karai, pirkliai ėmė naudotis keliu per Moravos vartus. Jis vedė palei Moravą, Oderio aukštupiui, toliau suko nuo dab. Opolės beveik tiesiai Kališo link, o iš ten — jau minėtu keliu. Nuo III a. vidurio „gintaro kelio“ reikšmė pradėjo menkėti.

Mūsų nuomone, „gintaro kelio“ atšaka vedė iš Sembos Baltijos jūros pakrante iki vakarinių Lietuvos rajonų. „Gintaro keliu“ buvo palaikomi prekybiniai ryšiai tarp Padunojės provincijų (Panonija, Norikas, Retija) ir, matyt, Italijos bei baltų genčių. Tai liudija Plinijaus Vyresniojo žinia apie romėnų raitelio kelionę Nerono laikais. Tuo keliu naudojosi ir kitos Europos gentys, gyvenusios tarp šiaurinių imperijos sienų ir Baltijos jūros.

Svarbū vaidmenį Baltijos pakrančių ir Romos imperijos gyventojų prekyboje vaidino ir jūros keliai. Juo palaikydavo ryšius su romeniškomis Galijos ir Pareinės provincijomis. Jūros keliu pradžia buvo Fektijo (Fectio) uostas (dab. Vechtenas prie Utrechtto, Olandija), iš kur romėnų laivai plaukdavo aplink Jutlandijos pusiasalį iki didelių upių — Vyslos, Oderio — žiočių (118, p. 207; 222, p. 42). Galimas daiktas, jie pasiekdavo ir Nemuno bei Dauguvos žiotis. Jūros keliu, matyt, labiausiai naudotasi nuo III a. vidurio, kai susilpnėjo ryšiai „gintaro keliu“. Jūros keliu prekybinius

ryšius palaikė viso Baltijos regiono gyventojai. Šiaurės ir Rytų Europos gentims nemažą reikšmę turėjo ir rytų keliai, éję Pruto, Dnistro, Pietų Bugo ir Dnepro upémis (222, p. 44—45). Šiaisiais keliais prekybos ryšius palaikydavo su Juodosios jūros šiaurinés pakrantés miestais, per juos — su kita rytine Romos imperijos dalimi. Baltų gentims svarbiausias buvo Dnepro kelias, kuris aukštupyje galéjo skirtis į du: Nemuno ir Dauguvos kelią. Praktiškai Nemunas ir Dauguva buvo ne tik rytų, bet ir kitų prekybos kelių tēsinys. Rytų keliais, atrodo, naudotasi III a.—V a. pradžioje. Prekybos keliai turėjo būti ir mažesniés Dnepro aukštupio baseino upés. Iš ten nesunkiai galima buvo pasiekti Volgos ir Okos aukštupio rajonus, nusigauti į Volgos bei Okos tarpupį. Sie keliai turėjo nemažą reikšmę baltų genčių tarpusavio, baltų bei Pavolgio finougrų prekybai. Be abejo, buvo ir trumpesnių, mažesnių sausumos kelių, kuriuos pagal archeologinius radinius dabar sunku pasekti. Lietuvoje nemažą reikšmę turėjo vandens keliai: Nemuno, Neries, Nevéžio, Dubysos, Jūros ir Minijos upés. Matyt, naudotasi ir sunkiai dabar pasekamais sausumos keliais. Vienas iš jų turėjo vesti iš pajūrio į šiaurę — dab. Kuržemę.

Kai kurie senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų prekybių ryšių klausimai jau liesti, apžvelgiant importinius dirbinius, nurodant visų dirbinių paplitimą už Lietuvos ribų. Pagal aptartą medžiagą galima skirti šias svarbiausias Lietuvos gyventojų prekybinių ryšių kryptis: pietų bei pietvakarių (ryšiai su Romos imperija, kai kuriomis Vidurio Europos gentimis), šiaurės bei šiaurės vakarų (ryšiai su Pabaltijo finougrais, Skandinavija), rytų kryptis (ryšiai su kitais rytų baltais, Pavolgio finougrais), pietryčių kryptis (ryšiai su rytine Romos imperijos dalimi, Zarubincų, Černiachovo kultūrų gyventojais, kai kuriomis kitomis gentimis).

Prekybiniai ryšiai su Romos imperija pietų bei pietvakarių kryptimi Lietuvos gyventojams buvo patys svarbiausi. Kaip miniéta, Lietuvoje aptikta gana daug roméniskų daiktų. Tai žalvariniai indai, sparninės ir kitų tipų segės, emaliuoti papuošalai, stiklo ir emalio karoliai, žalvarinės ir sidabrinės Romos monetos. Iš imperijos turėjo būti masiškai jvežama spalvotųjų metalų žaliaiva. Tai vienas svarbiausiu baltų ir Romos imperijos prekybinių ryšių rezultatų. Iš baltų kraštų (ir iš vakarų Lietuvos) į Romos imperiją išveždavo gintarą. Galéjo gabenti odas, žvérių ir gyvulių kailius, vašką, kitus archeologiškai nenustatomus daiktus. Romos provincijas pasieké ir kai kurie baltų papuošalai (pvz., prūsus serijos akinės segės).

Neabejotinus Lietuvos gyventojų ir Romos imperijos prekybinius ryšius galima pasekti nuo I amžiaus. Tuo laiku į Lietuvą pateko Romos monetų, roméniskų segių, prasidéjo karolių importas. Galbūt Lietuvoje aptiktos sparninės segės pateko per Nerono (54—68 m.) laikų ar kiek vėlesnę roménų prekybinę ekspediciją į Baltijos pajūrį. Patys gyviausi ryšiai buvo palaikomi II amžiuje. Tuo metu į Lietuvą pateko daugiausia Romos monetų, kai kurios segės, emaliuoti papuošalai, nemaža emalio ir stiklo karolių. Atrodo, kad

I—II a. didžiausią reikšmę turėjo „gintaro kelias“, prekiauta ir jūros keliu. III a. pastebimas tam tikras prekybinių ryšių susilpnėjimas. Romos monetų daugiau importuota tik III a. pirmojoje pusėje, iš antrosios turime vos keletą radinių. Matyt, tam atsiliepė ir Romos imperijos vidaus krizė, ir nuolatiniai germanų šiaurinių sienų puldinėjimai. Atrodo, dėl jų nutrūko nuolatiniai ryšiai „gintaro keliu“. III—IV a. į Lietuvą daugiausia įveždavo emalio ir stiklo karolių, IV a.—V a. pradžioje patekdavo ir Romos monetų. Greičiausiai III a. antrojoje pusėje—IV a. sustiprėjo ryšiai su imperijos vakaru provincijomis, galbūt ir su jos rytais. Tai rodo vakarų ir rytų provincijų monetos Lietuvoje. V a. prekybiniai ryšiai su Romos imperija labai susilpnėjo.

Kaip buvo palaikomi Romos imperijos ir Lietuvos žemų prekybiniai ryšiai? Matyt, baltų teritorijoje lankydavosi romėnų pirkliai, galbūt ne iš pačios metropolijos, bet iš Panonijos, Noriko ar Pareinės provincijų. Prisiminkime Plinijaus Vyresniojo žinią, jog romėnų raitelis apkeliaavo visą Baltijos jūros pakrantę ir joje esančias prekyvietes. Romėnų pirklius labiausiai viliojo gintaras, kurio baltų žemėse galėjo pigiausiai nusipirkti. Todėl prekiauta gintaru tikriausiai be tarpininkų. Galima teigti, kad romėnų pirkliai pasiekda vo ir Lietuvos pajūrį. Apie tai sprendžiama iš tokų importo daiktų, kurių rasta tik Lietuvoje (A238r tipo sparninės segės) ir nėra kaimyninėse baltų žemėse.

Romos imperijoje buvo organizuota speciali prekyba su tolimais kraštais. Tai darė turttingi pirkliai, kurie eksportui skirtas prekes laikė didesniuose pasienio miestuose prie judrių prekybos kelių. Vienas iš tokų prekių į šiaurę skirstymo centrų buvo Karnuntas. Jame kryžiavosi prekybos keliai iš Šiaurės ir Baltijos jūrų iki Akvilėjos (didelis gintaro apdirbimo centras) ir iš Vakarų (Pareinės) iki Juodosios jūros. Svarbū vaidmenį vaidino ir Fektijo uostas. Sie du miestai, matyt, ir buvo svarbiausi romeniškų dirbinių skirstymo į baltų žemes centrai. Specialią prekybą su baltų žemėmis liudija sparninės segės.

Romos imperijos ir Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai vyko ir per tarpininkus, kuriais galėjo būti prūsų gentys, su Romos imperija palaikiusios dar artimesnius ryšius. Matyt, dalis romeniško importo pasiekė Lietuvą per prūsų žemes, ypač per Sembą. Glaudžius Lietuvos gyventojų ir prūsų genčių ryšius liudija nemaža radinių. I Lietuvos žemes iš prūsų atėjo daug dirbinių prototipų (ant-kaklės kanopiniai, trimitiniai, buoželiniai, I gr. kūginiai galais, prūsų serijos akinės, labai profiliuotos, lankinės segės lenkta kokele), geležinių dirbinių (dalgiai, žąslai). Savo ruožtu, prūsų žemėse aptinkama nemaža Lietuvai būdingų dirbinių: dėželiniai ir šaukštinių antkaklių, Akmenių tipo kabučių, II ir III gr. laipteliniai segių, rateliniai smeigtukai, kai kurių grupių ir tipų apyrankiai. Dalis romeniškų dirbinių galėjo patekti ir per Vyslos žemupį. Ryšius su juo rodo kai kurios Lietuvą pasiekusios segės, diržai, apyrankės pumpuriniai galais. Pagaliau imperijos ir baltų žemų tarpininkai galėjo būti imperijos pasienio germanų gentys — kvadai,

būrai, svebai, Pševorsko kultūros gyventojai. Imperijoje greičiausiai lankydavosi ir baltų (galbūt daugiausia prūsų) genčių atstovai. Sunku patikėti, kad baltai buvo tik pasyvus partneris. Prekyba baltų gentyse, kaip ir daugelyje kitų Šiaurės bei Rytų Europos genčių, buvo diduomenės rankose. Kol kas sunku pasakyti, ar iš diduomenės buvo žmonių, kurie vertėsi vien prekyba.

Tam tikrą reikšmę Lietuvos gyventojų prekyboje pietų bei pietvakarių kryptimi turėjo ryšiai su Vidurio Europa. Jiems reikšmingiausias buvo minėtasis „gintaro kelias“, matyt, naudotasi ir mažesniais keliais. Galima kalbėti apie ryšius su Pševorsko kultūros, paplitusios daugiausia tarp Oderio ir Vyslos bei Bugo upių, gyventojais. Iš čia į Lietuvą galėjo patekti dalis pentinų, aptinkama bendrų ietigalių, strėlių antgalių tipu. Pševorsko kultūros teritorijoje žinoma kai kurių vakarų Lietuvos segių (Rūdaičiai II, k. Nr. 15) prototipu. Pasekami ryšiai su kairiajame Oderio krante gyvenusiomis germanų gentimis. Iš dab. Brandenburgo ir Meklenburgo į Lietuvą pateko dalis I gr. laiptelinių segių (Pryšmančiai), iš ten ar kitos germanų teritorijos galėjo patekti ir kitokių laiptelinių segių (Almgreno V gr. 127 ir 128 tipas). Minėta, kad iš Vidurio Europos perimtos antkaklės su raktu skylutės pavidalo kilpele. Iš Elbės germanų teritorijos į Lietuvą pateko sidabrinė apskrita segė (Noruišiai), ten aptikta smeigtukų, panašių į mūsų ritinius ir statinėlinius smeigtukus. Savo ruožtu, į minėtas teritorijas pateko kai kurie Lietuvos meistrų dirbiniai. Antai Meklenburge rasta sidabrinė déželinė antkaklė. Meklenburge ir Brandenburge, Eibės srityje aptikta ir prūsų serijos akinių segių, kurių dalis galbūt ten pateko iš Lietuvos. Jų pasitaikė taip pat dab. Čekijoje, Austrijoje, Rumunijoje.

Šiaurės ir šiaurės vakarų kryptimi pirmiausia reikia aptarti prekybinius ryšius su Pabaltijo finougrais. Jie galėjo būti palaikomi jūros keliu, taip pat sausuma per Latvijoje gyvenusias baltų gentis. Jau minėta nemaža bendrų papuošalų tipu, būdingų Lietuvoje ir Latvijoje gyvenusioms baltų gentims. Daug yra bendrų papuošalų formų, rodančių Pabaltijo finougrų bei baltų kultūrinius ir prekybinius ryšius. Tai antkaklės kūginiais, trimitiniais, vytinės kilpiniais galais, pusménulio pavidalo kabučiai, laiptelinės segės (552, p. 210). Vis dėlto galima mėginti pasekti, ką iš finougrų žemų įsiveždavo Lietuvos gyventojai, ką iševedavo į jas. Iš finougrų teritorijos į Lietuvą tikriausiai pateko keturkampių sudėtinių apyrankių. Atrodo, kad vakarų Lietuvoje buvo perimti ir kai kurie estiškų laiptelinių segių puošimo motyvai. Daugiau dirbinijų į šiaurę eksportavo Lietuvos gyventojai. Netgi Latvijoje gyvenusiu baltų teritorijoje aptikta Lietuvos meistrų gamintų dirbinių. Tai II gr. kūginiais galais, déželinės ir šaukštinės antkaklės, antkaklės su kabliuku ir plokšteli, II ir III gr. laiptelinės, apskritos ažūrinės segės, klaipėdieriškos įvijinės ir išgaubtos apyrankės. Estijoje aptikta nemaža Lietuvos ir Latvijos baltų gentims būdingų papuošalų: ritinių ir statinėlinių smeigtukų, apskrito, kampuoto pjūvio apyrankių, keturkampio pjūvio apyrankių suapvalintais galais.

Sie apyrankų tipai pasiekė ir Suomiją, be to, ten rasta ir rateliniai smeigtukų, II gr. pusiau apskrito pjūvio apyrankų. Pabaltijo finougrų teritorijoje aptikta Lietuvoje gyvenusioms baltų gentims būdingiausią dirbinių. Antai Estijoje rasta II gr. antkaklių kūginiais galais, Akmenų tipo kabučių, II ir III gr. laiptelinių, apskritų ažūrinių segių, rozetinių smeigtukų, Suomijoje — III gr. laiptelinių, lankinių žieduojujų segių. Be to, Estijoje pasitaikė ir rytų Lietuvoje ar rytų Latvijoje pagaminta pasagine emaliuota segė su ataugomis. Taip pat galima paminėti Latvijos finougrų kapinynuose rastus jvijinius antsmilkinius. Galimas daiktas, į šiaurę per Lietuvą gabendavo ir spalvotujų metalų žaliavą. Lietuvos gyventojų ir finougrų prekybinius ryšius jau galima pasekti nuo I a., III—IV a. jie gerokai išsiplečia.

Paskeliami ir Lietuvos gyventojų jūros keliu palaikomi prekybiniai ryšiai su Skandinavija. Vakarų Lietuvos ir Gotlando ryšius rodo abiejose teritorijose paplitusios vilnonės kepuraitės, puoštos žalvariniais spurgeliais ir kabučiais, kai kurie panašūs laidosenos bruožai (353, p. 133—134). Minėta, kad Skandinavijos importu laikoma žalvarinė segė su sidabro plokštelėmis. Skandinavijoje aptikta Lietuvos meistrų pagamintų dirbinių. Stai Gotlande rasta II gr. antkaklių kūginiais galais, III gr. laiptelinių segių, žemyno Švedijoje — apskrita ažūrinė segė, Norvegijoje — II gr. antkaklė kūginiais galais. Minėta, kad Skandinavijoje antkaklių gaminta sekant dėželinėmis, perimta antkaklių trimitiniais galais forma ir gamintos auksinės. Ten taip pat aptikta prūsų serijos akinių segių, kurių dalis į Skandinaviją galėjo patekti iš Lietuvos. Lietuvos ir Skandinavijos gyventojų prekybiniai ryšiai taip pat labiausiai sustiprėja III—IV amžiuje.

Paskutinių metų tyrinėjimai leidžia geriau pasekti ir rytų krypties ryšius — Lietuvos gyventojų prekybinius ryšius su kita is rytų baltais ir Pavolgio finougrais. Vakarų Baltarusijoje (buvusi brükšniuotosios keramikos kultūros teritorija) aptikta žiedelinį antsmilkinių, V gr. antkaklių kūginiais galais, šaukštinių antkaklių, kampuoto pjūvio ir rankogalinių apyrankių. Tai radiniai, kurių dauguma būdingi rytų Lietuvos pilkapiams, kiti — vakarų Lietuvai. Lietuvos gyventojai palaikydavo ryšius ir su tolimesnėmis baltų gentimis: Smolensko ir Moščino tipo piliakalnių gyventojais. Minėta, kad iš kitų rytų baltų genčių Lietuvos gyventojai perėmė lazdelinius smeigtukus, iš Okos aukštupio į Lietuvą pateko lapo pavidalo smeigtukas, apyrankė su trikampiais pastorinimais (Dembai-Pakačinė), tiek Lietuvoje, tiek Moščino piliakalniuose aptikta VI gr. antkaklių kūginiais galais. Smolensko piliakalniuose rasta prūsų serijos akinių segių. Per rytų baltų teritorijas buvo palaikomi ryšiai su Pavolgio finougrais: Djakovo ir kitų kultūrų gyventojais. Nereikia užmiršti, kad tiek Djakovo, tiek rytų baltų kultūrų teritorijoje (ir rytų Lietuvoje) rasta vadinančią Djakovo tipo svarelių. Ant kai kurių rytų Lietuvos piliakalnių indų aptiktas finougrų gentims būdingas tinklinis-tekstilinis ornamentas.

Iš mordvių genčių teritorijos į Lietuvą galėjo patekti pasaginė segė riestais įvijiniais galais (Sargėnai). Lietuvos ir finougrų teritorijų ryšius rodo taip pat antkaklės su kūgeliu ir kilpele.

I Pavolgio finougrų teritoriją pateko ir kai kurių Lietuvai būdingų dirbinių. Antai Volgos ir Okos tarpupyje aptikta žiedelinį antsmilkinių, Djakovo kultūros piliakalniuose — VI gr. antkaklių kūginiais galais, pasaginių emaliuotų segių plačiu lankeliu, mordvių kapinynuose, Okos aukštupio lobiuose ir piliakalniuose rasta vytinių antkaklių kilpiniais galais, mordvių kapinynuose prie Okos — kai kurių antkaklių, pagamintų sekant dézelines antkakles. Galimas daiktas, dėl Pabaltijo emaliuotų dirbinių įtakos minėtoje finougrų teritorijoje pradėta gaminti emaliuotus dirbinius. Tikriausiai per šias finougrų teritorijas palaikydavo ryšius su kai kuriomis kitomis Rytų Europos gentimis. Minėta, kad Volgos žemupio sarmatų kapuose aptikta Pabaltijo laiptelinių segių ar pagal jas pagamintų, ten rasta ir gintaro karolių. Lietuvos gyventojų ir kitų rytų baltų bei finougrų prekybiniai ryšiai pasekami visą senajį gelezies amžių.

Kai kurie pietryčių krypties prekybiniai ryšiai (su rytine Romos imperijos dalimi) jau buvo aptarti. Be rytinių provincijų monetų, iš Lietuvą iš ten galėjo patekti dalis emilio ir stiklo karolių.

Rytiniais keliais Lietuvos gyventojai palaikė r y s i u s s u v i - d u r i o P a d n e p r e , kurios gyventojai galėjo būti baltų genčių ir rytinės imperijos dalies tarpininkai. Visų pirma galima kalbėti apie ryšius su Zarubincų kultūros gyventojais. Ši kultūra buvo paplitusi iš dalies ir Aukštutinėje Padneprėje. Zarubincų kultūros teritorijoje aptikta prūsų serijos akinių segių, kurių šiek tiek galėjo ten patekti iš Lietuvos. Tieki Zarubincų kultūros, tiek apskritai visoje rytų baltų teritorijoje aptinkama lazdelinių smeigtukų, kai kuriuose Zarubincų kultūros paminkluose rasta brūkšniuotosios keramikos (514, p. 24, pav. 9). Daugiau duomenų turime apie Lietuvos gyventojų ryšius su Černiachovo kultūra, kuri buvo paplitusi taip pat Zemutinėje Padneprėje, prie Dnistro ir Dunojaus žemupys. Lietuvoje aptikta Černiachovo kultūrai tipiskų žiestų indų (Veivirženai). Tieki Lietuvoje, tiek Černiachovo kultūros teritorijoje pasitaiko tų pačių emaliuotų dirbinių, lankinių segių lenkta kojele, gintarinių kabučių. Galimas daiktas, iš Černiachovo ar Pševorsko kultūros į Lietuvą pateko kibiro pavidalo kabučių. Vidurio Padneprės lobiuose aptikta II gr. vytinių antkaklių kilpiniais galais, kurias chronologiskai dar galima sieti su Černiachovo kultūra. Taip pat dalis centrinės Lietuvos gyventojų galėjo migruoti į Černiachovo kultūros teritoriją. Taigi Lietuvos gyventojai ir černiachoviečiai palaikė įvairius ryšius, kurie pasekami III—IV amžiuje. Galimas daiktas, per vidurio Padneprė kai kurie Lietuvos meistrų dirbiniai pasiekė tolimesnes Rytų Europos sritis. Minėta, kad Saltovo kultūros kapinyne rastas didelis kabutis su emaliu, šiaurės Osetijoje — geriamojo rago juostos dalis.

Kokią reikšmę prekybiniai ryšiai turėjo Lietuvos gyventojams? Visų pirma jų déka nuolatos buvo gaunama spalvotųjų metalų ža-

liavos, kuo labiausiai buvo suinteresuoti vietas amatininkai, o jų gaminiais — ir visa bendruomenė. Amatininkai sekė kai kurias įvežtų dirbinių formas, perėmė dalį techninių įgūdžių. Minėta, kad Lietuvos meistrų išmoko gaminti sidabrinius ir sidabruotus dirbinius, žalvario dirbinius puošti mėlynomis akutėmis, emaliu. Taigi prekybiniai ryšiai prisišėjo prie to, kad suklestėtų spalvotujų metalų apdirbimas. Antra, gana aukštasis techninis ir meninis kai kurių Lietuvos amatininkų dirbinių lygis leido juos išvežti į kaimyninius ir gana tolimus kraštus. Lietuvos meistrų dirbiniai pateko į romėniškojo laikotarpio Vidurio, Siaurės ir Rytų Europos rinką. Vakarų Lietuva tapo vienu svarbiausių amatų ir prekybos centrų Siaurės ir Rytų Europoje. Pagaliau prekybiniai ryšiai gyvino ir vietinius mainus, t. y. Lietuvoje gyvenusių baltų genčių mainus, kas turėjo didelę reikšmę norint aprūpinti gyventojus būtiniausiais darbo įrankiais, ginklais, papuošalais ir kitais buities daiktais.

VI. KAI KURIE I—IV a. DVASINĖS KULTŪROS KLAUSIMAI

Apie Lietuvos gyventojų dvasinę kultūrą turime labai mažą duomenų: tai kelios romėnų istoriko Tacito pastabos apie aiscius (baltes) ir laidosena. Svarbiausius jos bruožus jau apžvelgėme. Siame skyriuje pasistengsime išsiaiškinti, kas būdinga tik Lietuvos ar net atskiro jos regiono gyventojų, visų baltų ir kitų Europos tautų bei genčių laidosenai.

Laidosena atspindi senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų pasauležiūrą tik per religijos, tikėjimų prizmę. To laikotarpio tikėjimai, religija — tai tik viena dvasinės kultūros sričių, apie kitas neturime jokių duomenų. Pagal marksistinėj istorijos supratimą religija (kaip ir visi ideologiniai reiškiniai) yra antstato dalykas, tačiau vienas iš konservatyviausių reiškinii. Keičiantis antstato reiškinius pagimdžiusiai bazei, keičiasi ir patys ideologiniai reiškiniai. Vis dėlto „religija, kartą atsiradusi, visuomet išlaiko tam tikrą vaizdinių atsargą, paveldėtą iš ankstesnių laikų“ (1, t. 2, p. 360). Tarybinis archeologas B. Rybakovas nurodo, kad religinių vaizdinių evoliucija vyko ne senuosius tikėjimus keičiant naujais, bet prie senųjų pridedant naujus (501, p. 95). Taigi Lietuvos senojo geležies amžiaus tikėjimai mums gali atskleisti ir kai kuriuos senesnės pasauležiūros bruožus, kurie galbūt buvo likę tik iš tradicijos. Kita vertus, į to laikotarpio tikėjimus negalima žiūrėti kaip į pastovią, per keturis šimtmecius nepakitusį reiškinį. Kadangi keitėsi ūkinis gyvenimas, visuomeniniai santykiai, pamažu turėjo kisti ir ideologijos formos.

Religijos ir tikėjimų atspindžiai laidosenoje. Senojo geležies amžiaus pagoniškų tikėjimų atspindžius laidosenoje iš dalies aptarė M. Alseikaitė-Gimbutienė, rašiusi apskritai apie įvairių laikotarpių laidoseną (32, p. 1—11; 31, p. 53—80; 29, p. 112—175). Jos darbuose seniesiems tikėjimams atkurti pasitelkiama tau-

tosaka, senesnių istorijos šaltinių duomenys. N. Vėliaus darbe, kuriame paliesti ir kai kurie senojo geležies amžiaus laidosenos klaušimai (383), tautosaka, liaudies menas bei senieji istorijos šaltiniai padeda atkurti senąją baltų pasaulėžiūrą. To laikotarpio vakarų baltų tikėjimus mėgino atkurti J. Jaskanis, pateikęs plačią palyginamąją medžiagą (145, p. 211—269). Taigi pagoniškų tikėjimų atspindžiai senojo geležies amžiaus laidosenoje nėra visiškai naujas klausimas, ir mums reikia iš dalies remtis ankstesnių tyrinėtojų išvadomis. Deja, pasitelkti tautosaką, liaudies meną labai sunku, nes neįmanoma jų tiksliai įsprausi i tam tikras chronologines ribas. Todėl daugiausia remsimės tik aptariamojo laikotarpio archaeologinių paminklų tyrinėjimų duomenimis, kaimyninių kraštų analogijomis.

Pirmiausia reikia atsakyti į klausimą, ar senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų laidojimo paminklai skyrėsi nuo kitų baltų kraštų kapinynų? Kaimyniniuose kraštuose aptinkama panašių laidojimo paminklų. Antai pietvakarių Latvijoje rasta plokštinių kapinynų su griautiniais kapais. Jie be akmenų vainikų, tačiau įkapėmis ir jų déjimo tvarka yra labai artimi vakarų Lietuvos kapinynams (200, p. 102—103, pav. 37). Pietų ir vidurio Latvijoje (Kuršo aukštumos rytinė dalis, Lielupės baseinas, Augšžemė, Vidžemės pietinė dalis, Latgalos aukštuma) aptikta pilkapių su akmenų vainikais ir griautiniais kapais (200, p. 103—106, pav. 37), labai panašių į Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapius. Taigi šiaurinių Lietuvos kaimynų laidojimo paminklai buvo panašūs, matyt, nesiskyrė ir pomirtinio gyvenimo supratimas.

Įvairesni vakarų baltų (dab. Kaliningrado sr., RTFSR, šiaurės rytų Lenkija) I—IV a. laidojimo paminklai. Nors čia vyrauja plokštinių kapinynai, greta jų net tose pačiose srityse (pvz., Semboje) aptikta ir pilkapių, kurie daugiausia paplitę Mozūrų bei Suvalkų srityje (145, p. 70—87, žemėl. II). Yra pilkapių su akmenų vainikais, akmenų sampilais, grindiniais ir kitomis akmenų konstrukcijomis. Kai kurie ir plokštinių kapai su akmenų konstrukcijomis (145, pav. 14—24). Vakarų baltams būdingas biritualizmas: mirusiuosius laidodavo ir nedegintus, ir sudegintus. Plokštiniuose kapinynuose ir pilkapiuose aptikta ir griautinių, ir degintinių kapų. Griautinių kapų daugiausia rasta Semboje, vėlyvuoju romeniškuoju laikotarpiu jų atsirado ir Suvalkų srityje, degintinių kapų aptikta praktiškai visoje vakarų baltų teritorijoje (145, p. 127—157, žemėl. III, IV). Tačiau ir Lietuvos gyventojų, ir vakarų baltų laidosenai turi labai daug bendrų bruožų: panašios formos laidojimo paminklai (pvz., pilkapių su iš akmenų krautais sampilais aptikta Suvalkų srityje ir pietų Lietuvoje), įkapių déjimo būdas (Semba ir vakarų Lietuva) ir kita.

Kol kas sunku ką nors konkrečiau pasakyti apie Lietuvos rytinių kaimynų ir rytų Lietuvos gyventojų (brükšniuotosios keramikos kultūra) laidoseną. Matyt, šioje srityje mirusiuų neatiduodavo žemei. Galbūt tai savitas mirusiuų deginimas: sudegintų mirusiuų kauliukų neužkasdavo į žemę, o laikydavo virš žemės tam tikruose

įrenginiuose (145, p. 213; 383, p. 238—239). Tai galėjo būti „mirusiuų nameliai“, kurių aptikta Volgos aukštupio finougrų piliakalniuose (Berezniai) ir kuriuos tyrinėtojai sieja su rytų baltų kultūros elementais (540, p. 238).

Kokių senųjų tikėjimų, religijos elementų galime pasekti Lietuvos gyventojų laidosenoje? Pirmiausia atsispindi tikėjimas į pomirtinį gyvenimą. Mirusysis toliau „gyvena“ pomirtiniame pasaulyje. Dėl to jam į kapus dėdavo įkapių — būtiniausią darbo įrankių, ginklų, papuošalų, kitų buities daiktų. Šis tikėjimas nenaujas, nes jau neolito pabaigos—bronzos amžiaus Lietuvos laidojimo paminkluose aptinkama įkapių. Tačiau senajame geležies amžiuje atsiranda ir naujų šio tikėjimo elementų: mirusysis pomirtiniame pasaulyje daro visa tai, ką veikė šiame pasaulyje. Į kapus jau kartais dedama įkapių, atspindinčių buvusį mirusiojo užsiėmimą. Antai vakarų Lietuvoje dedama specialių medžio apdirbimo įrankių (vedegos, kaltai — medžio apdirbimo meistrų kapai?), dalgių — žemdirbiams ir gyvulininkams. Daugelyje vyrių kapų rasta ginklų, rodančių, kad ir po mirties bendruomenės nariai turi eiti gynėjų pareigas. Panašiai tikėta ir kitose baltų žemėse. Pvz., vakarų Latvijoje aptiktas kalvio (Mazkatuziai), šiaurės rytų Lenkijoje — žemdirbio kapas (Švaicarija). Tačiau tikėjimas į pomirtinį gyvenimą nevisiškai vienodas. Jo skirtumus atskleidžia gyvujų elgesys su mirusiuoju. Senajame geležies amžiuje Lietuvoje dažniausiai laidodavo nedegintus mirusiuosius. Ši paprotį galima sieti su „gyvojo lavono“ idėja, t. y. mirusysis aname pasaulyje toliau gyvena kūniškai gyvenimą, turi tų pačių poreikių kaip ir gyvas būdamas (283, p. 49).

Mirusiuų deginimas rodo kiek kitokį požiūrį į pomirtinį pasauly. Pirmiausia tai paties žmogaus dualistinis įsivaizdavimas: žmogus susideda iš mirtingo, materialaus kūno ir bekūnės vélės, dvi sios. Taigi, degindami mirusiją, padeda išlaisvinti sielą (32, p. 6—7; 283, p. 49). Lietuvoje degintinių kapų atsiranda tik pačioje senojo geležies amžiaus pabaigoje (D periode) ir tik pietų Lietuvoje. Kadangi į šiuos kapus dėta analogiškų įkapių kaip ir į griautinius, matyt, tikėta, jog mirusiojo siela toliau panašiai gyvena pomirtiniame pasaulyje.

Kaip matome, senajame geležies amžiuje Lietuvoje pasikeitė kai kurie laidojimo papiročiai. Laikotarpio pradžioje (jau B₁ periode) vakarų Lietuvoje vél imama laidoti nedegintus mirusiuosius. Ten bronzos ir ankstyvajame geležies amžiuje vyraovo degintiniai kapai. Véliau (B₂ periode) nedegintus mirusiuosius laidodavo didesnėje Lietuvos dalyje, C₃—D periodo griautinių kapų aptinkama ir rytų Lietuvoje. Dabar sunku pasakyti, kas vertė Lietuvos gyventojus grįžti prie nedegintų mirusiuų laidojimo, kartu lyg ir prie senesnio pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimo. Matyt, čia turėjo įtakos ryšiai su Sembos ar tolimesnių žemėlių, kur buvo žinomas griautinis laidojimo būdas, gyventojais. Idomu tai, kad Semboje ir kai kuriose kitose vakarų baltų srityse m. e. pradžioje vél grįztama prie nedegintų mirusiuų laidojimo. Taigi šis paprotys buvo apėmęs ne tik Lietuvą, bet ir kitas baltų genčių sritis. Nedegintų mirusiuų lai-

dojimas romėniškuoju laikotarpiu, žinomas kai kuriose germanų ir kitų genčių žemėse (145, p. 232—236; 480, p. 133—225), tam tikru mastu buvo visai Europai būdingas reiškinys.

Gržimą prie mirusiuų deginimo lengviau paaiškinti: grįtama pietų Lietuvoje (iš dalies buvusiose brūkšniuotosios keramikos kultūros žemėse, kur, kaip spėjame, mirusiuosius degindavo) dėl tiesioginės pietvakarių kaimynų įtakos, kur romėniškuoju laikotarpiu vyravo degintiniai kapai be urnų (145, p. 231). Galbūt tai buvo dalies i pietus ir pietvakarių nuo Lietuvos gyvenusių žmonių migracijos į šiaurę padarinys.

Didelę reikšmę teikdavo laidojimo vietas parinkimui. Jau minėta, kad senojo geležies amžiaus kapinynus ir pilkapynus įrengdavo gražiose, dažnai pakilesnėse vietose prie upių ar kitų vandens telkinių. Dalis laidojimo paminklų buvo netoli to meto gyvenviečių. Taigi ir mirusiuų laidojimo vietas, ir gyvenvietės dažniausiai būdavo panašioje vietovėje. Matyt, tai lėmė pomirtinio gyvenimo supratimas, kad ten mirusysis daro visa tai, ką veikė šiam pasaulyje. Tokia laidojimo paminklų topografija būdinga ir vakarų baltams, ir daugeliui to meto Vidurio, Rytų bei Šiaurės Europos tautų (145, p. 38—46, 264). Laidojimo vieta arti gyvenviečių leido žmonėms nuolatos „bendrauti“ su mirusiais, atliki jvairias apiegas.

Pomirtiniams pasaullui vietą rengdavo atskirai vienam mirusiam (plokštinių kapų duobės, nedideli akmenų vainikai) ar keiliems mirusiesiems (pilkapių vainikai, didesni plokštinių kapų vainikai). Ji galėjo būti suprantama kaip mirusiojo namas. Pilkapio akmenų vainikas galėjo būti siejamas su gyvenamojo būsto — palapinės — įsivaizdavimu (32, p. 2). Tą patį galėjo reikšti ir apskriti vakarų Lietuvos kapinynų akmenų vainikai. Ten juos žinojo jau bronzos—ankstyvojo geležies amžiaus pilkapiuose, kai buityje, matyt, plačiai naudotos palapinės. I—IV a. tokia vainiko forma liko greičiau iš tradicijos. Gal apskritus ir puslankio formos vainikus galima sieti su kulto pastatų — šventyklu — formomis (Bačkininkėliai, Kurmaičiai)? Kartu tai galėjo būti susiję ir su dangaus kūnų (ratas — saulės, puslankis — mėnulio simbolis) garbinimu.

Labai maža turime duomenų apie mirusiojo ruošimą pomirtiniams pasaullui. Neaišku, ar ilgai laikydavo neužkastą, kokias apeigas prie jo atlikdavo. Galima tik nurodyti, kad aprengdavo gražiausiais drabužiais, uždėdavo jvairių papuošalų. I pomirtinį pasaullį mirusijį išlydėdavo aprūpintą būtiniausiais daiktais: darbo įrankiais, ginklais. Tačiau visų jam priklausančių daiktų į kapą, matyt, nesudėdavo. Tikriausiai įdėdavo pačius mylimiausius ir reikalingiausius, turbūt simbolizavusius visą mirusiojo turtą (31, p. 57).

Ikapės priklausė nuo mirusiojo visuomeninės padėties, lyties, jo ir bendro žmonių grupės turtingumo. Turėjo reikšmės ir artimujų emocijos: meilė, gailėstis, kartais ir baimė, kad mirusysis neprisimintų savo turto (145, p. 242—243). Reikia pridurti, kad įkapės priklausė ir nuo mirusiojo amžiaus: vienus daiktus dėdavo suaugusiesiems, kitus — vaikams.

Kodėl į kapus dėdavo pirmos ir antros grupės įkapių, aišku — tai paties mirusiojo turtas, reikalingas pomirtiniame pasaulyje. Sunkiau paaiškinti papildomų įkapių dėjimą. Daugiausia jų aptikta vakarų Lietuvos kapinynuose. Arba tai paties mirusiojo daiktai (pvz., papuošalai, kurie netilpo ant mirusiojo kūno), arba artimiausių žmonių dovanos. Vakarų Lietuvoje tarp įkapių aptikta žirgų. Tokių kapų pasitaikė ir vakarų baltų teritorijoje. J. Jaskanio nuomone, iš pradžių su arkliu laidodavo asmenis, susijusius su gyvulininkyste, bandų priežiūra. Vėliau galima įžiūrėti genties diduomenės, vadų, karių išsiskyrimą (145, p. 251—252). Dalis kapų su žirgais vakarų Lietuvoje priklauso kariams raiteliams, nes juose rasta ir žirgo aprangos daiktų, susijusių su raitininkyste, ir ginklų. Arklių dantys kapuose tikriausiai simbolizavo visą arklių. I kapą įdėtas žirgas galėjo „palengvinti“ mirusiojo kelionę į pomirtinį pasaulį, be to, baltų, kaip ir kitose Europos gentyse, arklys galėjo būti siejamas su įvairių dievybių kultais (145, p. 248—250). Pvz., spėjama, kad sarmatų kapuose arklių galvos buvo aukojamos su laidojimo kultu susijusiems dievams (419, p. 250—251). Arklys gali būti siejamas ir su saulės kultu (71, p. 9).

Mirusijų į pomirtinę kelionę aprūpindavo maistu. Tai rodo vakarų Lietuvos kapinynuose aptinkami nedideli puodeliai, įvairių Lietuvos dalių kapuose pasitaikančios didesnių puodų šukės, geriamųjų ragų liekanos. Matyt, šiuos indus dėdavo su valgiais ir gėrimais. Mirusijų maitinimo paprotį žinojo vakarų baltais, taip pat įvairios Vidurio, Šiaurės ir Rytų Europos tautos (145, p. 244—245). Taigi romėniškuoju laikotarpiu jis buvo būdingas visai Europai. Su mirusijų maitinimu susijusios ir šermenų apeigos. Susirinkusieji galėjo gerti ir valgyti prie neužpiltos kapo duobės (31, p. 71). Indus su maisto ir gėrimų likučiais, matyt, mesdavo į duobę ar pilkapyje laidoti parengtą vietą.

Taigi mirusiuosius į pomirtinį pasaulį išleisdavo su būtiniausiais daiktais, kartais aprūpindavo maistu ir gėrimu. Sunkiau kalbėti apie kapus be įkapių. Tiksliau — juose neaptikta daiktų iš metalo, akmens, stiklo ar gintaro. Didelė dalis tokių (ypač centrinėje Lietuvoje) yra vaikų kapai. Gal juose kažkada buvo medinių daiktų, bet jie neišliko? Tikriausiai ir čia mirusiuosius laidojamo su drabužiais. Galbūt be įkapių laidojamo neturtingiausius bendruomenės narius, o gal tam tikrai daliai jų nedėdavo?

Kapai be griaucių ar sudegintų kaulų liekanų, bet tik su įkapėmis paprastai laikomi simboliniai kapais — kenotafais. Tai toli žuvusio kario ar kito bendruomenės nario, kurio palaikų negalima pargabenti į téviškę ar dėl kitos priežasties palaidoti, daiktų laidojimas, simbolizuojantis žmogaus kapą. Toks kapas su kario įkapėmis aptiktas Eitulionių pilkapyne; atrodo, panašių su moterų įkapėmis rasta ir Vienagrių pilkapiuose. Kenotafų pasitaikė ir vakarų baltų žemėse (145, p. 124—126), kai kurių kitų Rytų Europos genčių teritorijoje (411, p. 61).

Lietuvoje senojo geležies amžiaus laidojimo paminkluose galima aptikti dar kai kurių magiškų apeigu pėdsakų. Vienų tikslas

buvo apsaugoti mirusiuosius, kitų — saugotis mirusiojo. Visų pirmą buvo stengiamasi apsaugoti mirusijį nuo tiesioginio sąlyčio su žeme. Todėl laidodavo skobtiniuose arba lentiniuose karstuose, ant lentų pakylų (Rūdaičiai II), susupdavo į marškas. Karstus dar išklodavo kailiu (Gintarai) ar šiaudais (Mėžionys). Galimas daiktas, norėta kuo ilgiau išsaugoti mirusiojo kūną. Panaši ir vakarų baltų laidosena (145, p. 219—220). Beveik visuose Lietuvos senojo geležies amžiaus kapuose pastebėta apeigų su ugnimi pėdsakų. Tai minėti kapo duobės sampiliuose aptinkami anglukai, degėsiai, suodžiai, pilkapių pagrinde — degėsių, anglukų sluoksnis. Ugnis apvalo, ji išbaido piktašias dvasias. Matyt, prieš laidodami dažnai pilkapiui skirtoje vietoje pildavo žarijų, kartais būsimojo kapo vietoje kūrendavo ugnį. Be to, pilkapynuose ir kapinynuose rasta židinukų, laužaviečių. Apeigas su ugnimi taip pat galima sieti ir su saulės kultu, nes ugnis simbolizavo saulę. Beje, dalis ugnies pėdsakų gali būti ir per šermenis kūrentų laužų liekanos (31, p. 59—62). Kai kurių tyrinėtojų nuomone, ugnies kultas susijęs su protėvių kultu. Anglys kapuose — tarpinė grandis tarp mirusiojo ir šeimų židinio, nuo kurio jį atitraukė mirtis. Galbūt anglų ir pelenų paimdavo iš namų židinio ir atnešdavo į kapus (485, p. 41—42). Apeigų su ugnimi pėdsakų pastebėta ne tik baltų, bet ir daugelio to meto Vídurio, Šiaurės ir Rytų Europos genčių teritorijoje (480, p. 159, 181, 195; 502, p. 50; 401, p. 55; 515, p. 58; ir kt.). Taigi apeigos su ugnimi būdingos visai Europai.

Kai kuriuose Zemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose aptiktas balto švaraus smėlio sluoksnis; kartais jis būdavo virš degėsių. Matyt, barstymas smėliu taip pat turėjo kažkokią magišką prasmę. Kai kur smėlis labai švarus, lyg iš upės dugno. Gal barstymas siejosi su vandens dievybėmis, kurios taip pat galėjo saugoti mirusiojo ramybę.

Mirusiuosius turėjo saugoti ir kapų įrengimas: akmenų vainikai ar kitos konstrukcijos. Pagal primityvių tautų tikėjimą akmenų vainikas yra magiška riba, kurios negali peržengti piktosios dvasios (29, p. 127). Todėl gerai išlikę kapų ar pilkapių vainikai aptinkami daugiausia sudėti labai tvarkingai. Matyt, jiems skirdavo nemaža dėmesio. Minėta, kad panašūs vainikai, kitos konstrukcijos būdingos ir kitoms baltų gentims; romėniškuoju laikotarpiu juos žinojo Skandinavijoje, Silezijoje, Vyslos žemupyje (26, p. 44—49, pav. 87, 88, 91; 332, pav. 7 : 1, 2, lent. II, III, V; 95, p. 189—191, pav. 47; 300, p. 150—153; ir kt.). Taigi ir akmenų vainikai tam tikru mastu buvo visai Europai būdingas reiškinys. Galimas daiktas, mirusiuosius nuo piktųjų dvasių turėjo saugoti į kapus dedami aštrūs ir smailūs daiktai: iety, kirviai, peiliai, ylos, adatos, žirklės ir kt. (265, p. 309—310; 203, p. 383).

Iš senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų laidosenos taip pat galima pastebėti, kad bijota mirusiuų, visai saugotasi jų. Pirmiausia gyvuosius nuo mirusiuų turėjo saugoti akmenų vainikai — magiška riba, kurios negalėjo peržengti ir pats mirusysis. Kartais į vainikų vidų virš mirusiuų būdavo primetama akmenų, pasitaiko

grindinėlių virš kapų (vakarų Lietuva), didesnių grindinių pilkapiuose (Žemaitija ir šiaurės Lietuva, Užnemunė). Tai, matyt, buvo daroma, kad mirusysis neatsikeltų. Tikriausiai „pavojingi“ buvo ne visi mirusieji, bet mirę prievertine mirtimi (nužudytieji, savižudžiai, skenduoliai ir kt.), labai seni ir piktai žmonės (203, p. 384). Tik tokie galėjo būti demonai, vampyrai. Saugodamiesi mirusiuju, juos galėjo guldyti veidu žemyn, įsprausti į per mažą duobę (283, p. 50). Centrinėje Lietuvoje du palaidoti kniūpstai. Tokia griaucių padėtis aptikta ir vakarų baltų kapinynuose (145, p. 130). Lengviau paaiškinti, kodėl mirusiuosius guldydavo ant šono. Minėta, kad taip laidodavo dažniausiai vaikus. Matyt, juos stengdavosi paguldyti miego poza „amžinam miegui“. Kol kas sunku paaiškinti, kodėl mirusiuosius laidodavo sėdimoje ar pusiau sėdimoje padėtyje. Galbūt tai buvo žmonės, užėmę kažkokią ypatingą padėtį bendruomenėje, todėl noreta juos išskirti ir po mirties.

Senojo geležies amžiaus gyventojai, atrodo, nejautė didesnės baimės mirusiuju daiktams. Dauguma kapuose aptiktų dirbinių yra sveiki, nesulaužyti, t. y. „nenumarinti“. Téra vos keletas sulaužytų daiktų: perlaužta ietis (Seredžius), aplaužytos Romos monetos (Aukštakiemai, Stragnai). Daugiau imama „marinti“ mirusiojo daiktų, kai pradedama laidoti sudegintus mirusiuosius. Daiktus degindavo kartu su mirusiuoju laidotuvii lauze (Eitulionys, Versekai). Matyt, jau įsigalėjo požiūris, kad reikia išlaisvinti ir daikto „sielą“.

Tam tikrą ryšį su dangaus dievybių kultais galima pasekti pagal mirusiuju laidojimo kryptį. Vakarų Lietuvoje vyravo šiaurės kryptis: mirusiuosius laidodavo galvomis į šiaurę, veidu jie būdavo atgręžti į pietus — saulėčiausią pusę. Taip laidoję vakarų baltai ir daugelis Vidurio bei Šiaurės Europos genčių (145, p. 216—218). Centrinėje Lietuvoje vyravo 2 kryptys: vakarų (mirusieji veidu atgręžti į rytus — į tekančios saulės šalį) ir rytų (veidu atgręžti į vakarus, į nusileidžiančios saulės, „požemio pasaulio“ šalį). Minėta, kad virus dažniausiai laidodavo galvomis į vakarus, moteris — į rytus. Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose vyravo vakarų kryptis, taip pat didelė mirusiuju dalis palaidota galvomis į šiaurę, nors čia reikšmės turėjo ir laidojimo paminklų forma: akmenų vainiko pakraščiuose dažniau guldydavo kaip pakliuvo, kad tilptų į vainiką. Taigi minėtas 3 kryptis galima sieti su saulės kultu. Sunku pasakyti, kiek su juo siejasi pietų kryptis (mirusieji veidu atgręžti į šiaurę). Matyt, buvo žinomas ir kitų dangaus kūnų (pvz., Šiaurinės žvaigždės) kultas. Nukrypimus nuo svarbiausių laidojimo krypčių galima aiškinti tuo, kad mirusiuosius laidodavo jvairiais metų laikais.

Taigi I—IV a. Lietuvos gyventojų tikėjimuose galima pastebeti ir visai Europai, ir visiems baltams priklausantį sluoksnį, taip pat reiškinį, būdingą tik pavienėms Lietuvos sritims. Paskutiniai išryškėja iš skirtingu laidojimo paminklų formų, mirusiuju orientavimo pagal pasaulio šalis, įkapių dėjimo. Aiškiai pastebima ir kurių tikėjimų pasikeitimų per keturis šimtmecius: iš pradžių grž-

tama prie nedegintų mirusiuų laidojimo, laikotarpio pabaigoje kai kur vėl imta juos deginti.

Kalbant apie pagoniško tikėjimo atspindžius laidosenoje, galima konstatuoti dar vieną įdomų reiškinį: tam tikrą antikinio pasaulio įtaką baltų dvasinei kultūrai. Vakarų Lietuvos kapinynuose labai dažnai aptinkama Romos monetų, jų rasta ir kai kuriuose Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiuose, Nemuno bei Užnemunes kapinynų kapuose. Antikiniame pasaulyje gyvavo paprotys į mirusiojo burną idėti monetą, vadinamąjį mirusiuų obolą. Tai buvo užmokestis Charonui — valtininkui, kėlusiam sielas į aną pasaulį. Romos imperijos laikotarpiu šis paprotys buvo paplitęs ne tik imperijoje. Romos monetų aptinkama kai kurių germanų genčių teritorijoje. Ten jų būna ne tik mirusiuų burnoje, bet ir rankose, prie galvos, ant krūtinės ir kt. (331, p. 152—157; 127, p. 179—467). Imperijos provincijose (Panonija) jų taip pat dėta ne tik į burną, bet dažnai aptinkama prie rankų pirštų, ant krūtinės, prie kojų, juosmens ar dubens srityje (165, p. 132—134; 198, p. 108—109). Viename kape dažniausiai būna po 1 arba 2 monetas, rečiau po 3—6. Beveik analogiškas vaizdas ir vakarų Lietuvoje; ten kape dažniausiai randama po 1 arba 2 monetas. Šis paprotys vakarų Lietuvoje įsigalėjo greičiausiai dėl tiesioginės Romos imperijos provincijų įtakos. Pavienės kapuose pasitaikančios monetos paprastai traktuojamos kaip Charono obolas (127, p. 236—247). Taigi dalį vakarų Lietuvoje rastų monetų galima vertinti kaip užmokestį už įejimą į aną pasaulį. Matyt, prekiaudami su Romos imperija, perėmė ir kai kuriuos tikėjimus. Monetų į kapus dėta taip pat pietvakarių Latvijoje ir prūsų genčių teritorijoje. Tai daugeliui baltų bendras reiškinys. Kapuose rastas daugiau monetų galima laikyti mirusiojo turtu, rodančiu, kad baltų žemėse jos atliko pinigų funkciją (252, p. 86—89; 248, p. 88).

Kai kurie senojo geležies amžiaus baltų pasauležiūros bruožai. Aptarus pagoniškų tikėjimų atspindžius laidosenoje, galima atkurti kai kuriuos pasauležiūros bruožus. Lietuvos gyventojai baltai garbino įvairius dangaus kūnus. Saulės kulto pėdsakų galima pastebeti ir laidojimo apeigose (ugnis, laidojimo kryptis), ir laidojimo paminklų įrengime (apskriti vainikai). Su juo siejamas ir kai kurių papuošalų ornamentas. Minėta, kad ratas yra saulės simbolis. Nedidelių apskritimų-akučių aptinkama ant antkaklių trimtiniais, buoželiniais, kūginiais galais, akiui segių, ritinių smeigtukų, apskrito pjūvio apyrankių, kitų dirbinių. Su saulės simbolika galima sieti rateliniių smeigtukų galvutes, kai kurias apskritas seges. Solarinei simbolikai galima skirti ir kryžiaus ornamentą. Kryžius imituoją įrankį ugniai išgauti, simbolizuoją ir dangišką, ir žemišką ugnį (410, p. 109). Lietuvos gyventojai gamino kai kuriuos kryžiaus pavidalo kabučius, smeigtukus; kryžinis ornamentas pasitaiko ant kai kurių ritinių bei statinėlinių smeigtukų galvučių. Kai ką galima pasakyti ir apie kitų dangaus kūnų garbinimą. Vakarų Lietuvos ir Žemaitijos laidojimo paminkluose yra puslankio (pusménulio) formos akmenų vainikų.

Aptinkama pusmėnulio pavidalo kabučių, didesnių ir mažesnių, taip pat su emaliu. Įvairius tokio pavidalo kabučius kabindavo prie kai kurių trimitinių antkaklių, antkaklių kūginiais galais, laiptelinių ir apskritų segių, ritinių smeigtukų. Gal garbino ir kai kurių žvaigždes (pietų laidojimo kryptis). Pagaliau su dangaus kūnų kultu galima sieti ir piliakalniuose aptiktą šventykłų formą: Bačkininkeliuose rasta apskrita šventykla, Kurmaičiuose — pusračio formos. Galima spėti, kad tokiose šventyklose kūrendavo ugnį, galbūt aukodavo aukas.

Taigi dangiškieji dievai sudarė dalį baltų dievų panteono. Tam tikrą jo vietą užėmė ir žemiškieji dievai. Tacito pasakojime apie aisiaus nurodyta jų garbinama dievų motina, atstovaujanti žemiškajam pradui. Jos kultas tikriausiai buvo vaisingumo arba derlingumo kultas. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, graikų Kretos-Mikēnų kultūros laikotarpio vaisingumo deivės Latos kultas galėjo susiformuoti toli iš šiaurės buvusiose baltų genčių žemėse (501, p. 409—416). Matyt, čia tas kultas buvo senas, žinomas gerokai iki Tacito. Tacito minimų aisiaių nešiojamų šernų atvaizdų (statulėlės) archeologiniuose paminkluose kol kas neaptikta. Vis dėlto ši žinia rodo, kad baltų religijoje buvo ir chtoniškuų dievybių, nes šernas susijęs su žeme ir požemiu (383, p. 235). Tai suprantama, nes šie dievai geriausiai gali padėti išsaugti javams, jų valiai ir rūpesčiu patikimi mirusieji. Kai kurie tyrinėtojai ir arklų skiria chtoniškosioms būtybėms (145, p. 250; 383, p. 104—105). Jos yra ir vandens dievybės, apie kurių garbinimą jau užsiminėme. Vandens simboliu paprastai laikoma zigzaginė linija. Tokią liniją yra ant kai kurių papuošalų: antkaklių šaukštiniiais galais, rankogaliniais apyrankių.

Taigi senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų religiją galime apibūdinti kaip politeizmą. Jam būdingas dangaus, žemės ir požemio dievybių garbinimas, ryškus protėvių kultas, kintantis pomirtinio pasaulio supratimas. Tai buvo žemdirbių ir gyvulininkų bendruomenių religija, savo maginėmis apeigomis siekianti gauti didesnį derlių ir išsaugoti ji, apsaugoti gyvulių bandas nuo įvairių epidemijų. Visų apeigų dabar neįmanoma atkurti. Nemaža jų turėjo būti atliekama šventyklose ar kitose kulto vietose. Tai galėjo būti šventieji miškai, alkai, kurių buvus germanų gentyse mini Tacitas. Įdomu tai, kad net kai kurie germanų dievai vadinami Alkais (339, p. 28). Lietuvoje alkų, alkviečių, alkakalnių pavadinimų yra išlikę iki mūsų dienų. Matyt, šventujų giraičių, alkų senajame geležies amžiuje turėjo ir baltai. Tam tikras apeigas atlikdavo ir laidojimo vietose.

Religines, magiškas apeigas tikriausiai atlikinėjo žyniai, kurių iš kapų inventoriaus, deja, neįmanoma atskirti. Neaišku, kaip atlikdavo įvairias apeigas, kokius daiktus naudojo ritualiniais tikslais. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, kulto reikalams vartodavo Djakovo tipo svarelius. Teiginys grindžiamas tuo, kad ant kai kurių jų yra saulės kulto simbolii, arklų ir paukščių atvaizdų. Djakovo svareliai siejami su protėvių kultu (522, p. 48—54), tuo labiau kad jų

rasta „mirusiuų namelyje“ prie Zvenigorodo (449, p. 34—36). Ritualinėms apeigoms tikriausiai vartojo jvairius indus; dalį kapinynuose rastų puodelių ir didesnių puodų galima laikyti ritualiniai.

Kalbant apie dvasinę kultūrą, reikia paliesti ir Lietuvos gyventojų meninį skonį. Buvo aptarta nemaža vietas amatininkų pagamintų papuošalų, kitų buities daiktų, iš dalies ir jų gamybos būdai. Dauguma senojo geležies amžiaus žalvario ir sidabro dirbinių yra dailių geometrinių formų, saikingai ir skoningai papuošti. Skoninguai suderintos metalų spalvos, dirbiniai pagyvinami mėlynomis akutėmis, jvairių spalvų emaliu. Tai rodo ne tik šių daiktų kūrėjų profesinį meistriškumą, bet ir subtilų grožio pajautimą. Ypač dailių formų kai kurie vakarų Lietuvos amatininkų dirbiniai, jie vieni gražiausių iš romėniškojo laikotarpio Europos.

VII. PIRMYKŠTĖS BENDRUOMENINĖS SANTVARKOS IRIMAS

Apžvelgus senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų materialinę ir dvasinę kultūrą, reikia pakalbėti ir apie visuomeninius santykius. Archeologiniai paminklai šiam klausimui nušvesti duoda labai nedaug duomenų. Visuomeninius santykius, to meto visuomenės struktūrą šiek tiek atspindi I—IV a. gyvenvietės ir piliakalniai. Gyvenviečių dydis, jų gynybiniai įrenginiai, pastatų tipai priklauso nuo bendruomenės dydžio, turtingumo ir sudėties. Bendruomenės struktūrą kiek parodo ir laidojimo paminklai (turtingi ir neturtingi kapai, amatininkų, karių kapai ir kt.), tačiau nereikia užmiršti, kad čia vaizdas gerokai iškreipiamas. Kaip minėta, laidosena gali atspindeti ankstesnio laikotarpio tradicijas arba reiškinius, jau nebūdingus bendruomenei. Iš rašytinių šaltinių palyginimui galima pasitelkti kai kurias Tacito žinias apie germanus, nes ir pats Tacitas gretina „laisvosios Germanijos“ gentis. Jvairių Siaurės ir Rytų Europos tautų ekonominis lygis pirmaisiais m. e. amžiais buvo vienadas. Panašus gamybos būdas turėjo skatinti ir panašius visuomeninius santykius.

Senojo geležies amžiaus Lietuvos gyventojų visuomeninius santykius, kai kuriuos pirmykštės bendruomeninės santvarkos irimo klausimus lietė H. Mora (481, p. 3—22; 482, p. 106—111), R. Volkaite-Kulikauskienė (384, p. 122—126; 389, p. 125—137), P. Kulikauskas (189, p. 261—266), V. Daugudis (89, p. 69; 91, p. 25—26). Todėl remsimės kai kuriomis šių tyrinėtojų išvadomis, išplėsime ir papildysime jas.

Lietuvos gyventojams senasis geležies amžius buvo žingsnis, kuris, F. Engelso žodžiais tariant, „veda prie aukščiausio barbarytės laipsnio, prie periodo, kai visas kultūringos tautos išgyvena savo herojinę epochą — geležinio kalavijo epochą, kartu su juo ir geležinio plugo bei kirvio epochą. Žmogui ėmė tarnauti geležis, paskutinė ir svarbiausia iš visų žaliavų, vaidinusią revoliucinį vaidmenį istorijoje... Geležis sukūrė laukininkystę dideliuose žemės plo-

tuose, paruošė dirvas plačiuose miškų ruožuose; amatininkui ji dave įrankį tokio kietumo ir aštrumo, prieš kurį neatsilaikė joks akmuo, joks kitas tuo metu žinomas metalas" (2, p. 181—182). Kaip matėme, Lietuvos gyventojai lydė geležį iš vietinių rūdų, buityje įsigalėjo ne tik kirvis, bet ir kiti svarbiausi geležiniai darbo įrankiai bei ginklai. Plačiai buvo verčiamasi lydimine žemdirbyste, vartojami gyvulių traukiami arimo įrankiai. Kai kurie duomenys rodo, jog pradedama kultivuoti ariamoji žemdirbystė, pūdyminė sistema. Padidėjo dirbamosios žemės plotai. Jau auginamos visos svarbiausios dabar žinomų naminių gyvulių rūšys, padidėjo gyvulių bandos. Padaugėjo gyventojų, plėtėsi krašto prekybiniai ryšiai. Baltų genčių ekonominis pakilimas skatino visuomeninių santykių keitimąsi, spartą pirmykštės bendruomeninės santvarkos irimą, kas Lietuvoje matyti iš daugelio reiškinių.

Pirmiausia pastebima auganti turtinė nelygybė, daugiausia atsispindinti tyrinėtuose laidojimo paminkluose. Galima apskritai kalbėti apie Lietuvos gyventojų turtėjimą senajame geležies amžiuje. III—IV a. kapai, palyginti su I—II a. kapais, yra gerokai turtingesni. Ypač tai ryšku vakaru Lietuvoje, kur tarp III—IV a. kapų daug aptikta su 5—10, nemaža su 10—15 daiktų, ir iš kurių pasitaiko sidabriniai, sidabruotų dirbinių, importinių daiktų.

Vakaru Lietuvoje ne tik ryškiausiai atsispindi auganti turtinė nelygybė, bet ir genčių diduomenės išsiskyrimas. Minėta, kad tarp I—II a. kapų daugiausia aptikta su įkapėmis, kurias sudaro 3—5 daiktai, pasitaikė ir po 7—8 daiktus. Turtingumu skiriasi Kurmaičių moters k. Nr. 22 net su 25 daiktais. Ji galima datuoti B₂/C₁ periodu ir skirti giminės-genties diduomenės atstovei. Taigi vakaru Lietuvoje apie genties diduomenės kapus galima kalbėti nuo B₂/C₁ periodo. Gerokai daugiau turtingų kapų senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje: 5 kapuose rasta po 15—20 daiktų, 3—daugiau kaip 20 daiktų. Centrinėje Lietuvoje, sprendžiant iš kapų medžiagos, turtinė nelygybė ne tokia ryški. Minėta, kad tarp I—II a. kapų daugiausia rasta su 1—2, nemaža su 3—5 daiktais, didelė kapų dalis visai be įkapių. Vos viename rasta 12 daiktų. III—IV a. vaizdas truputį keičiasi. Tik laikotarpio pabaigoje aptikti keli kapai su 12—15 dirbinių. Pats turtingiausias yra Veršvų dv. k. Nr. 197 (pav. 88), kuriame prie moters griaučių rasti 22 daiktai ir tarp jų — romeniškas ąsotėlis. Taip pat tarp Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių kapų turtingesnių aptikta iš III—IV a., tarp jų 1 kapas su 14 dirbinių (Akmeniai, piilk. II, moters k. Nr. 2).

Matyt, giminės-genties diduomenė anksčiausiai pradėjo skirtis vakaru Lietuvoje, vėliau tai pastebima ir kitose Lietuvos dalyse. Galima kalbėti ir apie bendrą genties diduomenės narių turtų kauptimą. Ji rodo varinių ir sidabriniai Romos monetų lobiai, kurių taip pat daugiau aptikta vakaru Lietuvoje.

Kas sudarė besiformuojančią genties diduomenę? Greičiausiai tai buvo giminiai vyresnieji, genčių vadai ir viršininkai, karo vadai, galbūt žyniai. Tikriausiai ir baltų genčių diduomenė iš dalies gyveno imdama iš bendruomenės narių duoklę galvijais arba grū-

88 pav. Veršvų dvigubas k. Nr. 197

dais, nes tokį reiškinį nurodo Tacitas kalbėdamas apie germanus. Jis pažymi, kad pagal germanų „bendruomenių paprotį kiekvienas niekieno neverčiamas dalj savo galvijų ar derliaus paskiria vadams“ (339, p. 13). Sunku tiksliau nustatyti genties diduomenės narių funkcijas bendruomenėje. Giminių vyresnieji, genčių vadai tikriausiai rūpinasi žemės dalijimu, įvairiais kitais organizaciniams, galbūt ir smulkesniais reikalais. Žemę galėjo dalyti pagal kilmingumą, kaip tai darė germanų gentys (339, p. 19). Karo vadus tikriausiai rinko ne pagal kilmingumą, bet pagal gebėjimus (2, p. 160). Kaip minėta, genties diduomenės rankose buvo ir prekyba, kuri sudarė puikias sąlygas dar labiau turtėti. Diduomenė prekiavo ne tik su svetimšaliais pirkliais, bet visų pirma buvo suinteresuota vietiniai mainais, kad galėtų sukaupti vertingų žaliavų, ruošinių svetimšaliams pirkliams (397, p. 188).

Senojo geležies amžiaus archeologiniai paminklai atskleidžia, kad Lietuvoje gyvenusios baltų bėndruomenės stengėsi apginti savo turtą. Dauguma to laikotarpio piliakalnių buvo įrengta gamtos kliūčių gerai saugomose vietose. Piliakalniuose, palyginti su anksatestniu laikotarpiu, daugiau statoma gynybinų įrenginių. Aikštelių pakraščiuose pilami pylimai, o virš jų statomas medinės gynybinės užtvaros. Kai kur aptikta po kelis pylimus, kitus piliakalnius dar papildomai turėjo saugoti gynybiniai grioviai. Senojo geležies amžiaus antrojoje puseje įtvirtinimų daugėjo. Laikotarpio pabaigoje atsirado ir vien gynybinų piliakalnių su nedidelėmis aikštélémis ir stipresniais įtvirtinimais — piliakalnių slėptuvii. Kartu šie įrenginiai rodo ir kitą bendruomenių siekimą — pasinaudoti kaimyninių ar tolimesnių bendruomenių darbo vaisiais: plėšti, grobti jų turtą. Taigi senajame geležies amžiuje galima kalbėti apie genčių susiremimus, karozygius. Tikrjausiai grobdavo gyvulius, prabangos dalykus, kitą turtą. Genčių susidūrimus, karozygius rodo ir kapinynų radiniai. Galima kalbėti apie karaių ir kartių raitelių kapus. Matėme, kad daugumoje vakarų Lietuvos vyrų kapų (70%) rasta ginklų: geležinių ietigalių. Ginklais galima laikyti ir dalį kirvių bei peilių. Kai kur kapuose aptikta antskydžių. Žirgų kapus skyrėme kariams raiteliams. Raitelio aprangos daiktų pasitaiko ir vyrų kapuose be žirgų. Nemuno žemupio kapinynuose taip pat aptikta ietigalių, kirvių, antskydžių. Gausu ginklų Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių kapuose (ietigalių rasta 32% vyrų kapų, kirvių — 86%). Siek tiek skiriasi centrinė Lietuva. Iš I—II a. kapų tik 1 vyro kape buvo geležinis ietigalis, siek tiek daugiau kapų su ietigaliais priklauso senojo geležies amžiaus antrajai pusei. Užtat čia labai gausiai į kapus dėta kirvių — jų rasta 80% vyrų kapų. Geležinių kirvių, ietigalių, antskydžių aptikta Užnemunės ir rytų Lietuvos kapuose.

Ankstyviausius kapus su ietigaliais galima skirti B₂—B₂/C₁, su antskydžiais — C_{1b}—C₂ periodui. Ankstyviausi kapai su geležiniaisiais kirviais yra dar B₁ periodo pabaigos. Taigi Lietuvos gyventojų ginkluotė pamažu keitėsi, daugiau dėta ginklų į III—IV a. kapus. Šiam laikotarpiui priklauso ir dauguma vakarų Lietuvos žirgų ir raitelių

kapų. Strėlių antgaliai kai kuriuose piliakalniuose rodo vartojus lanką ir strėles.

Galima mėginti atkurti senojo geležies amžiaus Lietuvos bendruomenių kariaunų ginkluotę. Jų pagrindą, matyt, sudarė kariai pėstininkai su skydais, ginkluoti ietimis su geležiniais antgaliais, kirviais ir peiliais. Tikriausiai jie turėjo ir lankų bei strėlių, gal kai kurie — ir geležinių kalavijų. Nors šio ginklo aptariamojo laikotarpio archeologiniuose paminkluose kol kas nerasta, ji buvus liudija Tacito žinia apie aisiaus. Raiteliai buvo ginkluoti ietimis ir galbūt kalavijais, turėjo skydus. Kadangi raitelių buvo nedaug (ir tu pačių buvus nustatyta tik vakarų Lietuvoje), matyt, jie kaudavosi susimaišę su pėstininkais. Tokią kovos taktiką Tacito laikais naujojo germanų gentys (339, p. 8). Kapų radiniai atspindi dar vieną dalyką: bendruomenių kariaunų dar nesudarė kariai profesionali. Vyrų kapuose kartu su ginklais randami darbo įrankiai rodo, kad čia palaidoti eiliniai bendruomenės nariai, imdavę ginklą į rankas kilus pavojui arba per karo žygį. Taigi galima kalbėti apie savitą bendruomeninę vyro karinę prievozę. Gal didesnių privilegijų turėjo kariai raiteliai, vėliau sudarę genčių „kunigaikštukų“ kariaunas. Tokių „kunigaikščių“ ir turttingų karių kapų Lietuvoje aptikta kai kuriuose vidurinio geležies amžiaus pradžios laidojimo paminkluose (357, p. 18—41).

Kokie susidūrimai Lietuvoje vyko senajame geležies amžiuje? Lietuvą tikriausiai pasiekdavo svetimšalių kariaunos. Apie kovas ir susidūrimus kalba piliakalniuose sunaikintų įtvirtinimų pėdsakai: sudegintų užtvarų liekanos, iš naujo supilti ar paaukštinti pylimai, strėlių antgaliai. Lietuvos gyventojams galbūt tekdavo atremti kai kurių germanų genčių, Pševorsko kultūros gyventojų antpuolius. Tai rodo dalis bendrų ginklų, raitelio aprangos daiktų formų, panaši ginkluotę. Galėjo puldinėti ir kitos gentys. Tacitas mini, kad venetai plėšikaudami išnarė visus miškus ir kalnus, dunksančius tarp peukinų ir fenų (339, p. 31). Gal su Hermanariko žygiu į aisiajį žemes galima sieti Aukštadvario piliakalnyje aptiktus strėlių antgalius su sparneliais? Matyt, puldinėjimai padažnėjo senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje ir ypač jo pabaigoje, prasidėjus didesniams tautų ir genčių judėjimui Rytų Europoje dėl hunų antpuolio.

Tikriausiai ir Lietuvos gyventojų — baltų — kariaunos kartais dalyvaudavo tolimuose karo žygiuose. Ne visi kariai iš jų grįzdavo. Tai liudija Eitulionių kenotafas. Lietuvoje galėjo vykti ir vietinių susirėmimų.

Pirmaukštės bendruomeninės santvarkos Lietuvoje irimui būdingas dar vienas, reiškinys. Senajame geležies amžiuje a m a t a i i m a s k i r t i s n u o ž e m d i r b y s t ē s. Taigi tam tikrai gyventojų daliai amatai darosi svarbiausių pragyvenimo šaltiniu. Amatininkai dirba ne tik savo bendruomenei, bet, galimas daiktas, prasideda gamyba rinkai.

Besivystantys amatai pagyvino prekybinius ryšius, ypač krašto viduje. Prekybiniai ryšiai gerokai prisišėjo prie pirmaykštės bend-

ruomeninės santvarkos irimo. Jie buvo viena iš genties diduomenės turtėjimo priemonių, ir tai dar labiau didino bendruomenės narių diferenciaciją. Amatininkai gaudavo įvairių krašte nesančių žaliavių. Jų gaminiai buvo suinteresuota visa bendruomenė. Taigi prekybiniai ryšiai skatino gamybinių jėgų plėtojimą. Lietuvos gyventojai tam tikru mastu buvo įtraukti į to meto Romos imperijos ekonominių bei prekybinių interesų ratą, dalyvavo „pasaulinėje“ gintaro prekyboje. Matėme, kad prekybiniai ryšiai buvo palaikomi ir su daugeliu Vidurio, Šiaurės bei Rytų Europos genčių. Diduomenė per prekybą įsigydavo prabangos dalykų (metaliniai indai, kai kurie papuošalai), tarp eilinių gentainių plito kiti importiniai daiktai (stiklo ir emalio karoliai, dalis segių, Romos monetos). Kai kuriose Lietuvos vietose prie svarbiausių prekybos kelių (vakarų Lietuva, iš dalies vidurio Žemaitija) Romos monetos galėjo atliliki pinigo funkciją tarp genties diduomenės ir romėnų pirklių, taip pat diduomenės viduje ir tarp kitų gentainių. Nors natūralūs mainai tuo metu dar buvo vyraujanti prekybos forma, monetų naujodimas juos gerokai palengvino ir pagyvino.

Sunku atkurti senojo geležies amžiaus baltų bendruomenių struktūrą. Matyt, svarbiausią gyventojų dalį sudarė žemdirbiai ir gyvulininkai, buvo ir amatininkų. Jie buvo ne tik svarbiausi gamintojai, bet, kaip matėme, kartu ir kariai. Genties diduomenės struktūrą jau esame aptarę. Per keturis šimtmečius bendruomenės turėjo keistis. Tikriausiai po truputį daugėjo tiesiogiai su gamyba nesusijusių gyventojų — genties diduomenės narių, taip pat laikotarpio pabaigoje galėjo pradėti formuoti ir genčių „kunigaikštukų“ kariaunas. Tai leido sparti žemdirbystės ir gyvulininkystės raidą, amatų suklestėjimas. Buvo pagaminama gerokai daugiau papildomo produkto, kurio nemažą dalį jau pasisavindavo giminės-genties di duomenė.

Kaip matėme, I—IV a. Lietuvoje gerokai padaugėjo gyventojų, jdirbtą nemažą naujų žemių. Todėl toje pačioje teritorijoje atsirado daugiau bendruomenių.

Kyla klausimas, kokios tai buvo bendruomenės, kas jas siejo. Visi ankstesni tyrinėtojai priėjo vieną nuomonę, kad senajame geležies amžiuje kalbėti apie gimininę bendruomenę jau negalima. H. Mora nurodo, kad svarbiausia Pabaltijo visuomenine-ekonomine ląstele tampa šeiminė bendruomenė, o pietvakariuose išsiskiria ir pavienių mažų šeimų (481, p. 3). Apie tai mokslininkas sprendžia iš laidojimo paminklų formų. Vakarų Lietuvos kapinynai su pavieniais kapais atspindi šeiminiių bendruomenių irimą. O Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapiai su kolektyviniais kapais laikomi šeiminės bendruomenės kapinėmis. H. Moros nuomone, anksčiausia šeimos išsiskiria vakarų Lietuvoje, pilkapių zonoje tai vyksta po kelių šimtmečių, pereinant iš pilkapių į pavienius kapus plokštiniuose kapinynuose (481, p. 7—12). Jau nurodėme, kad laidojimo paminklai tik tam tikru mastu atspindi bendruomenės struktūrą. Antra, Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapių negalima vadinti pilkapiais su kolektyviniais kapais. „Kolektyviniuose“ kapuose turėjo

būti vienu metu palaidota kelių ar keliolikos žmonių grupė. Todėl greičiau pilkapius reikia laikyti nedidelių atskyrusiu šeimų kapais, kuriuose laidota ilgai. Kitaip sunku patikėti, kad Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos gyventojai visuomeniniu išsvystymu būtų net 3—4 šimtmeciais atsilikę nuo vakarų Lietuvos gyventojų, tuo labiau kad ir vienos, ir kitos srities labai panašus ekonominės raidos lygis. Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje laidojimas pilkapiuose greičiausiai buvo senesnių tradicijų išdava. Senojo geležies amžiaus antrojoje pusėje jas perėmė ir rytų Lietuva, kur šios tradicijos išliko net iki XII amžiaus.

Taigi senasis geležies amžius Lietuvoje yra laikotarpis, kai ūra šeiminė bendruomenė, o jos vietoje kaip ūkinis vienetas formuojaasi atskirose šeimose. Galimas daiktas, rytų Lietuvoje, kur piliakalniuose ilgiausiai naudoti ilgi stulpinės konstrukcijos pastatai, šis procesas vyko kiek lėčiau. Tuos pastatus reikia laikyti šeiminės bendruomenės gyvenvietėmis. Bet ir čia II a. jie išnyksta.

Ankstesni tyrinėtojai atkreipė dėmesį dar į vieną dalyką. Senojo geležies amžiaus pabaigoje Lietuvoje atsiranda nedidelių gerai įtvirtintų piliakalnių, o papédese — gyvenviečių, siejamų su teritorinės bendruomenės užuomazga (389, p. 134—136; 189, p. 266). Tikriausiai su teritorinės bendruomenės formavimuisi Žemaitijoje ir šiaurės Lietuvoje reikia sieti perėjimą iš pilkapių į plokštinius kapinynus su pavieniais kapais. Tai irgi vyko senojo geležies amžiaus pabaigoje—vidurinio pradžioje. Lietuvoje formuotis teritorinė bendruomenė paskatino aptarti ekonominiai ir demografiniai veiksnių.

Kartu reikia pažymeti: nors šeiminė bendruomenė iro, gentinė organizacija išliko ir tikriausiai dar labiau sustiprėjo (481, p. 3). F. Engelsas nurodo, kad augantis gyventojų tankumas verčia glaudžiau vienyti tiek viduje, tiek ir išorėje. Giminiškų genčių sąjungos visur tampa būtinybe (2, p. 183). Taigi senajame geležies amžiuje Lietuvoje pradeda formuotis atskiro baltų genčių sąjungos, ryškėja kai kurių genčių junginių ribos.

VIII. BALTŲ GENČIŲ JUNGINIAI LIETUVOJE

Baltų genčių junginius, minimus vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose, su I—IV a. laidojimo paminklų grupėmis mėgino sieti nemaža tyrinėtojų. Antai K. Engelinis ir V. La Baumas vakarų Lietuvos ir Nemuno žemupio kapinynus skyrė kuršiams ir skalviams, Užnemunės laidojimo paminklus — skalviams, nadruviams ir sūduviams (114, p. 135, 145—153, žemėl. tekste 23), R. Rimantienė — vakarų Lietuvos kapinynus — skalviams, centrinės Lietuvos kapinynus ir Žemaitijos pilkapius — žemaičiams, rytų Lietuvos pilkapius — lietuviams aukštaičiams, pietų Lietuvos ir Užnemunės paminklus — jotvingiams (sūduviams) (557, p. 8—19). H. Moros nuomone, vakarų Lietuvos kapinynai turėjo priklausyti kuršiams, Nemuno žemupio — skalviams, Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių vakarinė dalis

bei centrinės Lietuvos kapinynai — žemaičiams, rytų Lietuvos pilkapiai — aukštaičiams (481, p. 8—9, 17). V. Sedovas Užnemunės, iš dalies ir pietų Lietuvos paminklus, esančius dešiniajame Nemuno krante, skyrė jotvingiams (510, p. 38—46, pav. 1), A. Tautavičius jotvingiams skyrė tik pietų Užnemunę ir pietų Lietuvos dalį dešiniajame Nemuno krante (352, p. 161—182; 537, p. 187—190).

Paskutiniaisiais metais vėl kilo ginčų dėl vakarų Lietuvos kapinynų etninės priklausomybės. A. Tautavičius skiria juos Lamatos žemės gyventojams (351, p. 5—11), R. Volkaitė-Kulikauskienė gina jų priklausymą kuršiams (413, p. 242—246), istorikas E. Gudavičius čia „atrado“ germanus lemovius (133, p. 75—83). Taigi kol kas nėra vienos nuomonės dėl daugumos laidojimo paminklų grupių etninės priklausomybės.

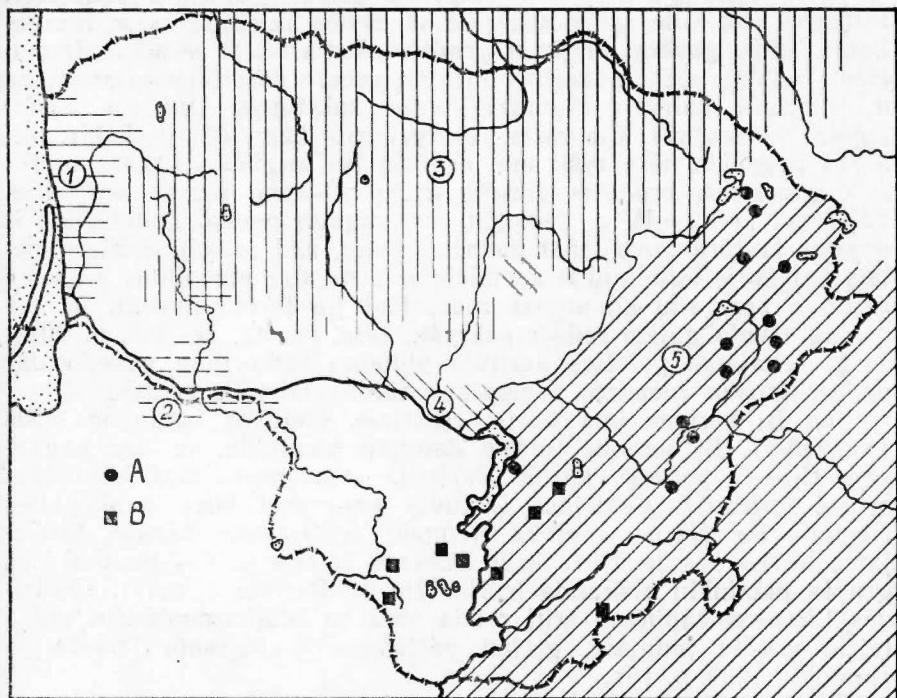
Nesenai prie baltų genčių junginių Lietuvoje susidarymo, atskirų genčių etnogenezės klausimų vėl gržjo A. Tautavičius (358, p. 27—33; 535, p. 81—82, pav. 2). Remdamasis pačių naujausių archeologinių tyrinėjimų duomenimis, jis nurodo labiausiai argumentuotas baltų genčių junginių ribas. Todėl, aptardami šiuos klausimus, daugiausia remsimės A. Tautavičiaus išvadomis.

Prieš pradedant kalbėti apie senojo geležies amžiaus baltų genčių junginius Lietuvoje, reikia pažymeti, kad jų ribos negalėjo visą laiką būti tos pačios. Skyriuje apie Lietuvos apgyvendinimą minėta, kad jau B₁ periode dalis vakarų Lietuvos gyventojų galėjo atsikelti į Zemaitiją, tam tikra migracija pastebima ir vėliau. Gyventojų kėlimasi iš vienos Lietuvos dalies į kitą visų pirma lėmė gyventojų daugėjimas, būtinybė jdirbtai naujų žemių. Todėl kai kurių genčių junginių teritorijos plėtėsi, atsirado etniškai mišrių sričių, pasienio zonų.

Kokius baltų genčių junginius pagal senojo geležies amžiaus archeologinę medžiagą galima skirti Lietuvoje, kada jie susiformavo?

Prie m. e. ribos galima skirti tik 2 kultūrines sritis: vakarų Lietuvos pajūri su pilkapiais ir brükšniuotosios keramikos kultūros teritoriją, kuri apėmė vos ne visą kitą dabartinės Lietuvos dalį (535, p. 81, pav. 1). Jau pirmaisiais m. e. amžiais vaizdas visiškai pasikeitė. Senojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje išsiskiria keletas kultūrinių sričių. Pirmiausia — vakarų Lietuvos kapinynų su akmenų vainikais sritis (pav. 89), kurioje jau turime nemažą B₁ periodo paminklų. B₂—B₂/C₁ periode formuoja svarbiausia jos teritorija, apimanti beveik visą Minijos (išskyrus aukštupį) baseiną ir Lietuvos pajūrį. C_{1b}—C₂ periode šios kultūrinės grupės paminklai pasiekia ir Jūros vidurupio kairiųjų krantą (Šarkai); taigi susidaro ir mišri kultūrinė zona. Kapinynų su akmenų vainikais išliko ir vidurinio geležies amžiaus pirmojoje pusėje. Kaip matėme, vieni tyrinėtojai šią kultūrinę sritį skiria kuršiams, kiti — skalviams, A. Tautavičius — Lamatos žemės gyventojams. Gal čia gyvenusius žmones salygiškai galima pavadinti kretingiškio kraštotoyrininko I. Jablonskio terminu pajūrio žemaičiais? Kaip tik iš šios srities dalis gyventojų persikėlė į teritorijas, kur vėliau susidarė žemai-

čių genčių junginys. Viena aišku, kad senajame geležies amžiuje Lietuvos pajūryje buvo susiformavusi stipri genčių sąjunga, atlikusi reikšmingą vaidmenį Lietuvos prekyboje su tolimaus kraštais, prisidėjusi prie kai kurių amatų šakų suklestėjimo. Vakarų Lietuvos gyventojus, atrodo, galima sieti su Tacito „aisčiais“. Tokią išvadą buvo padarę jau ankstesni tyrinėtojai, nurodė, kad Tacito

89 pav. I—IV a. kultūrinės sritys: 1 — kapinynų su akmenų vainikais, 2 — Nemuno žemupio kapinynų, 3 — pilkapių, 4 — centrinės Lietuvos kapinynų, 5 — brūkšniuotosios keramikos (A — rytų Lietuvos C₂—D periodo pilkapiai ir spėjami pilkapiai, B — pietų Lietuvos C₃—D periodo iš akmenų krauti pilkapiai, kapai apdėti akmenimis) (pagal A. Tautavičių ir autoriaus papildyta)

aisčiai yra Sembos ir vakarų Lietuvos gyventojai — gintaro rinkėjai (114, p. 153).

Nemuno žemupio kapinynų kultūrinė sritis pradedą skirtis B₂ periode, daugiau paminklų yra iš C_{1a}—D periodo. Daugiausia jų aptikta abiejose Jūros upės pusėse žemupio baseine, taip pat ir Nemuno kairiajame krante, dab. Sovetsko apylinkėse. Galbūt šiai kultūrinei grupei reikia skirti ir dalį šiaurės vakarų Užnemunės paminklų (Ramoniškiai). Nemuno žemupio kapinynų sritį dauguma tyrinėtojų skiria skalviams.

Trečioji kultūrinė sritis — Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapių sritis — ima skirtis taip pat jau B₁ periode. Gerokai daugiau aptikta B₂ periodo paminklų, kai, matyt, ir formuoja svarbiausia

jos teritorija. Šios srities ribos vakaruose — Jūros ir Minijos aukštupiai, pietuose — Jūros, Dubysos ir Nevėžio vidurupio baseinas, rytuose — Sventosios aukštupys. Šiaurėje pilkapių sritis baigiasi pietų ir vidurio Latvijoje. Vakarinėje dalyje (Žemaitijoje) pilkapių išnyksta D periodo viduryje, juos pakeičia plokštiniai kapinynai. Centrinėje kultūrinės srities dalyje ir šiaurės bei šiaurės rytų rajonuose pilkapių išlieka dar vidurinio geležies amžiaus pradžioje. Pilkapių kultūrinė sritis skiriama iš esmės žemaičiams ir žemgaliams, kurių genčių junginiai pradėjo skirtis tik D periode. Žemaičiams reikėtų skirti vakarinę pilkapių arealo dalį (Jūros aukštupio ir vidurupio kairysis krantas—Ventos aukštupys, Dubysos aukštupys ir vidurupys). Cia rasta ankstyviausių kapų (B₁ periodo), pilkapių pagrinde nėra ryškesnio degesių bei angliukų sluoksnio. Kitais laidosenos bruožais atskirų sričių pilkapių beveik nesiskiria. Tai rodo, kad I—IV a. žemaičių ir žemgalų genčių materialinė ir dvasinė kultūra buvo labai panaši. Įdomu, kad paskutiniaisiais metais kai kurie kalbininkai žemaičių ir žemgalų etnonimus sieja su žeme, o žemgalų etnonimas rodo, kad jie turėjo gyventi už žemaičių (-gala galėjo reikšti pakraštį, ribą, kraštą, žr. 383, p. 204). Taigi senajame geležies amžiuje pilkapių teritorijoje gyveno dar neišsiskyrusios žemaičių, žemgalų ir tikriausiai sėlių gentys.

Jau B₁ periode ima skirtis centrinės Lietuvos kapinynų sritis (Sargėnai). B₂ periode turime daugiau paminklų, jų dar pagausėja C_{1a}—D periode, kai ir išryškėja svarbiausia šios kultūrinės srities teritorija. Centrinės Lietuvos kapinynai buvo paplitę ties Nemuno bei Neries santaka Nemuno dešiniajame krante, kairiajame Neries krante, Nevėžio ir Dubysos žemupyje. C_{1b} periode šios grupės paminklų atsiranda ir Nevėžio aukštupuje (Upytė). Centrinės Lietuvos kapinynų sritį reikia sieti su besiformuojančiu aukštaičių genčių junginiu, geriau pažįstamu iš vėlesnio laikotarpio paminklų (209, p. 15).

Tai svarbiausios I—IV a. kultūrinės sritys, kurias galima sieti su atskirais baltų genčių junginiais. Minėtinos dar kelios. Senojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje dar gerai skiriasi brükšniuotosios keramikos kultūros sritis, esanti į rytus nuo Sventosios ir Nemuno. C₂ periode jos teritorijos dalyje (šiaurės rytų Lietuva) atsirado pilkapių su akmenų vainikais ir griautiniai kapais. Kaip spėjome, tai buvo šiaurės Lietuvos gyventojų migracijos padarinys. Sių pilkapių pagausėja C₃—D periode, kai, matyt, pradeda formuotis dar vienas genčių junginys — lietuviai. Jis taip pat geriau pažįstamas iš vėlesnio laikotarpio paminklų (535, p. 83—84, pav. 3).

C₃—D periodo Pietryčių Lietuvos ir pietų Užnemunės pilkapius iš akmenų ir žemių, su griautiniais ir degintiniai kapais, taip pat Užnemunės griautinius kapus su akmenimis reikia skirti jotvingiams. Ir šis junginys geriau žinomas iš vėlesnių paminklų (535, p. 84, pav. 3).

I—IV a. Lietuvoje galėjo gyventi ir mažų genčių, kurios vėliau išnyko tarp didesniųjų. Viena iš jų galėjo gyventi senojo ge-

ležies amžiaus pirmojoje pusėje šiaurės rytų Užnemunėje. Ji paliko Pažarsčio tipo pilkapių.

Taigi senajame geležies amžiuje Lietuvoje anksčiausiai išsiskyrė pajūrio žemaičių genčių sąjunga, žemaičių bei žemgalių genčių masyvas, pradėjo skirtis skalvių ir aukštaičių gentys, laikotarpio pabaigoje labiau išryškėja lietuvių ir jotvingių genčių teritorijos. Baltų genčių sąjungos dar intensyviau formavosi vidurinio geležies amžiaus pirmojoje pusėje, kai dideleje Europos teritorijoje dar vyko tautų kraustymasis, pareikalavęs ir iš baltų didesnio karinio-gynybinio susitelkimo.

SUTRUMPINIMAI

Istaigos:

- AILSA** — TSRS Mokslų Akademijos Archeologijos instituto Leningrado skyriaus archyvas.
- ASA** — LTSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyvas.
- IEM** — Lietuvos TSR Istorijos ir etnografijos muziejus Vilniuje.
- KVIM** — Kauno valstybinis istorijos muziejus.
- SAM** — Siaulių „Aušros“ istorijos ir etnografijos muziejus.
- VE** — Valstybinis Ermitažas Leningrade.

Literatūra ir šaltiniai:

- ABS** — Acta Baltico-Slavica.
- AETL** — Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje ... metais.— V.
- AP** — Archeologia Polski.
- ATL** — Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje... metais.— V.
- BRGK** — Bericht der römisch-germanischen Kommission.
- GK** — Gimtasai kraštas.— Siauliai.
- ILKI** — Iš lietuvių kultūros istorijos.— V.
- Istorija** — Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija.— V.
- JRGZM** — Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz.— Mainz.
- LA** — Lietuvos archeologija.— V.
- LAP** — Lietuvos archeologiniai paminklai. Lietuvos pajūrio I—VII a. kapi-nynai.— V., 1968.
- MAD'A** — Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija.— V.
- MP** — Muziejai ir paminklai.— V.
- MS** — Materiały starożytne.
- MSW** — Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne.— W-wa.
- PA** — Przegląd archeologiczny.
- PF** — Pamiętnik Fizyograficzny.— W-wa.
- Prussia** — Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia. Nuo 1926 m.— Prussia, Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschütze.— Königs-berg.
- RB** — Rocznik Białostocki.
- RO** — Rocznik Olsztyński.
- SAHM** — Studia archaeologica in memoriam Harri Moora.— Tallinn, 1970.
- SchPOG** — Schriften der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft.— Königsberg.
- VDKMM** — Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus metraštis.— K., 1941.
- WA** — Wiadomości archeologiczne.— W-wa.
- ZNUJPA** — Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace archeologiczne.— Kraków.
- АО** — Археологические открытия... года.— М.
- ДАК** — Дело Императорской Археологической Комиссии за ... г.
- ЗОРСА** — Записки Императорского археологического общества. Труды отде-ления русской и славянской археологии.— М.
- КСИА** — Краткие сообщения Института археологии.— М.
- КСИИМК** — Краткие сообщения Института истории материальной культуры.
- Мат. ОК** — Материалы к отчетной конференции археологических и этнографи-ческих экспедиций 1964—1965 гг.
- МИА** — Материалы и исследования по археологии СССР.— М.
- СА** — Советская археология.— М.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomasis.— V., 1949—1950.
2. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства.— М., 1976.
3. Baleniūnas P. Kelmyną, Rinkšelių ir Sandrausiskės pilkapių. 1939 m. tyrinėjimai. ASA, Nr. 237.
4. Jablonskis I. Kašučių, Kretingos raj., pilkapių tyrinėjimai 1975 m. Kretinga. 1975, ASA, Nr. 431.
5. Jablonskis I. Padvarių (Kretingos raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 m. ASA, Nr. 609.
6. Jablonskis I. Padvarių pilkapių. Pilkapių tyrimo darbai 1976 m. Kretinga, ASA, Nr. 513.
7. Jablonskis I. Padvarių pilkapių (1975 m. tyrinėjimų medžiaga). ASA, Nr. 693.
8. Kulikauskas P. Upytėje, Panevėžio raj., 1938 m. ištirtų kapų aprašymas. ASA, Nr. 518.
9. Markelevičius J. Seredžiaus senkapio, Jurbarko raj., archeologinių tyrimų 1974 m. ataskaita. ASA, Nr. 469.
10. Puzinas J. Kuokšių pilkapių (Kamajų vls., Rokiškio aps.) tyrinėjimų apyskaita. ASA, Nr. 339.
11. Puzinas J. Piliakalnio vs., Kamajų vls., Rokiškio aps. pilkapių tyrinėjimų apyskaita. ASA, Nr. 340.
12. Puzinas J. Sargėnai Kaune. Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus 1939 ir 1940 m. archeologinių kasinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 927.
13. Puzinas J. Sargėnų kapyno tyrinėjimai 1938 m. ASA, Nr. 326.
14. Puzinas J. Sargėnų kapyno 1938—1941 m. tyrinėjimų dienoraštis. ASA, Nr. 377.
15. Puzinas J. Seredžiaus kapyno 1936 m. tyrinėjimų dienoraštis. ASA, Nr. 603.
16. Puzinas J. Vaineikių pilkapių (Kamajų vls., Rokiškio aps.) bandomųjų tyrinėjimų apyskaita. ASA, Nr. 341.
17. Puzinas J. Veršvų kapyno tyrinėjimo ataskaita. II. 1939. ASA, Nr. 400.
18. Puzinas J. Veršvai. 1939—1940 m. Grautiniai kapai. ASA, Nr. 378.
19. Tarvydas B. Paviekių pilkapių. 1933 ir 1937 m. tyrinėjimai. ASA, Nr. 236.
20. Tautavičienė B. Kriemala, Vilkijos raj. 1961 m. tyrinėjimų ataskaita. ASA, Nr. 109.
21. ДАК за 1899 г. № 138. AILSA.
22. ДАК за 1906 г. № 67. AILSA.
23. ДАК за 1909 г. № 62. AILSA.
24. ДАК за 1909 г. № 87. AILSA.
25. Aberg N. Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit.— Uppsala; Leipzig, 1919.
26. Almgren O. Die ältere Eisenzeit Gotlands.— Stockholm, 1914, 1.
27. Almgren O. Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen.— Leipzig, 1923.
28. Almgren O., Norman B. Die ältere Eisenzeit Gotlands.— Stockholm, 1914, 2.
29. Alseikaitė-Gimbutienė M. Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit.— Tübingen, 1946.
30. Alseikaitė-Gimbutienė M. Kapų tipai Lietuvoje proistoriniais laikais.— GK, 1943, Nr. 31, p. 1—32.
31. Alseikaitė-Gimbutienė M. Pagoniškosios laidojimo apeigos Lietuvoje.— GK, Nr. 31, p. 53—80.
32. Alseikaitė-Gimbutienė M. Pomirtinio gyvenimo įsivaizdavimas Lietuvoje proistoriniais laikais.— GK, 1942, kn. 5, sąs. 30, p. 1—11.
33. Antanavičius J. Idomūs senoviniai papuošalai.— MP, 1969, p. 77—79.
34. Antanavičius J. Kejėnų (Raseinių raj.) pilkapių ir senkapio kasinėjimai 1970 m.— AETL 1970 ir 1971 m. V., 1972, p. 51—56.
35. Antanavičius J. Medžionių (Prienų raj.) kapai.— Kraštotyra. V., 1970, p. 130—140.
36. Antanavičius J. Ramoniškių kapyno, Šakių raj., tyrinėjimai 1969 metais.— AETL 1968 ir 1969 m., 1970, p. 43—44.

37. Anteins A. Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs).—In: Arheoloģija un etnogrāfija. Rīga, 1960, 2, lpp. 3—60.
38. Antonevičius J. Senovės baltų žemdirbystės technikos klausimu.—ILKI, 1964, t. 4, p. 164—170.
39. Antoniewicz J. Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria pow. Suwałki.—WA, 1961, t. 27, z. 1, s. 1—26.
40. Antoniewicz J. Bałtowie zachodni w V w. p. n. e.—V w. n. e. Olsztyn; Białystok, 1979.
41. Antoniewicz J. Einige Bemerkungen über den Getreidenbau und die Viehhaltung bei den westbaltischen Stämmen in der Früh- und Mitteleisenzeit.—In: Pronksiajast varase feodalismini. Tallinn, 1966, lk. 27—37.
42. Antoniewicz J. Niektóre dane do dziejów rolnictwa w pierwszych wiekach n. e. na obszarze Prus i Jaćwieży.—In: Komunikaty Mazursko-Warmińskie. Olsztyn, 1968, N 2 (100), s. 179—190.
43. Antoniewicz J. Odkrycie grobu rolnika jaćwieskiego z narzedziami produkcji z okresu rzymskiego.—RB. Białystok, 1962, t. 3, s. 205—223.
44. Antoniewicz J. Radica łopatkowa okresu rzymskiego z północnej Polski.—Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej. R. 10, N 3—4, 1962, s. 595—599.
45. Antoniewicz J., Kaczyński M., Okulicz J. Wyniki badań przeprowadzonych w 1956 roku na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki.—WA, 1958, t. 25, z. 1—2, s. 22—57.
46. Antoniewicz W. Czasy przedhistoryczne i wczesniodziejowe ziemi Wileńskiej.—In: Wilno i ziemia Wileńska. Wilno, 1930, t. 1, s. 103—123.
47. Antoniewicz W. Wykopaliska z kurhanu późno-rzymskiego we wsi Urdomin, w pow. Kalwaryjskim.—PA. Poznań, 1920, R. 1, z. 3—4, s. 141—142.
48. Antoniewicz W. Zabytki późno-rzymskie z Wewiarszan na Żmudzi.—PA. Poznań, 1921, R. 2—3, z. 1—2, s. 63—65.
49. Aspelin R. J. Antiquites du Nord Finno-Ougrien.—Helsinki, 1884, n. 5.
50. Balčiūnas J. Dauglaukio plokštinių kapinyno 1983 m. žvalgomieji tyrinėjimai.—ATL 1982 ir 1983 m., 1984, p. 70—72.
51. Baliński M., Lipicki T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym.—W-wa, 1886, t. 4.
52. Baranowski T. Rząd koński z wodzami łańcuchowymi na terenie Europy śródkowej w okresie wpływów rzymskich.—AP. Wrocław i in., 1973, t. 18, z. 2, s. 391—477.
53. Basanavičius J. Apie senovės Lietuvos pilis.—Kn.: Rinktiniai raštais. V., 1970, p. 55—101.
54. Beckmann B. Die baltischen Metallnadeln der römischen Kaiserzeit.—Saalburg Jahrbuch, 1969, T. 26, S. 107—119.
55. Beckmann B. Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien.—Saalburg Jahrbuch, 1966, T. 23, S. 5—100.
56. Beckmann Ch. Metallfingerringe der römischen Kaiserzeit im freien Germanien.—Saalburg Jahrbuch, T. 26, S. 5—106.
57. Bezzemberger A. Analysen vorgeschichtlicher Bronzen Ostpreußens.—Königsberg, 1904.
58. Bezzemberger A. Gräberfeld bei Baiten, Kr. Memel.—Prussia, 1900, H. 21, S. 133—135.
59. Bezzemberger A. Gräberfeld bei Barsduhn, Kr. Heydekrug.—Prussia, H. 21, S. 112—118.
60. Bezzemberger A. Gräberfeld bei Greyszonen, Kr. Tilsit.—Prussia, H. 21, S. 135—152.
61. Bezzemberger A. Gräberfeld bei Lumpönen, Kr. Tilsit.—Prussia, 1909, H. 22, S. 130—147.
62. Bezzemberger A. Gräberfeld bei Pangessen, Kr. Memel.—Prussia. Königsberg, 1914, H. 23, T. 1, S. 149—156.
63. Bezzemberger A. Litauische Gräberfelder: Das Gräberfeld bei Schernen.—Prussia, 1892, H. 17, S. 141—168.
64. Blūlus A. Eitulionų pilkapynas.—MP, 1983, 5, p. 31—40.
65. Blume E. Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit.—Würzburg, 1912, 1915, T. 1—2.

66. Bolin St. Die Funde römischer und byzantinischer Münzen in Ostpreussen.— Prussia, 1926, H. 26, S. 203—240.
67. Bujack Dr. Eine bronzene Brustkette mit Nadeln und ein bronzer Pferdeschmuck der römischen Periode aus Adl. Heydekrug.— Prussia, 1889, 44. Vereinsj., S. 111—112.
68. Butėnienė E. Lazdininkų kapinynas.— Kn.: LAP, p. 143—161.
69. Butrymówna M. Kurhany w Niewiežnikach w pow. Poniewieskim.— Światowit. W-wa, 1902, t. 4, s. 148—149.
70. Brensztejn M. Wykopalisko na folw. „Rajnie“ w pow. Telszewskim na Żmudzi.— Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Kraków, 1898, t. 3, s. 38—40.
71. Cabalska M. Ze studiów nad systemami religijnymi związanymi z obrządkiem ciałaopalnym (próba rekonstrukcji).— WA, 1972, t. 37, z. 1, s. 3—18.
72. Černiauskas M. Noliškių (Šiaulių raj.) pilkapiai tyrinėjimai 1973 ir 1975 metais.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 56—60.
73. Česnys G. II—IV a. Kalnelių žmonės antropologijos požiūriu.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 146—148.
74. Česnys G. Jotvingių antropologija.— Kn.: Iš lietuvių etnogenezės. V., 1981, p. 47—59.
75. Česnys G. Lietuvos II—V a. plokštinių kapinynų žmonės (antropologinė apybraiža).— LA, 1981, t. 2, p. 92—110.
76. Česnys G. III—XI a. žemaičiai kranilogijos aspektu.— LA, 1984, t. 3, p. 141—151.
77. Dakanis B. Bandomieji kasinėjimai Kelmės rajone 1974 metais.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 94—98.
78. Danilaitė E. Brūkšniuotosios keramikos išnykimo Lietuvoje klausimu.— MAD'A, 1967, 1 (23), p. 35—50.
79. Danilaitė E. Lietuvos brūkšniuotosios keramikos ornamentas.— MAD'A, 1968, 1 (26), p. 41—57.
80. Daugudis V. Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai.— MAD'A, 1962, 1 (12), p. 43—69.
81. Daugudis V. Dapšių (Mažeikių raj.) piliakalnis.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 10—20.
82. Daugudis V. Daubarių (Mažeikių raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai 1976 metais.— ATL 1976—1977 m., 1978, p. 101—108.
83. Daugudis V. Daubarių (Mažeikių raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 20—27.
84. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1969 metais.— AETL 1968 ir 1969 m., p. 29—36.
85. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1978 ir 1979 m.— ATL 1978 ir 1979 m., 1980, p. 22—25.
86. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai.— ATL 1980 ir 1981 m., p. 32—34.
87. Daugudis V. Imbarės piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 20—22.
88. Daugudis V. Kapsuko apylinkių piliakalnių tyrinėjimai 1968 metais.— AETL 1968 ir 1969 m., p. 24—29.
89. Daugudis V. Seniausieji mediniai pastatai ir iрenginiai Lietuvoje (2. M. e. I tūkstantmečio I pusės įtvirtinimai).— MAD'A, 1975, 2 (51), p. 61—70.
90. Daugudis V. Seniausieji mediniai pastatai ir iрenginiai Lietuvoje (3. M. e. I tūkstantmečio I pusės pastatai).— MAD'A, 1976, 1 (54), p. 57—67.
91. Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje.— V., 1982.
92. Daugudis V., Stankus J. Lavoriškių (Vilniaus raj.) gyvenvietės tyrinėjimai 1978 metais.— ATL 1978 ir 1979 m., p. 28—29.
93. De Baye J. Les bronzes émaillés de Mostchina gouvernement de Kalouga (Russie).— P., 1891.
94. Dymaczewski A. W sprawie przemian gospodarczych u schyłku starożytności w północno-środkowej Europie.— AP, 1963, t. 8, z. 2, s. 303—317.
95. Domański G. Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II—IV wieku.— Wrocław; W-wa; Kraków; Gdańsk, 1979.

96. Domański G. Zagadnienie tak zwanej kultury burgundzkiej.— PA. Wrocław, 1973, t. 21, s. 123—163.
97. Döring J. Eine altrömische Fibula im Mitauischen Museum, gefunden auf Odachowium Kreise Rossiany.— In: Sitzungberichte der Kurischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Mitau, 1883, S. 35.
98. Dowgird T. Pamiątki z czasów przedhistorycznych na Zmudzi. Melżyn-kapas w folwarku Wizdergi.— PF, 1888, t. 8, dz. 4, s. 3—17.
99. Dubois de Montepereux F. De tumulus, des forts et des remparts de la Russie occidentale.— In: Annuaire de voyages et de la Géographie pour l'année 1845. P., p. 178—193; Annuaire... 1846, p. 39—55.
100. Dundulienė P. Zendirbystė Lietuvoje.— V., 1963.
101. Ebert M. Truso.— B., 1926.
102. Eesti esiajalugu.— Tallinn, 1982.
103. Eggers H. J. Der römische Import im freien Germanien: Atlas der Urgeschichte.— Hamburg, 1951, Bd. 1.
104. Eggers H. J. Einführung in die Vorgeschichte.— München, 1959.
105. Eggers H. J. Römische Bronzegefäße in Britannien.— JRGZM, 13. Jahrg., S. 67—164.
106. Eggers H. J. Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien.— JRGZM, 1955, 2. Jahrg., S. 196—244.
107. Elantkowska J. Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w okresie rzymskim na Śląsku.— Archeologia, Etnografia. Poznań, 1961, z. 2, s. 51—160.
108. Endzinas A. Apie rūdos telkinius, naudotus geležiai gauti Lietuvoje.— Geografija ir geologija. V., 1969, 6, p. 91—101.
109. Endzinas A. Geležies gamybos klausimu Lietuvoje.— Geografinis metraštis. V., 1968, t. 9, p. 147—166.
110. Endzinas A. Geležies gamybos raidos ir geografijos Lietuvoje klausimu.— Geodezijos darbai. V., 1964, t. 2, p. 176—205.
111. Engel C. Die kaiserzeitlichen Kulturgruppen zwischen Weichsel und finnischen Meerbusen und ihr Verhältnis zueinander.— Prussia, 1933, Bd. 30, T. 1, S. 261—286.
112. Engel C. Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit.— Memel, 1931.
113. Engel C. Vorgeschichte der altpreussischen Stämme.— Königsberg, 1935.
114. Engel C., La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande.— Königsberg, 1937.
115. Exner K. Die provinzialrömischen Emailfibeln der Rheinlande.— 29. BRGK. B., 1941, S. 31—121.
116. Filarska B. Szkła starożytnie.— W-wa, 1953.
117. Gabriūnaitė K., Rickevičiūtė K. Lazdininkų senkapio tyrinėjimai 1978 ir 1979 metais.— ATL 1978 ir 1979 m., p. 72—75.
118. Gaerte W. Urgeschichte Ostpreußens.— Königsberg, 1929.
119. Garbsch J. Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert.— Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. München, 1965. B. 11.
120. Gimbutas M. The Balts.— L., 1963.
121. Ginters V. Die Radkopfnadel von Lappdal.— Acta Archaeologica. København, 1976, vol. 47, p. 172—177.
122. Ginters V. Romas imports Latvijā.— Senatne un māksla. Rīga, 1936, 2, lpp. 47—61.
123. Godłowski K. Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna. Cz. 4. Okres lateński w Europie.— Kraków, 1977.
124. Godłowski K. Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północnowschodniej.— RB. W-wa, 1974, t. 12, s. 9—109.
125. Godłowski K. Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku.— MSW, 1977, t. 4, s. 7—237.
126. Godłowski K. The chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe.— Kraków, 1970.
127. Gorecki J. Studien zur Sitte der Münzbeigabe im römerzeitlichen Körpergräbern zwischen Rhein, Mosel und Somme.— BRGK. Mainz am Rhein, 1976, Bd. 56, S. 179—467.

128. Grigalavičienė E. Egliškių pilkapiai.— LA, 1979, t. 1, p. 5—43.
129. Grigalavičienė E. Nevieriskiu (Švenčioniu raj.) piliakalnio tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais.— ATL 1976—1977 m., p. 95—101.
130. Grigalavičienė E. I tūkstantmečio pr. m. e. Lietuvos piliakalnių kaulo. dirbiniai (3. Papuošalai).— MAD'A, 1976, 3 (56), p. 69—80.
131. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis.— ATL 1980 ir 1981 m., p. 24—27.
132. Grigalavičienė E. Sokiškių piliakalnis.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 22—25.
133. Gudavičius E. Lemoviai.— Kn.: Iš lietuvių etnogenezės, p. 75—83.
134. Hollack E. Erläuterungen zur vorgesichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen.— Glogau; B., 1908.
135. Holubowiczow H. i W. Wykopaliska na Wileńszczyźnie w latach 1938 i 1939.— Wilno, 1940.
136. Horedt K. Die dakischen Silberfunde.— Dacia. Buc., 1973, vol. 17, p. 127—167.
137. Jablonskis I. Kašučių (Kretingos raj.) pilkapių tyrinėjimai 1975 metais.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 64—70.
138. Jablonskis I. Padvarių pilkapiai (Kretingos raj.).— ATL 1978 ir 1979 m., p. 46—48.
139. Jahn M. Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung.— Leipzig, 1921.
140. Jamka R. Fibule typu oczkowatego w Europie Środkowej z szczególnym uwzględnieniem ziem polskich.— MS. W-wa, 1964, t. 10, s. 7—104.
141. Jankuhn H. Gürtelgarnituren der älteren römischen Kaiserzeit im Samlande.— Prussia, 1933, Bd. 30, T. 1, S. 166—201.
142. Jankuhn H. Zur Besiedlung des Samlandes in der älteren römischen Kaiserzeit.— Prussia, 1933, Bd. 30, T. 1, S. 202—226.
143. Jankuhn H. Zum räumlichen Gliederung der älteren Kaiserzeit in Ostpreussen.— Archæologia Geographica. Hamburg, 1950, Jahrg. 1, vol. 4, p. 54—64.
144. Jaskanis J. Cmentarzyska kultury zachodniobałtyjskiej z okresu rzymskiego.— MSW, t. 4, s. 239—350.
145. Jaskanis J. Obrządek pogrzebowy zachodnich Bałtów u schyłku starożytności (I—V w. n. e.).— Wrocław; W-wa; Kraków; Gdańsk, 1974.
146. Jovaiša E. Lauksvyrų kapinynas.— Istorija, 1984, t. 24, p. 118—137.
147. Jovaiša E. Raudonėnų kapinynas.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 51—55.
148. Jovaiša E., Markelevičius J. Lietuvos TSR archeologijos paminklai ir jų apsauga.— V., 1976.
149. Jucevičius L. A. Raštai.— V., 1959.
150. Juodelis S. Drulėnų pilkapis.— ATL 1980 ir 1981 m., p. 42—43.
151. Jurginis J. Arimo įrankių reikšmė žemdirbystės sistemoms.— ILKI, 1964, t. 4, p. 156—163.
152. Kaczyński M. Materiały z cmentarzyska kurhanowego badanego w 1934 r. w miejscowości Miežany, pow. Świeciany, na Wileńszczyźnie (LSRR).— WA, 1963, t. 29, z. 2, s. 119—137.
153. Kaczyński M. Problem zróżnicowania wewnętrznego „kultury sudowskiej” w późnym podokresie wpływów rzymskich i okresie wędrówek ludów.— ZNUJPA, 1976, z. 22, s. 253—289.
154. Kaczyński M. The cemeteries dating from the Roman and Great Migration Periods in the Augustów Great Lake's Region.— ABS. Białystok, 1966, vol. 4, p. 79—108.
155. Kader D. Über Ausgrabung in Kupre bei Popiel.— Prussia, 1895, H. 19, S. 135—136.
156. Karallūnas S. Sélių kalba.— Mokslas ir gyvenimas, 1972, Nr. 1, p. 17—19.
157. Kazakevičius V. M. e. I tūkstantmečio strėlių antgaliai Lietuvoje.— Jaunujų istorikų darbai, V., 1982, 4, p. 91—93.
158. Kazakevičius V. Plinkaigalio plokštinis kapinynas.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 77—79.
159. Kerchler H. Die römerzeitlichen Brandbestattungen unter Hügeln in Niederösterreich (norisch-pannonische Hügelgräber).— Archaeologia Austriaca. Wien, 1967, 8.

160. Kietlińska A. Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej.— MS. Wrocław; W-wa; Kraków, 1963, t. 9, s. 7—97.
161. Kivikoski E. Die Eisenzeit Finnlands.— Helsinki, 1973.
162. Klichowska M. Znaleziska zboż na terenie ziem polskich od neolitu do XII w. n. e.— Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej. W-wa, 1961, N 4, s. 675—701.
163. Kolendo J. Rzekome znaleziska posąków egipskich w Szwedzniach na Litwie.— RB. W-wa, 1976, t. 13, s. 283—297.
164. Kolník T. Honosné spony mladšej doby rímskej vo svetle nalezov z juhozápadného Slovenska.— Slovenska Archeológia. Nitra, 1964, knj. 12 (2), s. 409—446.
165. Kraskovská L. Gerulata Rusovce. Rímske pohrebisko I.— Br., 1974.
166. Kraskovská L. Roman bronze vessels from Slovakia.— Oxford, 1978.
167. Kreis Heydekrug, Weszeiten, Matzicken.— Prussia, 1888, 43. Vereinsj., S. 199—200.
168. Krzywicki L. Grodziska górnolitewskie: Grodzisko na Górze Ościkowej pod Rakiszkami.— PF, 1917, t. 24, dz. 5, s. 1—41.
169. Krzywicki L. Grodziska górnolitewskie: I. Grodzisko w Duksztach.— PF, 1914, t. 22, dz. 5, s. 13—32.
170. Krzywicki L. Pilalkiniai pod wsią Petraszunami.— Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Wilno, 1914, t. 5, s. 1—27.
171. Krzywicki L. Pilalkiniai w Gabrieliszakach.— In. Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. W-wa, 1931, s. 175—190.
172. Krzywicki L. Zmudź starożytna.— W-wa, 1906.
173. Kulikauskas P. Badania archeologiczne na Litwie w latach 1955—1961.— ABS. Białystok, 1965, t. 2, s. 203—259.
174. Kulikauskas P. Emaliuojetių dirbiniai Lietuvoje.— VDKMM, p. 43—64.
175. Kulikauskas P. Iš metalų panaudojimo Lietuvoje istorijos.— ILKI, 1959, t. 2, p. 3—20.
176. Kulikauskas P. Kai kurie archeologiniai duomenys apie seniausiai Lietuvos TSR teritorijoje augintus javus.— MAD'A, 1955, 1, p. 75—85.
177. Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas.— Kn.: LAP, p. 12—56.
178. Kulikauskas P. Kurmaičių (Kretingos raj.) plokštinio kapinyno tyrinėjimai.— Lietuvos istorijos instituto darbai. V., 1951, t. 1, p. 315—365.
179. Kulikauskas P. Narkūnų (Utenos raj.) „Mažojo“ piliakalnio tyrinėjimai 1978 metais.— ATL 1978 ir 1979 m., p. 32—35.
180. Kulikauskas P. Nauji radiniai Kurmaičių kapinyne.— MAD'A, 1957, 2 (3), p. 141—151.
181. Kulikauskas P. Nemenčinės piliakalnis.— ILKI, 1958, t. 1, p. 20—43.
182. Kulikauskas P. Obelytės, Alytaus raj., piliakalnis ir jo tyrinėjimų duomenys.— Istorija, 1976, t. 16 (2), p. 104—114.
183. Kulikauskas P. Paveisininkų, Lazdijų raj., piliakalnis ir jo tyrinėjimai.— Istorija, 1970, t. 11, p. 227—246.
184. Kulikauskas P. Raginėnų (Šeduvos raj.) archeologinių paminklų tyrinėjimai ir „Raginėnų kultūros“ klausimas.— MAD'A, 1958, 1 (4), p. 65—89.
185. Kulikauskas P. Seniausieji Kuršių Neringos gyventojai.— ILKI, t. 2, p. 72—85.
186. Kulikauskas P. Seniausi pastatai Lietuvoje.— LTSR architektūros klausimai. K., 1960, t. 1, p. 33—55.
187. Kulikauskas P. Užnemunės piliakalniai I—XIII amžiuje.— V., 1982.
188. Kulikauskas P. Varnupių (Kapsuko raj.) piliakalnis 1971 m. tyrinėjimų duomenimis.— Istorija, 1974, t. 14 (1), p. 97—116.
189. Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bružai.— V., 1961.
190. Kulikauskas P., Luchtanas A. Rudesos (Molėtų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 metais.— ATL 1978 ir 1979 m., p. 59—61.
191. Kulikauskienė R. Maišiagalos piliakalnio tyrinėjimai 1972 ir 1973 m.— AETL 1972 ir 1973 m., 1974, p. 23—29.
192. Kulikauskienė R., Kulikauskas P. Sudargo piliakalnių tyrinėjimai 1970 m.— AETL 1970 ir 1971 m., p. 11—16.

193. Kumšlytis L. Jazdaičių dvaras.— Šiaulių metraštis. Šiauliai, 1933, Nr. 4, p. 42—45.
194. Kunisz A. Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemie Małopolski.— Wrocław; W-wa; Kraków, 1969.
195. La Baume W. Römisches Kunstgewerbe zwischen Christi Geburt und 400.— Braunschweig, 1964.
196. La Baume W. Der altpreußische Schild.— Alt-Preussen. Königsberg, 1941, 6. Jahrg., H. 1, S. 5—12.
197. La Baume W., Gronau W. Das Gräberfeld von Raczki, Kreis Suwalki.— Alt-Preussen, 5. Jahrg., H. 4, S. 59—61.
198. Lányi V. Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien.— Acta Archaeologica. Budapest, 1972, vol. 24, fasc. 1—3, p. 53—213.
199. Latviešu kultūra senatnē.— Rīgā, 1937.
200. Latvijas PSR arheoloģija.— Rīgā, 1974.
201. Liana T. Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim.— WA, 1970, t. 35, z. 4, s. 429—491.
202. Liana T. Kształtowanie się stylu B₁ w kulturze przeworskiej.— ZNUJPA, 1976, z. 22, s. 139—151.
203. Liana T. Niektóre zwyczaje pogrzebowe ludności kultury przeworskiej.— WA. W-wa, 1968, t. 33, z. 3—4, s. 381—385.
204. Ličkūnas S. Apie mūsų senovės laidojimo papročius.— Senovė. Mažeikiai, 1930, Nr. 3, p. 7—8.
205. Lideikytė-Sopauskienė A. Javai iš Lietuvos piliakalnių.— Vytauto Didžiojo universiteto Matematikos-gamtos fakulteto darbai. K., 1935, t. 9, sas. 2, p. 131—149.
206. Lietuvių liaudies menas: Senovės lietuvių papuošalai / Sudarė Kulikauskienė R. ir Rimantienė R.— V., 1958, kn. 1.
207. Lietuvių liaudies menas: Senovės lietuvių papuošalai / Sudarė Kulikauskienė R. ir Rimantienė R.— V., 1966, kn. 2.
208. Lietuvos TSR archeologijos atlasas: II. Piliakalniai.— V., 1975.
209. Lietuvos TSR archeologijos atlasas: III. I—XIII a. pilkapynai ir senkapiai.— V., 1977.
210. Lietuvos TSR archeologijos atlasas: IV. I—XIII a. radiniai.— V., 1978.
211. Loboyko J. Starożytności krajowe: Groby olbrzymie na Zmudzi i inne zabytki starożytności tego kraju, z rękopisu rossyjskiego.— Dziennik Wileński, 1823, t. 2, s. 145—157.
212. Lõugas V. Lääne—eesti rahvastiku kultuurist Rooma rannaajal.— Eesti NSV. TA Toimetised. Uhiskonnateadused. Tallinn, 1972, N 2, lk. 163—175.
213. Lõugas V. Über die Typologie und Chronologie der ältesten Hirtenstabnadeln des Ostbaltikums.— In: Suomen Museo, 1971, s. 20—37.
214. Łowmiański H. Zagadnienie słowiańskich i bałtyjskich nazw plemiennych w Sarmacji europejskiej Ptolemeusza.— ABS. Białystok, 1964, t. 1, s. 37—47.
215. Luchtanas A. Djakovo tipo svoreliai Lietuvoje.— Jaunųjų istorikų darbai. V., 1980, 3, p. 104—106.
216. Luchtanas A. Zalvario apdirbimas ankstyvuosiouose rytu Lietuvos piliakalniuose.— LA, t. 2, p. 5—17.
217. Mackensen M. Das römische Gräberfeld auf der Keckwiese in Kempten.— In: Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte. Kallmünz/Opf., 1978, Reihe A, Bd. 34.
218. Madyda R. Sprzączki i okucia pasa na ziemiach polskich w okresie rzymskim.— MSW, t. 4, s. 351—411.
219. Majewski E. Bronzy i kości ludzkie z grobu we wsi Koniuchy (pow. Wiłkomierski).— Światowit. W-wa, 1901, t. 3, s. 85—93.
220. Majewski E. Kurhany w Pakalniszkach.— Światowit. W-wa, 1900, t. 2, s. 92—103.
221. Majewski K. Importy rzymskie na ziemiach słowiańskich.— Wrocław, 1949.
222. Majewski K. Import rzymskie w Polsce.— W-wa; Wrocław, 1960.
223. Makarenko M. Zabytki przedhistoryczne gub. Kowieńskiej.— Kwartalnik Litewski. Petersburg, 1910, N 2, s. 103—112.

224. Makiewicz T. Zwierzęce szczątki kostne jako źródło do badania struktury hodowli pradziejowej.—PA. Wrocław; W-wa; Kraków; Gdańsk, 1980, t. 27, s. 125—143.
225. Markelevičius J., Morauskienė E. Muoriškių (Biržų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais.—ATL 1974 ir 1975 m., p. 87—93.
226. Markelevičius J., Olišauskas R. Spitrenų (Utenos raj.) piliakalnio tyrinėjimai 1973 m.—AETL 1972 ir 1973 m., p. 12—14.
227. Matlakówna M. Dalsze badania nad zbożem średniowiecznym z Litwy.—Acta Societatis Botanicorum Poloniae. W-wa, 1929, vol. 6, N 4, p. 370—384.
228. Matlakówna M. Średniowieczne szczątki roślinne ze Zmudzi oraz niektóre zagadnienia pochodzenia zbóż.—Acta Societatis Botanicorum Poloniae. W-wa, 1926, vol. 3, N 2, p. 196—231.
229. Meyer E. Die germanischen Bodenfunde der spätromischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit in Sachsen. I: Katalog.—B., 1971.
230. Merkevičius A. Eketės (Klaipėdos raj.) piliakalnio tyrinėjimai 1972 m.—AETL 1972 ir 1973 m., p. 15—19.
231. Merkevičius A. Jurgaičių kapinyno II—IX amžių žalvario dirbinių metalo sudėtis.—MAD'A, 1973, I (42), p. 67—77.
232. Merkevičius A. Kurmaičių (Kretingos raj.) piliakalnis.—ATL 1978 ir 1979 m., p. 20—22.
233. Merkevičius A. Kurmaičių piliakalnio tyrinėjimai.—ATL 1980 ir 1981 m., p. 27—28.
234. Merkevičius A. Pamusio pilkapių IV—XI amžių žalvario dirbinių metalo sudėtis.—MAD'A, 1975, I (50), p. 39—50.
235. Merkevičius A. Seniausių Lietuvos metalo dirbinių cheminė sudėtis.—MAD'A, 1973, 2 (43), p. 87—102.
236. Merkevičius A. Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1978 metais.—ATL 1978 ir 1979 m., p. 26—28.
237. Merkevičius A. Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1977 metais.—ATL 1976—1977 m., p. 115—118.
238. Merkevičius A. Imbarės piliakalnis ir gyvenvietė I tūkst. pr. m. e.—IV m. e. a.—Jaunujų istorikų darbai, 1982, 4, p. 87—90.
239. Michelbertas M. Ankštakių kapinynas.—Kn.: LAP, p. 112—115.
240. Michelbertas M. Berklainių pilkapių (Pasvalio raj.) tyrinėjimai 1970 m.—AETL 1970 ir 1971 m., p. 32—33.
241. Michelbertas M. Daujėnų pilkapių (Pasvalio raj.) tyrinėjimai 1970 m.—AETL 1970 ir 1971 m., p. 28—32.
242. Michelbertas M. Emaliuotos juostos Lietuvoje.—MAD'A, 1968, 2 (27), p. 37—46.
243. Michelbertas M. Gintarų kapinyno tyrinėjimai.—ATL 1980 ir 1981 m., p. 37—39.
244. Michelbertas M. Gintarų (Kretingos raj.) senkapio tyrinėjimai 1978 metais.—ATL 1978 ir 1979 m., p. 66—68.
245. Michelbertas M. Kauno m. III—V amžių Romos monetų lobis.—MAD'A, 1966, 1 (20), p. 49—57.
246. Michelbertas M. Pajuosčio pilkapių (Panevėžio raj.) tyrinėjimai 1971 m.—AETL 1970 ir 1971 m., p. 25—28.
247. Michelbertas M. Pajuostės (Panevėžio raj.) pilkapių tyrinėjimai 1972 ir 1973 m.—AETL 1972 ir 1973 m., p. 35—40.
248. Michelbertas M. Papildomi duomenys apie Romos monetų radinius Tarybų Lietuvos teritorijoje.—Istorija, 1978, t. 18 (1), p. 83—93.
249. Michelbertas M. Pažarscio (Prienų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1975 metais.—ATL 1974 ir 1975 m., p. 61—64.
250. Michelbertas M. Pažarscio (Prienų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1976 metais.—ATL 1976—1977 m., p. 123—126.
251. Michelbertas M. Pilkapių tyrinėjimai Zemaitijoje 1968—1969 metais.—AETL 1968 ir 1969 m., p. 46—52.
252. Michelbertas M. Prekybiniai ryšiai su Romos imperija.—Kn.: Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I—XIII a. V., 1972, p. 5—125.

253. Michelbertas M. Romėniška sparninė segė iš Vienragių (Plungės raj.).— Lietuvos istorijos metraštis, 1977. V., 1978, p. 36—45.
254. Michelbertas M. Romos imperijos įtakos baltų genčių kultūrai klausimu.— MAD'A, 1965, 1 (18), p. 47—66.
255. Michelbertas M. Romos monetų radiniai Lietuvos TSR teritorijoje.— MAD'A, 1961, 1 (10), p. 19—36.
256. Michelbertas M. Rūdaičių II kapinynas.— Kn.: LAP, p. 56—73.
257. Michelbertas M. Rūdaičių I kapinynas.— Kn.: LAP, p. 73—112.
258. Michelbertas M. Saulažolių km. (Klaipėdos raj.) I—III amžių Romos monetų lobis.— MAD'A, 1964, 1 (16), p. 53—62.
259. Michelbertas M. Senkų kapinynas.— Kn.: LAP, p. 115—123.
260. Michelbertas M. III—V m. e. amžių Veliuonos kapinynas.— MAD'A, 1967, 2 (24), p. 47—60.
261. Michelbertas M. Vienragių pilkapyno tyrinėjimai 1977 metais.— Istorija, 1980, t. 20 (1), p. 110—133.
262. Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.: Die Funde, T. 1.— Tartu, 1929.
263. Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr.: Analyse. T. 2.— Tartu, 1938.
264. Moora H. Zur Frage nach der Herkunft des ostbaltischen emailverzierten Schmucks.— Suomen Muinasmuistoydistyksen Aikakauskirja. Helsinki, 1934, 40, s. 75—90.
265. Moszyński K. Kultura ludowa słowian.— W-wa, 1967, t. 2, cz. 1.
266. Motyková-Sneidrová K. Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen.— Pragae, 1967.
267. Müller A. von. Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee.— B., 1957.
268. Nakaitė L. Auksakalystės Lietuvoje iki XIII a. klausimu (1. Technika, ornamentika).— MAD'A, 1966, 3 (22), p. 67—84.
269. Nakaitė L. Auksakalystės Lietuvoje iki XIII a. klausimu (2. Sidabro dirbiniai geografija).— MAD'A, 1968, 2 (27), p. 47—56.
270. Nakaitė L. Jurgaičių kapinyno VII—VIII a. kapai.— MAD'A, 1972, 4 (41), p. 101—121.
271. Nakaitė L. Senovės lietuvių sidabriniai papuošalai.— ILKI, t. 2, p. 54—71.
272. Nakaitė L. Sidabras kaip vertės matas I m. e. tūkstantmečio Lietuvoje.— MAD'A, 1966, 1 (20), p. 33—47.
273. Nakaitė L. Sidabro naudojimas II—XII amžiais Lietuvoje dirbiniams puošti.— MAD'A, 1964, 1 (16), p. 63—82.
274. Nakaitė L. Silutės raj. Vilku Kampo kaimo „Kapų kalno“ tyrinėjimai.— MAD'A, 1970, 3 (34), p. 43—55.
275. Nakaitė-Vaitkunskienė L. Bandužių kapinyno III—VI amžių kapų 1974 m. tyrinėjimai.— MAD'A, 1976, 2 (55), p. 91—102.
276. Navickaitė O. Bačkininkelių piliakalnis.— ILKI, t. 2, p. 103—118.
277. Navickaitė O. Diržių kapinynas.— ILKI, t. 2, p. 151—159.
278. Navickaitė O. Guogų-Piliuonos piliakalnis.— MAD'A, 1959, 1 (6), p. 89—101.
279. Navickaitė O. Plokštinių kapinynų tyrinėjimai Lietuvoje 1948—1958 m.— ILKI, 1961, t. 3, p. 66—100.
280. Navickaitė O. Veršvų kapinyno laidojimo papročiai.— MAD'A, 1957, 2 (3), p. 153—175.
281. Navickaitė-Kuncienė O. Pryšmančių kapinynas.— Kn.: LAP, p. 137—143.
282. Navickaitė-Kuncienė O. Reketės kapinynas.— Kn.: LAP, p. 161—183.
283. Niewęglowski A. Bogowie nieba i ziemi.— Z otchłani wieków, 1978, N 4, s. 260—266; 1979, N 1, s. 44—51, 62.
284. Niewęglowski A. Z badań nad osadnictwem w okresach późnolateńskim i rzymskim na Mazowszu.— Wrocław; W-wa; Kraków, 1966.
285. Nylen E. Die älteste Goldschmiedekunst der nordischen Eisenzeit und ihr Ursprung.— JRGZM, 1968, 15. Jahrg., S. 75—94.
286. Odry, cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w powiecie chojnickim.— Lódź, 1968.

287. Okulicz J. Cmentarzysko z okresu rzymskiego odkryte w miejscowości Bo-gaczewo, na przysiółku Kula, pow. Giżycko.— RO. Olsztyn, 1958, t. I, s. 47—116.
288. Okulicz J. Powiązania pobrzeża wschodniego Bałtyku i centrum sambijskiego z południem w podokresie wczesnorzymskim.— ZNUJPA, z. 22, s. 181—213.
289. Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.— Wrocław; W-wa; Kraków; Gdańsk, 1973.
290. Paaver K., Kulikauskas P. Znaleziska kości zwierzęcych z grodzisk i osad z okresu wczesnożelaznego i rzymskiego na Litwie.— ABS, vol. 2, s. 261—279.
291. Patek E. v. Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien: Dissertationes Pannonicæ.— Budapest, 1942, ser. 2, N 19.
292. Patkauskas S. Lazdininkų (Kretingos raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 metais.— ATL 1976—1977 m., p. 141—150.
293. Patkauskas S. Plaučiškių pilkapiai.— MP, 1980, 3, p. 43—55.
294. Petrauskaitė D. Ziegždrių piliakalnis.— ILKI, t. 2, p. 119—124.
295. Piaskowski J. Technologia żelaza plemion bałtyjskich u schyłku czasów starożytnych i w początku wczesnego średniowiecza (I w. p. n. e.—VIII w. n. e.).— RB. W-wa, 1981, t. 15, s. 11—42.
296. Pisani V. Rom und die Balten.— Baltistica. V., 1968, 4 (1), p. 7—21.
297. Pleiner R. Die Eisenverhüttung in der "Germania Magna" zur römischen Kaiserzeit.— 45. BRGK. B., 1965, S. 11—86.
298. Plezia M. Grecckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian.— Poznań; Kraków, 1952, cz. 1.
299. Poška D. Raštai.— V., 1959.
300. Prahistoria ziemi polskich: Późny okres lateński i okres rzymski.— Wrocław; W-wa; Kraków; Gdańsk, 1981, t. 5.
301. Przewoźna K. Struktura i rozwój zasiedlenia południowo-wschodniej strefy nadbałtyckiej w schyłku starożytności.— W-wa; Poznań, 1974.
302. Przybylski B. Notatki archeologiczne ze Zmudzi.— Z otchlani wieków, 1932, N 1, s. 1—11.
303. Puzinas J. Ankstyvojo geležies amžiaus kapas, surastas Kurmaičiuose, Kretingos vls.— VDKMM, p. 19—27.
304. Puzinas J. Die Flügelfibeln in Litauen und ihre Bedeutung für die Handelsgeschichte.— In: Ur- und Frühgeschichte als historische Wissenschaft. Festschrift zum 60. Geburtstag von Ernst Wahle. Heidelberg, 1950, S. 189—199.
305. Puzinas J. Dvigubas IV amž. kapas, surastas Veršvuose.— VDKMM, p. 28—42.
306. Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys.— Senovė. K., 1938, t. 4, p. 173—303.
307. Radnoti A. Die römischen Bronzegefäße von Pannonien: Dissertationes Pannonicæ.— Budapest, 1938, ser. 2, N 6.
308. Radziukynas J. Suvalkų rėdybos pilakalniai su žemlapiu.— Varšava, 1909.
309. Radzvilavaitė E. Kašučių kapinyno, Kretingos raj., tyrinėjimai 1969 metais.— AETL 1968 ir 1969 m., p. 68—71.
310. Radzvilavaitė E. Lietvių genčių skydai II—VIII, amžiais.— MAD'A, 1966, 2 (21), p. 127—142.
311. Rau G. Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum.— Acta praehistorica et archaeologica. B., 1972, 3, p. 109—214.
312. Regelis K. Javai iš Lietuvos piliakalnių.— Kosmos. K., 1927, 8, p. 13—16.
313. Sadauskaitė I. Kairėnų ir Seiliūnų kapinynų radiniai.— MAD'A, 1959, 1 (6), p. 59—70.
314. Sadowski J. N. Drogi handlowe Greków i Rzymian przez porzecza Odry, Wisły, Dniepru i Niemna do wybrzeży Morza Bałtyckiego.— Pamiętnik Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny. Kraków, 1876, t. 3, s. 1—88.
315. Salatkienė B. Kalnelių pilkapiai.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 60—64.

316. Salatkienė B. Kalnelių (Šiaulių raj.) m. e. II—IV a. pilkapiai.— Kn.: Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas. V., 1983, p. 29—31.
317. Salo U. Die frührömische Zeit in Finnland.— Helsinki, 1968.
318. Schach-Dörges H. Die Bodenfunde des 3. bis 6. Jahrhunderts nach Chr. zwischen unterer Elbe und Oder.— Neumünster, 1970, Offa-Bücher, Bd. 23.
319. Schmiedehelm M., Laul S. Asustusest ja etnilistest oludest Kagu — Eestis I aastatuhandel.— In: SAHM, lk. 154—165.
320. Schoknecht U. Eine germanische Fraubestattung von Klein Teetzleben, Kreis Altentreptow.— In: Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Schwerin, 1961, Jahrbuch 1959, S. 101—113.
321. Spekke A. Senie dzintara ceļi un Austrum—Baltijas geografiskā atklāšana.— Stokholmā, 1956.
322. Stankus J. Geležies dirbinių gamybos Lietuvoje II—IV amžiaus technologija.— MAD'A, 1972, 4 (41), p. 85—100.
323. Stankus J. Geležies dirbinių gamybos raida Lietuvoje.— Lietuvos istorijos metraštis. 1973. V., 1974, p. 5—20.
324. Stankus J. Jautakių (Mažeikių raj.) gyvenvietės tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais.— ATL 1976—1977 m., p. 108—111.
325. Stankus J. Jautakių (Mažeikių raj.) piliakalnio ir gyvenvietės tyrinėjimai 1975 metais.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 28—32.
326. Stankus J. Pribitkos pilkapiai.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 64—66.
327. Stankus J. Šaukėnų kapinynas.— ATL 1980 ir 1981 m., p. 39—42.
328. Statkevičius V. Šilalės rajono senkapiai.— Kraštotyra. V., 1966, p. 169—182.
329. Stawiarska T. Paciorki szklane z okresu wpływów rzymskich występujące w kulturze zachodniobałtyjskiej.— AP. Wrocław; W-wa; Kraków; Gdańsk, 1974, t. 19, z. 1, s. 177—233.
330. Stenberger M. Vorgeschichte Schwedens.— B., 1977.
331. Steuer H. Zur Gliederung frühgeschichtlicher Gräberfelder am Beispiel der Münzbeigabe.— Neue Ausgrabungen und Forschungen im Niedersachsen. Hildesheim, 1970, T. 6, S. 147—190.
332. Stjernquist B. Simris. On Cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age.— Lund, 1955.
333. Svetikas E. Aleknonių-Radastų (Alytaus raj.) kapinyno archeologiniai tyrinėjimai.— Kraštotyra. V., 1983, 16, p. 84—87.
334. Swiderski W. Chwasty z wykopalisk archeologicznych na Zmudzi i w Małopolsce.— Acta Societatis Botanicorum Poloniae, 1926, vol. 3, N 2, p. 242—252.
335. Szukiewicz W. Kurhan ciałopalny przy wsi Wersoce w powiecie Lidzkim, gubernii Wileńskiej.— Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Kraków, 1910, t. 11, s. 63—69.
336. Szukiewicz W. Przedmioty brązowe znalezione nad Niemnem i Mereczanką.— Światowit. W-wa, 1899, t. 1, s. 70—75.
337. Snore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas.— Latviešu aizvēstures materiāli. Rīga, 1930, 1, lpp. 39—95.
338. Snore R. Izrakumi Salenieku „kara kápos“ Makašānu pagastā.— Senatne un māksla, 1936, 2, lpp. 25—46.
339. Tacitas P. K. Germanija.— Kn.: Rinktiniai raštai. V., 1972, p. 5—31.
340. Tarasenka P. Apeiginių Lietuvos piliakalniai.— Zidinys, 1934, Nr. 11, p. 409—418.
341. Tarasenka P. Gimtoji senovė.— Šiauliai, 1925.
342. Tarasenka P. Grodziska w łuku środkowego Niemna na Litwie.— RO. Olsztyn, 1959, t. 2, s. 221—226.
343. Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga.— K., 1928.
344. Tarasenka P. Lietuvos piliakalniai.— V., 1956.
345. Tarasenka P. Prieistorinė Lietuva: Vadovas krašto praeities tyrimo darbams.— K., 1927.
346. Tarvydas B. Šiaulių Kraštotyros Dr-jos archeologiniai tyrinėjimai 1932 metais.— Šiaulių metraštis, Nr. 4, p. 1—17.
347. Tarvydas B. Uogučių senkapis.— GK. Šiauliai, 1936, Nr. 2—4 (10—12), p. 527—529.

348. Tautavičienė B. Šarkų plokštinis kapinynas.— LA, t. 3, p. 25—41.
349. Tautavičienė B. III—XVI a. sidabriniai ir sidabru puošti dirbiniai: Katalogas.— V., 1981.
350. Tautavičius A. Griniūnų (Panevėžio raj.) senkapis.— ATL 1976—1977 m., p. 150—155.
351. Tautavičius A. Iavadas.— Kn.: LAP, p. 5—11.
352. Tautavičius A. Lietuvių ir jotvingių genčių gyventų plotų ribų klausimu.— MAD'A, 1966, 2 (21), p. 161—182.
353. Tautavičius A. Palangos kapinynas.— Kn.: LAP, p. 123—137.
354. Tautavičius A. I—VIII amžių paminklų tyrinėjimai ir tolesni uždaviniai.— ATL 1976—1977 m., p. 9—16.
355. Tautavičius A. Požerės plokštinis kapinynas.— LA, t. 3, p. 93—118.
356. Tautavičius A. Rytu Lietuvos pilkapių.— MAD'A, 1955, 1, p. 87—98.
357. Tautavičius A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas.— LA, t. 2, p. 18—43.
358. Tautavičius A. Žemaičių etnogenezė.— Kn.: Iš lietuvių etnogenezės, p. 27—33.
359. Thomas S. Die germanischen Scheibenfibeln der römischen Kaiserzeit.— Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 1967, Bd. 7, S. 1—187.
360. Tischler O. Das Gräberfeld bei Oberhof, Kreis Memel.— SchPOG, 1888, Bd. 29, S. 14—23.
361. Tischler O. Ostpreussische Gräberfelder. III.— SchPOG, 1879, Bd. 19, S. 159—268.
362. Tischler O. Über das Gräberfeld von Oberhof.— Corespondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. München, 1888, XIX Jahrg., N 10, S. 118—122.
363. Tischler O., Kemke H. Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der grossen Gräberfelder nach Christi Geburt.— Königsberg, 1902.
364. Tyszkiewicz E. Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosł i t. d. w dawniej Litwie i Rusi Litewskiej.— Wilno, 1849.
365. Tyszkiewicz E. Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa Rosyjskiego.— Wilno, 1842.
366. Urbanavičius V. Jonelaičių (Šiaulių raj.) švedkapis.— AETL 1972 ir 1973 m., p. 57—58.
367. Vaitkuskienė L. Romos monetų radinys.— Kraštotoja. V., 1980, 11, p. 59—61.
368. Vaitkuskienė L. Sidabras senovės Lietuvoje.— V., 1981.
369. Vaitkuskienė L. Žvilių plokštinio kapinyno kasinėjimai.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 101—104.
370. Vaitkuskienė L., Merkevičius A. Spalvotųjų metalų dirbiniai ir jų gamyba.— Kn.: Lietuvių materialinė kultūra IX—XIII amžiuje. V., 1978, t. 1, p. 89—116.
371. Valatka V. Dargeliškės lobis.— Kraštotoja. V., 1966, p. 165—169.
372. Valatka V. Giliosios praeities pėdsakai.— Kn.: Socializmo laimėjimai Lietuvoje: Sariai ir Lukė. V., 1979, p. 50—61.
373. Valatka V. Maudžiорų plokštinis kapinynas (1964 ir 1966 m. tyrinėjimų duomenys).— LA, t. 3, p. 6—24.
374. Valatka V. Renavo (Mažeikių raj.) piliakalnis.— AETL 1972 ir 1973 m., p. 14—15.
375. Valatka V. Retas radinys.— Kraštotoja. V., 1967, p. 171—173.
376. Valatka V. Telšių kraštotoros muziejaus moksliniai pasai.— MP, 1969, p. 28—31.
377. Valatka V. Vienragių pilkapiai (1963 m. archeologiniai tyrinėjimai).— MP, 1966, p. 12—17.
378. Valatka V. Zastaučių (Mažeikių raj.) I—V amžių pilkapiai ir kapinynas.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 72—78.
379. Valatka V. Žaduvėnų (Telšių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1974 ir 1975 metais.— ATL 1974 ir 1975 m., p. 79—83.
380. Varnas A. III—V a. Vaitiekūnų (Radviliškio raj.) pilkapynas.— MAD'A, 1984, 2 (87), p. 24—38.

381. Vaškevičiūtė I. Silininkų (Klaipėdos raj.) senkapis.— Kraštotoja. V., 1981, 12, p. 73—76.
382. Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte.— B., 1887.
383. Vėlius N. Senovės baltų pasaulėžiura.— V., 1983.
384. Volkaitė-Kulikauskienė R. Klasinės visuomenės susidarymas Lietuvoje (Remiantis archeologinių tyrinėjimų duomenimis).— VVU mokslo darbai, 5. Istorijos-filologijos fakulteto mokslo darbai. V., 1955, t. 1, p. 120—137.
385. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvio kario žirgas.— V., 1971.
386. Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuvos archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimai.— V., 1958.
387. Volkaitė-Kulikauskienė R. Migonių (Jiezno raj.) archeologiniai paminklai.— ILKI, t. 1, p. 44—64.
388. Volkaitė-Kulikauskienė R. „Mindaugo sostu“ vadinamo Kernavės piliakalnio tyrinėjimai.— ATL 1980 ir 1981 m., p. 28—31.
389. Volkaitė-Kulikauskienė R. Miniatiūrinių piliakalnių Lietuvoje klausimu.— ILKI, t. 2, p. 125—137.
390. Volkaitė-Kulikauskienė R. Senovės lietuvių moterų galvos danga ir jos pausoalai.— ILKI, t. 2, p. 30—53.
391. Volkaitė-Kulikauskienė A. Stačiūnų kapinyno antkaklės.— GK, Nr. 31, p. 80—95.
392. Volkaitė-Kulikauskienė R., Kulikauskas P. Narkūnų (Utenos raj.) archeologinių paminklų 1976 ir 1977 metų tyrinėjimai.— ATL 1976—1977 m., p. 84—94.
393. Volkaitė-Kulikauskienė R., Luchtnas A. Narkūnų (Utenos raj.) „Didžiojo“ piliakalnio tyrinėjimai 1978 metais.— ATL 1978 ir 1979 m., p. 29—32.
394. Waetzoldt D. Zur Tracht der Bewohner des Memelgebietes in der Eisenzeit.— Alt-Preussen. Königsberg, 1939, 3. Jahrg., H. 4, S. 116—120.
395. Wahle E. Die Ausgrabungen in Rützau und Bauske.— Archaiologijas raksti. Rigā, 1928, sēj. 1, d. 2.
396. Walągiewicz R. Napły importów rzymskich do Europy na północ od środkowego Dunaju.— AP. Wrocław; W-wa; Kraków, 1970, t. 15, z. 1, s. 207—252.
397. Wielowiejski J. Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim.— MS. W-wa, 1960, t. 6, s. 1—428.
398. Žilénienė D., Žilénas A. Antalieptės apylinkių senovė.— Kraštotoja. V., 1969, p. 97—103.
399. Žilinskas J., Masalskis R. Senojo geležies periodo Lietuvos gyventojų kaukolų studija.— Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto darbai. K., 1937, t. 4, kn. 1—3, p. 5—197.
400. Žulkus V. Laistų gyvenvietės žvalgomieji tyrinėjimai.— ATL 1982 ir 1983 m., p. 41—43.
401. Абрамова М. П. Сарматская культура II в. до н. э.—I в. н. л. (По материалам Нижнего Поволжья. Сусловский этап).— СА, 1959, № 1, с. 52—71.
402. Альбом древностей мордовского народа.— Саранск, 1941.
403. Амброз А. К. Деталь восточно-балтийского питьевого рога из сел. Лезгур Северо-Осетинской АССР.— В кн.: Славяне и Русь. М., 1968, с. 13—16.
404. Амброз А. К. Фибулы юга европейской части СССР.— М., 1966.
405. Арсеньева Т. М. Некрополь римского времени у дер. Ново-Отрадное.— СА, 1963, № 1, с. 192—203.
406. Барцева Т. Б., Вознесенская Г. А., Черных Е. Н. Металл черняховской культуры.— М., 1972.
407. Барцева Т. Б., Черных Е. Н. О спектроаналитических исследованиях цветного металла черняховской культуры.— СА, 1968, № 2, с. 93—102.
408. Блаватский В. Д. Земледелие в античных государствах северного Причерноморья.— М., 1953.
409. Вакс А. В. Ранний комплекс керамики укрепленного поселения Брикули.— Изв. АН ЛатвССР. Рига, 1982, № 9, с. 57—67.

410. Винокур І. С. Деякі язичницькі символи в орнаментиці пам'яток черняхівської культури.—Археологія. Київ, 1970, т. 23, с. 108—119.
411. Винокур І. С. Некоторые вопросы духовной культуры черняховских племен.—СА, 1969, № 1, с. 48—61.
412. Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н. Этническая антропология Восточной Прибалтики.—В кн.: Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. М., 1959, т. 2.
413. Волкайте-Куликаускене Р. К этническому вопросу грунтовых могильников I—начала II тысячелетия, расположенных у литовского взморья.—In: SAHM, Iк. 242—246.
414. Горбановский М. В. Новые находки на Дьяковском городище.—СА, 1971, № 1, с. 236—238.
415. Горюнова Е. И. Раскопки Теньгушевского и Нароватовского городищ в 1939 г.—КСИИМК. М.; Л., 1940, вып. 5, с. 76—79.
416. Горюнова Е. И. Этническая история Волго-Окского междуречья.—МИА, 1961, т. 94.
417. Граудонис Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа.—Рига, 1967.
418. Григалавичене Э., Мяркявичюс А. Древнейшие металлические изделия в Литве (II—I тысячелетия до н. э.).—Вильнюс, 1980.
419. Гросу В. И. Сарматский курган у с. Корпач.—СА, 1979, № 2, с. 250—255.
420. Гуревич Ф. Д. Из истории юго-восточной Прибалтики в I тысячелетии н. э.—МИА, 1960, т. 76, с. 328—451.
421. Гуревич Ф. Д. Рагинянский могильник.—КСИИМК. М.; Л., 1951, вып. 36, с. 56—61.
422. Данилайт-Григалавичене Е. Проблемы культуры штрихованной керамики на территории Восточной Прибалтики.—В кн.: Тезисы докладов советской делегации на II Международном конгрессе славянской археологии в Берлине. М., 1970, с. 17—20.
423. Данилайт Е. Распространение памятников культуры штрихованной керамики на территории Литвы.—В кн.: Древние славяне и их соседи. М., 1970, с. 44—48.
424. Даугудис В. Археологические раскопки городищ в Норкунай (Пренайский район) в 1964—1965 гг.—В кн.: Мат. ОК, с. 5—7.
425. Даугудис В. Археологические раскопки поселения у местечка Лаворишкес (Вильнюсский район) в 1965 г.—В кн.: Мат. ОК, с. 7—8.
426. Даугудис В. В. Некоторые данные о происхождении и хронологии шероховатой керамики в Литве.—MAD'A, 1966, 3(22), р. 55—66.
427. Даугудис В. О классификации восточно-литовских городищ.—В кн.: 20 лет. Вильнюс, 1968, с. 24—36.
428. Даугудис В. О находках сетчатой керамики в Литве.—In: Pronksiajast varase封建ismi. Tallinn, 1966, Iк. 38—41.
429. Даугудис В. Остатки деревянной архитектуры на городищах Литвы.—В кн.: Беларускі старажытнасці. Мінск, 1972, с. 90—93.
430. Даугудис В. Раскопки городища Бродялишкес.—АО 1970 года, с. 319—320.
431. Денисова Р. Я. Антропология древних балтов.—Рига, 1975.
432. Дерумс В. Я. Болезни и врачевание в древней Прибалтике.—Рига, 1970.
433. Дерумс В. О травмах костей и народном врачевании по материалам археологических раскопок в Прибалтике.—Изв. АН ЛатвССР. Рига, 1964, № 6, с. 113—120.
434. Дубынин А. Ф. Городище Кузнечики в Подмосковье.—СА, 1970, № 1, с. 152—164.
435. Дубынин А. Ф. Как «дьяковцы» вели счет.—В кн.: Древности Восточной Европы. М., 1969, с. 62—64.
436. Дубынин А. Ф. О некоторых предметах со знаками из Щербинского городища.—В кн.: Древние славяне и их соседи, с. 54—55.
437. Дубынин А. Ф. Троицкое городище Подмосковья.—СА, 1964, № 1, с. 178—199.
438. Дубынин А. Ф. Троицкое городище.—В кн.: Древнее поселение в Подмосковье. М., 1970, с. 5—98.

439. Казакевичюс В. К. Оружие балтских племен II—VIII вв. на территории Литвы: Автореф. дис. ...канд. ист. наук.—Вильнюс, 1984.
440. Ковенская губерния. Исследования В. В. Нагевича.—Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1909 и 1910 годы. Спб., 1913, с. 168—170.
441. Ковенская губерния. Исследования И. С. Абрамова.—Отчет ИАК за 1909 и 1910 годы, с. 170—172.
442. Корзухина Г. Ф. Предметы убора с выемчатыми эмалями V—первой половины VI в. н. э. в Среднем Поднепровье.—Л., 1978.
443. Краснов Ю. А. Из истории железных серпов в лесной полосе европейской части СССР.—КСИА, 1965, вып. 107, с. 17—27.
444. Краснов Ю. А. К истории раннего земледелия в лесной полосе европейской части СССР.—СА, 1965, № 2, с. 57—74.
445. Краснов Ю. А. Локальные особенности животноводства в лесной полосе Восточной Европы в эпоху раннего железа.—КСИА, 1967, вып. 112, с. 31—37.
446. Краснов Ю. А. О возникновении пашенного земледелия в лесной полосе Восточной Европы.—СА, 1968, № 2, с. 3—22.
447. Краснов Ю. А. О некоторых сторонах взаимоотношений балто-финно-угорских племен западной части Волго-Окского междуречья.—КСИА, 1969, вып. 119, с. 3—13.
448. Краснов Ю. А. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы: II тысячелетие до н. э.—первая половина I тысячелетия н. э.—М., 1971.
449. Краснов Ю. А., Краснов Н. А. «Домик мертвых» на городище дьяковского времени.—АО 1966 года, 1967, с. 34—36.
450. Крживицкий Л. Последние моменты неолитической эпохи в Литве.—В кн.: Сборник в честь 70-летия Д. Н. Анутина. М., 1913, с. 301—318.
451. Кропоткин В. В. Клады римских монет на территории СССР.—М., 1961.
452. Кропоткин В. В. Новые находки римских монет в СССР.—В кн.: Нумизматика и эпиграфика. М., 1966, т. 6, с. 74—102.
453. Кропоткин В. В. Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э.—V в. н. э.).—М., 1970.
454. Кропоткин В. В. Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии нашей эры.—М., 1967.
455. Кругликова И. Т. Боспор в позднеантичное время.—М., 1966.
456. Кругликова И. Т. Некрополь поселения у дер. Семеновки.—СА, 1969, № 1, с. 98—119.
457. Куликаускас П. Исследования археологических памятников Литвы.—КСИИМК. М., 1952, вып. 42, с. 92—107.
458. Куликаускас П. Исследования городищ Занеманья в Литве.—In: Liber Iosepho Kostrzewski. AP. Wrocław; W-wa; Kraków, 1968, t. 13, z. 2, s. 297—313.
459. Куликаускас П. Исследования городищ Занеманья и ятвяжский вопрос.—В кн.: Мат. ОК, с. 17—19.
460. Куликаускас П. Исследования городищ Занеманья — юго-западной части Литвы.—In: Proneksiajast varase feudalismi, lk. 72—86.
461. Куликаускас П. З. Некоторые данные о первоначальном заселении территории Литвы и о племенных группах в I и начале II тысячелетия н. э. по данным археологии.—Тр. Ин-та этиографии. Новая сер. М., 1954, т. 23, с. 36—46.
462. Кухаренко Ю. В. Зарубинецкая культура.—М., 1964.
463. Кухаренко Ю. В. Могильник Брест-Тришин.—М., 1980.
464. Кухаренко Ю. В. Поселение и могильник полей погребений в селе Привольном.—СА, 1955, 22, с. 125—152.
465. Лордкипанидзе О. Д. Итальянские бронзовые изделия, найденные на территории древней Грузии.—СА, 1964, № 1, с. 199—220.
466. Макаренко М. Борзенські емалі й стари емалі України взагалі.—В кн.: Чернігів і північне Лівобережжя. Київ, 1927, с. 80—100.
467. Максимов Е. В. Среднее Приднепровье на рубеже нашей эры.—Киев, 1972.
468. Меркявичюс А., Станкус И. Раскопки городища Экете.—АО 1972 года, 1973, с. 376—377.

469. Митрофанов А. Г. Железный век средней Белоруссии (VII—VI вв. до н. э.—VIII в. н. э.).—Минск, 1978.
470. Михельбертас М. М. Два клада римских провинциальных монет из Западной Литвы.—В кн.: Нумизматика и эпиграфика, 1968, т. 7, с. 68—71.
471. Михельбертас М. М. Изделия с выемчатой эмалью в Литве.—В кн.: Матеріали XIII конференції інституту археології АН УРСР. Київ, 1972, с. 262—264.
472. Михельбертас М. Находки греческих монет на территории Литовской ССР.—Istorija, 1977, т. 17 (2), р. 75—82.
473. Михельбертас М. Некоторые черты погребального обряда курганов Жемайтии и северной части Центральной Литвы.—В кн.: 20 лет, с. 37—46.
474. Михельбертас М. Раскопки могильника III—IV вв. н. э. в Серяджюс (Юрбаркский район) в 1964 г.—В кн.: Мат. ОК, с. 8—9.
475. Михельбертас М. Римский импорт в Литве.—В кн.: Материалы конференции молодых ученых Белоруссии и Прибалтики. Сер. История, языко-знание, литературоведение. Минск, 1963, с. 79—87.
476. Михельбертас М. М. Римские металлические предметы в Литве.—СА, 1965, № 3, с. 163—177.
477. Михельбертас М. Связи жителей Литвы с соседними племенами в I—IV вв. н. э.—В кн.: Тезисы докладов советской делегации на IV Международном конгрессе славянской археологии. М., 1980, с. 16—17.
478. Михельбертас М. Фибула с эмалью из Рудишкяй.—In: SAHM, р. 122—125.
479. Михельбертас М., Таутавичюс А. Раскопки Института истории АН Литовской ССР.—АО 1967 года, 1968, с. 259—265.
480. Могильников В. А. Погребальный обряд культур III в. до н. э.—III в. н. э. в западной части Балтийского региона.—В кн.: Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в I тыс. до н. э.—I тыс. н. э. М., 1974, с. 133—225.
481. Мора Х. А. Археологические памятники I—IV вв. в Прибалтике.—КСИИМК. М., 1953, вып. 53, с. 3—22.
482. Мора Х. А. Возникновение классового общества в Прибалтике (по археологическим данным).—СА, 1953, 17, с. 105—132.
483. Мора Х. А. О древней территории расселения балтийских племен.—СА, 1958, № 2, с. 9—33.
484. Накайте Л. Раскопки в дер. Юртайчай (Шилутский р-н).—В кн.: 20 лет, с. 65—67.
485. Никулице И. Т. Погребальный обряд гетов в IV—III вв. до н. э.—СА, 1973, № 2, с. 27—44.
486. Паавер К. А. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене.—Таллин, 1965.
487. Перхавко В. Б. Появление и распространение шпор на территории Восточной Европы.—СА, 1978, № 3, с. 113—126.
488. Петров В. П. Зарубинецкий могильник.—В кн.: МИА, 1959, т. 70, с. 32—60.
489. Поболь Л. Д. Древности Белоруссии в музеях Польши.—Минск, 1979.
490. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии.—Минск, 1973, 2.
491. Поболь Л. Д. Славянские древности Белоруссии.—Минск, 1974, 3.
492. Полесских М. Р. Ранние могильники древней мордовы в Пензенской области.—СА, 1959, № 4, с. 202—211.
493. Покровский Ф. В. Археологическая карта Виленской губернии.—В кн.: Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне IX археологического съезда. Вильна, 1893, отд. 2, с. 1—164.
494. Покровский Ф. В. Археологическая карта Гродненской губернии.—В кн.: Труды девятого археологического съезда в Вильне 1893. М., 1895, т. 1. Приложение.
495. Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии.—В кн.: Труды X археологического съезда в Риге 1896 г. М., 1899, т. 3. Приложение.
496. Покровский Ф. В. Виленский музей древностей.—Вильна, 1892.

497. Покровский Ф. В. К исследованию курганов и городищ на восточной окраине современной Литвы.— В кн.: Труды IX археологического съезда в Вильне 1893. М., 1897, т. 2, с. 138—196.
498. Радзивиловайте Е. Раскопки в дер. Рудайчай (Кретингский р-н).— В кн.: 20 лет, с. 64—65.
499. Раев Б. А. К хронологии римского импорта в сарматских курганах нижнего Дона.— СА, 1976, № 1, с. 123—134.
500. Рыбаков Б. А. Ремесло древней Руси.— М., 1948.
501. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян.— М., 1981.
502. Рикман Э. А. Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры.— М., 1975.
503. Рубежанский А. Ф. Определение лабораторными методами различия в датировке археологических костей, обнаруженных в одном погребении.— СА, 1972, № 4, с. 272—275.
504. Самоквасов Д. Я. История русского права.— Варшава, 1884, вып. 2.
505. Седов В. В. Булавки восточных балтов в эпоху раннего железа.— In: ABS. Białystok, 1967, vol. 5, p. 129—146.
506. Седов В. В. Городище Церковище.— КСИА, 1964, вып. 102, с. 70—74.
507. Седов В. В. Днепровские балты.— В кн.: Проблемы этногенеза и этнической истории балтов: Тез. докл. Вильнюс, 1981, с. 43—46.
508. Седов В. В. Жилища юго-восточной Прибалтики (I—начало II тысячелетия н. э.).— В кн.: Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 276—301.
509. Седов В. В. Заселяли ли ятвяги Южную Литву? — СА, 1968, № 2, с. 82—92.
510. Седов В. В. Курганы ятвягов.— СА, 1964, № 4, с. 36—51.
511. Седов В. В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвилья.— М., 1970.
512. Седов В. В. Ятвяжские древности в Литве (По поводу статьи А. З. Таутавичюса «К вопросу о границах между ятвяжскими и литовскими племенами»).— MAD'A, 1968, 1(26), p. 177—185.
513. Сизов В. И. Дьяково-городище, близ Москвы.— В кн.: Труды IX археологического съезда в Вильне 1893, т. 2, с. 257—267.
514. Сымонович Э. А. Древности Скандинавии и Прибалтики на территории культур полей погребений.— КСИА, 1973, вып. 133, с. 24—31.
515. Сымонович Э. А. Магия и обряд погребения в черняховскую эпоху.— СА, 1963, № 1, с. 49—61.
516. Сымонович Э. А. Ромашковский могильник — первый черняховский памятник Поднепровья.— СА, 1979, № 3, с. 155—170.
517. Синицын И. В. Археологические исследования заволжского отряда Сталинградской экспедиции.— КСИИМК. М., 1954, вып. 55, с. 77—94.
518. Скрипкин А. С. Фибулы Нижнего Поволжья (По материалам сарматских погребений).— СА, 1977, № 2, с. 100—120.
519. Смирнов А. П. Могильники пьяноборской культуры (К вопросу о дате).— КСИИМК. М.; Л., 1949, вып. 25, с. 22—32.
520. Смирнов К. А. Городище Графская гора.— КСИА, 1977, вып. 148, с. 77—81.
521. Смирнов К. А. Дьяковская культура.— В кн.: Дьяковская культура. М., 1974, с. 7—89.
522. Смирнов К. А. К вопросу о назначении грузиков «дьякова типа».— СА, 1961, № 3, с. 45—55.
523. Смирнов К. А. К вопросу о систематизации грузиков «дьякова типа» с Троицкого городища.— В кн.: Древнее поселение в Подмосковье. М., 1971, с. 80—98.
524. Спицын А. А. Курганы близ д. Пакальнишк Ковенской губ.— Известия Императорской Археологической Комиссии. Спб., 1902, вып. 2, с. 95—98.
525. Спицын А. А. Курганы в окрестностях озера Жеймяна.— ЗОРСА. М., 1907, т. 8, вып. 2, с. 248—251.
526. Спицын А. Литовские древности.— Tauta ir žodis. 1925, kn. 3, p. 112—171.
527. С(пицын) А. Находки древних вещей в Сувалкской губ.— ЗОРСА. Спб., 1898, т. 10, вып. 3, с. 358—360.
528. Спицын А. А. Поля погребальных урн.— СА. М.; Л., 1948, 10, с. 53—72.

529. Спицын А. А. Предметы с выемчатою эмалью.— ЗОРСА. Спб., 1903, т. 5, вып. 1, с. 149—192.
530. Станкус И. Технология железных изделий балтов во II—XIII веках.— In: Rapports du IIIe Congrès International d'Archeologie Slave. Бр., 1980, т. 2, р. 437—442.
531. Страздас К. Некоторые аспекты производства литовского стекла до XVIII века.— В кн.: Из истории естествознания и техники Прибалтики. Вильнюс, 1980, с. 47—64.
532. Тарасенко П. Ф. Городища Литвы.— КСИИМК, 1952, вып. 42, с. 86—91.
533. Таутавичюс А. Археологические исследования в Литве в 1962—1966 гг.— In: ABS. Białyostok, 1971, vol. 7, p. 207—241.
534. Таутавичюс А. Археологические исследования Института истории АН Литовской ССР в 1948—1967 гг.— В кн.: 20 лет, с. 5—16.
535. Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э.— В кн.: Из древнейшей истории балтских народов (По данным археологии и антропологии). Рига, 1980, с. 80—88.
536. Таутавичюс А. З. Восточно-литовские курганы.— В кн.: Вопросы этнической истории народов Прибалтики. М., 1969, с. 128—153.
537. Таутавичюс А. З. Дополнительные замечания по вопросу о границах между ятвяжскими и литовскими племенами.— MAD'A, 1968, 1(26), р. 187—190.
538. Таутавичюс А. Территория жемайтов по археологическим данным V—XII вв.— В кн.: 20 лет, с. 56—63.
539. Третьяков П. Н. У истоков древнерусской народности.— Л., 1970.
540. Третьяков П. Н. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге.— М.; Л., 1966.
541. Третьяков П. Н., Шмидт Е. А. Древние городища Смоленщины.— М.; Л., 1963.
542. Уртан В. А. Древние щиты на территории Латвийской ССР.— СА, 1961, № 1, с. 216—224.
543. Фролов И. К. Лунницы с выемчатой эмалью.— В кн.: Из древнейшей истории балтских народов (По данным археологии и антропологии), с. 111—124.
544. Фролов И. К. Нижний слой городища у дер. Серенск.— В кн.: Древние славяне и их соседи, с. 80—82.
545. Фролов И. К. Подвеска из Дмитровского могильника.— В кн.: Древности Восточной Европы. М., 1969, с. 271—274.
546. Фролов И. К. Подвеска с выемчатой эмалью из Орловского музея.— КСИА, 1969, вып. 119, с. 37—42.
547. Хавлюк П. І. Зарубинецька культура Південного Побужжя та Лівобережжя Середнього Дністра.— Археологія. Київ, 1975, № 18, с. 7—19.
548. Черных Е. Н., Барцева Т. Б. Спектроаналитические исследования цветного металла черняховской культуры.— КСИА, 1970, вып. 121, с. 95—103.
549. Черных Е. Н., Хоферте Д. Б., Барцева Т. Б. Металлургические группы цветного металла I тысячелетия н. э. из Прибалтики.— КСИА, 1969, вып. 119, с. 109—120.
550. Чеснис Г. А. Антропологическая картина Литвы I половины I тысячелетия н. э. в связи с этиогенезом некоторых балтских племен.— В кн.: Проблемы этиогенеза и этнической истории балтов, с. 86.
551. Шелов Д. Б. Танаис и нижний Дон в первые века нашей эры.— М., 1972.
552. Шмидхельм М. Х. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии.— Таллин, 1955.
553. Шиноре Э. Каменный могильник в Лаздыни.— In: SAHM, р. 189—196.
554. Щукин М. Б. Вопросы хронологии черняховской культуры и находки амфор.— СА, 1968, № 2, с. 41—51.
555. Щукин М. Б. О начальной дате черняховской культуры.— In: ZNUJPA, z. 22, s. 303—317.
556. Эндзинас А. Древнее производство железа на территории Литвы.— ABS. W-wa, 1973, t. 8, р. 21—52.
557. Яблонските-Римантене Р. О древнейших культурных областях на территории Литвы.— Сов. этнография, 1955, № 3, с. 3—19.

DIE ÄLTERE EISENZEIT IN LITAUEN

Zusammenfassung

In der Geschichte Litauens ist das 1.—4. Jahrhundert u. Z. als eine der bedeutendsten Eisenzeitperioden zu schätzen, im Laufe deren die Grundlagen für die weitere ökonomische und gesellschaftliche Entwicklung der baltischen Stämme geschaffen wurden. Die Erforschung von den Denkmälern dieser Zeitspanne ermöglicht die Bekanntschaft mit der materiellen Kultur der Bewohner Litauens, mit ihren Begräbnissitten, Handelsbeziehungen, mit ihrer Hauptbeschäftigung, sie erlaubt uns einiges über den Zerfall der Urgesellschaft und über die Entstehung der baltischen Stämme zu erfahren.

Die vorliegende Arbeit ist als erste Arbeit verallgemeinernder Art anzusehen, die der Lösung des Problems vom älteren eisenzeitlichen Litauen gewidmet ist. Auf Grund der marxistischen Methodologie ist in der Arbeit die Analyse der materiellen und geistigen Kultur von den Bewohnern Litauens im 1.—4. Jh. gegeben.

I. SIEDLUNGEN UND BURGBERGE

Die größte Zahl der Siedlungen und Burgberge lag in den für Viehzucht und Verteidigungszwecke günstigen Gebieten. Für die Aufschüttung der Burgberge nutzte man meist die Hügel aus, die die natürlichen Hindernisse im Wege hatten. Auf den Burgbergplätzen (sie sind der Form und Größe nach verschieden) befanden sich Wohn- und Wirtschaftsbauten, allerlei Befestigungen. Die letzteren änderten sich im Laufe der Zeit, sie wurden immer komplizierter. Am Anfang der Zeitperiode standen noch auf den Burgbergen Pfostenbauten mit den festerlosen Außenwänden, von einem nicht großen Erdwall geschützt (Wallshöhe reichte bis 1,5 m, Breite — 5—6 m). Später wurden die Erdwälle zusätzlich mit Holzbalken, manche von ihnen mit hölzernen Sperren bewehrt.

Das 3.—4. Jahrhundert ist schon durch größere mit Holzbalken, Steinblöcken, Lehm befestigte Erdwälle gekennzeichnet (sie erreichen die Höhe von 2—2,5 m). Von der Außenseite des Erdwalls wurden Verteidigungsgräben eingerichtet, inmitten deren oft hölzerne Sperren eingebaut wurden.

Auf den frühzeitigen Burgbergen sind meist die Bauten von Pfostenkonstruktion zu finden, z. B. auf dem Burgberg Aukštadvaris (Rayon Trakai) war eine längliche in einige Wohn- und Wirtschaftsräume verteilte (3×4 und 4×4 m) Pfostenhütte entdeckt. In den Wohnräumen sind offene Herde aufgefunden worden. In der Regel haben solche Bauten am Burgbergrand gestanden.

Es wurden ebenfalls ovale und halbkreisförmige Pfostenbauten entdeckt (in Bačkininkėliai, Rayon Prienai, in Kurmaičiai, Rayon Kretinga). Sie werden von den Forschern für Kultstätten gehalten.

Von den ersten Jahrhunderten u. Z. sind in Litauen auch Holzgerüstbauten bekannt.

II. GRABDENKMÄLER UND BESTATTUNGSBRAUCHE

Grabdenkmäler des 1.—4. Jahrhunderts gliedern sich in folgende Hauptgruppen: 1. Flachgräberfelder Westlitauens mit Steinkreisen; 2. Flachgräberfelder im Unterlauf von Nemunas; 3. Flachgräberfelder des zentralen Litauens; 4. Hügelgräber Zemaitijas und Nordlitauens. Am Ende der älteren Eisenzeit sind noch ostlitauische Hügelgräber abzusondern. Einzelne Charakteristik gebührt den Grabdenkmälern des Užnemunėgebiets.

III. RELATIVE UND ABSOLUTE CHRONOLOGIE DES ZEITRAUMES.

ERZEUGNISSE VOM 1.—4. JH. U. Z.

In der vorliegenden Arbeit stützt man sich auf das chronologische Schema von H. J. Eggers und K. Godłowski. Nach diesem für das Altertum des Zentral- und Nordeuropas der römischen Periode bestimmten Schema sind folgende Zeitperioden auszugliedern: B₁ — gegen 10—70 Jahre u. Z. (B_{1a} — 10—40; B_{1b} — 40—70), B₂/C₁ — etwa 70—150 (bzw. etwas später), B₂/C₁ — um 150—200, C_{1a} — 150—220, C_{1b} — um 220—260; C₂ — um 250—300, C₃ — um 300—350, D — um 350—450 J. u. Z.

Zur genaueren Chronologisierung der einheimischen Erzeugnisse wurden in erster Reihe die in den Bestattungskomplexen aufgefundene Einführerzeugnisse, vor allem römische Münzen benutzt. Es wurde die einzelne Schmucksachengruppen und-typen korrelierende Tabelle zusammengestellt (Tabelle 2) und das chronologische Schema derer Gebrauchs gebildet (2. Schema).

Es sind folgende den einzelnen Perioden entsprechende Schmucksachenkomplexe zu unterscheiden.

Am Anfang der B₁—Periode haben sich im Gebrauch einige Schmuckarten der früheren Zeit bewahrt (spirale Schläfenringe, Halsringe mit zurückgeschlagenen Spitzenden, Schmucknadeln mit zylinderförmigen Köpfchen (1. Gr.), möglicherweise Hirtenstabnadeln, zusammengesetzte vierkantige Armringe). Zu den der B₁—Periode charakteristischen Schmucksachen gehören stark profilierte Fibeln (A 67), Scheibenkopfnadeln (1. Gr.), Armringe mit Knopfenden. Am Ende der B₁—Periode erscheinen Halsringe mit Trompetenenden (3. Gr.), Flügel- und Augenfibeln der Hauptserie, runde Armringe. Mit dem Erscheinen der selbstständigen der B₁—Periode charakteristischen Schmuckformen beginnt in Litauen die ältere Eisenzeit. Nach der absoluten Chronologiekala konnte es die 20.—30. Jahre des ersten Jahrhunderts u. Z. sein. Kraß zeichnet sich durch ihr Schmucksachenkomplex die B₂—Periode aus. Dazu gehören Schläfenspiralringe und Schläfenscheiben, Halsringe mit Trompetenenden (1., 2., teilweise 3. Gr.), gewundene Halsringe mit Ösenende, Augenfibeln der preußischen Serie, Scheibenkopfnadeln (1. und teilweise 2. Gr.), runde Armringe (1.—3. Gr.), geschlossene Fingerringe mit durchbrochener Vorderseite, Fingerringe mit eingebogenen Enden. In der B₂—Periode entstehen Schmucksachen, die die späteren Zeitperioden charakterisieren: Bernsteinperle, stark profilierte Fibeln (1.—4. Gr.), Fibeln mit dreieckigem Fuß, Nadeln mit zylindrischem (2. Gr.) und profiliertem (1. Gr.) Kopf, bandförmige Armringe mit runden Enden u. a. Im Laufe der B₂/C₁—Periode erleben einige frühere Schmuckformen ihre Atrophie (scheibenartige Schläfenverzierungen, Halsringe mit Trompetenenden (2. Gr.), gewundene Halsringe mit Ösenenden, Augenfibeln der preußischen Serie, runde Armringe). Es entstehen neuartige, für die zweite Hälfte der älteren Eisenzeit charakteristische Schmucksachen (Halsringe mit Kegelenden (1. Gr.), Scheibenkopfnadeln (3. Gr.), Radkopfnadeln (1. Gr.) u. a.

Zum Schmucksachenkomplex, der die B₂/C₁—Periode bezeichnet, gehören Halsringe mit Pilzkopfenden, stark profilierte Fibeln (1.—4. Gr.), Fibeln mit dreieckigem Fuß (1.—2. Gr.), Sprossenfibeln (1. Gr.), Scheibenkopfnadeln (2. Gr.), Nadeln mit profiliertem Kopf (1. Gr.), bandförmige Armringe mit runden Enden, plan-konvexen Armringe (6. Gr.), mit Email verzierte Hufeisenfibeln (1. Untergr.).

Die B₂/C₁—Periode überdeckt in der Tatsache die Periode C_{1a}, am Ausgang deren solche Ziergegenstände wie Halsringe mit Kegelenden (2. Gr.), Halsringe mit Haken und Endplattenschlüssel, mit Haken und Öse, Anhänger, angefertigt in der Akmeniai-Art, Sprossenfibeln (2. und 3. Gr.), Scheibenkopfnadeln (3. Gr.), Nadeln mit runden und rosettenförmigen Köpfchen, eckige Armringe, hohlwandige Armringe, plan-konvexe Armringe (3. Gr.), dreikantige Armringe (1. Gr.).

Für die C_{1b}—Periode sind charakteristisch: Halsringe mit Kegelenden (2. Gr.), mit Kapselverschluß (1.—2. Gr.), mit Haken und Öse, auch Anhänger (Lunullaanhänger und die in der Akmeniai-Art angefertigten), Sprossenfibeln (2. und 3. Gr.), Nadeln mit profiliertem Kopf (2. Gr.), mit runden und rosettenartigen Köpfen, Radkopfnadeln (2. Gr.), hohlwandige, plan-konvexe Armringe (2. Gr.), dreikantige Armringe (1. und 2. Gr.). Am Ausklang der C_{1b}—Periode

treten gewundene Halsringe mit Ösenenden (2. Gr.) zutage. Überhaupt ist die C_{1b}-Periode als Blütezeit einzelner Schmuckformen lokaler Produktion zu schätzen. In der C₂-Periode sind noch viele Schmucksachen der C_{1b}-Periode im Gebrauch geblieben. Zu dieser Zeit tauchen löffelartige Halsringe (1. Gr.), Nadeln mit Ringkopf auf, größere Verbreitung finden runde Fibeln, Nadeln mit zylindrischem Kopf (2. Gr.), Scheibenkopfnadeln (3. Gr.), Radkopfnadeln (2. Gr.), eckige Armringe, fast alle Arten der plan-konvexen Armringe, dreikantige Armringe.

Während der C₃-Periode kommen solche Schmucksachen zum Vorschein wie Stirnbinden in Veršvai-Veliuona-Art, spiralförmige Schläfenringe, Halsringe mit Kegelenden (4. Gr.), Halsringe mit löffelartigem Verschluß (2. Gr.), breite hohlwandige und manschettenförmige Armringe, Armringe mit konvexartigen Wölbungen auf dem Reifen, Hufeisenfibeln mit Email (2. und 3. Untergr.), mit Email verzierte Trinkhornreifen. In der C₃-Periode waren im Gebrauch gewundene Halsringe mit Ösenenden, Lunullaahänger, Armbrustfibeln mit Ringgarnitur (1. Gr.), runde durchsichtige, symmetrische Fibeln, Nadeln mit Ringkopf, eckige und plan-konvexe Armringe (3., 5. und 7. Gr.), dreikantige Armringe (1. und 2. Gr.), Spiralringe. Größere Verbreitung fanden für die Kleiderverzierung bestimmte zylinderartige Hülsen.

Ein Teil der C₃-Periodeverzierungen blieb noch im Gebrauch während der D-Periode. Das sind die Stirnbinden in Veršvai-Veliuona-Art, Schläfenschmuckringe, Halsringe mit Kegelenden (4. Gr.) und mit löffelartigen Enden (2. Gr.), Nadeln mit Ringköpfen, breite hohlwandige und manschettenförmige Armringe, plan-konvexe Armringe (7. Gr.), zylinderartige Hülsen, Hufeisenfibeln mit Email (2. und 3. Untergr.). Diese Periode ist als die Zeit des weiteren Gebrauchs mancher Schmuckarten von der zweiten Hälfte der älteren Eisenzeit, gleichzeitig auch als das Zeitalter des Absterbens von den Hauptarten zu charakterisieren. In der Mitte der D-Periode, anscheinend um 390—425 u. Z. muß der Übergang zur mittleren Eisenzeit erfolgt sein.

Im Gegensatz zu den Schmucksachen sind die meisten Arbeitswerkzeuge, Waffen- und manche Gebrauchsgegenständearten im Gebrauch noch längere Zeit geblieben, deshalb fällt ihre Chronologisierung noch schwerer. In der Arbeit ist die Zeit des Erscheinens von diesen Gegenständen in den Grabkomplexen angegeben, was annähernd der Zeit derer Massengebrauchs entspricht.

IV. BESIEDLUNG LITAUENS IM 1.—4. JH. U. Z. BEVÖLKERUNG

Die Denkmälergruppen der B₁, B₂, B₂/C₁—C_{1a}, C_{1b}—C₂ und C₃—D-Perioden (Abb. 83—87) sind kartographiert. Diese Kartographierung hat eine geringe Zahl der Denkmäler von der B₁-Periode aufgewiesen. In der B₁-Periode war die Migration vom Westlitauen nach Zemaitija möglich, da hier zum ersten Mal die Hügelgräber mit Steinkreisen auftreten. Viel mehr ist mit den Denkmälern die B₂-Periode vertreten. Also, man kann daraus über die bedeutende Bevölkerungsvermehrung in Litauen in der B₂-Periode schließen. C_{1b}—C₂-Perioden sind mit noch größerer Zahl der Denkmäler vertreten. In der C₂-Periode mußte eine nicht bedeutende Migration vom Territorium der nordlitauischen Hügelgräber nach nordöstlichen Teil Litauens stattgefunden haben, in das Territorium der Kultur von der gestrichenen Keramik, wo sich zum ersten Mal die Grabsätteln eingestellt haben. Auf diesem Gebiet haben die C₃—D-Perioden noch mehr Grabdenkmäler gegeben, wahrscheinlich war zu dieser Zeit der südliche Teil von Užnemunė stark besiedelt.

Der osteologische Stoff gestattet uns einiges über den anthropologischen Typ des Bewohners von Litauen zu sagen, über seinen mittleren Wuchs, über einzelne Krankheiten.

Nach der Meinung des Anthropologen G. Cesnys, ging die Formierung der baltischen Stämme von der älteren Eisenzeit in der ziemlich gleichgestalteten anthropologischen Umwelt vor sich. Der mittlere Wuchs des Bewohners von Litauen war: bei den Männern — 170,0±1,0 cm, bei den Frauen — 158,4±1,3 cm. Es war eine sehr große Sterblichkeit bei den Frauen und Kindern festgestellt.

V. HAUPTBESCHÄFTIGUNG UND GEWERBE DER BEWOHNER LITAUENS.

HANDELSBEZIEHUNGEN

Viele Gelehrte sind der Meinung, daß die Hauptbeschäftigung der Bewohner Litauens im 1.—4. Jh. Ackerbau war. Dafür sprechen in einigen Burgbergen aufgefundene Getreidereste. Es wurden verkohlte Weizen-, Roggen-, Gersten-, Hafer-, Hirszen-, Pferdebohnenkörner aufgefunden. Ohne Zweifel führte die Bevölkerung des litauischen Territoriums Brandwirtschaft. Einige indirekte Daten beweisen, daß es der Übergang zum Brachfeldersystem und zur Rodewirtschaft begonnen hat. Als Hauptbeschäftigung der Bewohner Litauens ist auch Viehzucht zu nennen. Das bezeugen Knochenfunde der Haustiere in den Burgbergen. Die Knochenfunde in den Burgbergen Ostlitauens machen $\frac{3}{4}$ des ganzen osteologischen Stoffes aus. Die Bewohner Litauens züchteten hauptsächlich Rindvieh, an der zweiten Stelle stehen Schweine, an der dritten — Kleinvieh, an der vierten — Pferde. Möglicherweise wurden einige Haustiere als Zugkraft im Ackerbau verwendet (Ochsen, Pferde), Pferde auch als Reittiere. Von einiger Bedeutung blieb noch Jagd, Fischerei, Waldbenutzung.

In den Denkmälern des 1.—4. Jhs. waren Spuren der hiesigen Eisenbearbeitung entdeckt. Das waren Reste der nicht großen zylinderförmigen tönernen Eisenschmelzöfen, auch Reste der Eisenschlacke. Das Bestehen der Schmiedekunst bezeugten verschiedenartige Eisenerzeugnisse, bei der Anfertigung deren freies Metallschmieden, sogenannte „Paketarten“ Rohstoffe, Aufkohlenverfahren, Verschweißung der Eisenstangen mit Stahl ihr Einsatz fanden. Nur geringe Zahl der Erzeugnisse wurde aus Stahl angefertigt.

Die auswärtigen Rohstoffe wurden zum Grund der Produktionsentwicklung von den Erzeugnissen aus Buntmetallen. In den archäologischen Denkmälern wurden in großen Mengen Erzeugnisse aus Bronze gefunden, auch die mit Versilberung. Es entsteht die lokale Erzeugnisanfertigung aus Silber ($C_{1b}-C_2$ -Periodes).

Die Fundsammlung von manchen eisernen Instrumenten bezeugte das Bestehen der Holzbearbeitungskunst. Weberei und Spinnerei gehörten zu den Hausgewerben. Es wurde auch die Bearbeitung von Leder, Steinen und Bernsteinen konstatiert.

Archäologische Ergebnisse ermöglichen auf folgende Hauptrichtungen der Handelsbeziehungen der Bewohner Litauens zu schließen: in südlicher und südwestlicher Richtung (Handelsbeziehungen mit dem römischen Reich, mit einigen zentraleuropäischen Stämmen), in nördlicher und nordwestlicher Richtung (Handelsbeziehungen mit ostseeländischen Ugrofinnen, mit Skandinavien), in Ostrichtung (Handelsbeziehungen mit anderen östlichen Balten, mit an der Wolga wohnenden Ugrofinnen), in südöstlicher Richtung (Handelsbeziehungen mit dem östlichen Teil des römischen Reiches, mit den Bewohnern der Zarubincy- und Cernjachovkulturgebieten).

Auf das Territorium Litauens wurden Rohstoffe für Buntmetalle, manche Luxusgegenstände (wie bronzenen Gefäße, teure Schmucksachen), einfache Schmucksachen (einige Fibelarten, Glas- und Emailperlen), römische Münzen eingeführt. Ausgeführt wurde hauptsächlich Bernstein, einige Handwerkererzeugnisse (insbesondere Schmucksachen aus Westlitauen), möglicherweise auch Felle, Leder, Wachs.

VI. EINIGE PROBLEME DER GEISTESKULTUR IM 1.—4. JH. U. Z.

In den Bestattungsbräuchen spiegelt sich teilweise die Weltanschauung der Bewohner Litauens wider, besonders ihr heidnischer Glaube. In erster Linie ist der Glaube an das Weiterleben im Jenseits zu erwähnen. Eben deswegen wurden in die Gräber Beigaben hingelegt — die notwendigsten Arbeitswerkzeuge, Waffen, andere Gebrauchsgegenstände. Offensichtlich lebte im Bewußtsein des Eisenzeitmenschen die Vorstellung, daß der Verstorbene im Jenseits damit beschäftigt ist, welche Beschäftigung er am Leben getrieben hat. Die Beigaben in den Gräbern widerspiegeln die Beschäftigung des Verstorbenen.

Auf dem Territorium Litauens waren die Verstorbenen meist nach dem Inhumationsbrauch bestattet. Dieser Brauch spiegelt die Idee einer „lebenden Leiche“ ab, d. h. der Verstorbene führt im Jenseits sein Körperleben weiter und hat dort dieselben Bedürfnisse wie am Leben. Die Kremation ist mit der Gegenvorstellung verbunden. Das bedeutet die dualistische Auffassung eines Menschen: der Mensch ist zwiespältig, er besteht aus dem sterblichen materiellen Körper und der unmateriellen Seele. Die Verbrennung des Verstorbenen bedeutet eine leichtere Befreiung der Seele von der körperlichen Hülle. Die Gräber mit eingäschnerten Leichnamen erschienen in Litauen erst ganz am Ende der älteren Eisenzeit (die D—Periode) und nur im Südlitauen.

In den Grabdenkmälern lassen sich Spuren mancher Magienbräuche anmerken, die für die Bewachung des Verstorbenen, aber auch für den Schutz vor dem Toten bestimmt waren. Die Aufbauweise von den Grabdenkmälern und die Bestattungsbräuche hängen mit dem Himmelkörperfunkt zusammen. (Verehrung der Sonne, des Mondes, möglicherweise auch des Nordsternes).

In der religiösen Weltanschauung der Balten bewohnten die Himmelsgottheiten nur einen Teil des Pantheons. Hier fanden ihren Platz auch irdische (z. B. Mutter-Gottheit bei Tacitus galt als Verkörperung und Personifikation der Fruchtbarkeit) und chthonische Gottheiten.

Die Religion der Bewohner Litauens vom 1.—4. Jh. mit der Verehrung der himmlischen, irdischen und chthonischen Gottheiten, mit dem Vorfahrenkultus, mit der sich verändernden Vorstellung des Jenseits kann man als Politheismus bezeichnen.

VII. ZERFALL DER URGESELLSCHAFT

Der Zerfall der Urgesellschaft war auf dem Territorium Litauens im 1.—4. Jh. an einigen ihn begleitenden Erscheinungen zu bemerken. In erster Linie war es Steigerung der Vermögensungleichheit. Dieser Prozeß ist vor allem an dem Grabdenkmälerstoff zu erkennen. Die Grabdenkmäler bezeugen den Aussonderungsprozeß der Sippenaristokratie, der sich vor allem in Westlitauen offenbarte.

Die litauischen Denkmäler des 1.—4. Jh. sprechen über das Streben der baltischen Gemeinden, ihr Vermögen zu sichern. In vielen Burgbergen wurden Fortifikationen eingerichtet, am Ende dieses Zeitalters entstehen Flieburgs. Es sind Kriegergräber und Reitergräber zu unterscheiden. Ein Kriegsfolge bestand noch nicht aus Berufskriegern, man kann in dieser Hinsicht nur über eigenartige Gemeindswehrpflicht sprechen.

Für den Zerfall der Urgesellschaft in Litauen ist noch eine Begleiterscheinung charakteristisch: vom Ackerbau trennen sich einige Gewerbe ab. Zu diesen Gewerben kann man Schmiedhandwerk, Buntmetall- und Holzbearbeitung zählen. Die Entwicklung der Gewerbe begünstigte die Entfaltung der Handelsbeziehungen, die ihrerseits den Zerfall der Urgesellschaft förderten. Für die Fortentwicklung der Handelsbeziehungen war die Stammesaristokratie, Handwerker und die ganze Gemeinde interessant.

Die 1.—4. Jahrhunderte u. Z. waren in Litauen die Zeit des Zerfalls der Hausgemeinschaft, auf ihrer Stelle entstand neue wirtschaftliche Einheit — die Familie. Am Ende des Zeitraumes ist der Übergang zur territorialen Gemeinschaft zu beobachten. Andererseits hat sich die gemeinschaftliche Organisation bewahrt — auf dem Territorium Litauens begann die Entstehung einzelner Stammesverbände.

VIII. BALTISCHE STAMMESBILDUNGEN AUF DEM TERRITORIUM LITAUENS

Der archäologische Stoff gestattet uns einige Stammesbildungen auf dem Territorium Litauens zu unterscheiden. Im 1.—2. Jh. trennen sich schon einige Kulturgebiete ab. Eines von ihnen — Steinkreisgräbergebiet in Westlitauen, das von den meisten Historikern zu den in Annalen erwähnten Kuren gezählt wird, von

den anderen zu den Schalauern oder zu den Bewohnern des Lamatagebiets. In der vorliegenden Arbeit werden die Bewohner dieses Gebiets konventionell Küstenzemaiten genannt.

Der Verbreitungsbereich von den Gräbern im Unterlauf von Nemunas wird von den meisten Wissenschaftlern den Schalauern zugeschrieben.

Das dritte Kulturgebiet ist der Hügelgräberbereich in Zemaitija und Nordlitauen. Dieses Gebiet rechnen die meisten Forscher Zemaiten und Zemgalen zu, die im 1.—4. Jh. sehr nahe Kulturen besaßen.

Der Gräberbereich des Zentraallitauens gilt als das Bildungsgebiet des Stammverbandes Aukštaitien.

In der ersten Hälfte der älteren Eisenzeit hat das Territorium der gestrichenen Keramikkultur ziemlich scharfe Umrisse, in der zweiten Hälfte des Zeitraums beginnt auf diesem Territorium die Bildung eines neuen Stammvereines — der Litauer.

Das Territorium von Hügelgräberfeldern mit Stein- und Erdeaufschüttungen, mit Skelett- und Brandgräbern im südöstlichen Litauen und in Užnemunė, auch Skelettgräber mit Steinen der C₂—D—Periode in Užnemunė fällt Jotvingen (Sudauern) zu.

ДРЕВНИЙ ЖЕЛЕЗНЫЙ ВЕК В ЛИТВЕ

Резюме

I—IV вв. н. э. для жителей Литвы были одним из наиболее важных и значительных периодов железного века, во время которого были заложены основы дальнейшего экономического и общественного развития балтских племен. Исследования памятников данного периода позволяют ознакомиться с материальной культурой древних жителей Литвы, их погребальным обрядом, основными занятиями, торговыми связями, исследовать некоторые вопросы разложения первобытнообщинного строя, формирования балтских племен.

В настоящем издании представлена первая обобщающая работа, посвященная проблемам только древнего железного века в Литве. В ней на основе марксистской методологии дан анализ материальной и духовной культуры жителей Литвы I—IV вв. н. э.

I. СЕЛИЩА И ГОРОДИЩА

Большинство селищ и городищ I—IV вв. было расположено в местах, удобных для занятий земледелием, животноводством, а также для защиты от врагов. Городища в большинстве случаев строились на холмах, которые охраняли естественные препятствия. На площадках городищ (они различны по форме и размерам) были расположены жилые и хозяйствственные постройки, разные укрепления.

Укрепления на городищах постепенно усложнялись. В начале данного периода на городищах еще стояли постройки столбовой конструкции с глухой внешней стеной, прикрытой ивысокими валами (высотой до 1,5 м, шириной в основании — 5—6 м). Валы укреплялись бревнами, на верху некоторых валов создавались деревянные заграждения.

В III—IV вв. строились более высокие (высотой до 2—2,5 м) валы, для укрепления которых применялись бревна, камни, глина. С наружной стороны валов уже делались оборонительные рвы, посередине которых иногда ставились деревянные заграждения.

На городищах I—IV вв. в основном обнаружены постройки столбовой конструкции. Напр., на городище Аукштадварис (Тракайский р-н) длинная постройка столбовой конструкции была разделена на несколько жилых и хозяйственных помещений, размерами 3×4, 4×4 м. В жилых помещениях обнаружены открытые очаги. Данные постройки, как правило, были расположены по краям площадок городищ.

Обнаружены также овальные и полукруглые постройки столбовой конструкции (Бачкининкеляй, Пренайский р-н; Курмайчай, Кретингский р-н), которые исследователи считают культовыми сооружениями.

В первые века н. э. в Литве уже были известны и постройки срубной конструкции (Жегждрай, Каунасский р-н).

II. ПОГРЕБАЛЬНЫЕ ПАМЯТНИКИ И ПОГРЕБАЛЬНЫЙ ОБРЯД

Выделяются следующие группы погребальных памятников I—IV вв.: а) грунтовые могильники с каменными венцами Западной Литвы; б) грунтовые могильники низовьев Немана; в) грунтовые могильники Центральной Литвы; г) курганы Жемайтии и Северной Литвы. В конце древнего железного века выделяются и восточнолитовские курганы, отдельно охарактеризованы и погребальные памятники Занеманья.

III. ОТНОСИТЕЛЬНАЯ И АБСОЛЮТНАЯ ХРОНОЛОГИЯ ПЕРИОДА.

ИЗДЕЛИЯ I—IV вв. н. э.

В настоящей работе применена хронологическая схема Х. Ю. Эггерса и К. Годловского, составленная для древностей Центральной и Северной Европы римского периода. Выделены такие периоды: B_1 — ок. 10—70-х гг. н. э. (B_{1a} — 10—40-е гг., B_{1b} — 40—70-е гг. н. э.), B_2 — ок. 70—150-х (или немного позднее) гг., B_2/C_1 — ок. 150—200-х гг., C_1 — ок. 150—220-х гг., C_{1b} — ок. 220—260-х гг., C_2 — ок. 250—300-х гг., C_3 — ок. 300—350-х гг., D — ок. 350—450-х гг.

Для более точной датировки местных изделий использованы импортные изделия в погребальных комплексах, в первую очередь римские монеты (см. табл. 1, схема 1), составлена корреляционная таблица отдельных групп и типов украшений (табл. 2), хронологическая схема пользования ими (схема 2).

Выделены следующие комплексы украшений отдельных периодов.

В начале периода B_1 еще были в употреблении некоторые украшения более раннего периода (спиральные височные кольца, шейные гривны с отогнутыми концами, булавки с цилиндрической головкой I гр., возможно, и посоховидные булавки, составные браслеты четырехгранных сечения). К самостоятельным формам украшений периода B_1 принадлежат сильно профилированные фибулы (А 67), булавки с катушкообразной головкой I гр., браслеты с шишковидными концами. В конце периода B_1 появляются шейные гривны с трубовидными концами III гр., крыльчатые и глазчатые фибулы основной серии, браслеты круглого сечения. С появлением самостоятельных форм украшений периода B_1 и можно говорить о начале древнего железного века в Литве. По шкале абсолютной хронологии это могли быть 20—30-е гг. I в. н. э.

Хорошо выделяется комплекс украшений периода B_2 — это спиральные и пластичные височные украшения, шейные гривны с трубовидными концами I, II, частично и III гр., витые шейные гривны с петлевидными концами, глазчатые фибулы прусской серии, булавки с катушкообразной головкой I и частично II гр., браслеты круглого сечения I—III гр., цельные кольца с передней ажурной частью, кольца с заходящими концами. В периоде B_2 появляются и украшения, которые наиболее характерны для последующих периодов,— янтарные бусы, сильно профилированные фибулы I—IV гр., фибулы с треугольной ножкой I гр., булавки с цилиндрической головкой II гр., с бочковидной головкой I гр., браслеты четырехгранных сечения с закругленными концами и др.

В периоде B_2/C_1 исчезают некоторые формы украшений предыдущих периодов (пластичные височные украшения, шейные гривны с трубовидными концами II гр., витые гривны с петлевидными концами, глазчатые фибулы прусской серии, браслеты круглого сечения) и появляются новые типы украшений, характерные для второй половины древнего железного века (шейные гривны с конусовидными концами I гр., булавки с катушкообразной головкой III гр., с колесообразной головкой I гр. и др.). Очень хорошо выделяется ком-

плекс украшений периода B_2/C_1 — шейные гривны с грибовидными концами, сильно профилированные фибулы I—IV гр., фибулы с треугольной ножкой I—II гр., перекладчатые фибулы I гр., булавки с катушкообразной головкой II гр., с бочковидной головкой I гр., браслеты четырехгранного сечения с закругленными концами, полукруглого сечения VI гр., подковообразные фибулы с эмалью I подгр.

Период B_2/C_1 фактически перекрывает период C_{1a} , в конце которого появляются шейные гривны с конусовидными концами II гр., гривны с крючком и застежкой в виде пластинки, с крючком и петлей на концах, подвески типа Акменяй, перекладчатые фибулы II и III гр., булавки с катушкообразной головкой III гр., круглыми и розетковидными головками, браслеты граненого и перечного сечения, выпуклые браслеты, браслеты полукруглого сечения III гр., треугольного сечения I гр.

Для периода C_{1b} характерны шейные гривны с конусовидными концами II гр., с дисковидной застежкой I—II гр., с крючком и петлей на концах, подвески-лунницы и подвески типа Акменяй, перекладчатые фибулы II и III гр., булавки с бочковидной головкой II гр., с круглыми и розетковидными головками, с колесообразной головкой II гр., выпуклые браслеты, браслеты полу-круглого сечения II гр., треугольного сечения I и II гр. В конце периода C_{1b} появлялись и витые шейные гривны с петлевидными концами II гр. Период C_{1b} изобилует отдельными формами украшений местного производства. В периоде C_2 еще были в употреблении многие украшения периода C_{1b} , но появились также и ложковидные шейные гривны I гр., булавки с кольцевидной головкой, более широко употреблялись круглые фибулы, булавки с цилиндрической головкой II гр., с катушкообразной головкой III гр., с колесообразной головкой II гр., браслеты с граненым и треугольным сечением, почти все группы браслетов с полукруглым сечением.

В периоде C_3 появляются головные венки типа Вершвай—Вялюона, височные кольца, шейные гривны с конусовидными концами IV гр., ложковидные гривны II гр., широкие выпуклые и манжетовидные браслеты, подковообразные фибулы с эмалью II и III подгр., ленты с эмалью для питьевых рогов. В периоде C_3 были в употреблении и витые шейные гривны с петлевидными концами, подвески-лунницы, арабалетовидные кольчатые фибулы I гр., круглые ажурные, симметрические фибулы, булавки с кольцевидной головкой, браслеты с граненым и полукруглым сечением III, V и VII гр., с треугольным сечением I и II гр., спиральные кольца, широко применялись для украшения одежды цилиндрические трубочки.

Часть украшений периода C_3 встречается и в периоде D. Это головные венки типа Вершвай—Вялюона, височные кольца, шейные гривны с конусовидными концами IV гр., ложковидными концами II гр., булавки с кольцевидной головкой, широкие выпуклые и манжетовидные браслеты, браслеты с полу-круглым сечением VII гр., цилиндрические трубочки, подковообразные фибулы с эмалью II и III подгр. Период D является периодом дальнейшего применения некоторых форм украшений второй половины древнего железного века, а вместе с тем и периодом исчезновения основных форм. По-видимому, примерно в середине периода D, возможно, ок. 390—425 гг. н. э., происходит переход к среднему железному веку.

Большинство форм орудий труда, оружия, некоторых других бытовых предметов было в употреблении более длительное время, чем украшения, поэтому их хронология более расплывчата. Нами в основном указано время появления данных предметов в погребальных комплексах, что примерно соответствует времени их массового применения.

IV. ЗАСЕЛЕНИЕ ТЕРРИТОРИИ ЛИТВЫ В I—IV вв. н. э. ЖИТЕЛИ

Картографированы группы памятников периодов B_1 , B_2 , B_2/C_1 — C_{1a} , C_{1b} — C_2 и C_3 —D (рис. 83—87). Данное картографирование показало, что памятники периода B_1 еще малочисленны. В периоде B_1 возможна миграция населения из Западной Литвы в Жемайтию, в которой впервые появились курганы с ка-

менными венцами. Гораздо больше памятников периода В₂. Следовательно, можно говорить о значительном прибавлении населения Литвы в периоде В₂. Еще больше выделено памятников периодов С₁—С₂. В периоде С₂ возможна небольшая миграция населения с территории северо-литовских курганов в северо-восточную часть Литвы — на территорию культуры штрихованной керамики, где впервые появляются погребальные памятники. Еще больше погребальных памятников на территории штрихованной керамики появилось в периодах С₃—Д; по-видимому, в данные периоды была больше заселена и южная часть Занеманья.

Остеологический материал позволяет говорить об антропологическом типе жителей Литвы, среднем росте, некоторых болезнях. По мнению антрополога Г. Чесниса, формирование балтских племен в древнем железном веке происходило в приблизительно одинаковой антропологической среде. Средний рост жителей Литвы был таковым: у мужчин — $170,0 \pm 1,0$ см, у женщин — $158,4 \pm 1,3$ см. Констатирована большая смертность детей, в частности младенцев.

V. ОСНОВНЫЕ ЗАНЯТИЯ И ПРОМЫСЛЫ ЖИТЕЛЕЙ ЛИТВЫ. ТОРГОВЫЕ СВЯЗИ

По мнению многих исследователей, основным занятием жителей Литвы I—IV вв. было земледелие. Об этом свидетельствуют находки остатков злаков в некоторых городищах. Обнаружены обуглившиеся зерна пшеницы, ржи, ячменя, овса и проса, конских бобов. Несомненно, что на территории Литвы население занималось подсечным земледелием. Некоторые косвенные данные говорят о том, что начался переход к паровой системе, к пахотному земледелию. О существовании животноводства свидетельствуют находки в городищах костей домашних животных. На городищах Восточной Литвы кости домашних животных составляют ок. 3/4 всего остеологического материала. Жители Литвы в основном разводили крупный рогатый скот. На втором месте было разведение свиней, на третьем — мелкого рогатого скота, на четвертом — лошадей. Возможно, некоторые животные использовались как тягловая сила в земледелии (вол, лошадь) — для верховой езды.

Некоторое значение имели также охота, рыболовство, бортничество. В памятниках I—IV вв. обнаружены свидетельства существования производства железа в местных условиях. Это остатки небольших цилиндрических глиняных домиц, железный шлак. О существовании кузнечного дела свидетельствуют разнообразные изделия из железа. При изготовлении изделий из железа применялась свободная ковка металла, так наз. «пакетное» сырье, науглероживание, сварка полос железа со сталью. Незначительное количество изделий изготавливались из стали.

На базе ввезенного сырья развивалось местное производство изделий из цветных металлов. В археологических памятниках найдено огромное количество изделий из бронзы, обнаружены бронзовые изделия с серебрением, изделия из серебра местного производства (периоды С₁—С₂).

Набор некоторых железных инструментов свидетельствует о существовании обработки дерева. Ткачество и прядение еще были домашними занятиями. Констатирована также обработка кожи, кости, камия, янтаря.

Археологические материалы позволяют выделить такие основные направления торговых связей жителей Литвы: южное — юго-западное (торговые связи с Римской империей, некоторыми племенами Центральной Европы); северное — северо-западное (связи с прибалтийскими финно-уграми, Скандинавией); восточное (связи с остальными восточными балтами, финно-уграми Поволжья); юго-восточное (связи с восточной частью Римской империи, жителями зарубинецкой и черняховской культур).

На территорию Литвы ввозились сырье цветных металлов, некоторые предметы роскоши (бронзовые сосуды, дорогие украшения), простые украшения (несколько типы фибул, бусы из стекла и эмали), римские монеты. Жители Литвы вывозили в основном янтарь, некоторую продукцию ремесленников (особенно украшения из Западной Литвы), возможно, шкуры и кожи, воск.

VI. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ДУХОВНОЙ КУЛЬТУРЫ I—IV вв. н. э.

В погребальном обряде в определенной степени отражается мировосприятие людей. Атрибутика захоронений жителей Литвы указанного периода позволяет утверждать, что эти люди были язычниками. Они верили в загробную жизнь. Поэтому в погребениях обнаружены орудия труда, оружие, украшения и другие бытовые предметы. По-видимому, в I—IV вв. существовало такое представление о загробном мире: в нем покойный занимается тем же, чем занимался при жизни. В погребениях иногда находится инвентарь, отражающий занятия покойного при жизни.

На территории Литвы в большинстве погребений соблюдается обряд ингумации. Данный обычай отражает идею «живого трупа», т. е. покойник в потустороннем мире продолжает «телесную жизнь», имеет там такие же потребности, как и при жизни. Кремация отражает другое представление о потустороннем мире. Во-первых, дуалистическое представление самого человека — человек состоит из смертного, материального тела и бестелесной, нематериальной души. Сожжение покойника — более легкое освобождение души от тела. В Литве погребения с трупосожжением появляются только в самом конце древнего железного века (период D), и только в южной части края.

В погребальных памятниках Литвы замечены следы некоторых магических обрядов. Цель таких обрядов — охрана самих покойников и живых от покойников.

В устройстве погребальных памятников и обряде можно увидеть связь с культом небесных светил (Солнца, Луны, возможно, Полярной звезды).

В религиозном мировосприятии балтов небесные боги занимали только часть пантеона. В нем были и земные божества, и хтонические. Поэтому религию жителей Литвы I—IV вв. можно охарактеризовать как политеизм, с почтанием небесных, земных хтонических божеств, культом предков, меняющимся понятием потустороннего мира.

VII. РАЗЛОЖЕНИЕ ПЕРВОБЫТНООБЩИННОГО СТРОЯ

О разложении первобытнообщинного строя на территории Литвы в I—IV вв. можно судить по некоторым явлениям и в первую очередь по росту имущественного неравенства, который можно проследить по материалам погребальных памятников. Погребальные памятники свидетельствуют также о процессе выделения родовой знати, который раньше всего проявился в Западной Литве.

Памятники Литвы I—IV вв. говорят и о стремлении балтских общин защищать свое имущество. Во многих городищах ведутся фортификационные работы, в конце периода появляются и городища-убежища. В погребальных памятниках можно выделить захоронения воинов и воинов-всадников. Однако общинные дружины еще не состояли из воинов-профессионалов. Можно говорить лишь о своеобразной общинной воинской повинности.

Для периода разложения первобытнообщинного строя в Литве характерно еще одно явление — от земледелия начинают отделяться некоторые ремесла. К таким ремеслам можно отнести кузнечное дело, обработку цветных металлов, обработку дерева. Развитие ремесел способствовало развитию торговых отношений, которые в свою очередь способствовали разложению первобытнообщинного строя. В торговых сношениях были заняты родовая знать, ремесленники и вся община.

I—IV вв. н. э. в Литве были периодом, когда распадалась семейная община, а на смену ей в качестве хозяйственной единицы приходила отдельная семья. В конце периода наметился переход к территориальному обществу. Однако общинная организация сохранилась, на территории Литвы началось формирование отдельных племенных союзов.

VIII. БАЛТСКИЕ ПЛЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ЛИТВЫ

Археологические материалы позволяют выделить несколько племенных образований на территории Литвы. В I—II вв. выделяются уже несколько культурных областей. Одна из них — область могильников с каменными венцами Западной Литвы, которую многие исследователи относят к летописным куршам, некоторые — к скальвам или жителям земли Ламата. Мы жителей данной области условно называли жемайтами взморья.

Область распространения могильников низовьев Немана большинство исследователей относят к скальвам.

Третья культурная область — область курганов Жемайтии и Северной Литвы. Ее большинство исследователей относят к жемайтам и земгалам, культура которых в I—IV вв. была очень близкой.

Область могильников Центральной Литвы считается местом формирования племенного союза аукштайтов.

В первой половине древнего железного века еще хорошо выделяется территория культуры штрихованной керамики, во второй половине данного периода на вышеупомянутой территории начинается формирование еще одного племенного объединения — литовцев.

Территорию курганов с насыпями из камней и земли с трупоположениями и трупосожжениями, находящуюся в юго-восточной Литве и южном Занеманье, а также погребения периода C₃—D с трупоположениями с камнями в Занеманье приходится отнести к ятвятам.

TURINYS

SALTINIAI IR LITERATURA	4
Rašytiniai šaltiniai (4). I—IV a. paminklų tyrinėjimai (5).	
I. GYVENVIETĖS IR PILIAKALNIAI	16
Piliakalnių ir gyvenviečių topografinė padėtis (16). Piliakalnių aikštelių ir šlaitai (18). Kultūrinis sluoksnis (18). Įtvirtinimai (19). Pastatai (22).	
II. LAIDOJIMO PAMINKLAI IR LAIDOSENA	27
Vakarų Lietuvos kapynai su akmenų vainikais (28). Nemuno žemupio kapynai (41). Centrinės Lietuvos kapynai (44). Žemaitijos ir šiaurės Lietuvos pilkapiai (54). Rytų Lietuvos pilkapiai (68). Užnemunės laidojimo paminklai (73).	
III. LAIKOTARPIO SANTYKINE IR ABSOLIUTI CHRONOLOGIJA. I—IV a. DIRBINIAI	78
Laikotarpio santiokinės ir absoliučios chronologijos klausimai (78). I—IV amžiaus dirbiniai. 1. Papuošalai (84). 2. Darbo įrankiai ir ginklai (159). 3. Kiti buities daiktai (179).	
IV. LIETUVOS APGYVENDINIMAS I—IV a. IR GYVENTOJAI	192
V. SVARBIAUSI LIETUVOS GYVENTOJŲ VERSLAI IR UZSIĒMIMAI. PREKYBINIAI RYŠIAI	199
Zemdirbystė (199). Gyvulininkystė (203). Medžioklė ir žvejyba (205). Geležies gamyba ir kalvystė (206). Spalvotųjų metalų apdirbimas (210). Medžio apdirbimas (214). Kiti verslai (215). Prekybiniai ryšiai (216).	
VI. KAI KURIE I—IV a. DVASINĖS KULTŪROS KLAUSIMAI	222
Religijos ir tikėjimų atspindžiai laidosenoje (222). Kai kurie senojo geležies amžiaus baltų pasauležiūros bruožai (229).	
VII. PIRMYKSTĖS BENDRUOMENINES SANTVARKOS IRIMAS	231
VIII. BALTŲ GENČIŲ JUNGINIAI LIETUVOJE	237
Sutrumpinimai	242
Šaltiniai ir literatūra	243
Die ältere Eisenzeit in Litauen (Zusammenfassung)	261
Древний железный век в Литве (Резюме)	266

Миколас Михельбертас. ДРЕВНИЙ ЖЕЛЕЗНЫЙ ВЕК В ЛИТВЕ. На литовском языке.
Вильнюс, «Мокслас», 1986

Mykolas Michelbertas. SENASIS GELEZIES AMŽIUS LIETUVOJE.

Redaktoriai: D. Leščinskienė, L. Puškorienė ir A. Gvardinskas. Dailininkas K. Paškauskas. Meninė redaktorė V. Kuraitė. Techninė redaktorė L. Zvinakevičienė. Korektorės: L. Balaičienė, A. Jaruševičiūtė.

ИБ № 2490

Duota rinkti 1986.04.17. Pasirašyta spaustinti 1986.10.11. LV 09647. Formatas 60×90 $\frac{1}{16}$. Popierius — spaudos Nr. 1. Garnitura — literatūrinė, 10 punktų. Iškilioji spauda, 17 sąj. sp. l.—0,25 l. Idėklo. 17,875 sal. spalv. atsp. 22,03 apsk. leid. l.—0,61 l. idėklo. Tiražas 3000 egz. Užsakymas 6107. Kaina 3 rb 60 kp. Leidykla „Mokslas“, 232050 Vilnius, Zvaigždžių 23. Spaudė Motiejaus Sumausko spaustuvė, 232600 Vilnius, Strazdelio 1.

3 rb 60 kp